4

Taberî Tefsiri

Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân

تفسير الطبري

جامع البيان عن تأويل آي القرآن

İBN CERÎR ET-TABERÎ

لأبي جعفر محمد بن جرير الطبري

beka

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

4. CİLT

BAKARA SÛRESİ 124-179

KİTABIN VE YAZARIN ADI
TABERÎ TEFSİRİ
CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN
MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TERCÜME
Doç. Dr. Süleyman NAROL (Bakara Sûresi 124-163. Âyetlerin Tefsiri)
Eğt. Görevlisi (Diyanet Akademisi) Güneş ÖZTÜRK (Bakara Sûresi 164-179. Âyetlerin Tefsiri)

EDİTÖRLER
Prof. Dr. Mesut KAYA - Dr. Öğr. Üyesi Ceyda GÜRMAN
Dr. Öğr. Üyesi Sümeyye SEVİNÇ

TASHİH
Sefanur ÇELİKTAŞ - Muhammed Hayrullah SÖKE

SON OKUMA
Vahit METİN

SAYFA & KAPAK DÜZENİ
A. Azzam ÖZEL & Inkreativ Arts

ISBN
978-625-6400-74-0 (Tk) 978-625-6757-14-1 (4.c)

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No. 11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
Matbaa Serfika No: 45522

beka

CEMÂZİYELÂHİR - 1445 / OCAK - 2023
1. BASKI

Ziya Gökalp Mahallesi, Abdullah Paşa Caddesi, No:28
Başakşehir/İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
WhatsApp Hattı: 0552 625 4968
Web: www.bekakitap.com Eposta: bilgi@bekakitap.com
Yayıncılık Sertifika No: 50128

MUHAMMED B. CERÎR ET-TABERÎ

TABERÎ TEFSİRİ

CÂMİU'L-BEYÂN AN TE'VÎLİ ÂYİ'L-KUR'ÂN

beka

İÇİNDEKİLER

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 124. ÂYETİN TEFSİRİ] 25

1. {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} "Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış" 25

a. Allah'ın Kendileriyle Dostu İbrahim'i (as) İmtihan Ettiği Bu Kelimelerin Ne Olduğu 26

2. {فَأَتَمَّهُنَّ} "Yerine getirmiş" 45

3. {قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} "'Ben seni insanlara önder yapacağım' dedi" 47

4. {قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} "İbrahim 'Soyumdan da' dedi" 48

5. {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} "Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti" 49

a. Allah'ın Zalimlere Ulaşmayı Haram Kıldığı Ahdin Ne Olduğu? 50

[BAKARA SÛRESİ 125. ÂYETİN TEFSİRİ] 58

1. {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} "Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık" 58

a. {مَثَابَةً} "Mesâbe" 59

2. {وَأَمْنًا} "ve güvenlikli bir yer" 66

3. {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} "Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin" 68

a. Kıraat 68

b. Nüzûl Sebebi 69

c. Makam-ı İbrahim 73

d. Nüzûl Sebebi 74

e. Nüzûl Sebebi 75

f. {مُصَلًّى} 80

4. {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ} "İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun'" 81

a. {وَعَهِدْنَا} "Emretmiştik." 82

5. {لِلطَّائِفِينَ} "tavaf edenler için" 86

6. {وَالْعَاكِفِينَ} "Kendini ibadete verenler" 87

a. Kimlerin Kastedildiği 88

7. {وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} "Rükû ve secde edenler" 90
a. {وَالرُّكَّعِ} "Rükû edenler" 90
b. {السُّجُودِ} "Secde edenler" 91
[BAKARA SÛRESİ 126. ÂYETİN TEFSİRİ] **92**
1. {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا} "Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl' demişti" 92
a. {آمِنًا} "Güvenli" 92
b. Mescid-i Haram Daha Önce Güvenli Değil Miydi De Sadece İbrahim (as) Rabbinden Onu Güvende Kılmasını İstedikten Sonra Güvende Oldu? 93
2. {وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır' demişti" 101
a. {مَنْ} "Kimse" Edatı 101
3. {قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا} "Allah da 'İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırırım' dedi" 102
a. Bu Sözü Kim Söylemiştir? 103
b. Kıraat 104
4. {ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} "Sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım" 106
5. {وَبِئْسَ الْمَصِيرُ} "Ne kötü varılacak yerdir orası!" 107
a. {وَبِئْسَ} "Ne kötü" 107
b. {الْمَصِيرُ} "varılacak yerdir orası!" 107
[BAKARA SÛRESİ 127. ÂYETİN TEFSİRİ] **107**
1. {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} "Hani İbrahim, evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor" 108
a. {الْقَوَاعِدَ} "Kavâid: temeller" 108
b. İbrahim (as) ve İsmail (as) Bu Temelleri İlk Defa mı Attılar Yoksa Bunlar Kendilerinden Önce Atılmış mıydı? 108
2. {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!" 119
a. Bu Temelleri İbrahim'den Başka Kim Yükseltmiştir? 121
3. {إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} "Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin" 132
[BAKARA SÛRESİ 128. ÂYETİN TEFSİRİ] **133**
1. {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl" 134
a. {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ} "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl" 134
b. {وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} "Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl" 134

c. {أُمَّةً} "Ümmet" 135
2. {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} "Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster" 135
a. Kıraat 136
b. {مَنَاسِكَنَا} "Menâsiki" 142
3. {وَتُبْ عَلَيْنَا} "Tövbemizi kabul et" 144
a. اَلتَّوْبَةُ 'Tevbe" Kelimesi 144
b. İbrahim ve İsmail'in Günahı Mı Vardı da Rablerine Tevbe Etmeye İhtiyaç Duydular? 144
4. {إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Çünkü sen tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın" 145
[BAKARA SÛRESİ 129. ÂYETİN TEFSİRİ] 145
1. {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} "Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun" 146
2. {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} "Onlara âyetlerini okusun" 150
3. {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} "Onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretsin" 150
a. {الْكِتَابَ} "Kitap" 150
b. {الْحِكْمَةَ} "Hikmet" 151
4. {وَيُزَكِّيهِمْ} "Onları her kötülükten arındırsın" 153
5. {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} "Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin" 154
[BAKARA SÛRESİ 130. ÂYETİN TEFSİRİ] 155
1. {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ} "İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?" 155
2. {إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} "Kendini bilmeyenden başka" 156
3. {وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا} "Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık" 158
a. {اصْطَفَيْنَاهُ} "Biz onu seçkin kıldık" 158
4. {وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ} "Şüphesiz o âhirette de iyilerdendir" 159
[BAKARA SÛRESİ 131. ÂYETİN TEFSİRİ] 159
1. {إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ} "Rabbi ona 'Teslim ol.' dediğinde" 159
2. {قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} "'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti" 159
[BAKARA SÛRESİ 132. ÂYETİN TEFSİRİ] 161
1. {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ} "İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle. 'Oğullarım!' dedi" 162
a. {وَوَصَّى بِهَا} "Bunu vasiyet etti..." 162
2. {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ} "Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti" 165

3. {فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} "Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün (dedi)".. 166
[BAKARA SÛRESİ 133. ÂYETİN TEFSİRİ] 166
1.{أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ} "Yoksa siz Yakub, ölüm döşeğinde iken orada hazır mı bulunuyordunuz?" 167
a. {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ} "Yoksa siz hazır mı bulunuyordunuz?" 167
b. {أَمْ} "Yoksa" 167
c. { شُهَدَاءَ} "Şühedâ" 168
2. {إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} "Yakub, çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dediği, onların da, 'Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş Müslümanlarız.' dedikleri zaman" 169
a. {إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ} "Hani çocuklarına demişti..." 169
b. {مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي} "Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?" 170
c. {قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ} "'Senin ilahına kulluk edeceğiz' dediler." 170
d. {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} "Biz O'na teslim olmuşuz." 170
e. Kıraat 171
f. İ'râb 171
[BAKARA SÛRESİ 134. ÂYETİN TEFSİRİ] 172
1. {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz" 172
a. {لَهَا مَا كَسَبَتْ} "Onların kazandıkları kendilerinin..." Sözündeki Hâ Zamirinin Merciî 173
[BAKARA SÛRESİ 135. ÂYETİN TEFSİRİ] 173
1. {وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} "(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler" 174
a. Nüzûl Sebebi 174
b. İ'râb 176
2. {قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا} "De ki: 'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız'" 177
a. {مِلَّةَ} "Millet" 177
b. {حَنِيفًا} "Hanîf" 177
c. Nüzûl Sebebi 180
d. Hanifliğin İbrahim'e (as) ve Onun Dinine Uyanlara İzafe Edilme Sebebi 183

3. {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} "O, Allah'a ortak koşanlardan değildi." 183
[BAKARA SÛRESİ 136. ÂYETİN TEFSİRİ] 184
1. {قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ} "Deyin ki: 'Biz Allah'a, iman ettik'" 184
2. {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا} "Bize indirilene (Kur'ân'a)" 184
3. {وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ} "İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub oğullarına indirilene..." 185
4. {وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ} "Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat'a ve İncil'e) ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilene" 185
5. {لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ} "Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz" 185
6. {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} "Ve biz O'na teslim olanlarız" 186
a. Nüzûl Sebebi 186
b. الْأَسْبَاطُ Kelimesi 188
[BAKARA SÛRESİ 137. ÂYETİN TEFSİRİ] 190
1. {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} "Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar." 191
a. Kıraat 192
2. {وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} "Yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar" 193
a. {وَإِنْ تَوَلَّوْا} "Yüz çevirirlerse" 193
b. {شِقَاقٍ} "Şikâk" 194
3. {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} "Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" 195
a. {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ} "Allah, onlara karşı seni koruyacaktır" 195
b. {وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} "O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir" 195
[BAKARA SÛRESİ 138. ÂYETİN TEFSİRİ] 196
1. {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} "Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz O'na ibadet edenleriz.' (deyin)." 196
a. {صِبْغَةَ} "Sıbğa: Boya" 196
b. İ'râb 197
c. {صِبْغَةَ اللَّهِ} "(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)." 198
2. {وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ} "Biz O'na ibadet edenleriz" 203
[BAKARA SÛRESİ 139. ÂYETİN TEFSİRİ] 203
1. {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ} "Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir'" 204

a. {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} "Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz?"..... 204
2. {وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ} "Biz O'na gönülden bağlanmış kimseleriz" 206
[BAKARA SÛRESİ 140. ÂYETİN TEFSİRİ] 206
1. {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ} "Yoksa siz, 'İbrahim de, İsmail de, İshâk da, Yakub ile Yakub oğulları da (Yahudilere göre) Yahudi, ya da (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan idiler' mi diyorsunuz? De ki: 'Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?'" 207
a. Kıraat 207
2. {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} "Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"..... 209
a. Âyetin Tefsiri 210
b. İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub Oğullarının Durumları Hakkında Allah'tan Yahudi ve Hıristiyanlara Gelen Şahitlik Nedir?..... 214
3. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir" 215
[BAKARA SÛRESİ 141. ÂYETİN TEFSİRİ] 216
1. {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz" 216
a. {تِلْكَ أُمَّةٌ} "Onlar bir ümmettir." 216
[BAKARA SÛRESİ 142. ÂYETİN TEFSİRİ] 218
1. {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} "Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), diyecekler" 218
a. "Sefihler" Kelimesiyle Kastedilenler 218
b. Nüzûl Sebebi 221
2. {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} "Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" 221
a. {مَا وَلَّاهُمْ} "Onları çeviren nedir?" 221
b. {عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} "yönelmekte oldukları kıbleden" 221
c. Âyetin Tefsiri 222
d. Peygamber'in (sav) Hicretten Sonra Beytü'l-Makdis'e Yönelerek Namaz Kıldığı Sürenin Ne Kadar Olduğu 223
e. Nüzûl Sebebi 223
f. Peygamber'in Kâbe'ye Doğru Yönelmesi Emri Gelmeden Önce Beytü'l-Makdis'e Doğru Namaz Kılmasının Sebebi 229

g. Nüzûl Sebebi 231
3. {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir'" 234
a. {يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir." ... 235
[BAKARA SÛRESİ 143. ÂYETİN TEFSİRİ] 235
1. {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} "Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık" 236
a. {أُمَّةً} "Ümmet" 236
b. {وَسَطًا} "Vasat" 236
2. {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} "Sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye" 242
a. {شُهَدَاءَ} "Şahitler" 242
3. {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} "Ve Peygamber de size bir şahit olsun diye" 242
4. {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} "Yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık" 258
a. {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} "Yönelmekte olduğun ciheti ... diye kıble yaptık." 258
b. Nüzûl Sebebi: Nesh 260
c. {إِلَّا لِنَعْلَمَ} "Ancak bilelim (ayırt edelim) diye" 263
d. {مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ} "Resûl'e tâbi olanlar..." 269
e. {مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} "Gerisin geriye dönecekleri" 269
f. Mürted 270
5. {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} "Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de" 271
a. Kimlerin Kastedildiği 271
6. {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} "Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir" 276
7. {إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ} "Elbette Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir" 283
a. الرَّأْفَةُ Kelimesi 283
b. Kıraat 283
[BAKARA SÛRESİ 144. ÂYETİN TEFSİRİ] 284
1. {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir" 285

a. {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} "Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz" 285
b. Nüzûl Sebebi 287
c. Hz. Peygamber'in Kâbe'nin Kıble Olmasını Arzu Etmesinin Sebebi 287
d. Nüzûl Sebebi 288
e. {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} "Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz" 290
f. {فَوَلِّ وَجْهَكَ} "(Bundan böyle), Yüzünü çevir" 291
g. {شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Mescid-i Haram yönüne" 291
h. Allah'ın, Peygamberi'ne (sav) Kâbe'de Yönelmesini Emrettiği Yerin Neresi Olduğu 294
2. {وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} "(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun yüzlerinizi ona doğru çevirin." 300
3. {وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} "Kendilerine kitap verilenler ise onun elbette Rablerinden (gelen) bir hak olduğunu bilirler" 300
a. {وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} "Kendilerine kitap verilenler" 300
b. Nüzûl Sebebi 301
c. {لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} "Onun Rablerinden (gelen) bir hak olduğunu bilirler" 301
d. {مِنْ رَبِّهِمْ} "Rablerinden (gelen)" 301
4. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah onların yaptıklarından habersiz değildir" 302
[BAKARA SÛRESİ 145. ÂYETİN TEFSİRİ] 302
1. {وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ} "Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar" 302
a. {لَئِنْ} "Andolsun .... sen de" Şart Edatının Cevabı 303
2. {وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ} "Sen de onların kıblesine uyacak değilsin" 304
3. {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} "Onlar da birbirlerinin kıblelerine uyacak değillerdir" 304
a. Nüzûl Sebebi 304
4. {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ} "Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun" 306
a. {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ} "Andolsun, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan" 306
b. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ} "Sana gelen bunca ilimden sonra" 306
c. {إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ} "O takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun" 307

[BAKARA SÛRESİ 146. ÂYETİN TEFSİRİ] 307
1. {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar" 307
2. {وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} "Onlardan bir grup da bile bile hakkı gizler" 310
[BAKARA SÛRESİ 147. ÂYETİN TEFSİRİ] 313
{الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} ١. "Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!" 313
a. {الْمُمْتَرِينَ} "Mümterîn" 314
[BAKARA SÛRESİ 148. ÂYETİN TEFSİRİ] 315
1. {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} "Herkesin yöneldiği bir yön vardır" 316
a. {وَلِكُلٍّ} "Herkesin" 316
b. {وِجْهَةٌ} "Yön" 319
c. Kıraat 320
d. {هُوَ مُوَلِّيهَا} "Yöneldiği" 320
e. {هُوَ مُوَلِّيهَا} "Yöneldiği" Sözündeki Zamirin Mercîi 321
f. Kıraat 322
2. {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} "Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!" 322
3. {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter" ... 324
a. {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} "Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir" 324
b. {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter" 325
[BAKARA SÛRESİ 149. ÂYETİN TEFSİRİ] 326
1. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir." 326
a. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Nereden yola çıkarsan çık (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön." 326
b. {وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ} "Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir" 327
c. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir" 327

[BAKARA SÛRESİ 150. ÂYETİN TEFSİRİ] 327

1. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin" 328

a. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir." 328

b. {وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} "(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin" 328

2. {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} "Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun" 329

a. {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ} "İnsanların elinde size karşı bir koz olmasın." .. 329

b. {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} "Zalimlerin dışındaki" 331

c. Resûlullah ve Ashabının Namazlarında Kâbe'ye Yönelmeleri Hakkında Müşriklerin Onlar Aleyhine Hangi Delilleri Olabilir? Allah'ın Kendilerine Emrettiği Veya Yasakladığı Şeylerde Müşriklerin Müminler Aleyhine Delillerinin Olması Caiz midir? 333

d. Nüzûl Sebebi 335

e. Âyetteki İstisna 337

f. {فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} "Onlardan korkmayın, benden korkun" 341

3. {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} "Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız" 341

a. {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ} "Böylece size nimetlerimi tamamlayayım" 342

b. {وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} "ve doğru yolu bulasınız" 342

[BAKARA SÛRESİ 151. ÂYETİN TEFSİRİ] 343

1. {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik." 343

a. {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا} "Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik." 343

b. {يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا} "Size âyetlerimizi okuyacak (bir Peygamber)" 348

c. {وَيُزَكِّيكُمْ} "Sizi arındıracak (bir Peygamber)" 348

d. {وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} "Size kitabı ve hikmeti öğretecek (bir Peygamber)" 348

e. {وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Size bilmediğiniz şeyleri öğretecek

(bir Peygamber)" 348
[BAKARA SÛRESİ 152. ÂYETİN TEFSİRİ] 349
1. {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} "Siz beni anın ki ben de sizi anayım" 349
2. {وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ} "Bana şükredin, nankörlük etmeyin" 350
[BAKARA SÛRESİ 153. ÂYETİN TEFSİRİ] 352
1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} "Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin" 352
2. {إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} "Şüphe yok ki Allah sabredenlerle birliktedir" 354
[BAKARA SÛRESİ 154. ÂYETİN TEFSİRİ] 354
1. {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz" 354
a. Allah Yolunda Öldürülen Kimseye Özel Olarak Âhirette Verilecek Nimetler 357
b. Şehitlere Berzahta Verilen Özel Nimetler 360
c. {وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} "Ancak siz bunu bilemezsiniz." 361
d. İ'râb 361
[BAKARA SÛRESİ 155. ÂYETİN TEFSİRİ] 361
1. {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele" 361
a. {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ} "Andolsun ki sizi deneriz." 363
b. {بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} "Biraz korku ve açlıkla" 363
c. {وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} "Sabredenleri müjdele" 365
d. التَّبْشِيرُ "Tebşîr" 365
[BAKARA SÛRESİ 156. ÂYETİN TEFSİRİ] 366
1. {الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} "Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler" 366
[BAKARA SÛRESİ 157. ÂYETİN TEFSİRİ] 366
1. .....
{أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ} "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır" 367
a. {أُولَئِكَ} "İşte bunlar" 367
b. {عَلَيْهِمْ} "Onlaradır" 367
c. {صَلَوَاتٌ} "Rahmet" 367

d. {وَرَحْمَةٌ} "Ve merhamet" 367
[BAKARA SÛRESİ 158. ÂYETİN TEFSİRİ] 370
1. {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} "Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir" 370
a. {الصَّفَا} "Safa" 371
b. {الْمَرْوَةَ} "Merve" 371
c. {مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} "Allah'ın nişanelerindendir." 372
2. {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ} "Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse" 374
a. {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ} "Onun için her kim hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse" .. 374
b. {أَوِ اعْتَمَرَ} "Ve umre yaparak" 375
3. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} "Onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur" 376
a. {جُنَاحَ} "Cünâh" 377
b. Nüzûl Sebebi 377
c. Safa ile Merve Arasında Tavafı Terk Etmenin Hükmü 390
d. İlgili Rivayetler 391
e. Safa ile Merve Arasında Tavaf Yapmanın Farz Olduğu Görüşü 396
f. Safa ile Merve Arasında Tavafı Kaza Etmenin Vacip Olduğu Görüşü 396
g. Kıraat 397
4. {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} "Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir" 400
a. Kıraat 400
b. Âyetin Tefsiri 401
[BAKARA SÛRESİ 159. ÂYETİN TEFSİRİ] 403
1. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} "İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya!" 403
a. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ} "İndirdiğimiz apaçık delilleri gizleyenler var ya!" 403
b. {الْبَيِّنَاتِ} "Apaçık delilleri" 403
c. {الْهُدَى} "Hidâyet" 404
d. Nüzûl Sebebi 404
e. {مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} "İnsanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra" .. 407
2. {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} "İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de

bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder" 409
a. اللَّعْنَةُ Kelimesi 409
b. Allah'ın Lanet Edenlerle Kimi Kastettiği 411
[BAKARA SÛRESİ 160. ÂYETİN TEFSİRİ] 418
1. {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim" 418
a. {فَأُولَئِكَ} "onlar" 419
b. {وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim." 419
c. Kesin Olarak Tevbe Edene Nasıl Tevbe Edilir (Tevbesi Kabul Edilir?) 419
d. Allah'ın İndirdiği Apaçık Delilleri ve Hidâyeti İnsanlara Kitapta Açıkladıktan Sonra Onu Gizleyenlerden İstisna Kıldığı Kimseler 421
[BAKARA SÛRESİ 161. ÂYETİN TEFSİRİ] 422
1. {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} "Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üstünedir" 422
a. {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} "Fakat inkâr etmişler" 422
b. {وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ} "Ve kâfir olarak ölmüşlere gelince..." 422
c. {أُولَئِكَ} "Onlar" 422
d. {عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ} "Allah'ın laneti onların üstünedir." 423
e. {وَالْمَلَائِكَةِ} "Ve melekler" 423
f. {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} 'Bütün insanların (laneti)' 423
[BAKARA SÛRESİ 162. ÂYETİN TEFSİRİ] 426
1. {خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ} "Onlar ebedî olarak lanet içinde kalırlar. Artık ne kendilerinden azap hafifletilir ne de yüzlerine bakılır" 426
a. {خَالِدِينَ فِيهَا} "Onlar ebedî olarak lanet içinde kalırlar" 426
b. {لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ} "Artık ne kendilerinden azap hafifletilir" 427
c. {وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ} "Ne de yüzlerine bakılır" 428
[BAKARA SÛRESİ 163. ÂYETİN TEFSİRİ] 429
1. {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} "Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir" 429
a. {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ} "Sizin ilahınız bir tek ilahtır" 429
b. Allah'ın Vahdaniyeti 429

c. {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} "O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir" 431
d. Şirk Ehline Dalâlette Oldukları Konusunda Uyarı 431
[BAKARA SÛRESİ 164. ÂYETİN TEFSİRİ] 432
a. Allah'ın (cc) Bu Âyet-i Kerîmeyi Peygamberimize İndirme Sebebi 433
b. Nüzûl Sebebi 433
1. {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında" 439
a. Göklerin ve Yerin Başkaca Bir Yaratılışları Var mıdır? 440
2. {وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} "Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde" 441
a. {اخْتِلَافِ} "birbiri ardınca gelişinde" 441
b. {اللَّيْلِ} "Leyl: Gece" 443
c. {النَّهَارِ} "Nehâr: Gündüz" 443
3. {وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ} "Şüphesiz ki denizlerde yüzen gemilerde" 444
a. {تَجْرِي فِي الْبَحْرِ} "Denizlerde yüzen" 444
4. {بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ} "İnsanlara yarar sağlayacak şeylerle" 445
5. {وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} "Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda" 445
a. {بِهِ} "Kendisiyle" Kelimesindeki Zamirin Mercii 445
b. {بَعْدَ مَوْتِهَا} "Ölmüş" Kelimesindeki Zamirin Mercii 446
c. Yeryüzünün Ölümü 446
6. {وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ} "Orada (yeryüzünde) her çeşit canlıyı yaydı" 446
a. {وَبَثَّ فِيهَا} "ve orada yaydı." 446
b. {دَابَّةٍ} "Dâbbe: canlı" 446
7. {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} "Rüzgârları evirip çevirmesinde" 447
a. Allah Teâlâ'nın Rüzgârları Yönlendirmesi 447
٨. {وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} "Ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır." 448
a. {وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ} "Emre amade bulutları (evirip çevirmesinde)" 448
b. {لَآيَاتٍ} "elbette deliller vardır." 449
c. {لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} "düşünen bir topluluk için..." 449
[BAKARA SÛRESİ 165. ÂYETİN TEFSİRİ] 452
1. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir." 453

a. {أَنْدَادًا} "ortaklar" 453
b. {كَحُبِّ اللَّهِ} "Allah'ı severcesine" 456
2. {وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} "Zulmedenler azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!" 458
a. Kıraat 458
[BAKARA SÛRESİ 166. ÂYETİN TEFSİRİ] 465
1. {إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ} "Kendilerine uyulanlar, (o gün) azabı görünce, uyanlardan uzaklaşacaklar" 465
a. Âyette Kastedilen 466
b. {أَنْدَادًا} "Endâd" 468
2. {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} "Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır" 468
a. {الْأَسْبَابُ} "Bütün bağlar" 469
[BAKARA SÛRESİ 167. ÂYETİN TEFSİRİ] 477
1. {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا} "Uyanlar şöyle derler: 'Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık'" 478
a. {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} "Uyanlar şöyle derler." 478
b. {لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً} "Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı!" 478
c. {فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ} "Biz de onlardan uzaklaşsaydık." 479
2. {كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} "Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir" 480
a. {كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ} "Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri gösterir." 480
b. {حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} "pişmanlık kaynağı olarak..." 480
c. Nasıl Olur da Kendi Amellerini Pişmanlık Olarak Görürler? 482
3. {وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ} "Onlar ateşten çıkacak da değillerdir" 487
[BAKARA SÛRESİ 168. ÂYETİN TEFSİRİ] 487
1. {يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} "Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır." 488
a. {إِنَّهُ} "Çünkü o" 488
b. {لَكُمْ} "Sizin için" 488
c. {عَدُوٌّ مُبِينٌ} "Apaçık bir düşmandır." 488
d. Âyetin Tefsiri 488

e. {حَلَالاً} "Helâl" 489
f. {طَيِّبًا} "Temiz" 489
g. {خُطُوَاتِ} "Hutuvât" 490
h. "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} "Şeytanın adımları" 490
[BAKARA SÛRESİ 169. ÂYETİN TEFSİRİ] 493
1. {إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder" 493
a. {إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ} "Size emreder" 493
b. {بِالسُّوءِ} "Kötülüğü" 493
c. {وَالْفَحْشَاءِ} "Hayâsızlığı" 494
d. {وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "Ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder" 494
[BAKARA SÛRESİ 170. ÂYETİN TEFSİRİ] 496
1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ} "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine gelin' denildiğinde onlar, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız' derler. Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?" 496
a. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} "Onlara denildiğinde" 496
b. Nüzûl Sebebi 498
c. {اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ} "Allah'ın indirdiğine tâbi olun" 499
d. {قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا} "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız, derler" 499
e. {أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ} "Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?" 501
f. {أَوَ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ} "Şayet ataları" 501
g. {لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئًا} "Bir şey bilmiyorlar" 501
h. {وَلَا يَهْتَدُونَ} "Doğru yolu bulamamış olsalar" 501
[BAKARA SÛRESİ 171. ÂYETİN TEFSİRİ] 502
1. {وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} "(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir" 502
a. Bu Âyette Yahudilerin Kastedildiğine Dair Deliliniz Nedir? 512
b. {يَنْعِقُ} "seslendi" 514
2. {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ} "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar" 515

a. {صُمٌّ} "Onlar sağırdırlar." 515
b. {بُكْمٌ} "dilsizdirler" 515
c. {عُمْيٌ} "kördürler" 515
d. İ'râbı 516
[BAKARA SÛRESİ 172. ÂYETİN TEFSİRİ] 517
1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ} "Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin" 517
a. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} "Ey iman edenler" 517
b. {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} "Size verdiğimiz rızıkların helâl ve temiz olanlarından yiyin" 517
c. {وَاشْكُرُوا لِلَّهِ} "Allah'a şükredin" 518
d. {إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ} "Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız" 518
[BAKARA SÛRESİ 173. ÂYETİN TEFSİRİ] 519
1. {إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} "Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı" 519
a. {إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ} "Allah, size ancak leş, kan, domuz etini haram kıldı" 519
b. İ'râbı 520
c. Kıraatı 520
d. {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} "Allah'tan başkası adına kesilen" 522
2. {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa), ona günah yoktur" 527
a. {فَمَنِ اضْطُرَّ} "Ama kim mecbur olur da (yemek zorunda kalırsa)" 527
b. {غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} "İstismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın" 528
c. {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "Ona günah yoktur" 536
3. {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" 536
a. {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} "Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır" 536
b. {رَحِيمٌ} "Çok merhamet edendir" 537
[BAKARA SÛRESİ 174. ÂYETİN TEFSİRİ] 537
1. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} "Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya)" 537
a. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} "Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip" Sösüyle Kastedilen Kimseler 537

b. Nüzûl Sebebi 539
c.{وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} "Onu az bir bedelle değişenler" 539
2. {أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arındıracaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır" 540
a. {أُولَئِكَ} "İşte onlar" 540
b. {مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ} "Karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar" 540
c. Acaba Yeme İşlemi Batın/Karından Başka Bir Organda Gerçekleşiyor mu ki Âyette 'Karınlarında ateşten başka bir şey yemiyorlar' Buyrulmuş? 541
d. {وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} "Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak" 542
e. {وَلَا يُزَكِّيهِمْ} "Ne de onları arındıracaktır" 543
f. {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Onlar için elem dolu bir azap vardır" 543
[BAKARA SÛRESİ 175. ÂYETİN TEFSİRİ] 543
1. {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ} "İşte bunlar hidâyeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır" 543
2. {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} "Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!" 544
a. {فَمَا أَصْبَرَهُمْ} "Onlar ne kadar da dayanıklıdırlar." Âyetindeki مَا Kelimesi 546
[BAKARA SÛRESİ 176. ÂYETİN TEFSİRİ] 549
1. {ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ} "Bu (azab) da, Allah'ın, Kitab'ı hak olarak indirmiş olması (ve onların bunu inkâr etmesi) sebebiyledir" 550
a. {ذَلِكَ} "Bu (azab) da" İle Neyin Kastedildiği 550
2. {وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ} "Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler" 552
a. Burada Kastedilenler 552
[BAKARA SÛRESİ 177. ÂYETİN TEFSİRİ] 554
1. {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ} "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin" 554
a. Nüzûl Sebebi 557
b. Nasıl Olur da Fiil İnsanın Kendisi Olabilir? 559
2. {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ} "Mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin" 561

a. {وآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} "Mala olan sevgilerine rağmen verenler" 561
b. {ذَوِي الْقُرْبَى} "Yakınlara" 567
c. {وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ} "Yetimler, yoksullar" 568
d. {وَابْنَ السَّبِيلِ} "Yolda kalmışa" 568
e. Yolcuya ابْنُ السَّبِيلِ Denilmesinin Sebebi 570
f. {وَالسَّائِلِينَ} "isteyenler" 570
g. {وَفِي الرِّقَابِ} "kölelere" 571
3. {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} "namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin" 571
a. {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ} "namazı dosdoğru kılan" 571
b. {وَآتَى الزَّكَاةَ} "zekâtı veren" 571
c. {وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} "antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenler" 572
4. {وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} "Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler" 573
5. {وَحِينَ الْبَأْسِ} "savaşın kızıştığı zamanlarda" 581
6. {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} "İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir" 584
a. {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا} "İşte bunlar doğru olanlardır" 584
b. {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} "İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir" 584
[BAKARA SÛRESİ 178. ÂYETİN TEFSİRİ] 585
1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddini aşana elem dolu bir azap vardır." 586
a. {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} "Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı." ... 586
b. Öldürülen Kimsenin Velisine, Velisi Olduğunun Katiline Kısas Yapması Farz mıdır? 586
c. İfadenin Anlamı 587
d. Nüzûl Sebebi 589

[BAKARA SÛRESİ 179. ÂYETİN TEFSİRİ] 599

1. {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ}
"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır." 599

a. {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} "Kısasta sizin için hayat vardır" 600

b. {يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} "Ey akıl sahipleri" 604

2. {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz" 604

DİZİN

İSİMLER 605

ŞAİRLER 609

RÂVİLER 610

KAVRAMLAR 618

BAKARA SÛRESİ DEVAMI

[BAKARA SÛRESİ 124. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾

"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de Rabbi şöyle buyurmuştu: 'Ben seni insanlara önder yapacağım.' İbrahim de 'Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)' demişti. Bunun üzerine Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti." **(Bakara 2/124)**

1. {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} "Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَإِذِ ابْتَلَى} *"Bir zaman sınamış..."*[1] sözüyle "sınadığı zaman" anlamını kastetmiştir. (Âyette geçen {ابْتَلَى} *"sınamış..."*[2] fiili geçmiş zaman kipinde) ابْتَلَيْتُ فُلَانًا "Falanı imtihan ettim.",

Şimdiki-gelecek zaman kipinde أَبْتَلِيهِ "Onu imtihan ediyorum."

Mastar formunda da اِبْتِلَاءً "imtihan etmek" şeklinde söylenir.

Allah Azze ve Celle'nin {وَابْتَلُوا الْيَتَامَى} *"Yetimleri deneyin."*[3] sözü de bu fiilin kullanımına örnektir ve onları sınayın demektir. Şanı yüce olan

---

1 Bakara 2/124.
2 Bakara 2/124.
3 Nisâ 4/6.

Allah'ın İbrahim'i (as) bir imtihanla sınaması, kendisine emrettiği farzları ile ve kendisine emrettiği bir işle olmuştur. İşte bu kelimeler kendisine vahyettiği ve yapmakla yükümlü tuttuğu, katından ona bir imtihan ve bir sınamaydı.

a. Allah'ın Kendileriyle Dostu İbrahim'i (as) İmtihan Ettiği Bu Kelimelerin Ne Olduğu

Ayrıca müfessirler, Allah'ın kendileriyle dostu İbrahim'i (as) imtihan ettiği bu kelimelerin ne olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir.

1- Onlardan bazıları; "Bunlar İslâm şeriati olup otuz bölüm/cüzdür." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٠٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَمْ يُبْتَلَ أَحَدٌ بِهَذَا الدِّينِ فَأَقَامَهُ إِلَّا إِبْرَاهِيمُ، ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ؛ قَالَ: فَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ الْبَرَاءَةَ، فَقَالَ: {وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}. قَالَ: عَشْرٌ مِنْهَا فِي الْأَحْزَابِ، وَعَشْرٌ مِنْهَا فِي بَرَاءَةَ، وَعَشْرٌ مِنْهَا فِي الْمُؤْمِنِينَ؛ وَسَأَلَ سَائِلٌ. وَقَالَ: إِنَّ هَذَا الْإِسْلَامَ ثَلَاثُونَ سَهْمًا.»

1907. Muhammed b. Müsennâ'nın bize, Abdüla'lâ, Dâvûd, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[4] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İbrahim hariç bu dinle imtihan edilen hiç kimse onu tastamam yerine getirmemiştir. Allah onu birtakım kelimelerle imtihan etti ve onun (ateşten kurtuluş) beraatini yazdı ve şöyle buyurdu:

{وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}

'Musa'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim.'"[5]

---

4 Bakara 2/124.
5 Necm 53/37.

İbn Abbas sözlerine devamla şöyle dedi: "Bu âyetlerden on tanesi Ahzâb sûresinde, on tanesi Tevbe sûresinde, on tanesi Mü'minûn ve Me'âric sûrelerindedir. Muhakkak ki İslâm otuz haslettir/bölümdür."[6]

[١٩٠٨] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ شَاهِينَ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ الطَّحَّانُ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «مَا ابْتُلِيَ أَحَدٌ بِهَذَا الدِّينِ فَقَامَ بِهِ كُلِّهِ غَيْرُ إِبْرَاهِيمَ؛ ابْتُلِيَ بِالْإِسْلَامِ فَأَتَمَّهُ، فَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ الْبَرَاءَةَ، فَقَالَ: {وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}. فَذَكَرَ عَشْرًا فِي بَرَاءَةَ، فَقَالَ: {التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ} إِلَى آخِرِ الْآيَاتِ، وَعَشْرًا فِي الْأَحْزَابِ: {إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ}، وَعَشْرًا فِي سُورَةِ الْمُؤْمِنِينَ، إِلَى قَوْلِهِ: {وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ}، وَعَشْرًا فِي سَأَلَ سَائِلٌ: {وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ}»

1908. Bize İshâk b. Şâhîn, Hâlid b. Tahhân, Dâvûd, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu dinle imtihan edilip de denendiği her şeyi yerine getiren, sadece İbrahim'dir. O, İslâm'la sınanmış ve onun bütün emirlerini yerine getirmiştir. Bunun üzerine Allah onun (ateşten kurtuluş) beraatini yazmış ve şöyle demiştir:

{وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}

'*Musa'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim.*'[7] **[2/498]**

Sonra Tevbe sûresinde bu kelimelerden on tanesini zikretmiş ve şöyle buyurmuştur:

{التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ}

'*Bunlar, tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenlerdir.*'[8] dedikten sonra bu âyetin devamındaki âyetleri sonuna kadar (on şeyi) okudu, (sözlerine

---

6 Taberî, *Târîh*, 1/279; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 11/522; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/194, Abdü'la'lâ tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 10/220 (1166); Hâkim, *Müstedrek*, 2/470, 552, Dâvûd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/111, İbn Merdeveyh'e nispetle; Türkî, 2/498.

7 Necm 53/37.

8 Tevbe 9/112.

devamla) bunlardan on tanesi Ahzâb sûresinde {إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ} *'Şüphesiz Müslüman erkeklerle Müslüman kadınlar...'*[9] on tanesi Mü'minûn sûresinde {وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ} *'Onlar, namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir.'*[10] âyetine kadar (geçen on şey), on tanesi de Me'âric sûresinde {وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ} *'Onlar, namazlarını titizlikle koruyan kimselerdir.'*[11] âyeti ve öncesindeki ayetlerdir."

[١٩٠٩] حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَبُّويه، قَالَ: ثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا خَارِجَةُ بْنُ مُصْعَبٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْإِسْلَامُ ثَلَاثُونَ سَهْمًا، وَمَا ابْتُلِيَ بِهَذَا الدِّينِ أَحَدٌ فَأَقَامَهُ إِلَّا إِبْرَاهِيمُ قَالَ اللَّهُ {وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}. فَكَتَبَ اللَّهُ لَهُ بَرَاءَةً مِنَ النَّارِ.»

1909. Bize Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye,[12] Ali b. Hasan, Hârice b. Musab, Dâvûd b. Ebî Hind, İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İslâm otuz bölümdür. Bu dinle imtihan edilip de hepsini yerine getiren sadece İbrahim'dir (as) Allah şöyle buyurmuştur:

{وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}

'Musa'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim.'[13]

Bunun üzerine Allah onun ateşten kurtuluş beraatini yazmıştır."[14]

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu kelimeler İslâm'ın emirlerinden on tanesidir."

---

9 Ahzâb 33/35.

10 Mü'minûn 23/1-9.

11 Me'âric 70/23-34.

12 Türkî'nin م nüshasında شُبْرُمَةَ şeklinde geçmektedir. Türkî, 2/499.

13 Necm 53/37.

14 Taberî, *Târîh*, 1/280; Türkî, 2/499. Senedde adı geçen Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye, Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Sâbit b. Mes'ûd b. Zeyd Ebû Abdirrahman olup "İbn Şebbûye" olarak bilinir. Hadis imamlarından olup kendisi hakkında bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/371. Ali b. Hasan b. Şakîk b. Dînâr, sika bir râvi olup Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin şeyhlerindendir. İbn Hacer, *et-Tehzîb; Şerhu'l-Müsned* (7437). Daha detaylı bilgi için bk. Şâkir, 3/8.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩١٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِالطَّهَارَةِ: خَمْسٌ فِي الرَّأْسِ، وَخَمْسٌ فِي الْجَسَدِ. فِي الرَّأْسِ: قَصُّ الشَّارِبِ، وَالْمَضْمَضَةُ، وَالِاسْتِنْشَاقُ، وَالسِّوَاكُ، وَفَرْقُ الرَّأْسِ. وَفِي الْجَسَدِ: تَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ، وَحَلْقُ الْعَانَةِ، وَالْخِتَانُ، وَنَتْفُ الْإِبِطِ، وَغَسْلُ أَثَرِ الْغَائِطِ وَالْبَوْلِ بِالْمَاءِ.»

1910. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Tâvus, o babası tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[15] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'i (as) temizlikle imtihan etmiştir: Bunlardan beşi baş ile ile ilgili, beş tanesi de bedenle ilgilidir.

Baştakiler; bıyıkları kısaltma, mazmaza, istinşâk, misvak, saçı ortadan ayırmaktır.

Bedende olanlar ise tırnakları kesmek, etek tıraşı, sünnet olma, koltuk altını temizleme/yolma, küçük ve büyük abdest kalıntılarını suyla yıkayıp temizlemedir."[16] **[2/499]**

[١٩١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ بِمِثْلِهِ، وَلَمْ يَذْكُرْ أَثَرَ الْبَوْلِ .

1911. Bana Müsennâ, İshâk, Abdürrezzâk, Ma'mer, Hakem b. Ebân, Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle İbn Abbas'tan yukarıdaki hadisin aynısını nakletmiş ve أَثَرَ الْبَوْلِ "idrar kalıntısı/izi" ifadesini zikretmemiştir.[17]

---

15 Bakara 2/124.

16 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/57; onun tarikiyle Hâkim, *Müstedrek*, 2/266 -ondan isnadın başında bir eksiklikle- Beyhakî, *Sünen*, 1/149; Taberî, *Târîh*, 1/280; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/219 (1165), Hasan b. Yahyâ tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/111, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/500. Bu isnad sahih olup Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih bir hadistir, Hâkim, *Müstedrek*, 2/266. Zehebî de Hâkim'in bu kanaatine muvâfakat eder. Şâkir, 3/9.

17 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/57; Taberî, *Târîh*, 1/280; Türkî, 2/500.

[١٩١٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو هِلَالٍ، قَالَ: ثَنَا قَتَادَةُ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: ابْتَلَاهُ بِالْخِتَانِ، وَحَلْقِ الْعَانَةِ، وَغَسْلِ الْقُبُلِ وَالدُّبُرِ، وَالسِّوَاكِ، وَقَصِّ الشَّارِبِ، وَتَقْلِيمِ الْأَظَافِرِ، وَنَتْفِ الْإِبِطِ. قَالَ أَبُو هِلَالٍ: وَنَسِيتُ خَصْلَةً.»

1912. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Süleyman tarikiyle Ebû Hilâl'den naklettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[18] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'i (as) sünnet olmak, etek tıraşı, ön ve arka avret mahallerini yıkamak, misvak kullanmak, bıyıkları kısaltmak, tırnakları kesmek ve koltuk altını temizleme/yolma ile imtihan etmiştir." Ebû Hilâl şöyle demiştir: "Bir özelliği unuttum."

[١٩١٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَطَرٍ، عَنْ أَبِي الْجَلْدِ، قَالَ: «ابْتُلِيَ إِبْرَاهِيمُ بِعَشَرَةِ أَشْيَاءَ هُنَّ فِي الْإِنْسَانِ: سُنَّةِ الِاسْتِنْشَاقِ، وَقَصِّ الشَّارِبِ، وَالسِّوَاكِ، وَنَتْفِ الْإِبِطِ، وَقَلْمِ الْأَظْفَارِ، وَغَسْلِ الْبَرَاجِمِ، وَالْخِتَانِ، وَحَلْقِ الْعَانَةِ، وَغَسْلِ الدُّبُرِ وَالْفَرْجِ.»

1913. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, babası, Matar tarikiyle rivayet edildiğine göre, Ebü'l-Celd şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'i insanda bulunan on şeyle imtihan etmiştir: İstinşak sünneti, bıyıkları kısaltmak, misvak kullanmak, koltuk altını temizlemek, tırnakları kesmek, parmak boğumlarını yıkamak, sünnet olmak, etek tıraşı, ön ve arka avret mahallerini yıkamaktır."[19]

3- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Hayır, İbrahim'in (as) imtihan edildiği bu kelimeler on tanedir. Bunlardan bazıları bedeni temizlemek bazıları da hac menâsiki ile ilgilidir." **[2/500]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

---

18 Bakara 2/124.

19 Taberî şöyle demiştir: "Bana Abdân el-Mervezî ve Ammâr b. el-Hasan rivayet etmiştir." Taberî, *Târîh*, 1/280, 281; Türkî, 2/500. Bu rivayetin senedinde adı geçen Matar, İbn Tahmân b. el-Varrâk'tır. Ebü'l-Celd ise daha önce 434. numaralı rivayetin açıklamasında geçmiştir. Şâkir, 3/10.

[١٩١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنِ ابْنِ هُبَيْرَةَ، عَنْ حَنَشٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ}. قَالَ: سِتَّةٌ فِي الْإِنْسَانِ، وَأَرْبَعَةٌ فِي الْمَشَاعِرِ؛ فَالَّتِي فِي الْإِنْسَانِ: حَلْقُ الْعَانَةِ، وَالْخِتَانُ، وَنَتْفُ الْإِبِطِ، وَتَقْلِيمُ الْأَظْفَارِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ، وَالْغُسْلُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ. وَأَرْبَعَةٌ فِي الْمَشَاعِرِ: الطَّوَافُ، وَالسَّعْيُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَرَمْيُ الْجِمَارِ، وَالْإِفَاضَةُ.»

1914. Bana Müsennâ'nın, İshâk, Muhammed b. Harb, İbn Lehîa, İbn Hübeyre, Haneş tarikiyle naklettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de..."*[20] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bunların dördü insanda altısı da haccın yapıldığı yerlerdedir (meşâirdedir). İnsanda olanlar; etek tıraşı olmak, sünnet olmak, koltuk altını temizlemek, tırnakları kesmek, bıyıkları kısaltmak, cuma günü yıkanmaktır. Dördü de haccın yapıldığı yerlerdedir; tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y etmek, şeytan taşlamak ve ziyaret tavafı yapmaktır."[21]

4- Müfessirlerden diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Bu kelimeler Allah'ın {لِلنَّاسِ إِمَامًا إِنِّي جَاعِلُكَ} *'Ben seni insanlara önder yapacağım.'*[22] sözü ve hac menâsikidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩١٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ إِسْمَاعِيلَ بْنَ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} فَمِنْهُنَّ: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} وَآيَاتُ النُّسُكِ.»

1915. Bize Ebû Küreyb'in İbn İdris'ten naklettiğine göre o, İsmail b. Ebî Hâlid'den Ebû Sâlih'in, Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} *"Bir*

---

20 Bakara 2/124.

21 Taberî, *Târîh*, 1/281, İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/220 (1168), Lehîa tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/111, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/501. Rivayetin senedinde adı geçen İbn Hübeyre, Abdullah b. Hübeyre es-Sebâî olup sika bir râvidir. Haneş ise Abdullah b. es-Sebâî es-San'ânî olup tâbiûndan sika bir râvidir. Bu rivayetin senedi sahihtir. Bk. Şâkir, 3/10.

22 Bakara 2/124.

zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de..."[23] sözünün tefsiri hakkında şöyle dediğini işitmiştir: "Şunlar bu kelimelerdendir: Allah'ın {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *'Seni insanlara önder kılacağım.'*[24] sözü ve hac ibadeti ile ilgili âyetlerdir."[25]

[١٩١٦] حَدَّثَنَا أَبُو السَّائِبِ قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ قَالَ: سَمِعْتُ إِسْمَاعِيلَ بْنَ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ مَوْلَى أُمِّ هَانِئٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} قَالَ مِنْهُنَّ: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} وَمِنْهُنَّ آيَاتُ النُّسُكِ: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ}»

1916. Bize Ebu's-Sâib, İbn İdris'in, İsmail b. Ebû Hâlid'den işittiğine göre Ümmü Hâni'nin azatlısı Ebû Sâlih, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[26] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu âyetteki kelimeler; Allah'ın {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *'Seni insanlara önder kılacağım'*[27] sözü ve hac ibadeti ile ilgili âyetlerdir:

{وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ}

'Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu.'"[28]

[١٩١٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ}. قَالَ اللَّهُ لِإِبْرَاهِيمَ: إِنِّي مُبْتَلِيكَ بِأَمْرٍ، فَمَا هُوَ؟ قَالَ: تَجْعَلُنِي لِلنَّاسِ إِمَامًا. قَالَ: نَعَمْ. {قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: تَجْعَلُ الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ. قَالَ: نَعَمْ. وَأَمْنًا. قَالَ: نَعَمْ. وَتَجْعَلُنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ، وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ؟ قَالَ: نَعَمْ. وَتُرِينَا مَنَاسِكَنَا

23 Bakara 2/124.
24 Bakara 2/124.
25 Taberî, *Târîh*, 1/281; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/194, İdris tarikiyle; Türkî, 2/501.
26 Bakara 2/124.
27 Bakara 2/124.
28 Bakara 2/127.

وَتَتُوبُ عَلَيْنَا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: وَتَجْعَلُ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا؟ قَالَ: نَعَمْ. قَالَ: وَتَرْزُقُ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ؟ قَالَ: نَعَمْ.» [٢/٥٠١]

1917. Bize Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de..."*[29] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'e (as) şöyle demiştir:

'Ben seni bir işle imtihan edeceğim, o nedir?' İbrahim:

'Beni insanlara önder mi kılacaksın?' dedi. Allah,

'Evet' buyurdu. İbrahim (as),

{قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي}

'Soyumdan da (önderler kıl)' dedi.

{قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}

Allah: 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz.' buyurdu.'[30] İbrahim,

'Kâbe'yi insanlara toplantı yeri mi kılacaksın?' diye sordu. Allah Teâlâ,

'Evet' deyince İbrahim,

'Güven yeri de kılacak mısın?' dedi. Allah Teâlâ,

'Evet' buyurdu. İbrahim:

'(Rabbim) bizi sana teslim olmuş iki kişi eyleyip bizim soyumuzdan gelenleri de sana Müslümanlar kılacak mısın?' dedi. Allah Teâlâ,

'Evet' dedi. Bunun üzerine İbrahim:

'Bize hac esaslarını gösterecek ve bizi affedecek misin?' dedi. Allah Teâlâ,

---

29 Bakara 2/124.
30 Bakara 2/124.

‘Evet’ buyurdu. İbrahim:

‘Bu beldeyi (Mekke) emin kılacak mısın?’ dedi. Allah Teâlâ,

‘Evet’ dedi. İbrahim:

‘Bu belde halkından inananları meyvelerle rızıklandıracak mısın?’ dedi. Allah Teâlâ,

‘Evet’ dedi.”[31]

[١٩١٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

1918. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid’den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٩١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ أَخْبَرَهُ بِهِ عَنْ عِكْرِمَةَ فَعَرَضْتُهُ عَلَى مُجَاهِدٍ فَلَمْ يُنْكِرْهُ.

1919. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle İkrime’den, yukarıdaki sözü nakletti. “Ben bunu Mücahid’e sordum o buna karşı çıkmadı.” dedi.[32]

[١٩٢٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِنَحْوِهِ. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: فَاجْتَمَعَ عَلَى هَذَا الْقَوْلِ مُجَاهِدٌ وَعِكْرِمَةُ جَمِيعًا.

1920. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid’den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir. İbn Cüreyc şöyle demiştir: “Bu söz üzerinde Mücâhid ve İkrime birlikte ittifak etmişlerdir.”[33]

---

31 Taberî, *Târîh*, 1/282; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 213; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/221 (1171), Mücâhid tarikiyle; Türkî, 2/502.

32 Taberî, *Târîh*, 1/282; Türkî, 2/502.

33 Taberî, *Târîh*, 1/282; Türkî, 2/502.

[١٩٢١] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ}. قَالَ: ابْتُلِيَ بِالْآيَاتِ الَّتِي بَعْدَهَا: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}»

1921. Bize Süfyân'ın (b. Vekî') babasından (Vekî' b. Cerrâh) o Süfyân'dan İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de..."*[34] sözü hakkında şöyle demiştir: "İbrahim (as) bu âyetten sonraki âyetlerle (âyetin devamındaki sözlerle) imtihan edilmiştir. Onlar şunlardır: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *'Rabbi şöyle buyurmuştu: 'Ben seni insanlara önder yapacağım.' İbrahim de 'Soyumdan da (önderler yap, ya Rabbi!)' demişti. Bunun üzerine Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti.'"*[35] [2/502]

[١٩٢٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} فَالْكَلِمَاتُ: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا}. وَقَوْلُهُ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. وَقَوْلُهُ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. وَقَوْلُهُ: {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ} الْآيَةَ، وَقَوْلُهُ: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} الْآيَةَ قَالَ: فَذَلِكَ كَلِمَةٌ مِنَ الْكَلِمَاتِ الَّتِي ابْتُلِيَ بِهِنَّ إِبْرَاهِيمُ.»

1922. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle babasından rivayet edildiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış, İbrahim onların hepsini yerine getirmiş de..."*[36] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyette geçen) kelimeler şunlardır: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *'Ben seni insanlara önder yapacağım.'*[37] sözü, {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *'Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık.'*[38] sözü, {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *'Siz de*

34 Bakara 2/124.
35 Bakara 2/124. Bk. Taberî, *Târîh*, 1/282; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 11/521, Vekî''den rivayetle; Türkî, 2/502.
36 Bakara 2/124.
37 Bakara 2/124.
38 Bakara 2/125.

Makam-ı İbrahim'den namaz yeri edinin.'[39] ve{وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ *'İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik.'*[40] sözü ve {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} *'Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu.'*[41] sözü, işte bunlar İbrahim'in (as) kendileriyle sınandığı kelimelerdir."

[١٩٢٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلَهُ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ} فَمِنْهُنَّ: {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} وَمِنْهُنَّ: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} وَمِنْهُنَّ الْآيَاتُ فِي شَأْنِ النُّسُكِ، وَالْمَقَامِ الَّذِي جُعِلَ لِإِبْرَاهِيمَ، وَالرِّزْقِ الَّذِي رُزِقَ سَاكِنُو الْبَيْتِ وَمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذُرِّيَّتِهِمَا عَلَيْهِمَا السَّلَامُ.»

1923. Bana Muhammed b. Sa'd'ın babası, ona amcası, ona babasının kendi babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[42] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "{إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *'Ben seni insanlara önder yapacağım.'*[43] sözü bu kelimelerdendir. Yine {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} *'Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyordu.'*[44] âyeti bu kelimelerdendir. Hac ibadetiyle ilgili âyetler, (Kâbe etrafında) İbrahim için belirlenen makam, Kâbe sakinlerine verilen rızık ve Muhammed'in (sav) o ikisinin (İbrahim ve İsmail'in) (as) soylarından olması bu kelimelerdendir."[45]

5- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Hayır, bu kelimeler sadece hac menâsikidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

---

39 Bakara 2/125.
40 Bakara 2/125.
41 Bakara 2/127.
42 Bakara 2/124.
43 Bakara 2/124.
44 Bakara 2/127.
45 Taberî, *Târîh*, 1/283; Türkî, 2/503.

[١٩٢٤] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا سَلْمُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ نَبْهَانَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: مَنَاسِكُ الْحَجِّ.»

1924. Bize (Muhammed) b. Beşşâr'ın Selm b. Kuteybe, Amr b. Nebhân, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[46] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Bu kelimeler) hac menâsikidir."[47] **[2/503]**

[١٩٢٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ فِي قَوْلِهِ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} قَالَ: الْمَنَاسِكُ.»

1925. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[48] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu kelimeler (hac) menâsikidir."[49]

[١٩٢٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «ابْتَلَاهُ بِالْمَنَاسِكِ.»

1926. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'i (as) (hac) menâsiki ile imtihan etmiştir."[50]

---

46 Bakara 2/124.

47 Taberî, *Târîh*, 1/283; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/195, Şeybân tarikiyle Katâde'den bir benzerini; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/112, Abd b. Humeyd, İbnü'l-Münzir ve Hâkim'e nispetle; Türkî, 2/503. Bu isnad senedinde inkıta olması ve zayıf râvi olan Ömer b. Nebhân el-Gubarî'nin bulunması sebebiyle iki açıdan zayıftır. Selm b. Kuteybe ise sika bir râvidir. Buhârî onun hadisine *Sahîh*'inde yer vermiştir. Şâkir, 3/12.

48 Bakara 2/124.

49 Taberî, *Târîh*, 1/284; Türkî, 2/504.

50 Taberî, *Târîh*, 1/284; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/221 (1169) Hasan b. Yahyâ; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/193, Muhammed b. Hammâd b. et-Tahrânî tarikiyle Abdürrezzâk'tan; Türkî, 2/504.

[١٩٢٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: بَلَغَنَا عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: «إِنَّ الْكَلِمَاتِ الَّتِي ابْتُلِيَ بِهَا إِبْرَاهِيمُ: الْمَنَاسِكُ.»

1927. Bana Ammâr b. Hasan'dan İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İbrahim'in (as) imtihan edildiği kelimeler (hac) menâsik(i)dir."[51]

[١٩٢٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: مَنَاسِكُ الْحَجِّ.»

1928. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk, Ebû İshâk, Temîmî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Hac menâsiki bu kelimelerdendir."

[١٩٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ التَّمِيمِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: مِنْهُنَّ مَنَاسِكُ الْحَجِّ.»

1929. Bana Müsennâ'nın, Hımmânî, Şerîk, Ebû İshâk, Temîmî tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[52] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Hac menâsiki bu kelimelerdendir."[53]

6- Diğer başka müfessirler, bunların birtakım emirler olduğunu sünnet olmanın da bunlardan olduğunu söylemişlerdir.

---

51 Taberî, *Târîh*, 1/284; Türkî, 2/504.

52 Bakara 2/124.

53 Bu ve bir önceki rivayette yer alan Ebû İshâk, es-Subey'î Amr b. Abdullah el-Hemedânî olup tâbiûndan sika bir râvidir. Temîmî ise "Erbide"dir. O da tâbiûndan sika bir râvidir. Bk. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/64; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/340; Şâkir, 3/13.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٣٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا سَلْمُ بْنُ قُتَيْبَةَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: مِنْهُنَّ الْخِتَانُ.»

1930. Bana Muhammed b. Beşşâr'ın Selm b. Kuteybe tarikiyle Yunus b. Ebî İshâk'tan rivayet ettiğine göre Şa'bî, Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[54] sözü hakkında şöyle demiştir: "Sünnet olmak bu kelimelerdendir."[55] **[2/504]**

[١٩٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ يَقُولُ؛ فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1931. Bize İbn Humeyd, Yahyâ b. Vâdıh, Yunus b. Ebî İshâk, Şa'bî'yi konuşurken işittiğini söyledikten sonra onun yukarıdaki rivayetin aynısını aktarmıştır.

[١٩٣٢] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، وَسَأَلَهُ أَبُو إِسْحَاقَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: مِنْهُنَّ الْخِتَانُ يَا أَبَا إِسْحَاقَ.»

1932. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed, Yunus b. Ebî İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Şa'bî'den, Ebû İshâk'ın ona Allah'ın {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *'Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış...'*[56] sözü hakkında sorarken işittiğime göre Şa'bî şöyle dedi: 'Ey Ebû İshâk sünnet olmak bu kelimelerdendir.'"[57]

7- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Bilakis bunlar İbrahim'in (as) imtihan edildiği ve kendilerine sabrettiği altı şey olup onlar şunlardır: Yıldız, güneş, ateş, hicret ve sünnet olmak."

---

54 Bakara 2/124.

55 Taberî, *Târîh*, 1/284; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 11/521, Vekî' ve Yunus tarikiyle; Türkî, 2/505.

56 Bakara 2/124.

57 Taberî, *Târîh*, 1/284; Türkî, 2/505.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٣٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَبِي رَجَاءٍ، قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ}. قَالَ: ابْتَلَاهُ بِالْكَوْكَبِ فَرَضِيَ عَنْهُ، وَابْتَلَاهُ بِالْقَمَرِ فَرَضِيَ عَنْهُ، وَابْتَلَاهُ بِالشَّمْسِ فَرَضِيَ عَنْهُ، وَابْتَلَاهُ بِالنَّارِ فَرَضِيَ عَنْهُ، وَابْتَلَاهُ بِالْهِجْرَةِ، وَابْتَلَاهُ بِالْخِتَانِ.»

1933. Bana Yakub b. İbrahim'in, İbn Uleyye, Ebû Recâ'dan rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[58] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah onu yıldızla imtihan etti ve (gösterdiği sabır ve güzel davranış nedeniyle) Allah ondan razı oldu, onu ayla imtihan etti, yine (gösterdiği sabır ve güzel davranış nedeniyle) Allah ondan razı oldu. Ardından onu güneşle sınadı ve (gösterdiği sabır ve güzel davranış nedeniyle) Allah ondan razı oldu. Bundan başka onu ateşle imtihan etti ve ondan razı oldu, yine onu hicretle ve sünnetle imtihan etti."[59]

[١٩٣٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: كَانَ الْحَسَنُ يَقُولُ: «إِي وَاللَّهِ ابْتَلَاهُ بِأَمْرٍ فَصَبَرَ عَلَيْهِ، ابْتَلَاهُ بِالْكَوْكَبِ، وَالشَّمْسِ، وَالْقَمَرِ، فَأَحْسَنَ فِي ذَلِكَ، وَعَرَفَ أَنَّ رَبَّهُ دَائِمٌ لَا يَزُولُ، فَوَجَّهَ وَجْهَهُ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ، ثُمَّ ابْتَلَاهُ بِالْهِجْرَةِ فَخَرَجَ مِنْ بِلَادِهِ وَقَوْمِهِ حَتَّى لَحِقَ بِالشَّامِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ، ثُمَّ ابْتَلَاهُ بِالنَّارِ قَبْلَ الْهِجْرَةِ فَصَبَرَ عَلَى ذَلِكَ، فَابْتَلَاهُ اللَّهُ بِذَبْحِ ابْنِهِ وَبِالْخِتَانِ فَصَبَرَ عَلَى ذَلِكَ.»

1934. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd, Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[60] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah'a yemin ederim ki Allah, İbrahim'i (as) imtihan

58 Bakara 2/124.
59 Taberî, *Târîh*, 1/285; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/193, Yakub tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/221 (1170), İbn Uleyye tarikiyle; Türkî, 2/505.
60 Bakara 2/124.

etti de o sabretti. Allah onu yıldızla, güneşle ve ayla, imtihan etti ve bu imtihanda başarılı oldu. Bildi ki Rabbi sürekli var olup yok olmayandır. Bunun üzerine yüzünü gökleri ve yeri yaratan Rabbine doğru bir yönelişle yöneltti. O, zaten müşriklerden değildi. Sonra Allah onu hicretle imtihan etti de yaşadığı yurdunu terk edip Allah yolunda hicret ederek ta Şam'a gitti. Bundan başka Allah onu hicretten önce ateşle imtihan etti ve buna sabretti. Ardından Allah onu oğlunu kesmekle ve sünnetle imtihan etti; o bunlara sabretti."[61] **[2/505]**

[١٩٣٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَمَّنْ سَمِعَ الْحَسَنَ، يَقُولُ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: ابْتَلَاهُ اللَّهُ بِذَبْحِ وَلَدِهِ، وَبِالنَّارِ، وَبِالْكَوْكَبِ، وَالشَّمْسِ، وَالْقَمَرِ.»

1935. Bize Hasan b. Yahya'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre o Hasan'dan (el-Basrî) {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[62] sözünün tefsiri hakkında şöyle işittiğini nakletmiştir: "Allah İbrahim'i (as) oğlunu kesmekle, ateşle, yıldızla, güneş ve ayla imtihan etmiştir."[63]

[١٩٣٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا سَلْمُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو هِلَالٍ، عَنِ الْحَسَنِ: «{وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ}. قَالَ: ابْتَلَاهُ بِالْكَوْكَبِ، وَبِالشَّمْسِ، وَالْقَمَرِ، فَوَجَدَهُ صَابِرًا.»

1936. Bize İbn Beşşâr'ın Selm b. Kuteybe, Ebû Hilâl tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan (el-Basrî) {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."*[64] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'i (as) yıldız, güneş ve ay ile imtihan etmiş ve onu (bu imtihanda) sabreder bulmuştur."[65]

---

61 Taberî, *Târîh*, 1/285; İbn Asâkir, *Târîh*, (6/195), Şeybân tarikiyle Katâde'den; Türkî, 2/506.

62 Bakara 2/124.

63 Taberî, *Târîh*, 1/285; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/57; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/193, Muhammed b. Hammâd b. et-Tahrânî tarikiyle Abdürrezzâk'tan; Türkî, 2/506.

64 Bakara 2/124.

65 Taberî, *Târîh*, 1/285; İbn Asâkir, *Târîh*, 6/193, 194, Ebû Hilâl tarikiyle bir benzerini daha uzun haliyle; Türkî, 2/506.

8- Diğer bazı müfessirler ise şu rivayetteki görüşü ileri sürmüşlerdir:

[١٩٣٧] حَدَّثَنَا بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «الْكَلِمَاتُ الَّتِي ابْتَلَى بِهِنَّ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ}.»

1937. Bize Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Rabbinin İbrahim'i (as) imtihan ettiği kelimeler şunlardır:

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

'Rabbimiz! Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.'[66]

{رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}

'Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.'[67]

{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ}

'Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder.'"[68] **[2/506]**

Bu konuda ileri sürülen görüşlerden bize göre doğru olanı şöyle demektir: "Şanı yüce olan Allah, dostu İbrahim'i (as), kendisine vahyettiği

66 Bakara 2/127.
67 Bakara 2/128.
68 Bakara 2/129. Rivayet için bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/240, Süddî'den rivayetle; Türkî, 2/506.

birtakım kelimelerle imtihan ettiğini ve ona bunlarla amel etmesini emrettiğini, onun da bunlarla amel ederek bunları tamamladığını kullarına haber verdi. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın, İbrahim'in (as) bu emri yerine getirdiğini haber verdiği gibi. Âyette geçen bu kelimelerin tefsiri konusunda görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin söylediklerinin hepsinin olması da caizdir bazılarının olması da caizdir. Çünkü İbrahim (as) bize ulaşan rivayetlerde yer alan şeylerin hepsiyle imtihan edilmiş, bunların hepsini bihakkın yapmış ve bunları yapma konusunda Allah'a ve O'nun kendisini sorumlu tuttuğu emirlerine itaat etmiştir."

Âyetin mânası bu şekilde olunca bir kimsenin şöyle demesi caiz değildir: "Allah âyetteki İbrahim'i imtihan ettiği bu kelimelerle bir şeyin bizzat kendisini kastedip başka bir şeyi kastetmediği gibi bunlar hakkında söylenilenlerin hepsini de kastetmemiştir. Ancak Hz. Peygamber'den (sav) kabul edilmeyi gerektiren bir hadis ya da hüccet olacak bir icmâ varsa (o zaman bu kabul edilebilir)." Fakat bu konuda Peygamber'den (sav) bir kimsenin naklettiği sahih bir hadis ya da bir topluluğun rivayet ettiği bir görüş yoktur. Şu da vardır ki Hz. Peygamber'den (sav) bu söylenilenlerin mânasına benzer iki hadis rivayet edilmiştir. Eğer bunlardan ikisi veya birisi sahih olsa bu ifadenin (kelimelerin) tefsiri konusunda doğru olan görüş şöyle olurdu:

1- Bu rivayetlerden birincisi şudur:

[١٩٣٨] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا رَاشِدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي زَبَّانُ بْنُ فَائِدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُعَاذِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «أَلَا أُخْبِرُكُمْ لِمَ سَمَّى اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلَهُ الَّذِي وَفَّى؟ لِأَنَّهُ كَانَ يَقُولُ كُلَّمَا أَصْبَحَ وَكُلَّمَا أَمْسَى: «حَتَّى يَخْتِمَ الْآيَةَ.»

1938. Bize Ebû Küreyb'in Râşid b. Sa'd, Zebbân b. Fâid, Sehl b. Muâz b. Enes tarikiyle onun babasından rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Peygamber (sav) şöyle diyordu:

'Size Allah'ın İbrahim'in kendisine emredileni tastamam yerine getiren dostu olarak isimlendirdiğini haber vereyim mi? (Allah onu böyle isimlendirdi) Çünkü o, her sabah ve her akşam şöyle derdi: {فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ} *'Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda,*

Allah'ı tespih edin.'"[69] (Râvi der ki) Peygamber, âyeti bitirinceye kadar sonuna dek okumuştur.[70]

2- Diğeri de şöyledir:

[١٩٣٩] حَدَّثَنَا بِهِ أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَطِيَّةَ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى}. قَالَ: «أَتَدْرُونَ مَا وَفَّى؟» قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «وَفَّى عَمَلَ يَوْمِهِ أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ فِي النَّهَارِ.»

1939. Bize Ebû Küreyb'in Hasan b. Atıyye, İsrâil, Ca'fer b. Zübeyr, Kâsım tarikiyle Ebû Ümâme'den rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) {وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى} *"Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim..."*[71] sözünde (yanındakilere) şöyle demiştir: "'*İbrahim'in (as) tastamam yerine getirdiği emrin ne olduğunu biliyor musunuz*?' Onlar,

'Allah ve Resûlü en iyisini bilendir.' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber buyurdu:

'*Bir gününün amelini gündüzün dört rekâtle (namaz kılarak) tamamlamıştır.*'"[72] **[2/507]**

---

69 Rûm 30/17.

70 Hadisin isnadı itibara alınmayacak derecede çürüktür. Bu rivayeti ve bundan sonra gelen rivayeti Taberî bizzat kendisi zayıf bulmuştur. İbn Kesîr, bu iki rivayetin de zayıf olduğu belirtilmeden rivayet edilmesinin caiz olmadığını söylemiş ve pek çok açıdan her ikisinin de zayıflığına işaret etmiştir. Her iki senedin de diğerinden farklı zayıf râviler içerdiğini belirtmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/204. Bu hadislerin senedlerinde yer alan râvilerin detaylı olarak zayıflıklarına işaret eden diğer bilgiler için bk. Şâkir, 3/15.

71 Necm 53/37.

72 Yukarıda geçtiği üzere bu rivayeti ve bundan önce geçen rivayeti Taberî bizzat kendisi zayıf bulmuştur. İbn Kesîr de buna muvâfakat etmiştir. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/204. Senedde yer alan Hasan b. Atıyye b. Necîh el-Kûfî sika bir râvidir. Buhârî, ondan rivayette bulunmuş, ancak onun cerhine dair bir bilgiye yer vermemiştir. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(1)/299. İbn Ebî Hâtim ve Ebû Zür'a da onda rivayette bulunmuşlardır. İbn Ebî Hâtim onun hakkında güvenilir olduğunu söylemiştir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/27. Senedde adı geçen İsrâil ise İbn Yunus b. İshak es-Subey'î olup sika bir râvidir. Ca'fer b. ez-Zübeyr el-Hanefî/el-Bâhilî ed-Dımeşkî ileri derecede zayıf bir râvidir. *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/191. Kâsım ise İbn

Eğer Sehl b. Muâz'ın bu rivayetinin senedi sahih olsaydı İbrahim'in (as) imtihan edildiği ve onun da yerine getirdiği kelimeler açık olurdu ki o da sabah ve akşam okuduğu {فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ} *"Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin."*[73] âyetleri olurdu; ya da Ebû Ümâme'nin naklettiği rivayetin râvileri adâlet sahibi kimseler olsaydı (yani senedi sahih olsaydı) İbrahim'e (as) vahyedilen ve onun da yerine getirdiği kelimeler bilinen şeyler olurdu ki bunlar da her gün dört rekât namaz kılmaktır. Ancak şu var ki bu iki rivayetin senedlerinin sıhhatleri konusunda farklı görüşler mevcuttur.

Allah'ın İbrahim'i imtihan ettiğini haber verdiği bu kelimelerin anlamı konusundaki en doğru görüş az önce açıkladığımız görüştür.

Eğer bir kimse şöyle derse: "Mücâhid, Ebû Salih, Rebî' b. Enes'in ileri sürdükleri görüş bu konudaki diğer görüşlerden doğruluk bakımından en evlâ olandır. Bu da bir yaklaşım tarzıdır. Çünkü Allah'ın {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *'Seni insanlara önder kılacağım.'*[74] sözü ve {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} *'İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Tavaf edenler... için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.'*[75] sözü ve bunların dışında (bu konuyla ilgili) diğer âyetler sanki Allah'ın İbrahim'i imtihan ettiğini haber verdiği bu kelimeleri açıklamaktadır."

2. {فَأَتَمَّهُنَّ} "Yerine getirmiş"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأَتَمَّهُنَّ} *"Yerine getirmiş"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَأَتَمَّهُنَّ} *"Yerine getirmiş..."*[76] sözüyle şunu kastetmektedir: "İbrahim bu kelimeleri tastamam yerine getirmiştir. Onun bizzat bu kelimeleri tamamlaması, Allah'ın kendisine vacip kıldığı şekilde Allah'a karşı tastamam yerine getirmesidir. Bu da Allah'ın âyetinde ifade ettiği الْوَفَاءُ'dır (bir şeyi hakkını vererek tastamam yerine getirmektir). Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: 'Allah'ın kendisini sorumlu tuttuğu

---

Abdirrahman eş-Şâmî olup künyesi Ebû Abdurrahman'dır. Hakkında ihtilaf olmakla birlikte tercih edilen sika olduğudur. Şâkir, 3/16.

73 Rûm 30/17-18.

74 Bakara 2/124.

75 Bakara 2/125.

76 Bakara 2/124.

kelimeleri, ona yerine getirmesini emrettiği farzları ve zorlu sınamaları tastamam yerine getirdi.'" **[2/508]**

Bu konuyla ilgili rivayetler şunlardır:

[١٩٤٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{فَأَتَمَّهُنَّ} أَيْ فَأَدَّاهُنَّ.»

1940. Bana Muhammed b. Müsennâ'nın, Abdüla'lâ, Dâvûd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {فَأَتَمَّهُنَّ} *"Yerine getirmiş..."*[77] sözünün anlamının "onları yerine getirdi" mânası olduğunu söylemiştir.[78]

[١٩٤١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَأَتَمَّهُنَّ} أَيْ عَمِلَ بِهِنَّ، فَأَتَمَّهُنَّ.»

1941. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَأَتَمَّهُنَّ} *"Yerine getirmiş..."*[79] sözünün "onlarla (kelimelerle) amel etti ve onları yerine getirdi" mânasında olduğunu söylemiştir.[80]

[١٩٤٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَأَتَمَّهُنَّ} أَيْ عَمِلَ بِهِنَّ وَأَتَمَّهُنَّ.»

1942. Bana Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle naklettiğine göre Rebî' {فَأَتَمَّهُنَّ} *"Yerine getirmiş..."*[81] sözünün "Onlarla (kelimelerle) amel etti ve onları yerine getirdi" mânasında olduğunu söylemiştir.[82]

---

77 Bakara 2/124.
78 İbn Asâkir, *Târîh*, 6/194, Abdüla'lâ tarikiyle; Türkî, 2/509.
79 Bakara 2/124.
80 İbn Asâkir, *Târîh*, 6/194; Şeybân tarikiyle Katâde'den; Türkî, 2/509.
81 Bakara 2/124.
82 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/222 (1173. rivayetten sonra), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/509.

3. {قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} "Ben seni insanlara önder yapacağım' dedi"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *"Ben seni insanlara önder yapacağım.' dedi."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *"Ben seni insanlara önder yapacağım.' dedi."*[83] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah, İbrahim'e (as); 'Ben seni insanlara önder kabul edilen ve kendisine tâbi olunan birisi kılacağım.' dedi."

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٩٤٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} لِيُؤْتَمَّ بِهِ، وَيُقْتَدَى بِهِ.»

1943. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle nakledildiğine göre Rebî' {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *"Ben seni insanlara önder yapacağım.'"*[84] sözünün "onun önder kabul edilmesi ve ona uyulması için" anlamında olduğunu söylemiştir.[85]

Bu anlamda şöyle denilir: "Sen bir topluluğun önderi olduğunda,

(Geçmiş zaman kipinde أَمَمْتُ الْقَوْمَ "Topluluğa önderlik yaptım.",

Şimdiki/gelecek zaman kipinde أَؤُمُّهُمْ "Onlara önderlik ediyorum." dersin.

Mastar formunda ise أَمًّا ve إِمَامَةً "önderlik yapmak" (şeklinde söylenir). **[2/509]**

Şanı yüce olan Allah {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *"Ben seni insanlara önder yapacağım.'"*[86] sözüyle sırf şunu kastetmiştir: "Seni, emrimle ve vahyimle senden sonra bana ve peygamberlerime inanan iman ehline önder kılacağım. Böylece sen onların önünde ilerleyeceksin ve onlar senin rehberliğine tâbi olacaklar ve işlediğin sünnetini/yolunu takip edecekler."

---

83 Bakara 2/124.
84 Bakara 2/124.
85 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/222 (1174. rivayetten sonra), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/509.
86 Bakara 2/124.

4. {قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} "İbrahim 'Soyumdan da' dedi"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} *"İbrahim 'Soyumdan da' dedi."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "İbrahim (as) dedi ki: '-Allah onun makamını yükseltip onu üstün kılınca, bunu yapacağını ve onu kendi çağındakilere ve soyundan kendinden sonra gelecek olanlara onun rehberliğine uyarak davranışlarında ve ahlâkında kendisine tâbi olunan bir önder kılacağını kendisine bildirince- 'Ey Rabbim! Beni önder kabul edilen ve kendisine uyulan bir imam kıldığın gibi soyumdan da kendisine tâbi olunacak önderler kıl.' Bu, İbrahim'in (as) Rabbinden istediği tek dileğidir."

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٩٤٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «قَالَ إِبْرَاهِيمُ: {وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} يَقُولُ: فَاجْعَلْ مِنْ ذُرِّيَّتِي مَنْ يُؤْتَمُّ بِهِ وَيُقْتَدَى بِهِ.»

1944. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle nakledildiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "İbrahim, {وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} *'Soyumdan da'*[87] dedi. O bu sözüyle şöyle demek istemiştir: 'Soyumdan da önder kabul edilecek ve kendisine uyulacak imamlar gönder.'"[88]

Bazı kimseler İbrahim'in {وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} *"Soyumdan da"*[89] sözünün onun, Rabbinden kendisinden sonrakilerin onun ahdi ve dini üzere olmalarını istediği anlamında olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Tıpkı şöyle dediği gibi:

{وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنَامَ}

"(Hani İbrahim demişti ki) 'Rabbim! Beni ve oğullarımı putlara tapmaktan uzak tut.'"[90]

---

87 Bakara 2/124.
88 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/118, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/510.
89 Bakara 2/124.
90 İbrahim 14/35.

Onun bu talebinin ardından şanı yüce olan Allah, dininde ona muhalif olan zalim hakkında şöyle haber vermiştir:

{لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}

"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."[91]

Kur'ân'ın zâhiri, İbrahim'in, Rabbinden istediği şeyin bu olduğunu söyleyenin görüşü dışında bir mânaya delâlet etmektedir. Çünkü İbrahim'in (as) {وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} *"Soyumdan da"*[92] sözü şanı yüce olan Allah'ın {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا} *"Ben seni insanlara önder yapacağım.'"*[93] sözünün hemen ardından gelmiştir. Malumdur ki İbrahim (as) Rabbinden soyu için istedi, eğer Rabbinin sadece ona verdiğini bildirdiği şey dışında bir şey olsaydı bu açıklanırdı. Ancak İbrahim'in (as) istediği âyette bahsi geçen şey olunca daha önce bir kere daha tekrarı geçen şeyi söylemekle yetindi (soyu hakkında istediği şeyi açıklama gereği duymadı ve kısaca) ve soyumdan da insanlara beni önder kıldığın önderler kıl anlamında {وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} *"Soyumdan da"*[94] dedi. **[2/510]**

5. {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} "Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."* sözünün tefsiri:

Bu söz şanı yüce olan Allah'ın, zalimin, hayır ehlinin kendisine tâbi olduğu bir önder olamayacağını bildirmesidir. Bu söz soyundan kendisi gibi önderler kılmasını ondan isteyen İbrahim'e (as) şanı yüce olan Allah'ın bir cevabıdır. Böylece Allah bunu (önderler kılmama) ancak onlardan zulmedenler için yapacağını haber vermiştir. Çünkü Allah, zalimi böyle önder kılan olmadığı gibi onu imam/önder tayin ederek üstünlük bakımından dostlarıyla aynı konumda kılacak da değildir. Çünkü önderlik ancak O'na itaat eden veli kullarına mahsustur. Düşmanlarına ve kâfirlere değil.

---

91 Bakara 2/124.
92 Bakara 2/124.
93 Bakara 2/124.
94 Bakara 2/124.

a. Allah'ın Zalimlere Ulaşmayı Haram Kıldığı Ahdin Ne Olduğu?

Müfessirler âyette şanı yüce olan Allah'ın zalimlere ulaşmayı haram kıldığı ahdin ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları "Bu ahid, 'nübüvvettir.'" demişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٩٤٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «{لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. يَقُولُ: عَهْدِي: نُبُوَّتِي.»

1945. Bana Musa'nın Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz'."*[95] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "{عَهْدِي} *'Benim ahdim'*[96] kelimesi 'nübüvvetim' anlamındadır."[97]

Bu görüşü benimseyenlere göre âyetin anlamı şöyledir: "Zulüm ve şirk ehli nübüvveti (görevini) elde edemez."

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Âyette geçen ahdin anlamı 'imâmet/önderlik'tir."

Bu yaklaşım sahiplerine göre de âyetin mânası şöyledir: "Ey İbrahim (as)! Senin soyundan zalim olanı, kullarıma, kendisine uyulan bir imam/önder yapmayacağım." **[2/511]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٤٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَكُونُ إِمَامٌ ظَالِمًا.»

1946. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}

95 Bakara 2/124.
96 Bakara 2/124.
97 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/223 (1174), Amr tarikiyle; Türkî, 2/511.

"Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."[98] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Önder zalim olamaz."[99]

[١٩٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «قَالَ اللَّهُ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَكُونُ إِمَامٌ ظَالِمًا.»

1947. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."*[100] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Önder zalim olamaz."

[١٩٤٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، بِمِثْلِهِ.

1948. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle İkrime'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٩٤٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَكُونُ إِمَامٌ ظَالِمٌ يُقْتَدَى بِهِ.»

1949. Bize Muhammed b. Beşşâr, Ebû Âsım,[101] Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."*[102] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Zalim bir önder, kendisine uyulan kimse olamaz."[103]

---

98 Bakara 2/124.

99 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/118; Taberî, Abd b. Humeyd ve Vekî''e nispetle; Türkî, 2/512.

100 Bakara 2/124.

101 Türkî'ye göre bu râvi, Ebû Âmir'dir. Türkî, 2/512.

102 Bakara 2/124.

103 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/241, Süfyân tarikiyle; ayrıca bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 48; İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 1/223 (1179); Türkî, 2/512.

[١٩٥٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1950. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân, Mansûr tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٩٥١] حَدَّثَنَا مُشَرَّفُ بْنُ أَبَانَ الْحَطَّابُ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا أَجْعَلُ إِمَامًا ظَالِمًا يُقْتَدَى بِهِ.»

1951. Bize Müşerref b. Ebân el-Hattâb'ın Vekî', Süfyân, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."*[104] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ben, kendisine uyulan zalim bir imam kılmam."[105] **[2/512]**

[١٩٥٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُبَيْدٍ الْمُحَارِبِيُّ قَالَ: ثَنَا مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ الزَّنْجِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا أَجْعَلُ إِمَامًا ظَالِمًا يُقْتَدَى بِهِ.»

1952. Bize Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî, Müslim b. Hâlid ez-Zencî tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."*[106] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ben, kendisine uyulan zalim bir imam kılmam."

[١٩٥٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَكُونُ إِمَامًا ظَالِمٌ.»

1953. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Benim ahdim (verdiğim söz)*

---

104 Bakara 2/124.

105 Müşerref b. Ebân Ebû Sâbit el-Hattâb olup Taberî'nin hocasıdır. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/224. Bağdat'ta h. 234'te vefat etmiştir. Şâkir, 2/21.

106 Bakara 2/124.

zalimleri kapsamaz."[107] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Zalim bir kimse (kendisine uyulan) bir önder olamaz."

İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Atâ'nın bu konudaki yaklaşımına gelince o, Allah'ın {إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي} *'(Rabbi dedi ki:) Ben seni insanlara önder yapacağım. (İbrahim) 'Benim soyumdan da' dedi'*[108] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir:

'Allah onun neslinden zalim birisini önder kılmayı reddetmiştir.' Bunun üzerine ben, Atâ'ya,

'Allah'ın âyette geçen ahdi nedir?' diye sordum. O da,

'Emridir.' diye cevap verdi."[109]

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bu sözün mânası; 'Senin, bir zalime, zulmü nedeniyle vereceğin ahdin yoktur.' şeklindedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٥٤] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلَهُ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} يَعْنِي لَا عَهْدَ لِظَالِمٍ عَلَيْكَ فِي ظُلْمِهِ أَنْ تُطِيعَهُ فِيهِ.»

1954. Bize Muhammed b. Sa'd, o babası, o amcası, o babası, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."*[110] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözünde 'Senin bir zalime, zulmünde kendisine itaat edileceği konusunda vereceğin bir ahdin yoktur' anlamını kastetmiştir."[111]

---

107 Bakara 2/124.
108 Bakara 2/124.
109 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/223, (1178), Haccâc tarikiyle İbn Cürecy ve Atâ'dan; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/241; Türkî, 2/514.
110 Bakara 2/124.
111 Bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/241; Türkî, 2/513.

[١٩٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ مُسْلِمٍ الْأَعْوَرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَيْسَ لِلظَّالِمِينَ عَهْدٌ، وَإِنْ عَاهَدْتَهُ فَانْقُضْهُ.»

1955. Bana Müsennâ'nın İshâk, Abdurrahmân b. Abdullah, İsrâil, Müslim b. A'ver tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."*[112] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Zalimlere ahid yoktur. Eğer onlarla ahidleştiysen bu ahdi boz." **[2/513]**

[١٩٥٦] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ هَارُونَ بْنِ عَنْتَرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: «لَيْسَ لِظَالِمٍ عَهْدٌ.»

1956. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, Süfyân, Harun b. Antere, o babası tarikiyle İbn Abbas'tan naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Zalime ahid yoktur."

3- Diğer müfessirler de şöyle demişlerdir: "Ahdin mânası, bu âyette 'eman'dır."

Onların bu görüşlerine göre âyetin tefsiri şöyledir: "Allah dedi ki: 'Benim emanıma düşmanlarım ve kullarıma zulmeden zalimler ulaşamaz.'" Yani, ben âhiret günü onları azabımdan güvende kılmam.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٥٧] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. ذَلِكُمْ عِنْدَ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لَا يَنَالُ عَهْدَهُ ظَالِمٌ، فَأَمَّا فِي الدُّنْيَا فَقَدْ نَالُوا عَهْدَ اللَّهِ، فَوَارَثُو بِهِ الْمُسْلِمِينَ وَعَادُوهُمْ وَنَاكَحُوهُمْ بِهِ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ قَصَرَ اللَّهُ عَهْدَهُ وَكَرَامَتَهُ عَلَى أَوْلِيَائِهِ.»

1957. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Rabbi, 'Benim ahdim*

112 Bakara 2/124.

(verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."[113] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İşte o ahid Allah katındadır; kıyamet günü onun ahdine zalim ulaşamaz. Dünyada ise Allah'ın ahdine onlar nail olmuşlar ve onunla Müslümanlara varis olmuşlar, onlara geri dönerek bu ahid sayesinde onları nikâhlamışlardır. Kıyamet günü olduğunda ise Allah ahdini ve lütfunu dostlarına tahsis etmiştir."

[١٩٥٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَنَالُ عَهْدَ اللَّهِ فِي الْآخِرَةِ الظَّالِمُونَ، فَأَمَّا فِي الدُّنْيَا فَقَدْ نَالَهُ الظَّالِمُ وَأَكَلَ بِهِ وَعَاشَ.»

1958. Bana Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."*[114] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın ahdine kıyamet günü zalimler ulaşamazlar. Dünyada ise zalim onu elde etmiştir ve bu sayede yer ve yaşar (yani Allah onun yiyip içmesine ve hayat sürmesine müsaade eder)."

[١٩٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: «{قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَنَالُ عَهْدَ اللَّهِ فِي الْآخِرَةِ الظَّالِمُونَ، فَأَمَّا فِي الدُّنْيَا فَقَدْ نَالَهُ الظَّالِمُ فَأَمِنَ بِهِ وَأَكَلَ وَأَبْصَرَ وَعَاشَ.»

1959. Bana Müsennâ'nın İshak, Abdurrahman, İsrâil, Mansur tarikiyle rivayet ettiğine göre İbrahim {قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Rabbi, 'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz' demişti."*[115] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın ahdine kıyamet günü zalimler ulaşamazlar. Dünyada ise zalim onu elde etmiştir ve onunla güvende olur yer, görür ve yaşar (yani Allah onun yiyip içmesine ve hayat sürmesine müsaade eder)."[116] **[2/514]**

---

113 Bakara 2/124.
114 Bakara 2/124.
115 Bakara 2/124.
116 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/242, İbrahim tarikiyle; Türkî, 2/515.

3- Diğer (bazı) müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah'ın bu âyette kastettiği ahid, Allah'ın dinidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٦٠] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «قَالَ اللَّهُ لِإِبْرَاهِيمَ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. فَقَالَ: فَعَهْدُ اللَّهِ الَّذِي عَهِدَ إِلَى عِبَادِهِ: دِينُهُ. يَقُولُ: لَا يَنَالُ دِينُهُ الظَّالِمِينَ، أَلَا تَرَى أَنَّهُ قَالَ: {وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَى إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ}. يَقُولُ: لَيْسَ كُلُّ ذُرِّيَّتِكَ يَا إِبْرَاهِيمُ عَلَى الْحَقِّ.»

1960. Bana Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'e (as) şöyle demiştir: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} *"Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz."*[117] Râvi der ki: Allah'ın ahdi, kullarıyla yaptığı ahid olan dinidir. Allah'ın dinine ise zalimler ulaşamazlar. Görmüyor musun Allah (bu konuda) şöyle demiştir:

{وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَى إِسْحَاقَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِمَا مُحْسِنٌ وَظَالِمٌ لِنَفْسِهِ مُبِينٌ}

'Onu da İshâk'ı da uğurlu kıldık. Her ikisinin neslinde iyi ve yararlı işleri en gu¨zel şekilde yapanlar da vardı, kendine apaçık zulmedenler de.'[118]

Yani demektedir ki: 'Ey İbrahim! Senin soyunun hepsi hak üzere değildir.'"[119]

[١٩٦١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: لَا يَنَالُ عَهْدِي عَدُوٌّ لِي يَعْصِينِي، وَلَا أُنْحِلُهَا إِلَّا وَلِيًّا يُطِيعُنِي.»

117 Bakara 2/124.
118 Sâffât 37/113.
119 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/223 (1180. rivayetle) muallak olarak; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/242; Türkî, 2/515.

1961. Bana Muhammed[120] b. Ca'fer'in Yezîd tarikiyle Cüveybir'den naklettiğine göre Dahhâk, Allah'ın {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} "*'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz.'*"[121] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bana asi olan düşmanım benim ahdimi elde edemez. Ben onu ancak bana itaat eden dostuma lütfederim."[122]

Bu görüş her ne kadar zâhiri bakımından İbrahim'in (as) çocuklarından zalim, azgın ve Allah'ın doğru yoluna yönelmekten alıkoyan kimselerin, Allah'ın ahdine -ki bu ahid hayırlı kimseler için olan ve dünyada kendisine tâbi olunması mânasındaki nübüvvet ve imamettir. Allah'a karşı yerine getirilen ahid ise dünyada Allah'ın ahdini yerine getirenleri âhirette kurtarır- nail olamayacaklarını bildiren âyetin zâhiri gibi olsa da şanı yüce olan Allah'ın İbrahim'e (as), onun çocuklarından kendisine şirk koşan ve doğru yola yönelmekten uzaklaşan ve hem kendisine hem de kullarına zulmedenleri bildiren bir âyettir. **[2/515]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[١٩٦٢] حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: ثَنَا عَتَّابُ بْنُ بِشْرٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ}. قَالَ: إِنَّهُ سَيَكُونُ فِي ذُرِّيَّتِكَ ظَالِمُونَ.»

1962. Bana İshâk b. İbrahim b. Habîb b. eş-Şehîd, Attâb b. Bişr, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ} "*'Benim ahdim (verdiğim söz) zalimleri kapsamaz.'*"[123] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Muhakkak ki senin soyundan zalimler olacaktır."[124]

---

120 Türkî'nin ت١, ت٢, ت٣ nüshalarında يَحْيَى şeklindedir. Türkî, 2/515. Şâkir de "Yahyâ" şeklinde alır ve bu râvinin Yahyâ b. Ebî Tâlib olduğunu söyler. Şâkir, 3/23.

121 Bakara 2/124.

122 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/223, 224 (1185, 1183), Cüveybir tarikiyle; Türkî, 2/515.

123 Bakara 2/124.

124 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (212, Tefsir) Attâb b. Bişr tarikiyle; Türkî, 2/516. Şâkir, rivayetin senedinde yer alan Attâb b. Bişr şeklindeki yazımın doğru olmadığını, bu kişinin Attâb b. Beşîr el-Cezerî Ebü'l-Hasen olduğunu ve kendisine Ebû Sehl el-Harrânî denildiğini (*Tehzîbu't-Tehzîb*) ifade eder. Bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/1/56; Şâkir, 3/24.

1- Âyette geçen {الظَّالِمِينَ} *"zalimler"*[125] kelimesinin mansûb olmasına gelince, ahid, zalimlere ulaşmayacak olan bir şeydir (yani bu kelime âyette mef'ûl konumundadır.) Bu kelimenin İbn Mes'ûd'un kıraatinde (لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمُونَ) şeklinde "Zalimler Allah'ın ahdine ulaşamayanlardır." mânasında merfû olarak okunduğu da nakledilmiştir.

2- Âyette geçen {الظَّالِمِينَ} *"zalimler"*[126] kelimesinin merfû olması da mansûb olması da caizdir. الْعَهْدُ kelimesi de bunun gibidir. Çünkü bir kimseye ulaşan her şeye aslında o kimse ulaşmıştır. Tıpkı نَالَنِي خَيْرُ فُلَانٍ وَنِلْتُ خَيْرَهُ "Falanın iyiliği bana ulaştı ben falanın iyiliğine ulaştım." denilmesi gibi. Bu kullanımda fiili, bir defa الْخَيْرُ kelimesine bir defa da kendisine döndürür.

Biz daha önce geçtiği üzere zulmün mânasının ne olduğunu açıklamıştık. Burada tekrarlamak istemiyoruz.[127]

[BAKARA SÛRESİ 125. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ﴾

"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık. Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin. İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.'" **(Bakara 2/125)**

1. {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} "Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً} *"Hani, biz Kâbe'yi toplantı yeri kılmıştık."*[128] sözüne gelince, bu ifade {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ} *"Bir*

125 Bakara 2/124.
126 Bakara 2/124.
127 Bk. Türkî, 1/559; 2/516.
128 Bakara 2/125.

zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınamış..."[129] sözündeki {إِذْ} *"bir zaman"* [130] kelimesine atıftır. {وَإِذِ ابْتَلَى إِبْرَاهِيمَ} *"Bir zaman İbrahim'i sınamış..."*[131] sözü ise Allah'ın {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ} *"Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın!"*[132] sözüne atfedilmiştir. Mâna da "Hatırlayın, Rabbi, İbrahim'i (as) imtihan ettiği ve evi (Kâbe'yi) de toplanma yeri kıldığı zaman" şeklindedir. **[2/516]**

Allah'ın âyette geçen toplanma yeri kıldığı ev Kâbe'dir.

a. {مَثَابَةً} "Mesâbe"

Âyette geçen الْمَثَابَةَ kelimesine gelince, Arap dilbilimciler bu kelimenin mânasında ve neden müennes geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Basralı bir nahivci şöyle demiştir: "Bu kelimenin sürekli/çokça kendisine dönülüp gidilen yer olması nedeniyle bu mânayı (mübalağa mânası) ifade etmek için sonuna tâ getirilmiştir. Tıpkı sürekli/çok giden için سَيَّارَةٌ ve çokça nesep hesaplayana da نَسَّابَةٌ denilmesi gibi."

2- Kûfeli bir dil âlimi ise şöyle demiştir: "Hayır, الْمَثَابُ ve الْمَثَابَةُ kelimeleri aynı mânadadır (mübalağa ifade etmez) tıpkı الْمَقَامُ ve الْمَقَامَةُ kelimeleri gibi. الْمَقَامُ kelimesi Allah Teâlâ'nın oranın yerleşme yeri olmasını istediğini ifade etmek için müzekker kullanılmış bir kelimedir. Çünkü onunla الْمَوْضِعُ 'kendine yerleşilen yer' kastedilmiştir (yani kastedilen yeri ifade eden الْمَوْضِعُ kelimesi müzekker olduğu için الْمَقَامُ kelimesi de müzekker yapılmıştır). الْمَقَامَةُ kelimesi ise الْبُقْعَةُ 'kendisiyle yerleşilmesi istenen bölge' kastedildiği için (bu kelime de müennes olduğu için) müennes getirilmiştir."

Bu görüşü ileri sürenler الْمَثَابَةُ kelimesinin سَيَّارَةٌ ve نَسَّابَةٌ kelimelerinin benzeri olduğu görüşünü reddetmişler ve demişlerdir ki: "سَيَّارَةٌ ve نَسَّابَةٌ kelimelerinin sonundaki hâ (lafızda tâ olan ancak durulduğu zaman okunan hâ) 'الدَّاعِيَةُ'[133] kelimesine benzetilerek okunmuştur."

الْمَثَابَةُ kelimesi مَفْعَلَةٌ vezninde bir kelime olup "topluluk bir yere döndüğünde";

Geçmiş zaman kipinde ثَابَ الْقَوْمُ إِلَى الْمَوْضِعِ denilirken,

129 Bakara 2/124.
130 Bakara 2/124.
131 Bakara 2/124.
132 Bakara 2/122.
133 Bu kelimenin yazımında Şâkir nüshası esas alınmıştır. Krş. Şâkir, 2/517.

Şimdiki-gelecek zaman kipinde يَثُوبُونَ إِلَيْهِ denilir.

Kelimenin mastar kullanımları ise مَثَابًا, مَثَابَةً ve ثَوَابًا şeklindedir.

Bu izahlardan sonra Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[134] sözünün anlamı şöyledir: "Bir zamanlar biz Kâbe'yi her yıl insanların döndükleri ve sığındıkları bir yer kılmıştık da onlar oraya dönüyorlar ve ona olan istekleri bitmiyordu.

Varaka b. Nevfel'in Kâbe'yi anlattığı şu sözünde الْمَثَابُ kelimesinin anlamı vardır:

مَثَابٌ لِأَفْنَاءِ الْقَبَائِلِ كُلِّهَا ... تَخُبُّ إِلَيْهِ الْيَعْمَلَاتُ الطَّلَائِحُ

Tüm kabilelerin oradan buradan gelip karıştığı ve birbirleriyle itişip kakıştığı (izdiham nedeniyle) bir dönüş yeridir (Kâbe)

(Sahiplerinin hacca çabuk gelmek için yorduğu) aceleyle yürüyen develer oraya koşarlar[135]

Bu beyitteki kullanılan mânada şöyle denilir: "Aklı başından gittikten sonra tekrar yerine geri geldiğinde birisine ثَابَ إِلَيْهِ عَقْلُهُ 'Aklı ona geri döndü.' denilir." Bizim bu sözün tefsiri hakkında bu söylediklerimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir. **[2/517]**

[Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:]

[١٩٦٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: لَا يَقْضُونَ مِنْهُ وَطَرًا.»

1963. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً

134 Bakara 2/125.

135 Beytin tahrici için bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/473; Türkî, 2/517.

{لِلنَّاسِ *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[136] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ona (Kâbe'ye) gelme isteklerini dindiremezler."[137]

[١٩٦٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

1964. Bize Hasan b. Yahya, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[138]

[١٩٦٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: يَثُوبُونَ إِلَيْهِ، لَا يَقْضُونَ مِنْهُ وَطَرًا.»

1964. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[139] sözü hakında şöyle demiştir: "Ona dönerler ve ona (Kâbe'ye) gelme isteklerini dindiremezler."

[١٩٦٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: أَمَّا الْمَثَابَةُ فَهُوَ الَّذِي يَثُوبُونَ إِلَيْهِ كُلَّ سَنَةٍ لَا يَدَعُهُ الْإِنْسَانُ إِذَا أَتَاهُ مَرَّةً أَنْ يَعُودَ إِلَيْهِ.»

1966. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[140] sözü hakkında şöyle demiştir: "'{الْمَثَابَةُ} *'toplantı yeri'*[141] kelimesine gelince, o her yıl insanların kendisine döndüğü ve ona bir defa gelen kimsenin tekrar gelmekten vazgeçmediği yerdir."

---

136 Bakara 2/125.

137 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 214; onun tarikiyle Beyhakî, *Sünen*, 5/176; *Şuabü'l-Îmân* (3995). Beyhakî, *Sünen*'de Müslim b. Hâlid ez-Zencî tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten; Suyûtî *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/118, İbn Uyeyne ve Abd b. Humeyd'e nispetle. Rivayetin diğer kısmı 2/521'de gelecektir. Türkî, 2/518.

138 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/58; Türkî, 2/518.

139 Bakara 2/125.

140 Bakara 2/125.

141 Bakara 2/125.

[١٩٦٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلَهُ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: لَا يَقْضُونَ مِنْهُ وَطَرًا، يَأْتُونَهُ ثُمَّ يَرْجِعُونَ إِلَى أَهْلِيهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ إِلَيْهِ.»

1967. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, o babasından, o amcası, babası, onun babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[142] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona (Kâbe'ye) gelme isteklerini dindiremezler. Ona gelirler sonra ailelerine dönerler sonra ona tekrar gelirler."[143] **[2/518]**

[١٩٦٨] وَحَدَّثَنِي عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ أَبِي عُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: قَالَ أَبُو عَمْرٍو، حَدَّثَنِي عَبْدَةُ بْنُ أَبِي لُبَابَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: لَا يَنْصَرِفُ عَنْهُ مُنْصَرَفٌ وَهُوَ يَرَى أَنَّهُ قَدْ قَضَى مِنْهُ وَطَرًا.»

1968. Bana Abdülkerim b. Ebî Umeyr'in, Velîd b. Müslim, Ebû Amr tarikiyle rivayet ettiğine göre Abde b. Ebî Lübâbe, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[144] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onu (Kâbe'yi) görerek ondan ayrılıp da tekrar gelme konusunda isteğini dindirebilen bir kimse yoktur."[145]

[١٩٦٩] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: يَثُوبُونَ إِلَيْهِ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ، وَلَا يَقْضُونَ مِنْهُ وَطَرًا.»

1969. Bana Yakub b. İbrahim'in Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi*

---

142 Bakara 2/125.

143 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/242, Avfî tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/225 (1180), Müslim tarikiyle Mücâhid ve İbn Abbas'tan bir benzerini nakleder. Türkî, 2/518.

144 Bakara 2/125.

145 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/242, Taberî ve Abdülkerim b. Ebî Umeyr'den; Zehebî, *el-Mîzân*, 3/644; *el-Muğnî* 1/56. Bk. Zehebî, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/50, 51; Türkî, 2/519.

insanlara toplantı yeri kılmıştık."[146] sözü hakkında şöyle demiştir: "İnsanlar her taraftan ona dönerler ve ona tekrar gelme konusunda isteklerini dindiremezler."[147]

[١٩٧٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

1970. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[١٩٧١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمَّارٍ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا سَهْلُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: ثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، عَنْ عَطِيَّةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: لَا يَقْضُونَ مِنْهُ وَطَرًا.»

1971. Bana Muhammed b. Ammâr el-Esedî'nin Sehl b. Âmir, Mâlik b. Miğvel tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[148] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona tekrar gelme konusunda isteklerini dindiremezler."[149]

[١٩٧٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الْهُذَيْلِ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، يَقُولُ: «{وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: يَحُجُّونَ وَيَثُوبُونَ.»

1972. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Abdurrahman, Süfyân, Ebü'l-Hüzeyl'in, Saîd b. Cübeyr'den işittiğine göre o, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً

---

146 Bakara 2/125.

147 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/225 (1191. rivayetten sonra) muallak olarak; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/118, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/519.

148 Bakara 2/125.

149 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/225 (1191. rivayetten sonra) muallak olarak; Türkî, 2/519. Muhammed b. Ammâr el-Esedî, Taberî'nin hocasıdır. Sehl b. Âmir ise, Becelî olup ileri derecede zayıf bir râvidir. Buhârî, hadisi kabul edilemeyen bir kimse olduğunu söyler. Buhârî, *es-Sağîr*, s. 234. İbn Ebî Hâtim ise onun babasından rivayette bulunmuş ve zayıf olup bâtıl sözler naklettiğini söylemiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/202; Şâkir, 3/28.

{لِلنَّاسِ *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı yeri kılmıştık."*[150] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Haccederler ve (ona tekrar) dönerler."[151] **[2/519]**

[١٩٧٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي الْهُذَيْلِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «فِي قَوْلِهِ: {مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: يَحُجُّونَ، ثُمَّ يَحُجُّونَ، وَلَا يَقْضُونَ مِنْهُ وَطَرًا.»

1973. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Sevrî tarikiyle Ebü'l-Hüzeyl'den rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, Allah'ın {مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"insanlara toplantı yeri"*[152] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlar haccederler sonra tekrar haccederler de (Kâbe'ye) tekrar gelme konusunda isteklerini dindiremezler."[153]

[١٩٧٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ غَالِبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «{مَثَابَةً لِلنَّاسِ} قَالَ: يَثُوبُونَ إِلَيْهِ.»

1974. Bana Müsennâ'nın İbn Bükeyr, Mis'ar tarikiyle Gâlib'den rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, Allah'ın {مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"insanlara toplantı yeri"*[154] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona dönerler."[155]

[١٩٧٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا}. قَالَ: مَجْمَعًا.»

---

150 Bakara 2/125.

151 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 48, bir benzerini; Türkî, 2/519.

152 Bakara 2/125.

153 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/59; Türkî, 2/520. 1972 ve 1973 numaralı rivayetlerin senedinde geçen Ebü'l-Hüzeyl, Gâlib b. el-Hüzeyl el-Evdî olup Enes ve Saîd b. Cübeyr ve başkalarından rivayette bulunmuşlardır. Sika bir râvidir. İbn Maîn onun sika olduğunu söylemiştir. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *el-Kebîr*, 4(1)/99; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(2)/47; Şâkir 3/28.

154 Bakara 2/125.

155 Bu rivayetin senedinde geçen Gâlib, az önceki rivayetlerde geçen Ebü'l-Hüzeyl'dir. Mis'ar ise, İbn Kidâm olup sika ravilerdendir. Şâkir 3/28.

1975. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den (b. Cübeyr) naklettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنًا} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara toplantı ve güven yeri kılmıştık."*[156] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Âyette geçen {الْمَثَابَةُ} *'toplantı yeri'*[157] kelimesi) toplanma yeri anlamındadır."[158]

[١٩٧٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: يَثُوبُونَ إِلَيْهِ.»

1976. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"insanlara toplantı yeri"*[159] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona (tekrar) dönerler."[160]

[١٩٧٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{مَثَابَةً لِلنَّاسِ} قَالَ: يَثُوبُونَ إِلَيْهِ.»

1977. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"insanlara toplantı yeri"*[161] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona (tekrar) dönerler."[162]

[١٩٧٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ}. قَالَ: يَثُوبُونَ إِلَيْهِ مِنَ الْبُلْدَانِ كُلِّهَا وَيَأْتُونَهُ.»

1978. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah Teâlâ'nın {وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِلنَّاسِ} *"Hani, biz Kâbe'yi insanlara*

---

156 Bakara 2/125.
157 Bakara 2/125.
158 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/225 (1192. rivayetten sonra), muallak olarak, Türkî, 2/520.
159 Bakara 2/125.
160 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, -Suyûtî, *el-İtkân*, 2/72'de olduğu gibi- babası tarikiyle Abdullah b. Salih'ten يَثُوبُونَ إِلَيْهِ ثُمَّ يَرْجِعُونَ lafzıyla; Türkî, 2/520.
161 Bakara 2/125.
162 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/225 (1191. rivayetten sonra), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/520.

toplantı yeri kılmıştık."[163] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bütün memleketlerden ona yönelip gelirler."[164] **[2/520]**

2. {وَأَمْنًا} "ve güvenlikli bir yer"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"* sözünün tefsiri:

اَلْأَمْنُ kelimesi mastar bir kelime olup أَمِنَ - يَأْمَنُ - أَمْنًا diyen kimsenin kullanımında,

Geçmiş zaman formunda أَمِنَ "güvende oldu",

Şimdiki-gelecek zaman formunda يَأْمَنُ "güvende olur" ve,

Mastar olarak أَمْنًا "güvende olmak" şeklinde kullanılır.

Allah özellikle {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"*[165] diye isimlendirmiştir. Çünkü Câhiliyye'de kendisine sığınmak istenilen şeylere مَعَاذًا denilirdi. Onlardan bir kimse babasının veya kardeşinin katili onunla karşılaşsa ona saldırmazdı ve oradan çıkıncaya kadar ona görünmezdi.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde söylediği gibi:

{أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ}

"Çevrelerindeki insanlar kapılıp götürülürken, bizim, onların yurtlarını saygın ve güvenlikli bir yer kıldığımızı görmediler mi?"[166]

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

[١٩٧٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَمْنًا}. قَالَ: مَنْ أَمَّ إِلَيْهِ فَهُوَ آمِنٌ؛ كَانَ الرَّجُلُ يَلْقَى قَاتِلَ أَبِيهِ أَوْ أَخِيهِ فَلَا يَعْرِضُ لَهُ.»

1979. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah Teâlâ'nın {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"*[167] sözünün

163 Bakara 2/125.
164 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/242, Taberî'den rivayetle; Türkî, 2/520.
165 Bakara 2/125.
166 Ankebût 29/67.
167 Bakara 2/125.

tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kim ona girerse o güvendedir. Bir kimse babasının ya da kardeşinin katiliyle orada karşılaşırsa ona saldırmazdı."[168]

[١٩٨٠] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا {وَأَمْنًا} فَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا.»

1980. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Allah'ın {وَأَمْنًا} *'ve güvenlikli bir yer'*[169] sözüne gelince bu 'Kim oraya girerse güvendedir.' anlamındadır."[170]

[١٩٨١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {وَأَمْنًا} قَالَ: تَحْرِيمُهُ لَا يَخَافُ فِيهِ مَنْ دَخَلَهُ.»

1981. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"*[171] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kâbe'nin haram bir yer kılınışı; oraya girenin (hiçbir şeyden) korkmaması demektir."

[١٩٨٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلُهُ: {وَأَمْنًا} يَقُولُ: أَمْنًا مِنَ الْعَدُوِّ أَنْ يَحْمِلَ فِيهِ السِّلَاحَ، وَقَدْ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ وَهُمْ آمِنُونَ لَا يُسْبَوْنَ.»

1982. Bana Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"*[172] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Düşmanın orada silah taşımasından güvendedir. Câhiliyye'de insanlar etraflarından koparılıp çıkarılırken onlar orada güvendeydiler; tutuklanıp götürülmüyorlardı."[173] **[2/521]**

---

168 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/234, İbn Zeyd'den rivayetle; Türkî, 2/521.

169 Bakara 2/125.

170 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1194. rivayetin ardından), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/521.

171 Bakara 2/125.

172 Bakara 2/125.

173 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1194. rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/118, Taberî ve Ebü'l-Âliye'ye nispetle; Türkî, 2/522.

[١٩٨٣] حُدِّثْتُ عَنِ الْمِنْجَابِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بِشْرٌ، عَنْ أَبِي رَوْقٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَمْنًا} قَالَ: أَمْنًا لِلنَّاسِ.»

1983. Bana Mincâb'dan Bişr, Ebû Ravk, Dahhâk tarikiyle rivayet edildiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"*[174] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İnsanlara güvendir (yeri kılınmıştır)."[175]

[١٩٨٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَمْنًا} قَالَ: تَحْرِيمُهُ لَا يَخَافُ فِيهِ مَنْ دَخَلَهُ.»

1984. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid; Allah Teâlâ'nın {وَأَمْنًا} *"ve güvenlikli bir yer"*[176] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kâbe'nin haram bir yer kılınışı; oraya girenin (hiçbir şeyden) korkmaması demektir."

3. {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} "Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kıraat âlimleri, bu âyetin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları Makam-ı İbrahim'in namazgâh edinilmesi emri anlamında hâ'nın kesrası ile {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Siz de Makam-ı İbrahim'den kendinize bir namaz yeri edinin."*[177] şeklinde okumuşlardır. Bu, Kûfe ve Basra kıraat âlimlerinin çoğunluğunun okuyuşu olduğu gibi Mekke kıraat âlimlerinin ve bazı Medineli kıraat âlimlerinin okuyuşudur.[178]

---

174 Bakara 2/125.

175 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1194. rivayetin ardından) Ebî Zür'a ve Mincâb'dan rivayetle; Türkî, 2/522.

176 Bakara 2/125.

177 Bakara 2/125.

178 Bu kıraat; İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Nâfi' ve İbn Âmir hâ'nın fethası ile okumuştur ve ileride tekrar gelecektir. Bk. Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 113; Türkî, 2/522.

Bu okuyuşu benimseyenler şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

b. Nüzûl Sebebi

[١٩٨٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: «قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَوْ اتَّخَذْتَ الْمَقَامَ مُصَلًّى؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}»

1985. Bize Ebû Küreyb'in Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Humeyd tarikiyle Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre Ömer b. Hattâb şöyle demiştir: "Dedim ki:

'Ya Resûlallah! Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinebilir miyiz?' Bunun üzerine Allah,

{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}

'Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin.' [179] âyetini inzâl buyurdu."[180] **[2/522]**

[١٩٨٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، وَحَدَّثَنِي يَعْقُوبُ قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ جَمِيعًا، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

1986. Bize Muhammed b. Beşşâr, İbn Ebî Adî tarikiyle; Yakub, İbn Uleyye tarikiyle ve hepsi Humeyd, Enes b. Mâlik, Ömer (b. Hattâb) tarikiyle Nebî'den (sav) yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[181]

---

179 Bakara 2/125.

180 Rivayet için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/23 (157); Buhârî, *Sahîh*, (402); Tirmizî, *Sünen*, (2960); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (10998); İbn Mâce, *Sünen*, (1009) Hüşeym tarikiyle; Tirmizî, *Sünen*, (2959), Hammâd b. Seleme ve İbn Humeyd'den rivayetle. Ayrıca bk. Tayâlisî, *Müsnedü't-Tayâlisî*, (41); Türkî, 2/522-523.

181 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/24 (160); *Fedâilü's-Sahâbe*, (434), İbn Ebî Âdî tarikiyle; Türkî, 2/523.

[١٩٨٧] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: ثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1987. Bize Amr b. Ali, Yezîd b. Zürey‘, Humeyd tarikiyle Enes b. Mâlik’ten rivayet ettiğine göre Ömer b. Hattâb; “Dedim ki: ‘Ya Resûlallah!” dedikten sonra (devamında) yukarıdaki rivayetin (1986 numaralı rivayet) aynısını nakletmiştir.[182]

Bu görüşü benimseyenler şöyle demişlerdir: “Şanı yüce olan Allah bu âyeti onun Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinmesi emrini bildirmek için indirmiştir. Bu âyet emir olduğu halde onu haber mânasında okumak caiz değildir.”

2- Basralı bir nahiv âlimi ise Allah Teâlâ’nın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *“Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinin.”*[183] sözünü {يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ} *“Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın!”*[184] sözü üzerine atfederek {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *“Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinin.”*[185] şeklinde emir mânasında cezimli okumuştur. Bu âyetle yapılan emir ve Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinme emri -bu görüşü ileri sürenlere göre- Resûlullah (sav) dönemindeki İsrâiloğulları Yahudilerinedir.

Rebî‘ b. Enes şu rivayetteki görüşü ileri sürmüştür:

[١٩٨٨] حدّثنا [عَنْ] الرَّبِيعُ بْن أَنَسٍ، بِمَا حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «مِنَ الْكَلِمَاتِ الَّتِي ابْتُلِيَ بِهِنَّ إِبْرَاهِيمُ قَوْلَهُ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، فَهُمْ يُصَلُّونَ خَلْفَ الْمَقَامِ.»

182 Bu hadis ve bundan önceki iki hadisle (1985-1987) birlikte hepsi farklı sahih senedlerle nakledilmiş olan tek aynı hadistir. Uzun bir hadisin muhtasarıdır. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*’de, (157, 160, 205) Hüşeym, İbn Ebî Adî, Yahya bu üçü Humeyd tarikiyle Enes’ten naklederler. Aynı şekilde Buhârî, Müsedded’den Yahyâ tarikiyle nakleder. Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce de aynı şekilde rivayet ederler. Tirmizî hadis hakkında “hasen sahih” der. Şâkir, 3/31.

183 Bakara 2/125.

184 Bakara 2/122.

185 Bakara 2/125.

1988. Bize Rebî‘ b. Enes’in Ammâr b. Hasan tarikiyle İbn Ebî Ca‘fer’den nakledildiğine göre babası şöyle demiştir: “Allah’ın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *‘Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinin.’*[186] sözü, İbrahim’in (as) imtihan edildiği kelimelerdendir. Onlar Makam-ı İbrahim’in arkasında namaz kılıyorlarken Allah onlara Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinmelerini emretmiştir.”[187] **[2/523]**

Bu görüşü ileri sürenin tefsiri şöyledir: “Rabbi, İbrahim’i (as) birtakım kelimelerle imtihan ettiğinde o bunların hepsini yerine getirmiş, Rabbi de ona;

{إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا}

‘Seni insanlara önder kılacağım.’[188] *demiş, ardından da* (insanlara);

{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}

‘Makam-ı İbrahim’i namazgâh edinin.’[189] diye emretmişti.”

Ömer b. Hattâb (ra) tarikiyle Resûlullah’tan (sav) daha önce naklettiğimiz hadis, bu görüşü ileri sürenlerin görüşlerinin aksine işaret etmekte olup bu âyetin şanı yüce olan Allah’ın Resûlullah’a (sav), müminlere ve kendilerine sorumluluk yüklenmiş bütün insanlara bir emri olduğunu olduğuna delildir.

3- Bu sözü bazı Medine ve Şamlı kıraat âlimleri (وَاتَّخَذُوا) şeklinde hâ’nın fethası ile haber mânasında (emir mânasında değil) okumuşlardır.

Ardından (وَاتَّخَذُوا) sözünün neye atfedildiği konusunda ihtilaf edilmiştir:

---

186 Bakara 2/125.

187 Rivayetin senedinde köşeli parantez içerisinde yer alan عَنْ ifadesi Şâkir tarafından konulmuştur. Şâkir bu ifadenin olmaması durumunda senedin doğru olmayacağını çünkü seneddeki Rebî‘ b. Enes arasında uzun bir zaman olduğunu söyler. Senedin baş tarafının doğrusunun عَنْ ابْنِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ şeklinde olması gerektiğini söyler. Nitekim Türkî, 2/523’te böyledir. Bu rivayet ileride 2001 numaralı rivayet olarak tekrar gelecektir. Şâkir, 3/31.

188 Bakara 2/124.

189 Bakara 2/125.

a- Eğer buradaki gibi haber mânasında okunacak olursa bu durumda Basralı bir dil âlimi şöyle demiştir: "Eğer âyet bu şekilde (وَاتَّخَذُوا şeklinde) haber mânasına okunursa âyetin mânası şöyle olur: 'Bir zamanlar biz Kâbe'yi insanlar için bir dönüş ve güven yeri kıldığımızda ve siz de Makâm-ı İbrahim'i namazgâh edindiğinizde.'"

b- Kûfeli bir nahiv âlimi şöyle demiştir: "(Basralı dil âliminin ileri sürdüğünün) Aksine bu âyet {جَعَلْنَا} *'kılmıştık'*[190] sözüne atfedilmiştir."

Bu görüş sahibinin ileri sürdüğü bu yaklaşıma göre âyetin anlamı sanki şöyledir: "Biz Kâbe'yi insanlara dönüş yeri kıldık da ardından onlar onu (Makam-ı İbrahim'i) namazgâh edindiler."

Bu konuda doğruya en yakın olan görüş ve okuyuş bize göre şudur: "Resûlullah'tan (sav) daha önce naklettiğimiz sahih hadisten dolayı râ'nın kesrası ile[191] {وَاتَّخِذُوا} *'edinin.'*[192] şeklinde Makam-ı İbrahim'in namazgâh edinilmesi emri mânasındadır."

Ayrıca Amr b. Ali'den gelen şu rivayet de bunu desteklemektedir:

[١٩٨٩] حَدَّثَنَا قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرَأَ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}»

1989. Bize Yahyâ b. Saîd, Ca'fer b. Muhammed, o babası tarikiyle Câbir b. Abdillah'tan rivayet ettiğine göre Resûlullah (sav) (Hacer-i Esved'i istilam ettikten sonra tavaf yaptı ardından) Makam-ı İbrahim'e gelerek {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[193] âyetini okudu.[194] **[2/524]**

---

190 Bakara 2/125.

191 Her iki kıraat de doğrudur. Çünkü ikisi de mütevâtirdir. Türkî, 2/524.

192 Bakara 2/125.

193 Bakara 2/125.

194 Şâkir'in ifade ettiği gibi bu rivayet ileride gelecek olan 2003 numaralı rivayetin bir bölümü olup parantez içerisindeki kısım oradan hareketle burada aktarılmıştır. Krş. Şâkir, 3/33. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/325 (14440); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1907, 1909); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (2754), Yahyâ b. Saîd tarikiyle uzunca haliyle. Bu rivayet Şâkir'in de dikkat çektiği gibi Hz. Peygamber'in (sav) haccının vasıfları hakkındaki *Sahîh-i Müslim'de* geçen (1218) uzun Câbir rivayetinin bir bölümüdür. Ayrıca bk. Tayâlisî, *Müsnedü't-Tayâlisî*, (1773); Türkî,

c. Makam-ı İbrahim

Bundan başka müfessirler {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[195] âyetinde geçen Makam-ı İbrahim'in ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir:

1- Onlardan bazıları Makam-ı İbrahim'in, haccın tamamı olduğunu ileri sürmüşlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[١٩٩٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ}. قَالَ: الْحَجُّ كُلُّهُ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ.»

1990. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ} *"Makam-ı İbrahim."*[196] sözü hakkında şöyle demiştir: "Hac bütünüyle Makam-ı İbrahim'dir."[197]

[١٩٩١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. قَالَ: الْحَجُّ كُلُّهُ.»

1991. Bize Müsennâ'nın İshâk, Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[198] sözündeki Makam-ı İbrahim'in; haccın tamamı olduğunu söylemiştir.

[١٩٩٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «الْحَجُّ كُلُّهُ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ.»

2/524. Rivayetin senedinde yer alan Amr b. Ali, hadis hâfızlarından güvenilir bir râvidir. *Kütüb-i Sitte* sahipleri ve diğerleri ondan rivayette bulunmuştur. Hocası Yahyâ b. Saîd ise Yahyâ b. Saîd el-Kattân el-İmâm'dır. Türkî'nin de ifade ettiği diğer bazı bilgiler ve detaylar için bk. Şâkir, 3/33.

195 Bakara 2/125.

196 Bakara 2/125.

197 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/59; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/226 (1197), Haccâc ve İbn Cüreyc'den uzun haliyle; Türkî, 2/525.

198 Bakara 2/125.

1992. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Süfyân tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Hac bütünüyle Makam-ı İbrahim'dir."

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Makam-ı İbrahim, Arafat, Müzdelife ve Cemerât'tır (Şeytan taşlama mahallidir)."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

d. Nüzûl Sebebi

[١٩٩٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رِيَاحٍ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. قَالَ: لِأَنِّي قَدْ جَعَلْتُهُ إِمَامًا فَمَقَامُهُ عَرَفَةُ وَالْمُزْدَلِفَةُ وَالْجِمَارُ.»

1993. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[199] âyeti hakkında şöyle demiştir: "'{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *'Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin.'*[200] Çünkü ben onu insanlara önder kıldım. Onun makamı da Arafat, Müzdelife ve Şeytan taşlama mahallidir (cemerât)."'[201]

[١٩٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} قَالَ: مَقَامُهُ جَمْعٌ وَعَرَفَةُ وَمِنًى؛ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا وَقَدْ ذَكَرَ مَكَّةَ.»

1994. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[202] sözündeki Makam-ı İbrahim hakkında şöyle demiştir: "Onun makamı; Müzdelife,

199 Bakara 2/125.
200 Bakara 2/125.
201 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 214; Türkî, 2/525.
202 Bakara 2/125.

Arafat ve Mina'dır. Onun Mekke'den başka bir şey olduğunu söylediğini bilmiyorum."[203] **[2/525]**

[١٩٩٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. قَالَ: مَقَامُهُ عَرَفَةُ.»

1995. Bize Amr b. Ali, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah Teâlâ'nın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[204] sözündeki Makam-ı İbrahim'in; onun Arafat'taki makamı olduğunu söylemiştir.

e. Nüzûl Sebebi

[١٩٩٦] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: «نَزَلَتْ عَلَيْهِ وَهُوَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ: {الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ} الْآيَةَ.»

1996. Bize Amr b. Ali'nin, Yezîd b. Zürey', Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Arafat'ta Makam-ı İbrahim'de duruyorken ona {الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ} *'Bugün sizin dininizi kemale erdirdim.'*[205] âyeti nâzil olmuştur."[206]

[١٩٩٧] حَدَّثَنَا عَمْرٌو قَالَ: ثَنَا بِشْرُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، مِثْلَهُ.

1997. Bize Amr, Bişr b. Mufaddal, Dâvûd tarikiyle Şa'bî'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

3- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Makam-ı İbrahim, Mescid-i Haram'dır."

---

203 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/58; Türkî, 2/526.

204 Bakara 2/125.

205 Mâide 5/3.

206 Bu rivayet ileride Mâide sûresinde Abdüla'lâ ve İbn Uleyye tarikiyle عَرَفَةَ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ ifadesi olmadan tekrar gelecektir. Türkî, 2/526.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٩٩٨] حُدِّثْتُ عَنْ حَمَّادِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. قَالَ: الْحَرَمُ كُلُّهُ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ.»

1998. Bana Hammâd b. Zeyd'den İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet edilen bir habere göre Mücâhid, Allah Teâlâ'nın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[207] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Mescid-i Haram bütünüyle Makam-ı İbrahim'dir."[208]

4- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Hayır, Makam-ı İbrahim, İbrahim'in (as) Kâbe'nin inşası esnasında, onun binası yükselince, taşları yukarı koymada zorlanınca üzerine çıktığı taştır." **[2/526]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[١٩٩٩] حَدَّثَنَا سِنَانٌ الْقَزَّازُ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ كَثِيرَ بْنَ كَثِيرٍ، يُحَدِّثُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «جَعَلَ إِبْرَاهِيمُ يَبْنِيهِ، وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ، وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}. فَلَمَّا ارْتَفَعَ الْبُنْيَانُ وَضَعُفَ الشَّيْخُ عَنْ رَفْعِ الْحِجَارَةِ، قَامَ عَلَى حَجَرٍ، فَهُوَ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ.»

1999. Bize Sinan el-Kazzâz'ın Ubeydullah b. Mecîd el-Hanefî, İbrahim b. Nâfi' tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Kesîr b. Kesîr'den işittiğine göre Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'tan onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbrahim (as) Kâbe'yi inşa etmeye başladı. İsmail de (as) ona taş uzatıyordu ve her ikisi de şöyle diyorlardı:

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

(Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor) '*Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin*' (diyorlardı).'[209]

---

207 Bakara 2/125.

208 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/226 (1198. rivayetten sonra), muallak olarak; Türkî, 2/526.

209 Bakara 2/127.

Kâbe'nin binası yükselince ve Şeyh (İbrahim yaşlanıp) taşları kaldırmaktan zayıf düşünce bir taşın üstüne çıktı (onu iskele olarak kullandı). İşte bu taşın olduğu yer Makâm-ı İbrahim'dir."[210]

5- Diğer (bazı) müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Aksine Makam-ı İbrahim onun Mescid-i Haram'daki makamıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٠٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. إِنَّمَا أُمِرُوا أَنْ يُصَلُّوا عِنْدَهُ وَلَمْ يُؤْمَرُوا بِمَسْحِهِ، وَلَقَدْ تَكَلَّفَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ شَيْئًا مِمَّا تَكَلَّفَتْهُ الْأُمَمُ قَبْلَهَا، وَلَقَدْ ذَكَرَ لَنَا بَعْضُ مَنْ رَأَى عَقِبَهُ وَأَصَابِعَهُ، فَمَا زَالَتْ هَذِهِ الْأُمَمُ يَمْسَحُونَهُ حَتَّى اخْلَوْلَقَ وَانْمَحَى.»

2000. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[211] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Onlar orada namaz kılmakla emrolundular, ona dokunmakla emrolunmadılar. Bu ümmet kendinden önceki ümmetlerin yaptığı zorlama işlere dalmıştır. Bazı insanlar bize, Makam-ı İbrahim'de bulunan taşta Hz. İbrahim'in ayağının ökçesinin ve parmaklarının izini gördüklerini fakat bu ümmetin ona sürekli ellerini sürdüklerini ve taşın yıprandığını sonunda da bu izlerin silindiğini söyleşmişlerdir."[212] **[2/527]**

[٢٠٠١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} فَهُمْ يُصَلُّونَ خَلْفَ الْمَقَامِ.»

---

210 Buhârî, *Sahîh*, (3365), İbrahim b. Nâfi' tarikiyle uzunca فَهُوَ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ ifadesi olmadan; Buhârî, *Sahîh*, (3364), Ma'mer tarikiyle Eyyûb ve Kesîr b. Kesîr'den ve Saîd'den uzun haliyle. Buhârî'nin yer vermediği bu ifadeyi, Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/273, 274'te, Müslim, Hâlid, İbn Cüreyc tarikiyle Kesîr'den nakleder. Türkî, 2/527. Bu rivayet 2056 numaralı rivayetin bir bölümüdür. Senedde adı geçen Sinan el-Kazzâz, Taberî'nin hocası olup adı Muhammed b. Sinan'dır. Şâkir, 3/35.

211 Bakara 2/125.

212 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/273, 274, Yezîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/119, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/527.

2001. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[213] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyetteki Makam-ı İbrahim'in namazgâh edinilmesi emrinden sonra) insanlar bu makamın arkasında namaz kılıyordu."

[٢٠٠٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. وَهُوَ الصَّلَاةُ عِنْدَ مَقَامِهِ فِي الْحَجِّ.» وَالْمَقَامُ: هُوَ الْحَجَرُ الَّذِي كَانَتْ زَوْجَةُ إِسْمَاعِيلَ وَضَعَتْهُ تَحْتَ قَدَمِ إِبْرَاهِيمَ حِينَ غَسَلَتْ رَأْسَهُ، فَوَضَعَ إِبْرَاهِيمُ رِجْلَهُ عَلَيْهِ وَهُوَ رَاكِبٌ، فَغَسَلَتْ شِقَّهُ ثُمَّ رَفَعَتْهُ مِنْ تَحْتِهِ وَقَدْ غَابَتْ رِجْلُهُ فِي الْحَجَرِ، فَوَضَعَتْهُ تَحْتَ الشِّقِّ الْآخَرِ فَغَسَلَتْهُ، فَغَابَتْ رِجْلُهُ أَيْضًا فِيهِ، فَجَعَلَهَا اللَّهُ مِنْ شَعَائِرِهِ، فَقَالَ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}

2002. Bana Musa'nın[214] Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[215] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu, hacda onun makamında namaz kılmaktır. Makam-ı İbrahim, İsmail'in (as) zevcesinin İbrahim'in (as) ayağının altına onun başını yıkadığı zaman koyduğu taştır. Hz. İbrahim bineği üzerindeyken onun üzerine ayağını koymuş, gelini onun başının bir tarafını yıkamış sonra da Hz. İbrahim'in (as) ayağının üzerinde iz bıraktığı o taşı diğer ayağının altına koymuş[216] ve o ayağı da taş üzerinde iz bırakmıştır. Allah Teâlâ da bu taşı onun nişanelerinden kılmış ve {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *'Makam-ı İbrahim'i/İbrahim makamını namazgâh edinin.'*[217] buyurmuştur."[218]

Bu konuda doğruya en yakın olan görüş, şöyle diyenlerin söyledikleridir: "Makam-ı İbrahim, Ömer b. Hattâb'dan (ra) az önce rivayet ettiğimiz

---

213 Bakara 2/125.

214 Bu râvi, Türkî'nin diğer nüshalarında يُونُسُ şeklinde geçmektedir. Türkî, 2/528. Ancak Şâkir bunun yanlış olduğunu, doğrusunun burada geçtiği üzere "Musa" olduğunu söyler. Şâkir, 3/35.

215 Bakara 2/125.

216 Bu kelime Türkî'nin diğer nüshalarında دَفَعَتْهُ şeklinde geçmektedir. Türkî, 2/528.

217 Bakara 2/125.

218 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/227 (1202), Amr tarikiyle; Türkî, 2/528.

görüş ve şu rivayet nedeniyle bu isimle anılan Mescid-i Haram'daki makamdır.":

[٢٠٠٣] حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ سَلْمَان، قَالَ: ثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: «اسْتَلَمَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الرُّكْنَ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا، ثُمَّ تَقَدَّمَ إِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ فَقَرَأَ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ.»

2003. Bize Yusuf b. Selmân'ın Hâtim b. İsmail, Ca'fer b. Muhammed, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Hacerü'l-Esved'i selamladı, remel yaparak üç defa ve normal yürüyüşle de dört defa olmak üzere toplam yedi şavt yani bir tavaf yaptıktan sonra Makam-ı İbrahim'e geldi ve orada {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[219] âyetini okudu daha sonra Makam-ı İbrahim'i Kâbe ile arasına alarak iki rekât namaz kıldı."[220] **[2/528]**

Bu iki rivayet şanı yüce olan Allah'ın Makam-ı İbrahim'den kastettiğinin namazgâh edinmemizi emrettiği bizim açıkladığımız bu yer olduğunu bize haber vermektedir. Eğer bu âyetin tefsiri hakkında bizim tercih ettiğimiz bu görüşün doğruluğu konusunda Peygamber'den (sav) gelen bir hadis olmasaydı da bu sözün tefsiri konusunda bizim söylememiz gereken yine bu olurdu/budur. Çünkü bizim görüşümüz bu sözün bilinen zâhirinin anlamına hamledilmiş olup bilinmeyen bâtınî mânasına hamledilmemiştir. Bu sözün zâhirinden anlaşılan mânanın bu olduğu yönündeki görüşümüzün aksine, kabul edilmesi gereken bir delil gelinceye kadar da bu böyledir.

---

219 Bakara 2/125.

220 Müslim, *Sünen*, (1218); Ebû Dâvûd, *Sünen*, (1905); İbn Mâce, *Sünen*, (3074), Hâtim b. İsmail tarikiyle. Rivayet Hz. Peygamber'in (sav) haccının vasıfları hakkındaki uzun Câbir rivayetinin bir bölümüdür. Ayrıca bk. Türkî, 2/524, 528. Rivayetin senedinde yer alan ve Türkî'de Yusuf b. Süleyman olarak kaydedilen râvinin doğrusu metne de yansıtıldığı üzere "Yusuf b. Selman"dır. Yusuf b. Selman, Taberî'nin hocası olup tam adı Ebû Amr el-Bâhilî el-Basrî'dir. Sika bir râvidir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(4)/223-224. Hâtim b. İsmail el-Medenî ise, sika bir râvi olup hadisi çok güvenilir bir kimsedir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(1)/72; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/258-259; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 5/314. Ca'fer b. Muhammed: Ca'feru's-Sâdık b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib olup sika bir ravidir. Şâkir, 3/36.

Şüphesiz insanlar tarafından bilinen Makâm-ı İbrahim benim açıkladığım yer olup Mescid-i Haram'ın tamamı ya da haccın yerine getirildiği yerlerin hepsi değildir.

f. {مُصَلًّى}

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[221] sözündeki الْمُصَلَّى'ya gelince müfessirler onun mânasının ne olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları bunun anlamının "dua edilen yer" demek olduğunu söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٠٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}. قَالَ: مُصَلَّى إِبْرَاهِيمَ مُدَّعَى.»

2004. Bana Müsennâ'nın İshak, Süfyân b. Uyeyne tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} *"Makam-ı İbrahim'i namazgâh edinin."*[222] sözü hakkında şöyle demiştir: "İbrahim'in musallası, dua ettiği yerdir."[223]

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Hayır aksine bunun mânası şudur: 'Onun (Makam-ı İbrahim'in) yanında namaz kılacağınız bir namazgâh edinin.'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٠٥] حَدَّثَنِي بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «أُمِرُوا أَنْ يُصَلُّوا، عِنْدَهُ.»

2005. Bana Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "İnsanlar onun (Makam-ı İbrahim'in) yanında namaz kılmakla emrolundular."

---

221 Bakara 2/125.
222 Bakara 2/125.
223 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (214, Tefsîr) Süfyân tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/227 (1201), Zekeriyyâ b. İshâk tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten; Türkî, 2/529.

[٢٠٠٦] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «هُوَ الصَّلَاةُ عِنْدَهُ.»

2006. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Bu âyetteki (الْمُصَلَّى'nın mânası) onun (Makam-ı İbrahim'in) yanında namaz kılmaktır (orayı namazgâh edinmektir)."

"Bu âyetteki الْمُصَلَّى'nın tefsiri 'dua edilen yer' mânasıdır." diyenler sanki şöyle demişlerdir: "Onlar الْمُصَلَّى kelimesine مُفَعَّلٌ vezninde anlam vermişlerdir. Tıpkı 'dua ettim.' mânasında صَلَّيْتُ diyen birisinin sözü gibi."

Bu görüşü ileri sürenler, âyetteki Makam-ı İbrahim'in haccın tamamı olduğunu söyleyenlerdir.

Onların bu âyetin tefsirinde verdikleri mâna sanki şöyledir: "Arafat'ı, Müzdelife'yi, Meş'ar-i (Haram'ı), Cemerât'ı ve İbrahim'in (as) kendisinde durup dua ettiği bütün hac mekânlarında oraları dua mekânı edinerek ve dostum İbrahim'i (as) oralarda önder edinerek siz de bana dua edin. Kuşkusuz ben onu -dostlarımdan ve bana itaat edenlerden- kendinden sonrakilere kendisine ve sünnetine tâbi oldukları önder kıldım. Öyleyse siz de ona tâbi olun."

3- Diğer görüşü ileri sürenlere göre ise âyetin anlamı şöyledir: "Ey insanlar! Sizden bana bir ibadet, benden de İbrahim'e (as) şanını yüceltme olsun diye Makam-ı İbrahim'i yanında namaz kıldığınız bir namazgâh edinin."

Bize göre bu görüş Ömer b. Hattâb (ra) ve Câbir b. Abdillah'ın Resûlullah'tan (sav) rivayet ettikleri bizim de naklettiğimiz hadis nedeniyle doğruluk bakımından tercihe şayan olan görüştür.

4. {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ} "İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun'"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ} *"İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.'"* sözünün tefsiri:

a. {وَعَهِدْنَا} "Emretmiştik."

Şanı yüce olan Allah {وَعَهِدْنَا} *"emretmiştik."*[224] sözüyle "emrettik" mânasını kastetmiştir. **[2/530]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٠٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: مَا عَهْدُهُ؟ قَالَ: «أَمْرُهُ.»

2007. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Atâ'ya,

'Allah'ın âyette geçen ahdi nedir?' diye sordum. O da,

'Emretmesidir.' dedi."[225]

[٢٠٠٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ}. قَالَ: أَمَرْنَاهُ.»

2008. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle naklettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ} *"İbrahim'e şöyle emretmiştik."*[226] sözünün "İbrahim'e (as) emrettik" mânasında olduğunu söylemiştir.[227]

Bu rivayetlere göre âyetin anlamı şöyledir: "İbrahim'e (as) ve İsmail'e (as) evimiz olan Kâbe'nin tavaf edenler için temizlenmesini emrettik." Allah'ın âyette o ikisinden evini temizlemelerini istediği şey, evin putlardan, orada putlara tapılmasından ve Allah'a şirkten temizlenmesidir.

Eğer bir kimse "{وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} *'İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Evimi (Kâbe'yi) tavaf edenler için tertemiz tutun.'*[228] âyetinin anlamı nedir? İbrahim'in (as) yaşadığı dönemde -Kâbe'yi inşa etmeden önce- Mescid-i Haram'da şirkten ve putlara tapılmaktan temizlenmesi gereken başka bir ev mi vardı da âyette onun bu

---

224 Bakara 2/125.
225 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/247, İbn Cüreyc tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/121, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/531.
226 Bakara 2/125.
227 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/248; Türkî, 2/531.
228 Bakara 2/125.

ikisinden (putlara tapma ve Allah'a şirk) temizlenmesi mânası caiz olsun?" derse ona şöyle cevap verilir:

Bunun tefsirinin iki şekli vardır. Bu iki yorumdan her birini de müfessirlerden bir grup söylemiştir.

1- Onlardan birincisi, anlamın şöyle olmasıdır: "Biz İbrahim'e (as) ve İsmail'e (as) benim Beyt'imi şirkten ve şüpheden[229] temizlenmiş olarak inşa edin diye emrettik."

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözü gibi:

{أَفَمَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى تَقْوَى مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٍ خَيْرٌ
أَمْ مَنْ أَسَّسَ بُنْيَانَهُ عَلَى شَفَا جُرُفٍ هَارٍ}

"Binasını takva (Allah'a karşı gelmekten sakınmak) ve O'nun rızasını kazanmak temeli üzerine kuran kimse mi daha hayırlıdır, yoksa binasını çökmeye yüz tutmuş bir yarın kenarına kurup, (onunla birlikte kendisi de cehennem ateşine yuvarlanan kimse mi? Allah, zalimler topluluğunu doğru yola erdirmez.)"[230]

Allah'ın {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ} *"İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.'"*[231] âyeti de işte böyledir. Yani benim evimi şirk ve şüpheden temizlenmiş olarak inşa edin.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٠٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ}. يَقُولُ: ابْنِيَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ.»

2009. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ} *"İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.'"*[232] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Biz o ikisine 'Benim Beyt'imi tavaf

229 Burada şüpheden maksat kötülük ve korkudur. Bk. Şâkir, 3/39.
230 Tevbe 9/109.
231 Bakara 2/125.
232 Bakara 2/125.

edenler için (şirkten ve şüpheden temizlenmiş olarak) inşa edin.' diye emrettik."[233] **[2/531]**

Bu, iki görüşten birisidir.

2- Bunlardan ikinci görüş ise şöyledir: "İbrahim'e (as) ve İsmail'e (as) Beyt'i inşa etmesinden önce onun yerinin temizlenmiş olması, inşa ettikten sonra da içinin, Allah'a şirk koşanlardan Nûh (as) ve ondan öncekilerin ahdi üzere (onlara da orayı tertemiz kıldıkları gibi) orayı tertemiz kılmalarının emredilmiş olmasıdır ki bu kendilerinden sonrakiler için de bir sünnet olsun. Çünkü şanı yüce olan Allah, İbrahim'i (as) kendinden sonrakiler için kendisine uyulan bir önder kılmıştır.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠١٠] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: فِي قَوْلِهِ: «{أَنْ طَهِّرَا} قَالَ: مِنَ الْأَصْنَامِ الَّتِي يَعْبُدُونَ، الَّتِي كَانَ الْمُشْرِكُونَ يُعَظِّمُونَهَا.»

2010. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'den rivayet ettiğine göre o Allah'ın {أَنْ طَهِّرَا} *"tertemiz tutun diye.'"* [234] sözü hakkında şöyle demiştir: "Kâbe'yi müşriklerin ibadet ettikleri ve yücelttikleri putlardan (temizleyin)." [235]

Âyetteki {أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ} *"'Evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun diye.'"*[236] sözünün anlamının "şirkten ve şüpheden temizleyin" mânasında olduğunu söyleyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠١١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} قَالَ: مِنَ الْأَوْثَانِ وَالرِّيبِ.»

2011. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed, Ebû İsrâil, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} *"'Evimi*

233 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/227 (1204), Amr b. Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/532.
234 Bakara 2/125.
235 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/248; Türkî, 2/532.
236 Bakara 2/125.

(Kâbe'yi) tavaf edenler için tertemiz tutun.'"[237] sözünün "Şirkten ve şüpheden temizleyin." mânasında olduğunu söylemiştir.[238] **[2/532]**

[٢٠١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، مِثْلَهُ.

2012. Bana Müsennâ, Ebû Nuaym, Süfyân, İbn Cüreyc tarikiyle Ubeyd b. Umeyr'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٠١٣] حَدَّثَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «مِنَ الشِّرْكِ.»

2013. Bana Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Süfyân, Leys tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, âyette Kâbe'den temizlenmesi istenen şeyin şirk olduğunu söylemiştir.[239]

[٢٠١٤] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي حُصَيْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ}. قَالَ: مِنَ الْأَوْثَانِ.»

2014. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed, Ebû İsrâil, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} *"'Evimi (Kâbe'yi) tavaf edenler için tertemiz tutun.'"*[240] sözünün "putlardan temizleyin" mânasında olduğunu söylemiştir.[241]

[٢٠١٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ}. قَالَ: مِنَ الشِّرْكِ وَعِبَادَةِ الْأَوْثَانِ.»

---

237 Bakara 2/125.

238 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/199, Osman b. Sâc tarikiyle İbn Cüreyc'den nakleder. Rivayet, Türkî'nin diğer nüshalarında geçen الأَوْثَانِ ifadesi dikkate alınarak tercüme edilmiştir. Bk. Türkî, 2/533.

239 Bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 210; Türkî, 2/533.

240 Bakara 2/125.

241 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/114; Türkî, 2/533. Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/58; 2/36; Türkî, 2/533; Rivayet, Türkî'nin diğer nüshalarında geçen أَبُو ifadesi dikkate alınarak aktarılmış ve tercüme edilmiştir.

2015. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} *"'Evimi (Kâbe'yi) tavaf edenler için tertemiz tutun.'"*[242] sözünün "şirkten ve putlara tapmaktan temizleyin" mânasında olduğunu söylemiştir.[243]

[٢٠١٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، بِمِثْلِهِ، وَزَادَ فِيهِ: وَقَوْلِ الزُّورِ.

2016. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiş "yalancı şahitlik" sözünü de ilave etmiştir.[244]

5. {لِلطَّائِفِينَ} "tavaf edenler için"

Şanı yüce olan Allah'ın {لِلطَّائِفِينَ} *"tavaf edenler için"* sözünün tefsiri:

Müfessirler {لِلطَّائِفِينَ} *"tavaf edenler için"*[245] sözünün bu âyette ne mânaya geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları, bu kimselerin Mescid-i Haram'a uzaktan sürekli gidip gelen yabancılar olduğunu ileri sürmüştür. **[2/533]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠١٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُصَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «فِي قَوْلِهِ: {لِلطَّائِفِينَ} قَالَ: مَنْ أَتَاهُ مِنْ غُرْبَةٍ.»

2017. Bize Ebû Küreyb'in Ebû Bekir b. Ayyâş, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, Allah'ın {لِلطَّائِفِينَ} *"tavaf edenler için"*[246] sözünün "Kâbe'ye uzaktan gelenler" mânasında olduğunu söylemiştir.[247]

---

242 Bakara 2/125.

243 Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/114; Türkî, 2/533. Ayrıca bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/58; 2/36; Türkî, 2/533.

244 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/121, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/533.

245 Bakara 2/125.

246 Bakara 2/125.

247 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/228 (1211), Ebû Bekir b. Ayyâş tarikiyle; Türkî, 2/534.

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Âyette geçen {لِلطَّائِفِينَ} *'tavaf edenler için'*[248] ister dışarıdan gelen yabancılar olsun ister oranın halkı olsun Kâbe'yi tavaf edenlerdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠١٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَلَاءِ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْهُذَلِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ: «{لِلطَّائِفِينَ} قَالَ: إِذَا كَانَ طَائِفًا بِالْبَيْتِ، فَهُوَ مِنَ الطَّائِفِينَ.»

2018. Bize Muhammed b. Alâ'nın Vekî', Ebû Bekir el-Hüzelî tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ {لِلطَّائِفِينَ} *"tavaf edenler için"*[249] sözü hakkında şöyle demiştir: "Eğer bir kimse Kâbe'yi tavaf ettiyse o, {لِلطَّائِفِينَ} *'tavaf edenler için'*[250] sözünde kastedilen kimselerdendir."[251]

Bu görüşlerden doğruluk bakımından tercihe şayan olanı Atâ'nın söylediğidir. Çünkü الطَّائِف demek başka şeylerin değil sadece bir şeyin etrafında dönendir. Uzaktan gelen kimse eğer onu tavaf etmemişse ona "evi tavaf eden" denilmez.

6. {وَالْعَاكِفِينَ} "Kendini ibadete verenler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْعَاكِفِينَ} *"Kendini ibadete verenler"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَالْعَاكِفِينَ} *"Kendini ibadete verenler"*[252] sözüyle oradan ayrılmayıp devamlı kalanları kastetmektedir. Bir şeyle sürekli meşgul olan, onu devamlı yapan, ondan ayrılmayandır.

Tıpkı Nâbiğa Benî Zübyân'ın söylediği gibi:

عُكُوفًا لَدَى أَبْيَاتِهِمْ يَثْمِدُونَهُمْ ... رَمَى اللَّهُ فِي تِلْكَ الْأَكُفِّ الْكَوَانِعِ

Evlerinin yanında sürekli bekleyerek onlardan
ısrarla kendilerine rızık vermelerini isterler

248 Bakara 2/125.
249 Bakara 2/125.
250 Bakara 2/125.
251 Rivayetin bir benzeri için bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/228 (1209), Ebû Bekir b. el-Hüzelî tarikiyle; Türkî, 2/534.
252 Bakara 2/125.

Allah bu zelilleri süründürsün, kötürüm kılsın[253] **[2/534]**

İtikâfa girene مُعْتَكِفٌ denilmesi, nefsini Allah için hapsettiği yerdeki makamında sürekli kalmasından dolayıdır.

a. Kimlerin Kastedildiği

Bundan başka müfessirler Allah'ın {وَالْعَاكِفِينَ} *"Kendini ibadete verenler"*[254] sözüyle kimi kastettiği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demiştir: "Allah bu kelimeyle tavaf yapmadan ve namaz kılmadan Mescid-i Harâm'da sürekli oturanları kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠١٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْهُذَلِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «إِذَا كَانَ طَائِفًا بِالْبَيْتِ فَهُوَ مِنَ الطَّائِفِينَ، وَإِذَا كَانَ جَالِسًا فَهُوَ مِنَ الْعَاكِفِينَ.»

2019. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Ebû Bekir el-Hüzelî tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Eğer bir kimse Kâbe'yi tavaf ettiyse o {لِلطَّائِفِينَ} *'tavaf edenler için'*[255] sözünde kastedilen kimselerdendir. Yok, eğer orada tavaf etmeyip oturduysa o zaman bu kimse {وَالْعَاكِفِينَ} *'Kendini ibadete verenler'*[256] sözüyle kastedilenlerdendir."[257]

2- Bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Bu âyette geçen {وَالْعَاكِفِينَ} *'Kendini ibadete verenler'*[258] Mescid-i Harâm'da itikâfa giren ve etrafında yaşayan komşularıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

---

253 Bk. Nâbiğa, *Divânu Nâbiğa*, s. 189; Türkî, 2/534. *Dîvân*'da beyitte geçen عُكُوفًا kelimesi yerine قُعُودًا ifadesi geçer. Türkî, 2/534. Şiirin hikâyesi ve detaylı izahı için bk. Şâkir, 3/41.

254 Bakara 2/125.

255 Bakara 2/125.

256 Bakara 2/125.

257 Rivayetin ilk kısmı 2/534'te geçti. İkinci kısmını ise İbn Ebî Hâtim, 1212. rivayetten sonra muallak olarak nakleder. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/228; Türkî, 2/535.

258 Bakara 2/125.

[٢٠٢٠] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعِكْرِمَةَ: «{طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ}. قَالَ: الْمُجَاوِرُونَ.»

2020. Bize Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk, Câbir tarikiyle Mücâhid ve İkrime'den rivayet ettiğine göre onlar Allah'ın {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ} *"Tavaf edenler, kendini ibadete verenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun."*[259] sözü hakkında şöyle demişlerdir: "Bunlar, Kâbe'nin bitişiğindeki yakın komşularıdır."

3- Bazıları ise bunların Mekke'nin sakinleri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٢١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُصَيْنٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَالْعَاكِفِينَ}. قَالَ: أَهْلُ الْبَلَدِ.»

2021. Bize Ebû Küreyb'in Ebû Bekir b. Ayyâş, Ebû Husayn tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, Allah'ın {وَالْعَاكِفِينَ} *"Kendini ibadete verenler"*[260] sözünün "Mekke halkı" mânasında olduğunu söylemiştir.[261] **[2/535]**

[٢٠٢٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَالْعَاكِفِينَ} قَالَ: الْعَاكِفُونَ: أَهْلُهُ.»

2022. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {وَالْعَاكِفِينَ} *"Kendini ibadete verenler"*[262] sözü hakkında şöyle demiştir: "الْعَاكِفُونَ, Mekke halkıdır."[263]

4- Bazı müfessirler ise bunların Mescid-i Harâm'da namaz kılanlar olduğunu söylemiştir.

---

259 Bakara 2/125.
260 Bakara 2/125.
261 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/228 (1213. rivayetten sonra), muallak olarak; Türkî, 2/535.
262 Bakara 2/125.
263 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/228 (1213. rivayetten sonra), muallak olarak; Türkî, 2/536.

[٢٠٢٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «فِي قَوْلِهِ: {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ} قَالَ: الْعَاكِفُونَ: الْمُصَلُّونَ.»

2023. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ} *"Tavaf edenler, kendini ibadete verenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun."*[264] sözü hakkında şöyle demiştir: "الْعَاكِفُونَ, namaz kılanlardır."

Bu görüşlerden doğruya en yakın olanı Atâ'nın söylediği görüştür. O da bu âyette geçen الْعَاكِفُ'dan maksat Kâbe'nin etrafında namaz kılmadan ve tavaf yapmadan oturanlar olduğunu söyleyen görüştür. Çünkü bir yerde devamlı olma vasfı açıkladığımız üzere bir mekânda devamlı kalmaktır. Mescid-i Haram'da mekânda kalan bazen orada oturur, bazen namaz kılar, bazen tavaf yapar, bazen uyur kimi zaman da bunun dışındaki davranışları sergiler. Şanı yüce olan Allah {أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} *"Tavaf edenler, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.' diye..."*[265] sözünde namaz kılanları ve tavaf yapanları zikredince bu âyetle şanı yüce olan Allah'ın الْعَاكِفُ'ten kastettiği durumun, namaz kılan ve tavaf eden dışındaki bir durum olduğu anlaşılır. (Bu iki durum dışında) orada kalanın durumlarından kastettiği durumun her ne kadar orada namaz kılmasa, rükû ve secde etmese de Kâbe'nin etrafında sürekli kalma hali olduğu anlaşılır.

7. {وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} "Rükû ve secde edenler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} *"Rükû ve secde edenler"* sözünün tefsiri:

a. {وَالرُّكَّعِ} "Rükû edenler"

Şanı yüce olan Allah {وَالرُّكَّعِ} *"Rükû edenler"*[266] sözüyle kavmin içinden orada kendisine rükû eden bir topluluğu kastetmektedir. الرُّكَّعُ "Rükû edenler" kelimesinin tekili رَاكِعٌ'dur. **[2/536]**

---

264 Bakara 2/125.
265 Bakara 2/125.
266 Bakara 2/125.

b. {السُّجُودِ} "Secde edenler"

السُّجُودُ "Secde edenler" de aynı bunun gibi olup kavmin içinden orada kendisine secde eden bir topluluğu kastetmektedir. السُّجُودُ kelimesinin tekili سَاجِدٌ kelimesidir. Tıpkı رَجُلٌ قَاعِدٌ "oturan bir adam", رِجَالٌ قُعُودٌ "oturan adamlar", رَجُلٌ جَالِسٌ "oturan bir adam" ve رِجَالٌ جُلُوسٌ "oturan adamlar" denildiği gibi. Aynı şekilde رَجُلٌ سَاجِدٌ "secde eden bir adam", رِجَالٌ سُجُودٌ "secde eden adamlar" denilir.

Şöyle denilmiştir: "{وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} *'Rükû ve secde edenler'*[267] sözüyle namaz kılanlar kastedilmiştir."

[٢٠٢٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْهُذَلِيِّ، عَنْ عَطَاءٍ: «{وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ}. قَالَ: إِذَا كَانَ يُصَلِّي فَهُوَ مِنَ الرُّكَّعِ السُّجُودِ.»

2024. Bize Ebû Küreyb'in Vekî', Ebû Bekir el-Hüzelî tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah Teâlâ'nın {وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} *"Rükû ve secde edenler"*[268] sözü hakkında şöyle demiştir: "Eğer bir kimse namaz kılıyorsa o, rükû ve secde yapanlardandır."[269]

[٢٠٢٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ}. أَهْلُ الصَّلَاةِ.»

2025. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ} *"Rükû ve secde edenler"*[270] sözünün "namaz kılanlar" anlamında olduğunu söylemiştir.

Biz daha önce geçtiği yerde الرُّكُوعِ ve السُّجُودِ kelimelerinin anlamını açıkladık. Burada tekrardan kaçınmak istiyorum.[271]

---

267 Bakara 2/125.
268 Bakara 2/125.
269 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/229 (1216. rivayetten sonra), muallak olarak; Türkî, 2/535.
270 Bakara 2/125.
271 Bk. Türkî, 1/613, 715; 2/537.

[BAKARA SÛRESİ 126. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ﴾

"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır.' demişti. Allah da 'İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım. Ne kötü varılacak yerdir orası!' demişti." **(Bakara 2/126)**

1. {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا} "Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl' demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا} *"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl' demişti."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا} *"Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl' demişti."*[272] sözüyle şunu kastetmiştir: "Hatırlayın! İbrahim bir zamanlar şöyle demişti: 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl.'"

a. {آمِنًا} "Güvenli"

Allah {آمِنًا} *"güvenli"*[273] sözüyle "Zorbaların ve onun dışındakilerin o şehre saldırıda bulunmasından ve yerin dibine geçirme, altını üstüne getirme ve boğulma vb. diğer şehirlerin Allah'ın cezalandırmasını hak ettiği gibi onun da bu cezalara uğramasından onu güvende kıl. Yine Allah'ın öfkesi ve bir yeri ibretlik duruma düşürmesi gibi sair cezalardan ve bunların dışındaki diğer beldelere ulaşan cezaların bir benzerine uğramaktan bu şehri güvende kıl!" mânasını kastetmiştir. **[2/537]**

Şu rivayette olduğu gibi:

272 Bakara 2/126.
273 Bakara 2/126.

[٢٠٢٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «ذُكِرَ لَنَا أَنَّ الْحَرَمَ، حَرَمٌ بِحِيَالِهِ إِلَى الْعَرْشِ، وَذُكِرَ لَنَا أَنَّ الْبَيْتَ هَبَطَ مَعَ آدَمَ حِينَ هَبَطَ، قَالَ اللَّهُ لَهُ: أُهْبِطُ مَعَكَ بَيْتِي يُطَافُ حَوْلَهُ كَمَا يُطَافُ حَوْلَ عَرْشِي. فَطَافَ حَوْلَهُ آدَمُ وَمَنْ كَانَ بَعْدَهُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، حَتَّى إِذَا كَانَ زَمَانُ الطُّوفَانِ حِينَ أَغْرَقَ اللَّهُ قَوْمَ نُوحٍ رَفَعَهُ وَطَهَّرَهُ وَلَمْ تُصِبْهُ عُقُوبَةُ أَهْلِ الْأَرْضِ، فَتَتَبَّعَ مِنْهُ إِبْرَاهِيمُ أَثَرًا فَبَنَاهُ عَلَى أَسَاسٍ قَدِيمٍ كَانَ قَبْلَهُ.»

2026. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Bize Harem bölgesinin, üstten arşa kadar tam karşısına denk gelen hizasının da onun gibi harem olduğu söylendi. Yine Kâbe'nin de Âdem yeryüzüne indiğinde onunla beraber indiği söylenmiştir. Allah Teâlâ Âdem'e (as) şöyle dedi:

'Benim evimi de yanında götür ki arşımın etrafında tavaf edildiği gibi onun etrafında da tavaf edilsin.' (Yeryüzüne indiğinde) Âdem onun etrafında tavaf etti ve ardından ondan sonra müminler onun etrafında tavaf ettiler. Nûh (as) tufanı gelinceye kadar durum böyle devam etti. Tufan vakti gelip de Allah, Nûh'un (as) kavmini suda boğunca onu kaldırdı ve temizledi. Yeryüzündekilerin uğradıkları cezaların hiçbirisi ona isabet etmedi. İbrahim (as) onun izlerini aradı ve onu tekrar eski temelleri üzerine daha önce olduğu gibi yeniden inşa etti."[274]

b. Mescid-i Haram Daha Önce Güvenli Değil Miydi De Sadece İbrahim (as) Rabbinden Onu Güvende Kılmasını İstedikten Sonra Güvende Oldu?

Eğer bir kimse, "Mescid-i Haram daha önce güvenli değil miydi de sadece İbrahim (as) Rabbinden onu güvende kılmasını istedikten sonra güvende oldu?" derse ona şöyle cevap verilir:

---

274 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/199, Yezîd tarikiyle اَلْعَرْشُ kelimesine kadar nakleder. Türkî, 2/538. Bu rivayet sahih ve uzun bir hadisin özetidir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*'de (4/32, Halebî) عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ senediyle nakleder. İbn İshâk'ın rivayeti İbn Hişâm'da 4/57-58 (Halebî bs.), 823-824 (Avrupa bs.) ve 2/277-278'de (Ravzu'l-Ünf'ten) yer almaktadır. Rivayeti, Buhârî, 176-177 ve 4/35-39 (*Fethu'l-Bârî*), Müslim, 1/383-384'te nakleder. Hepsi Leys b. Sa'd b. Ebî Saîd el-Makburî tarikiyle Ebû Şüreyh'ten nakletmiştir. Şâkir, 3/46.

Bu konuda müfessirler ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demiştir: "Gökler ve yerler yaratıldığından beri Mescid-i Harâm Allah'ın cezalandırmasından ve kullarının zorbalarının cezalandırmasından hep güvende olmuştur."

Bu görüşü ileri sürenler şu rivayeti gerekçe göstermişlerdir:

[٢٠٢٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا شُرَيْحٍ الْخُزَاعِيَّ، يَقُولُ: لَمَّا افْتُتِحَتْ مَكَّةُ قَتَلَتْ خُزَاعَةُ رَجُلًا مِنْ هُذَيْلٍ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطِيبًا فَقَالَ: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، فَهِيَ حَرَامٌ بِحُرْمَةِ اللَّهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ؛ لَا يَحِلُّ لِامْرِئٍ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يَسْفِكَ فِيهَا دَمًا، أَوْ يُعَضِّدَ بِهَا شَجَرًا. أَلَا وَإِنَّهَا لَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي وَلَمْ تَحِلَّ لِي إِلَّا هَذِهِ السَّاعَةَ غَضَبًا عَلَى أَهْلِهَا. أَلَا فَهِيَ قَدْ رَجَعَتْ عَلَى حَالِهَا بِالْأَمْسِ. أَلَا لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَمَنْ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قَتَلَ بِهَا، فَقُولُوا: إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَلَّهَا لِرَسُولِهِ وَلَمْ يُحِلَّهَا لَكَ.» [٢/٥٣٨]

2027. Bize Ebû Küreyb'in Vekî', Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî şöyle demiştir: "Ebû Şüreyh el-Huzâî'den işittiğime göre o şöyle demiştir: 'Mekke fethedildiğinde Hüzeyl kabilesinin Huzâ'a kolundan bir adam öldürüldü. Bunun üzerine Resûlullah (sav) ayağa kalkarak bir konuşma yaptı ve şöyle dedi:

'Ey İnsanlar! Allah gökleri ve yerleri yarattığı gün Mekke'yi harem kılmıştır. Allah'ın haram kılmasıyla kıyamete kadar haremdir. Allah'a ve âhiret gününe iman eden bir kimseye orada kan akıtması ve bir ağacı kesmesi helâl değildir. Dikkat edin yine benden sonra hiç kimseye oranın halkına gazap etmek helâl kılınmamıştır. Bana ise sadece şu anda helâl kılınmıştır. Bundan sonra da dün olduğu gibi eski haramlığına tekrar geri dönmüştür. Dikkat edin buradakiler burada olmayanlara ulaştırsınlar. Kim,

'Allah'ın Resûlü oranın halkını öldürdü' derse siz de deyiniz ki:

'Allah, Peygamberine bunu helâl kıldı sana helâl kılmadı.'"[275]

[٢٠٢٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، وَابْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا جَرِيرٌ، جَمِيعًا، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمَكَّةَ حِينَ افْتَتَحَهَا: «هَذِهِ حَرَمٌ حَرَّمَهَا اللَّهُ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَخَلَقَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَوَضَعَ هَذَيْنِ الْأَخْشَبَيْنِ، لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَا تَحِلُّ لِأَحَدٍ بَعْدِي، أُحِلَّتْ لِي سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ.»

2028. Bize Ebû Küreyb'in Abdurrahîm b. Süleyman tarikiyle; İbn Humeyd'in de İbn Vekî' tarikiyle ve her ikisinin Cerîr, Yezîd b. Ziyâd, Mücâhid tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Mekke'yi fethettiği gün ona şöyle seslendi:

'Bu, Allah'ın gökleri, yeri, güneşi ve ayı yaratıp şu iki ağacı yerleştirdiğinde haram kıldığı haremdir (Mekke). Benden önce orası hiç kimseye helâl kılınmadığı gibi benden sonra da helâl kılınmamıştır. Bana ise günün bir saatinde helâl kılınmıştır.'"[276]

Yine bu görüşü benimseyenler bu rivayetlerin yanı sıra şöyle demişlerdir: "Gökler ve yerler yaratıldığından beri Mescid-i Harâm Allah'ın cezalandırmasından ve kullarının zorbalarının cezalandırmasından hep güvende olmuştur."

Bu görüş sahipleri şöyle derler: "Bizim bu söylediğimizin doğruluğunu Resûlullah'tan (sav) yukarıda aktardığımız rivayet ortaya koymaktadır."

Onlar sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "İbrahim (as) Rabbinden Mekke'yi Allah'ın ve zorbaların cezalandırmasından güvende kılmasını istememiştir. Ancak Rabbinden oranın halkını kuraklıktan, kıtlıktan güvende kılmasını ve oranın halkını ürünlerle rızıklandırmasını istemiştir. **[2/539]**

---

275 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 5/83, Yunus b. Bükeyr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/330 (16377); Tahâvî 2/260; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 22/185 (485), İbn İshâk tarikiyle bir benzerini; Buhârî, *Sahîh*, (104, 1822, 3295), Müslim, *Sahîh*, (1654), Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî tarikiyle bir benzerini; Türkî, 2/540.

276 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 14/496, 497; Dârekutnî, *Sünen*, 4/235, Yezîd tarikiyle; Türkî, 2/540. Taberî bu hadisi üç ayrı senedle nakletmiştir. Hadisin bu üç senedinde geçen râvi isimleri ve detaylar için bk. Şâkir, 3/46.

Tıpkı Rabbinin onun bunları kendisinden istediğini şu sözüyle haber verdiği gibi:

{وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ}

'Hani İbrahim, 'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır.' demişti.'"[277]

Bu görüş sahipleri sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "İbrahim (as) Rabbinden bunları işitmiştir. Çünkü o, Mekke'ye neslini yerleştirmişti ve orası ne ekin biten ne de hayvanlarının süt verdiği bir yerdi. O, soyunun orada açlık ve susuzluktan yok olmasından korkuyordu. Bu nedenle Rabbinden orada kendisinden endişe ettiği şeylerden onları güvende kılmasını istemiştir."

Bu görüş sahipleri yine sözlerine devamla şöyle demişlerdir: "İbrahim (as) hanımını ve oğlunu oraya getirip yerleştirdiğinde

{رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ}

'Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim.'[278] dediği halde Rabbinden Mekke'yi haram kılmasını istemesi ve onu Allah'ın cezalandırmasından ve zorbaların cezalandırmasından güvende kılmasını istemesi nasıl caiz olur?"

Yine bu görüş sahipleri şöyle demişlerdir: "Eğer İbrahim Mekke'yi haram kılan olsaydı ya da Rabbinden onu haram kılmasını isteseydi eşini ve oğlunu oraya getirdiğinde {عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ} *'Senin haram (kutsal) evinin yanında...'*[279] demezdi. Buna mukabil, orası kendisinden önce de kendisinden sonra da haram kılınmıştır."

2- Diğer görüş sahipleri ise şöyle demişlerdir: "Mekke, İbrahim'in (as) duasından önce diğer beldeler gibi helâl (kutsal kılınmamış) bir beldeydi.

277 Bakara 2/126.
278 İbrahim 14/37.
279 İbrahim 14/37.

Ancak orası bizzat İbrahim'in (as) duası ile kutsal olmuştur. Tıpkı Peygamber (sav) kutsal kılmazdan önce önce Medine'nin de helâl bir yer olduğu gibi." **[2/540]**

Yine bu diğer görüş sahipleri şöyle demişlerdir: "Bizim bu söylediğimizin doğruluğunun delili şu rivayetlerdir:

[٢٠٢٩] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ بَيْتَ اللَّهِ وَأَمَّنَهُ، وَإِنِّي حَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا لَا يُصَادُ صَيْدُهَا وَلَا تُقْطَعُ عِضَاهُهَا.»

2029. Bize (Muhammed) b. Beşşâr'ın Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Ebü'z-Zübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre Câbir b. Abdillâh şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: *'İbrahim (as) Kâbe'yi kutsal (haram) ve güvende kıldı. Ben de Medine'yi kara taşlı iki tepesi arasını kutsal kıldım. Onun avı avlanmaz, bitkileri/çalılıkları koparılmaz.'*"[280]

[٢٠٣٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ الرَّازِيُّ، سَمِعْتُ أَشْعَثَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ عَبْدَ اللَّهِ وَخَلِيلَهُ، وَإِنِّي عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ، وَإِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ وَإِنِّي حَرَّمْتُ الْمَدِينَةَ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا عِضَاهَا وَصَيْدَهَا، وَلَا يُحْمَلُ فِيهَا سِلَاحٌ لِقِتَالٍ، وَلَا يُقْطَعُ مِنْهَا شَجَرٌ إِلَّا لِعَلَفِ بَعِيرٍ.»

2030. Bize Ebû Küreyb'in Ebü's-Sâib, Abdurrahîm er-Râzî, Eş'as, Nâfi'den işittiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

---

280 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (4284), İbn Beşşâr'dan; Müslim, *Sünen*, (1362) Süfyân tarikiyle; Türkî, 2/540. Bu hadisin senedi sahihtir. Abdurrahman b. Mehdî el-İmam el-Hâfız'dır. Süfyân ise Süfyân es-Sevrî'dir. Ebü'z-Zübeyr, Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî Muhammed b. Müslim b. Tedrus olup tâbiûndan sika bir râvidir. Bir grup âlim onun hadislerine yer vermiştir. Câbir ise, Câbir b. Abdullah olup meşhur sahâbîdir. Şâkir, 3/48.

'İbrahim (as) Allah'ın kulu ve dostuydu. Ben ise Allah'ın kulu ve Resûlü'yüm. 'İbrahim (as) Mekke'yi haram belde kılmıştır. Ben ise Medine'yi kara taşlı iki tepesi arasını haram kıldım. Onun çalılıkları/ağaçları kesilmez, hayvanları avlanmaz, develerin (ve diğer hayvanların) beslenmesi dışında oranın bitkileri ve ağaçları koparılmaz.'"[281]

[٢٠٣١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا قُتَيْبَةُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: ثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ رَافِعِ بْنِ خَدِيجٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَإِنِّي أُحَرِّمُ الْمَدِينَةَ مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا.»

2031. Bize Ebû Küreyb'in Kuteybe b. Saîd, Bekr b. Mudar, İbnü'l-Hâd, Ebû Bekir b. Muhammed, Abdullah b. Amr b. Osman tarikiyle rivayet ettiğine göre Râfi' b. Hadîc şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'İbrahim (as) Mekke'yi haram belde kılmıştır. Ben ise Medine'yi iki kara taşlık arasını haram belde kıldım.'"[282]

---

281 Muttakî el-Hindî, *Kenzü'l-Ummâl*, (38156) Taberî'ye Nâfi' tariki nispetiyle; Müslim, *Sahîh*, (1373); Tirmizî, *Sünen*, (3456), Sehl b. Ebî Sâlih, o babası tarikiyle Ebû Hüreyre'den rivayetin bir benzerini; Türkî, 2/541. Senedde adı geçen Abdurrahîm er-Râzî, Abdurrahîm b. Süleyman er-Râzî el-Eşel el-Kinnâî olup sika ve çok hadis rivayet eden bir râvidir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîb;* İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/223. Eş'as ise İbn Ömer'in azatlısı olup İbn Sevvâr el-Kindî'dir. Bazıları onun zayıf râvi olduğunu söylese de diğerleri sika olduğunu belirtmişlerdir. Biz onun *Şerhu'l-Müsned*'deki (661) güvenilir olduğu görüşünü tercih ettik. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/430; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/271-272. Nâfi' ise yine İbn Ömer'in azatlısı olup sika ve hüccettir (300 bin hadis bilen hadisi hüccet için alınan hadis âlimi). Şâkir, 3/48.

282 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/509 (17273); Müslim, *Sahîh*, (1361); Beyhakî, *Sünen*, 5/197, 198, Kuteybe tarikiyle; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr* (4326) Bekr'den iki kanaldan; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/507, 508, (17271); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, (4/193); Taberânî, *Mu'cem*, (4325, 4327, 4328), Yezîd tarikiyle; Türkî, 2/541. Bekr b. Mudar, Bekr b. Mudar b. Muhammed b. Hakîm b. el-Mısrî'dir. Sika bir râvi olup Buhârî ve Müslim onun hadisine yer vermiştir. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/95; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/392-393. İbnü'l-Hâd ise Yezîd b. Abdullah b. Üsâme b. el-Hâd el-Leysî el-Medenî'dir. Sika olup çok hadis nakletmiştir. *Kütüb-i Sitte* müellifleri hadisine yer vermiştir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(2)/344; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(2)/275. Ebû Bekir ise Ebû Bekir

(Bu konuyla ilgili) Bu kitabın sınırlarını aşan bunun benzeri uzun rivayetler (mevcuttur). **[2/541]**

Bu diğer görüş sahipleri tekrar şöyle demişlerdir: "Şanı yüce olan Allah, Kitabı'nda İbrahim'in (as) {رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا} *'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl.'*[283] dediğini haber vermiş, onun diğerleri dışında bazı şeylerden Mekke'yi güvenli kılmasını istediğini haber vermemiştir. Bu nedenle de hiç kimse kabul edilmeyi gerektiren bir delil olmadan İbrahim'in (as) bu güvende kılmayı diğerleri dışında belli şeyler için istediğini iddia edemez."

Onlar sözlerine devamla yine şöyle demişlerdir: "Ebî Şüreyh'in ve İbn Abbas'ın naklettiği (önceki görüş sahiplerinin naklettiği) rivayetlere gelince... Bu ikisinin benzeri rivayetlerle dinde delil sabit olmaz. Çünkü kendisi nedeniyle senedlerinin sübut bulmasını gerekli kılan sebepler bu iki rivayetin senedinde yer almamaktadır."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu konuda bize göre doğru olan görüş şanı yüce olan Allah'ın Mekke'yi yaratıp inşa ettiğinde onu haram belde kılmasıdır. Tıpkı Peygamber'in (sav) Allah'ın gökleri ve yeri yarattığında nebîlerinin ve resûllerinin hiçbirinin diliyle onda bir yeri haram kılmadığı halde Mekke'yi haram belde kıldığını bildirdiğini haber verdiği gibi. Ancak şanı yüce olan Allah'ın oraya kötülükle girmek isteyeni men etmesi ve onun dışındaki beldelere, sakinlerine helâl kıldığı gazapları birtakım afetleri, cezaları ondan ve onun sakinlerinden uzaklaştırması konusundaki emri, dostu İbrahim'i (as) oraya yerleştirinceye kadar kesintisiz devam etmiştir. O da eşi Hacer'i ve oğlu İsmail'i (as) oraya yerleştirince işte o zaman İbrahim (as) Rabbinden kendi lisanıyla kullarına orayı haram kılması talebini kabul etmesini istemiştir. Onun bu talebi, kullarından kendisinden sonrakiler için de bunun sünnet olması ve onların da bu sünneti orada benimsemeleri içindir. Çünkü şanı yüce olan Allah İbrahim'i (as) dostu edinmiş ve onu insanlara, kendisine uyulan bir önder yapacağını kendisine haber vermiştir. Ardından Rabbi onun isteğini kabul etmiş ve onun lisanıyla Mekke'yi haram kıldığı zaman kullarını da bununla yükümlü kılmıştır.

---

b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî'dir. Tâbiûndan sika bir râvidir. Anne tarafından dedesi Ömer b. el-Hattâb'dır. Şâkir, 3/49.

283 Bakara 2/126.

Böylece Mekke'nin kutsallığını benimsemenin Allah tarafından insanlara farz kılınması -yalnızca Allah'ın yasaklamasıyla haram olduktan ve Allah Teâlâ'nın ondan kaçınmayı kullarına emretmesi dışında Allah'ın peygamberlerinden herhangi birinin lisanı dışında- dostu İbrahim'in (as) diliyle gerçekleşmiştir. Yine Allah'ın kullarına Mekke'nin haramlarını helâl saymaktan kaçınmaları, avlarını ve bitki-ağaçlarını koparmayı helâl saymaktan imtina etmelerinin gerekli oluşu da İbrahim'in (as) Allah'ın bu konudaki risâletini kendilerine tebliğ etmesiyle olmuştur. Bu nedenle Mekke'nin kutsal kılınışı İbrahim'e (as) izafe edilmiştir.

Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur:

"Muhakkak ki İbrahim (as) Mekke'yi kutsal kılmıştır." **[2/542]**

Çünkü Allah'ın, -bundan önce İbrahim'e (as) tek başına orayı sürekli gözetip koruması emri dışında- kullarını onunla kendisine ibadet etme şeklinde sorumlu tuttuğu onun kutsallığına saygıyı emretmesi, Allah'ın, İbrahim'in Rabbinden kendi lisanı ile buranın kutsallığını kendisi dışındaki diğer kullara da emretmesi isteğini kabul etmesiyle olmuştur.

Öyleyse bizim bu söylediğimizle bu iki hadisin sahihliği ortaya çıkmıştır. Bununla, İbn Şüreyh ve İbn Abbas'ın Peygamber'den (sav) onun *"Allah güneşi ve ayı yarattığı gün Mekke'yi haram (kutsal) kılmıştır."* buyurduğunu naklettikleri rivayeti ve Câbir'in Ebû Hüreyre'deni Râfi' b. Hadîc ve diğerlerinden naklettiği Peygamber'in (sav) *"Allah'ım! İbrahim (as) Mekke'yi haram kıldı..."* hadisini kastediyorum. Bu rivayetlerden birisi bazı cahillerin zannettiği gibi diğerinin mânasının sıhhatini ortadan kaldırmaz.

Ayrıca Resûlullah'ın hadislerinde sıhhati sabit olduktan sonra birinin diğerini reddetmesi caiz değildir. Kaldı ki Resûlullah'tan bu konuda rivayet edilen her iki hadis de kendisine ulaşanın mazeretini kesin olarak ortadan kaldıran meşhur, açık bir şekilde gelen rivayetlerdir.

İbrahim'in (as) {رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ} *"Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim..."*[284] sözüne gelince... Eğer o bu sözünü/duasını, Allah'ın onun lisanı ile kullarına Mekke'nin haram kılınması talebini kabul etmesinden önce söylemişse bu durumda İbrahim

284 İbrahim 14/37.

(as) bu sözüyle Allah'ın Mekke'yi haram kılmasının sadece O'nun himayesi ve koruması ile olacağını kastetmiştir. Eğer Allah, kullarına Mekke'yi haram kıldıktan sonra bu sözü söylemişse bu durumda da sözünü Rabbine kullukta bulunma şeklinde söylemiştir. Böyle olunca da bu konuda kimsenin soracak bir sorusu kalmamıştır.

2. {وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır' demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır' demişti."* sözünün tefsiri:

Bu söz, İbrahim'in (as) Rabbinden Mekke halkından iman edenleri ürünlerle rızıklandırmasını istemesidir, kâfirleri değil. İbrahim (as) bu talebini kâfirler dışında iman edenlere has kılmıştır. Çünkü Allah ona -İbrahim (as) soyundan da kendisine tâbi olunacak önderler kılmasını istediğinde- onlardan kâfir olanların onun ahdini elde edemeyeceğini zalimin de onun dostluğunu elde edemeyeceğini bildirmişti. İbrahim (as) soyundan zalim ve kâfir olanları bilince Allah'tan Mekke halkından iman edenleri ürünlerle rızıklandırmasına dair talebini kâfirlere değil iman edenlere has kılmıştır. **[2/543]**

Ardından da Allah Teâlâ ona şöyle demiştir: "Senin duana icabet ettim ve bu şehir halkının iman edenleriyle birlikte kâfirlerini de rızıklandıracağım ve onları az bir süre/miktar ondan faydalandıracağım."

a. {مَنْ} "Kimse" Edatı

Allah Teâlâ'nın {مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *"Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri"*[285] sözündeki {مَنْ} *"kimse"*[286] edatına gelince... Bu kelime, âyette geçen الْأَهْلُ kelimesinden bedel ya da atf-ı beyân olarak getirilmiştir. Tıpkı Allah Teâlâ'nın {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ} *"Sana haram ayda savaşma hakkında soruyorlar."*[287] mânasında buyurduğu gibi. Yine şanı yüce olan Allah'ın {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا} *"Yolculuğuna*

285 Bakara 2/126.
286 Bakara 2/126.
287 Bakara 2/217.

gücü yeten kimselerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır."[288] mânasında buyurduğu gibi. İbrahim (as) Rabbinden sadece bu istediği şeyleri istemiştir. Çünkü o, ailesini, ekin bitmeyen, su olmayan ve hiç kimsenin olmadığı bir vadiye yerleştirmiş ardından Rabbinden ailesini çeşitli ürünlerle rızıklandırmasını ve insanlardan bir kısmının gönlünü onlara meylettirmesini istemiştir. Allah, İbrahim'in (as) Rabbinden bunları isteyince Rabbi Taif'i, Filistin'den oraya (Mekke'ye) nakletmiştir.

[Şu rivayette olduğu gibi:]

[٢٠٣٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: ثَنَا هِشَامٌ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ «أَنَّ إِبْرَاهِيمَ، لَمَّا دَعَا لِلْحَرَمِ {وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ} نَقَلَ اللَّهُ الطَّائِفَ مِنْ فِلَسْطِينَ.»

2032. Bana Müsennâ'nın İshâk b. Haccâc, Hişâm tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ben Muhammed b. Müslim'e şu rivayeti okudum[289] demiştir:

'İbrahim Mekke'nin haram kılınması için {وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ} *'Halkını her türlü ürünle rızıklandır.'*[290] diye dua ettiğinde Allah, Taif'i Filistin'den alıp oraya (Mekke'ye yakın olduğu ve oranın halkının istifadesi kolay olsun diye şimdiki yerine (Mekke'ye yakın olduğu ve oranın halkının istifadesi kolay olsun diye)) nakletti."[291]

3. {قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا} "Allah da 'İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırırım' dedi"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا} *"Allah da 'İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırırım' dedi."* sözünün tefsiri:

---

288 Âl-i İmrân 3/97.

289 "Kara'tu 'alâ fulân" ifadesi kıraat yoluyla alınan bir hadisi eda ederken kullanılan bir sîgadır. Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 81.

290 Bakara 2/126.

291 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/230 (1222), Hişâm tarikiyle; Türkî, 2/544.

a. Bu Sözü Kim Söylemiştir?

Müfessirler bu sözü söyleyenin kim olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: "Bu sözü söyleyen şanı yüce olan rabbimizdir. Bu görüşü ileri sürenlerin görüşlerinin açıklaması şöyledir: 'Allah şöyle dedi: 'Kim inkâr ederse onu rızkımla çeşitli ürünlerden az bir şekilde dünyada eceli gelinceye kadar faydalandırırım.'"

Bu görüşü ileri sürenler {فَأُمَتِّعُهُ} *"rızıklandırırım."*[292] sözünü, tâ'nın şeddesi ve ayn harfinin merfû (ötre) okunuşu ile okumuşlardır.[293] **[2/544]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٣٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الْعَالِيَةِ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} قَالَ: هُوَ قَوْلُ الرَّبِّ تَعَالَى ذِكْرُهُ.»

2033. Bize Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından, o Rebî' tarikiyle o da Ebü'l-Âliye'den rivayet ettiğine göre Übeyy b. Ka'b, Allah Teâlâ'nın {وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} *"Allah da 'İnkâr edeni bile az bir süre, (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırır; sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım."*[294] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bu söz, şanı yüce olan Allah'ın sözüdür."[295]

[٢٠٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: «لَمَّا قَالَ إِبْرَاهِيمُ: {رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} وَعَدَّلَ الدَّعْوَةَ عَمَّنْ أَبَى اللَّهُ أَنْ يَجْعَلَ لَهُ الْوَلَايَةَ، انْقِطَاعًا إِلَى اللَّهِ وَمَحَبَّةً وَفِرَاقًا لِمَنْ خَالَفَ أَمْرَهُ، وَإِنْ كَانُوا مِنْ ذُرِّيَّتِهِ حِينَ عَرَفَ أَنَّهُ كَانَ مِنْهُمْ ظَالِمٌ لَا يَنَالُ عَهْدَهُ، بِخَبَرِهِ عَنْ ذَلِكَ حِينَ أَخْبَرَهُ فَقَالَ اللَّهُ: {وَمَنْ كَفَرَ} فَإِنِّي أُرْزِقُ الْبَرَّ وَالْفَاجِرَ {فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا}»

---

292 Bakara 2/126.

293 Nâfi', İbn Kesîr, Âsım, Ebû Âmr, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. İbn Âmir ise (فَأُمْتِعُهُ) şeklinde şeddesiz okumuştur. Türkî, 2/545.

294 Bakara 2/126.

295 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/230 (1224), Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/545.

2034. Bize İbn Humeyd'in Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn İshâk şöyle demiştir: "İbrahim (as) {رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} "*'Rabbim! Bu şehri güvenli bir şehir kıl. Halkından Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri her türlü ürünle rızıklandır.'*"[296] diyerek her ne kadar onlar kendi soyundan olsalar da İbrahim onlardan zalimlerin Allah'ın ahdine eremeyeceklerini Allah'ın kendisine bir haber ile bildirdiği zaman bunu öğrenince Allah'a ve O'nun sevgisine bağlanarak emrine muhalefet edenlerden de uzaklaşarak Allah'ın kendilerini dost edinmekten imtina ettiği kimselere dua etmekten vazgeçince Allah şöyle dedi:

{وَمَنْ كَفَرَ} *'inkâr edeni'*[297] 'kim inkârda bulunursa' ben muhakkak ki itaat edene de günahkâra da rızık veririm {فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا} *'ancak inkâr edeni az bir süre rızıklandırırım'*"[298]

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Bilakis bu sözü Rahmân'ın dostu olan İbrahim (as), kâfiri de tıpkı iman eden kimseyi rızıklandırdığı gibi Mekke'nin çeşitli ürünlerinden ölüm onun arzularını alıp götürünceye kadar az bir süre/miktar rızıklandırmasını Rabbinden ister bir şekilde söylemiştir."

b. Kıraat

Bu görüşü ileri sürenler Allah'ın (وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ اضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ) âyetini bu şekilde tâ'yı şeddesiz ayn harfini cezimli olarak (فَأُمْتِعْهُ) şeklinde; râ'nın fethası ile (اضْطَرَّهُ) olarak ve hemzeyi de vaslederek (bitiştirerek katı' hemzesi olarak okumadan) (ثُمَّ اضْطَرَّهُ) şeklinde İbrahim'in (as) Rabbinden onlar için istekte bulunacağı bir biçimde dua olarak (emir kipinde ve dua mânası içerecek şekilde) okumuşlardır. **[2/545]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٣٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَقُولُ: «ذَلِكَ قَوْلُ إِبْرَاهِيمَ يَسْأَلُ رَبَّهُ أَنَّ مَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا.»

296 Bakara 2/126.
297 Bakara 2/126.
298 Bakara 2/126. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/253, İbn İshâk'tan rivayetle; Türkî, 2/545.

2035. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "İbn Abbas şöyle derdi: 'Bu, İbrahim'in (as) Rabbinden kâfir olanları da az bir süre/miktar (çeşitli ürünlerden) faydalandırmasını istediği sözüdür.'"[299]

[٢٠٣٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا» يَقُولُ: وَمَنْ كَفَرَ فَأَرْزُقُهُ أَيْضًا ثُمَّ اضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ.

2036. Bize Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle Leys'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "(وَمَنْ كَفَرَ فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا) İbrahim (as) burada şöyle demektedir: 'Kim kâfir olursa onu da faydalandır. Sonra da onu cehenneme girmeye zorla.'"[300]

Bize göre bu konuda doğru olan kırâat ve tefsir Übeyy b. Ka'b'ın söylediği ve okuduğudur. Çünkü meşhur mütevâtir rivayetler bunun doğru olduğunu anlamaya delil olması, buna aykırı olan kıraatlerin de şâz olması nedeniyle Übeyy'in kıraati doğrudur. Ayrıca rivayeti nakletmede, kendisinde yanılma ve hata mümkün olan kimselerin, rivayet naklinde hata ve yanılma bulunmayan kimselere itiraz etmesi caiz değildir.

Âyetin okunması ve tefsiri konusunda tercih edilen görüş bu şekilde olunca âyetin tefsiri şöyledir: "Allah şöyle demiştir: 'Ey İbrahim! Senin duana icabet ettim ve Mekke'nin inananlarını çeşitli ürünlerle rızıklandırdım. Onların kâfir olanlarına ise ecelleri gelinceye kadar bu ürünleri bir geçimlik kılacağım. En sonunda da Mekke'nin kâfirlerini ecelleri geldikten sonra cehennem azabına girmek zorunda bırakırım.'"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَأُمَتِّعُهُ قَلِيلًا} *"Az bir süre (bu geçici kısa hayatta) rızıklandırırım."*[301] sözüne gelince... Allah bununla şunu kastetmektedir: "Ben bu rızıklandırdığımı, ona hayatında ölümüne kadar kendisiyle faydalandığı bir geçimlik kılarım." **[2/546]**

Biz de âyetin anlamının bu şekilde olduğunu söyleriz. Çünkü şanı yüce olan Allah bu sözü sadece İbrahim'in (as) Mekke halkından iman

299 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/230 (1224), Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/546.
300 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/253, Mücâhid'den rivayetle; Türkî, 2/546.
301 Bakara 2/126.

edenleri çeşitli ürünlerle rızıklandırması talebine, duasına bir karşılık olarak söylemiştir. Bununla bilinmektedir ki Allah'ın onun duasına icabet etmesi sadece İbrahim'in (as) istediği şeylerdedir, başka şeylerde değildir. Bizim bu konuda söylediğimizi Mücâhid de söylemiştir. Ondan bu konudaki rivayeti yukarıda zikrettik.

3- Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyetin tefsiri şöyledir: 'Onu dünyada kalmakla (yaşamasına izin vererek) faydalandırırım.'"

4- Bunun dışındakiler ise şöyle demişlerdir: "Muhammed'i (sav) Peygamber olarak gönderinceye kadar Mekkeli kâfirlere, Mekke'de kâfir olarak az bir zaman kalmalarına izin vermesidir. O, Peygamber olarak geldikten sonra kâfirleri, ya öldürmüş ya da oradan onları sürgün etmiştir."

Bu görüş her ne kadar âyetin lafzının taşıdığı bir yaklaşım olsa da açıkladığımız üzere sözün zâhiri bunun hilafınadır.

4. {ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} "Sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım"

Şanı yüce olan Allah'ın {ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} *"Sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} *"Sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım."*[302] sözüyle şunu kastetmektedir: "Sonra onu cehenneme iter ve oraya sürüklerim. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

{يَوْمَ يُدَعُّونَ إِلَى نَارِ جَهَنَّمَ دَعًّا}

'Cehennem ateşine itilip atılacakları gün.'[303]"

Âyette geçen الِاضْطِرَارُ'ın mânası "zorlamak"tır. Bu mânada birisini bir işe mecbur edip onu yapmaya zorladığında اضْطَرَرْتُ فُلَانًا إِلَى هَذَا الْأَمْرِ denilir. Allah'ın {ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَى عَذَابِ النَّارِ} *"Sonra onu cehennem azabına girmek zorunda bırakırım."*[304] sözünün anlamı da budur. Onu cehenneme iter ve oraya çekerek sürükleyerek yüzüstü sevk ederim. **[2/547]**

---

302 Bakara 2/126.
303 Tûr 52/13.
304 Bakara 2/126.

5. {وَبِئْسَ الْمَصِيرُ} "Ne kötü varılacak yerdir orası!"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبِئْسَ الْمَصِيرُ} *"Ne kötü varılacak yerdir orası!"* sözünün tefsiri:

a. {وَبِئْسَ} "Ne kötü"

Biz daha önce {بِئْسَ} *"Ne kötü"*[305] kelimesinin aslının الْبُؤْسُ kökünden türemiş olup aslının بَئِسَ olduğunu ikinci harfinin sakin yapıldığını ve harfin harekesinin birinci harfe verilerek بِئْسَ şeklinde okunduğunu açıklamıştık. Tıpkı كَبِدٌ kelimesi ve benzer kelimelerin كَبِدَ şeklinde okunduğu gibi. Bu sözün mânası ise şöyledir: "Allah'ın orada kendilerini faydalandırdığı, içinde bulundukları dünya metaından sonra cehennem azabı ne kötü varılacak yerdir."

b. {الْمَصِيرُ} "varılacak yerdir orası!"

{الْمَصِيرُ} *"varılacak yerdir orası!"*[306] kelimesine gelince... Bu kelime مَفْعِلٌ kalıbında getirilmiştir. Tıpkı şu sözü söyleyenin kullanımındaki gibi: صِرْتُ مَصِيرًا صَالِحًا "Güzel bir yere, sonuca vardım." Orası Allah'ı inkâr edenin cehennem azabında kendisine vardığı, döndüğü yerdir. Öyleyse âyetin tefsiri şöyledir: "O, Allah'ı inkâr edenin dönüp vardığı yer olan cehennem azabı ne kötüdür!"

[BAKARA SÛRESİ 127. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ
رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

"Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, 'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin' diyorlardı." **(Bakara 2/127)**

---

305 Bakara 2/126.
306 Bakara 2/126.

1. {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} "Hani İbrahim, evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor"

Şanı yüce olan Allah {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} *"Hani İbrahim, evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor..."* sözüyle şunu kastetmektedir: "Hatırlayın, hani İbrahim (as) Kâbe'nin temellerini yükseltiyordu."

a. {الْقَوَاعِدَ} "Kavâid: temeller"

الْقَوَاعِدُ kelimesi قَاعِدَةٌ'nün çoğuludur. Evin temellerinden birine قَاعِدَةٌ denilir. Kadınların yaşlı, kadınlığı kalmamış olanlarını ifade eden قَوَاعِدُ النِّسَاءِ kullanımındaki çoğul olan قَوَاعِدُ kelimesinin tekilidir, sonunda müenneslik tâ'sı (ة) atılır (قَاعِدٌ şeklinde söylenir). Çünkü bu kelime nasıl ki قَعَدْتُ عَنِ الْحَيْضِ "Hayızdan kesildim" diyenin eril/müzekker olma şansı olma yoksa (fiilin kullanımından bunu ayırt etme imkânı olmayıp mânadan anlaşılır) فَاعِلٌ kalıbında kadınlığı kalmayan birisi için de böyledir. Tıpkı امْرَأَةٌ طَاهِرٌ "Hayızdan temizlenmiş kadın", امْرَأَةٌ طَامِثٌ "Hayızlı kadın" denildiği gibi. Çünkü bu kullanımlarda müzekker olmaya (hayızdan temizlenenin veya hayız görenin erkek olması mânasına) ihtimal yoktur. Ancak الْقُعُودُ kelimesiyle الْقِيَامُ ayakta durmanın zıttı olan oturma kastedilmişse o zaman قَاعِدَةٌ (yani قَاعِدَةُ النِّسَاءِ) denilir ve bu durumda müenneslik tâ'sını düşürmek caiz olmaz. قَوَاعِدُ الْبَيْتِ "evin temelleri" demektir. **[2/548]**

b. İbrahim (as) ve İsmail (as) Bu Temelleri İlk Defa mı Attılar Yoksa Bunlar Kendilerinden Önce Atılmış mıydı?

Yine müfessirler İbrahim'in (as) ve İsmail'in (as) yükselttikleri temeller hakkında ihtilaf etmişlerdir. "O ikisi bu temelleri ilk defa mı attılar yoksa bunlar kendilerinden önce atılmış mıydı?"

1- Bir grup müfessir şöyle demiştir: "Bu temeller insanlığın atası Âdem'in kendisine emretmesiyle inşa ettiği Kâbe'nin temelleridir. Ancak Âdem'den sonra binası yok olup gitti ve izleri silinip kayboldu. Nihayet Allah İbrahim'i oraya yerleştirdi ve o da onu yeniden (eski temelleri üzerine) inşa etti."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: «قَالَ آدَمُ: يَا رَبِّ إِنِّي لَا أَسْمَعُ أَصْوَاتَ الْمَلَائِكَةِ. قَالَ: بِخَطِيئَتِكَ، وَلَكِنِ اهْبِطْ إِلَى الْأَرْضِ وَابْنِ لِي بَيْتًا، ثُمَّ احْفُفْ بِهِ كَمَا رَأَيْتَ الْمَلَائِكَةَ تَحُفُّ بِبَيْتِي الَّذِي فِي السَّمَاءِ. فَيَزْعُمُ النَّاسُ أَنَّهُ بَنَاهُ مِنْ خَمْسَةِ أَجْبُلٍ: مِنْ حِرَاءٍ، وَطُورِ زَيْتَا، وَطُورِ سِينَا، وَجَبَلِ لُبْنَانَ، وَالْجُودِيِّ، وَكَانَ رَبَضُهُ مِنْ حِرَاءٍ؛ فَكَانَ هَذَا بِنَاءَ آدَمَ حَتَّى بَنَاهُ إِبْرَاهِيمُ بَعْدُ.»

2037. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Âdem (as) Allah'a dua ederek dedi ki:

'Ey Rabbim, ben artık meleklerin seslerini duyamıyorum.' Allah Teâlâ da,

'Bu, senin hatan yüzündendir. Sen yeryüzüne in. Orada benim için bir ev yap. Sonra meleklerin gökteki benim evimi tavaf ettikleri gibi sen de orayı tavaf et.' buyurdu. İnsanlar, Hz. Âdem'in, Beytullah'ı şu beş dağdan yaptığını ileri sürdüler: Bunlar; Hira, Zeytâ, Sînâ, Lübnan ve Cûdî dağlarıdır. Kâbe'nin temeli Hira dağındandı. İşte Âdem'in (as) Kâbe'yi inşası böyle olmuştur. Ondan sonra da onu İbrahim (as) yeniden yapmıştır."[307]

[٢٠٣٨] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} قَالَ: الْقَوَاعِدُ الَّتِي كَانَتْ قَوَاعِدَ الْبَيْتِ قَبْلَ ذَلِكَ.»

2038. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} *"Hani İbrahim, evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor."*[308]

---

307 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9092); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/127, 131, İbnü'l-Münzir ve Beyhakî'ye nispetle. Ayrıca bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/7; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/259, Abdürrezzâk'tan nakletmiş ve şöyle demiştir: "Bu sened Atâ'ya kadar sahihtir. Ancak bazılarında zayıflık vardır." Türkî, 2/549; Şâkir'in rivayet hakkında benzer izahları ve daha detay için bk. Şâkir, 3/58.

308 Bakara 2/127.

sözü hakkında şöyle demiştir: "İbrahim ve İsmail'in yükselttiği bu temeller daha önce yapılan evin temelleridir."[309] **[2/549]**

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Hayır aksine Allah'ın Âdem'e (as) gökyüzünden yeryüzüne indirdiği evinin temelleridir. Âdem gökte arşının etrafında tavaf ettiği gibi yeryüzünde de onun etrafında tavaf ediyordu. Sonra Nûh tufanı günlerinde onu göğe kaldırdı. Daha sonra İbrahim bu evin temellerini yeniden yükseltip onu inşa etti."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٣٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: «لَمَّا أَهْبَطَ اللَّهُ آدَمَ مِنَ الْجَنَّةِ، قَالَ: إِنِّي مُهْبِطٌ مَعَكَ أَوْ مُنْزِلٌ مَعَكَ بَيْتًا يُطَافُ حَوْلَهُ، كَمَا يُطَافُ حَوْلَ عَرْشِي، وَيُصَلَّى عِنْدَهُ، كَمَا يُصَلَّى عِنْدَ عَرْشِي. فَلَمَّا كَانَ زَمَنُ الطُّوفَانِ رُفِعَ، فَكَانَتِ الْأَنْبِيَاءُ يَحُجُّونَهُ وَلَا يَعْلَمُونَ مَكَانَهُ، حَتَّى بَوَّأَهُ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ وَأَعْلَمَهُ مَكَانَهُ، فَبَنَاهُ مِنْ خَمْسَةِ أَجْبُلٍ: مِنْ حِرَاءٍ، وَثَبِيرٍ، وَلُبْنَانَ، وَجَبَلِ الطُّورِ، وَجَبَلِ الْخَمْرِ.»

2039. Bana Muhammed b. Beşşâr'ın Abdülvehhâb, Eyyûb, Ebû Kılâbe tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Amr şöyle demiştir: "Allah Teâlâ, Âdem'i (as) cennetten yeryüzüne indirdiğinde ona,

'Ben, seninle birlikte bir ev (Beytullah) indireceğim. Arşımın etrafında tavaf edildiği gibi onun çevresinde tavaf edilecek ve arşımın etrafında namaz kılındığı gibi onun etrafında da namaz kılınacaktır.' buyurdu. Nûh tufanı vakti olunca Beytullah göğe çekildi. Hz. Nûh'tan sonra gelen peygamberler onun (Kâbe'nin) bulunduğu civarda hac yapıyorlardı. Fakat Kâbe'nin yerini tam olarak bilemiyorlardı. Nihayet Allah Teâlâ Hz. İbrahim'i oraya yerleştirdi ve Kâbe'nin yerini ona bildirdi. İbrahim de (as)

309 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/58, 59; Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/231 (1232), Muhammed b. Sevr tarikiyle Ma'mer'den; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/126, 127, İbnü'l-Münzir'e nispetle; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de senedinin sahih olduğunu söyler. Türkî, 2/550.

Kâbe'yi beş dağdan yaptı. Bu dağlar, Hira, Sebîr, Lübnân, Tûr ve Hamr dağlarıdır."[310] **[2/550]**

[٢٠٤٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: ثَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، قَالَ: «لَمَّا أُهْبِطَ آدَمُ، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

2040. Bana Yakub b. İbrahim, İsmail b. Uleyye, Eyyûb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Kılâbe, "Âdem (as) yeryüzüne indirildi." dedikten sonra yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.[311]

[٢٠٤١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ، عَنْ سَوَّارٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: «لَمَّا أَهْبَطَ اللَّهُ آدَمَ مِنَ الْجَنَّةِ كَانَ رِجْلَاهُ فِي الْأَرْضِ وَرَأْسُهُ فِي السَّمَاءِ، يَسْمَعُ كَلَامَ أَهْلِ السَّمَاءِ وَدُعَاءَهُمْ، يَأْنَسُ إِلَيْهِمْ، فَهَابَتْهُ الْمَلَائِكَةُ حَتَّى شَكَتْ إِلَى اللَّهِ فِي دُعَائِهَا وَفِي صَلَاتِهَا، فَخَفَضَهُ إِلَى الْأَرْضِ؛ فَلَمَّا فَقَدَ مَا كَانَ يَسْمَعُ مِنْهُمْ، اسْتَوْحَشَ حَتَّى شَكَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ فِي دُعَائِهِ وَفِي صَلَاتِهِ، فَوُجِّهَ إِلَى مَكَّةَ، فَكَانَ مَوْضِعُ قَدَمِهِ قَرْيَةً وَخَطْوُهُ مَفَازَةً، حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَكَّةَ. وَأَنْزَلَ اللَّهُ يَاقُوتَةً مِنْ يَاقُوتِ الْجَنَّةِ، فَكَانَتْ عَلَى مَوْضِعِ الْبَيْتِ الْآنَ، فَلَمْ يَزَلْ يَطُوفُ بِهِ حَتَّى أَنْزَلَ اللَّهُ الطُّوفَانَ، فَرُفِعَتْ تِلْكَ الْيَاقُوتَةُ، حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ فَبَنَاهُ، فَذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ: {وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ}»

---

310 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*'inde ve Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*'de Abdullah b. Amr'dan nakleder. Bk. Heysemî, *Mecme'u'z-Zevâid*, 3/288; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/127; Ayrıca Abdürrezzâk, *Musannef*'te (9093) Ma'mer'den Eyyûb tarikiyle nakleder ve şöyle der: "Kâbe beş dağdan inşa edilmiştir. Ardından Atâ'nın yukarıda daha önce geçen rivayetinin bir benzerini nakleder." Bk. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 3/377; Türkî, 2/550. Abdulvehhâb, İbn Abdülmecîd es-Sekafî'dir. Sika bir râvi olup Şâfiî, Ahmed b. Hanbel vd. hadis aldığı hocasıdır. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(1)/71; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2(7)/14-17. Eyyûb, İbn Ebî Teymiyye es-Sahtiyânî olup sika ve hüccettir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(1)/409-410; İbn Sa'd, *Tabakât*, 2(7)/14-17. Ebû Kılâbe, Abdullah b. Zeyd el-Cürmî olup tâbiûndan sika ve meşhur bir râvidir. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/57-58; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1(7)/133-135. Hadisin kaynakları, sıhhati ve Türkî'nin verdiği bilgilerin benzeri için bk. Şâkir, 3/58.

311 Ezrâkî, *Ahbâru Mekke*, 1/30; Eyyûb tarikiyle; Türkî, 2/551.

2041. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Hişâm b. Hassân, Sevvâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle demiştir: "Allah, Âdem'i cennetten yeryüzüne indirdiğinde onun ayakları yeryüzünde başı ise semadaydı. Gökyüzü ehlinin konuşmalarını ve yakarışlarını işitiyordu ve onlara alışmıştı. Melekler ondan korkup çekindiler; dualarında ve namazlarında onun hakkında Allah'a şikâyette bulundular. Bunun üzerine Allah onu yeryüzüne indirdi. Âdem onlardan işittiklerini işitemez olunca yalnızlığa düştü ve nihayetinde bu halini dualarında ve namazlarında Allah'a iletti. Allah da onu Mekke'ye yöneltti. Onun ayağının bastığı yer bir yerleşim yeri (köy/şehir) kadar adımlarının arası ise çöl kadar genişti. Nihayet Mekke'ye ulaştı. Ardından Allah cennet yakutlarından bir yakut indirdi. Bu taşın indiği yer şu andaki Kâbe'nin yeriydi. Allah, Nûh tufanını gönderinceye kadar onu sürekli tavaf etti. Tufan olunca bu taş göğe yükseltildi. Ta ki Allah İbrahim'i (as) gönderip de onu inşa edinceye kadar. İşte bu durum Allah'ın; {وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ} *'Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini belirlemiştik.'*[312] sözünde ifade ettiği durumdur."[313]

[٢٠٤٢] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «وَضَعَ اللَّهُ الْبَيْتَ مَعَ آدَمَ حِينَ أَهْبَطَ اللَّهُ آدَمَ إِلَى الْأَرْضِ، وَكَانَ مَهْبِطُهُ بِأَرْضِ الْهِنْدِ، وَكَانَ رَأْسُهُ فِي السَّمَاءِ وَرِجْلَاهُ فِي الْأَرْضِ، فَكَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَهَابُهُ، فَنَقَصَ إِلَسِتِّينَ ذِرَاعًا. فَحَزِنَ آدَمُ إِذْ فَقَدَ أَصْوَاتَ الْمَلَائِكَةِ وَتَسْبِيحَهُمْ فَشَكَا ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى، فَقَالَ اللَّهُ: يَا آدَمُ إِنِّي قَدْ أَهْبَطْتُ إِلَيْكَ بَيْتًا تَطُوفُ بِهِ كَمَا يُطَافُ حَوْلَ عَرْشِي، وَتُصَلِّي عِنْدَهُ كَمَا يُصَلَّى عِنْدَ عَرْشِي. فَانْطَلَقَ إِلَيْهِ آدَمُ فَخَرَجَ، وَمَدَّ لَهُ فِي خَطْوِهِ، فَكَانَ بَيْنَ كُلِّ خُطْوَتَيْنِ مَفَازَةٌ، فَلَمْ تَزَلْ تِلْكَ الْمَفَاوِزُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَأَتَى آدَمُ الْبَيْتَ وَطَافَ بِهِ وَمَنْ بَعْدَهُ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ.» [٢/٥٥١]

2042. Bana Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Allah, Âdem'i (as) yeryüzüne

312 Hac 22/26.

313 Taberî, *Târîh*, 1/123; Abdürrezzâk, *Musannef*, (9090); İbn Asâkir, *Târîh*, 7/421, Hişâm b. Hassân tarikiyle; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/7; Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, 1021, Talha b. Amr, Atâ, İbn Abbas rivayetiyle. Talha metrûk bir râvidir. Türkî, 2/551. Ayrıca bk. Şâkir, 3/59.

indirdiğinde onunla beraber Kâbe'yi de indirdi. Onun indiği yer Hindistan idi. Başı gökte ayakları ise yerdeydi. Melekler ondan korkuyordu. Allah onun boyunu altmış zirâ kısalttı. Âdem meleklerin seslerini ve tesbihatını işitemeyince bu durumu Allah'a şikâyet etti. Bunun üzerine Allah Teâlâ ona şöyle dedi: 'Ey Âdem ben sana arşımın etrafında tavaf ettiğin gibi tavaf edeceğin ve yine arşımın etrafında namaz kıldığın gibi etrafında namaz kılacağın bir ev bağışladım. Âdem oraya gitti ve ardından çıktı. Onun adımı uzatıldı. Öyle ki iki adımının arası çöl kadardı. Adımları arası bu boşluk daha sonra da yok olmadı, öylece devam etti. Âdem, Kâbe'ye geldi onun etrafında tavaf etti ondan sonra gelen peygamberler de tavaf etmeye devam ettiler.'"[314]

[٢٠٤٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَبَانَ: «أَنَّ الْبَيْتَ، أُهْبِطَ يَاقُوتَةً وَاحِدَةً أَوْ دُرَّةً وَاحِدَةً، حَتَّى إِذَا أَغْرَقَ اللَّهُ قَوْمَ نُوحٍ رَفَعَهُ وَبَقِيَ أَسَاسُهُ، فَبَوَّأَهُ اللَّهُ لِإِبْرَاهِيمَ، فَبَنَاهُ بَعْدَ ذَلِكَ.»

2043. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebân şöyle demiştir: "Kâbe tek parça bir yakut veya tek parça bir inci olarak indirildi. Allah, Nûh'un (as) kavmini suda boğunca onu semaya kaldırdı, temelleri ise kaldı. Ardından Allah Teâlâ, İbrahim'i (as) oraya yerleştirdi ve İbrahim oraya yerleştikten sonra onu yeniden (bu temelleri üzerine) inşa etti."[315]

3- Diğer bazı müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Hayır, Kâbe'nin yeri kubbe şeklinde kırmızı bir tepecikti. Durum böyleyken Allah yeryüzünü yaratmak istediğinde o suyun üzerinde kırmızı veya beyaz köpüktü. İşte bu, Allah'ın harem Beyti'nin yeridir. Ardından Allah yeryüzünü, o Beyt'in aşağısından döşedi ve durum bu şekilde devam etti. Ta ki Allah İbrahim'i (as) oraya yerleştirdi. O da temelleri üzerine onu yeniden inşa etti."

Yine bu görüşü ileri sürenler Kâbe'nin temellerinin yeryüzünde dört sütun/köşe üzerinde olduğunu söylemişlerdir.

---

314 Taberî, *Târîh*, 1/123; Abdürrezzâk, *Musannef*, (9096); *Tefsîr*, 2/34; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/12; Ma'mer tarikiyle bir benzerini; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/126, 127; İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Türkî, 2/552.

315 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9096); Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/10, Ma'mer tarikiyle; Türkî, 2/552.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٤٤] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، حَدَّثَنِي حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «كَانَ مَوْضِعُ الْبَيْتِ عَلَى الْمَاءِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ، مِثْلَ الزَّبَدَةِ الْبَيْضَاءِ، وَمِنْ تَحْتِهِ دُحِيَتِ الْأَرْضُ.»

2044. Bana Yunus'un İbn Vehb, Cerîr b. Hâzim tarikiyle Humeyd b. Kays'tan rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Allah gökleri ve yeri yaratmadan önce Kâbe'nin yeri suyun üzerindeydi. Tıpkı beyaz bir köpük gibi. Altında da yeryüzü yayılıp döşenmişti."[316] **[2/552]**

[٢٠٤٥] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ وَعَمْرُو بْنُ دِينَارٍ: «بَعَثَ اللَّهُ رِيَاحًا فَصَفَقَتِ الْمَاءَ، فَأَبْرَزَتْ فِي مَوْضِعِ الْبَيْتِ عَنْ حَشَفَةٍ كَأَنَّهَا الْقُبَّةُ، فَهَذَا الْبَيْتُ مِنْهَا فَلِذَلِكَ هِيَ أُمُّ الْقُرَى. قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ عَطَاءٌ: ثُمَّ وَتَدَهَا بِالْجِبَالِ كَيْ لَا تُكْفَأَ بِمَيْدٍ، فَكَانَ أَوَّلُ جَبَلٍ أَبُو قُبَيْسٍ.»

2045. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ ve Amr b. Dînâr şöyle demiştir: "Allah rüzgârları gönderdi ve su dalgalandı böylece Kâbe'nin yeri sanki kubbe gibi bir sudan yukarıda bir şekilde ortaya çıktı. İşte oradaki bu ev bundan dolayı Ümmü'l-Kurâ'dır." İbn Cüreyc der ki: "Atâ şöyle demiştir: 'Daha sonra Allah onu dağlarla sağlamlaştırdı ki yalpalayıp ters dönmesin. Yeryüzünde ilk yerleştirilen dağ Ebû Kubeys dağıdır.'"[317]

[٢٠٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ حَفْصِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «وُضِعَ الْبَيْتُ عَلَى أَرْكَانِ الْمَاءِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَرْكَانٍ قَبْلَ أَنْ تُخْلَقَ الدُّنْيَا بِأَلْفَيْ عَامٍ، ثُمَّ دُحِيَتِ الْأَرْضُ مِنْ تَحْتِ الْبَيْتِ.»

316 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9097), Humeyd tarikiyle mânen; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/128; Abd b. Humeyd'den tamamını nakletmiştir. Türkî, 2/553.

317 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9089); Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/4, Atâ'dan bir başka tarikle; Türkî, 2/553.

2046. Bize İbn Humeyd'in Yakub el-Kummî, Hafs b. Humeyd tarikiyle İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kâbe, dünya yaratılmadan iki bin yıl önce suyun rükünlerinden/temellerinden dört rüknün üzerine konuldu. Sonra yeryüzü, Kâbe'nin altında döşendi."[318]

[٢٠٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ، عَنْ هَارُونَ بْنِ عَنْتَرَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: «وَجَدُوا بِمَكَّةَ حَجَرًا مَكْتُوبًا عَلَيْهِ: «إِنِّي أَنَا اللَّهُ ذُو بَكَّةَ بَنَيْتُهُ يَوْمَ صَنَعْتُ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ، وَحَفَفْتُهُ بِسَبْعَةِ أَمْلَاكٍ حُنَفَاءَ.»

2047. Bize İbn Humeyd'in Yakub, Harun b. Antere tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ b. Ebî Rebâh şöyle demiştir: "İnsanlar Mekke'de üzerinde; 'Ben Mekke'nin sahibi olan Allah'ım. Onu güneşi ve ayı yarattığım gün yarattım ve onu etrafından yedi hanîf melekle kuşattım.' yazılı bir taş buldular."[319]

[٢٠٤٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي يَحْيَى، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَغَيْرُهُ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ: «أَنَّ اللَّهَ لَمَّا بَوَّأَ إِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ، خَرَجَ إِلَيْهِ مِنَ الشَّامِ، وَخَرَجَ مَعَهُ بِإِسْمَاعِيلَ وَأُمِّهِ هَاجَرَ، وَإِسْمَاعِيلُ طِفْلٌ صَغِيرٌ يَرْضَعُ، وَحَمَلُوا - فِيمَا حَدَّثَنِي - عَلَى الْبُرَاقِ وَمَعَهُ جِبْرِيلُ يَدُلُّهُ عَلَى مَوْضِعِ الْبَيْتِ وَمَعَالِمِ الْحَرَمِ. فَخَرَجَ وَخَرَجَ مَعَهُ جِبْرِيلُ، فَقَالَ: كَانَ لَا يَمُرُّ بِقَرْيَةٍ إِلَّا قَالَ: أَبِهَذِهِ أُمِرْتُ يَا جِبْرِيلُ؟ فَيَقُولُ جِبْرِيلُ: امْضِهْ. حَتَّى قَدِمَ بِهِ مَكَّةَ، وَهِيَ إِذْ ذَاكَ عِضَاهُ سَلَمٍ وَسَمُرٍ يَرُبُّهَا أُنَاسٌ يُقَالُ لَهُمُ الْعَمَالِيقُ خَارِجَ مَكَّةَ وَمَا حَوْلَهَا، وَالْبَيْتُ يَوْمَئِذٍ رَبْوَةٌ حَمْرَاءُ مَدَرَةٌ، فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ لِجِبْرِيلَ: أَهَهُنَا أُمِرْتَ أَنْ أَضَعَهُمَا؟ قَالَ: نَعَمْ. فَعَمَدَ بِهِمَا إِلَى مَوْضِعِ الْحَجَرِ فَأَنْزَلَهُمَا فِيهِ، وَأَمَرَ هَاجَرَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِ عَرِيشًا، فَقَالَ: {رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ} إِلَى قَوْلِهِ: {لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ}»

---

318 Ebü'ş-Şeyh, *el-Azame*, (901), Yakub el-Kummî tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/128, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/553.

319 Rivayetin sonundaki حُنَفَاءَ kelimesi Şâkir'in düzelttiği haliyle bu şekilde yazılmıştır. Meleklerin Rablerine itaat ve ibadette istikamet üzere olmaları nedeniyle, hanîf Müslümanlar için kullanılan bu kelime onlar için de kullanılmıştır. Şâkir, 3/61.

2048. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, İbn İshâk, Abdullah b. Ebî Yahyâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid ve ilim ehlinden başkaları şöyle demişlerdir: "Allah, İbrahim'i (as) Kâbe'nin yerine yerleştirince Şam'dan oraya doğru yola çıktı. Beraberinde oğlu İsmail (as) ve onun annesi Hacer vardı. İsmail (as) süt emen küçük bir çocuktu. -Bana rivayet edildiğine göre- onu Burak üzerinde taşıdılar ve beraberinde Cibrîl (as) vardı; Kâbe'nin yerini ve hac esaslarını öğretmek için İbrahim'e (as) eşlik ediyordu. O da Cibrîl de yola çıktılar. Her bir köye uğradıklarında Hz. İbrahim,

'Ben bununla mı emrolundum ey Cebrail?' diyordu. Cebrâil de ona,

'Devam et, yürü.' diyordu. Nihayet Mekke'ye geldiler. Orası o zaman Selem ve Semur çalılıklarıyla kaplıydı. Oraya Mekke dışında ve çevresinde kendilerine Amâlika denilen birtakım insanlar hükmediyordu. Kâbe o zaman kırmızı çamurdan bir tepecikti. İbrahim, Cibrîl'e,

'Karımı ve oğlumu buraya yerleştirmekle mi emrolundum?' dedi. O da,

'Evet' dedi. İbrahim, Hacer'i ve İsmail'i Hicr'in yerine götürdü ve oraya yerleştirdi. Ardından İsmail'in annesi Hacer'e orada bir gölgelik edinmesini emretti. Daha sonra da şöyle dedi:

{رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ}

'Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdi.'[320] âyetini sonundaki {لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ} *'Umulur ki onlar şükrederler.'*[321] ifadesiyle birlikte okudu."[322]

قَالَ ابْنُ حُمَيْدٍ: قَالَ سَلَمَةُ: قَالَ ابْنُ إِسْحَاقَ: «وَيَزْعُمُونَ وَاللَّهُ أَعْلَمُ أَنَّ مَلَكًا مِنَ الْمَلَائِكَةِ أَتَى هَاجَرَ أُمَّ إِسْمَاعِيلَ، حِينَ أَنْزَلَهُمَا إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ قَبْلَ أَنْ يَرْفَعَ إِبْرَاهِيمُ وَإِسْمَاعِيلُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، فَأَشَارَ لَهَا إِلَى الْبَيْتِ، وَهُوَ رَبْوَةٌ حَمْرَاءُ مَدَرَةٌ، فَقَالَ لَهَا: هَذَا أَوَّلُ

320 İbrahim 14/37.
321 İbrahim 14/37.
322 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/21, 22, Muhammed b. İshâk, İbn Ebî Necîh tarikiyle tek başına Mücâhid'den; Türkî, 2/553; Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/260; Türkî, 2/554.

بَيْتٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ، وَهُوَ بَيْتُ اللَّهِ الْعَتِيقُ، وَاعْلَمِي أَنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ هُمَا يَرْفَعَانِهِ. فَاللَّهُ أَعْلَمُ.» [٢/٥٥٤]

İbn Humeyd, Seleme'nin, o da İbn İshâk'ın şöyle dediğini söylemiştir: "Onların (diğer râviler) iddiasına göre ki Allah en doğrusunu bilir, meleklerden bir melek -İbrahim (as) ikisini de Mekke'ye yerleştirdiğinde İbrahim (as) ile oğlunun Kâbe'nin temellerini yükseltmeden önce- İsmail'in annesi Hacer'e geldi ve ona Kâbe'yi gösterdi. O, bu esnada kırmızı zamk gibi çamurdan bir tepecikti. Melek ona dedi ki:

'Bu yeryüzünde inşa edilen ilk evdir ve o Allah'ın kadîm evidir (Beytü'l-'Atîk). Bil ki İbrahim (as) ve İsmail (as) o ikisi bunun temellerini yükseltecektir. Allah en doğrusunu bilir.'"[323]

[٢٠٤٩] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي حُمَيْدٌ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «خَلَقَ اللَّهُ مَوْضِعَ هَذَا الْبَيْتِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ شَيْئًا مِنَ الْأَرْضِ بِأَلْفَيْ سَنَةٍ، وَأَرْكَانُهُ فِي الْأَرْضِ السَّابِعَةِ.»

2049. Bana Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Hişâm b. Hassân tarikiyle Humeyd'den rivayet ettiklerine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Allah bu Beyt'in yerini yeryüzünde hiçbir şeyi yaratmazdan iki bin yıl önce yarattı. Onun temelleri yerin (altında) yedinci katındaydı."[324]

[٢٠٥٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي بِشْرُ بْنُ عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: حَدَّثَنَا كَعْبٌ: «أَنَّ الْبَيْتَ، كَانَ غُثَاءَةً عَلَى الْمَاءِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ الْأَرْضَ بِأَرْبَعِينَ سَنَةً، وَمِنْهُ دُحِيَتِ الْأَرْضُ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ أَنَّ إِبْرَاهِيمَ أَقْبَلَ مِنْ أَرْمِينِيَةَ مَعَهُ السَّكِينَةُ، تَدُلُّهُ عَلَى تَبَوُّءِ الْبَيْتِ كَمَا تَتَبَوَّأُ الْعَنْكَبُوتُ بَيْتَهَا، قَالَ: فَرَفَعَتْ عَنْ أَحْجَارٍ تُطِيقُهُ أَوْ لَا تُطِيقُهُ ثَلَاثُونَ رَجُلًا،

323 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/23, İshâk tarikiyle bir benzerini; Türkî, 2/555. Rivayetin yer aldığı kaynaklarla ilgili detaylar için bk. Şâkir, 3/62. Rivayetleri numaralandırmada esas alınan Şâkir tahkikli baskıda, bu rivayet numaralandırılmamıştır.

324 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9097); Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/3, 4, Hişâm'dan iki kanalla nakleder. İlk geçtiği yerde İbn Humeyd'e yer vermez. Türkî, 2/555.

قَالَ: قُلْتُ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ، فَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ}، قَالَ: كَانَ ذَاكَ بَعْدُ.»

2050. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, İbn Uyeyne, Bişr b. Âsım tarikiyle Saîd b. Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre Ka'b şöyle demiştir: "Allah yeryüzünü yaratmazdan kırk yıl önce Kâbe suyun üzerinde bir köpüktü. O köpükten yeryüzü döşendi."

Ka'b sözlerine şöyle devam etti: "Ali b. Ebî Tâlib'in bize naklettiğine göre İbrahim (as) Ermenistan'dan Kâbe'ye sığınmada kendisine yol göstermesi için beraberinde bulutla (sekînet) birlikte tıpkı örümceğin ona sığındığı gibi Kâbe'ye döndü. İbrahim (as), Kâbe'yi inşa etmeye başladı. Onu inşa ederken ancak otuz kişinin kaldırabileceği gücünün yettiği bütün taşları kaldırdı. Bunun üzerine ben dedim ki:

'Ey Ebû Muhammed! Allah {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ} *'Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor...'*[325] buyuruyor, sen ise böyle dedin.' deyince o,

'Bu (yani âyetteki durum İbrahim ve İsmail'in Kâbe'nin temellerini yükseltmesi) daha sonra oldu.' dedi."[326] **[2/555]**

Bu konuda bize göre en doğru şey şöyle demektir: "Şanı yüce olan Allah, Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in, Beytullâhi'l-Haram'ın temellerini yükselttiklerini haber vermiştir."

a- Onların yükselttikleri bu temellerin Allah'ın Âdem'le birlikte gökten indirdiği ve Mekke'ye Beytü'l-Harem'in yerine yerleştirdiği Kâbe'nin temelleri olması mümkündür.

---

325 Bakara 2/127.

326 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9098); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/232 (1235, 1236); Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/3, 29, İbn Uyeyne tarikiyle; Hâkim, *Müstedrek*, 2/267, Bişr b. Âsım tarikiyle tek başına Hz. Ali'den rivayetle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/126, Saîd b. Mansûr, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'den Hz. Ali'ye tek başına nispetle; Türkî, 2/556. Rivayetteki Bişr b. Âsım, Bişr b. Âsım b. Abdullah b. Rebî'a b. el-Hâris b. et-Tâî olup sika bir râvidir. Saîd b. Müseyyeb'den rivayet eder. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/77-78, İbn Sa'd, *Tabakât*, 5/380; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/360. Bu bilgiler ve rivayetle ilgili diğer geniş izahlar için bk. Şâkir, 3/63.

b- Yine bu temellerin Atâ'nın naklettiği gibi Allah'ın suyun üzerindeki köpükten inşa ettiği kubbe olması mümkündür.

c- Bu temellerin gökten indirilmiş bir inci veya yakut olması mümkün olduğu gibi Âdem onu inşa ettikten sonra (Nûh tufanında) yıkıldığı ve ondan sonra Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in yeniden inşa ettiği temeller olabilir.

Bizim bunlardan hangisinin doğru olduğu konusunda bir bilgimiz yoktur. Çünkü bunun hakikatinin bilinmesi, Allah'ın bildirmesi veya Resûlullah'tan gelen meşhur bir rivayetle ancak mümkündür. Bu konuda kabul edilmeyi gerektiren delil olabilecek bir rivayet olmadığı gibi -çünkü açıkladığımız üzere bu konuda sahih bir hadis yoktur- bu konu delil getirerek veya mukayese edilerek bilinebilecek şeylerden değildir ki başka şeylere benzetilsin ya da ictihad yaparak onun bilgisine ulaşılsın. Bu konuda bizim söylediğimizden doğruluk bakımından daha evlâ bir söz de yoktur. Şanı yüce olan Allah en iyisini bilir.

2. {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!"

Şanı yüce olan Allah'ın {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *"Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle "Hani İbrahim (as) ve İsmail (as) Kâbe'nin temellerini yükseltirken 'Rabbimiz bunu bizden kabul et.' diyorlardı" anlamını kastetmiştir. Bize İbn Mes'ûd'un kıraatinin bu şekilde olduğu bildirilmiştir.[327] Bu aynı zamanda müfessirlerden bir grubun da görüşüdür.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٥١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «يَبْنِيَانِ وَهُمَا يَدْعُوانِ الْكَلِمَاتِ الَّتِي ابْتَلَى بِهَا إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ، قَالَ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ}» [٢/٥٥٦]

327 İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 57; Türkî, 2/556.

2051. Bana Musa b. Harun'un Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "O ikisi Kâbe'yi inşa ediyorlar, bir taraftan da Rabbinin İbrahim'i (as) imtihan ettiği şu kelimeleri söylüyorlardı:

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin.'[328]

{رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ}

'Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl...'[329]

{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ}

'Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder'[330] diyorlardı."[331]

[٢٠٥٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ} قَالَ: هُمَا يَرْفَعَانِ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}، قَالَ: وَإِسْمَاعِيلُ يَحْمِلُ الْحِجَارَةَ عَلَى رَقَبَتِهِ وَالشَّيْخُ يَبْنِي.»

2052. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbn Kesîr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ} *"Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor..."*[332] sözü hakkında şöyle demiştir: "O ikisi Kâbe'nin temellerini yükseltirken bir taraftan da {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} *'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin,*

328 Bakara 2/127.
329 Bakara 2/128.
330 Bakara 2/129.
331 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/232 (1237), Amr tarikiyle; Türkî, 2/557.
332 Bakara 2/127.

hakkıyla bilensin.'[333] diye dua ediyorlardı. İsmail boynunda taş taşıyor, Şeyh ise (Hz. İbrahim yaşlanmış halde) onun binasını yükseltiyordu."[334]

Bu yaklaşıma göre âyetin tefsiri şöyledir: "İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltirken, {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!'*[335] diyorlardı."

4- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bilakis bu sözü söyleyen İsmail'di."

Bu görüşe göre ise âyetin tefsiri şöyledir: "İbrahim (as) Kâbe'nin temellerini yükseltirken ve İsmail de (as) {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *'Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur!'*[336] derken (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، وَإِذْ يَقُولُ إِسْمَاعِيلُ)." Bu durumda إِسْمَاعِيلُ kelimesi kendinden sonraki cümlenin faili olarak merfû olur. Bu durumda da يَقُولُ fiili sadece onun haberi olur, إِبْرَاهِيمَ kelimesinin değil.

a. Bu Temelleri İbrahim'den Başka Kim Yükseltmiştir?

Bundan başka, müfessirler İbrahim'in onu yükseltenlerden olduğunda ittifak ettikten sonra bu temelleri başka kimin yükselttiği konusunda ihtilaf ettiler:

1- Onlardan bazıları İbrahim (as) ve İsmail'in (as) birlikte yükselttiklerini söylemişlerdir. **[2/557]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٥٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} قَالَ: فَانْطَلَقَ إِبْرَاهِيمُ حَتَّى أَتَى مَكَّةَ، فَقَامَ هُوَ وَإِسْمَاعِيلُ وَأَخَذَا الْمَعَاوِلَ لَا يَدْرِيَانِ أَيْنَ الْبَيْتُ، فَبَعَثَ اللَّهُ رِيحًا يُقَالُ لَهَا رِيحُ الْخَجُوجِ، لَهَا جَنَاحَانِ وَرَأْسٌ فِي صُورَةِ حَيَّةٍ. فَكَنَسَتْ لَهُمَا مَا حَوْلَ الْكَعْبَةِ، وَعَنْ أَسَاسِ الْبَيْتِ الْأَوَّلِ، وَاتَّبَعَاهَا بِالْمَعَاوِلِ يَحْفِرَانِ حَتَّى وَضَعَا

333 Bakara 2/127.
334 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/25, 26, uzun halini İbn Cüreyc tarikiyle; Türkî, 2/557. Ayrıca bk. Şâkir, 3/66.
335 Bakara 2/127.
336 Bakara 2/127.

الْأَسَاسَ؛ فَذَلِكَ حِينَ يَقُولُ: {وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ} فَلَمَّا بَنَيَا الْقَوَاعِدَ فَبَلَغَا مَكَانَ الرُّكْنِ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِإِسْمَاعِيلَ: يَا بُنَيَّ اطْلُبْ لِي حَجَرًا حَسَنًا أَضَعُهُ هَهُنَا، قَالَ: يَا أَبَتِ إِنِّي كَسْلَانُ تَعِبٌ، قَالَ: عَلَيَّ بِذَلِكَ. فَانْطَلَقَ فَطَلَبَ لَهُ حَجَرًا فَجَاءَهُ بِحَجَرٍ، فَلَمْ يَرْضَهُ، فَقَالَ: ائْتِنِي بِحَجَرٍ أَحْسَنَ مِنْ هَذَا. فَانْطَلَقَ فَطَلَبَ لَهُ حَجَرًا؛ وَجَاءَهُ جِبْرِيلُ بِالْحَجَرِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْهِنْدِ، وَكَانَ أَبْيَضَ يَاقُوتَةً بَيْضَاءَ مِثْلَ الثَّغَامَةِ، وَكَانَ آدَمُ هَبَطَ بِهِ مِنَ الْجَنَّةِ فَاسْوَدَّ مِنْ خَطَايَا النَّاسِ، فَجَاءَهُ إِسْمَاعِيلُ بِحَجَرٍ فَوَجَدَهُ عِنْدَ الرُّكْنِ، فَقَالَ: يَا أَبَتِ مَنْ جَاءَ بِهَذَا؟ فَقَالَ: مَنْ هُوَ أَنْشَطُ مِنْكَ. فَبَنَيَاهُ.»

2053. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ} *'İbrahim ve İsmail'e şöyle emretmiştik: 'Tavaf edenler... için evimi (Kâbe'yi) tertemiz tutun.'*[337] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Allah, İbrahim'e bir ev yapmasını emredince o bu emri yerine getirmek üzere) Mekke'ye gitti. Oraya varınca o ve İsmail (as) kazma alıp kazmaya başladılar. Onlar Kâbe'nin nerede olduğunu bilmiyorlardı. Bunun üzerine Allah 'Hacûc rüzgârı'[338] denilen bir rüzgâr gönderdi. Onun iki kanadı ve yılan şeklinde bir başı vardı. Rüzgâr onlara Kâbe'nin etrafını süpürdü ve evin ilk temellerini ortaya çıkardı. Onlar da kazmalarla onu takip ettiler ve ilk defa yapılan temelleri buluncaya kadar kazdılar. İşte bu Allah'ın {وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ} *'Hani biz İbrahim'e, Kâbe'nin yerini belirlemiştik.'*[339] dediği şeydir. O ikisi Kâbe'yi inşa edip Hacerü'l-Esved'in olduğu köşeye ulaştıklarında İbrahim, İsmail'e şöyle dedi:

'Oğulcuğum bana güzel bir taş getir de onu köşeye koyayım.' İsmail şöyle dedi:

'Babacığım yoruldum ve bitkin düştüm ancak bunu yapmak benim görevim.' Gitti ve bir taş aramaya başladı. Babasına beğenmediği bir taş getirdi. O,

'Bana bundan daha güzel bir taş bulup getir.' dedi. İsmail tekrar taş aramak için gitti. Cebrail, İbrahim'e Hacerü'l-Esved'i Hindistan'dan

337 Bakara 2/125.
338 Şiddetli esen rüzgârdır. Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/11; Türkî, 2/558.
339 Hac 22/26.

getirdi. Bu taş yakuttan daha beyaz seğâme ağacı (beyaz çiçekli ve meyveli bir ağaç) gibi bembeyaz bir taştı. Âdem onu cennetten indirmişti ancak insanların günahları yüzünden simsiyah oldu. İsmail bir taş getirdi ancak bu arada köşenin yanında bir taş buldu.

'Babacığım bunu sana kim getirdi?' diye sordu. İbrahim (as),

'Senden daha çalışkan birisi getirdi.' dedi ve ardından Kâbe'yi inşa ettiler."[340]

[٢٠٥٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ اللَّيْثِيِّ، قَالَ: «بَلَغَنِي أَنَّ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ هُمَا رَفَعَا قَوَاعِدَ الْبَيْتِ.»

2054. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshâk, Ömer b. Abdullah b. Urve tarikiyle rivayet ettiklerine göre Ubeyd b. Umeyr el-Leysî şöyle demiştir: "Bana ulaştığına göre İbrahim ve İsmail o ikisi Kâbe'nin temellerini yükseltmiştir."[341] **[2/558]**

2- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Bilakis Kâbe'nin temellerini sadece İbrahim (as) yükseltmiş, İsmail ise ona taş vermiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٥٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ ثَابِتٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَكَثِيرُ بْنُ كَثِيرِ بْنِ الْمُطَّلِبِ بْنِ أَبِي وَدَاعَةَ، يَزِيدُ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: « جَاءَ إِبْرَاهِيمُ وَإِسْمَاعِيلُ يَبْرِي نَبْلًا قَرِيبًا مِنْ زَمْزَمَ. فَلَمَّا رَآهُ قَامَ إِلَيْهِ، فَصَنَعَا كَمَا يَصْنَعُ الْوَالِدُ بِالْوَلَدِ، وَالْوَلَدُ بِالْوَالِدِ، ثُمَّ، قَالَ: يَا إِسْمَاعِيلُ

340 Taberî, *Târîh*, 1/252, uzun haliyle; Türkî, 2/559.

341 Taberî, *Târîh*, 1/252, özetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/232 (1237), Amr tarikiyle; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/53, bir benzerini Esbât tarikiyle; Türkî, 2/558. Rivayetin senedinde yer alan Ömer b. Abdullah b. Urve, Ömer b. Abdullah b. Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm'dır. Etbâu't-tâbiîn'den sika bir râvi olup aynı şekilde dedesi Urve b. Zübeyr'den de rivayette bulunur. Buhârî ve Müslim kendisinin hadislerine yer verir. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*; 3(1)/117. Bu bilgiler ve rivayetle ilgili diğer geniş izahlar için bk. Şâkir, 3/66.

إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِأَمْرٍ، قَالَ: فَاصْنَعْ مَا أَمَرَكَ رَبُّكَ، قَالَ: وَتُعِينُنِي؟ قَالَ: وَأُعِينُكَ، قَالَ: فَإِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ هَا هُنَا بَيْتًا. وَأَشَارَ إِلَى الْكَعْبَةِ، وَالْكَعْبَةُ مُرْتَفِعَةٌ عَلَى مَا حَوْلَهَا، قَالَ: فَعِنْدَ ذَلِكَ رَفَعَا الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ، قَالَ: فَجَعَلَ إِسْمَاعِيلُ يَأْتِي بِالْحِجَارَةِ، وَإِبْرَاهِيمُ يَبْنِي، حَتَّى إِذَا ارْتَفَعَ الْبِنَاءُ جَاءَ بِهَذَا الْحَجَرِ فَوَضَعَهُ لَهُ، فَقَامَ عَلَيْهِ وَهُوَ يَبْنِي، وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ وَهُمَا يَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} حَتَّى دَوَّرَ حَوْلَ الْبَيْتِ.»

2055. Bize Ahmed b. Sâbit er-Râzî, Abdürrezzâk, Ma'mer, Eyyûb ve Kesîr b. Kesîr b. el-Muttalib b. Ebî Vedâ'a, biri diğerinden daha uzun aktararak, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "İbrahim Mekke'ye geldiğinde İsmail, zemzemin yanında bir oku sivriltiyordu. Babasını görünce ayağa kalktı. Babanın oğluna, oğlun da babasına yaptığı gibi yaptılar (sarılıp kucaklaştılar). Ardından İbrahim,

'Ey İsmail! Allah bana bir şeyi emretti' deyince, İsmail (as):

'Öyleyse Rabbinin sana olan emrini yerine getir!' dedi. Hz. İbrahim:

'Sen de bana yardım edecek misin?' diye sorunca, Hz. İsmail:

'Elbette ederim.' dedi. Hz. İbrahim:

'Allah bana burada bir ev yapmamı emretti.' deyip etrafından yüksekte olan Kâbe'ye işaret etti. İşte o vakit Hz. İbrahim ve İsmail (as), Kâbe'nin temellerini yükselttiler. Hz. İbrahim de binayı yapıyor, İsmail de ona taş taşıyordu. Bina yükselince bu taşı (Hacerü'l-Esved'i) getirip bulunduğu yere koydu. Sonra üzerine çıkıp binayı inşa etti. O, binayı inşa ediyor, İsmail de ona taş taşıyor ikisi de (bu arada onu hem inşa ediyorlar hem de) Kâbe'nin etrafında dönüyorlar ve şöyle diyorlardı:

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

'Rabbimiz! (Yaptığımız bu evi) Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin.'"[342] **[2/559]**

---

342 Bakara 2/127; Abdürrezzâk, *Musannef*, (9107); onun tarikiyle Buhârî, *Sahîh*, (3364); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/232 (1234); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/46; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/22, 25, 26, Ma'mer tarikiyle; Suyûtî,

[٢٠٥٦] حَدَّثَنَا ابْنُ سِنانٍ الْقَزَّازُ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمَجِيدِ أَبُو عَلِيٍّ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: سَمِعْتُ كَثِيرَ بْنَ كَثِيرٍ، يُحَدِّثُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «جَاءَ يَعْنِي إِبْرَاهِيمُ فَوَجَدَ إِسْمَاعِيلَ يُصْلِحُ نَبْلًا مِنْ وَرَاءِ زَمْزَمَ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ: يَا إِسْمَاعِيلُ إِنَّ اللَّهَ رَبَّكَ قَدْ أَمَرَنِي أَنْ أَبْنِيَ لَهُ بَيْتًا. فَقَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ: فَأَطِعْ رَبَّكَ فِيمَا أَمَرَكَ. فَقَالَ لَهُ إِبْرَاهِيمُ: قَدْ أَمَرَكَ أَنْ تُعِينَنِي عَلَيْهِ، قَالَ: إِذًا أَفْعَلُ، قَالَ: فَقَامَ مَعَهُ، فَجَعَلَ إِبْرَاهِيمُ يَبْنِيهِ وَإِسْمَاعِيلُ يُنَاوِلُهُ الْحِجَارَةَ، وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} فَلَمَّا ارْتَفَعَ الْبُنْيَانُ وَضَعُفَ الشَّيْخُ عَنْ رَفْعِ الْحِجَارَةِ، قَامَ عَلَى حَجَرٍ فَهُوَ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ؛ فَجَعَلَ يُنَاوِلُهُ وَيَقُولَانِ: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}»

2056. Bize İbn Sinan el-Kazzâz'ın Ubeydullah b. Abdülmecid Ebû Ali el-Hanefî, İbrahim b. Nâfi', Kesîr b. Kesîr'den işittiğine göre Saîd b. Cübeyr, İbn Abbas'ın şöyle anlattığını rivayet etmiştir: "O, yani İbrahim geldi ve İsmail'i zemzemin arkasında ok düzeltirken buldu. İbrahim ona şöyle dedi:

'Ey İsmail! Rabbin bana kendisi için bir ev yapmamı emretti.' Bunun üzerine İsmail (as):

'Öyleyse Rabbinin sana emrettiği şeyde O'na itaat et!' dedi. Bunun üzerine İbrahim:

'Allah sana da onun inşasında bana yardım etmeni emretti.' dedi. İsmail de,

'Öyleyse bunu yaparım' dedi ve onun yanında durdu. Böylece İbrahim (as) Kâbe'yi yapmaya başladı İsmail de ona taş uzatıyordu ve her ikisi de şöyle diyorlardı:

---

ed-Dürrü'l-Mensûr, 1/125; Türkî, 2/559. Rivayetin senedinde yer alan Ahmed b. Sâbit, Ahmed b. Sâbit b. Itâb er-Râzî olup Ferhûye diye bilinir. Taberî'nin hocasıdır. Hayatı hakkında bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/44; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/14. Hadis sahihtir. Buhârî, hadisi uzunca Abdullah b. Humeyd b. Muhammed tarikiyle Abdürrezzâk'tan bu senedle nakleder. Bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 6/283-289; Şâkir, 3/67.

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

'Rabbimiz! (Yaptığımız bu evi) Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin.' [343]

Bina yükselip de ihtiyar (yani İbrahim) taşları kaldıramaz olunca bir taş üzerine çıktı. Bu taş Makam-ı İbrahim'di. İsmail de ona taş uzatıyordu ve her ikisi de

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

'Rabbimiz! (Yaptığımız bu evi) Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin.' [344] diyorlardı."[345]

3- Diğer bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: "Hayır, Kâbe'nin temellerini yükselten sadece tek başına İbrahim'dir (as). İsmail o zaman küçük bir çocuktu." **[2/560]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٥٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرِّبٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: «لَمَّا أُمِرَ إِبْرَاهِيمُ بِبِنَاءِ الْبَيْتِ، خَرَجَ مَعَهُ إِسْمَاعِيلُ وَهَاجَرُ، قَالَ: فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ رَأَى عَلَى رَأْسِهِ فِي مَوْضِعِ الْبَيْتِ مِثْلَ الْغَمَامَةِ فِيهِ مِثْلُ الرَّأْسِ، فَكَلَّمَهُ، فَقَالَ: يَا إِبْرَاهِيمُ ابْنِ عَلَى ظِلِّي أَوْ عَلَى قَدْرِي وَلَا تَزِدْ وَلَا تَنْقُصْ. فَلَمَّا بَنَى خَرَجَ وَخَلَّفَ إِسْمَاعِيلَ وَهَاجَرَ، فَقَالَتْ هَاجَرُ: يَا إِبْرَاهِيمُ إِلَى مَنْ تَكِلُنَا؟ قَالَ: إِلَى اللَّهِ. قَالَتِ: انْطَلِقْ فَإِنَّهُ لَا يُضَيِّعُنَا، قَالَ: فَعَطِشَ إِسْمَاعِيلُ عَطَشًا شَدِيدًا، قَالَ: فَصَعِدَتْ هَاجَرُ الصَّفَا فَنَظَرَتْ فَلَمْ تَرَ شَيْئًا، ثُمَّ أَتَتِ الْمَرْوَةَ فَنَظَرَتْ فَلَمْ تَرَ شَيْئًا،

---

343 Bakara 2/127.

344 Bakara 2/127.

345 Taberî, *Târîh*, 1/259, 260, Muhammed b. Sinan tarikiyle. Hâkim, Muhammed b. Sinan tarikiyle nakletmiş ve Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu söylemiştir. Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/551, 552. Ayrıca bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/256; Buhârî, *Sahîh*, (3365); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (8380); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/232 (1233); Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/25, 26; İbn Merdeveyh, Kesîr b. Kesîr tarikiyle nakleder, bk. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/256; Türkî, 2/560; Şâkir benzer bilgileri daha geniş açıklar. Bk. Şâkir, 3/68.

ثُمَّ رَجَعَتْ إِلَى الصَّفَا فَنَظَرَتْ فَلَمْ تَرَ شَيْئًا، حَتَّى فَعَلَتْ ذَلِكَ سَبْعَ مَرَّاتٍ، فَقَالَتْ: يَا إِسْمَاعِيلُ مُتْ حَيْثُ لَا أَرَاكَ. فَأَتَتْهُ وَهُوَ يَفْحَصُ بِرِجْلِهِ مِنَ الْعَطَشِ. فَنَادَاهَا جِبْرِيلُ، فَقَالَ لَهَا: مَنْ أَنْتِ؟ فَقَالَتْ: أَنَا هَاجَرُ أُمُّ وَلَدِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: إِلَى مَنْ وَكَلَكُمَا؟ قَالَتْ: وَكَلَنَا إِلَى اللَّهِ، قَالَ: وَكَلَكُمَا إِلَى كَافٍ، قَالَ: فَفَحَصَ الْأَرْضَ بِأُصْبعِهِ فَنَبَعَتْ زَمْزَمُ، فَجَعَلَتْ تَحْبِسُ الْمَاءَ. فَقَالَ: دَعِيهِ فَإِنَّهَا رِوَاءٌ.»

2057. Bize Muhammed b. Beşşâr ve Muhammed b. Müsennâ'nın, Müemmel, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle Hârise b. Mudarrib'den rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: "İbrahim (as) Kâbe'yi inşa etmekle emrolununca beraberinde İsmail (as) ve Hacer olduğu halde yola çıktı. Mekke'ye geldiğinde başının üzerinde Kâbe'nin yerinde üzerinde buluta benzeyen (insan başı gibi) başı olan bir bulut gördü. İbrahim'le (as) konuştu ve ona şöyle dedi:

'Ey İbrahim! Onu benim gölgem veya gölgemin düştüğü yer kadar yap ondan ne fazla ne de eksik olsun.' İbrahim (as) onu tamamlayınca çıktı ve İsmail (as) ve Hacer'i ardında bırakıp gidecekken, Hacer,

'Ey İbrahim (as) bizi kime bırakıyorsun?' dedi. İbrahim (as),

'Sizi Allah'a emanet ediyorum.' dedi. Bunun üzerine Hacer,

'O zaman bırak git, O bizi ihmal etmez.' dedi. (O gittikten sonra) Bu arada İsmail (as) çok susadı ve Hacer, Safa tepesine çıktı, etrafa baktı ama hiçbir şey göremedi. Sonra Merve tepesine geldi etrafa baktı ama yine hiçbir şey göremedi. Ardından Safa tepesine tekrar geri döndü, etrafa baktı ama yine hiçbir şey göremedi. Bunu yedi defa yaptı. Ardından Cibrîl gelerek ona şöyle seslendi:

'Sen kimsin?' O,

'Ben İbrahim'in (as) çocuğunun anası Hacer'im' dedi. Cibrîl,

'O sizi kime bırakıp gitti?' deyince Hacer:

'O bizi Allah'a bırakıp gitti.' deyince Cibrîl,

'Size yetecek birisine bırakmış!' dedi. O esnada İsmail (ayak) parmağıyla yeri kazınca zemzem fışkırdı. Ardından Hacer set yaparak suyu tutmaya başladı da Cibrîl ona,

‘Bırak o (önünü bekitmeye/kapamaya/tıkamaya gerek olmayacak kadar) bol ve bereketli bir sudur’ dedi.”[346] **[2/561]**

[٢٠٥٨] [حَدَّثَنَا هَنَّادُ بنُ سَرِيّ]، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ عَرْعَرَةَ: أَنَّ رَجُلًا، قَامَ إِلَى عَلِيٍّ فَقَالَ: أَلَا تُخْبِرُنِي عَنِ الْبَيْتِ؟ أَهُوَ أَوَّلُ بَيْتٍ وُضِعَ فِي الْأَرْضِ؟ فَقَالَ: «لَا، وَلَكِنْ هُوَ أَوَّلُ بَيْتٍ وُضِعَ فِي الْبَرَكَةِ مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ، وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا، وَإِنْ شِئْتَ أَنْبَأْتُكَ كَيْفَ بُنِيَ، إِنَّ اللَّهَ أَوْحَى إِلَى إِبْرَاهِيمَ أَنِ ابْنِ لِي بَيْتًا فِي الْأَرْضِ، قَالَ: فَضَاقَ إِبْرَاهِيمُ بِذَلِكَ ذَرْعًا، فَأَرْسَلَ اللَّهُ السَّكِينَةَ وَهِيَ رِيحٌ خَجُوجٌ، وَلَهَا رَأْسَانِ، فَاتَّبَعَ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ حَتَّى انْتَهَتْ إِلَى مَكَّةَ، فَتَطَوَّتْ عَلَى مَوْضِعِ الْبَيْتِ كَتَطَوِّي الْحَجَفَةِ، وَأُمِرَ إِبْرَاهِيمُ أَنْ يَبْنِيَ حَيْثُ تَسْتَقِرُّ السَّكِينَةُ. فَبَنَى إِبْرَاهِيمُ وَبَقِيَ حَجَرٌ، فَذَهَبَ الْغُلَامُ يَبْغِي شَيْئًا، فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ: لَا، ابْغِ حَجَرًا كَمَا آمُرُكَ، قَالَ: فَانْطَلَقَ الْغُلَامُ يَلْتَمِسُ لَهُ حَجَرًا، فَأَتَاهُ فَوَجَدَهُ قَدْ رَكَّبَ الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ فِي مَكَانِهِ، فَقَالَ: يَا أَبَتِ مَنْ أَتَاكَ بِهَذَا الْحَجَرِ؟ قَالَ: أَتَانِي بِهِ مَنْ لَمْ يَتَّكِلْ عَلَى بِنَائِكَ جَاءَ بِهِ جِبْرِيلُ مِنَ السَّمَاءِ، فَأَتَمَّاهُ.»

2058. Bize Hennâd b. Serî’nin[347] Ebü’l-Ehvas, Simâk, Hâlid b. Ar‘ara’dan naklettiğine göre bir adam ayağa kalkarak Ali’ye (ra) şöyle dedi:

---

346 Taberî, *Târîh*, 1/252; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/551, 552, Müemmel tarikiyle nakletmiş ve senedinin sahih olduğunu söylemiştir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/27; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/231 (1229), Ebû İshâk tarikiyle rivayetin baş tarafını ona isnad eder. İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/257-258’de Taberî’ye nisbet eder ve şöyle der: “Bu bağlama göre İbrahim, Kâbe’yi o ikisinden ayrılmadan yapmıştır. -Eğer korunmuş bir yerse- İlk önce etrafı duvarla ve taşla çevrilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü İbrahim üst kısmını inşa etmiştir. Ta ki İsmail büyüyünce Allah’ın âyette buyurduğu gibi birlikte tamamlamışlardır.” Türkî, 2/561. Hadisin senedinde yer alan Müemmel, Müemmel b. İsmail el-Adevî olup sika bir râvidir. Hârise b. Mudarrib ise Hârise b. Mudarrib el-Abdî olup tâbiûndan sika bir râvidir. Hayatı hakkında İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 2(2)/87; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-Ta‘dîl*, 1(2)/255. Bu bilgiler ve rivayetle ilgili diğer geniş izahlar için bk. Şâkir, 3/69.

347 Bu kelime Taberî’nin *Târîh*’inden naklen buraya konulmuştur. Türkî’nin bazı nüshalarında ise bu kısım قَالَ: عُبَادَةُ şeklinde geçmektedir. Krş. Türkî, 2/561.

"'Bize Kâbe hakkında bilgi vermez misin? O yeryüzünde ilk inşa edilen ev midir?' Bunun üzerine Hz. Ali şöyle cevap verdi:

'Hayır, ancak bereket için yapılan ilk ev Makam-ı İbrahim'dir. Kim oraya girerse güvendedir. Eğer istersen onun nasıl inşa edildiğini sana haber vereyim.' dedi (ve sözlerine şöyle devam etti). Allah, İbrahim'e (as),

'Yeryüzünde benim için bir ev inşa et!' diye emretti. İbrahim bu emri nasıl yerine getireceğini tam olarak bilemedi. Bunun üzerine Allah bir rüzgâr gönderdi ki bu Hacûc rüzgârıydı. Onun iki başı vardı. Biri diğerini takip ederek (yani İbrahim (as) rüzgârı takip ederek) Mekke'ye kadar geldiler, bulut, evin yerine yerleşti, tıpkı yılanın[348] kıvrılıp kurulması gibi. Ardından İbrahim'e (as) bulutun yerleştiği yere ev yapması emredildi. İbrahim (as) evi inşa etti. Sadece bir taş kalmıştı. İsmail (as) bir şey aramak üzere gitti. İbrahim (as) ona,

'Bana sana emrettiğim gibi bir taş[349] getir.' dedi. İsmail (as) kendisine söylenilen taşı aramak için gitti. Döndüğünde Hacerü'l-Esved'i yerine konulmuş olarak buldu. Bunun üzerine babasına,

'Babacığım bu taşı sana kim getirdi?' dedi. O da,

'Senin bu evi bina etmene güvenmeyen (yani bu taşı bulamaman sebebiyle onu tamamlayamayacağını düşünen) getirdi. Cebrail onu gökten indirdi.' diye cevap verdi. Böylece ikisi beraber evin inşasını tamamladılar."[350]

---

348 Bu kelime Taberî'nin *Târîh*'inde ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde كَتَطَوِّي الحَيَّة şeklindedir. İbn Kesîr ise buradaki gibi كَتَطَوِّي الجَحْفَة şeklinde almıştır. Bu hatalıdır. Rivayetin bu kısmında bu durum dikkate alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 3/70.

349 Şâkir'in rivayet ettiği üzere rivayetin bu kısmı (...لا، ابْغِ حَجَرًا) hatalıdır. Taberî'nin *Târîh*'inde de bu şekilde hatalı nakletmiştir. Doğru kullanımları ابْغِنِي كَذَا وَكَذَا ya da ابْغِ لِي كَذَا وَكَذَ "Bana şöyle şöyle bir şey ara bul ve getir." şeklinde olmalıdır. Dolayısıyla yukarıdaki kısım buna göre "Bana, sana emrettiğim gibi bir taş getir." şeklinde tercüme edilmiştir. Bk. Şâkir, 3/70.

350 Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/55, Simâk tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/126, İbn Ebî Şeybe, Abd b. Humeyd, Hâris b. Üsâme'ye nispetle. Hadis, senedinde Hâlid b. Ar'ara'nın meçhul olması nedeniyle zayıftır. Türkî, 2/562. Bu rivayet, devamındaki iki rivayetle birlikte (2058-2060) farklı senedlerde aynı hadislerdir. Rivayetin senedinde geçen Hennâd, Hennâd b. Serî b. Mus'ab ed-Dârimî et-Teymî olup sika bir râvidir. Buhârî ve Müslim'in hadis aldığı hocalarındandır. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(2)/248; *es-Sağîr*, s. 245; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(2)/119-120. Simâk, İbn Harb b. Evs el-Bekrî'dir. Tâbiûndan olup sikadır. Kendisinden

[٢٠٥٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ سِمَاكٍ، سَمِعْتُ خَالِدَ بْنَ عَرْعَرَةَ يُحَدِّثُ عَنْ عَلِيٍّ بِنَحْوِهِ.

2059. Bize Muhammed b. Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Saîd, Simâk, Hâlid b. Ar'ara'yı yukarıdaki rivayetin bir benzerini anlatırken işittiğini rivayet etmiştir.

[٢٠٦٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ وَحَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ وَأَبُو الْأَحْوَصِ كُلُّهُمْ عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ عَرْعَرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ بِنَحْوِهِ.

2060. Bize Müsennâ, Ebû Dâvûd, Şu'be, Hammâd b. Seleme ve Ebü'l-Ahvas hepsi Simâk'tan, o da Hâlid b. Ar'ara tarikiyle Hz. Ali'den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.[351]

"Kâbe'nin temellerini İbrahim (as) ve İsmail (as) yükseltmiştir ya da İbrahim (as) yükseltmiştir, İsmail (as) ona taş vermiştir." diyenler doğru söylemiştir. Allah Teâlâ'nın bu sözü hakkında doğru olan bu sözdeki zamirin (biz zamiri) İbrahim ve İsmail hakkında olmasıdır. Bu durumda {وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ} *"Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor..."*[352] sözü şöyle olur: "O ikisi diyorlardı ki (يَقُولَانِ) {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *'Rabbimiz bizden kabul buyur.'"*[353] **[2/562]**

Eğer müfessirlerin çoğunluğunun benimsediği görüş, konuyla ilgili bu sözdeki zamirin İbrahim'e ve İsmail'e ikisine birlikte ait olduğu görüş olmasaydı bu sözdeki zamirin İbrahim dışında sadece İsmail'e ait olması muhtemel olduğu gibi İsmail olmadan sadece İbrahim'e ait olması da ihtimal dâhilinde olurdu. (Ancak müfessirlerin çoğunluğunun bu sözün ikisinin birlikte söylediği bir söz olduğunu benimsemiş olmaları nedeniyle bu mümkün değildir.)

Müslim rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel de onu sika bulur. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(2)/174); İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/343. Hâlid b. Ar'ara ise, tâbiûndan olup sikadır. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(1)/149; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/343. Bu ve daha fazla detay için bk. Şâkir, 3/70.

351 İshâk b. Râhûye, *Müsned*, *-Metâlibü'l-Âliye'*de (3923) olduğu gibi- Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/28, Hammâd tarikiyle; Türkî, 2/562.

352 Bakara 2/127.

353 Bakara 2/127.

Hz. Ali'den nakledilen -Kâbe'nin temellerini yükseltenin sadece İbrahim olduğu, İsmail olmadığı şeklindeki- tefsire gelince... Bu sözdeki ({رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *"Rabbimiz bizden kabul buyur."*[354] sözü) zamirle kastedilenin sadece İsmail olması ve zamirin ona has kılınması caiz değildir.

Bize göre bu konudaki doğru görüş şudur: {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *"Rabbimiz bizden kabul buyur"*[355] sözündeki zamir, İbrahim'e ve İsmail'e dönmektedir. Kâbe'nin temellerini ise İbrahim ve İsmail birlikte yükseltmişlerdir. Bu şu anlama gelmektedir: İbrahim ve İsmail Kâbe'yi birlikte inşa etmişler ve temellerini yükseltmişlerse bu bizim söylediğimizdir. Yok, eğer İbrahim tek başına inşa etmiş, İsmail de ona taş uzatmışsa o da aynı şekilde onun temellerini yükselten olmaktadır. Çünkü ikisi birlikte onu yükseltmişlerdir. Birisi bina etmiş diğeri de ona taş taşımış ve taşları yerine koymada ona yardım etmiştir. Araplar bir şeyin yapımını ona sebep olana ve yapılmasına yardım edene izafe etmekten kaçınmazlar (yani Arapların kullanımında bir şeye sebep olanla ona yardım eden, o şeyi yapan olarak ifade edilir). Ayrıca biz bu konuda söylediğimizi sırf müfessirlerin çoğunluğunun; Allah'ın, kendisi ve babası hakkında onlar Kâbe'yi inşa ederken bu sözü söylediklerini haber verdiği âyetle İsmail'in kastedildiği konusunda icmâ etmiş olmaları nedeniyle söyledik. Onların bu sözü şudur:

{رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ}

"Rabbimiz! (Yaptığımız bu evi) Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin." [356]

Malumdur ki İsmail bu sözü ancak ya tam anlamıyla yetişkin bir kimse olduğunda söyleyebilir ya da zararlı şeyleri faydalıdan ayıracak, bunların yerlerini bilecek yaşta, Allah'ın farzları ve hükümleri ile yükümlü olan bir delikanlı olduğunda söyleyebilir. İsmail'in babası, Allah, Kâbe'yi inşa etmesi ve temellerini yükseltmesini kendisine emrettiğindeki bir haldeyken İsmail'in durumu da buydu. **[2/563]**

Yine malumdur ki o, babasına Kâbe'yi inşa etmede yardımı terk etmedi. Gerek onu inşa etmede gerekse taş taşıma cihetiyle babasına yardım etti. Bunlardan hangisi olursa olsun Kâbe'nin temellerini yükselten

354 Bakara 2/127.
355 Bakara 2/127.
356 Bakara 2/127.

mânasına dâhil olur; böylece âyette geçen zamirle ifade edilen sözün o ve babası İbrahim hakkında bir haber olduğu sabit olmuş olur.

Bu izahlara göre de âyetin tefsiri şöyle olur: "İbrahim Kâbe'nin temellerini yükseltirken o ikisi şöyle diyordu: 'Rabbimiz! Bizden bu amelimizi kabul et ve bize onu bina etmemizi emrettiğin evinin inşası konusunda bize olan emirlerini yerine getirip tamamlamamızda yalnızca sana olan taatimizi ve ibadetimizi kabul et. Şüphesiz sen her şeyi işiten ve her şeyi bilensin.'"

Şanı yüce olan Allah'ın; o ikisinin Kâbe'nin temellerini yükselttiklerini ve {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} *"Rabbimiz! (Yaptığımız bu evi) Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin."*[357] dediklerini haber vermesinde o ikisinin kendisine oturacakları veya yerleşecekleri bir bina yapmadıklarına dair açık bir delil vardır. Bu âyet yaptıkları binanın bir mesken değil aksine onların bu evi Allah'a ibadet etmek isteyen herkes için ve Allah'a yaklaşmak maksadıyla inşa ettiklerine ve temellerini yükselttiklerine delildir. Bu nedenle de İbrahim (as) ve İsmail (as) {رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا} *"Rabbimiz! Bizden (yaptığımız evi) kabul buyur."*[358] demişlerdir. Eğer orayı kendileri için bir mesken olarak yapmış olsalardı onların {تَقَبَّلْ مِنَّا} *"Bizden (yaptığımız evi) kabul buyur."*[359] sözlerinden anlaşılan mâna bu şekilde olmazdı. Çünkü (bu evi) kendileri için yapıyor olsalardı -durum bu şekilde olsaydı- Rablerinden bu evin yapımını kendilerinden O'na yaklaşma olmayan şeyi kabul etmesini istemiş olurlardı ki kendisiyle yaklaşılmayan şeyleri kabul etmesini Allah'tan istemek her ikisinin de şanına yakışmaz.

3. {إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} "Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} *"Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} *"Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin."*[360] sözünün tefsiri şöyledir: "Rabbimiz! Sen bizim duamızı

357 Bakara 2/127.
358 Bakara 2/127.
359 Bakara 2/127.
360 Bakara 2/127.

ve binasını inşa etmeyi bize emrettiğin evini inşa etmedeki sana olan itaatimizi bizden kabul etmeni ve bunun kabulünü de yalnız senden istediğimizi en iyi işitensin. Sen, içimizdeki kalplerimizdeki sana boyun eğerek gösterdiğimiz itaatimizi en iyi bilensin. Dönüş (yönelişimiz) senin rızanın ve sevginin olduğu şeyleredir. Yine sen bizim amellerimizden açığa çıkardıklarımızı da gizlediklerimizi de en iyi bilensin."[361] **[2/564]**

Şu rivayette olduğu gibi:

[٢٠٦١] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي ابْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} يَقُولُ: تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ.»

2061. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbn Kesîr, Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} *"(Yaptığımız evi) Bizden kabul buyur. Şüphesiz ki, Sen her şeyi işiten ve bilensin!"*[362] sözünün "(Bu evi inşamızı) bizden kabul et, çünkü sen duayı işitensin!" anlamında olduğunu söylemiştir.[363]

[BAKARA SÛRESİ 128. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾

***"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın."* (Bakara 2/128)**

361 Bu paragraf tercüme edilirken وَمَا نُبْدِي kısmı اَلْعَلِيمُ بِمَا فِي ضَمَائِرِ نُفُوسِنَا ifadesine atfedilerek çevrilmiştir. Krş. Şâkir, 3/73.

362 Bakara 2/127.

363 Bk. Türkî, 2/557, 565.

1. {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl"

Şanı yüce olan Allah'ın {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl."* sözünün tefsiri:

a. {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ} "Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl"

Bu âyet de bundan önceki âyette olduğu gibi şanı yüce olan Allah'ın İbrahim ve İsmail'in Kâbe'nin temellerini yükseltirken {رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ} *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl."*[364] dediklerini haber vermektedir. Onlar bu sözleriyle şunu kastediyorlardı: "Rabbimiz bizi boyun eğerek ve itaat ederek senin emrine teslim olmuş iki kimse kıl. İtaatta sana hiçbir şeyi ortak koşmadığımız gibi sana ibadette de hiçbir şeyi ortak koşmayız."

Biz daha önce geçtiği yerde الْإِسْلَامُ kelimesinin; Allah'a itaat ederek boyun eğmek, teslim olmak mânasında olduğunu açıklamıştık.[365] (Burada tekrarlamak istemiyorum)

b. {وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} "Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} *"Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl."*[366] sözüne gelince... İbrahim ve İsmail bu sözleriyle kendileri için yaptıkları duayı, soylarından bazılarına has kılarak yapmışlardır. Çünkü şanı yüce olan Allah, dostu İbrahim'e (as), bundan önceki isteğinde (soyundan da önderler kılması talebinde) ona bu konudaki emrine soyundan zulmü ve günahı nedeniyle kimlerin ulaşamayacağını bildirmişti. Bu nedenle onlar dualarını soylarından bazı kimselere özel kıldılar. Onların bu dualarıyla Arapları kastettikleri de söylenmiştir.

---

364 Bakara 2/128.
365 Bk. Türkî, 2/432, 433; 565.
366 Bakara 2/128.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٦٢] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} يَعْنِيَانِ الْعَرَبَ.»

2062. Bize Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ} *"Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl."*[367] sözü hakkında şöyle demiştir: "İbrahim ve İsmail (as) bu duayı yaparken Arapları kastediyorlardı."[368] **[2/565]**

Bu görüş Kur'ân'ın zâhirinin aksine işaret ettiği bir görüştür. Çünkü Kur'ân'ın zâhiri İbrahim ve İsmail'in (as) Allah'a soylarından kendisine itaat ehli olan, kendisinin dostlarından olan ve emrine uyan kimselere dua ettiklerine işaret etmektedir. Ayrıca İbrahim'in soyunda Arap olanlar ve Arap olmayanlar olduğu gibi bu iki gruptan (Arap olanlar ve olmayanlardan) Allah'ın emirlerine uyanlar ve O'na itaat ederek boyun eğenler vardı. O yüzden "İbrahim (as), duasında çocuklarından bir grubun bizzat kendisini kastetmiştir, diğerlerini kastetmemiştir." diyenin bu sözünün hiç kimsenin söylemekten âciz olmayacağı gelişigüzel bir sözden başka bir anlamı yoktur.

c. {أُمَّةً} "Ümmet"

Bu âyette geçen الْأُمَّةُ sözüne gelince... Şanı yüce olan Allah, bu sözle insanlardan bir grubu kastetmektedir. Şanı yüce olan Allah'ın şu sözündeki anlam bu anlamdır:

{وَمِنْ قَوْمِ مُوسَى أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ}

"Musa'nın kavminden (insanları) hak ile doğru yola ileten bir topluluk da vardı."[369]

2. {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} "Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."* sözünün tefsiri:

---

367 Bakara 2/128.
368 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/234 (1246), Amr tarikiyle; Türkî, 2/566.
369 A'râf 7/159.

a. Kıraat

Kıraat âlimleri bu kelimenin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları bu kelimeyi {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[370] şeklinde gözle görme mânasında okumuşlardır. Yani "Gözlerimizin önünde görmemiz için bize göster." demektir. Bu okuyuş Hicaz ve Kûfe kıraat âlimlerinin çoğunluğunun okuyuşudur. Bu kelimenin izahı konusunda bu tefsiri benimseyenlerden bazıları أَرِنَا'daki râ'yı sakin yaparak أَرْنَا şeklinde okumuştur.[371] Bundan başka onu kesra ile işmâm yaparak da okumuştur.[372]

Bu görüşü ileri süren ve bu şekilde okuyanlar {مَنَاسِكَنَا} *"ibadet yerlerini ve ilkelerini"*[373] sözünün tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

A- Onlardan bazıları bunun hac menâsiki ve işaretleri/nişaneleri olduğunu söylemişlerdir. **[2/566]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا،} فَأَرَاهُمَا اللَّهُ مَنَاسِكَهُمَا الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ، وَالسَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَالْإِفَاضَةَ مِنْ عَرَفَاتٍ، وَالْإِفَاضَةَ مِنْ جَمْعٍ، وَرَمْيَ الْجِمَارِ، حَتَّى أَكْمَلَ اللَّهُ الدِّينَ أَوْ دِينَهُ.»

2063. Bize Bişr Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[374] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah, İbrahim'e ve İsmail'e hac menâsikini, Kâbe'yi tavaf etmeyi, Safâ ile Merve arasını sa'y etmeyi, Arafat'tan

370 Bakara 2/128.

371 Râ'yı sükûn ile İbn Kesîr, Sûsî, Ebû Amr'dan rivayetle ve Yakub el-Hadramî okumuşlardır. Bu kıraat on kıraattendir. İhtilâs ile okuyuş ise Devrî'nin Ebû Amr'dan naklettiği bir okuyuştur. Diğerleri râ'nın kesrası ile okumuşlardır. Bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/222; Türkî, 2/566; İhtilâs: "Harekeyi süratle telaffuz etmek" ve "Harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek; harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmek" şeklinde tanımlanmıştır. Bk. Fatih Çollak, "Revm", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, https://islamansiklopedisi.org.tr/revm (04.01.2023).

372 Buradaki işmâmdan kasıt ise ihtilâstır. Türkî, 2/566.

373 Bakara 2/128.

374 Bakara 2/128.

dönmeyi (ifâda) sonra Müzdelife'den dönmeyi ve Şeytan taşlamayı hatta Allah dini veya dinini (yani dinin bütün uygulamalarını) tamamlayıncaya kadar her şeyi onlara gösterdi."[375]

[٢٠٦٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «فِي قَوْلِهِ: {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} قَالَ: أَرِنَا نُسُكَنَا، وَحَجَّنَا.»

2064. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer rivayet ettiğine göre Katâde, Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[376] sözünün; "Bize hac nişânelerini ve haccımızı (onu nasıl yapacağımızı) öğret!" mânasında olduğunu söylemiştir.[377]

[٢٠٦٥] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا فَرَغَ إِبْرَاهِيمُ وَإِسْمَاعِيلُ مِنْ بُنْيَانِ الْبَيْتِ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يُنَادِيَ، فَقَالَ: {وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ} فَنَادَى بَيْنَ أَخْشَبَيْ مَكَّةَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَحُجُّوا بَيْتَهُ، قَالَ: فَوَقَرَتْ فِي قَلْبِ كُلِّ مُؤْمِنٍ، فَأَجَابَهُ كُلُّ مَنْ سَمِعَهُ مِنْ جَبَلٍ أَوْ شَجَرٍ أَوْ دَابَّةٍ: لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ. فَأَجَابُوهُ بِالتَّلْبِيَةِ: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ. وَأَتَاهُ مَنْ أَتَاهُ. فَأَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَخْرُجَ إِلَى عَرَفَاتٍ وَنَعَتَهَا فَخَرَجَ؛ فَلَمَّا بَلَغَ الشَّجَرَةَ عِنْدَ الْعَقَبَةِ اسْتَقْبَلَهُ الشَّيْطَانُ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، فَطَارَ فَوَقَعَ عَلَى الْجَمْرَةِ الثَّانِيَةِ أَيْضًا، فَصَدَّهُ فَرَمَاهُ وَكَبَّرَ، فَطَارَ فَوَقَعَ عَلَى الْجَمْرَةِ الثَّالِثَةِ، فَرَمَاهُ وَكَبَّرَ. فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ لَا يُطِيقُهُ، وَلَمْ يَدْرِ إِبْرَاهِيمُ أَيْنَ يَذْهَبُ، انْطَلَقَ حَتَّى أَتَى ذَا الْمَجَازِ، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ فَلَمْ يَعْرِفْهُ جَازَ فَلِذَلِكَ سُمِّيَ ذَا الْمَجَازِ. ثُمَّ انْطَلَقَ حَتَّى وَقَعَ بِعَرَفَاتٍ، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهَا عَرَفَ النَّعْتَ، قَالَ: قَدْ عَرَفْتُ، فَسُمِّيَتْ عَرَفَاتٍ، فَوَقَفَ إِبْرَاهِيمُ بِعَرَفَاتٍ، حَتَّى إِذَا أَمْسَى ازْدَلَفَ إِلَى جَمْعٍ، فَسُمِّيَتِ الْمُزْدَلِفَةُ، فَوَقَفَ بِجَمْعٍ، ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى أَتَى الشَّيْطَانَ حَيْثُ لَقِيَهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ سَبْعَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ أَقَامَ بِمِنًى حَتَّى فَرَغَ مِنَ الْحَجِّ وَأَمْرِهِ. وَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا}»

375 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/139, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/567.
376 Bakara 2/128.
377 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/59; Türkî, 2/567.

2065. Bize Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "İbrahim (as) ve İsmail (as) Kâbe'nin inşasını tamamladıklarında Allah, İbrahim'e (as) insanları çağırmasını emretti ve şöyle dedi:

{وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ}

'İnsanları hacca çağır.' [378]

Bu emir üzerine İbrahim (as) Mekke'nin iki dağı (Ebû Kubeys ve Ku'aykıân) arasında şöyle nida etti:

'Ey insanlar! Allah size evini haccetmenizi emrediyor.'

Bu ses her müminin kalbine tesir etti ve onu işiten her şey; dağlar, ağaçlar veya hayvanlar bu çağrıya cevap vererek,

'Lebbeyk lebbeyk (buyur!)' dediler. Müminler de bu çağrıya telbiye ile cevap verdiler ve,

'Lebbeyk Allahümme lebbeyk!' dediler. İbrahim'in bu çağrısına gelen geldi. Allah ona Arafat'a çıkmasını emretti ve ona Arafat'ı tarif etti; o da oraya doğru yola çıktı. Akabe denilen yerdeki ağaca vardığında Şeytan karşısına çıktı. İbrahim ona yedi taş attı. Her bir taşı attığında tekbir getiriyordu. Bunun üzerine Şeytan kayboldu. İkinci cemrenin olduğu yere geldi, geldiğinde tekrar ortaya çıktı ve ona engel olmaya çalıştı. İbrahim ona tekrar taş attı ve tekbir getirdi. O yine kayboldu ve bu sefer üçüncü cemrede ortaya çıktı. İbrahim ona tekrar taş attı ve tekbir getirdi. İbrahim'e güç yetiremeyeceğini görünce (önünden çekildi). İbrahim (as) ise nereye gideceğini bilemedi. Yürümeye devam etti ve 'Zü'l-Mecâz' denilen yere geldi. Oraya baktı fakat oranın kendisine tarif edilen yer olmadığını gördü ve geçip gitti. İşte bu nedenle orası (daha sonra) 'geçip gidilen yer' anlamında 'Zü'l-Mecâz' diye isimlendirildi. İbrahim yoluna devam etti ve Arafat'a vardı. Oraya varıp bakınca oranın kendisine anlatılan yer olduğunu anladı ve

'Tanıdım, anladım!' dedi. İşte bu nedenle de burası 'Arafat' diye isimlendirildi. İbrahim, Arafat'ta akşama kadar bekledi (vakfe yaptı). Akşam olunca da namazların birleştirildiği (akşam ve yatsı namazlarının birlikte kılındığı) Müzdelife'ye vardı. Orada da vakfe yaptı. Oranın adına da

---

378 Hac 22/27.

'Birbirine yaklaştırma' anlamına gelen 'Müzdelife' adı verildi. Sonra İbrahim devam edip daha önce Şeytan'la ilk karşılaştığı yere (Akabe) vardı. Oraya yedi taş attı. Sonra Mina'da geceledi. Böylece haccı ve onunla ilgili emirleri tamamlamış oldu. İşte bu, Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *'Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster.'*[379] âyetinde anlatılan durumdur."[380]

B- Bu kıraati okuyanlardan diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Âyette geçen الْمَنَاسِكُ kurban kesim yerleridir."

Bu görüşü ileri sürenin yaklaşımına göre âyetin tefsiri şöyledir: "Rabbimiz! Kurbanlarımızı sana nasıl sunacağımızı ve senin için nasıl keseceğimizi bize göster!"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٦٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ: «{وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا،} قَالَ: ذَبْحَنَا.»

2066. Bize Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman, Süfyân tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ, Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[381] sözünün "Kurbanımızı bize göster!" mânasında olduğunu söylemiştir.

[٢٠٦٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: مَذَابِحَنَا.

2067. Hasan b. Yahyâ'nın bize, Abdürrezzâk, Sevrî, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[382] sözünün "Kurban keseceğimiz yerleri bize göster!" mânasında olduğunu söylemiştir.[383]

---

379 Bakara 2/128.

380 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/228, bir benzerini nakletmiştir. Türkî, 2/568.

381 Bakara 2/128.

382 Bakara 2/128.

383 Bu rivayet ve devamındaki rivayetlerle birlikte toplamda dört rivayet Şâkir nüshasında mükerrer olarak aynı sıra numarası ile (2067) kaydedilmiştir. Biz de sıralamada Şâkir nüshasını esas aldığımızdan aynı numarayı verdik. Krş. Şâkir, 2/78. Rivayet için bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, 1/49; Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/59.

[٢٠٦٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2067. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[384]

[٢٠٦٧] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ .

2067. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/568]**

[٢٠٦٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ، يَقُولُ: «{وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا}، قَالَ: أَرِنَا مَذَابِحَنَا.»

2067. Kâsım'ın bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Ubeyd b. Umeyr'in Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[385] sözünde şöyle dediğini işitmiştir: "Kurban keseceğimiz yerleri bize göster."

2- Diğerleri ise (وَأَرْنَا مَنَاسِكَنَا) şeklinde râ'nın sükûnu ile okumuşlardır. Bunlar âyetin mânasının şöyle olduğunu ileri sürmüşlerdir: "Bunu (menâsiki) bize öğret ve bize göster." Çünkü bunun (وَأَرِنَا ifadesinin) mânası "Onu bize gözlerimizle göster!" demek değildir.

Bu görüş sahipleri yine Esved b. Ya'fur'un kardeşi Hutâit b. Ya'fur'un şu sözünün bunun bir benzeri olduğunu ileri sürmüşlerdir:

Süfyân es-Sevrî hadisin sonundaki kelimeyi ذَبَائِحَنَا şeklinde nakleder. Türkî, 2/568.

384 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 214; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/235 (1251), Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten; Türkî, 2/568.

385 Bakara 2/128.

أَرِينِي جَوَادًا مَاتَ هُزْلًا لِأَنَّنِي ... أَرَى مَا تَرَيْنَ أَوْ بَخِيلًا مُخَلَّدَا

Bana bir cömert göster ki zayıf düşerek ölmüş olsun
Ben de senin gördüğünü görüyorum ya da bir cimrinin ebedî yaşadığını"[386]

Şâir beyitte geçen أَرِينِي sözüyle şunu kastetmektedir: "Onu bana göster, işaret et ve yerini bana tarif et." Bizzat gözle görmeyi kastetmemiştir. Bu okuyuş bazı mütekaddimûn âlimlerden nakledilmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٦٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: «{وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} أَخْرِجْهَا لَنَا، عَلِّمْنَاهَا.»

2068. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[387] sözünün "(Hac ibadetini yapacağımız yerleri) bizim için ortaya çıkar ve onları bize öğret!" mânasında olduğunu söylemiştir.[388]

[٢٠٦٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ: «لَمَّا فَرَغَ إِبْرَاهِيمُ مِنْ بِنَاءِ الْبَيْتِ قَالَ: فَعَلْتُ أَيْ رَبِّ فَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا، أَبْرِزْهَا لَنَا، عَلِّمْنَاهَا. فَبَعَثَ اللَّهُ جِبْرِيلَ فَحَجَّ بِهِ.»

2069. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, İbn Cüreyc, İbn Müseyyeb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ali b. Ebî Tâlib şöyle demiştir: "İbrahim (as) Kâbe'nin inşasını tamamlayınca,

---

386 Beytin ona nisbeti tartışmalıdır. Bu beyit; Ebû Temmâm, *Hamâse*, 2/357; Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/55; İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, 1/248, 256; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Simtu'l-Leâlî*, 2/714'de Hutâit b. Ya'fur'a nisbet edilirken kendi *Dîvân*'ında s. 40'da Hâtim et-Tâî'ye yine kendi *Dîvân*'ında s. 49'da Ma'n b. Evs'e veya İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*'da (أ ن ن) Düreyd b. es-Sımmıt'e ve diğerlerine nispet edilmiştir. Bu beyit ileride 9/488'de Düreyd'e nisbet edilerek yeniden gelecektir. Türkî, 2/569; Şâir beyitteki bu sözleri kendisini aşırı cömertlik ve savurganlıkla suçlayan annesine söylemektedir. Beytin izahı ve nisbeti konusundaki diğer bilgiler için bk. Şâkir, 3/78.

387 Bakara 2/128.

388 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/234 (1249), Haccâc tarikiyle; Türkî, 2/569.

'Rabbim evi yapıp bitirdim, bize hac menâsikimizi göster, onu bize aşikâr et ve onu bize öğret!' diye dua edince Allah, Cibrîl'i gönderdi ve Cibrîl ona hac yaptırdı."[389] **[2/569]**

Bana göre bu konuda söylenmesi gereken şudur: "{أَرِنَا} *'Bize göster.'*[390] sözünün râ'nın kesrası veya sükûnu ile okunması durumundaki tefsirleri aynıdır. Râ'yı kesra okuyan tıpkı أَرِنِهِ yerine أَرِنِهِ[391] diyen birisinin okuyuşunda olduğu gibi, cezim alâmeti olarak (emir fiilinin sonunun cezimli olması nedeniyle) yâ'yı kelimenin sonundan düşürür (yani {أَرِنَا} *'Bize göster.'*[392] şeklinde okur). Kim de râ'yı أَرْنَا şeklinde sükûn üzere okursa bu okuyuşun tıpkı لَمْ يَكُنْ ifadesinin cezimden dolayı لَمْ يَكْ şeklinde olduğu gibi râ harfinin i'rabının cezimden dolayı sakin okuduğunu düşünür.[393] Menâsiki görme konusunda gözle görmek ya da kalple görmek aynıdır. Bu konuda gözle görmeyle kalple görmenin arasını ayıran kimsenin bu ayrımının bir anlamı da yoktur."

b. {مَنَاسِكَنَا} "Menâsiki"

Âyette geçen الْمَنَاسِكُ kelimesine gelince bu kelime مَنْسِكٌ kelimesinin çoğulu olup Allah'a ibadet edilen, kendisi için kurban kesmek, namaz kılmak, tavaf veya sa'y yapmak vb. bunun dışındaki diğer sâlih amelleri yerine getirerek Allah'ın razı olacağı şeyleri yaparak orada kendisine yaklaşılan yerdir. Haccın meşâirine "haccın menâsiki" denilmiştir. Çünkü bunlar insanların alıştıkları ve sürekli yerine getirdikleri alâmetler ve işaretlerdir.

مَنْسِكٌ kelimesinin aslı Arapçada bir kimsenin kendisine alıştığı ve dadandığı yer demektir. Bu mânada iyi olsun kötü olsun birisinin sürekli gelip gittiği bir yer varsa bu durumda o kişi için إِنَّ لِفُلَانٍ مَنْسِكًا denilir. Hac menâsiki de "menâsik" diye isimlendirilmiştir. Çünkü insanlar ona alışmıştır, sürekli hac ve umre ile veya Allah'a yaklaşılan sâlih amellerle oraya alışmıştır ve bunu sürekli tekrarlamaktadırlar.

---

389 Abdürrezzâk, *Musannef*, (9099) uzun haliyle; Türkî, 2/569.

390 Bakara 2/128.

391 Bu kelimenin yazımı konusunda Şâkir nüshası esas alınmıştır. O, bu yazımın doğrusunun da يُرِينِهِ şeklinde gelmesi olduğunu dipnotta işret etmektedir; krş. Şâkir, 3/79.

392 Bakara 2/128.

393 Şâkir burada Taberî'nin لَمْ يَكْ değil لَمْ يَكْ şeklinde kâf'ın cezimli okunuşunu kastettiğini ancak bunu bir yerde bulamadığını bu kısımda kitabın yazımında eksik bir ifade olduğunu düşündüğünü belirtir. Krş. Şâkir, 3/79.

Şöyle de denilmiştir: "النُّسُكُ kelimesinin anlamı Allah'a ibadettir. 'Nâsik' Rabbine ibadet etmesi nedeniyle kendisine 'nâsik' denilmiştir."

Bu görüşü söyleyenler Allah Teâlâ'nın {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster."*[394] sözünü şöyle tefsir eder: "Bize ibadetimizi öğret. Sana nasıl ve nerede ibadet edeceğiz, senin, yaptığımızda razı olacağın şeyler nelerdir? Öğret ki onları yapalım." **[2/570]**

Bu görüş her ne kadar lafzın içermesi muhtemel bir yaklaşım olsa da "menâsik" kelimesinin mânası çoğunlukla -az önce açıkladığımız ve mânasını söylediğimiz üzere- hac menâsikidir. Bu söz ise İbrahim ve İsmail'in Rablerinden kendileri için istedikleri şeyin konumunda gelmiştir. Bu söz sadece ikisinin Rablerinden kendileri ve nesillerinden Müslüman olanlar için bir duadır. Onlar bu dualarına (Bizi "iki Müslüman kıl" ifadesine) sonradan (Bizim soyumuzdan da Müslümanlar kıl, diyerek) kendi soylarını da "Bizi iki Müslüman kıl" sözüne ilave edince bu sözleriyle kendilerinden haber verenler gibi olmuşlardır.

Biz şunu dedik: "Âyetin anlamı bu şekildedir. Çünkü onların kendilerine yaptıkları 'Bizi iki Müslüman kıl duası' soylarından Müslümanlar için yaptıkları duadan (yani {وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا}'dan) önce âyetin başında gelmiştir ve diğer âyet de (kendilerine değil de sadece soylarına yaptıkları duaları içeren 129. âyet) ondan sonra gelmiştir."

İbrahim'in ve İsmail'in, âyetin başındaki sözlerine gelince, bu (onların) şu sözüdür:

{رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ}

"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl..."[395]

Ardından kendilerini ve soylarından Müslüman olan ümmetleri de Rablerine olan dualarında {وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا} *"Hac menâsikini bize göster."*[396] diyerek (çoğul ifade kullanarak) kendileriyle birlikte zikrettiler.

---

394 Bakara 2/128.
395 Bakara 2/128.
396 Bakara 2/128.

Bundan sonraki âyete gelince... Bu âyette ise {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} *"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder."*[397] diyerek dualarını sadece soylarına has kıldılar (kendilerini zikretmediler).

Bize bu âyetin İbn Mes'ûd'un kıraatinde (وَأَرِهِمْ مَنَاسِكَهُمْ) şeklinde olduğu söylenmiştir. O bu okuyuşuyla şu mânayı kastetmiştir: "Bizim Müslüman olan neslimize hac menâsiklerini öğret."

3. {وَتُبْ عَلَيْنَا} "Tövbemizi kabul et"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَتُبْ عَلَيْنَا} *"Tövbemizi kabul et."* sözünün tefsiri:

a. اَلتَّوْبَةُ 'Tevbe" Kelimesi

Bu sözde geçen اَلتَّوْبَةُ kelimesine gelince, onun anlamı "sevilmeyen şeyden sevilene dönmektir." Kulun, Rabbine tevbesi ise, Allah'ın hoşlanmadığı şeylerden pişmanlık duyarak ve onu bırakarak bir daha onu yapmama azmiyle onu terk etmektir. Rabbin kuluna olan tevbesi ise onu günahlarından affederek ona dönmesi, günahlarının cezasından dolayı onu affetmesi ve katından bir lütuf olarak onu bağışlamasıdır. **[2/571]**

b. İbrahim ve İsmail'in Günahı Mı Vardı da Rablerine Tevbe Etmeye İhtiyaç Duydular?

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "İbrahim ve İsmail'in günahı mı vardı da Rablerine tevbe etmeye ihtiyaç duydular?"

Şöyle cevap verilir: Allah'ın yarattıklarından hiç kimse yoktur ki Rabbi ile kendisi arasındaki işlerde O'na yönelmeye ve tevbeye ihtiyaç duyması gerekmesin. Onların konuyla ilgili söyledikleri bu sözlerinin sadece Kâbe'nin temellerini yükseltmede içinde bulundukları duruma özel olması da mümkündür. Çünkü onların oradaki bu dualarına Allah'ın icabet etmesi için orası en uygun yerdir. Bununla birlikte Allah'ın onların o kutsal yerde yaptıkları bu dualarını kabul etmesi, bunun kendilerinden sonrakiler için de uyulacak bir sünnet kılması bakımından ve insanların onlardan sonra bu yeri (Kâbe) günahlardan Allah'a sığınma yeri yapması

397 Bakara 2/129.

bakımından orası en uygun yerdir. Bundan başka İbrahim'in ve İsmail'in {وَتُبْ عَلَيْنَا} *"Tövbemizi kabul et."*[398] sözleriyle şunu kastetmeleri de mümkündür: "Çocuklarımızdan ve soyumuzdan bize zulümleri ve şirkleri konusunda durumlarını haber verdiklerinin zulmünü affet de böylece senin itaatine geri dönsünler." Bu durumda sözün zâhiri onların kendilerine dua etmeleri ama bununla nesillerini kastetmeleri şeklinde olur. Tıpkı şöyle denildiği gibi: أَكْرَمَنِي فُلَانٌ فِي وَلَدِي وَأَهْلِي "Falan bana çocuğum ve eşim konusunda yardım etti." (yani aslında ona değil eşine ve çocuğuna yardım etmiştir). Yine bir kimsenin çocuğuna birisi iyi davrandığında onun بَرَّنِي فُلَانٌ "Falan bana iyilik yaptı." demesi gibi.

4. {إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Çünkü sen tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Çünkü sen tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın."* sözünün tefsiri:

O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Sen kullarına lütfunla (isteklerine cevap vererek) dönen, affetmen ve bağışlamanla onlara yine lütufta bulunan ve onlara merhamet edensin. Yine sen onlardan dilediğini rahmetinle helak olmaktan kurtaran ve onlardan kurtulmasını dilediklerini merhametinle gazabından kurtaransın."

[BAKARA SÛRESİ 129. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾

***"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, Kitab'ı ve hikmeti öğretsin, onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."* (Bakara 2/129)**

398 Bakara 2/128.

1. {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ}
"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun"

Şanı yüce olan Allah'ın {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} *"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun."* sözünün tefsiri:

Bu söz, İbrahim (as) ve İsmail'in (as) Peygamberimiz Muhammed'e (sav) özel dualarıdır. Bu dua, Peygamberimiz'in (sav) *"Ben atam İbrahim'in duası ve İsa'nın (as) müjdesiyim."* dediği duadır. **[2/572]**

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٠٧٠] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَعْدَانَ الْكَلَاعِيِّ: أَنَّ نَفَرًا، مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَخْبِرْنَا عَنْ نَفْسِكَ. قَالَ؛ «نَعَمْ، أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ، وَبُشْرَى عِيسَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2070. Bize İbn Humeyd'in, Seleme, Muhammed b. İshâk, Sevr b. Yezîd, Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî tarikiyle rivayet ettiğine göre Peygamber'in (sav) ashabından bir grup ona gelerek,

"Yâ Resûlallah! Bize kendini anlat!" dediler. Hz. Peygamber,

"Tamam" dedi ve şöyle buyurdu: *"Ben İbrahim'in (as) duası İsa'nın (as) müjdesiyim."* [399]

---

399 Taberî, *Târîh*, 1/165, uzun haliyle; İbn İshâk, *es-Sîre*, s. 28; onun tarikiyle de Hâkim, *Müstedrek*, 2/600; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/83, uzun haliyle. Hâkim rivayetin sahih olduğunu söyler. Rivayetteki أَبُو كُرَيْب Türkî'nin diğer nüshalarından birinde geçtiği için buraya ilave olarak alınmıştır. Ayrıca bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 33/109; Türkî, 2/573. Rivayetin senedindeki Sevr b. Yezîd el-Kelâî el-Hımsî olup sika râvilerdendir. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/180-181; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/468-469. Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî el-Hımsî ise sika olup hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/161-162; İbn Sa'd, *Tabakât*, 7(2)/162; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/351. Bu isnad mürseldir. Çünkü Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî el-Hımsî'nin sahabeden olduğunu söyleyen yoktur. Diğer detaylar için bk. Şâkir, 3/82.

[٢٠٧١] حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ بَكَّارٍ الْكَلَاعِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، عَنْ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنِ الْعِرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ السُّلَمِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «إِنِّي عِنْدَ اللَّهِ فِي أُمِّ الْكِتَابِ خَاتَمُ النَّبِيِّينَ وَإِنَّ آدَمَ لَمُنْجَدِلٌ فِي طِينَتِهِ، وَسَوْفَ أُنَبِّئُكُمْ بِتَأْوِيلِ ذَلِكَ: أَنَا دَعْوَةُ أَبِي إِبْرَاهِيمَ، وَبِشَارَةُ عِيسَى قَوْمَهُ وَرُؤْيَا أُمِّي.»

2071. Bize İmrân b. Bekkâr el-Kelâî, Ebü'l-Yemân, Ebû Küreyb, Ebû Meryem, Saîd b. Süveyd tarikiyle rivayet ettiğine göre Irbâd b. Sâriye es-Sülemî şöyle demiştir: "Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim:

'Allah katında Ümmü'l-Kitap'ta (yani Levh-i Mahfûz'da) peygamberlerin sonuncusuyum. Âdem balçık olarak yatarken, bunu ileride size açıklayacağım, ben babam İbrahim'in (as) duası ve İsa'nın (as) kavmine müjdesi ve annemin rüyasıyım."[400]

400 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/395 (17163); Hâkim, *Müstedrek*, 2/600; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/83, Ebü'l-Yemân tarikiyle; İbn Ebî Âsım, *es-Sünne* (409); Bezzâr, *Müsned*, (Keşf-2365); Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/253 (631); İbn Beşrân, *el-Emâlî* (40) Ebû Bekir tarikiyle. Hâkim, rivayetin sahih olduğunu söyler. Zehebî ise hadisteki Ebû Bekir'in zayıf râvi olması nedeniyle hadisi zayıf bulmuştur ancak onun bu yaklaşımına muhalefet edilmiştir. Beyhakî ise şöyle demiştir: "Ebû Bekir b. Meryem rivayetin senedini kısaltmış ve Abdüla'lâ b. Hilâl'i zikretmemiştir. Rivayetin metnini de kısaltmış rüyayı sadece ondan bir nur çıkması olarak zikretmiştir. Hâlid b. Ma'dân Peygamber'in (sav) ashabından bu şekilde nakletmiştir." Türkî, 2/573. Rivayetin senedinde geçen İmrân b. Bekkâr el-Kelâî sika bir râvidir. Nesâî'nin hadis aldığı hocalarındandır. O ve diğer muhaddisler onun güvenilir olduğunu söylemişlerdir. Hayatı hakkında İbn Hacer, *et-Tehzîb;* ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de (3(1)/294) bilgi mevcuttur. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* h. 171 vefat ettiği söylense de bu yanlıştır. Doğrusu h. 271'dir. Ebü'l-Yemân ise Hakem b. Nâfi' el-Hımsî olup sika bir râvidir. Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin şeyhidir. Hayatı hakkında bk. *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(2)/342; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/129. Rivayetin senedinde geçen حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ ifadesi yanlıştır. Çünkü Ebû Küreyb kendinden önceki Ebü'l-Yemân'dan sonra yaşayan bir râvidir. Saîd b. Süveyd ise, el-Kelbî eş-Şâmî olup tâbiûndan sika bir râvidir. Sahabeden bazılarından hadis işitmiş ve onlarla karşılaşmıştır. Ancak İbn Hibbân onu etbâu't-tâbiînnin güvenilir râvileri arasında zikretmiştir. Şâkir, 3/83.

[٢٠٧٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ، وَحَدَّثَنِي عُبَيْدُ بْنُ آدَمَ بْنِ أَبِي إِيَاسٍ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ صَالِحٍ قَالَا جَمِيعًا، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هِلَالٍ السُّلَمِيِّ، عَنْ عِرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ السُّلَمِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

2072. Bana Yunus b. Abdüla'lâ'nın, İbn Vehb, Muâviye tarikiyle ve Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyâs el-Askalânî, o babası, o, Leys b. Sa'd, Muâviye b. Sâlih tarikiyle her ikisi birlikte Saîd b. Süveyd, Abdullah[401] b. Hilâl es-Sülemî, Irbâd b. Sâriye es-Sülemî tarikiyle Peygamber'den (sav) yukarıdaki hadisin bir benzerini nakletmiştir.[402] **[2/574]**

[٢٠٧٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ هِلَالٍ السُّلَمِيِّ، عَنْ عِرْبَاضِ بْنِ سَارِيَةَ أَنَّهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ؛ فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

2073. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih, Muâviye, Saîd b. Süveyd, Abdüla'lâ b. Hilâl es-Sülemî, Irbâd b. Sâriye tarikiyle rivayet ettiğine göre o, "Peygamber'i (sav) şöyle derken işittim." dedikten sonra yukarıdaki hadisin bir benzerini nakletmiştir.[403]

---

401 Bu râvinin isminin doğrusu Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*'de söylediği gibi (28/387-(17154)) عَبْدُ الأَعْلَى'dır. Diğer kaynaklarda da bu şekildedir. Türkî, 2/574.

402 Rivayeti Taberî, *Tefsîr*'inde Saff sûresi 6. âyetin tefsirinde Yunus'tan nakleder. Orada da Abdüla'lâ b. Hilâlî doğru olarak zikreder. Rivayette رُؤْيَا أُمِّي sözünden sonra ilave vardır. Bk. İbn Hibbân, *Sahîh*, (6404); Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, (9); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/151, İbn Vehb tarikiyle; İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/148, 149; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/379 (17150); Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/252 (630), Leys tarikiyle ilave bir kısımla birlikte; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28/379 (17150) onun tarikiyle; Ebû Nuaym, *Delâilü'n-Nübüvve*, (10) Muâviye tarikiyle; Türkî, 2/574.

403 Fesevî, *Târîh*, 2/345; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/236 (1254); Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/252 (629); el-Âcûrrî, *eş-Şerî'a* (948); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/80, 2/130, Ebû Sâlih tarikiyle. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfe'a*, 1/583, 584 ve *Lisânü'l-Mîzân*, 3/33; Tayâlisî, *Müsned*, (1236); *es-Sahîha* (1925); *ed-Da'îfe*, (2085); Türkî, 2/574.

Bizim bu konuda söylediklerimizin bir benzerini müfessirlerden bir grup da söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٧٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} فَفَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ، فَبَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَعْرِفُونَ وَجْهَهُ وَنَسَبَهُ، يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ، وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ.»

2074. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} *"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder."*[404] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah da onların dualarını kabul etti ve bunu yerine getirerek soylarından yüzünü ve nesebini tanıdıkları bir peygamberi, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarıp Azîz ve Hamîd olan Allah'ın yoluna iletmek için onlara gönderdi.[405] **[2/574]**

[٢٠٧٥] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} هُوَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2075. Bize Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} *"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder."*[406] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Âyette gönderilmesi istenen) Bu peygamber; Muhammed'dir (sav)."[407]

---

404 Bakara 2/129.

405 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/236 (1257), Yezîd tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/139, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/574; Rivayet için bk. Fesevî, *Târîh*, 2/345; İbn Ebî Hâtim *Tefsîr*, 1/236 (1254); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 18/252 (629); el-Âcûrrî, *eş-Şerî'a* (948); Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 1/80, 2/130, Ebû Sâlih tarikiyle. Ayrıca bk. İbn Hacer, *Ta'cîlü'l-Menfa'a*, 1/583, 584 ve *Lisânü'l-Mîzân*, 3/33; Tayâlisî, *Müsnedü't-Tayâlîsî*, (1236); *es-Sahîha*, (1925); *ed-Daîfe*, (2085); Türkî, 2/574.

406 Bakara 2/129.

407 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/236 (1256), Ebû Zür'a tarikiyle Amr'dan; Türkî, 2/574.

[٢٠٧٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} هُوَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقِيلَ لَهُ: قَدِ اسْتُجِيبَ ذَلِكَ، وَهُوَ فِي آخِرِ الزَّمَانِ.»

2076. Bana Ammâr, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet edildiğine göre Rebî', Allah'ın {رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ} *"Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder."*[408] âyeti hakkında şöyle demiştir: "(Âyette gönderilmesi istenen) Bu peygamber Muhammed'dir (sav). İbrahim'e (as) denildi ki: 'Bu duan kabul edildi. O peygamber âhir zamanda gelecektir.'"[409]

2. {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} "Onlara âyetlerini okusun"

Şanı yüce olan Allah {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ} *"Onlara âyetlerini okusun."* sözüyle şunu kastetmektedir: "Kendisine vahyettiğin Kitab'ı onlara okur."

3. {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} "Onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretsin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} *"Onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretsin."* sözünün tefsiri:

a. {الْكِتَابَ} "Kitap"

Allah bu sözüyle Kitap ile Kur'ân'ı kastetmektedir. Ben daha önce geçtiği yerde Kur'ân'ın neden Kitap diye isimlendirildiğini ve bunun tefsirini açıkladım. Bu görüş müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٧٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ} الْقُرْآنُ.»

---

408 Bakara 2/129.

409 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/139, Taberî'ye ve Ebü'l-Âliye tarikiyle İbn Ebî Hâtim'e nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/236 (1255) Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' ve Ebü'l-Âliye'den; Türkî, 2/575.

2077. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd; "Allah'ın {وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ} *'Onlara Kitab'ı öğretsin.'*[410] sözünde geçen Kitap; Kur'ân'dır." demiştir.

b. {الْحِكْمَةَ} "Hikmet"

Bundan başka müfessirler Allah'ın bu âyette zikrettiği {الْحِكْمَةَ} *"hikmet"*[411] kelimesinin ne mânaya geldiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları bunun "sünnet" olduğunu söylemişlerdir. **[2/575]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٧٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَالْحِكْمَةَ}: أَيِ السُّنَّةَ.»

2078. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Hikmet, sünnettir."[412]

2- Bazıları da şöyle demişlerdir: "اَلْحِكْمَةُ, 'dinde bilgi ve anlayış sahibi olmak' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٠٧٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قُلْتُ لِمَالِكٍ: مَا الْحِكْمَةُ؟ قَالَ: «الْمَعْرِفَةُ بِالدِّيْنِ، وَالْفِقْهُ فِي الدِّينِ، وَالِاتِّبَاعُ لَهُ.»

2079. Bana Yunus'un İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ben, Mâlik'e,

'Hikmet nedir?' diye sordum. O şöyle cevap verdi:

'Hikmet, dinde bilgi ve anlayış sahibi olmak ve ona tâbi olmaktır.'"[413]

---

410 Bakara 2/129.

411 Bakara 2/129.

412 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/237 (1262. rivayetin ardından), muallak olarak; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/139, Taberî ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/576.

413 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/532 (2829); İbn Abdilberr, *Câmi'u Beyâni'l-İlm*, s. 70, İbn Vehb tarikiyle bir benzerini uzun haliyle; Türkî, 2/576.

[٢٠٨٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَالْحِكْمَةَ} ، قَالَ: الْحِكْمَةُ: الدِّينُ الَّذِي لَا يَعْرِفُونَهُ إِلَّا بِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُهُمْ إِيَّاهَا، قَالَ: وَالْحِكْمَةُ: الْعَقْلُ فِي الدِّينِ؛ وَقَرَأَ: {وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا}. وَقَالَ لِعِيسَى: {وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ}. قَالَ: وَقَرَأَ ابْنُ زَيْدٍ: {وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا}. قَالَ: لَمْ يَنْتَفِعْ بِالْآيَاتِ حِيْنَ لَمْ تَكُنْ مَعَهَا حِكْمَةٌ، قَالَ: وَالْحِكْمَةُ شَيْءٌ يَجْعَلُهُ اللهُ فِي الْقَلْبِ يُنَوِّرُ لَهُ بِهِ.»

2080. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd, Allah'ın {وَالْحِكْمَةَ} *"hikmet"*[414] sözü hakkında şöyle demiştir: "Hikmet, Peygamber'in (sav) yalnız kendilerine öğretmesiyle bildikleri dindir. Hikmet, dinde kavrayıştır." Râvi ardından şu âyeti okumuştur:

{وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا}

"Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çokça hayır verilmiş demektir."[415]

"Yine Allah, İsa'ya (as) şöyle demiştir:

{وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَاةَ وَالْإِنْجِيلَ}

'Ve Allah ona Kitab'ı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretecek.'"[416]

Yine İbn Zeyd şu âyeti okudu:

{وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخَ مِنْهَا}

"Kendisine âyetlerimizi verdiğimiz halde, onlardan sıyrılan (Şeytan'ın kendisini peşine taktığı, bu yüzden de azgınlardan olan) kimsenin haberini onlara anlat."[417]

---

414 Bakara 2/129.
415 Bakara 2/269.
416 Âl-i İmrân 3/48.
417 A'râf 7/175.

"Hikmet olmadığı zaman Allah'ın âyetlerinden (kimse) faydalanamaz. Hikmet, Allah'ın kendisiyle kalbi aydınlatması için (bir kimsenin) kalbinde yarattığı şeydir."[418] **[2/576]**

Bize göre اَلْحِكْمَةُ konusundaki doğru görüş şudur: "Hikmet, ancak Peygamber'in (sav) açıklaması ile hakkında bilgi ve malumat sahibi olunan Allah'ın hükümlerini bilmektir. Bu ve benzeri âyetlerin işaret ettiği üzere bana göre hikmet, hak ve bâtılın arasını ayıran mânasındaki اَلْحُكْمُ kökünden türemiştir. Tıpkı اَلْجِلْسَةُ kelimesinin اَلْجُلُوسُ ve اَلْقِعْدَةُ kelimesinin de اَلْقُعُودُ kökünden türediği gibi. Bu anlamda إِنَّ فُلَانًا لِحَكِيمٌ بَيِّنُ الْحِكْمَةِ "Falan kişi hikmeti apaçık olan hakîm bir kişidir." denilir. Yani o kimse sözlerinde ve eylemlerinde isabetli olduğu aşikâr olandır.

Bu izahlara göre hikmetin anlamı bu şekilde olunca âyetin tefsiri şöyledir: "Rabbimiz onlardan bize senin âyetlerini onlara okuyacak ve senin kendilerine indirdiğin Kitab'ını kendilerine öğretecek, senin emirlerini ve sadece kendisine öğrettiğin hükümlerini açıklayacak bir peygamber gönder!"

4. {وَيُزَكِّيهِمْ} "Onları her kötülükten arındırsın"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَيُزَكِّيهِمْ} *"onları her kötülükten arındırsın"* sözünün tefsiri:

Biz daha önce geçtiği yerde delilleriyle birlikte açıkladığımız üzere اَلتَّزْكِيَةُ kelimesinin "temizlemek" mânasında olduğunu yine اَلزَّكَاةُ kelimesinin "çoğalmak ve artmak" mânasında olduğunu açıklamıştık.[419] Allah'ın {وَيُزَكِّيهِمْ} *"onları her kötülükten arındırsın"*[420] sözünün buradaki mânası ise şöyledir: "Allah onları şirkten, putlara tapmaktan temizler ve Allah'a itaatleri nedeniyle onları yükseltir ve çoğaltır."

---

418 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/534 (2838). Yine ileride bu sûrenin 269. âyetin tefsirinde nakletmiştir. Türkî, 2/577.

419 Bkz. Türkî, 1/611, 612; 2/577.

420 Bakara 2/129.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٠٨١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ}، قَالَ: يَعْنِي بِالزَّكَاةِ، طَاعَةَ اللَّهِ وَالْإِخْلَاصَ.»

2081. Bana Müsennâ b. İbrahim'in Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih kanalıyla Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ} *"Onlara âyetlerini okusun, Kitab'ı ve hikmeti öğretsin, onları her kötülükten arındırsın."*[421] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah bu âyetteki 'zekât' ile Allah'a itaat ve ihlası kastetmektedir."[422] **[2/577]**

[٢٠٨٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: «قَوْلُهُ: {وَيُزَكِّيهِمْ} قَالَ: يُطَهِّرُهُمْ مِنَ الشِّرْكِ وَيُخَلِّصُهُمْ مِنْهُ.»

2082. Bize Kâsım'ın Hüseyin tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc, Allah'ın {وَيُزَكِّيهِمْ} *"onları her kötülükten arındırsın"*[423] sözünün "Onları şirkten temizler ve ondan kurtarırım" mânasında olduğunu söylemiştir.[424]

5. {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} "Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ} *"Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Rabbim! Kuşkusuz sen Azîz olansın. Yani istediği şeyde onu hiçbir şeyin âciz bırakamadığı güçlü bir ilahsın. Bize ve soyumuza senden dileyip istediğimiz şeyi bize ver. Sen yönetiminde bir boşluk ve yanlışlık bulunmayan Hakîm'sin. Bize ve soyumuza faydalı olacak olan şeyi bize ver. Bize vermen, senden ve senin hazinelerinden hiçbir şeyi eksiltmez."

---

421 Bakara 2/129.
422 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/237 (1262), Abdullah b. Sâlih tarikiyle; Türkî, 2/577.
423 Bakara 2/129.
424 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/139, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/578.

[BAKARA SÛRESİ 130. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ﴾

"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir? Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık. Şüphesiz o âhirette de iyilerdendir." **(Bakara 2/130)**

1. {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ} "İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ} *"İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ} *"İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"*[425] sözüyle şunu kastetmektedir: "(Kendini bilmeyenden başka) Kimler İbrahim'in (as) dininden yüz çevirir ve onu terk edererek bir başka dini tercih eder?" Allah, İslâm'a kaşı Yahudilik ve Hıristiyanlığı seçmeleri nedeniyle bu âyette özellikle Yahudi ve Hıristiyanları kastetmiştir. Çünkü İbrahim'in (as) dini haniflik olan İslâm'dı.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu âyette buyurduğu gibi:

{مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا}

"İbrahim (Yahudilerin iddia ettiği gibi) ne Yahudi idi ne de (Hıristiyanların iddia ettiği gibi) Hıristiyandı. Fakat o, hanîf (Allah'ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı."[426]

Şanı yüce olan Allah onlara şöyle demiştir: "Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dini olan hanîf İslâm dininden kim yüz çevirir?"

425 Bakara 2/130.
426 Âl-i İmrân 3/67.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٠٨٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} رَغِبَ عَنْ مِلَّتِهِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى، وَاتَّخَذُوا الْيَهُودِيَّةَ وَالنَّصْرَانِيَّةَ بِدْعَةً لَيْسَتْ مِنَ اللَّهِ، وَتَرَكُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ يَعْنِي الْإِسْلَامَ حَنِيفًا، كَذَلِكَ بَعَثَ اللَّهُ نَبِيَّهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ.»

2083. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} *"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"*[427] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yahudi ve Hıristiyanlar onun dininden yüz çevirmişler ve Allah'tan olmayan uydurma Yahudilik ve Hıristiyanlığı din edinerek İbrahim'in dinini yani hanîf İslâm dinini terk etmişlerdir. Aynı şekilde Allah, Peygamberi Muhammed'i (as) İbrahim'in dini üzere göndermiştir."[428] **[2/578]**

[٢٠٨٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} قَالَ: رَغِبَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَابْتَدَعُوا الْيَهُودِيَّةَ وَالنَّصْرَانِيَّةَ وَلَيْسَتْ مِنَ اللَّهِ، وَتَرَكُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ الْإِسْلَامَ.»

2084. Bana Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَمَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} *"Kendini bilmeyenden başka İbrahim'in dininden kim yüz çevirir?"*[429] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yahudi ve Hıristiyanlar İbrahim'in dininden yüz çevirdiler. Allah katından olmayan Yahudilik ve Hıristiyanlığı uydurdular ve İbrahim'in dinini terk ettiler."[430]

2. {إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} "Kendini bilmeyenden başka"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} *"Kendini bilmeyenden başka"* sözünün tefsiri:

---

427 Bakara 2/130.

428 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/238 (1270. rivayetin ardından) muallak olarak; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/139 Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/578.

429 Bakara 2/130.

430 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/238 (1262), Ebû Ca'fer tarikiyle, Rebî'den Ebü'l-Âliye'nin sözü olarak; Türkî, 2/579.

Allah Teâlâ {إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} *"Kendini bilmeyenden başka"*[431] sözüyle şunu kastetmektedir: "Kendini bilmezden başka." Biz daha önce geçtiği yerde السَّفَهُ kelimesinin "cehalet" demek olduğunu açıkladık. Bu durumda âyetin anlamı şöyledir: "İbrahim'in hanîf dininden, âhiretinde kendisine fayda ya da zarar verecek şeyler ve nefsinin hak ettiği yerin ne olduğu konusunda sefih ve cahil olandan başkası yüz çevirmez."

Şu rivayette olduğu gibi:

[٢٠٨٥] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ}، قَالَ: إِلَّا منْ أَخْطَأَ حَظَّهُ.»

2085. Bana Yunus'un, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ} *"Kendini bilmeyenden başka"*[432] sözünün "Ancak (dinden) nasipsiz olan/payı olmayan (İbrahim'in dininden yüz çevirir)" mânasında olduğunu söylemiştir.[433]

Âyette النَّفْسُ kelimesi sırf temyîz olduğu için mansûb (fethalı) getirilmiştir. {مَنْ} *"kimse"*[434]ye atfedildiği için النَّفْسُ kelimesi de temyîz mânasında (onu açıklayan olduğu için) mansûb yapılmıştır. Tıpkı هُوَ أَوْسَعُكُمْ دَارًا "O içinizde evi en geniş olanınızdır." denildiğinde دَارًا "ev" kelimesinin bu cümlede genişliğin kişide değil de evde olduğunu ifade etmek (bu ikisinin arasını ayırıp yanlışlığı engellemek) için getirilmesi gibi. النَّفْسُ kelimesi de sefeh (cehaleti) kişinin kendi nefsi hakkında olduğu için onu açıklamak üzere gelmiştir, {مَنْ} *"kimse(yi)"*[435] (cehalete düşen kimseleri) açıklamak için değil. Bu nedenle نَفْسَهُ سَفِهَ أَخُوكَ denilmesi caiz değildir. النَّفْسُ kelimesiyle ancak bu kelime marifeye muzâ'af olduğu zaman temyîz yapılır. Çünkü bu kelime nekrayı açıklayan bir kelimedir. **[2/579]**

Basralı nahiv âlimlerinden biri şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın {سَفِهَ نَفْسَهُ} *'Kendini bilmeyen'*[436] sözü fiil müteaddî (geçişli) olmadığı (yani lazım fiil olduğu) zaman سَفِهَ yerine gelir. Müteaddi olmadığı zaman onu sadece anlam bakımından سَفِهَ'ye benzeyen نفْسُهُ, رَأْيُهُ ve benzeri kelimeleri

431 Bakara 2/130.
432 Bakara 2/130.
433 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/139, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/579.
434 Bakara 2/130.
435 Bakara 2/130.
436 Bakara 2/130.

getirerek müteaddi yapmışlardır. Ancak غَبِنَ ve خَسِرَ fiilleri başka kelimelere de müteaddi olur. Şöyle denilir: غَبِنَ خَمْسِينَ ve وَخَسِرَ خَمْسِينَ 'Elli dinar/dirhem zarara uğradı/kaybetti.'"

3. {وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا} "Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا} *"Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık."* sözünün tefsiri:

Allah {وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا} *"Andolsun, biz İbrahim'i bu dünyada seçkin kıldık."*[437] sözüyle "Biz İbrahim'i (as) seçtik." mânasını kastetmektedir. {اصْطَفَيْنَاهُ} *"Biz onu seçkin kıldık."*[438] sözündeki {هُ} ile İbrahim (as) kastedilmektedir.

a. {اصْطَفَيْنَاهُ} "Biz onu seçkin kıldık"

الِاصْطِفَاءُ kelimesi "iftiâl" vezninde olup "seçme" mânasındadır. اصْطَفَيْنَا kelimesi bunun gibi olup افْتَعَلْنَا şeklinde getirilmiştir. Normalde اصْتَفَيْنَا şeklinde gelmesi gerekirken bu kelimedeki تَ harfi mahreci bakımından "sâd" harfine yakın olan الطَّاءُ harfine dönüştürülmüştür.

Allah {اصْطَفَيْنَاهُ} *"Biz onu seçkin kıldık."*[439] sözüyle "İbrahim'i (peygamber) ve (kendimize) dost olarak seçtik ve kendinden sonrakilere onu önder kıldık." mânasını kastetmiştir. Bu ifade şanı yüce olan Allah'ın, kendisinden sonrakiler için koyduğu sünnetinde İbrahim'e (as) muhalefet edenlerin Allah'a da karşı gelmiş olacaklarını bildirmektedir. Yine Allah'ın bu sözü kullarına, Muhammed'in (sav) getirdiklerine karşı çıkanların İbrahim'e de (as) karşı çıkmış olduklarını bildirmesidir. Zira Allah Teâlâ onu dostu olarak seçtiğini ve insanlara onu önder kıldığını ve onun dininin hanîf İslâm dini olduğunu haber vermektedir. Şanı yüce olan Allah bu sözünde en açık biçimde (kendinden sonra) kullarına önder kıldığı kimseye muhalefet edenin Allah'ın düşmanı olduğunu bildirmiştir.

---

437 Bakara 2/130.
438 Bakara 2/130.
439 Bakara 2/130.

4. {وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ} "Şüphesiz o âhirette de iyilerdendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ} *"Şüphesiz o âhirette de iyilerdendir."* sözünün tefsiri:

Allah {وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ} *"Şüphesiz o âhirette de iyilerdendir."*[440] sözüyle şunu kastetmektedir: "İbrahim (as) âhiret yurdunda da sâlihlerdendir." Âdemoğlundan sâlih kimse, Allah'ın kendisi üzerindeki haklarını yerine getiren kimsedir. Böylece Allah Teâlâ, dostu İbrahim'in (as) dünyada dost, âhirette ise Allah'a olan ahdini yerine getiren dostları arasında yer aldığını haber vermiştir.

[BAKARA SÛRESİ 131. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾

***"Rabbi ona 'Teslim ol.' dediğinde, 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti"* (Bakara 2/131)**

1. {إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ} "Rabbi ona 'Teslim ol.' dediğinde"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ} *"Rabbi ona 'Teslim ol.' dediğinde"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ} *"Rabbi ona 'Teslim ol' dediğinde..."*[441] sözüyle şunu kastediyor: "Rabbi İbrahim'e (as) 'Kulluğu bana has kıl ve bana itaat ederek boyun eğ.' dediği zaman." **[2/580]**

Biz daha önce geçtiği yerde الْإِسْلَامُ kelimesinin Arapçadaki mânasını detaylı olarak açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak istiyoruz.[442]

2. {قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} "'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} *"'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti"* sözünün tefsiri:

---

440 Bakara 2/130.
441 Bakara 2/131.
442 Bk. Türkî, 2/431, 432; 2/581.

Allah'ın {قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} *"O da 'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' demişti."*[443] sözüne gelince... Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "İbrahim (as), Rabbine cevap vererek şöyle demiştir: 'Sana itaat ederek boyun eğdim ve kulluğu bütün varlıkların sahibine ve işlerini düzenleyip yöneteni olan Allah'a has kıldım, başkasına değil.'"

Eğer bir kimse: "Sen bu sözde geçen {إِذْ} *'...diğinde'*[444]nin zaman mânasına geldiğini biliyorsun. Öyleyse onu bu sözü söylediği ifade edilen zaman hangisidir ve bu edatın {إِذْ} sılası (lafızda kendisine döndüğü ifade) nedir?" derse ona şöyle cevap verilir:

Bu edatın sılası {وَلَقَدِ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا} *"Biz onu dünyada seçkin kıldık."*[445] sözüdür. Bu duruma göre de âyetin tefsiri şöyledir: "Biz onu dünyada Rabbi kendisine,

'Teslim ol!' dediği onun da,

'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.' dediği zaman (peygamber olarak) seçtik."

Böylece o bu sözüyle {إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ} *"Rabbi ona 'Teslim ol' dediğinde..."*[446] sözündeki şanı yüce olan Allah'ın (zamirle {رَبُّهُ} *"Rabbi"*[447] şeklinde) ifade edilen ismini gaib zamirinden haber verir bir biçimde ({أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} *"'Âlemlerin Rabbine teslim oldum.'"*[448] diyerek) açıktan ifade etmiştir. Bu üslubun kendisinden haber verir şekildeki bahsi daha önce geçmiştir.

Tıpkı Hufâf b. Nüdbe'nin şu sözünde olduğu gibi:

أَقُولُ لَهُ وَالرُّمْحُ يَأْطُرُ مَتْنَهُ ... تَأَمَّلْ خُفَافًا إِنَّنِي أَنَا ذَالِكَا

Mızrağım belini bükerken ona dedim ki:
Hufâf'a iyi bak işte o benim[449]

---

443 Bakara 2/131.
444 Bakara 2/131.
445 Bakara 2/131.
446 Bakara 2/131.
447 Bakara 2/131.
448 Bakara 2/131.
449 Şiir daha önce Türkî, 1/230'da geçti; Türkî, 2/581.

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Şanı yüce olan Allah, İbrahim'i (as) İslâm'a çağırdı mı?"

Ona şöyle cevap verilir: Evet, Allah onu İslâm'a çağırmıştır. **[2/581]**

Yine bir kimse şöyle derse: "Allah onu hangi durumda İslâm'a çağırmıştır?"

Ona şöyle cevap verilir: O şunları dediğinde çağırmıştır:

{قَالَ يَاقَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ}

"(Güneşi doğarken görünce de, 'İşte benim Rabbim! Bu daha büyük' dedi. O da batınca) Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım' dedi."[450]

{إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ}

"'Ben, hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben, Allah'a ortak koşanlardan değilim.'"[451]

İşte bu vakit onu yıldız, ay ve güneşle imtihan ettikten sonra Rabbinin ona "Teslim ol!" dediği vakittir.

[BAKARA SÛRESİ 132. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَابَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ﴾

***"İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle. 'Oğullarım! Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün.' dedi."* (Bakara 2/132)**

450 En'âm 6/78.
451 En'âm 6/79.

1. {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ} "İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle. 'Oğullarım!' dedi"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ} *"İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle. 'Oğullarım!' dedi."* sözünün tefsiri:

a. {وَوَصَّى بِهَا} "Bunu vasiyet etti..."

Şanı yüce olan Allah {وَوَصَّى بِهَا} *"Bunu vasiyet etti..."*[452] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah bu kelimeyi ona vasiyet etti." Bu kelimeyle {أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ} *"Âlemlerin Rabbine teslim oldum."*[453] sözünü kastediyorum. Bu da Allah'ın, Peygamberi'ne (sav) emrettiği kulluk ve tevhidde samimiyet, kalp ve azalarla O'na teslimiyet olan İslâm'dır.

Allah {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ} *"İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle. 'Oğullarım!' dedi."*[454] sözüyle; "Onlara sorumluluk yükledi ve bunu (İslâm'ı) onlara emretti."

1- Allah'ın {وَيَعْقُوبُ} *"Yakub da öyle."*[455] sözüne gelince... O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Aynı şekilde Yakub'a (as) ve onun nesline vasiyet etmiştir."

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٠٨٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ} يَقُولُ: وَوَصَّى بِهَا يَعْقُوبُ بَنِيهِ بَعْدَ إِبْرَاهِيمَ.»

2086. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ} *"İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle."*[456] sözünün tefsiri hakkında

452 Bakara 2/132.
453 Bakara 2/131.
454 Bakara 2/132.
455 Bakara 2/132.
456 Bakara 2/132.

şöyle demiştir: "Yakub, çocuklarına İbrahim'den sonra onun vasiyet ettiği şeyi (İslâm üzere ölmeyi) vasiyet etti."[457]

[٢٠٨٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ} وَصَّاهُمْ بِالْإِسْلَامِ، وَوَصَّى يَعْقُوبُ بِمِثْلِ ذَلِكَ.»

2087. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babası, o amcası, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ} *"İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakub da öyle."*[458] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İbrahim, oğullarına Müslüman olmayı vasiyet etti. Yakub da çocuklarına (İbrahim'den sonra) onun vasiyet ettiği şeyin aynısını vasiyet etti."[459] **[2/582]**

2- Bazıları da şöyle demiştir: "{وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ} *'İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti.'*[460] sözü geçmiş bir haber cümlesi, {وَيَعْقُوبُ} *'Yakub da öyle.'*[461] ise yeni bir haber ifadesidir. Sanki şöyle demiş gibidir: 'İbrahim (as) çocuklarına 'Âlemlerin Rabbine teslim olduk.' demelerini vasiyet etti. Yakub da aynı şekilde kendi çocuklarına, 'Ey çocuklarım! Allah size dininizi seçti ve sizler ancak Müslümanlar olarak ölün.' diye vasiyet etti."

Bu görüşü ileri sürenin söylediği bu sözün bir anlamı yoktur. Çünkü Yakub, İbrahim'in (as), çocuklarına Allah'a itaate, O'na boyun eğmeye ve teslim olmaya teşvik etmeye dair yaptığı vasiyetin bir benzerini çocuklarına yapmıştır.-

Eğer bir kimse şöyle derse: "Eğer durum senin açıkladığın üzere İbrahim çocuklarına vasiyet etti ve وَيَعْقُوبُ أَنْ يَا بَنِيَّ 'Yakub da ey çocuklarım' diye vasiyet etti şeklindeyse o zaman sözde zikredilmeyen (mahzûf olan ve 'diye/şöyle' anlamındaki) أَنْ'in durumu nedir?"

---

457 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/239 (1276 numaralı rivayetten sonra) muallak olarak; Türkî, 2/582.

458 Bakara 2/132.

459 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/239 (1275, 1276), Muhammed b. Sa'd'dan; Türkî, 2/582.

460 Bakara 2/132.

461 Bakara 2/132.

Ona şöyle cevap verilir: (Bu sözde "أَنْ" mahzûftur) Çünkü vasiyet sözle yapılan bir şeydir. اَلْقَوْلُ ifadesi lafızda söylenmez; onun mânası söylenir. Eğer bu sözde اَلْقَوْلُ ifadesi gelmiş olsaydı (yani قَالَ demiş olsaydı) onunla birlikte أَنْ'in gelmesi güzel olmazdı ve sadece şöyle denilmesi gerekirdi: "İbrahim çocuklarına dedi ve Yakub da 'Ey çocuklarım' dedi (وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ لِبَنِيهِ وَيَعْقُوبُ: {يَا بَنِيَّ})." Vasiyet söz olunca onun lafzı söylenmeyip mânası söylenmiş ve onunla birlikte lafızda yer alması (dil üslubu açısından) güzel olmayan أَنْ'de hazfedilmiştir.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözünde olduğu gibi:

{يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنْثَيَيْنِ}

"Allah, size, çocuklarınız(ın alacağı miras) hakkında, erkeğe iki dişinin payı kadarını emreder."[462]

Ve şâirin şu sözünde olduğu gibi:

إِنِّـــي سَـــأُبْـــدِي لَـــكَ فِـيـمَـا أُبْـــدِي
لِـــي شَـــجَـــنَـــانِ شَـــجَـــنٌ بِـنَـجْـدِ
وَشَـــجَـــنٌ لِـــي بِـــبِـلَادِ الـسِّـنْـدِ

Ben (sevgilimin ayrılığı ile içimde oluşturduğu)
ızdıraplarımı ve kederlerimi sana söyleyeceğim

Benim iki hüznüm var: Necid'de bir hüzün (sevgili)
Sind ülkelerinde bir hüzün (sevgili)[463] **[2/583]**

Bu beyitte أَنْ hazfedilmiştir. Çünkü konuşmaya başlama sözle (yani bir şey söyleyerek) olmuştur. Böylece lafızda "kavl" ifadesi zikredilmeksizin mânada onun anlamına yer vermiştir.

Arap dilbilimcilerinden biri şöyle demiştir: "أَنْ edatı Allah'ın {وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ} *'İbrahim, bunu kendi oğullarına da vasiyet etti,*

462 Nisâ 4/11.
463 Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/80, 180; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ش ج ن; Türkî, 2/583.

Yakub da öyle. 'Oğullarım!' dedi."[464] sözünde nida ile yetinilerek hazfedilmiştir. Bu nidadan kasıt {يَا بَنِيَّ} *'Oğullarım!'*[465] sözüdür."

Bu görüşü ileri süren, bunun gerekçesinin Arapların nida konusunda şu sözlerindeki gibi "أَنْ" edatlarını söylemekle (mânada) yetinmeleri (lafızda zikretmemeleri) olduğunu ileri sürmüştür: نَادَيْتُ هَلْ قُمْتَ؟ "'Ona kalktın mı?' diye seslendim" ve نَادَيْتُ أَيْنَ زَيْدٌ؟ "'Zeyd nerede?' diye seslendim."

Bu görüşü ileri süren yine şöyle demiştir: "Bazen de أَنْ edatlarını lafızda zikretmişler ve şöyle demişlerdir: نَادَيْتُ أَنْ هَلْ قُمْتَ؟ 'Ona kalktın mı?' diye seslendim.'"

Bir grup kıraat âlimi de عَهِدَ "ahitleşti/emretti" mânasında şöyle okumuştur: (وَ أَوْصَى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ).[466]

{وَوَصَّى} *"vasiyet etti."*[467] şeklinde şeddeli olarak okuyana gelince... O, bu okuyuşuyla "İbrahim onlardan söz üstüne söz aldı ve onlara vasiyet üstüne vasiyette bulundu." mânasını kastetmiştir.

2. {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ} "Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ} *"Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ} *"Allah, sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti."*[468] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah size (uymanızı) emrettiği bu dini sizin için (din olarak) seçti ve yine onu size seçkin kıldı."

Âyette geçen {الدِّينَ} *"bu dini"*[469] kelimesinin başına elif ve lâm getirilmiştir. Çünkü bu sözle kendilerine seslenilen o ikisinin (İbrahim ve Yakub) çocuğu ve nesilleri bu hitabın onların sadece kendilerine dönük bir vasiyet ve ahit olduğunu bildiler. Ardından İbrahim ve Yakub bu vasiyeti ve ahdi bildirdikten sonra onlara şöyle demişlerdir: "Allah size (uymanızı)

---

464 Bakara 2/132.
465 Bakara 2/132.
466 Bu okuyuş Nâfi' ve İbn Âmir'indir. Diğerleri ise hemzesiz ve sâd'ın şeddesi ile okumuşlardır. Bk. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 171; Türkî, 2/584.
467 Bakara 2/132.
468 Bakara 2/132.
469 Bakara 2/132.

emrettiğimiz bu dini size (din olarak) seçti. Öyleyse bu din üzere (Müslüman) olarak ölmemekten sakının."

3. {فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} "Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün (dedi)"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} *"Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün (dedi)"* sözünün tefsiri:

Eğer bir kimse şöyle derse: "Ölmek ve dirilmek Âdemoğlunun elinde midir ki onlardan birisi bu iki durumdan diğeri (olan yaşamaktan) değil de sadece biri olan ölümden men edildiler?" **[2/584]**

Bu kimseye şöyle cevap verilir: Bunun anlamı senin zannettiğin gibi olmayıp {فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} *"Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün."*[470] sözünün mânası şudur: "Yani hayatta olduğunuz sürece asla bu dinden -o din İslâm'dır- ayrılmayın. Çünkü hiç kimse ne zaman öleceğini bilemez. Bundan dolayı da İbrahim ve Yakub, nesillerine {فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ} *'Siz de ancak Müslümanlar olarak ölün.'*[471] demişlerdir. (O ikisi bu sözleriyle şöyle demişlerdir:) Çünkü siz ölümünüzün gece mi gündüz mü ne zaman geleceğini bilmiyorsunuz? Bu nedenle İslâm'dan asla ayrılmayın. (Eğer ondan ayrılırsanız) Ölüm size Rabbinizin sizin seçip üstün kıldığı din dışında bir din üzereyken gelir de bu halde ölürsünüz; Rabbiniz size gazap eder ve helak olursunuz.

[BAKARA SÛRESİ 133. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾

"Yoksa siz Yakub'un, ölüm döşeğinde iken çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dediği, onların da, 'Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş Müslümanlarız.' dedikleri zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?" **(Bakara 2/133)**

---

470 Bakara 2/132.
471 Bakara 2/132.

1.{أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ} "Yoksa siz Yakub, ölüm döşeğinde iken orada hazır mı bulunuyordunuz?"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ} *"Yoksa siz Yakub, ölüm döşeğinde iken orada hazır mı bulunuyordunuz?"* sözünün tefsiri:

a. {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ} "Yoksa siz hazır mı bulunuyordunuz?"

Şanı yüce olan Allah {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ} *"Yoksa siz hazır mı bulunuyordunuz?"*[472] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yoksa siz orada hazır mı bulunuyordunuz?"

b. {أَمْ} "Yoksa"

Ancak Allah, {أَمْ} *"Yoksa"*[473] istifham edatıyla soru sormuştur. Çünkü bu soru, sözde kendinden önce geçmiş olan bir şey hakkındadır.

Tıpkı Allah Teâlâ tarafından âyetlerde şöyle buyrulduğu gibi:

{الم}

"Elif Lâm Mîm."[474]

{تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ}

"Kendisinde hiçbir şüphe bulunmayan bu Kitab'ın indirilişi, âlemlerin Rabbi tarafındandır."[475]

{أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ}

"Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar?"[476]

Araplar da kendinden önceki ifadede geçmiş olan bir şey hakkında soru sorarken bu soruyu أَمْ istifham edatını getirerek sorarlar.

---

472 Bakara 2/133.
473 Bakara 2/133.
474 Secde 32/1.
475 Secde 32/2.
476 Secde 32/3.

c. { شُهَدَاءَ} "Şühedâ"

الشُّهَدَاءُ kelimesi شَهِيدٌ kelimesinin çoğuludur. Tıpkı الشُّرَكَاءُ kelimesinin شَرِيكٌ'in çoğulu ve الْخُصَمَاءُ kelimesinin خَصِيمٌ'in çoğulu olduğu gibi.

Bu izahlara göre {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ} *"Yoksa siz hazır mı bulunuyordunuz?"*[477] sözünün tefsiri şöyledir: "-Ey Muhammed'in (sav) nübüvvetini inkâr ederek onu yalanlayan Yahudiler ve Hıristiyanlar topluluğu!- Siz Yakub'un (as) yanında mıydınız ve kendisine ölüm geldiğinde onun yanında hazır mı bulunuyordunuz? Yani siz o öldüğünde onun huzuruna gelmediniz. Öyleyse benim nebîlerim ve resûllerim hakkında bâtıl şeyler ileri sürmeyin ve haksız yere onlara Yahudilik ve Hıristiyanlık isnadında bulunmayın. Ben Halîl'im (dostum) olan İbrahim'i (as) ve oğulları İshâk ve İsmail'i ve onların soylarını (soylarından seçtiğim kimseleri) ondan sonrası hanîf İslâm dini ile peygamber olarak gönderdim. Onlar da bunu çocuklarına vasiyet ettiler ve bu dini kendilerinden sonraki evlatlarına emrettiler. Eğer siz onların huzuruna gelmiş ve onlardan işitmiş olsaydınız onların sizin haksız yere uydurduğunuz dinler ve inançların dışında bir din üzere olduklarını bilirdiniz." **[2/585]**

Bu âyetler Yahudi ve Hıristiyanların İbrahim ve soyu ile Yakub'un kendi dinlerinden oldukları iddialarını yalanlamak üzere şanı yüce olan Allah tarafından indirilmiş ve bu âyette onlara şöyle denilmiştir:{أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ} *"Yoksa siz Yakub, ölüm döşeğinde iken orada hazır mı bulunuyordunuz?"*[478] da böylece onun çocuklarına ne dediğini biliyorsunuz? Ardından Allah, Yahudi ve Hıristiyanlara Yakub'un (as) çocuklarına, onların da babalarına ne dediğini haber verdi.

Bizim bu konuda söylediğimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir.

Bu konuda müfessirlerden gelen rivayet:

[٢٠٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلَهُ: {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ} يَعْنِي أَهْلَ الْكِتَابِ.»

477 Bakara 2/133.
478 Bakara 2/133.

2088. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ} *"Yoksa siz hazır mı bulunuyordunuz?"*[479] sözüyle kastedilenlerin Ehl-i Kitap olduğunu söylemiştir.[480]

2. {إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} "Yakub, çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dediği, onların da, 'Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş Müslümanlarız.' dedikleri zaman"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} *"Yakub, çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dediği, onların da, 'Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek bir ilaha ibadet edeceğiz; bizler O'na boyun eğmiş Müslümanlarız.' dedikleri zaman"* sözünün tefsiri:

a. {إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ} "Hani çocuklarına demişti..."

Şanı yüce olan Allah {إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ} *"Hani çocuklarına demişti..."*[481] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yakub, çocuklarına dediği zaman." Bu âyette geçen {إِذْ} *"hani"*[482], âyetin başında geçen ilk {إِذْ} *"hani"*[483]den bedeldir. Mânası da şöyledir: "Yoksa siz, Yakub ölüm döşeğinde iken çocuklarına, 'Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?' dediği zaman orada hazır mı bulunuyordunuz?"

---

479 Bakara 2/133.

480 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/239 (1278), Ebû Ca'fer tarikiyle, Rebî'den Ebü'l-Âliye'nin sözü olarak; Türkî, 2/579.

481 Bakara 2/133.

482 Bakara 2/133.

483 Bakara 2/133.

b. {مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي} "Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?"

Allah {مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي} *"Benden sonra neye kulluk edeceksiniz?"*[484] sözüyle şunu kastetmektedir: "Benden sonra hangi şeye kulluk edeceksiniz? Yani benim vefatımdan sonra."

c. {قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ} "'Senin ilahına kulluk edeceğiz' dediler."

{قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ} *"'Senin ilahına kulluk edeceğiz' dediler."*[485] Allah bu sözüyle de şunu kastediyor: "Çocukları Yakub'a dedi ki: 'Senin kullukta bulunduğuna kulluk edeceğiz. Yine ataların İbrahim, İsmail ve İshâk'ın kullukta bulunduğu {إِلَهًا وَاحِدًا} *'tek ilah olana'*[486] ibadet edeceğiz. Yani ibadeti O'na has kılacak, ilahlıkta O'nu birleyecek ve hiçbir şeyi O'na şirk koşmayacak ve O'ndan başkasını Rab edinmeyeceğiz."

d. {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} "Biz O'na teslim olmuşuz."

Allah Teâlâ {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} *"Biz O'na teslim olmuşuz."*[487] sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz kulluk ve itaatimizle O'na boyun eğenleriz." **[2/586]**

1- Allah Teâlâ'nın {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} *"Biz O'na teslim olmuşuz."*[488] sözünün "hal" mânasında onlar sanki şöyle demiş gibi olması da muhtemeldir: "Biz senin ilahına itaatimiz ve yalnız O'na olan ibadetimizle Müslümanlar olarak kullukta bulunuruz."

2- Yine bu sözün yeni bir haber cümlesi olarak şu mânada olması da muhtemeldir: "Senden sonra senin ilahına kulluk ederiz, biz şu anda ve her durumda O'na iman eden Müslümanlarız."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyetin tefsiri konusundaki bu iki görüşten en güzel olan "hâl" mânasında olması ve âyetin mânasının şöyle olmasıdır: "Senin ilahına ve ataların İbrahim'in (as), İsmail'in (as) ve İshâk'ın (as) ilahına, kulluğu O'na has kılarak ibadet ederiz."

Şöyle de denilmiştir: "Âyette İsmail, İshâk'tan önce zikredilmiştir. Çünkü İsmail İshâk'tan yaşça daha büyüktür."

---

484 Bakara 2/133.
485 Bakara 2/133.
486 Bakara 2/133.
487 Bakara 2/133.
488 Bakara 2/133.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٠٨٩] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ}، قَالَ: يُقَالُ بَدَأَ بِإِسْمَاعِيلَ لِأَنَّهُ أَكْبَرُ.»

2089. Bana Yunus b. Abdila'lâ, İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ} *"Senin ilahına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshâk'ın ilahına ibadet edeceğiz."*[489] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İsmail'le başladığı söylenir. Çünkü İsmail ondan daha büyüktür."[490]

e. Kıraat

Kıraat âlimlerinden biri, İsmail'in Yakub'un amcası olduğunu, onun da kendilerinden söz edilen babalardan olmasının ve onların arasında sayılmasının mümkün olmadığını düşünerek (وَإِلَهَ أَبِيكَ إِبْرَاهِيمَ) şeklinde okumuştur.[491] Bu şekilde okuyan kimse, Arapçanın kullanımları konusundaki bilgisinin azlığından böyle okumuştur. Araplar amcaları, "babalar" mânasında, dayıları da "anneler" mânasında kullanmaktan kaçınmazlar. Bu nedenle İsmail kendilerinden الْآبَاءُ "babalar" diye söz edilenlere dâhildir. "İbrahim, İsmail ve İshâk" kelimeleri "babalar" kelimesinden bedel olup mecrûr (kesralı) konumundadırlar. Ancak bu kelimeler âyette gayr-ı munsarıf olduklarından kesralı değil mansûb (fethalı) getirilmişlerdir. **[2/587]**

Bize göre bu konuda doğru olan {وَإِلَهَ آبَائِكَ} *"atalarının ilahına"*[492] şeklindeki okuyuştur. Çünkü kıraat âlimleri bunun doğruluğunda, buna aykırı okuyan kıraat âlimlerinin okuyuşunun ise şâz olduğunda ittifak etmişlerdir.

f. İ'râb

Allah'ın {إِلَهًا} *"ilah"*[493] sözü إِلَهَكَ kelimesinden "hâl" olarak mansûb yapılmıştır.

---

489 Bakara 2/133.

490 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*,1/139, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/587.

491 Bu kıraat İbn Abbâs, Hasan el-Basrî, İbn Ya'mer, Cahderî ve Ebû Recâ'nın okuyuşudur. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/402; Türkî, 2/587.

492 Bakara 2/133.

493 Bakara 2/133.

[BAKARA SÛRESİ 134. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

***"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz."* (Bakara 2/134)**

1. {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} *"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ} *"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir."*[494] sözüyle İbrahim, İsmail, İshâk ve Yakub'u (as) ve onların çocuklarını kastetmektedir: "Allah bu sözüyle Yahudi ve Hıristiyanlara şöyle demektedir: 'Ey Yahudi ve Hıristiyan topluluğu! İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve onların soyundan Müslüman olanların kendi ait oldukları dinlerinin dışında bir şey üzere olduklarını söylemeyi bırakın. Onlara küfür, Yahudilik ve Hıristiyanlık isnad ederek haksız yere ithamda bulunmayın. Çünkü {تِلْكَ أُمَّةٌ} *'onlar bir ümmettir.'*[495] -bu âyette ümmet insanlardan bir topluluk ve nesildir- {قَدْ خَلَتْ} *'gelip geçmişlerdir (ölmüşlerdir).'*[496]"

Bu mânada ölüp giden kimseye dünyadan ayrıldığı ve dünyada kendi ailesinden, insanlardan ve yakınlarından ayrılıp yalnız kaldığı için قَدْ خَلَا denilir. Bu kelimenin aslı Arapların bir yerde hiç kimsenin olmadığı ve insanlardan ayrılıp tek kaldığında bir kimse için خَلَا الرَّجُلُ "Adam tek başına kimsesiz kaldı." şeklindeki kullanımıdır. Bu anlamı bu şekilde tek kalan ve ölen kimse için de kullanırlar.

---

494 Bakara 2/134.
495 Bakara 2/134.
496 Bakara 2/134.

Ardından şanı yüce olan Allah, Yahudilere ve Hıristiyanlara şöyle demiştir: "Sizin haksız yere nebîlerim ve resûllerime isnad ettiğiniz şeyler -içinde bulunduğunuz dalâletiniz ve küfrünüz- (size) bir fayda sağlamamıştır." **[2/588]**

a. {لَهَا مَا كَسَبَتْ} "Onların kazandıkları kendilerinin..." Sözündeki Hâ Zamirinin Merciî

{لَهَا مَا كَسَبَتْ} *"Onların kazandıkları kendilerinin..."*[497] sözündeki hâ zamiri,

1- İstersen âyetteki {تِلْكَ} *"onlar"*[498] kelimesine döner.

2- İstersen de {أُمَّةٌ} *"bir ümmettir."*[499] kelimesine döner.

Şanı yüce olan Allah {لَهَا مَا كَسَبَتْ} *"Onların kazandıkları kendilerinin..."*[500] sözüyle şunu kastetmektedir: "Hayır olarak ne işlerseniz yaptıklarınızdan bunun gibi hayır olanların faydası sizedir ey Yahudi ve Hıristiyan topluluğu! Siz -Ey dinler konusunda haksız yere itham ettiğiniz kimselere ithamda bulunanlar- İbrahim'in, İsmail'in, İshâk'ın, Yakub'un ve onların çocuklarının yaptıklarından hesaba çekilmezsiniz ki onların yaptıklarından size sorulsun. Onlar yaptıklarına karşılık hayır ve şer elde ederler. Çünkü herkesin yaptığı şey onun ya lehinedir ya da aleyhinedir. Onları ve onların dinleri konusundaki haksız isnadları bırakın. Çünkü sizin iddialarınız Allah katında sizi kurtaramaz. Allah katında sizi önceden yapmış olduğunuz sâlih amelleriniz -eğer daha önceden yapmış ve Allah'a sunmuşsanız- onlar ancak sizi kurtarır."

[BAKARA SÛRESİ 135. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾

"(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler. De ki: 'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.'" **(Bakara 2/135)**

---

497 Bakara 2/134.
498 Bakara 2/134.
499 Bakara 2/134.
500 Bakara 2/134.

1. {وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} "(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} *"(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ *"(Yahudiler) 'Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız' dediler."*[501] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yahudiler Muhammed'e (sav) ve ashabından müminlere,

'Yahudi olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler. Hıristiyanlar da,

'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler." Allah {تَهْتَدُوا} sözüyle *"Doğru yolu bulasınız."*[502] anlamını kastetmektedir.

Şu rivayette olduğu gibi:

a. Nüzûl Sebebi

[٢٠٩٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، جَمِيعًا، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صُورِيَا الْأَعْوَرُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا الْهُدَى إِلَّا مَا نَحْنُ عَلَيْهِ، فَاتَّبِعْنَا يَا مُحَمَّدُ تَهْتَدِ. وَقَالَتِ النَّصَارَى مِثْلَ ذَلِكَ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمْ: {وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ}»

2090. Bize Ebû Küreyb'in Yunus b. Bükeyr; İbn Humeyd, Seleme, bunların hepsi birlikte İbn İshâk'tan, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in mevlâsı, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiklerine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "Abdullah b. Sûriyâ el-A'ver, Resûlullah'a (sav) şöyle demiştir:

501 Bakara 2/135.
502 Bakara 2/135.

'Hidâyet ancak bizim üzerinde olduğumuz şeydir. Ey Muhammed! Bize tâbi ol da hidâyete ulaş.' Hıristiyanlar da bunun aynısını ona söylediler de ardından şanı yüce olan Allah onlar hakkında şu âyetini indirdi:

{وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ}

"(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler. De ki: 'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.'"[503] âyetini indirdi."[504] **[2/589]**

Allah bu âyetle elçisi Muhammed'e (as) en belîğ, en özlü ve en mükemmel delili getirdi ve onu, Peygamberi Muhammed'e (sav) öğreterek ona şöyle dedi: "Ey Muhammed (sav)! -Yahudi ve Hıristiyanlardan sana ve ashabına,

{كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا}

'(Yahudiler) Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.'[505] diyenlere- de ki:

'Bilakis gelin O'nun, Allah'ın razı olup seçtiği ve ona uymayı emrettiği dini olduğuna şahitlik etmede hepimizi toplayan İbrahim'in (as) dinine tâbi olun -onun dini hanîf Müslümanlıktır- ve kendisinde ayrılığa düştüğümüz ve bazılarımızın inkâr edip bazılarımızın da inandığı diğer dinleri bırakalım. Çünkü bizim -diğer dinler üzerinde bu ihtilaf varken- o dinler üzerinde İbrahim'in dininde ittifak etme imkânımız olduğu gibi ittifak etme imkânımız yoktur.

503 Bakara 2/135.

504 İbn Hişâm, *es-Sîret*, 1/459; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/241 (1278), Yunus tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/140, İbnü'l-Münzir'e nispetle. Ayrıca bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/155; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/271; Türkî, 2/590.

505 Bakara 2/135.

b. İ'râb

Allah Teâlâ'nın {بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ} *"Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız."*[506] sözünün mansûb (fethalı) olması konusunda üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın {وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} *"(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.' dediler."*[507] sözünü şu mânayı vererek okumaktır: "Onlar dediler ki: 'Yahudi ve Hıristiyanlara tâbi olun. Çünkü onlar Yahudilik ve Hıristiyanlığa çağırıp {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} *'(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.'*[508] dedikten sonra bu mânaya الْمِلَّة kelimesi atfedilir ve o zaman âyetin anlamı şöyle olur: 'Ey Muhammed! De ki: 'Biz Yahudilik ve Hıristiyanlığa tâbi olmaz ve onları din de edinmeyiz. Bilakis İbrahim'in (as) hanîf dinine tâbi oluruz.' Sonra ikinci نَتَّبِعُ kelimesi hazfedilir الْمِلَّةَ kelimesi Yahudilik ve Hıristiyanlık {هُودًا أَوْ نَصَارَى} *'(Yahudiler) Yahudi' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan'*[509] kelimelerinin i'rabına (bu iki kelimenin harekesine) atfedilerek (onlar gibi mansûb) okunur.

İkincisi: "نَتَّبِعُ (tâbi oluruz)" anlamında gizli bir fiil ile mansûb olur.

Üçüncüsü: Kendisiyle şu mâna kastedilmiş olur: "Bilakis biz İbrahim'in (as) dinine uyanlardan oluruz ya da onun dininin taraftarları/sevenleri oluruz. Ardından الْأَهْلُ ve الْأَصْحَابُ kelimeleri hazfedilmiş onların yerine الْمِلَّةُ kelimesi getirilmiştir. Çünkü bu kelime sözde onların anlamlarını ifade etmektedir.

Tıpkı şâirin şu sözünde söylediği gibi:

حَسِبْتَ بُغَامَ رَاحِلَتِي عَنَاقًا ... وَمَا هِيَ وَيْبَ غَيْرِكَ بِالْعَنَاقِ

Devemin böğürmesini keçi mi sandın?
Yazıklar olsun sana, o keçi değildir[510]

---

506 Bakara 2/135.
507 Bakara 2/135.
508 Bakara 2/135.
509 Bakara 2/135.
510 Beyit için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, و ي ب; Ebû Ali el-Kâlî, *en-Nevâdir*, s. 116; Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/62. Beyit Zü'l-Hırak et-Tuhavî'ye nispet edilir. O, yolculuğunda kendisini takip eden kurda bu şekilde hitap etmiştir. Beyit başkalarına da nispet edilmiştir. Bk. Türkî, 2/265.

Şâir keçinin sesini kastetmektedir. Bu durumda o zaman الْمِلَّةُ kelimesi مِلَّةَ şeklinde "{هُودًا أَوْ نَصَارَى} *'(Yahudiler) Yahudi' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan'*[511] Yahudilik ve Hıristiyanlık" kelimelerinin i'rabına (bu iki kelimenin harekesine) atfedilerek (onlar gibi mansûb) okunur. İbrahim'in dinine teşvik etmek (iğrâ) mânasında mansûb da olabilir.

Bazı kıraat âlimleri bu kelimeyi merfû da okumuşlardır.[512] Merfû okuyanın bu okuyuşuna göre âyetin tefsiri şöyle olur: "Asıl hidâyet üzere olmak İbrahim'in dinine tâbi olmakladır."

2. {قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا} "De ki: 'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا} *"De ki: 'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız.'"*[513] sözünün tefsiri:

a. {مِلَّةَ} "Millet"

الْمِلَّةُ kelimesi *"din"* anlamındadır.

b. {حَنِيفًا} "Hanîf"

الْحَنِيفُ kelimesine gelince o da "istikamet üzere olan her şey" demektir. Şöyle de denilir: "Bir kimse iki ayağından birisini diğer ayağına döndürürse/kıvırırsa bu kimseye sağlıklı olması sebebiyle أَحْنَفُ denilir. Tıpkı tehlikeli yere, oradan kurtulmayı başarma ve güvende olma mânasında الْمَفَازَةُ denildiği ve لَدِيغٌ'e (akrep, yılan ve benzeri tarafından sokulan kimseye) yok olmaktan kurtulup güvende olduğunu ifade etmek için السَّلِيمُ denildiği gibi, benzeri şeylere de böyle denilir."

Bu izaha göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed (sav)! De ki: Bilakis biz dosdoğru olana tâbi oluruz." Bu durumda الْحَنِيفُ kelimesi إِبْرَاهِيمَ kelimesinden "hâl" olur (yani dosdoğru haldeyken İbrahim'e tâbi oluruz demektir).

---

511 Bakara 2/135.

512 Bu okuyuş İbn Hürmüz el-A'rac, İbn Ebî Able ve İbn Cündüb'ün okuyuşudur. Bk. İbn Hâleveyh *Muhtasaru İbn Hâleveyh*, s. 17; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/406; Türkî, 2/591.

513 Bakara 2/135.

Müfessirlere gelince onlar bu sözün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: "الْحَنِيفُ, 'hacceden' demektir."

Bu görüş sahipleri şöyle demiştir: "İbrahim'in dini الْحَنِيفُ diye isimlendirilmiştir. Çünkü o, kendi asrındaki ve kendinden sonra kıyamete kadar onlardan sonra gelen kulları hac menâsiki ile sorumlu tutan ve bu konuda kendisini örnek almalarını isteyen ilk önderdir."

Bu görüş sahipleri yine şöyle demişlerdir: "Kâbe'yi her hacceden ve İbrahim'in öğrettiği şekilde hac kurallarına uyan herkes hanîf bir Müslüman olarak İbrahim'in dini üzeredir." **[2/591]**

[Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:]

[٢٠٩١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ كَثِيرٍ أَبِي سَهْلٍ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَسَنَ عَنِ الْحَنِيفِيَّةِ، قَالَ: «حَجُّ الْبَيْتِ.»

2091. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Abdurrahman b. Mehdî, Kâsım b. Fadl, Kesîr Ebî Sehl'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Hasan el-Basrî'ye haniflik hakkında sordum. O da,

'Kâbe'yi haccetmektir.' dedi."

[٢٠٩٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عُمارَةَ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى قَالَ: أَخْبَرَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عَطِيَّةَ: «فِي قَوْلِهِ: {حَنِيفًا} قَالَ: الْحَنِيفُ: الْحَاجُّ.»

2092. Bana Muhammed b. Umâra el-Esedî'nin, Ubeydullah b. Musa tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye, Allah'ın {حَنِيفًا} *"hakka yönelen"*[514] sözü hakkında şöyle demiştir: "الْحَنِيفُ, 'hacceden' demektir."[515]

---

514 Bakara 2/135.

515 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/241 (1291. rivayetin ardından) muallak olarak; Türkî, 2/592. Rivayetin senedinde adı geçen Muhammed b. Ubâde el-Esedî Taberî'nin hocası olup adı bu baskıda çok defa "Muhammed b. Umâra el-Esedî" şeklinde geçti. Bu isim burada tekrar "Muhammed b. Ubâde" şeklinde gelmiştir. Şâkir kendisinin de senedde zikrettiği üzere tercih ettiği kullanımın Muhammed b. Ubâde olduğunu ifade etmiştir. Zira "Muhammed b. Umâra el-Esedî" ile ilgili terâcim ve tabakât kitaplarında bilgi mevcut değildir. Bu hoca Muhammed b. Ubâde el-Buhterî el-Esedî el-Vâsıtî olup sika bir râvidir. Nahiv ve edebiyat

[٢٠٩٣] حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الصُّدَائِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ الْفُضَيْلِ، عَنْ عَطِيَّةَ مِثْلَهُ

2093. Bana Hüseyin b. Ali es-Sudâî, o babasından, Fudayl tarikiyle Atıyye'den yukarıdaki rivayetin aynısını rivayet etmiştir.[516]

[٢٠٩٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامُ بْنُ سَلْمٍ، عَنْ عَنْبَسَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «الْحَنِيفُ: الْحَاجُّ.»

2094. Bize İbn Humeyd, Hakkâm b. Selm, Anbese, Muhammed b. Abdurrahman, Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "الْحَنِيفُ, 'hacceden' demektir."

[٢٠٩٥] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ التَّيْمِيِّ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ زِيَادٍ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَسَنَ عَنِ الْحَنِيفِيَّةِ، قَالَ: «هُوَ حَجُّ هَذَا الْبَيْتِ» قَالَ ابْنُ التَّيْمِيِّ: وَأَخْبَرَنِي جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاحِمٍ مِثْلَهُ

2095. Bana Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, İbn Teymî, Kesîr b. Ziyâd tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Hasan el-Basrî'ye haniflik hakkında sordum. O da bunun Kâbe'yi haccetmek olduğunu söyledi."

İbn Teymî der ki: "Bana Cüveybir, Dahhâk b. Müzâhim'den bu rivayetin aynısını nakletti."[517]

---

alanında yetkin bir kimse olup aynı zamanda Buhârî, İbn Ebî Hâtim, Ebû Dâvûd ve diğerlerinin de kendisinden hadis aldığı hocalarıdır. Hayatı hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(1)/17.

Ubeydullah b. Musa ise el-Absî el-Hâfız olup sikadır. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/334-335; Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, 1/322-323.

Fudayl ise, İbn Merzûk er-Rakkâşî olup sika bir râvidir. Şâkir, 3/105.

516 Rivayetin senedinde adı geçen Hüseyin b. Ali es-Sudâî el-Ekfânî olup sika, âdil ve sâlihlerdendir. Tirmizî ve Nesâî vb. ondan rivayette bulunmuşlardır. Hakkında İbn Hacer, *Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/56; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/67-68. Babası ise, Ali b. Yezîd b. Selim es-Sudâî olup aynı şekilde sikadır. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/56. Şâkir, 3/105.

517 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/59; Türkî, 2/592.

[٢٠٩٦] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{حُنَفَاءَ} قَالَ: حُجَّاجًا.»

2096. Bize İbn Beşşâr'ın İbn Mehdî, Süfyân tarikiyle Süddî'den rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "{حُنَفَاءَ} *'Allah'a yönelenler'*[518] sözü 'haccedenler' mânasındadır."[519] **[2/592]**

[٢٠٩٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {حُنَفَاءَ} ، قَالَ: حَاجًّا.»

2097. Bana Müsennâ'nın, Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {حُنَفَاءَ} *"Allah'a yönelenler"*[520] sözünün "hacceden" mânasında olduğunu söylemiştir.[521]

c. Nüzûl Sebebi

[٢٠٩٨] حَدَّثَنَا عَنْ وَكِيعٍ، عَنْ فُضَيْلِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ، قَالَ: «كَانَ النَّاسُ مِنْ مُضَرٍ يَحُجُّونَ الْبَيْتَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ يُسَمَّوْنَ حُنَفَاءَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ}.»

2098. Bize Vekî''nin Fudayl b. Gazvân tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Kâsım şöyle demiştir: "Mudar kabilesinden kendilerine 'Hanîfler' denilen bazı insanlar Câhiliyye döneminde Kâbe'yi haccediyorlardı. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {حُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ} *'Allah'a yönelen, O'na ortak koşmayan kimseler (olun).'*[522] âyetini indirdi."[523]

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "الْحَنِيفُ, 'tâbi olan' demektir."

---

518 Hac 22/31.

519 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/140, Abd b. Humeyd'e nispetle. Ayrıca Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 212, Süddî'den; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/241 (1291. numaralı rivayetten sonra) Esbât tarikiyle Süddî'den. Ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/140, 4/359, İbnü'l-Münzir'e nispetle Süddî'den; Türkî, 2/592.

520 Hac 22/31.

521 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/241 (1291) Abdullah b. Sâlih tarikiyle, ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/359, İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/593.

522 Hac 22/31.

523 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/359, İbn Ebî Hâtim'e nispetle; Türkî, 2/593.

Nitekim daha önce bu kelimenin mânasının "doğruluk/istikamet" demek olduğunu söyleyenlerin görüşlerini açıklamıştık.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet şöyledir:

[٢٠٩٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{حُنَفَاءَ}، قَالَ: مُتَّبِعِينَ.»

2099. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Abdurrahman, Süfyân tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {حُنَفَاءَ} *"Allah'a yönelenler"*[524] sözünün "tâbi olanlar" anlamında olduğunu söylemiştir.[525]

3- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "İbrahim'in dini الْحَنِيفُ diye isimlendirilmiştir. Çünkü insanlara sünnet olma uygulamasını öğreten ilk imamdır. Kendinden sonra gelenler de onun bu sünnetine tâbi olmuşlardır."

Bu görüş sahipleri şöyle derler: "İbrahim'in sünnet olduğu şekilde sünnet olan herkes İbrahim'in dini üzere hanîftir." **[2/593]**

4- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Allah'ın {قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا} *'Hayır, hakka yönelen İbrahim'in dinine uyarız.'*[526] sözü 'Bilakis dini Allah'a has kılan İbrahim'in dinine tâbi oluruz.' demektir. Onların bu sözüne göre İbrahim dinini sadece Allah'a has kılmıştır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet şöyledir:

[٢١٠٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ: ثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمُفَضَّلِ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا} يَقُولُ: مُخْلِصًا.»

2100. Bize Muhammed b. Hüseyin, Ahmed b. Mufaddal, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَاتَّبَعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا} *"Allah'a*

524 Hac 22/31.

525 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân* s. 212; onun kanalıyla İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/241 (1291) ve ayrıca Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 4/359, Abd b. Humeyd'e ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/593.

526 Bakara 2/135.

yönelen İbrahim'in milletine tâbi olan..."[527] sözündeki {حَنِيفًا} *"Allah'a yönelen"*[528] kelimesinin "has kılan" anlamında olduğunu söylemiştir."[529]

5- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Hayır haniflik, İslâm'dır. Dininde İbrahim'in yolunu takip eden ve onda devamlı olan hanîftir."

Ebû Cafer et-Taberî şöyle der: Bana göre hanîf, İbrahim'in dini üzere dosdoğru olmak ve dininde ona uymaktır. Çünkü eğer hanîflik Kâbe'yi tavaf etmek olsaydı Câhiliyye döneminde müşrikler içerisinde Kâbe'yi tavaf edenlerin de hanîf olmaları gerekirdi. Oysa şanı yüce olan Allah bunun haniflik olduğunu şu sözüyle nefyetmiştir:

{وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ}

"(İbrahim ne Yahudilerin iddia ettiği gibi Yahudi idi, ne de Hıristiyanların iddia ettiği gibi Hıristiyandı) Fakat o, hanîf bir Müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi."[530]

Sünnet olma konusundaki görüş de böyledir. Eğer haniflik sünnet olma olsaydı Yahudilerin de hanîf olmaları gerekirdi. Oysa Allah onları bu vasıfta olmaktan şu sözüyle çıkarmıştır:

{مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا}

"İbrahim, ne (Yahudilerin iddia ettiği gibi) Yahudi idi, ne de (Hıristiyanların iddia ettiği gibi) Hıristiyan. Fakat o, hanîf bir Müslümandı."[531]

Bu durumda hanîflik, sadece tek başına sünnet olmak olmadığı gibi Kâbe'yi tavaf etmek de değildir. Ancak hanîflik, açıkladığımız üzere İbrahim'in (as) dini üzere olup din konusunda ona tâbi olmak ve onun yolundan gitmektir.

Eğer bir kimse şöyle derse: "İbrahim'den (as) önceki peygamberler ve onların ümmetleri İbrahim'in (as) ve onun yolunu takip edenler gibi kendilerine emredilen şeylerde Allah'a itaatte istikamet üzere değiller miydi?"

---

527 Nisâ 4/125.
528 Nisâ 4/125.
529 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 4/1074 (6011), Ahmed b. Mufaddal tarikiyle; Türkî, 2/594.
530 Âl-i İmrân 3/67.
531 Âl-i İmrân 3/67.

"Bilakis onlar istikamet üzereydiler" diye cevap verilir.

d. Hanifliğin İbrahim'e (as) ve Onun Dinine Uyanlara İzafe Edilme Sebebi

Eğer bir kimse şöyle derse: "Haniflik nasıl olur da özellikle İbrahim'e (as) ve onun dinine uyanlara izafe edildi de kendinden önceki diğer peygamberlere ve onlara uyanlara izafe edilmedi?" **[2/594]**

Şöyle cevap verilir: İbrahim'den (as) önceki bütün peygamberler Allah'a itaat eden hanîf kimselerdi. Ancak şanı yüce olan Allah onlardan hiçbirisini İbrahim'i önder kıldığı gibi kıyamete kadar önder kılmamıştır. Allah onu hac menâsiki, sünnet olma ve bunun dışındaki İslâm'ın hükümleri konusunda kıyamete kadar ebedî olarak kendisine uyulan bir önder kılmış ve onun bu konularda yerleştirdiği uygulamaları kullarından mümin olanlarla kâfir olanların ve itaat edenlerle asi olanların arasını ayıran bir işaret kılmıştır. Böylece insanlardan onun dinine uyanlar, onun hidâyeti ve uyulması gereken kurallarında devamlı olanlar "hanîf" diye isimlendirilmiş dininden sapanlar diğer dinlerin isimleriyle isimlendirilmişler ve kendilerine Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî ve bunların dışındaki diğer dinlerin isimleri söylenmiştir.

3. {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} "O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} *"O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ} *"O, Allah'a ortak koşanlardan değildi."*[532] sözüne gelince o bu sözünde şöyle demektedir: "O, putlara ibadet etmeyi din edinenlerden ve Yahudi ve Hıristiyanlardan olmamıştır. Bilakis hanîf bir Müslüman'dı."

532 **Bakara 2/135.**

[BAKARA SÛRESİ 136. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ﴾

"Deyin ki: 'Biz Allah'a, bize indirilene (Kur'ân'a), İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub oğullarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilene iman ettik. Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz ve biz O'na teslim olmuş kimseleriz.'" (Bakara 2/136)

1. {قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ} "Deyin ki: 'Biz Allah'a, iman ettik'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ} *"Deyin ki: 'Biz Allah'a, iman ettik.'"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Size '(Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyan olun ki hidâyete eresiniz' diyen bu Yahudilere ve Hıristiyanlara; {قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ} *'Deyin ki: 'Biz Allah'a iman ettik.'*[533] Yani onu tasdik ettik.'"

Biz daha önce geçtiği yerde imanın, "tasdik etmek" mânasında olduğunu açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak istiyorum.

2. {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا} "Bize indirilene (Kur'ân'a)"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا} *"bize indirilene (Kur'ân'a)..."* sözünün tefsiri:

Allah {وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا} *"bize indirilene (Kur'ân'a)"*[534] sözünde şöyle demektedir: "Biz aynı şekilde Allah'ın Peygamberimiz Muhammed'e (sav) indirdiği kitabı da tasdik ettik."

Allah âyette Kur'ân'ın indirilmesi sözünü onlara izafe etti. Çünkü onlar o kitaba tâbi olanlar ve onun emirlerini yerine getirmek yasaklarından da sakınmakla emrolunanlardır. Böylece -her ne kadar Kur'ân Resûlullah'a

533 Bakara 2/136.
534 Bakara 2/136.

inmişse de- Kur'ân'da müminler için yer alan açıkladığım mânalardan dolayı "Kur'ân onlara indirildi" mânasındadır. **[2/596]**

3. {وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ} "İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub oğullarına indirilene..."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ} *"İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub oğullarına indirilene..."* sözünün tefsiri:

Allah {وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ} *"İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve Yakub oğullarına indirilene..."*[535] sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz aynı şekilde İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarına (esbâta) indirileni tasdik ettik." Bunlar Yakub'un çocuklarından peygamber olanlardır.

4. {وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ} "Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat'a ve İncil'e) ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilene"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ} *"Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat'a ve İncil'e) ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilene"* sözünün tefsiri:

Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz aynı şekilde Musa ve İsa'ya verilen Tevrat ve İncil ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilen kitaplara iman ettik. Onların hepsinin Allah katından bir hak, bir hidâyet ve bir nur olduğunu kabul ederek onları tasdik ettik. Yine Allah'ın bildirdiği bütün peygamberlerinin hak ve hidâyet üzere olduğunu, Allah'ın tevhidine ve O'na itaatle kullukta bulunmaya çağırmada aynı yol üzere onlardan her birinin diğerini tasdik ettiğini kabul ederek iman ettik."

5. {لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ} "Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ} *"Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz."* sözünün tefsiri:

535 Bakara 2/136.

Allah {لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ} *"Onlardan hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz."*[536] sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz peygamberlerden bir kısmına iman etmeyip bir kısmına da inkâr etmeyiz." Tıpkı Yahudilerin İsa ve Muhammed'i (as) dışlayarak bunlar dışındaki peygamberlere kabul ettikleri veya Hıristiyanların Muhammed'i (as) dışladıkları ve bunun dışındaki peygamberleri sahiplendikleri gibi. Bilakis bütün hepsinin Allah'ın resûlleri ve nebîleri olduğuna, onların hak ve hidayet üzere gönderildiklerine şahitlik ederiz.

6. {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} "Ve biz O'na teslim olanlarız"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} *"Ve biz O'na teslim olanlarız."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz Allah'a itaat ederek O'na boyun eğenler ve ibadetlerle O'na itaatkâr kimseleriz." Peygamber'in (sav) bu sözü Yahudilere söylediği ve onların İsa'yı (as) ve ona iman edenleri inkâr ettikleri söylenmiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen şu rivayetlerde olduğu gibi:

a. Nüzûl Sebebi

[٢١٠١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَفَرٌ مِنَ الْيَهُودِ فِيهِمْ أَبُو يَاسِرِ بْنُ أَخْطَبَ وَرَافِعُ بْنُ أَبِي رَافِعٍ وَعَازِرٌ وَخَالِدٌ وَزَيْدٌ وَأَزَارُ بْنُ أَبِي أَزَارٍ وَأَشْيَعُ، فَسَأَلُوهُ عَمَّنْ يُؤْمِنُ بِهِ مِنَ الرُّسُلِ، فَقَالَ: أُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا، وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ، وَمَا أُوتِيَ مُوسَى وَعِيسَى، وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ، لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ. فَلَمَّا ذَكَرَ عِيسَى جَحَدُوا نُبُوَّتَهُ وَقَالُوا: لَا نُؤْمِنُ بِعِيسَى، وَلَا نُؤْمِنُ بِمَنْ آمَنَ بِهِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: {قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ}.»

536 Bakara 2/136.

2101. Bize Ebû Küreyb'in, Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Peygamber'e (sav) Yahudilerden bir grup geldiler. İçlerinde Ebû Yâsir b. el-Ahtab, Râfi' b. Ebî Râfi', Âzir, Hâlid, Zeyd, Ezâr b. Ebî Ezâr ve Eşya' vardı. Peygamber'e (sav) peygamberlerden inandığı kimseleri sordular o da şöyle cevap verdi:

'Allah'a, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a ve Yakub oğullarına, Musa'ya ve İsa'ya indirilene ve nebîlere Rablerinden verilene inanırız ve onların arasında hiçbir ayrım yapmayız ve biz Allah'a teslim olanlarız.' İsa'yı söyleyince onun peygamberliğini inkâr ettiler ve dediler ki:

'İsa'ya ve onun inandığı kimselere inanmıyoruz. Bu sözleri üzerine Allah onlar hakkında;

{قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلُ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ}

'De ki: 'Ey kitap ehli! Sadece Allah'a, bize indirilene ve daha önce indirilmiş olan (ilâhî kitap)lara inandığımızdan ve çoğunuzun da fasıklar olmasından ötürü bizden hoşlanmıyorsunuz.'[537] âyetini indirdi." **[2/597]**

[٢١٠٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ، قَالَ: وَنَافِعُ بْنُ أَبِي نَافِعٍ، مَكَانَ رَافِعِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ.

2102. Bize İbn Humeyd, Seleme, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs "Peygamber'e (sav) (Yahudilerden bir grup) geldi" dedikten sonra yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletti. Ancak bu rivayette

537 Mâide 5/59.

yukarıdaki rivayette geçen Râfi‘ b. Ebî Râfi‘’in adı Nâfi‘ b. Ebî Nâfi‘ şeklinde geçmiştir.[538]

Katâde şöyle demiştir: “Bu âyet, şanı yüce olan Allah’ın müminlere bütün peygamberleri tasdik etmelerine dair bir emri olarak indirilmiştir.”

[٢١٠٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ} إِلَى قَوْلِهِ، {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} أَمَرَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ يُؤْمِنُوا وَيُصَدِّقُوا بِأَنْبِيَائِهِ وَرُسُلِهِ كُلِّهِمْ، وَلَا يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ.»

2103. Bize Bişr b. Muâz’ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah’ın {قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ} *“Deyin ki: ‘Biz Allah’a, bize indirilene (Kur’ân’a), İbrahim’e indirilene iman ettik.’”*[539] sözünün {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} *“ve biz O’na teslim olduk.”*[540] kısmına kadar (yani âyetin sonuna kadar) tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Allah müminlere bütün peygamberlerine iman etmelerini ve onları tasdik ederek onların arasından hiçbirini ayırmamalarını emretti.”[541]

b. الْأَسْبَاطُ Kelimesi

Âyette Allah’ın kendilerinden bahsettiği الْأَسْبَاطُ kelimesine gelince, bunlar Yakub b. İshâk b. İbrahim’in soyundan on iki kişidir. Bu erkeklerden her biri insanlardan bir topluluk oluşturduğu için “esbât” diye isimlendirilmişlerdir. **[2/597]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler şöyledir:

[٢١٠٤] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «الْأَسْبَاطُ: يُوسُفُ وَإِخْوَتُهُ بَنُو يَعْقُوبَ، وَلَدَ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا، فَوَلَدَ كُلُّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ، فَسُمُّوا أَسْبَاطًا.»

---

538 İbn Hişâm, *es-Sîret*, 1/567; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/243, 4/1164 (1299, 6559), Seleme tarikiyle; Türkî, 2/597.

539 Bakara 2/136.

540 Bakara 2/136.

541 Rivayetin son kısmını İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/243 (1305) Yezîd tarikiyle, baş tarafını ise (1304) Şeybân en-Nahvî tarikiyle Katâde’den nakletmiştir; Türkî, 2/597.

2104. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "الْأَسْبَاطُ: Yusuf ve Yakub oğullarından onun kardeşleri on iki erkek meydana getirmiş ve onlardan her bir erkek de insanlardan bir topluluk meydana getirmiştir. Bunlar الْأَسْبَاطُ diye isimlendirilmişlerdir."[542]

[٢١٠٥] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «أَمَّا الْأَسْبَاطُ فَهُمْ بَنُو يَعْقُوبَ: يُوسُفُ، وَبِنْيَامِينُ، وَرُوبِيلُ، وَيَهُوذَا، وَشِمْعُونَ، وَلَاوِي، وَدَانُ، وَقِهَاثُ.»

2105. Bana Musa'nın, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "الْأَسْبَاطُ sözüne gelince onlar Yakub oğullarıdır: Yusuf, Bünyamin, Rûbîl, Yehûzâ, Şim'ûn, Lâvî, Vedân ve Kıhâs'tır."[543]

[٢١٠٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «الْأَسْبَاطُ: يُوسُفُ وَإِخْوَتُهُ بَنُو يَعْقُوبَ اثْنَا عَشَرَ رَجُلًا، فَوُلِدَ لِكُلِّ رَجُلٍ مِنْهُمْ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ، فَسُمُّوا الْأَسْبَاطَ.»

2106. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o da babasından rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "الْأَسْبَاطُ: Yusuf ve Yakub oğullarından onun kardeşlerinden on iki erkektir. Onlardan her bir erkek de insanlardan bir topluluk meydana getirmiştir. Bunlar الْأَسْبَاطُ diye isimlendirilmişlerdir."[544]

[٢١٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: «نَكَحَ يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ وَهُوَ إِسْرَائِيلُ ابْنَةَ خَالِهِ لِيَا ابْنَةَ لِيَانَ بْنِ تُوبِيلَ بْنِ إِلْيَاسَ، فَوَلَدَتْ لَهُ رُوبِيلَ بْنَ يَعْقُوبَ، وَكَانَ أَكْبَرَ وَلَدِهِ، وَشِمْعُونَ بْنَ يَعْقُوبَ، وَلَاوِي بْنَ يَعْقُوبَ، وَيَهُوذَا بْنَ يَعْقُوبَ، وَرِيَالُونَ بْنَ يَعْقُوبَ، وَيَشْجَرَ بْنَ يَعْقُوبَ وَدِينَةَ بِنْتَ يَعْقُوبَ. ثُمَّ تُوُفِّيَتْ لِيَا بِنْتُ لِيَانَ، فَخَلَّفَ يَعْقُوبُ عَلَى أُخْتِهَا رَاحِيلَ بِنْتِ لِيَانَ بْنِ تُوبِيلَ بْنِ إِلْيَاسَ، فَوَلَدَتْ لَهُ يُوسُفَ بْنَ يَعْقُوبَ وَبِنْيَامِينَ، وَهُوَ بِالْعَرَبِيَّةِ أَسَدٌ، وَوُلِدَ لَهُ مِنْ سَرِيَّتَيْنِ لَهُ اسْمُ إِحْدَاهُمَا زُلْفَةَ، وَاسْمُ الْأُخْرَى بَلْهِيَّةَ أَرْبَعَةُ نَفَرٍ: دَانُ بْنُ يَعْقُوبَ، وَنَفْثَالِي بْنُ يَعْقُوبَ، وَجَادُ بْنُ

542 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/241 (1278. numaralı rivayetten sonra) muallak olarak; Türkî, 2/598.
543 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/243 (1300), Amr tarikiyle; Türkî, 2/598.
544 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/243 (1300), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/598.

يَعْقُوبَ، وَإِسْرَبُ بْنُ يَعْقُوبَ. فَكَانَ بَنُو يَعْقُوبَ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا، نَشَرَ اللَّهُ مِنْهُ اثْنَيْ عَشَرَ سِبْطًا لَا يُحْصَى عَدَدُهُمْ وَلَا يَعْلَمُ أَنْسَابَهُمْ إِلَّا اللَّهُ، يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: {وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا}.»

2107. Bize İbn Humeyd'in, Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre Muhammed b. İshâk şöyle demiştir: "Yakub b. İshâk ki o İsrâil olup dayısının kızı Lîyâ'nın kızı olan Liyân b. Tûbîl b. İlyâs ile evlendi. O, kendisine Rûbîl b. Yakub adında bir evlat dünyaya getirdi. Bu onun en büyük çocuğuydu. Bundan başka Şimûn b. Yakub, Lâvî b. Yakub, Yehûzâ b. Yakub, Riyâlûn b. Yakub, Yeşcer b. Yakub ve Dînete bint Yakub adında çocukları dünyaya getirdi. Ardından Liyâ bint Liyân vefat etti. Yakub kız kardeşinin yerine Râhîl bint Liyân b. Tûbîl b. İlyas'la evlendi. O da kendisine Yusuf b. Yakub ve Binyâmîn'i doğurdu. O, Arapça aslan demektir. Onun birinin adı Zülfe diğerinin adı Belhiyye olan iki cariyesinden dört çocuğu oldu. Bunlar: Dân b. Yakub, Nefsâlî b. Yakub, Câd b. Yakub ve İşrâb b. Yakub'dur. Böylece Yakub oğulları on iki kişi oldu. Allah bunlardan da nüfusları sayılamayacak ve Allah'tan başka kimsenin bilmeyeceği kadar çok on iki boy meydana getirdi. Nitekim Allah Teâlâ {وَقَطَّعْنَاهُمُ اثْنَتَيْ عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أُمَمًا} *'Biz onları on iki kabile halinde topluluklara ayırdık.'*[545] buyurmuştur."[546] **[2/598]**

[BAKARA SÛRESİ 137. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir." **(Bakara 2/137)**

---

545 Mâide 5/59.

546 Taberî, *Târîh*, 1/317; Türkî, 2/599.

1. {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} "Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar."

Şanı yüce olan Allah'ın {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} *"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} *"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar."*[547] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Eğer Yahudi ve Hıristiyanlar Allah'a, size indirilene, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarına, Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ile bütün diğer peygamberlere Rablerinden verilen kitaplara iman ederler ve sizin tasdik ettiğiniz gibi tasdik ederlerse bu durumda Allah'ın yardımına muvaffak kılınırlar ve doğru yolda olup hak yolundan ayrılmazlarsa hidâyete ererler. Onlar işte o zaman onların sizin dininize girmeleri ve bunu tasdik etmeleri nedeniyle sizdendir, siz de onlardansınız." Böylece şanı yüce olan Allah bu âyetle bir kimsenin bu âyetten önce saydığı mânalara iman etmeden onun amelini kabul etmeyeceğine işaret etmiştir. **[2/599]**

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[٢١٠٨] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «قَوْلُهُ: {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} وَنَحْوَ هَذَا، قَالَ: أَخْبَرَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ أَنَّ الْإِيمَانَ هُوَ الْعُرْوَةُ الْوُثْقَى، وَأَنَّهُ لَا يَقْبَلُ عَمَلًا إِلَّا بِهِ، وَلَا تُحَرَّمُ الْجَنَّةُ إِلَّا عَلَى مَنْ تَرَكَهُ.»

2108. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} *"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar."*[548] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette geçen {بِمِثْلِ} ifadesi) 'Bunun gibi' demektir. Allah Sübhânehû imanın urvetü'l-vüskâ (Allah'ın sağlam kulpu) olduğunu haber vermiş

547 Bakara 2/137.
548 Bakara 2/137.

ve iman olmadan ameli kabul etmeyeceğini cennetin de ancak imanı terk edene haram kılınacağını bildirmiştir."[549]

a. Kıraat

İbn Abbas'tan bu konuda Müslümanların Mushaflarında yer alan kıraata muhalif ve kıraat âlimlerinin terk edilmesi konusunda ittifak ettikleri bir kıraat rivayet edilmiştir. Bu kıraat şu rivayetteki gibidir:

[٢١٠٩] مَا حَدَّثَنَا بِهِ، مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: «لَا تَقُولُوا: {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} فَإِنَّهُ لَيْسَ لِلَّهِ مِثْلٌ، وَلَكِنْ قُولُوا: فَإِنْ آمَنُوا بِالَّذِينَ آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا، أَوْ، قَالَ: فَإِنْ آمَنُوا بِمَا آمَنْتُمْ بِهِ.»

2109. Bize Muhammed b. Müsennâ'nın Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Ebû Hamza tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "{فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا} *'Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar.'*[550] demeyin. Çünkü Allah'ın bir eşi ve benzeri yoktur. Ancak (فَإِنْ آمَنُوا بِالَّذِينَ آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا) 'iman ettiğiniz kimselere (gerektiği şekilde) inanırsanız' deyin veya (فَإِنْ آمَنُوا بِمَا آمَنْتُمْ بِهِ) 'eğer iman ettiğinize (gerektiği şekilde) inanırsanız' deyin."[551]

İbn Abbas bu okuyuşunda -şayet bu kıraatin ondan geldiği sahihse- {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ} *"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar."*[552] âyetine (فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ اللَّهِ، وَبِمِثْلِ مَا أُنْزِلَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ) "Eğer onlar Allah'ın benzerine iman ederlerse ve yine İbrahim'e ve İsmail'e indirilenin bir benzerine iman ederlerse" anlamı vermektedir. Eğer âyet bu anlama hamledilirse bu yüce Allah'a şirktir. Çünkü şanı yüce olan Allah'ın bir benzeri yoktur

549 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/244 (1307), Ebû Sâlih tarikiyle; Türkî, 2/598.

550 Bakara 2/137.

551 İbn Ebî Dâvûd, *Mesâhif*, s. 76; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/244 (1306); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, (603), seneddeki Şu'be tarikiyle. Yine İbn Ebî Dâvûd Şu'be, Ebû Cemre tarikiyle nakletmiştir. Taberî'nin naklettiği Ebû Hamza, İmrân b. Ebî Atâ el-Kassâb'dır. İbn Ebî Dâvûd'un naklettiği Ebû Cemre ise Nasr b. İmrân olup her ikisi de İbn Abbas'ın râvileridir. Şu'be bu ikisinden rivayette bulunmuştur; Türkî, 2/601.

552 Bakara 2/137.

ki ona iman edilsin ya da o inkâr edilsin. Ancak âyetin tefsiri bu yapılan tefsirin dışında bir mânaya hamledilirse ki bu bizim açıkladığımız mâna olup o da şudur: Eğer Allah'ın peygamberlerinden ve kitaplarından size saydıklarımızın tamamına sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse işte o zaman hidâyete ulaşırlar. Bu benzetme sadece iki iman ve iki ikrar arasında onlarla bunların (Müslümanlarla Yahudi ve Hıristiyanların) imanı ve ikrarı arasında yapılan bir benzetmedir. Tıpkı şöyle diyenin sözü gibi: "Amr senin kardeşine benim ona uğradığım gibi uğradı" مَرَّ عَمْرٌو بِأَخِيكَ مِثْلَ مَا مَرَرْتَ بِهِ. Bu kimse sözüyle "Amr benim ona uğradığım şekilde uğradı." mânasını kastetmektedir. Buradaki benzetme iki uğrama arasında yapılmıştır. Amr ile konuşan arasında yapılmamıştır. İşte Allah'ın {فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ} *"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse."*[553] sözü de bunun gibi olup benzetme iki iman arasındadır, inanılan şeyler (ilahlar) arasında değildir. **[2/600]**

2. {وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} "Yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} *"yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِنْ تَوَلَّوْا} "Yüz çevirirlerse"

Şanı yüce olan Allah {وَإِنْ تَوَلَّوْا} *"yüz çevirirlerse"*[554] sözüyle şunu kastetmektedir: "Muhammed'e (sav) ve ashabına "(Yahudiler) Yahudi veya (Hıristiyanlar) Hıristiyan olun" diyen onlar eğer yüz çevirirlerse. Ey müminler! Onlar yüz çevirirler de sizin Allah'a iman ettiğiniz gibi O'na ve peygamberlerinin O'ndan getirdiklerine ve onların Allah'ın gönderdiği elçiler olduklarına iman etmezlerse ve Allah'ın resûlleri arasında ayrım yaparlarsa yine Allah'la peygamberleri arasında ayrım yapar bir kısmına inanır bir kısmına inanmazlarsa ey müminler! Bilsinler ki onlar bir isyan, bir ayrılık ve Allah'a, Peygamber'e ve size karşı savaş içindedirler."

---

553 Bakara 2/137.
554 Bakara 2/137.

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

b. {شِقَاقٍ} "Şikâk"

[٢١١٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ قَتَادَةَ: «{فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} أَيْ فِي فِرَاقٍ.»

2110. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} *"onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar."*[555] sözündeki {شِقَاقٍ} kelimesinin "ayrılık" mânasında olduğunu söylemiştir.[556]

[٢١١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} يَعْنِي فِرَاقٍ.»

2111. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} *"onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar."*[557] sözündeki {شِقَاقٍ} kelimesinin "ayrılık" mânasında olduğunu söylemiştir.[558]

[٢١١٢] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} قَالَ: الشِّقَاقُ: الْفِرَاقُ وَالْمُحَارَبَةُ، إِذَا شَاقَّ فَقَدْ حَارَبَ، وَإِذَا حَارَبَ فَقَدْ شَاقَّ، وَهُمَا وَاحِدٌ فِي كَلَامِ الْعَرَبِ. وَقَرَأَ: {وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ}.»

2112. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Allah'ın {وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ} *'yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar.'*[559] sözündeki الشِّقَاقُ, 'karşı çıkma, muhalefet etme ve mücadele etme' mânasındandır. Bir kimse شَاقَّ

555 Bakara 2/137.
556 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/243 (1311. numaralı rivayetten sonra) muallak olarak; Türkî, 2/601.
557 Bakara 2/137.
558 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/244 (1311), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/601.
559 Bakara 2/137.

dediğinde حَارَبَ 'mücadele etti' demiş olur ve bu iki kelime de Arapçada aynı mânadadır."

Râvi ardından {وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ} *"Kim, Peygamber'e karşı çıkarsa..."*[560] âyetini okumuştur. **[2/601]**

الشِّقَاقُ kelimesinin aslı bize göre –Allahu a'lem– şu sözü söyleyenin sözünden alınmıştır: Bir iş ona sıkıntı ve eziyet verdiğinde شَقَّ عَلَيْهِ هَذَا الْأَمْرُ "Bu iş ona zor geldi." Bundan başka her ikisinden birisinin diğerine sıkıntı vermesi, eziyet edip kötülüğünün ağır gelmesi mânasında شَاقَّ فُلَانٌ فُلَانًا "falan filan kişiye zorluk çıkardı" denilir. Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا} sözü de bu anlamda kullanılmıştır ve *"Eğer karı-kocanın (birbirlerine verdikleri sıkıntı nedeniyle) ayrılmalarından endişe edersen"*[561] mânasındadır.

3. {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} "Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} *"Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."* sözünün tefsiri:

a. {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ} "Allah, onlara karşı seni koruyacaktır"

Şanı yüce olan Allah {فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ} *"Allah, onlara karşı seni koruyacaktır."*[562] sözüyle şunu kastetmektedir: Ey Muhammed (sav)! Sana ve ashabına {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} *'(Yahudiler) Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.'*[563] diyen Yahudi ve Hıristiyanlara karşı Allah yeter. Eğer onlar Allah'a, sana indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshâk'a ve diğer peygamberlere indirilene senin ashabının iman ettiği gibi iman etmezlerse ve Allah ve Resûlü'nün arasını ayırırlarsa ya kılıçla savaşmak ya da senin etrafından sürülmekle veya bunun dışındaki cezalarla cezalandırılırlar.

b. {وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ} "O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir"

Şüphesiz Allah onların sana dilleriyle söylediklerini, ağızlarıyla ortaya attıkları cahilliklerini, küfre ve diğer bâtıl dinlere davetlerini işitmekte, sana ve müminlerden senin ashabına karşı içlerinde gizledikleri haset

560 Nisâ 4/115.
561 Nisâ 4/35.
562 Bakara 2/137.
563 Bakara 2/135.

ve kini bilmektedir. Allah bunu onlara derhal yaptı ve Peygamberine olan sözünü yerine getirdi ve onu kendilerine musallat kıldı da sonunda onlardan bazılarını öldürdü, bazılarını yüceltip bazılarını da zelil kıldı ve onları cizye ödeme cezasıyla alçaltarak küçük düşürdü. **[2/602]**

[BAKARA SÛRESİ 138. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ﴾

"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır). Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz O'na ibadet edenleriz.' (deyin)." **(Bakara 2/137)**

1. {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} "Biz, Allah'ın boyasıyla boyanmışızdır. Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz O'na ibadet edenleriz.' (deyin)."

Şanı yüce olan Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır). Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir? Biz O'na ibadet edenleriz.' (deyin)."* sözünün tefsiri:

a. {صِبْغَةَ} "Sıbğa: Boya"

Şanı yüce olan Allah âyette geçen الصِّبْغَةُ ile İslâm'ın boyasını kastetmektedir. Çünkü Hıristiyanlar çocuklarını Hıristiyanlaştırmak istediklerinde onları bir suyun içine koyarlar/batırırlar (vaftiz ederler) ve bunun İslâm'ın sünnet olma emri mesabesinde (sünnet olmanın bir temizlik olduğu gibi) onun kutsanması (gerçek Hıristiyan olması) olduğunu iddia ederlerdi. İşte onların Hıristiyanlıktaki boyası budur. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah, onlar Allah'ın Peygamberi Muhammed'e (sav) ve ona iman edenlere {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا} *'(Yahudiler) Yahudi olun' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız.'*[564] diyenlere şöyle dedi: "Ey Muhammed! Onlara de ki: 'Ey Yahudiler ve Hıristiyanlar! Bilakis siz boyaların en güzeli olan Allah'ın boyasına, İbrahim'in dinine tâbi olun. Muhakkak ki o hanîf Müslümanlıktır. Allah'a şirk koşmayı ve O'nun yolu olan hidâyetten sapmayı bırakın.'"

564 Bakara 2/135.

b. İ'râb

Âyetteki الصِّبْغَةُ kelimesini {مِلَّةَ} *"Dini"*[565] kelimesine atfederek okuyan kimse onu صِبْغَةَ şeklinde mansup yapmıştır. Bunun gibi الْمِلَّةُ kelimesini (مِلَّةُ) şeklinde merfû yapan da الصِّبْغَةُ kelimesini صِبْغَةُ şeklinde merfû okumuştur. Bu şeklin dışında merfû yapılması da caiz olabilir ki o da ibtidâ yani atıf yapmadan başlangıç ifadesi olarak هِيَ صِبْغَةُ اللَّهِ mânasında okumaktır. Bazen الْمِلَّةُ kelimesine atfetmeden mansup yapmak da mümkündür. Ancak bu durumda (الصِّبْغَةُ kelimesini) âyetin sonundaki {وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ} *"ve biz O'na teslim olduk."*[566] ifadesine kadar {قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ} *"Deyin ki: 'Allah'a iman ettik.'"*[567] âyetine atfederek {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[568] şeklinde "Bu imana inandık" mânasında okumak gerekir. Bu durumda da iman صِبْغَةُ اللَّهِ yani Allah'ın boyasıdır. الصِّبْغَةُ kelimesinin tefsiriyle ilgili bizim söylediklerimizin bir benzerini müfessirlerden bir grup da söylemiştir.

Müfessirlerin bu görüşleriyle ilgili rivayetler şunlardır:

[٢١١٣] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} إِنَّ الْيَهُودَ تَصْبُغُ أَبْنَاءَهَا يَهُودَ، وَالنَّصَارَى تَصْبُغُ أَبْنَاءَهَا نَصَارَى، وَإِنَّ صِبْغَةَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ، فَلَا صِبْغَةَ أَحْسَنَ مِنَ الْإِسْلَامِ وَلَا أَطْهَرَ، وَهُوَ دِينُ اللَّهِ بَعَثَ بِهِ نُوحًا وَالْأَنْبِيَاءَ بَعْدَهُ.»

2113. Bize Bişr'in Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır). Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?"*[569] sözünün tefsirinde şöyle demiştir: "Yahudiler çocuklarını Yahudilik boyasıyla Hıristiyanlar da Hıristiyanlık boyasıyla boyarlar. Allah'ın boyası ise İslâm'dır. Allah'ın boyası olan İslâm'dan daha güzel ve daha temiz bir boya yoktur.

565 Bakara 2/135.
566 Bakara 2/136.
567 Bakara 2/136.
568 Bakara 2/138.
569 Bakara 2/138.

O, Allah'ın Nûh'u (as) ve ondan sonraki peygamberleri kendisiyle gönderdiği dinidir."[570] **[2/603]**

[٢١١٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ عَطَاءٌ: «{صِبْغَةَ اللَّهِ} صَبَغَتِ الْيَهُودُ أَبْنَاءَهُمْ خَالَفُوا الْفِطْرَةَ.»

2114. Bize Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[571] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler çocuklarını Yahudilik boyası ile boyadılar ve fıtrata aykırı davrandılar."

c. {صِبْغَةَ اللَّهِ} "(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."

Müfessirler Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[572] sözünün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları bu sözün "Allah'ın dini" mânasında olduğunu söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢١١٥] حَدَّثَنِي الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{صِبْغَةَ اللَّهِ}، قَالَ: دِينُ اللَّهِ.»

2115. Bana Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[573] sözü hakkında şöyle demiştir: "O, Allah'ın dinidir."[574]

[٢١١٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «فِي قَوْلِهِ: {صِبْغَةَ اللَّهِ}، قَالَ: دِينُ اللَّهِ. {وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ دِينًا.»

---

570 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Taberî, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/603.
571 Bakara 2/138.
572 Bakara 2/138.
573 Bakara 2/138.
574 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/60. Türkî, 2/604.

2116. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[575] sözü hakkında şöyle demiştir: "'O Allah'ın dinidir.' {وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} *'Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?'*[576] Yani Allah'ın dininden daha güzel din yoktur."[577]

[٢١١٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ

2117. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢١١٨] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2118. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Süfyân bir râvi tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[578]

[٢١١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2119. Bana Müsennâ, Ebû Nu'aym, Süfyân tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢١٢٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2120. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/604]**

---

575 Bakara 2/138.

576 Bakara 2/138.

577 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/245 (131, 1315. numaralı rivayetlerden sonra) Ebû Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/604.

578 Abd b. Humeyd, -İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/161'de geçtiği üzere- Mansûr tarikiyle Mücâhid'den nakletmiştir. Yine bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 49; Türkî, 2/604.

[٢١٢١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلُ بْنُ مَرْزُوقٍ، عَنْ عَطِيَّةَ: «قَوْلَهُ: {صِبْغَةَ اللَّهِ} قَالَ: دِينُ اللَّهِ.»

2121. Bana Ahmed b. İshâk'ın Ebû Ahmed, Fudayl b. Merzûk tarikiyle rivayet ettiğine göre Atıyye, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[579] sözünün "Allah'ın dini" anlamında olduğunu söylemiştir.[580]

[٢١٢٢] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} يَقُولُ: دِينُ اللَّهِ، وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ دِينًا.»

2122. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır). Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?"*[581] sözündeki {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[582] ifadesinin "Allah'ın dini" anlamında olduğunu ve devamının ise "'Allah'ın dininden daha güzel olan kimin dinidir?'" mânasında olduğunu söylemiştir.[583]

[٢١٢٣] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{صِبْغَةَ اللَّهِ} قَالَ: دِينُ اللَّهِ.»

2123. Bana Muhammed b. Sa'd'ın babasından, o amcasından, o babasından, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[584] sözünün "Allah'ın dini" anlamında olduğunu söylemiştir.[585]

---

579 Bakara 2/138.

580 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/245 (1313. numaralı rivayetten sonra) muallak olarak; Türkî, 2/605.

581 Bakara 2/138.

582 Bakara 2/138.

583 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/245 (1313, 1315. numaralı rivayetlerden sonra) Amr tarikiyle; Türkî, 2/605.

584 Bakara 2/138.

585 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/245 (1313), Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan; Türkî, 2/605.

[٢١٢٤] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {صِبْغَةَ اللَّهِ}، قَالَ: دِينُ اللَّهِ.»

2124. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[586] sözünün "Allah'ın dini" anlamında olduğunu söylemiştir.

[٢١٢٥] حَدَّثَنِي ابْنُ الْبَرْقِيِّ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ زَيْدٍ: عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {صِبْغَةَ اللَّهِ} فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

2125. Bana İbnü'l-Berkî'nin Amr b. Ebî Seleme tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İbn Zeyd'e Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *'(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır).'*[587] sözü hakkında sordum." Sonra yukarıdaki rivayetin aynısını zikretti.

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "{صِبْغَةَ اللَّهِ} *'(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır).'*[588] sözü فِطْرَةُ اللَّهِ yani Allah'ın insanda yarattığı fıtrat anlamındadır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢١٢٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِ اللَّهِ: {صِبْغَةَ اللَّهِ} قَالَ: فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا.»

2126. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[589] sözünün "Allah'ın insanda yarattığı fıtrat" anlamında olduğunu söylemiştir. **[2/605]**

586 Bakara 2/138.
587 Bakara 2/138.
588 Bakara 2/138.
589 Bakara 2/138.

[٢١٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً}، قَالَ: الصِّبْغَةُ: الْفِطْرَةُ.»

2127. Bana Müsennâ, İshâk, Muhammed b. Harb, İbn Lehîa tarikiyle Ca'fer b. Rebî'a'dan rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً} *"Boyası Allah'ınkinden daha güzel olan kimdir?"*[590] sözündeki الصِّبْغَةُ'nın "(Allah'ın insanda yarattığı) fıtrat" anlamında olduğunu söylemiştir.[591]

[٢١٢٨] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «{صِبْغَةَ اللَّهِ} الْإِسْلَامُ، فِطْرَةُ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا «قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: قَالَ لِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ: « {صِبْغَةَ اللَّهِ}، قَالَ: دِينُ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ دِينًا، قَالَ: هِيَ فِطْرَةُ اللَّهِ.»

2128. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[592] sözünün "Allah'ın insanlarda yarattığı fıtrat" anlamında olduğunu söylemiştir.

İbn Cüreyc der ki: "Abdullah b. Kesîr bana dedi ki: {صِبْغَةَ اللَّهِ} *"(Biz) Allah'ın boyası(yla boyanmışızdır)."*[593] 'Allah'ın dini' anlamındadır. Allah'ın dininden daha güzel olan kimin dinidir?' İşte bu Allah'ın insanda yarattığı fıtrattır."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu görüşü ileri süren kimse الصِّبْغَةُ kelimesine "fıtrat" mânası vermiştir. Bu durumda da âyetin anlamı şöyledir: "Bilakis biz Allah'ın (yarattığı) fıtratına ve varlıkları onun üzerine yaratmış olduğu dinine tâbi oluruz ki bu din dosdoğru dindir. Şanı yüce olan Allah'ın {فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Gökleri ve yeri yoktan var eden...."*[594] âyetinde gökleri

590 Bakara 2/138.
591 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 214; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/16 ve Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, İbn Ebî Necîh tarikiyle Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/606.
592 Bakara 2/138.
593 Bakara 2/138.
594 En'âm 6/14.

ve yeri yaratan mânasında olduğu gibi (yani âyetteki فَاطِرٌ kelimesi yaratma mânasında olduğu gibi burada da "fıtratı yaratmıştır" mânasındadır).

2. {وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ} "Biz O'na ibadet edenleriz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ} *"Biz O'na ibadet edenleriz."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ} *"Biz O'na ibadet edenleriz."*[595] sözü şanı yüce olan Allah'ın Peygamberi'ne (sav) kendisine ve ona tâbi olanlara {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun."*[596] diyen Yahudilere ve Hıristiyanlara şöyle demesine dair bir emridir: "De ki: Bilakis biz Allah'ın boyası olan İbrahim'in (as) hanîf dinine tâbi oluruz. İbrahim'in dinine tâbi olmamızda din(in emirlerine uyma) konusunda ona olan bu itaatimizle Allah'a kulluk ederiz –{عَابِدُونَ} *'ibadet edenleriz.'*[597] sözüyle Allah'a itaat ederek boyun eğenleri kastetmektedir-. Biz Allah'a olan bu itaat ve boyun eğmemizi O'nun emirlerini yerine getirmede ve gönderdiği peygamberlerinin risâletlerini kabul etmede O'na karşı büyüklüklük taslamaksızın yaparız. Yahudilerin ve Hıristiyanların büyüklük tasladıkları böylece de Muhammed'i (sav) kibirleri, kıskançlıkları ve hasetleri nedeniyle inkâr ettikleri gibi (yapmayız)." **[2/606]**

[BAKARA SÛRESİ 139. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا
وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ﴾

"Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işlediklerinizse size aittir. Biz O'na gönülden bağlanmış kimseleriz.'" **(Bakara 2/139)**

595 Bakara 2/138.
596 Bakara 2/135.
597 Bakara 2/138.

1. {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ} "Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ} *"Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz size aittir.'"* sözünün tefsiri:

a. {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} "Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz?"

Şanı yüce olan Allah {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} *"Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[598] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed (sav)! Sana ve ashabına {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} *'(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun.'"*[599] diyen, dinlerinin sizin dininizden yine kitaplarının sizin kitabınızdan daha hayırlı olduğunu çünkü kendi kitaplarının sizin kitabınızdan daha önce geldiğini bu nedenle de onların Allah katında sizden daha üstün olduklarını ileri süren Yahudiler ve Hıristiyanlar topluluğuna şöyle söyle:

'O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbiniz iken Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz? Bütün hayırlar O'nun elindedir. Sevap da ceza da O'na aittir. Yine iyi ve kötü amellere karşılık vermek O'na aittir. Siz peygamberinizin bizim Peygamberimizden önce yine kitabınızın bizim kitabımızdan önce olduğu gerekçesiyle Allah yanında kendinizin bizden daha üstün olduğunuzu ileri sürüyorsunuz. Hâlbuki Rabbimiz aynıdır. Yalnız bizden her bir grubun yaptığı ve kazandığı sâlih ameller ve kötülüklerin karşılığı kendinedir. Bu yaptıkları nedeniyle o ya sevap elde eder ya da cezalandırılır. Soylarına, dinlerinin ve kitaplarının önce gelmesine bakılmaz.'"

Şanı yüce olan Allah {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا} *"Onlara de ki: ('Allah hakkında mı) Bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[600] sözüyle şunu kastetmektedir: "De ki: 'Bize düşmanlık yapıp bizimle tartışıyor musunuz?'"

---

598 Bakara 2/139.
599 Bakara 2/135.
600 Bakara 2/139.

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢١٢٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} قُلْ أَتُخَاصِمُونَنَا.»

2129. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsâ tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} *"Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[601] sözünün "Bizimle tartışıyor musunuz?" mânasında olduğunu söylemiştir.

[٢١٣٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «{قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا} أَتُخَاصِمُونَنَا.»

2130. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} *"Onlara de ki: 'Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[602] sözünün "Bizimle davalaşıyor musunuz?" mânasında olduğunu söylemiştir.

[٢١٣١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{أَتُحَاجُّونَنَا} أَتُجَادِلُونَنَا.»

2131. Bana Muhammed b. Sa'd'ın babasından, o amcasından, o babasından, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbâs {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا} *"Onlara de ki: ('Allah hakkında mı) Bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[603] sözünün "De ki: Bizimle cedelleşiyor musunuz?" mânasında olduğunu söylemiştir.[604] **[2/607]**

---

601 Bakara 2/139.
602 Bakara 2/139.
603 Bakara 2/139.
604 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/245 (1316), Dahhâk tarikiyle İbn Abbas'tan أَتُخَاصِمُونَنَا "Bizimle davalaşıyor musunuz?" lafzıyla; Türkî, 2/608.

2. {وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ} "Biz O'na gönülden bağlanmış kimseleriz"

Allah'ın {وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ} *"Biz O'na gönülden bağlanmış kimseleriz."* sözünün tefsiri:

O bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Biz ibadet ve itaati Allah'a has kılar O'na hiçbir şeyi ortak koşmayız; putperestlerin ve buzağıya tapanların ibadet ettiği gibi değil, yalnızca O'na ibadet eder, O'nun dışında başka hiçbir şeye ibadet etmeyiz."

Bu söz, şanı yüce olan Allah'ın Yahudilere bir azarlamasıdır. Müminlere ise şanı yüce olan Allah'ın, Muhammed'in (sav) ashabından müminleri zikrederek onlara deyin ki: -size {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun."*[605] diyen Yahudi ve Hıristiyanlara- "Siz Allah hakkında bizimle mi tartışıyorsunuz?" sözüyle bir delil göstermesidir. Allah {فِي اللَّهِ} *"Allah hakkında"*[606] sözüyle ancak şunu kastetmektedir: "Allah'ın bize din edinmemizi emrettiği dini hakkında (bizimle mi tartışıyorsunuz?) Hâlbuki hepimizin Rabbi birdir, âdildir, zulmetmez. O, ancak kullarına yaptıklarının karşılığını verir. Siz ise dininizin, kitabınızın ve peygamberinizin bizden önce gelmesi nedeniyle Allah katında bizden üstün olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Biz hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan ibadeti sadece O'na has kılıyoruz. Siz ise ibadetinizde O'na şirk koştunuz. Bazılarınız buzağıya, bazılarınız İsa Mesih'e taptı. Nereden siz bizden daha hayırlı ve Allah katında bizden daha üstün olacaksınız?"

[BAKARA SÛRESİ 140. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

"Yoksa siz, 'İbrahim de İsmail de İshak da, Yakub ile Yakuboğulları da (Yahudilere göre) Yahudi, ya da (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan idiler' mi diyorsunuz? De ki: 'Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?' Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir? Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.'" **(Bakara 2/140)**

---

605 Bakara 2/135.
606 Bakara 2/139.

1. {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ} "Yoksa siz, 'İbrahim de, İsmail de, İshâk da, Yakub ile Yakub oğulları da (Yahudilere göre) Yahudi, ya da (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan idiler' mi diyorsunuz? De ki: 'Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?'"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ} *"Yoksa siz, 'İbrahim de, İsmail de, İshâk da, Yakub ile Yakub oğulları da (Yahudilere göre) Yahudi, ya da (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan idiler' mi diyorsunuz? De ki: 'Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı?'"* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bu âyetin okunuşu konusunda iki vecih vardır:

1- {أَمْ تَقُولُونَ} *"Yoksa siz diyor musunuz?"*[607] şeklinde "tâ" ile yapılan okuyuştur.[608] Kim bu şekilde okursa âyetin tefsiri şöyle olur: "Ey Muhammed! De ki: -Sana {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} *'(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun.'*[609] diyen Yahudi ve Hıristiyanlara- Allah hakkında bizimle mi tartışıyorsunuz? Yoksa İbrahim de mi [Hıristiyan'dı] diyorsunuz?" Bu okuyuşa göre söz konusu ifade {أَتُحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ} *"Allah hakkında mı bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[610] sözüne atfedilmiştir (yani önceki ifadeye bitişiktir). **[2/608]**

2- Diğer bir kıraat ise; (أَمْ يَقُولُونَ) şeklinde "yâ" ile okunmasıdır.[611] Bu şekilde okuyan Allah'ın sözüne şu şekilde mâna verir: (أَمْ يَقُولُونَ) sözü yeni bir cümlenin başında gelen istifham ifadesi olur (yani önceki ifadeden ayrıdır yani munkatı'dır).

---

607 Bakara 2/140.

608 Bu kıraat Hafs'ın Âsım'dan ve İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 115; Türkî, 2/608.

609 Bakara 2/135.

610 Bakara 2/139.

611 Bu kıraat Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Bekir'in Âsım'dan naklettiği bir kıraattir. Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 115; Türkî, 2/608.

Tıpkı Allah'ın;

{أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ}

"Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar?"[612] sözünde olduğu ve yine bu mânada şöyle denildiği gibi: إِنَّهَا لَإِبِلٌ أَمْ شَاءٌ "O bir deve sürüsü mü yoksa koyun sürüsü mü?" Âyetteki kelimeyi bu şekilde "yâ" ile okuyan yeni bir haber cümelesinin başına öncesindeki ifadeden ayrı olarak soru şeklinde onu getirmiş olur. Tıpkı şöyle denildiği gibi: أَتَقُومُ أَمْ يَقُومُ أَخُوكَ؟ "Sen mi kalkıyorsun yoksa kardeşin mi kalkıyor?" Bu durumda onun أَمْ يَقُومُ أَخُوكَ sözü öncesindeki cümleden ayrı olarak yeni bir soru ifadesi olup kendisinden önce geçen bir ifadeden istifham değildir (yani kendisinden önce geçen bir ifadeye atfedilerek onun hakkında soru değildir). Eğer atıf harfiyle öncesine atfedilerek istifham yapılsaydı öncesinde geçen ifadenin haberi olurdu ve şöyle denilirdi: أَتَقُومُ أَمْ تَقْعُدُ؟ "Sen ayakta mısın yoksa oturuyor musun?"

Bize göre bu iki kıraatten doğru olanı "yâ" ile değil de Allah'ın {قُلْ أَتُحَاجُّونَنَا} *"De ki: (Allah hakkında mı) Bizimle tartışıp duruyorsunuz?"*[613] sözüne atfedilerek "tâ" ile {أَمْ تَقُولُونَ} *"Yoksa siz diyor musunuz?"*[614] şeklinde "Bu iki işten hangisini yapıyorsunuz" mânasında okunandır.[615] Allah'ın dini konusunda mı bizimle tartışıyorsunuz? Böylece Allah katında bizden daha üstün ve hidâyet bakımından bizden daha doğru yolda olduğunuzu iddia ediyorsunuz. Oysa bizim durumumuz ve sizin durumunuz, az önce açıkladığımız gibidir. Yoksa siz İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Allah'ın isimlerini zikrettiği kimselerin sizin dininizden, (Yahudilere göre) Yahudi ve (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan olduklarını mı iddia ediyorsunuz? Böylece sizin iftira ve yalanlarınız insanlar arasında ortaya çıkmıştır. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlık Allah'ın isimlerini zikrettiği peygamberlerden sonra ortaya çıkmıştır. Şu halde أَمْ يَقُولُونَ şeklindeki "yâ" ile okuyuş kıraat âlimlerinin kıraatine göre kural dışı (şâz) olması nedeniyle caiz değildir. **[2/609]**

---

612 Yûnus 10/38.
613 Bakara 2/139.
614 Bakara 2/140.
615 Her iki kıraat de sahihtir, çünkü ikisi de mütevâtirdir; Türkî, 2/608.

Bu âyet aynı şekilde şanı yüce olan Allah'ın "Ey Muhammed! O Yahudi veya Hıristiyanlara de ki: Siz Allah hakkında benimle tartışıyor ve sizin dininizin bizim dinimizden üstün olduğunu ileri sürerek kendinizin hidâyet üzere olduğunu bizim de dalâlet üzere olduğumuzu şanı yüce olan Allah'tan öğrendiğiniz bir delille iddia ediyor ve bizi kendi dininize mi çağırıyorsunuz? Öyleyse haydi delilinizi getirin de din konusunda size tâbi olalım" diyerek Peygamberi Muhammed'e (as) kıssalarını haber verdiği Yahudilere ve Hıristiyanlara karşı sunduğu bir delildir. Yoksa siz, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarının sizin dininizden olduklarını mı iddia ediyorsunuz? Öyleyse bu iddianızla ilgili açık bir delil getirin de sizi bu konuda tasdik edelim. Kuşkusuz Allah bunların hepsini kendilerine uyulan önderler kılmıştır. Ardından da şanı yüce olan Allah, Peygamberine (sav) şöyle demiştir: "Ey Muhammed (sav)! Onlara de ki: Eğer siz, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarının (Yahudilere göre) Yahudi ve (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan olduklarını iddia ediyorsanız onları ve onların üzerinde oldukları dinleri siz mi daha iyi biliyorsunuz yoksa Allah mı daha iyi biliyor?"

2. {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} "Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed (sav)! Eğer -sana ve ashabına {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} *'(Yahudiler) 'Yahudi olun.' ve (Hıristiyanlar da) 'Hıristiyan olun.'*[616] diyen -Yahudiler ve Hıristiyanlar, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğulları, Yahudi ve Hıristiyan olduklarını iddia ederlerse onlardan daha zalim kim vardır? Yine, İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarının Müslüman olduklarına dair Allah'tan kendilerine gelen şahitliği yanlarında gizleyen bu insanlardan daha zalim kim vardır? Onlar bu şahitliği gizlediler ve onlara haksız yere Yahudilik ve Hıristiyanlık isnad ettiler."

---

616 Bakara 2/135.

a. Âyetin Tefsiri

Müfessirler bu âyetin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bir grup müfessir şu (rivayetlerdeki) kanaattedirler:

Bu konudaki rivayetler şöyledir:

[٢١٣٢] فَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} قَالَ: فِي قَوْلِ يَهُودَ لِإِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَمَنْ ذَكَرَ مَعَهُمَا إِنَّهُمْ كَانُوا يَهُودًا أَوْ نَصَارَى. فَيَقُولُ اللَّهُ: لَا تَكْتُمُوا مِنِّي شَهَادَةً إِنْ كَانَتْ عِنْدَكُمْ فِيهِمْ. وَقَدْ عَلِمَ أَنَّهُمْ كَاذِبُونَ.»

2132. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"*[617] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyet) Yahudilerin İbrahim, İsmail ve Allah'ın âyette bunlarla birlikte ismini zikrettiği kimselerin (Yahudilere göre) Yahudi veya (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan olduklarını söylemeleri hakkındadır. Allah da onların bu sözleri üzerine şöyle buyurmuştur:

'Eğer onlar sizden ise o halde benden onlar hakkındaki gerçeği gizlemeyin. Allah onların yalan söylediklerini bilmektedir.'"[618] **[2/610]**

[٢١٣٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} فِي قَوْلِ الْيَهُودِ لِإِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَمَنْ ذَكَرَ مَعَهُمَا إِنَّهُمْ كَانُوا يَهُودًا أَوْ نَصَارَى. فَقَالَ اللَّهُ لَهُمْ: لَا تَكْتُمُوا مِنِّي الشَّهَادَةَ فِيهِمْ إِنْ كَانَتْ عِنْدَكُمْ فِيهِمْ. وَقَدْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ.»

2133. Bana Müsennâ'nın, Ebû Huzeyfe, Şibl tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden*

---

617 Bakara 2/140.

618 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 215; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/610.

daha zalim kimdir?"[619] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Bu âyet) Yahudilerin İbrahim, İsmail ve Allah'ın âyette bunlarla birlikte ismini zikrettiği kimselerin (Yahudilere göre) Yahudi veya (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan olduklarını söylemeleri hakkındadır. Allah onların bu sözleri üzerine şöyle buyurmuştur:

'Eğer onlar hakkında elinizde bir şahitlik varsa benden onu gizlemeyin.' Allah onların yalan söylediklerini bilmektedir."

[٢١٣٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، عَنْ أَبِي الْأَشْهَبِ، عَنِ الْحَسَنِ: «أَنَّهُ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ. . .} إِلَى قَوْلِهِ: {قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} قَالَ الْحَسَنُ: وَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ عِنْدَ الْقَوْمِ مِنَ اللَّهِ شَهَادَةٌ أَنَّ أَنْبِيَاءَهُ بُرَآءُ مِنَ الْيَهُودِيَّةِ وَالنَّصْرَانِيَّةِ، كَمَا أَنَّ عِنْدَ الْقَوْمِ مِنَ اللَّهِ شَهَادَةً أَنَّ أَمْوَالَكُمْ وَدِمَاءَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ، فَبِمَ اسْتَحَلُّوهَا؟»

2134. Bize Kâsım'ın Hüseyin, İshâk, Ebu'l-Eşheb tarikiyle rivayet ettiğine göre Hasan el-Basrî {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ} *"Yoksa siz, 'İbrahim de İsmail de ...mi diyorsunuz?"* âyetini {قُلْ أَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"De ki: 'Sizler mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"*[620] kısmına kadar okumuş ve şöyle demiştir: "Vallahi bu Yahudilerin yanında Allah'tan kendilerine gelen bir şahitlik vardı ki o da Allah'ın peygamberlerinin Yahudilik ve Hıristiyanlıktan berî olduklarıdır. Tıpkı bu topluluğun yanında Allah'tan kendilerine mallarının ve kanlarının birbirlerine haram olduğunu gösteren bir şahitlik olduğu gibi. Neye göre bunları helâl sayıyorsunuz ki?"[621]

[٢١٣٥] حُدِّثْنَا عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «قَوْلَهُ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} أَهْلُ الْكِتَابِ، كَتَمُوا الْإِسْلَامَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ

619 Bakara 2/140.
620 Bakara 2/140.
621 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Taberî'ye nispetle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/246 (1320), Abbâd b. Mansûr tarikiyle Hasan el-Basrî'den; Türkî, 2/611.

دِينُ اللَّهِ، وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ: أَنَّهُمْ لَمْ يَكُونُوا يَهُودَ وَلَا نَصَارَى، وَكَانَتِ الْيَهُودِيَّةُ وَالنَّصْرَانِيَّةُ بَعْدَ هَؤُلَاءِ بِزَمَانٍ.»

2135. Bize Ammâr, İbn Ebî Ca'fer babası kanalıyla rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"*[622] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ehl-i Kitap onun Allah'ın dini olduğunu bildikleri, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de onların (İbrahim, İsmail vd.) (Yahudilere göre) Yahudi ve (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan olmadıklarını yazılı olarak buldukları ve Yahudi ve Hıristiyanların bütün bunlardan zaman olarak sonra olduğu halde İslâm'ı gizlediler."[623]

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle sadece Yahudi ve Hıristiyanları kastetmiştir. Çünkü onlar İbrahim'in ve onunla birlikte bu âyette ismi zikredilenlerin (Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyan olduklarını iddia etmişlerdir. Bu âyetle bunların yardımcıları olan şirk ehline yalanları ve Allah'ın peygamberleri hakkındaki bâtıl saçmalıklarını açıklamıştır. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlık onlardan (bu peygamberlerden) sonra ortaya çıkmıştır. Yok, eğer onlardan Yahudiliği ve Hıristiyanlığı nefyederlerse onlara şöyle denilir: "O halde haydi gelin o peygamberlerin üzerinde oldukları dine katılın. Siz ve biz hep birlikte onların hak üzere olduklarını kabul edelim, onların üzerinde bulundukları dine aykırı olan şeylerde de ihtilaf edelim."

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Bilakis, şanı yüce olan Allah {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *'Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?'*[624] sözüyle Muhammed'in (sav) peygamberliğini bildikleri ve kitaplarında da bunu yazılı olarak buldukları halde onu gizlemeleri nedeniyle Yahudileri kastetmektedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢١٣٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} أُولَئِكَ أَهْلُ

622 Bakara 2/140.
623 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/246 (1319), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/611.
624 Bakara 2/140.

الْكِتَابِ كَتَمُوا الْإِسْلَامَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ دِينُ اللَّهِ، وَاتَّخَذُوا الْيَهُودِيَّةَ وَالنَّصْرَانِيَّةَ، وَكَتَمُوا مُحَمَّدًا وَهُمْ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

2136. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى} *"Yoksa siz, 'İbrahim de, İsmail de, İshâk da, Yakub ile Yakuboğulları da (Yahudilere göre) Yahudi ya da (Hıristiyanlara göre) Hıristiyan idiler' mi diyorsunuz?"*[625] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Ehl-i Kitap olup onun Allah'ın dini olduğunu bildikleri halde İslâm'ı gizlediler; (Yahudiler) Yahudiliği ve (Hıristiyanlar) Hıristiyanlığı din edindiler. Yine Muhammed'in (sav) Allah'ın Resûlü olduğunu ellerinin altındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı olarak bildikleri halde onun peygamberliğini gizlediler."[626]

[٢١٣٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ، قَالَ: الشَّهَادَةُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكْتُوبٌ عِنْدَهُمْ، وَهُوَ الَّذِي كَتَمُوا.»

2137. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk tarikiyle Ma'mer'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"*[627] sözü hakkında şöyle demiştir: "Peygamber'in (sav) peygamber olduğu gerçeği onların yanlarındaki kitapta yazılıydı. Gizledikleri şey işte budur."

[٢١٣٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، نَحْوُ حَدِيثِ بِشْرِ بْنِ مُعَاذٍ عَنْ يَزِيدَ زُرَيْعٍ.

---

625 Bakara 2/140.
626 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/612.
627 Bakara 2/140.

2138. Bana Müsennâ, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî'den Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey''den naklettiği hadisin bir benzerini rivayet etmiştir.[628] **[2/612]**

[٢١٣٩] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ: «فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ}، قَالَ: هُمْ يَهُودٌ يُسْأَلُونَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَنْ صِفَتِهِ فِي كِتَابِ اللَّهِ عِنْدَهُمْ، فَيَكْتُمُونَ الصِّفَةَ.»

2139. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"*[629] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Hz. Peygamber (sav) ve özellikleri hakkında ellerinde bulunan Allah'ın kitabındaki bilgiler sorulduğunda bu özellikleri gizleyen Yahudilerdir."

Biz bu âyetin tefsiri konusunda aktardığımız görüşler içerisinde yukarıda bizim söylediğimiz görüşü (bu âyette İbrahim, İsmail ve İshâk gibi peygamberlerin Yahudi ve Hıristiyan olmadıklarına dair onların sahip oldukları bilgileri gizledikleri görüşünü) tercih ettik. Çünkü Allah Teâlâ'nın {وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ} *"Allah tarafından kendisine ulaşan bir gerçeği gizleyen kimseden daha zalim kimdir?"*[630] sözü, Allah'ın isimlerini söylediği peygamberlerin kıssalarının peşi sıra gelmiştir. Bu görüşler arasında doğruya en yakın olan, başka birinin değil onların (İbrahim, İsmail, İshâk...) kıssalarının kastedilmiş olmasıdır.

b. İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub Oğullarının Durumları Hakkında Allah'tan Yahudi ve Hıristiyanlara Gelen Şahitlik Nedir?

Eğer bir kimse şöyle derse: "İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarının durumları hakkında Allah'tan Yahudi ve Hıristiyanlara gelen şahitlik nedir?"

---

628 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/246 (1319. numaralı rivayetin ardından), İbn Ebî Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/612.

629 Bakara 2/140.

630 Bakara 2/140.

Ona şöyle cevap verilir: Onların yanlarında bulunan ve Allah'tan kendilerine gelen şahitlik onların Allah'ın kendilerine Tevrat ve İncil'de indirdiği ve bu ikisinde onların sünnetlerini benimsemeleri, dinlerine uymaları ve onların hanîf Müslümanlar olduklarını kendilerine bildirmesi hakkındaki durumlarıdır. İşte Allah katından onlara gelen şahitlik budur. O şahitlik ki Allah'ın Peygamberi (sav) onları İslâm'a davet ettiği zaman gizledikleri ve ona {لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ} "*'Yahudi ve Hıristiyanlardan başkası Cennet'e girmeyecek.'*"[631] yine Peygamber'e ve ashabına {كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تَهْتَدُوا} "*(Yahudiler) Yahudi veya (Hıristiyanlar) Hıristiyanlar olun ki hidâyet üzere olasınız.*"[632] dedikleri, ardından Allah'ın onları yalanlamak ve onların hakkı gizlediklerini, Allah'ın peygamberlerine bâtıl ve yalan iftiralarda bulunduklarını bildirmek üzere bu âyetleri indirdiği şahitliktir.

3. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "*Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed seninle tartışan bu Yahudi ve Hıristiyanlara de ki: {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *'Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir.'*[633]

Kitabında yer alan ve insanlara açıklamakla sorumlu tuttuğu İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğulları ve İslâm konusunda hakkı gizlemelerinden Allah habersiz değildir. Yine aynı şekilde onların Müslümanlar oldukları ve hanîf İslâm'ın Allah'ın bütün insanlara Yahudilik, Hıristiyanlık ve bu ikisinden başka diğer dinler dışında kendisiyle hesap soracağı dini olduğunu gizlemelerinden Allah habersiz değildir. Aynı şekilde Allah sizin bu yaptığınıza karşı hak ettiğiniz cezanızı da unutacak değildir. Bilakis O, sizin dünyada hemen âhirette de ileride olmak üzere cezalardan hangisini hak edenlerden olduğunuzu, yaptıklarınızı sizin aleyhinize olarak tek tek sayıp biriktirecek ki bunlara karşılık sizi cezalandırsın. Allah Teâlâ onları dünyada birbirlerini öldürmek ve bazılarını da sürgün ederek, vatanından ve yurdundan uzaklaştırarak peşinen cezalandırmıştır. Âhirette ise alçaltıcı bir azapla onları cezalandıracaktır." **[2/613]**

631 Bakara 2/111.
632 Bakara 2/111.
633 Bakara 2/140.

[BAKARA SÛRESİ 141. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

***"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz."* (Bakara 2/141)**

1. {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} "Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ} *"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorumlu tutulacak değilsiniz."* sözünün tefsiri:

a. {تِلْكَ أُمَّةٌ} "Onlar bir ümmettir."

Şanı yüce olan Allah {تِلْكَ أُمَّةٌ} *"Onlar bir ümmettir."*[634] sözüyle şunu kastetmektedir: "İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğulları."

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢١٤٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: «قَوْلَهُ تَعَالَى: {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ}، يَعْنِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ.»

2140. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd kanalıyla Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ} *"Onlar gelip geçmiş bir ümmettir."*[635] sözüyle İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarını kastettiğini söylemiştir.[636]

---

634 Bakara 2/141.
635 Bakara 2/141.
636 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/614.

[٢١٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، بِمِثْلِهِ.

2141. Bana Müsennâ, İshâk, Abdullah b. Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

Biz daha önce geçtiği yerde الْأُمَّةُ kelimesinin "topluluk/cemaat" demek olduğunu açıklamıştık.[637]

Bu izaha göre âyetin tefsiri şöyledir: "Ey Muhammed (sav) de ki: -Yahudi ve Hıristiyanlardan Allah hakkında seninle mücadele edenlere İbrahim ve onunla birlikte âyette ismi zikredilenlerin onların Müslümanlar oldukları konusunda gerçeği gizliyorlar ve onların (Yahudiler) Yahudi ve (Hıristiyanlar) Hıristiyan olduklarını iddia ediyorlarsa yalan söylemişlerdir-. Muhakkak ki İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğulları daha önce geçip gitmişler -yani ölüp gitmişlerdir- ve onlar Rablerinin huzurundadırlar. Onlar yaptıklarıyla geçip gittiler. Onların hayatlarında hayır olarak işledikleri Allah katında onların lehinedir. Şer olarak işledikleri de kendi aleyhlerinedir. Onlara sâlih amelleri dışında hiçbir şey fayda vermediği gibi kötülükleri dışında da hiçbir şey zarar vermez. Öyleyse Ey Yahudiler ve Hıristiyanlar! Şunu bilin ki: -Sizin kendileriyle övündüğünüz ve kötülüklerinize ve büyük günahlarınıza rağmen Rabbinizin azabından kendileri sayesinde kurtulacağınızı iddia ettiğiniz bu kimselerin- Allah katında sundukları sâlih amelleri dışında hiçbir şey onlara bir fayda sağlamaz, kötülükleri dışında da hiçbir şey onlara bir zarar vermez. Onlar böyleyse sizin de bu şekilde olmanız ve Allah katında sunduğunuz sâlih amellerden başka hiçbir şeyin size fayda vermemesi ve kötülükleriniz dışında yine hiçbir şeyin size zarar vermemesi işten bile değildir. Öyleyse nefsinize karşı dikkatli olun ve onları bir an önce içinde bulunduğunuz küfür, dalâlet ve Allah ve peygamberleri hakkında şüphe etmekten çıkarıp Allah'a tövbe etmeye ve O'na yönelmeye sevk edin. Yine ecdadın ve ataların faziletlerine güvenmeyi bırakın. Kuşkusuz size fayda verecek olan, yalnız kazandıklarınızdır. Size zarar verecek olan da yine yaptıklarınızdır. İbrahim, İsmail, İshâk, Yakub ve Yakub oğullarının yaptıklarından size

637 Bk. Türkî, 2/566.

sorulmayacak. Çünkü her nefis kıyamet günü Allah'ın huzuruna gelecek ve herkese kazandıklarından, daha önce yaptıklarından sorulacaktır, başkalarının daha önce yaptıklarından değil."

[BAKARA SÛRESİ 142. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), 'Onları yönelmekte oldukları kıbleden (Kudüs'ten) çeviren nedir?' diyecekler. De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.'" **(Bakara 2/142)**

1. {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} "Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), diyecekler"

a. "Sefihler" Kelimesiyle Kastedilenler

Şanı yüce olan Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), diyecekler."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ'nın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), diyecekler."*[638] sözüyle kastettiği Yahudiler ve münafıklardır. Allah onları {السُّفَهَاءُ} *"kendini bilmezler"*[639] diye isimlendirmiştir. Çünkü onlar hakkı, bilmezden gelmişlerdir. Yahudi din adamları hakkı bilmezden gelmişler ve onların cahilleri ve ahmakları Muhmmed'e (sav) tâbi olmaya karşı büyüklenmişlerdir. Çünkü o, Araplardan bir peygamber olup İsrâiloğulları'ndan bir peygamber değildi. Münafıklar da bu duruma hayret etmişler ve (bu nedenle ona karşı tavırlarını) değiştirmişlerdir. **[2/615]**

Bizim âyette geçen {السُّفَهَاءُ} *"kendini bilmezler"*[640] ile kastedilenin "Yahudiler ve münafıklar" olduğu yönündeki görüşümüzü müfessirler de söylemişlerdir.

---

638 Bakara 2/142.
639 Bakara 2/142.
640 Bakara 2/142.

1- Âyette geçen {السُّفَهَاءُ} *"kendini bilmezler"*[641]'in "Yahudiler" olduğunu söyleyenlerden gelen rivayetler:

[٢١٤٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ} قَالَ: الْيَهُودُ تَقُولُهُ حِينَ تَرَكَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ.»

2142. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şanı yüce olan Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), 'Onları kıbleden (Kudüs'ten) çeviren nedir?' diyecekler."*[642] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler, Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmayı terk ettiği zaman bu sözü söylemişlerdir."[643]

[٢١٤٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2143. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢١٤٤] حُدِّثْتُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ زُهَيْرٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} قَالَ: الْيَهُودُ.»

2144. Bana Ahmed b. Yunus, Züheyr tarikiyle Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre Berâ (b. Âzib) Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), ... diyecekler.'"*[644] sözünde bahsettiği kimselerin Yahudiler olduğunu söylemiştir.[645]

---

641 Bakara 2/142.

642 Bakara 2/142.

643 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 215; Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 50, bir râvi tarikiyle Mücâhid'den nakleder. Ayıca İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 8/171; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/616.

644 Bakara 2/142.

645 Bu rivayet Şâkir baskısında bu sıra numarası ile geldiği halde Türkî baskısında bir sonraki rivayetten sonra gelmiştir. Ancak biz rivayetlerin sıralamasını Şâkir baskısına göre yaptığımızdan oradaki sıralamayı esas aldık.

[٢١٤٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} قَالَ: الْيَهُودُ.»

2145. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', İsrâil tarikiyle Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre Berâ (b. Âzib) Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar) ... diyecekler.'"*[646] sözünde bahsettiği kimselerin Yahudiler olduğunu söylemiştir.[647] **[2/616]**

[٢١٤٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، فِي قَوْلِهِ: «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} قَالَ: أَهْلُ الْكِتَابِ.»

2146. Bana Müsennâ'nın, Hımmânî, Şerîk tarikiyle Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre Berâ (b. Âzib), Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), ... diyecekler.'"*[648] sözünde bahsettiği kimselerin Ehl-i Kitap olduğunu söylemiştir.[649]

[٢١٤٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «الْيَهُودُ»

2147. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas (bu âyette kastedilenlerin) Yahudiler olduğunu söylemiştir.[650]

2- Diğer müfessirler ise şöyle demişlerdir: "Âyette geçen {السُّفَهَاءُ} *'kendini bilmezler'*[651] münafıklardır."

---

646 Bakara 2/142.

647 Vekî', -Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/142'de olduğu gibi- nakleder. İbnü'l-Mukri', *Mu'cem*'inde (717) Vekî' tarikiyle Süfyân ve seneddeki Ebû İshâk'tan; Buhârî, (399), İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/247 (1323); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 28, İsrâil tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/141, Abd b. Humeyd'e, Ebû Dâvûd'un *Nâsih*'ine ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 2/616.

648 Bakara 2/142.

649 Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (11001); Begavî, *el-Ca'diyyât* (2132), Şerîk tarikiyle. İleride Türkî, 2/640'ta uzunca gelecektir. Türkî, 2/617.

650 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/247 (1324), Ebû Zür'a tarikiyle Amr b. Hammâd'dan nakletmiştir. İleride Türkî, 2/640'ta uzunca gelecektir; Türkî, 2/617.

651 Bakara 2/142.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

b. Nüzûl Sebebi

[٢١٤٨] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «نَزَلَتْ فِي الْمُنَافِقِينَ.»

2148. Bize Musa'nın, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *"Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), ... diyecekler."*[652] âyetinin münafıklar hakkında indiğini söylemiştir.

2. {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} "Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?"

Şanı yüce olan Allah'ın {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *"Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?"* sözünün tefsiri:

a. {مَا وَلَّاهُمْ} "Onları çeviren nedir?"

Allah Teâlâ {مَا وَلَّاهُمْ} *"Onları çeviren nedir?"*[653] sözüyle şunu kastetmektedir: "Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?" Bu ifade ondan yüzünü çevirip arkasını döndüğünde وَلَّانِي فُلَانٌ دُبُرَهُ "Falan bana sırtını döndü" diyen birinin sözüyle aynı mânadadır. Allah'ın {مَا وَلَّاهُمْ} *"Onları çeviren nedir?"*[654] sözü de bu şekilde olup "Onların yüzlerini çeviren nedir?" mânasındadır.

b. {عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} "yönelmekte oldukları kıbleden"

Allah'ın {عَنْ قِبْلَتِهِمْ} *"kıblelerinden"*[655] sözüne gelince, her şeyin kıblesi, yüzünü kendisine çevirdiği yerdir. Bu ifade الْجِلْسَةُ, الْقِعْدَةُ ve صِفْوَةُ الشَّيْءِ kullanımlarında olduğu gibi فِعْلَةُ kalıbında getirilmiştir. Tıpkı karşısında olduğu zaman birine;

652 Bakara 2/142.
653 Bakara 2/142.
654 Bakara 2/142.
655 Bakara 2/142.

Geçmiş zaman kipinde قَابَلْتُ فُلَانًا "Falanı karşıma aldım, onun karşısına geçtim"

Şimdiki zaman kipinde أُقَابِلُهُ "Onu karşıma alıyorum.",

İsim formunda da her ikisinden birisi diğerine yüzünü döndüğünde فَهُوَ لِي قِبْلَةٌ، وَأَنَا لَهُ قِبْلَةٌ "O benim kıblem, ben de onun kıblesiyim." diyen gibi. **[2/617]**

c. Âyetin Tefsiri

Kelimenin anlamı bu şekilde olunca âyetin tefsiri şöyle olur: "Ey Allah'a ve Peygamberi'ne iman edenler. İnsanlardan birtakım kendini bilmez cahiller size -yüzünüzü sizin de kıbleniz olan Yahudilerin kıblesinden, 'Yüzünüzü oradan Mescid-i Haram'a doğru çevirin.' emrimden dolayı çevirdiğiniz zaman- 'Bu kimselerin yüzlerini çeviren nedir de onlar namazlarında kendisine yöneldikleri yerden yüzlerini çevirdiler?' diyeceklerdir."

Şanı yüce olan Allah, Peygamberi'ne (sav) onun ve ashabının kıblelerini Şam'dan Mescid-i Haram'a çevirdiğinde Yahudi ve Hıristiyanların ne söylediklerini haber verdi. Kendisine onlara ne cevap vermesi gerektiğini öğretti. Ona dedi ki: "Bunu sana söylediklerinde Ey Muhammed! Onlara de ki:

{لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.'[656]

Bunun sebebi şuydu: "Peygamber (sav) bir müddet Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı." Allah izin verirse bu sürenin ne kadar olduğunu ileride açıklayacağız. Sonra Allah, Peygamberi'nin kıblesini Mescid-i Haram'a değiştirmek istedi ardından da ona kendisinin ve ashabının yüzlerini Beytü'l-Makdis'ten alıp Mescid-i Haram'a döndürdüğü zaman Yahudilerin ne diyeceklerini kendisinin de onlara ne cevap vermesi gerektiğini bu âyetle bildirdi.

Peygamber'in (sav) ve ashabının yüzlerini Beytü'l-Makdis'e döndükleri sürenin ne olduğu, Peygamber'in (sav) oraya doğru namaz kılmasının

656 Bakara 2/142.

sebebi, Yahudi ve münafıkların, Allah'ın müminlerin kıblesini Beytü'l-Makdis'ten Mescid-i Haram'a değiştirildiği zaman onlara söyledikleri şeyi söylemeye iten sebebin ne olduğu ile ilgili hususlar:

d. Peygamber'in (sav) Hicretten Sonra Beytü'l-Makdis'e Yönelerek Namaz Kıldığı Sürenin Ne Kadar Olduğu

Âlimler Peygamber'in (sav) hicretten sonra Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldığı sürenin ne kadar olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir: **[2/618]**

1- Onlardan bazıları şöyle demişlerdir:

e. Nüzûl Sebebi

[٢١٤٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، شَكَّ مُحَمَّدٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: « لَمَّا صُرِفَتِ الْقِبْلَةُ عَنِ الشَّامِ، إِلَى الْكَعْبَةِ، وَصُرِفَتْ فِي رَجَبٍ عَلَى رَأْسِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا مِنْ مَقْدَمِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ، أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رِفَاعَةُ بْنُ قَيْسٍ، وَقَرْدَمُ بْنُ عَمْرٍو، وَكَعْبُ بْنُ الْأَشْرَفِ، وَنَافِعُ بْنُ أَبِي نَافِعٍ هَكَذَا قَالَ ابْنُ حُمَيْدٍ، وَقَالَ أَبُو كُرَيْبٍ، وَرَافِعُ بْنُ أَبِي رَافِعٍ، وَالْحَجَّاجُ بْنُ عَمْرٍو حَلِيفُ كَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ، وَالرَّبِيعُ بْنُ الرَّبِيعِ بْنِ أَبِي الْحُقَيْقِ، وَكِنَانَةُ بْنُ الرَّبِيعِ بْنِ أَبِي الْحُقَيْقِ، فَقَالُوا: يَا مُحَمَّدُ مَا وَلَّاكَ عَنْ قِبْلَتِكَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا وَأَنْتَ تَزْعُمُ أَنَّكَ عَلَى مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ وَدِينِهِ؟ ارْجِعْ إِلَى قِبْلَتِكَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا نَتَّبِعْكَ وَنُصَدِّقْكَ وَإِنَّمَا يُرِيدُونَ فِتْنَتَهُ عَنْ دِينِهِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} إِلَى قَوْلِهِ: {إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ}.»

2149. Bize Ebû Küreyb'in Yunus b. Bükeyr; İbn Humeyd'in, Seleme, bunların hepsi Muhammed b. İshâk, Muhammed Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime'den -Muhammed b. Ebî Muhammed bu ikisinden hangisi olduğunda şüphe etti- rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle

demiştir: "Kıblenin Şam'dan (Beytü'l-Makdis'ten) Kâbe'ye çevrilmesi, Resûlullah'ın (sav) Medine'ye hicretinden on yedi ay sonra, Receb ayının başında gerçekleşti. Kıblenin değişmesinin ardından Rifâ'a b. Kays, Kardem b. Amr, Ka'b b. Eşref, Nâfi' b. Ebî Nâfi' -İbn Humeyd ve Ebû Küreyb bu şekilde söylemişlerdir- ve Râfi' b. Ebî Râfi' ve Ka'b b. Eşref'in müttefiki Haccâc b. Amr, Rebî' b. Rebî' Ebi'l-Hukayk ve Kinâne b. Rebî' b. Ebi'l-Hukayk, şöyle dediler:

'Ey Muhammed! Daha önceki kıbleni değiştirmenin sebebi nedir? Hâlbuki sen İbrahim'in dini ve yolu üzerinde olduğunu iddia ediyordun! Önceki kıbleye geri dön ki getirdiğin dini tasdik edip sana tâbi olalım.' Onlar bu istekleriyle aslında Peygamberimizi (sav) dininden döndürmek istiyorlardı. Onların bu sözleri üzerine şanı yüce olan Allah onlar hakkında şu âyetleri indirdi:

{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

"'Birtakım kendini bilmez insanlar, onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler. De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.'"[657]

{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ }

"Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık."[658]

---

657 Bakara 2/142. âyetin ilgili kısmına kadar.
658 Bakara 2/143. âyetin ilgili kısmına kadar.

[٢١٥٠] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ الْبَرَاءُ، «صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يَشْتَهِي أَنْ يُصْرَفَ إِلَى الْكَعْبَةِ. قَالَ: فَبَيْنَا نَحْنُ نُصَلِّي ذَاتَ يَوْمٍ، فَمَرَّ بِنَا مَارٌّ، فَقَالَ: أَلَا هَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ صُرِفَ إِلَى الْكَعْبَةِ؟ قَالَ: وَقَدْ صَلَّيْنَا رَكْعَتَيْنِ إِلَى هَا هُنَا، وَصَلَّيْنَا رَكْعَتَيْنِ إِلَى هَا هُنَا» قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ: فَقِيلَ لَهُ: فِيهِ أَبُو إِسْحَاقَ؟ فَسَكَتَ.

2150. Bize Ebû Küreyb'in, Ebû Bekir b. Ayyâş tarikiyle Berâ b. Âzib'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Peygamber (sav) içinde kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi arzusuyla on yedi ay Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Bir gün biz namaz kılarken bir kişi bize uğradı ve,

'Siz Peygamber'in (sav) namazda yönünün Kâbe'ye çevrildiğini bilmiyor musunuz?' dedi."

Râvi Ebû Bekir b. Ayyâş dedi ki: "Biz bu tarafa (Beytü'l-Makdis'e) doğru iki rekât kıldık. Sonra şu yöne (Kâbe'ye) doğru da iki rekât kıldık. Bunun üzerine Ebû Küreyb şöyle dedi: 'Kendisine onu dinleyenler,

'O esnada Ebû İshâk da var mıydı?' dediler. Ebû Bekir b. Ayyâş sustu (cevap vermedi).'"[659] **[2/619]**

[٢١٥١] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: «صَلَّيْنَا بَعْدَ قَدُومِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

2151. Bize Vekî''nin, Yahyâ b. Âdem, Ebû Bekr b. Ayyâş, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ b. Âzib şöyle demiştir: "Resûlullah'ın

---

659 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/550; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/575, Yunus b. Bükeyr tarikiyle; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/247, 248 (1327) Seleme tarikiyle; Türkî, 2/619. Burada hadisin senedinde yer alan ve bu rivayeti Berâ b. Âzib'den nakleden Ebû Bekir b. Ayyâş'a aradaki atladığı ve rivayeti kendisinden naklettiği râvi olan Ebû İshâk'ın da olup olmadığı hadisin doğruluğunu teyit amacıyla dinleyenlerce sorulmuştur. Ancak kendisi ömrünün sonlarına doğru hafıza zayıflığı yaşadığı için bu soruya cevap verememiş ve susmuştur. Nitekim bu rivayetin devamındaki 2151, 2152, 2153 numaralı rivayetlerin senedinde Ebû İshâk bu hadisi Berâ'dan nakletmiştir. Krş. Şâkir, 3/133.

(sav) Medine'ye hicretinden sonra on altı ay Beytü'l-Makdis'e dönerek namaz kıldık."[660]

[٢١٥٢] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: «صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا» شَكَّ سُفْيَانُ ثُمَّ صُرِفْنَا إِلَى الْكَعْبَةِ.»

2152. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın, Yahyâ, Süfyân, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ b. Âzib şöyle demiştir: "Resûlullah'la (sav) birlikte on altı veya on yedi ay Beytü'l-Makdis'e dönerek namaz kıldım -Süfyân süre konusunda şüpheye düştü- ardından Kâbe'ye çevrildik."[661]

[٢١٥٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا زُهَيْرٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَوَّلَ مَا قَدِمَ الْمَدِينَةَ نَزَلَ عَلَى أَجْدَادِهِ أَوْ أَخْوَالِهِ مِنَ الْأَنْصَارِ، وَأَنَّهُ صَلَّى قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ تَكُونَ قِبْلَتُهُ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَأَنَّهُ صَلَّى صَلَاةَ الْعَصْرِ، وَمَعَهُ قَوْمٌ فَخَرَجَ رَجُلٌ مِمَّنْ صَلَّى مَعَهُ، فَمَرَّ عَلَى أَهْلِ الْمَسْجِدِ وَهُمْ رُكُوعٌ، فَقَالَ: أَشْهَدُ لَقَدْ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ مَكَّةَ. فَدَارُوا كَمَا هُمْ قِبَلَ الْبَيْتِ، وَكَانَ يُعْجِبُهُ أَنْ يُحَوَّلَ قِبَلَ الْبَيْتِ. وَكَانَ الْيَهُودُ أَعْجَبَهُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَأَهْلَ الْكِتَابِ، فَلَمَّا وَلَّى وَجْهَهُ قِبَلَ الْبَيْتِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ.»

---

660 İbn Mâce, *Sünen*, (1010); Dârekutnî, *Sünen*, 1/273, Ebû Bekir b. Ayyâş tarikiyle. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/97'de bu sürede ihtilaf olduğunu nakledip şöyle der: "Diğer görüşler şâzdır." İbn Mâce, Ebû Bekir b. Ayyâş tarikiyle Ebû İshâk'tan naklettiğine göre bu süre "on sekiz ay"dır. Ebû Bekir hafızası zayıf olan bir râvidir (Seyyiü'l-Hıfz: Hafızasının bozukluğundan dolayı hadis rivayetinde isabeti hatasına eşit veya hatasından az olan râvidir. Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 138.) Süre konusunda birbirine muhalif rivayetleri vardır. Taberî'nin onun tarikiyle naklettiği bir rivayette "on yedi ay", bir başka rivayette ise "on altı ay" şeklindedir; Türkî, 2/620.

661 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 52; Nesâî, *Sünen*, (487), İbn Beşşâr tarikiyle; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 30/511 (18539); Buhârî, *Sahîh*, (4492); Müslim, *Sahîh*, (525); İbn Huzeyme, *Sahîh*, (428), Yahyâ tarikiyle; Türkî, 2/620.

2153. Bana Müsennâ'nın, Nüfeylî, Züheyr, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ b. Âzib şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (sav) Medine'ye geldiği zaman ilk önce Ensâr'dan dedelerinin veya dayılarının yanında kaldı. On altı ay boyunca Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Bu arada kıblesinin Kâbe olmasını ve oraya doğru çevrilmesini çok istiyordu. O beraberinde bir grupla ikindi namazını kıldı, kendileriyle birlikte namaz kılanlardan biri mescitten çıktı ve sonra başka bir mescitte ikindi namazını kılan bir cemaatle karşılaştı. Onlar henüz rükûda idiler. Bu kişi onlara:

'Allah da şahit olsun ki Peygamberimiz'le (sav) birlikte Kâbe'ye doğru namaz kıldım.' deyince, cemaat namazını bozmadan Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye doğru döndü. Bu kimse de onları Kâbe'ye doğru döndürmek istiyordu. Yahudiler ve Ehl-i Kitap Resûlullah'ın (sav) Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmasından çok hoşlanıyorlardı. Ancak kıble, Kâbe'ye doğru değiştirilince bu durumu beğenmediler ve hoş karşılamadılar."[662] **[2/621]**

[٢١٥٤] حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، قَالَ: «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ بَعْدَ أَنْ قَدِمَ الْمَدِينَةَ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ وُجِّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ قَبْلَ بَدْرٍ، بِشَهْرَيْنِ.»

2154. Bana İmrân b. Musa'nın, Abdulvâris, Yahyâ b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Medine'ye hicretinden sonra Beytü'l-Makdis'e doğru on altı ay süreyle namaz kılmıştır. Ardından Bedir Savaşı'ndan iki ay önce namazda yönü Kâbe'ye doğru çevrilmiştir."[663]

---

662 Beyhakî, *el-Ma'rife*, (658) Nüfeylî tarikiyle; İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/242, 243; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/453, 454 (18496); Buhârî, *Sahîh*, (40, 4486); İbn Mende, *el-Îmân*, (176); Beyhakî, *Sünen*, 2/3, Züheyr tarikiyle. Ayrıca bk. Tayâlisî, *el-Müsned*, (755); Türkî, 2/621.

663 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 51; Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/196, onun tarikiyle Şâfiî, *el-Müsned*, (190); Beyhakî, *el-Ma'rife*, (656) ve *Delâilü'n-Nübüvve*, 2/573, Yahyâ b. Saîd tarikiyle. Ayrıca bk. Dârekutnî, *el-İlel*, 4/360; İbn Abdilber, *et-Temhîd*, 23/134; İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, 1/180, 181; Türkî, 2/621.

2- Diğer âlimler de şu rivayetteki görüşü ileri sürmüşlerdir:

[٢١٥٥] حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ سَعْدٍ الْكَاتِبُ، قَالَ: ثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: «صَلَّى نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ أَوْ عَشْرَةَ أَشْهُرٍ، فَبَيْنَمَا هُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي الظُّهْرَ بِالْمَدِينَةِ، وَقَدْ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، انْصَرَفَ بِوَجْهِهِ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَقَالَ السُّفَهَاءُ: {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا}.»

2155. Bize Amr b. Ali, Ebû Âsım, Osman b. Sa'd el-Kâtib tarikiyle rivayet ettiğine göre Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Beytü'l-Makdis'e doğru dokuz veya on ay süreyle namaz kılmıştır. O, Medine'de öğle namazını kılarken kıyamdayken bu arada iki rekâtını Beytü'l-Makdis'e doğru kılmıştı, yönünü Kâbe'ye çevirdi. Bunun üzerine bazı kendini bilmezler; {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'*[664] dediler."[665]

3- Diğer başka âlimler de şu rivayetlerdeki görüşü benimsemişlerdir:

[٢١٥٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: ثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَصَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ ثَلَاثَةَ عَشَرَ شَهْرًا.»

2156. Bize Muhammed b. Müsennâ'nın, Ebû Dâvûd, Mes'ûdî, Amr b. Mürre, İbn Ebî Leylâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Muâz b. Cebel şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Medine'ye hicretinden sonra on üç ay Beytü'l-Makdis'e dönerek namaz kıldı."[666] **[2/622]**

---

664 Bakara 2/142.

665 Rivayetin senedi zayıftır. Osman b. Sa'd zayıf bir râvidir. Bezzâr, *Müsned*, (Keşf-420) Amr b. Ali tarikiyle hadise yer verir. İbn Huzeyme, *Sahîh*, (434) Ebû Âsım tarikiyle nakleder. Heysemî şöyle der: "Enes b. Mâlik'in hadisi Buhârî'nin *es-Sahîh*'inde sabah namazı hakkında geçerken Müslim'in *es-Sahîh*'inde (527) Peygamber'in (sav) ismi yer almaksızın geçer." Türkî, 2/621.

666 Hadisin senedi munkatı'dır. İbn Ebî Leylâ, Muâz'ı görmemiştir. Ebû Dâvûd (507) İbnü'l-Müsennâ'dan nakleder. Hadis Tayâlisî, *el-Müsned*, (567) bu rivayette "Orada on yedi ay namaz kıldı" ifadesi yer alır; Türkî, 2/621.

[٢١٥٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، قَالَ، ثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ «أَنَّ الْأَنْصَارَ، صَلَّتْ لِلْقِبْلَةِ الْأُولَى قَبْلَ قُدُومِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِثَلَاثِ حِجَجٍ، وَأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى لِلْقِبْلَةِ الْأُولَى بَعْدَ قُدُومِهِ الْمَدِينَةَ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا» أَوْ كَمَا قَالَ. وَكِلَا الْحَدِيثَيْنِ يُحَدِّثُ قَتَادَةُ عَنْ سَعِيدٍ الْمُسَيَّبِ.

2157. Bize Ahmed b. Mikdâm el-İclî'nin, Mu'temir b. Süleyman, o babasından Katâde tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb şöyle demiş ya da buna benzer bir söz söylemiştir: "Ensâr Peygamber'in (sav) Medine'ye hicretinden önce ilk kıbleye (Beytü'l-Makdis'e) doğru üç yıl namaz kıldı. Resûlullah da (sav) Medine'ye hicretinden sonra on altı ay Beytü'l-Makdis'e dönerek namaz kıldı." Bu iki hadisi de Katâde, Saîd b. Müseyyeb'den nakletmiştir.[667]

f. Peygamber'in Kâbe'ye Doğru Yönelmesi Emri Gelmeden Önce Beytü'l-Makdis'e Doğru Namaz Kılmasının Sebebi

Peygamber'in (sav) Kâbe'ye doğru yönelmesi emri gelmeden önce Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmasının sebebine dair:

Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demiştir: "Peygamber'in (sav) Kâbe'ye doğru yönelmesi Allah'ın bir emri olmaksızın kendi tercihiyle olmuştur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢١٥٨] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ وَاضِحٍ أَبُو تُمَيْلَةَ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَعَنْ يَزِيدَ النَّحْوِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، وَالْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ، قَالَا: «أَوَّلُ مَا نُسِخَ مِنَ الْقُرْآنِ الْقِبْلَةُ، وَذَلِكَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْتَقْبِلُ صَخْرَةَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَهِيَ قِبْلَةُ الْيَهُودِ، فَاسْتَقْبَلَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا لِيُؤْمِنُوا بِهِ وَيَتَّبِعُوهُ، وَيَدَعُوا بِذَلِكَ الْأُمِّيِّينَ مِنَ الْعَرَبِ، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}.»

667 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/143, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/622.

2158. Bize İbn Humeyd'in Yahyâ b. Vâdıh Ebû Tümeyle, Hüseyin b. Vâkıd, İkrime, Yezîd en-Nahvî tarikiyle İkrime ve Hasan el-Basrî'den rivayet ettiğine göre o ikisi şöyle demişlerdir: "Kur'ân'da ilk neshedilen hüküm, kıblenin hükmüdür. Resûlullah (sav) önceleri namazında, Yahudilerin de kıblesi olan Beytü'l-Makdis'teki kayaya doğru yöneliyordu. Yahudiler, gönderildiği dine iman etsinler, kendisine tâbi olsunlar ve ümmi olan Araplar (kıbleye yönelik tartışmalarda onları) rahat bıraksınlar diye hicretten sonra on yedi ay boyunca yine aynı yöne doğru namazlarını kıldı. Ardından Allah (cc) bu konuda şöyle buyurdu: {وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *'Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) işte oradadır. Şüphesiz Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.'*[668]"[669] **[2/622]**

[٢١٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} يَعْنُونَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ. قَالَ الرَّبِيعُ، قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ، «إِنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خُيِّرَ أَنْ يُوَجِّهَ وَجْهَهُ حَيْثُ شَاءَ، فَاخْتَارَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ لِكَيْ يَتَأَلَّفَ أَهْلُ الْكِتَابِ، فَكَانَتْ قِبْلَتُهُ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَهُوَ فِي ذَلِكَ يُقَلِّبُ وَجْهَهُ فِي السَّمَاءِ ثُمَّ وَجَّهَهُ اللَّهُ إِلَى الْبَيْتِ الْحَرَامِ.»

2159. Bana Müsennâ b. İbrahim'in İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *"Birtakım kendini bilmez insanlar, 'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler."*[670] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Bu sözü söyleyenlerin) kastettikleri kıble Beytü'l-Makdis'tir."

Rebî' şöyle demiştir: Ebül-Âliye dedi ki: "Peygamber (sav) istediği yöne yönelmekte serbest bırakılmıştır. O Ehl-i Kitap'la dostluk kurmak için Beytü'l-Makdis'i seçmiştir. Beytü'l-Makdis on altı ay kıble olmuştur. Hz. Peygamber (sav) bu esnada da (Kâbe'nin kıble olması arzusuyla) yüzünü göğe doğru çeviriyordu. Bunun üzerine Allah onun yönünü Beytü'l-Haram'a çevirdi."[671]

---

668 Bakara 2/115.

669 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/142, tek başına İkrime'den Taberî'ye, aynı şekilde bu lafızla İbn Abbas'tan Ebû Dâvûd'un *Nâsih*'ine nispetle; Türkî, 2/622.

670 Bakara 2/142.

671 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/248 (1327); Türkî, 2/622.

2- Diğer âlimler şöyle demişlerdir: "Bilakis Peygamber'in (sav) ve ashabının bu konudaki yaptığı (Beytü'l-Makdis'ten yüzünü çevirmesi) Allah'ın kendilerine olan emriyle olmuştur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

g. Nüzûl Sebebi

[٢١٦٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا هَاجَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَدِينَةِ، وَكَانَ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْيَهُودُ، أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَسْتَقْبِلَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَفَرِحَتِ الْيَهُودُ فَاسْتَقْبَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِضْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ قِبْلَةَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَكَانَ يَدْعُو وَيَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} الْآيَةَ، فَارْتَابَ مِنْ ذَلِكَ الْيَهُودُ، وَقَالُوا: {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ}.»

2160. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiğinde Medine halkının çoğu Yahudi idi. Yüce Allah ona namazlarda kıble olarak Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmeyi emredince Yahudiler çok sevindi. Resûlullah (sav) bu emir üzerine on küsur ay boyunca Beytü'l-Makdis'e doğru namazlarını kıldı. Ancak Hz. İbrahim'in kıblesine (Kâbe'ye) doğru namaz kılmayı arzu ederdi. Bunun için de Allah'a dua ederek bu yönde bir emrin inmesi için de göğe bakardı. Sonra Allah {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} *'Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz.'*[672] âyetini indirince Yahudiler bu konuda şüpheye düştüler ve, {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'*[673] dediler. Bunun üzerine de şanı yüce olan Allah, {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ} *'De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır.'*[674] âyetini indirdi."

---

672 Bakara 2/144.
673 Bakara 2/142.
674 Bakara 2/142.

[٢١٦١] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ «صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلَ مَا صَلَّى إِلَى الْكَعْبَةِ، ثُمَّ صُرِفَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَصَلَّتِ الْأَنْصَارُ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَبْلَ قُدُومِهِ ثَلَاثَ حِجَجٍ، وَصَلَّى بَعْدَ قُدُومِهِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ وَلَّاهُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ إِلَى الْكَعْبَةِ.»

2161. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) ilk kıldığı namazı Kâbe'ye doğru kıldı. Ardından Beytü'l-Makdis'e yüzü çevrildi. Ensâr da Beytü'l-Makdis'e doğru onun Medine'ye hicretine kadar üç yıl namaz kıldılar. Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettikten sonra da on altı ay bu şekilde namaz kıldılar. Ardından şanı yüce olan Allah onların yüzünü Kâbe'ye çevirdi." **[2/623]**

{مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *"Onları yöneldikleri kıbleden çeviren nedir?"* diyen kimselerin bunu söyleme nedenleriyle ilgili rivayetler:

Müfessirler bu konuda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bu konuyla ilgili olarak İbn Abbas'tan iki görüş nakledilmiştir.

A- Bunlardan birinci görüşle ilgili rivayet şudur:

[٢١٦٢] حَدَّثَنَا بِهِ ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «قَالَ ذَلِكَ قَوْمٌ مِنَ الْيَهُودِ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا لَهُ: ارْجِعْ إِلَى قِبْلَتِكَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا نَتَّبِعْكَ وَنُصَدِّقْكَ، يُرِيدُونَ فِتْنَتَهُ عَنْ دِينِهِ.»

2162. Bize İbn Humeyd'in Seleme, İbn İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Bu sözü Yahudilerden bir grup Peygamber'e (sav) söylemişler ve demişlerdir ki: 'Yönelmekte olduğun kıblene geri dön de sana tâbi olup seni tasdik edelim.' Bu sözleriyle dini konusunda onu fitneye düşürmek istiyorlardı."

B- Diğer görüş ise Ali b. Ebî Talha'dan naklettiğim az önce geçen rivayettir.

[٢١٦٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا}» قَالَ: «صَلَّتِ الْأَنْصَارُ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ حَوْلَيْنِ قَبْلَ قَدُومِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ وَصَلَّى نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ قُدُومِهِ الْمَدِينَةَ مُهَاجِرًا نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا ثُمَّ وَجَّهَهُ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى الْكَعْبَةِ الْبَيْتِ الْحَرَامِ. فَقَالَ فِي ذَلِكَ قَائِلُونَ مِنَ النَّاسِ: «{مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا}» لَقَدِ اشْتَاقَ الرَّجُلُ إِلَى مَوْلِدِهِ. فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «{قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}.» [٢/٦٢٤]

2163. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *"Birtakım kendini bilmez insanlar, 'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler."*[675] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ensâr Peygamber'in (sav) Medine'ye hicretine kadar Beytü'l-Makdis'e doğru üç yıl namaz kıldı. Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettikten sonra da Beytü'l-Makdis'e yönelerek on altı ay bu şekilde namaz kıldı. Ardından şanı yüce olan Allah onun yüzünü Kâbe'ye çevirdi. Bunun üzerine insanlardan bazıları bu konuda şöyle dediler:{مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'*[676] Bu adam doğduğu yeri özlemiş."[677]

Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyetini indirdi:

{قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}

"De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir.'"[678]

---

675 Bakara 2/142.

676 Bakara 2/142.

677 Yahudiler, Hz. Peygamber'i (sav) kastederek: "Bu adam memleketini, babasının evini ve geride bıraktıklarını çok özlemiş ki sonunda kıblesini de o tarafa doğru çevirdi. Nasıl oluyor da bazı zamanlar bir yöne bazı zamanlar da başka bir yöne doğru namaz kılıyorlar?" demeye başladılar.

678 Bakara 2/142.

2- Diğerleri de demişlerdir ki: "Hayır, {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?'*[679] sözünü söyleyenler münafıklardır. Onlar bu sözü ancak İslâm'la alay etmek için söylemişlerdir." **[2/624]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢١٦٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا وُجِّهَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، اخْتَلَفَ النَّاسُ فِيهَا، فَكَانُوا أَصْنَافًا، فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ: مَا بَالُهُمْ كَانُوا عَلَى قِبْلَةٍ زَمَانًا، ثُمَّ تَرَكُوهَا وَتَوَجَّهُوا إِلَى غَيْرِهَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي الْمُنَافِقِينَ: {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} الْآيَةَ كُلَّهَا.»

2164. Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Mescid-i Harâm'a doğru yönelince insanlar bu konuda ihtilaf ettiler. Farklı gruplara ayrıldılar. Münafıklar şöyle dediler:

'Bunlara ne oluyor da bir zaman bir kıbleye yöneliyorlardı. Ardından onu terk ettiler bir başkasına yöneldiler?' Bunun üzerine Allah münafıklar hakkında {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ} *'Birtakım kendini bilmez insanlar diyecekler.'*[680] âyetinin tamamını indirdi."

3. {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir'"

Şanı yüce olan Allah'ın {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} *"De ki: 'Doğu da, Batı da Allah'ındır. Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! De ki: -Sana ve ashabına 'Sizi yönelmekte olduğunuz kıbleniz Beytü'l-Makdis'ten Mescid-i Haram'a doğru çeviren nedir?'- Doğunun ve batının mülkü Allah'ındır.'" -Allah bununla şunu kastetmektedir: "Güneşin doğduğu ve battığı iki taraf arasında olan dünyadaki her şeyin mülkü

679 Bakara 2/142.
680 Bakara 2/142.

O'nundur.- Allah yarattıklarından dilediğini hidâyete ulaştırır, onu doğru yola yöneltir ve ona ulaşmaya muvaffak kılar. O yol da sırât-ı müstakîmdir. -Allah bu sözüyle de şunu kastetmektedir: Kendisini insanlara önder kıldığı İbrahim'in kıblesine yöneltir.- Onlardan dilediğini yüz üstü bırakır ve onu hak yoldan saptırır."

a. {يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} "Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir."

Şanı yüce olan Allah {يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} *"Allah, dilediği kimseyi doğru yola iletir."*[681] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! De ki: 'Allah bizi İbrahim'in kıblesi Mescid-i Harâm'a (Kâbe'ye) doğru yönelterek bizi hidâyete ulaştırmıştır. Ey Yahudiler, münafıklar ve şirk ehli! Sizi de bizi ulaştırdığı şeyden saptırmış ve sizi yüz üstü bırakmıştır." **[2/625]**

[BAKARA SÛRESİ 143. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ﴾

"Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi âdil bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir." **(Bakara 2/143)**

681 Bakara 2/142.

1. {وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} "Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[682] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Biz sizi Muhammed (sav) ile ve onun Allah katından getirdiği (Kur'ân) ile hidâyete ulaştırdığımız gibi İbrahim'in kıblesine ve dinine ulaştırarak sizi ayrıcalıklı kıldık. Böylece sizi, sizin dışınızdaki diğer din mensuplarından üstün kıldık. Yine aynı şekilde sizi orta ümmet kılarak diğer din mensuplarına üstün ve ayrıcalıklı kıldık."

a. {أُمَّةً} "Ümmet"

Biz daha önce الْأُمَّةُ kelimesinin insanlardan nesil, kuşak ve sınıf vb. olduğunu açıkladık.

b. {وَسَطًا} "Vasat"

الْوَسَطُ kelimesine gelince bu kelime Arapçada "seçmek, seçkin" mânasındadır. Araplar eğer birisinin şeref bakımından üstünlüğünü kastettiklerinde bu anlamda şöyle denilir: فُلَانٌ وَسَطُ الْحَسَبِ فِي قَوْمِهِ "Falan kişi kavmi içerisinde saygın birisidir" yani şerefli ve asildir. Kelime sıfat-ı müşebbehe olarak وَسَطٌ "seçkin, nefis" şeklinde gelir ve وَهُوَ وَسَطٌ فِي قَوْمِهِ "O, kavmi içinde seçkindir." denilir. Yine sıfat-ı müşebbehe olarak وَوَاسِطٌ "Şerefli, soylu" şeklinde gelir. Bu bâbdan sıfat-ı müşebbehe olarak شَاةٌ يَابِسَةُ اللَّبَنِ "Sütü çekilmiş koyun" ve يَبِسَةُ اللَّبَنِ "Sütü kalmamış, tükenmiş koyun" denilir.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın;

{فَاضْرِبْ لَهُمْ طَرِيقًا فِي الْبَحْرِ يَبَسًا}

"'Onlara denizde kuru bir yol aç' diye vahyettik."[683] buyurduğu gibi Züheyr b. Ebî Sülmâ da الْوَسَطُ kelimesinin anlamı hakkında şöyle demiştir:

---

682 Bakara 2/143.
683 Tâhâ 20/77.

هُمُ وَسَطٌ يَرْضَى الْأَنَامُ بِحُكْمِهِمْ ... إِذْ نَزَلَتْ إِحْدَى اللَّيَالِي بِمُعْظَمِ

Onlar seçkin ve adaletli kimselerdir/İnsanlar onların verdiği hükme razı olurlar Gecelerden birisi ansızın büyük bir musibetle gelse bile...[684]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Ben buradaki الْوَسَطُ kelimesinin "bir şeyin iki ucu arasındaki kısmı" mânasında örneğin (وَسَطُ الدَّارِ) "evin ortası" mânasında olduğunu düşünüyorum. الْوَسَطُ kelimesinin şeddesiz olan "sîn" harfinin şeddeli harekelenmesi caiz değildir. Yine ben şanı yüce olan Allah'ın onları (müminleri) dinde orta yolu takip etmeleri, aşırıya gitmemeleri nedeniyle وَسَطٌ olarak nitelendirdiğini düşünüyorum. Onlar dinde Hıristiyanların dinlerinde ruhbanlık yaparak aşırıya gittikleri gibi yine İsa hakkında söyledikleri şeylerdeki aşırılıkları gibi aşırılık yapmamışlardır. Aynı şekilde Allah'ın kitabını değiştiren, peygamberlerini öldüren, Allah hakkında yalan uyduran ve onu inkâr eden Yahudilerin dinlerinde kusur işledikleri ve ihmalkârlık yaptıkları gibi kusur işlememişlerdir. Onlar ancak orta yolu takip eden itidal sahibi kimselerdir. Bu nedenle de Allah onları bu sıfatla nitelemiştir. Çünkü Allah katında amellerin en hayırlısı ortasıdır.

Bu kelime "seçkin" mânasında olmakla birlikte bu âyetin tefsirinde ise اَلْوَسَطُ kelimesi "adalet" mânasında gelmiştir. Çünkü insanların seçkinleri âdil olanlarıdır.

"الْوَسَطُ" kelimesinin "âdil" anlamında olduğunu söyleyenlerden gelen rivayetler:

---

684 Beytin baş tarafı *Dîvân*'da şu şekildedir:

لِحَيٍّ حِلَالٍ يَعْصِمُ النَّاسَ أَمْرُهُمْ

(Bir değil) bin evin sulhu için çabalayanların mücadelesi kendilerine (yaşadıkları yere) sığınan insanları korur.

Bk. *Şerhu Dîvâni Züheyr*, s. 27; Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 3/255'te ise:

هُمُ وَسَطٌ يَرْضَى الْأَلَهُ بِحُكْمِهِمْ ...

Onlar adaletli kimselerdir. Yaratıcı onların verdiği hükümden hoşnut olur.

şeklinde geçmektedir. Bk; Türkî, 2/626; Şâkir, 142; Züheyr b. Ebî Sülmâ, bu beytinde Benî Abs ve Zübyân kabileleri arasında sulh yapmak için çabalayan kavmi medhetmekte ve onların aşiretleri içerisinde şerefli kimseler olduklarını, insanlar hakkında hüküm verirken âdil, insanların onların verdikleri hükümden hoşnut olduklarını söyler. Bu sözlerini de onların şerefini ifade etmek ve onları takdir etmek için söylemek üzere dile getirmiştir. Bk. Abdülhamîd, 2/831.

[٢١٦٥] حَدَّثَنَا سَالِمُ بْنُ جُنَادَةَ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: ثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: «عَدْلًا.»

2165. Bize Sâlim b. Cünâde'nin Yakub b. İbrahim, her ikisi de Hafs b. Gıyâs, A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav) {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[685] âyetinde geçen {وَسَطًا} kelimesinin *"âdil"*[686] anlamında olduğunu söylemiştir.[687]

[٢١٦٦] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَا: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

2166. Bize Mücâhid b. Musa, Muhammed b. Beşşâr, her ikisi de Ca'fer b. Avn, A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Saîd tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢١٦٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ: «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُدُولًا.»

2167. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Müemmel, Süfyân, A'meş, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Saîd el-Hudrî, Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[688] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.[689] **[2/627]**

---

685 Bakara 2/143.

686 Bakara 2/143.

687 Hadisi İsmâilî -*Fethu'l-Bârî*'de olduğu gibi- Hafs b. Gıyâs tarikiyle özet olarak aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/122, 372 (11076, 11216); Tirmizî (2961); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* (11006); Ebû Ya'lâ (1207), İbn Hibbân (7216); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/248, 249 (1331); İsmâilî ve Ebû Amr b. Mende, *Fevâid* (1), A'meş tarikleriyle muhtasar olarak vermişlerdir; Türkî, 2/630'da uzunca gelecektir; Türkî, 2/627.

688 Bakara 2/143.

689 Bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân es-Sevrî*, s. 50; Hâkim, *Müstedrek*, 2/268, A'meş'ten munkatı' olarak; Türkî, 2/628.

[٢١٦٨] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ عِيسَى، قَالَ: ثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، «عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَوْلِهِ: {جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُدُولًا.»

2168. Bana Ali b. İsa, Saîd b. Süleyman, Hafs b. Gıyâs, Ebû Sâlih, Ebû Hüreyre tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (sav), {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[690] âyetinde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.[691]

[٢١٦٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ يَمَانٍ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدٍ: «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُدُولًا.»

2169. Bize Ebû Küreyb'in, İbn Yemân, Eş'as tarikiyle Ca'fer'den rivayet ettiğine göre Saîd, Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[692] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.

[٢١٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عَدْلًا.»

2170. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[693] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin *"âdil"*[694] anlamında olduğunu söylemiştir.[695]

---

690 Bakara 2/143.
691 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/144, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/628.
692 Bakara 2/143.
693 Bakara 2/143.
694 Bakara 2/143.
695 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 215, عُدُولًا ifadesiyle yer alır; rivayetin kalan kısmı Türkî 2/633'te gelecektir; Türkî, 2/628.

[٢١٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حُذَيْفَةُ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2171. Bana Müsennâ, Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢١٧٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: «{أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُدُولًا.»

2172. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {أُمَّةً وَسَطًا} *"âdil bir ümmet"*[696] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.

[٢١٧٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: «{أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُدُولًا.»

2173. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {أُمَّةً وَسَطًا} *"âdil bir ümmet"*[697] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.[698]

[٢١٧٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: «{أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: عُدُولًا.»

2174. Bize Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {أُمَّةً وَسَطًا} *"âdil bir ümmet"*[699] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir. **[2/628]**

[٢١٧٥] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} يَقُولُ: جَعَلَكُمْ أُمَّةً عُدُولًا.»

---

696 Bakara 2/143.
697 Bakara 2/143.
698 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/60, 61. Türkî, 2/628.
699 Bakara 2/143.

2175. Bana Muhammed b. Sa'd'ın babası, o amcası, o babası, o da babasından rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[700] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.[701]

[٢١٧٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ رَاشِدِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَنْعَمٍ الْمَعَافِرِيُّ، عَنْ حَبَّانَ بْنِ أَبِي جَبَلَةَ، بِسَنَدِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: «الْوَسَطُ: الْعَدْلُ.»

2176. Bana Müsennâ'nın Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübarek, Râşid b. Sa'd, İbn En'am el-Me'âfirî, Habbân b. Ebî Cebele, Peygamber'e (sav) kadar giden senediyle rivayet ettiğine göre Peygamber (sav) Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[702] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil kimseler" anlamında olduğunu söylemiştir.

[٢١٧٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، وَمُجَاهِدٍ، وَعَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ،»{أُمَّةً وَسَطًا} قَالُوا: عَدْلًا، قَالَ مُجَاهِدٌ، عُدُولًا.»

2177. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Mücâhid ve Abdullah b. Kesîr, Allah'ın {أُمَّةً وَسَطًا} *"âdil bir ümmet"*[703] sözünde geçen {وَسَطًا} kelimesinin "âdil" anlamında olduğunu söylemişlerdir. Mücâhid, "âdil kimseler" demiştir.

[٢١٧٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} قَالَ: هُمْ وَسَطٌ بَيْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ الْأُمَمِ.»

2178. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} *"Böylece sizi âdil bir ümmet yaptık."*[704] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar Peygamber (sav) ile diğer ümmetler arasında âdil kimselerdir."

---

700 Bakara 2/143.
701 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/144, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/629.
702 Bakara 2/143.
703 Bakara 2/143.
704 Bakara 2/143.

2. {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} "Sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye"

Şanı yüce olan Allah'ın {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye"* sözünün tefsiri:

a. {شُهَدَاءَ} "Şahitler"

الشُّهَدَاءُ kelimesi شَهِيدٌ kelimesinin çoğuludur. Buna göre âyetin anlamı şöyledir: "Biz sizi âdil bir ümmet yaptık ki benim nebîlerime ve resûllerime ümmetlerine tebliğ yaptıklarına dair şahitler olasınız ve yine onların ümmetlerine tebliğ etmeleri emredilen benim risâletimi tebliğ ettiklerine şahitlik edesiniz. Aynı şekilde yine Peygamberim Muhammed'in (sav) sizin ona ve benim katımdan getirdiği Kur'ân'a iman ettiğinize şahitlik etsin diye sizi âdil bir ümmet yaptık."

3. {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} "Ve Peygamber de size bir şahit olsun diye"

{وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *"ve Peygamber de size bir şahit olsun diye"*[705] âyetinde geçen {عَلَيْكُمْ} *"size"*[706] ifadesinin anlamının لَكُمْ yani "size/sizin için" mânasında olduğu söylenmiştir. Bu görüşü ileri süren kimseye göre âyetin mânası sanki şöyle olmuştur: "Peygamber size şahitlik etsin diye."

Bu görüşü ileri süren kimse şöyle demiştir: "Bu âyet tıpkı Allah'ın {وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ} *'dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar'*[707] sözü gibidir. Burada da {وَمَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ} *'dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar'*[708] denildiği halde Allah 'dikili taşlar için' mânasını kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler şöyledir:

[٢١٧٩] حَدَّثَنِي أَبُو السَّائِبِ، قَالَ: ثَنَا حَفْصٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «يُدْعَى بِنُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ،

705 Bakara 2/143.
706 Bakara 2/143.
707 Mâide 5/3.
708 Mâide 5/3.

فَيُقَالُ لَهُ: هَلْ بَلَّغْتَ مَا أُرْسِلْتَ بِهِ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيُقَالُ لِقَوْمِهِ: هَلْ بَلَّغَكُمْ؟ فَيَقُولُونَ: مَا جَاءَنَا مِنْ نَذِيرٍ، فَيُقَالُ لَهُ: مَنْ يَعْلَمُ ذَاكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ وَأُمَّتُهُ فَهُوَ قَوْلَهُ {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا}.»

2179. Bana Ebu's-Sâib'in, Hafs, A'meş, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Saîd şöyle demiştir: "Peygamber (sav) buyurdu ki:

'Kıyamet gününde Nuh (as) huzura çağrılır ve kendisine:

'Sana gönderdiğim risâleti tebliğ ettin mi?' diye sorulur. Nuh (as):

'Tebliğ ettim' cevabını verir. Bunun üzerine kavmi huzura çağrılır ve:

'Nuh sizlere tebliğde bulundu mu?' diye sorulur. Onlar da:

'Bize bir uyarıcı gelmedi' diye cevap verirler. Nuh'a:

'Bunu kim biliyor?' diye sorulunca, Nuh (as):

'Muhammed ile ümmeti bu konuda bana şahitlik ederler' diye cevap verir. İşte Allah Teâlâ'nın; {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *'Böylece, sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi âdil bir ümmet yaptık.'*[709] *sözünde ifade ettiği budur."*[710]

[٢١٨٠] حَدَّثَنَا مُجَاهِدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ، قَالَ، ثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ، إِلَّا أَنَّهُ زَادَ فِيهِ: «فَيُدْعَوْنَ وَيَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ.»

2180. Bana Mücâhid b. Musa'nın, Ca'fer b. Avn, A'meş, Ebû Sâlih, Ebû Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre o Peygamber'den (sav) yukarıdaki rivayete benzer bir rivayet nakletmiştir. Ancak فَيُدْعَوْنَ وَيَشْهَدُونَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ

---

709 Bakara 2/143.

710 Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîr, 222); İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 11/454; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/383, 18/112 (11283, 11558); Buhârî (3339, 7349); *Halku Ef'âli'l-İbâd* (158); İbn Mâce (4284); Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (11007); İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ehvâl*, (196); Ebû Ya'lâ (1173); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/249, 250 (1332, 1336); Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât* (464), A'meş tarikiyle. Daha önce Türkî, 2/627'de kısaca geçti; Türkî, 2/630.

"Onlar çağrılırlar ve gelip onun risâletini tebliğ ettiğine şahitlik ederler." ifadesi ilave olarak yer almıştır.[711] **[2/630]**

[٢١٨١] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ: «{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} بِأَنَّ الرُّسُلَ قَدْ بَلَّغُوا {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} بِمَا عَمِلْتُمْ أَوْ فَعَلْتُمْ.»

2181. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Müemmel, Süfyân, A'meş, Ebû Sâlih tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Saîd, Allah'ın {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Böylece, sizi âdil bir ümmet yaptık ki sizler insanlara şahitlik edersiniz..."*[712] sözü hakkında şöyle demiştir: "Peygamberlerin tebliğ görevini yaptıklarına (şahitlik edeceksiniz); {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *'Peygamber de size şahitlik eder.'*[713] (Ümmetinin tebliğ edilen şeylerle) amel edip onları yaptıklarına (şahitlik edecektir)."[714]

[٢١٨٢] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ الْأَشْجَعِيِّ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ عُتَيْبَةَ بْنِ النَّهَّاسِ، أَنَّ مُكَاتَبًا لَهُمْ حَدَّثَهُمْ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، «أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِنِّي وَأُمَّتِي لَعَلَى كَوْمٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُشْرِفِينَ عَلَى الْخَلَائِقِ مَا أَحَدٌ مِنَ الْأُمَمِ إِلَّا وَدَّ أَنَّهُ مِنْهَا أَيَّتُهَا الْأُمَّةُ، وَمَا مِنْ نَبِيٍّ كَذَّبَهُ قَوْمُهُ إِلَّا نَحْنُ شُهَدَاؤُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ رِسَالَاتِ رَبِّهِ وَنَصَحَ لَهُمْ.» قَالَ: {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا}.»

2182. Bize Ebû Küreyb'in İbn Fudayl, Ebû Mâlik el-Eşca'î, Muğîre b. Uteybe[715] b. Nehhâs, kendilerinin bir mukâtebi (ücret karşılığı azat edilen bir köleleri)[716] tarikiyle rivayet ettiğine göre Câbir b. Abdillah şöyle demiştir: "Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: *'Kıyamet gününde ümmetimle*

---

711 Tirmizî, 5/191 (2961), İbn Beşşâr Ca'fer b. Avn tarikiyle uzunca nakleder. Daha önce Türkî, 2/627'de İbn Beşşâr'dan nakille kısaca geçmişti. Abd b. Humeyd (911); ondan Tirmizî, 5/190 (2961); Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân*, (264) seneddeki Ca'fer tarikiyle; Türkî, 2/631.

712 Bakara 2/143.

713 Bakara 2/143.

714 Bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 51. Türkî, 2/631.

715 Halebî baskısında عُيَيْنَة, bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/227.

716 Bu kelime Türkî'nin diğer bazı nüshalarında مُكَتِّبًا şeklinde olup "öğretmen" anlamındadır. Türkî, 2/631.

beraber tüm insanları görebileceğimiz yüksek bir tepenin üzerinde olacağız. Oradakilerden her biri özellikle bu topluluktan (bizden) biri olabilmeyi temenni edecektir.[717] *Kavmi tarafından yalanlanan her bir peygambere de tebliğini bihakkın yerine getirdiğine dair şahitlikte bulunacağız.'"*

Râvi ardından şu âyeti okudu: {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *'Peygamber de onlara şahitlik etsin diye.'*[718]"[719]

[٢١٨٣] حَدَّثَنِي عِصَامُ بْنُ رَوَّادِ بْنِ الْجَرَّاحِ الْعَسْقَلَانِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي قَالَ: ثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «خَرَجْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جِنَازَةٍ، فَلَمَّا صَلَّى عَلَى الْمَيِّتِ، قَالَ النَّاسُ: نِعْمَ الرَّجُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. «وَجَبَتْ.» ثُمَّ خَرَجْتُ مَعَهُ فِي جِنَازَةٍ أُخْرَى، فَلَمَّا صَلُّوا عَلَى الْمَيِّتِ، قَالَ النَّاسُ: بِئْسَ الرَّجُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «وَجَبَتْ» فَقَامَ إِلَيْهِ أُبَيُّ بْنُ كَعْبٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، مَا قَوْلُكَ وَجَبَتْ؟ قَالَ: «قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ}.»

2183. Bana İsâm b. Revvâd b. Cerrâh el-Askalânî, o babasından, Evzâî, Yahyâ b. Ebî Kesîr, Abdullah b. Fadl tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Peygamber (sav) ile beraber bir cenazeye katılmak için çıktım. O, cenaze namazını kıldırdıktan sonra insanlar

'Bu ne güzel kimse!' dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav),

'Vacip oldu' dedi. Ardından onunla beraber bir başka cenaze için çıktım. Cenaze namazını kılınca insanlar,

'Bu ne kötü kimse!' dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav),

'Vacip oldu' dedi. Bunun üzerine Übey b. Ka'b karşısına geçerek,

---

717 Burada nahiv ilminde konuşanın kendisinden haber verdiği ve nida yoluyla da yapılan ihtisas sanatı vardır. Bu kelime "özellikle bizim ümmetimizden/bizden" mânası vermek için kullanılmıştır. Ka'b b. Mâlik'in Tebük Gazvesi'nden geri kalan üç kişiyi ifade ederken فَتَخَلَّفْنَا أَيُّهَا الثَّلَاثَةُ "özellikle biz üçümüz seferden geri kaldık" ifadesi de buna örnektir. Türkî, 2/631.

718 Bakara 2/143.

719 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/144, Taberî'ye nispetle. İbn Merdeveyh ve İbn Ebî Hâtim -*Tefsîru İbn Kesîr*, 1/276'da olduğu gibi- Abdulvâhid b. Ziyâd, Ebû Mâlik el-Eşca'î'den. Bk. Dârekutnî, *el-Mu'telif*, 4/2132. Türkî, 2/631.

'Ya Resûlallah! *'Vacip oldu'* sözünüz ne anlama geliyor?' dedi. O da şu âyeti okuyarak cevap verdi:

{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ}

'Sizler insanlara birer şahit olasınız diye.'[720]"[721] **[2/631]**

[٢١٨٤] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَمْرٍو عَنْ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي الْفَضْلِ الْمَدِينِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ قَالَ: أُتِيَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجِنَازَةٍ، فَقَالَ النَّاسُ: نِعْمَ الرَّجُلُ. ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ عِصَامٍ، عَنْ أَبِيهِ.

2184. Bana Ali b. Sehl er-Remlî, Velîd b. Müslim, Ebû Amr, Yahyâ, Abdullah b. Ebi'l-Fadl el-Medînî tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle nakletmiştir: "Peygamber'e (sav) (namazını kıldırmak üzere) bir cenaze getirildi. O, cenaze namazını kıldırdıktan sonra insanlar,

'Bu ne güzel kimse!' dediler."

---

720 Bakara 2/143.

721 Rivayette adı geçen 'Isâm b. Revvâd b. Cerrâh el-Askalânî sika bir râvi olup hayatı hakkında İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(2)/26'de bilgi mevcuttur. İbn Ebî Hâtim şöyle demiştir: "Kendisinden Übeyy rivayette bulunmuştur. Ben de ondan hadis yazdım." Ardından şöyle demiştir: "Übeyy'e onun hakkında sorulduğunda 'sadûk' dedi." Ayrıca İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*'da onun hakkında şöyle demiştir: "Hâkim onun hadisinde az bir zayıflık bulunan kimse (leyyin) olduğunu söylemiştir. İbn Hibbân ise onu güvenilir râviler arasında saymıştır."

'Isâm'ın babası Revâd b. Cerrah hakkında ise 126 numaralı hadisin tahricinde daha önce bilgi geçmiştir. Abdullah b. Ebi'l-Fadl el-Medînî hakkında ise İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/137'de bilgi vermiştir. Babasından rivayette bulunmuştur. Ondan Yahya b. Kesîr'den başka rivayette bulunan olmamıştır. Zehebî, *el-Mîzân*'da onun meçhul bir râvi olduğunu söylerken İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân;* İbn Hibbân'ın *es-Sikât*'da ona yer verdiğini yani onu güvenilir râviler arasında zikrettiğini söyler. Şâkir bu malumatın onun hadisinin delil olarak alınması için yeterli olduğunu çünkü kendisinin tâbiûndan bilinen bir kimse olduğunu söyler. Şâkir, 3/148.

Râvi, rivayetin devamında 'Isâm'ın babasından naklettiği yukarıdaki hadisin devamını zikretti."[722]

[٢١٨٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا زَيْدُ بْنُ حُبَابٍ، قَالَ: ثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِيَاسُ بْنُ سَلَمَةَ بْنِ الْأَكْوَعِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: «كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَرَّ عَلَيْهِ بِجِنَازَةٍ فَأَثْنَى عَلَيْهَا بِثَنَاءٍ حَسَنٍ، فَقَالَ: «وَجَبَتْ»، وَمَرَّ عَلَيْهِ بِجِنَازَةٍ أُخْرَى، فَأَثْنَى عَلَيْهَا دُونَ ذَلِكَ، فَقَالَ: «وَجَبَتْ»، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا وَجَبَتْ؟ قَالَ: «الْمَلَائِكَةُ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي السَّمَاءِ وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ فَمَا شَهِدْتُمْ عَلَيْهِ وَجَبَ.» ثُمَّ قَرَأَ: {وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ} الْآيَةَ.»

2185. Bize Ebû Küreyb'in, Zeyd b. Hubâb, İkrime b. Ammâr, İyâs b. Seleme b. el-Ekva', o da babasından rivayet ettiğine göre babası şöyle demiştir: "Biz bir gün Peygamber'le (sav) beraberdik. Yanından bir cenaze geçti. Peygamber (sav) onunla ilgili güzel sözler söyledi ve,

'Vacib oldu' buyurdu. Daha sonra bir başka cenaze yanından geçti. Onun hakkında da diğerine söylediğinden farklı övgülerde bulundu ve, *'Vacib oldu'* buyurdu. Bunun üzerine biz şöyle dedik:

'Ya Resûlallah! *'Vacib oldu'* ne demektir?' O da şöyle cevap verdi:

'Melekler Allah'a göktekiler hakkında sizde yerdekiler hakkında şahitlersiniz. Hakkında şahitlikte bulunduğunuz şey ona vacip olur.' Ardından şu âyeti okudu:

---

722 Bu hadis bir önceki rivayetin başka bir senedle naklidir. Ali b. Sehl er-Remlî 1384 numaralı rivayetin tahricinde hakkında bilgi geçmiştir.

Velîd b. Müslim ed-Dımeşkî ise Şamlı bir hadis âlimi olup hadisi sahih sika ve mutkin (işini ciddi ve iyi yapan hadisi sağlam râvi. Bk. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 121.) bir râvi olup Ahmed b. Hanbel vb. kendisinden hadis aldığı hocası olup H. 150'de vefat etmiştir. Kendisi hakkında bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/2/152-153; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7(2)/173 ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(2)/16-17. Hadis bu haliyle sahihtir. Şâkir, 3/149.

Rivayeti İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/249 (1334), Velîd tarikiyle nakletmiştir. Abdullah b. Ebi'l-Fadl meçhul bir râvidir. Ahmed b. Hanbel, 12/513, 16/287, 487'de (7552, 1071, 10863) ve diğerleri Ebû Hüreyre'den bu mânada bir hadisi Übey b. Ka'b ifadesini zikretmeksizin nakletmişlerdir. Râvi sonunda da şöyle demiştir: إِنَّكُمْ شُهَدَاءُ فِى الأَرْضِ "Siz yeryüzünün şahitlerisiniz." Türkî, 2/632.

{وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ}

'De ki: 'Çalışın, yapın. Yaptıklarınızı Allah da, Resûlü de, müminler de göreceklerdir."[723] **[2/632]**

[٢١٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: «{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} تَكُونُوا شُهَدَاءَ لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى الْأُمَمِ الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى، وَالْمَجُوسِ.»

2186. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız diye."*[724] sözü hakkında şöyle demiştir: "Muhammed'e (sav) (onun görevini tebliğ ettiğine dair) Yahudilere, Hıristiyanlara ve Mecûsîlere karşı şahitler olunuz."

[٢١٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2187. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

---

723 Tevbe 9/105. Rivayet için Bk. İbn Ebî Şeybe, *Müsned*, 3/368; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 6/1877 (10055); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (6259, 6262), İyâs b. Seleme tarikiyle; Türkî, 2/633.

Bu hadisin senedi Müslim'in şartlarına göre sahihtir. Zeyd b. Hubâb el-Uklî, sika bir râvi olup Ahmed b. Hanbel, İbnü'l-Medînî ve benzerlerinin hocalarıdır. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2/1/358; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/281 ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/561-562.

İkrime b. Ammâr el-İclî ise sika bir râvi olup Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Vekî' vb. kendisinden hadis rivayet etmiştir. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/50; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/404, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(2)/10-11.

İyâs b. Seleme b. el-Ekva', tâbiûndan sika bir râvi olup *Kütüb-i Sitte* sahibi müellifler kendisinin sahabeden olan babasından işittiği hadislere eserlerinde yer vermişlerdir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(1)/349; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/184 ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* 1(1)/279-280. Hadis pek çok rivayet eserinde yer almaktadır. Bu ve diğer bilgilerle ilgili detaylar için Bk. Şâkir, 3/149.

724 Bakara 2/143.

[٢١٨٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، قَالَ: «يَأْتِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَادِيَهِ[725] لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ، فَتَشْهَدُ لَهُ أُمَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَهُمْ.»

2188. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Ebî Necîh şöyle demiştir: "Kıyamet günü yanında (kendisine iman eden) hiç kimsenin olmadığı bir peygamber huzura gelir. Ümmet-i Muhammed (sav) bu peygamberin kendi kavmine görevini tebliğ ettiğine dair şahitlik ederler."

[٢١٨٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ سَمِعَ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ، مِثْلَهُ .

2189. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh, babasının Ubeyd b. Umeyr'den yukarıdaki rivayetin aynısını işittiğini nakletmiştir.[726] **[2/633]**

[٢١٩٠] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: يَأْتِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ عُبَيْدَ بْنَ عُمَيْرٍ مِثْلَهُ.

2190. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, İbn Ebî Necîh, o babasından rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "'Kıyamet günü bir Peygamber (sav) gelir' dedikten sonra yukarıdaki rivayetin (2188 numaralı

725 Bu ifade Türkî'de بإذنه şeklinde gelmiştir. Şâkir bu ifadenin anlamsız olduğunu ve yazım hatası olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu, doğrusunun yukarıda da olduğu şekilde نَادِيه şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca rivayette yer alan صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ifadesinin de nâsih tarafından hataen ilave edildiğini kendi tercihinin bu ifadenin olmaması yönünde ve يَأْتِي النَّبِيُّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ نَادِيه لَيْسَ مَعَهُ أَحَدٌ "Kıyamet günü yanında (kendisine iman eden) hiç kimsenin olmadığı bir peygamber huzura gelir." şeklinde olduğunu ancak bu durumda mânanın daha doğru olacağını yani Hz. Peygamber değil de başka bir peygamberin kastedildiğinin anlaşılabilmesi için bu ifadenin metinde bulunmamasının uygun olacağını söyler. Biz de Şâkir'in bu tercihini esas aldık. Krş. Şâkir, 3/150.

726 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 215; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/144, Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 2/633.

rivayet) aynısını zikretmiştir. Râvi, ‘Ubeyd b. Umeyr bu rivayetin aynısını nakletmiştir’ ifadesini ise zikretmemiştir.”

[٢١٩١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} أَيْ إِنَّ رُسُلَهُمْ قَدْ بَلَّغَتْ قَوْمَهَا عَنْ رَبِّهَا {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} عَلَى أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ رِسَالَاتِ رَبِّهِ إِلَى أُمَّتِهِ.»

2191. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *“Sizler insanlara birer şahit olasınız diye.”*[727] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Yani onların peygamberlerinin kendi kavmine Rabbinden aldığı emirleri tebliğ ettiğine dair şahitler olun ve {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *‘Peygamber de size bir şahit olsun diye.’*[728] Hz. Peygamber de (sav) Allah’tan aldığı vahiyleri ümmetine (size) tebliğ ettiğine şahit olsun diye (sizi âdil bir ümmet yaptık).”

[٢١٩٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: «أَنَّ قَوْمَ نُوحٍ يَقُولُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: لَمْ يُبَلِّغْنَا نُوحٌ. فَيُدْعَى نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَيُسْأَلُ: هَلْ بَلَّغْتَهُمْ؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، فَيُقَالُ: مَنْ شُهُودُكَ؟ فَيَقُولُ: أَحْمَدُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ. فَتُدْعَوْنَ فَتُسْأَلُونَ، فَتَقُولُونَ: نَعَمْ، قَدْ بَلَّغَهُمْ. فَتَقُولُ قَوْمُ نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: كَيْفَ تَشْهَدُونَ عَلَيْنَا وَلَمْ تُدْرِكُونَا؟ قَالُوا: قَدْ جَاءَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَنَا أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَكُمْ، وَأُنْزِلَ عَلَيْهِ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَكُمْ، فَصَدَّقْنَاهُ. قَالَ: فَيُصَدَّقُ نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَيُكَذِّبُونَ هُمْ. قَالَ: {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا}.»

2192. Bize Hasan b. Yahyâ’nın, Abdürrezzâk, Ma‘mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: “Kıyamet günü Nûh’un (as) kavmi,

‘Nûh bize risâletini tebliğ etmedi’ diyecektir. Bunun üzeine Nûh (as) çağırılır ve şöyle denilir:

‘Ey Nûh! Tebliğini yaptın mı?’ Nûh (as):

---

727 Bakara 2/143.
728 Bakara 2/143.

'Evet, yaptım' der. Bunun üzerine ona:

'Bunu yaptığına dair şahitlerin kimlerdir?' diye sorulunca, Nûh (as):

'Ahmed (sav) ve ümmetidir' der. Bunun üzerine sizler çağrılır ve sorulunca Nûh'un kavmine tebliğde bulunduğuna dair şahitlik edersiniz. Ardından Nûh'un (as) kavmi şöyle der:

'Siz bizi görmediğiniz halde bizim hakkımızda nasıl şahitlik edersiniz?' Onlar da şöyle cevap verirler:

'Bize Allah'ın Peygamberi (Muhammed) (sav) geldi sizin kavminize tebliğde bulunduğunuzu haber verdi. Biz de ou tasdik ettik.' Kavmi onu yalanlarken Nûh (as) Ümmet-i Muhammed tarafından görevini tebliğ ettiğine dair tasdik edilir. (Zeyd b. Eslem) ardındanنَ {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُو الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *'Sizler insanlara birer şahit olasınız ve Peygamber de size bir şahit olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık.'*[729] âyetini okumuştur."[730] **[2/634]**

[٢١٩٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} لِتَكُونَ هَذِهِ الْأُمَّةُ شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ أَنَّ الرُّسُلَ قَدْ بَلَّغَتْهُمْ، وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ شَهِيدًا، أَنْ قَدْ بَلَّغَ مَا أُرْسِلَ بِهِ.»

2193. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız."*[731] âyetinin tefsirinin "'Bu ümmet insanlara peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettiklerine dair şahitler olsun, Hz. Peygamber de bu ümmete kendisine ulaşanı tebliğ ettiğine dair bir şahit olsun diye (sizi âdil bir ümmet yaptık)'" şeklinde olduğunu söylemiştir.[732]

[٢١٩٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ: «أَنَّ الْأُمَمَ، يَقُولُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: وَاللَّهِ لَقَدْ كَادَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ أَنْ تَكُونَ أَنْبِيَاءَ كُلَّهُمْ لِمَا يَرَوْنَ اللَّهَ أَعْطَاهُمْ.»

729 Bakara 2/143.
730 Bk. Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/61; Türkî, 2/634.
731 Bakara 2/143.
732 Bk. Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/60, 61; Türkî, 2/634.

2194. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Zeyd b. Eslem şöyle demiştir: "Ümmetler kıyamet günü (Ümmet-i Muhammed hakkında), Allah'ın onlara verdiği şeyleri gördüklerinde şöyle derler: 'Vallahi, neredeyse bu ümmetin hepsi peygamber olacakmış.'"[733]

[٢١٩٥] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ رِشْدِينَ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَنْعُمَ الْمَعَافِرِيُّ، عَنْ حِبَّانَ بْنِ أَبِي جَبَلَةَ، بِسَنَدِهِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «إِذَا جَمَعَ اللَّهُ عِبَادَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، كَانَ أَوَّلَ مَنْ يَدْعَى إِسْرَافِيلُ، فَيَقُولُ لَهُ رَبُّهُ: مَا فَعَلْتَ فِي عَهْدِي هَلْ بَلَّغْتَ عَهْدِي؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ رَبِّ قَدْ بَلَّغْتُهُ جِبْرِيلَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، فَيُدْعَى جِبْرِيلُ، فَيُقَالُ لَهُ: هَلْ بَلَّغْتَ إِسْرَافِيلَ عَهْدِي؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ رَبِّ قَدْ بَلَّغَنِي. فَيُخَلَّى عَنْ إِسْرَافِيلَ، وَيُقَالُ لِجِبْرِيلَ: هَلْ بَلَّغْتَ عَهْدِي؟ فَيَقُولُ: نَعَمْ، قَدْ بَلَّغْتُ الرُّسُلَ فَتُدْعَى الرُّسُلُ فَيُقَالُ لَهُمْ: هَلْ بَلَّغَكُمْ جِبْرِيلُ عَهْدِي.» فَيَقُولُونَ: نَعَمْ رَبَّنَا، فَيُخَلَّى عَنْ جِبْرِيلَ، ثُمَّ يُقَالُ لِلرُّسُلِ: مَا فَعَلْتُمْ بِعَهْدِي؟ فَيَقُولُ: بَلَّغْنَا أُمَمَنَا. فَتُدْعَى الْأُمَمُ فَيُقَالُ: هَلْ بَلَّغَكُمُ الرُّسُلُ عَهْدِي؟ فَمِنْهُمُ الْمُكَذِّبُ وَمِنْهُمُ الْمُصَدِّقُ، فَتَقُولُ الرُّسُلُ: إِنَّ لَنَا عَلَيْهِمْ شُهُودًا يَشْهَدُونَ أَنْ قَدْ بَلَّغْنَا مَعَ شَهَادَتِكَ. فَيَقُولُ: مَنْ يَشْهَدُ لَكُمْ؟ فَيَقُولُ: أُمَّةُ مُحَمَّدٍ. فَتُدْعَى أُمَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَيَقُولُ: أَتَشْهَدُونَ أَنَّ رُسُلِي هَؤُلَاءِ قَدْ بَلَّغُوا عَهْدِي إِلَى مَنْ أُرْسِلُوا إِلَيْهِ؟ فَيَقُولُونَ: نَعَمْ رَبَّنَا، شَهِدْنَا أَنْ قَدْ بَلَّغُوا، فَتَقُولُ تِلْكَ الْأُمَمُ: كَيْفَ يَشْهَدُ عَلَيْنَا مَنْ لَمْ يُدْرِكْنَا؟ فَيَقُولُ لَهُمُ الرَّبُّ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: كَيْفَ يَشْهَدُونَ عَلَى مَنْ لَمْ يُدْرِكُوا؟ فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا بَعَثْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا، وَأَنْزَلْتَ إِلَيْنَا عَهْدَكَ وَكِتَابَكَ، وَقَصَصْتَ عَلَيْنَا أَنَّهُمْ قَدْ بَلَّغُوا، فَشَهِدْنَا بِمَا عَهِدْتَ إِلَيْنَا. فَيَقُولُ الرَّبُّ: صَدَقُوا فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا} وَالْوَسَطُ: الْعَدْلُ {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا}. «قَالَ ابْنُ أَنْعُمَ، فَبَلَغَنِي أَنَّهُ يَشْهَدُ يَوْمَئِذٍ أُمَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا مَنْ كَانَ فِي قَلْبِهِ حِنَّةٌ عَلَى أَخِيهِ.»

733 Bk. Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/61; Türkî, 2/635.

2195. Bize Müsennâ'nın, Süveyd b. Nasr, İbnü'l-Mübârek, Rişdîn b. Sa'd, İbn En'um el-Me'âfirî, Hıbbân b. Ebî Cebele, senedi Resûlullah'a (sav) ulaşan bir rivayette onun şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "Allah Teâlâ kıyamet günü kullarını bir araya topladığı zaman ilk çağrılacak olan İsrâfil'dir. Rabbi, İsrafil'e,

'Sana verdiğim emri ne yaptın? Tebliğ ettin mi?' diye soracak, İsrâfil de;

'Evet Rabbim ben onu Cebrail'e tebliğ ettim.' diyecektir. Bunun üzerine Cebrail çağrılacak ve ona;

'İsrâfil emrimi sana tebliğ etti mi?' diyecek o da;

'Evet Rabbim o bana tebliğ etti.' diyecektir. Bunun üzerine İsrafil serbest bırakılacak ve Cebrail'e;

'Sen emrimi tebliğ ettin mi?' denilecektir. O da,

'Evet, peygamberlere tebliğ ettim.' diyecek ve Peygamberler çağrılıp bu defa onlara;

'Cebrail benim emrimi size tebliğ etti mi?' denilecek onlar da;

'Evet Rabbimiz, tebliğ etti.' diyeceklerdir. Cebrail de serbest bırakılacaktır. Sonra Peygamberlere:

'Siz emrimi ne yaptınız?' denecek, peygamberler de:

'Biz ümmetlerimize tebliğ ettik.' diyeceklerdir. Bunun üzerine ümmetler çağrılacak ve onlara:

'Peygamberler size emrimi tebliğ etti mi?' denilecek. Bazıları yalanlayacak bazıları da doğrulayacaktır. Bu defa Peygamberler:

'Ey Rabbimiz, senin şahit olman yanında bizim onlara, emrini tebliğ ettiğimize dair şahitlik edecek şahitlerimiz mevcuttur.' diyeceklerdir. Allah Teâlâ da:

'Kim size şahitlik edecek?' diyecektir. Peygamberler de:

'Muhammed (sav) ümmeti şahitlik edecek.' diyeceklerdir. Ardından Muhammed (sav) ümmeti çağrılacak ve onlara:

'Şu peygamberlerimin benim emrimi, kendilerine gönderildikleri ümmetlere tebliğ ettiklerine dair şahitlik eder misiniz?' denilecek onlar da:

'Evet Rabbimiz, o peygamberlerin tebliğ ettiklerine dair biz şahidiz.' diyecekler. Bunun üzerine o ümmetler:

'Bize yetişmeyen insanlar bizim hakkımızda nasıl şahitlik ederler?' diyeceklerdir. Allah Teâlâ da Muhammed (sav) ümmetine,

'Sizler, kendilerine, yetişemediğiniz insanlar hakkında nasıl şahitlik edebilirsiniz?' diyecek Muhammed ümmeti de:

'Ey Rabbimiz, sen bize Peygamber gönderdin. Bize emrini ve kitabını indirdin ve bize, peygamberlerin, ümmetlerine tebliğ ettiklerini kıssalarla anlattın. Biz de senin bize anlatmana şahitlik ediyoruz.' diyeceklerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ:

'Doğru söylediler.' diyecektir. İşte Allah Teâlâ'nın şu sözü bu anlatılanları ifade etmektedir:

{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا}

'Böylece biz sizi, âdil bir ümmet kıldık.'[734]

el-Vasat; *'âdil'*[735] demektir.

{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا}

'İnsanlara karşı şahit olmanız Peygamber'in de size şahit olması için.'[736]

İbn En'um dedi ki: 'Bana ulaştığına göre o gün kalbinde kardeşine karşı kin olan kimseler hariç Ümmet-i Muhammed şahitlik edecektir.'"[737] **[2/635]**

---

734 Bakara 2/143.

735 Bakara 2/143.

736 Bakara 2/143.

737 Hadis, mürsel olması ve senedinde yer alan daha önce de 1938 numaralı rivayette hakkında bilgi verilen râvi Rişdîn b. Sa'd'ın zayıf bir râvi olması yönleriyle zayıf bir hadistir. Hadisin senedinde yer alan İbn En'um el-Me'âfirî ise, Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um el-Me'âfirî el-İfrîkî el-Kâdî olup sika bir râvidir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*, 6/173-176; Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, s. 180 ve İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/334-335.

Hibbân b. Ebî Cebele el-Mısrî ise tâbiûndan olup sika bir râvidir. Bk. İbn Hacer, İbn Hacer, *et-Tehzîb;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(1)/83; İbn Ebî Hâtim,

[٢١٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ: «{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} يَعْنِي بِذَلِكَ الَّذِينَ اسْتَقَامُوا عَلَى الْهُدَى، فَهُمُ الَّذِينَ يَكُونُونَ شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ لِتَكْذِيبِهِمْ رُسُلَ اللَّهِ، وَكُفْرِهِمْ بِآيَاتِ اللَّهِ.»

2196. Bana Müsennâ'nın İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle naklettiğine göre Dahhâk, {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız."* [738] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözüyle hidâyet üzere olanları kastetmiştir. Onlar ki kıyamet günü Allah'ın peygamberlerini yalanlayıp âyetlerini inkâr eden insanların aleyhine şahitlik edenlerdir."

[٢١٩٧] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} يَقُولُ: «لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى الْأُمَمِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ بِمَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ، وَبِمَا كَذَّبُوهُمْ، فَقَالُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَعَجِبُوا: أَنَّ أُمَّةً لَمْ يَكُونُوا فِي زَمَانِنَا، فَآمَنُوا بِمَا جَاءَتْ بِهِ رُسُلُنَا، وَكَذَّبْنَا نَحْنُ بِمَا جَاءُوا بِهِ. فَعَجِبُوا كُلَّ الْعَجَبِ.»

2197. Bana Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız."* [739] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Sizden önce gelen ümmetlerin peygamberlerinin kendilerine geldiklerine ve onların peygamberleri yalanladıklarına, onlara karşı şahitlik etmeniz için (sizi âdil bir ümmet yaptık). Bu şahitlik üzerine diğer ümmetler şaşıracak ve şöyle diyeceklerdir:

'Bizim zamanımızda yaşamayan bir ümmet biz onların bize getirdiklerini yalanladığımız halde bizim peygamberlerimizin getirdiklerine iman ettiler!' Onlar bu duruma çok şaşıracaklar."[740]

---

el-Cerh ve't-Ta'dîl, 1(2)/269. Hadisin tahrici ve metinde geçen حِنَّةٌ kelimesinin izahı konusundaki diğer detaylar için Bk. Şâkir, 3/152. Türkî de yine rivayetin senedinde yer alan Rişdîn b. Sa'd'ın ve Abdurrahman b. Ziyâd b. En'um adlı râvilerin zayıf olduğunu söyler; Türkî, 2/636.

738 Bakara 2/143.

739 Bakara 2/143.

740 Rivayetin baş tarafını İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/249 (1335), Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî' ve Ebü'l-Âliye'den nakleder; Türkî, 2/636.

Allah, {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız."*[741] sözüyle şunu kastetmektedir: "Kendilerinin ona ve ona indirilen Kur'ân'a iman ettiklerine şahitlik etsinler diye."

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

[٢١٩٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} يَعْنِي أَنَّهُمْ شَهِدُوا عَلَى الْقُرُونِ بِمَا سَمَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُمْ.»

2198. Bize Muhammed b. Sa'd'ın babası, onun amcası, onun da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız."*[742] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Yani onlar Allah'ın kendilerine söz ettiği kavimlere karşı şahitlik edeceklerdir."

[٢١٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قُلْتُ لِعَطَاءٍ، مَا قَوْلُهُ: «{لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} قَالَ: «أُمَّةُ مُحَمَّدٍ شَهِدُوا عَلَى مَنْ تَرَكَ الْحَقَّ حِينَ جَاءَهُ الْإِيمَانُ وَالْهُدَى مِمَّنْ كَانَ قَبْلَنَا.»- قَالَهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ قَالَ -: وَقَالَ عَطَاءٌ: شُهَدَاءُ عَلَى مَنْ تَرَكَ الْحَقَّ مِمَّنْ تَرَكَهُ مِنَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ، جَاءَ ذَلِكَ أُمَّةَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي كِتَابِهِمْ: {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} عَلَى أَنَّهُمْ قَدْ آمَنُوا بِالْحَقِّ حِينَ جَاءَهُمْ وَصَدَّقُوا بِهِ»

2199. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o Atâ'ya Allah'ın {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız."*[743] sözünün anlamı hakkında Abdullah b. Kesîr'in "Ümmet-i Muhammed kendisine iman ve hidâyet geldikten sonra hakkı terk eden bizden öncekilerin aleyhine şahitlik ederler." dediğini söyledim. Bunun üzerine Atâ şöyle dedi: "İnsanlardan hakkı terk edenlerin hepsinin aleyhine şahitlik ederler. Bu, Ümmet-i Muhammed'e (sav) kitaplarında gelmiştir: {وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *'Peygamber de size şahitlik etsin diye*

741 Bakara 2/143.
742 Bakara 2/143.
743 Bakara 2/143.

(âdil bir ümmet yaptık).'[744] Yani onlara geldiğinde hakka iman edip onu tasdik ettiklerine dair şahitlik edecektir.'"[745]

[٢٢٠٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ: {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} قَالَ :رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: شَاهِدٌ عَلَى أُمَّتِهِ، وَهُمْ شُهَدَاءُ عَلَى الْأُمَمِ، وَهُمْ أَحَدُ الْأَشْهَادِ الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ} الْأَرْبَعَةُ الْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ يُحْصُونَ أَعْمَالَنَا لَنَا وَعَلَيْنَا. وَقَرَأَ قَوْلَهُ: {وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ} وَقَالَ: هَذَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ قَالَ: وَالنَّبِيُّونَ شُهَدَاءُ عَلَى أُمَمِهِمْ.» قَالَ: وَأُمَّةُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شُهَدَاءُ عَلَى الْأُمَمِ. قَالَ: وَالْأَطْوَارُ: الْأَجْسَادُ وَالْجُلُودُ.»

2200. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle Ali b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre o {لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا} *"Sizler insanlara birer şahit olasınız. Peygamber de size şahitlik etsin diye (âdil bir ümmet yaptık).'*[746]*"* âyeti hakkında şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) ümmetine şahittir. Onlar da diğer ümmetlere şahittir. Onlar şanı yüce olan Allah'ın {وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهَادُ} *'şahitlerin şahitlik edecekleri günde'*[747] âyetinde ifade ettiği amellerimizi lehimize veya aleyhimize sayan dört melek gibi şahitlerden biridir."

Râvi ardından Allah'ın {وَجَاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ} *"Herkes beraberinde bir sevk edici, bir de şahitlik edici (melek) ile gelir."*[748] âyetini okudu ve dedi ki: "İşte bu şahitlik kıyamet günüdür. Peygamberler ümmetlerine şahitlik ederler." Ümmet-i Muhammed ise diğer ümmetlere şahitlik eder. İbn Zeyd der ki: "الْأَطْوَارُ: Bedenler ve ciltler demektir."[749] **[2/637]**

---

744 Bakara 2/143.

745 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/250 (1337), Haccâc tarikiyle Rebî' ve Ebü'l-Âliye'den; Türkî, 2/637.

746 Bakara 2/143.

747 Mü'min 40/51.

748 Mü'min 40/51.

749 Rivayeti الْأَشْهَادُ أَرْبَعَةٌ ifadesiyle Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 5/352, Taberî ve İbn Ebî Hâtim'e isnad eder; Türkî ve Şâkir burada geçen الْأَطْوَارُ ifadesinin yanlış olduğunu doğrusunun الْأَطْرَافُ yani "azalar" anlamında olduğunu söyler. Böylece de rivayetin son kısmının الْأَطْرَافُ وَالْأَجْسَادُ وَالْجُلُودُ şeklinde olduğunu bununla da

4. {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} "Yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} *"Yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık."* sözünün tefsiri:

a. {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} "Yönelmekte olduğun ciheti … diye kıble yaptık."

Allah Teâlâ {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} *"Yönelmekte olduğun ciheti … diye kıble yaptık."* [750] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Biz seni yönelmekte olduğun yönden döndürmeyi وَلَمْ نَجْعَلْ صَرْفَكَ عَنِ الْقِبْلَةِ [751], ancak sana tâbi olanlarla gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye yaptık."

Allah'ın {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} *"Yönelmekte olduğun ciheti … diye kıble yaptık."*[752] sözüyle Peygamber'in (sav) yöneldiğini kastettiği kıble, onun Kâbe'den önce kendisine yöneldiği kıbledir.

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٠١] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} يَعْنِي بَيْتَ الْمَقْدِسِ.»

"Kıyamet günü insanın yaptığına elleri ayakları ve sair uzuvları ile bedeni ve derileri şahitlik eder" mânasının kastedildiğini söyler. Bunun da Kur'ân'da Yâsîn sûresi 65. âyette:

{اليَوْمَ نَخْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ}

"O gün biz onların ağızlarını mühürleriz. Elleri bize konuşur, ayakları da kazandıklarına şahitlik eder." ifade edilen anlam olduğunu söyler. Krş. Türkî, 2/638; Şâkir, 3/155.

750 Bakara 2/143.

751 Taberî birkaç paragraf sonra burada niçin bir الصَّرْفُ "döndürme" kelimesi takdir ettiğini izah edecektir.

752 Bakara 2/143.

2201. Bana Musa b. Harun'un Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} *"Yönelmekte olduğun ciheti … diye kıble yaptık."*[753] âyetinde kastettiği kıblenin Beytü'l-Makdis olduğunu söylemiştir.[754]

[٢٢٠٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، «{وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} قَالَ: الْقِبْلَةُ: بَيْتُ الْمَقْدِسِ.»

2202. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre o, Atâ'ya {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا} *"Yönelmekte olduğun ciheti … diye kıble yaptık."*[755] âyeti hakkında sormuş, o da Allah'ın bu âyette bahsettiği kıblenin Beytü'l-Makdis olduğunu söylemiştir.[756]

Allah âyette الصَّرْفُ "döndürme" ifadesini, sözün mânası kendisine delâlet ettiğinden bununla yetinerek söylemedi. Tıpkı daha önce geçtiği yerlerde bunun benzerlerinde olduğu gibi. **[2/638]**

Âyetin anlamı; "Ancak sana tâbi olanlarla gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye seni yönelmekte olduğun kıbleden döndürdük." şeklindedir. Çünkü Allah'ın Peygamberinin ashabını imtihan etmesi -rivayetlerin ortaya koyduğuna göre- kıblenin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye değiştirilmesi esnasında onlardan Müslüman olan ve Hz. Peygamber'e tâbi olanlardan bazı kimselerin dinlerinden dönmeleri –söylendiğine göre- ve münafıkların çoğunun bu konudaki nifakları nedeniyle ortaya çıkıp "Muhammed'e ne oluyor da bazen o tarafa bazen de bu tarafa döndürüp duruyor" dedikleri içindir. Kıblenin değiştirilmesi nedeniyle bazı Müslümanlar da kendileri ve kendilerinden önce Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılan Müslüman kardeşleri hakkında;

"Bizim ve onların namazları boşa gitmiş ve zayi olmuştur." dediler. Müşrikler ise,

"Muhammed dininde tereddüde düştü." dediler. İşte bütün bunlar insanlar için bir imtihan, müminler için de sınama idi. Nitekim bu nedenle şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

---

753 Bakara 2/143.
754 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/250 (1340. rivayetin ardından); Türkî, 2/638.
755 Bakara 2/143.
756 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/250 (1340), Haccâc tarikiyle nakleder; Türkî, 2/638.

{وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ}

"Yönelmekte olduğun kıbleden seni döndürmemiz ve bir başkasına çevirmemiz ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diyedir."[757]

Tıpkı aynı anlamda şöyle buyurduğu gibi:

{وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ}

"Sana gösterdiğimiz rüyayı kendilerine haber vermeni (insanları sınamak için vesile yaptık)."[758]

Beytü'l-Makdis'e doğru olan ilk kıblenin değiştirilmesi de bunun gibidir. Eğer insanların yönleri ondan Kâbe'ye çevrilmemiş olsaydı bu onlar için ne bir imtihan ne de bir sıkıntı olurdu.

b. Nüzûl Sebebi: Nesh

Âyetin bizim söylediğimiz mânada olduğuna dair rivayetler:

[٢٢٠٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «كَانَتِ الْقِبْلَةُ فِيهَا بَلَاءٌ وَتَمْحِيصٌ صَلَّتِ الْأَنْصَارُ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ حَوْلَيْنِ قَبْلَ قُدُومِ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَلَّى نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ قُدُومِهِ الْمَدِينَةَ مُهَاجِرًا نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ وَجَّهَهُ اللَّهُ بَعْدَ ذَلِكَ إِلَى الْكَعْبَةِ الْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَقَالَ فِي ذَلِكَ قَائِلُونَ مِنَ النَّاسِ: {مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} لَقَدِ اشْتَاقَ الرَّجُلُ إِلَى مَوْلِدِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} فَقَالَ أُنَاسٌ لَمَّا صُرِفَتِ الْقِبْلَةُ نَحْوَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ: كَيْفَ بِأَعْمَالِنَا الَّتِي كُنَّا نَعْمَلُ فِي قِبْلَتِنَا الْأُولَى؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} وَقَدْ يَبْتَلِي اللَّهُ

757 Bakara 2/143.
758 İsrâ 17/70.

الْعِبَادَ بِمَا شَاءَ مِنْ أَمْرِهِ الْأَمْرَ بَعْدَ الْأَمْرِ، لِيَعْلَمَ مَنْ يُطِيعُهُ مِمَّنْ يَعْصِيهِ. وَكُلُّ ذَلِكَ مَقْبُولٌ إِذَا كَانَ فِي إِيمَانٍ بِاللَّهِ، وَإِخْلَاصٍ لَهُ، وَتَسْلِيمٍ لِقَضَائِهِ.»

2203. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Kıblenin değiştirilmesi insanlar için bir imtihan ve sınama olmuştur. Ensâr, Resûlullah'ın (sav) Medine'ye gelmesinden önce iki yıl kadar Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmıştır. Peygamber de (sav) Medine'ye geldikten sonra on yedi ay Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmıştır. Ardından Allah onu Beytü'l-Makdis'ten Beytü'l-Haram olan Kâbe'ye çevirdi ve bu konuda insanlardan bazıları,

{مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *'Bunları daha önce yöneldikleri kıbleden çeviren nedir?'*[759] Bu adam doğduğu yeri özlemiş.' dediler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah,

{قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ} *'Doğu da batı da Allah'ındır. Allah dilediğini hidâyete erdirir.'*[760] âyetini indirdi. Kıble, Kâbe'ye doğru çevrilince bazı kimseler,

'Bizim, önceki kıbleye yönelerek yaptığımız ibadetlerimiz ne olacak?' dediler. Bu söz üzerine Allah,

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *'Allah sizin imanınızı (namazlarınızı) zayi edecek değildir.'*[761] âyetini indirdi. Allah bir emrinden sonra başka bir emirle kullarını imtihan ediyordu ki böylece onlardan itaat edenle isyan edeni ayırt etmiş olsun. Eğer Allah'a iman, O'na karşı samimiyet ve emrine teslimiyet varsa; bütün bu ibadetler O'nun katında makbuldür."[762] **[2/639]**

[٢٢٠٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَنَسَخَتْهَا الْكَعْبَةُ. فَلَمَّا وُجِّهَ قِبَلَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، اخْتَلَفَ النَّاسُ فِيهَا، فَكَانُوا أَصْنَافًا؛ فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ: مَا بَالُهُمْ كَانُوا عَلَى قِبْلَةٍ زَمَانًا، ثُمَّ تَرَكُوهَا وَتَوَجَّهُوا إِلَى غَيْرِهَا؟ وَقَالَ الْمُسْلِمُونَ: لَيْتَ شِعْرَنَا عَنْ

759 Bakara 2/142.
760 Bakara 2/142.
761 Bakara 2/143.
762 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/142; Türkî, 2/640.

إِخْوَانِنَا الَّذِينَ مَاتُوا وَهُمْ يُصَلُّونَ قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، هَلْ تَقَبَّلَ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْهُمْ أَوْ لَا؟ وَقَالَتِ الْيَهُودُ: إِنَّ مُحَمَّدًا اشْتَاقَ إِلَى بَلَدِ أَبِيهِ وَمَوْلِدِهِ، وَلَوْ ثَبَتَ عَلَى قِبْلَتِنَا لَكِنَّا نَرْجُو أَنْ يَكُونَ هُوَ صَاحِبَنَا الَّذِي نَنْتَظِرُ. وَقَالَ الْمُشْرِكُونَ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ، تَحَيَّرَ مُحَمَّدٌ عَلَى دِينِهِ، فَتَوَجَّهَ بِقِبْلَتِهِ إِلَيْكُمْ، وَعَلِمَ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ أَهْدَى مِنْهُ، وَيُوشِكُ أَنْ يَدْخُلَ فِي دِينِكُمْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِي الْمُنَافِقِينَ: {سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} إِلَى قَوْلِهِ {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} وَأَنْزَلَ فِي الْآخَرِينَ الْآيَاتِ بَعْدَهَا.»

2204. Bize Musa'nın, Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) daha önce Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Kâbe'ye yönelmeyi emreden âyet Kudüs'ün kıble olmasını neshetti. Resûlullah (sav) Mescid-i Haram'a döndürülünce insanlar bu konuda ihtilaf ettiler ve bu hususta gruplara ayrıldılar. Münafıklar,

'Bunlara ne oluyor? Bir zaman bir kıbleye doğru yöneliyorlardı şimdi orayı bırakıp başka yere yönelmeye başladılar?' dediler. Müslümanlar da şöyle dediler:

'Keşke hayattayken Kudüs'e doğru namaz kıldıkları süre içinde ölen kardeşlerimizin halini bir bilsek. Allah, bizim ve onların namazlarını kabul etti mi etmedi mi?' Yahudiler ise şöyle dediler:

'Muhammed, babasının yurdunu ve doğduğu yeri özledi. Şayet bizim kıblemize yönelmeye devam etseydi onun, bizim, gelmesini beklediğimiz peygamber olacağını ümit ederdik.' Mekkeli müşrikler ise şöyle dediler:

'Muhammed, dini hususunda şaşırdı. O, şimdi sizin bulunduğunuz yeri kıble edindi ve sizin daha doğru yolda olduğunuzu anladı. Yakında sizin dininize de girer. Bu sözler üzerine şanı yüce olan Allah münafıklar hakkında;

{سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} *'Birtakım kendini bilmez insanlar (Yahudiler ve münafıklar), 'Onları yönelmekte oldukları kıbleden çeviren nedir?' diyecekler.'*[763] âyetini, devamındaki âyetin {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *'Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği*

763 Bakara 2/142.

kimselerden başkasına ağır gelse de'[764] kısmına kadar bu âyeti ve bu iki âyetten sonra gelen devamındaki âyetleri inzâl buyurdu."[765] **[2/640]**

[٢٢٠٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، {إِلَّا لِنَعْلَمَ مِنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} فَقَالَ عَطَاءٌ «يَبْتَلِيهِمْ لِيَعْلَمَ مَنْ يُسَلِّمُ لِأَمْرِهِ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: بَلَغَنِي أَنَّ نَاسًا مِمَّنْ أَسْلَمَ رَجَعُوا فَقَالُوا مَرَّةً: هَاهُنَا وَمَرَّةً هَاهُنَا.»

2205. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o, Atâ'ya Allah'ın {إِلَّا لِنَعْلَمَ مِنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} *"Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye"*[766] âyeti hakkında sormuş; Atâ da bu âyet hakkında şöyle demiştir: "Allah, emrine teslim olanları ortaya çıkarmak için onları imtihan ediyordu."

İbn Cüreyc de şöyle demiştir: "Bana söylendiğine göre insanlardan Müslüman olan bazıları gerisin geriye döndüler ve:

'Bazen o tarafa bazen bu tarafa yöneliyoruz!' dediler."[767]

c. {إِلَّا لِنَعْلَمَ} "Ancak bilelim (ayırt edelim) diye"

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Allah, Peygamberine tâbi olanla gerisin geriye dönenleri ancak tâbi olanların ona uymasından sonra mı biliyor? Ya da gerisin geriye dönenlerin ondan ayrılmasından sonra mı biliyor da tutup burada; 'Biz kıbleyi değiştirme işimizi ancak Allah'ın Peygamberine tâbi olanla ona tâbi olmayıp gerisin geriye dönenleri ayırt etmek için yaptık.' buyurdu?"

Ona şöyle cevap verilir: Şanı yüce olan Allah bütün her şeyi meydana gelmeden önce bilendir. Allah'ın {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} *"Yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık."*[768]

---

764 Bakara 2/143.
765 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/143; Türkî, 2/641.
766 Bakara 2/143.
767 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/251; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/143; Türkî, 2/641.
768 Bakara 2/143.

sözü onun bunu ancak meydana geldikten sonra (yani Peygamber'e uyanlar, ona tâbi olup uymayanlar da ondan ayrıldıktan sonra) bildiğini haber vermesi değildir.

Bu kimse: "O halde bu sözün anlamı nedir?" derse;

Ona şöyle cevap verilir: Bu sözün mânası bize göre şöyledir: "Biz yönelmekte olduğun Kâbe'yi ancak Peygamberim, benim taraftarlarım ve dostlarım, Peygamber'e kim tâbi oluyor kim de ona tâbi olmayıp gerisin geriye dönüyor, onları bilsinler diye kıble yaptık. Nitekim şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

{إِلَّا لِنَعْلَمَ}

'Ancak ayırt edelim diye.'[769]"

Bunun anlamı şudur: "Benim Peygamberim ve dostlarım bilsin diye." Çünkü Resûlullah (sav) ve dostları onun taraftarlarıdır. Bir liderin tebaasının yaptıklarını o toplumun liderine, liderin yaptığını da tebaasına izafe etmek Arapların âdetidir. Tıpkı şu sözlerinde olduğu gibi: فَتَحَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ سَوَادَ الْعِرَاقِ، وَجَبَى خَرَاجَهَا "Ömer b. Hattâb Irak topraklarını fethetti ve oranın vergisini tahsil etti." Oysa bunu Hz. Ömer değil onun görevlendirdiği arkadaşları yapmıştır. Ancak bu işi emreden kendisidir (dolayısıyla ona izafe edilmiştir). **[2/641]**

Tıpkı Peygamber'den (sav) rivayet edilen şu hadiste olduğu gibi: O şöyle demiştir:

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: مَرِضْتُ فَلَمْ يَعُدْنِي عَبْدِي، وَاسْتَقْرَضْتُهُ فَلَمْ يُقْرِضْنِي، وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَنْبَغِ لَهُ أَنْ يَشْتُمَنِي»

"Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Ben hastalandım; kulum beni ziyaret etmedi. Ondan borç istedim; bana borç vermedi. Kendisine yakışmadığı halde (benim yarattığım zamana söverek) bana sövdü.'"[770]

---

769 Bakara 2/143.

770 Taberî'nin senedsiz rivayet ettiği, Şâkir ve Türkî'nin herhangi bir tahriçte bulunmadığı bu rivayeti Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*'de, Zeyd b. Hubâb'ın biyografisinde, Zeyd b. Hubâb, Ebû Saîd, Mevlâ Benî Leys, Ebû Hüreyre, Hz.

[Yine bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:]

[٢٢٠٦] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا خَالِدٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَالَ اللَّهُ: «اسْتَقْرَضْتُ عَبْدِي فَلَمْ يُقْرِضْنِي، وَشَتَمَنِي وَلَمْ يَنْبَغِ لَهُ أَنْ يَشْتُمَنِيَ يَقُولُ: «وَادَهْرَاهُ، وَأَنَا الدَّهْرُ، أَنَا الدَّهْرُ.»

2206. Bize Ebû Küreyb'in Hâlid, Muhammed b. Ca'fer, Alâ b. Abdirrahman, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'Allah Teâlâ buyurur ki: 'Ben kulumdan borç istedim; o bana borç vermedi (benim kendilerine borç verilmesini istediğim kimselere borç vermedi). O, zaman(ı yaratan) ben olduğum halde 'Vah zamanın başıma getirdiklerine!' diyerek (başına gelenlerden zamanı sorumlu tutarak) kendisine yakışmadığı halde bana sövdü.'"

[٢٢٠٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِهِ.

2207. Bize İbn Humeyd, İbn İshâk, Alâ b. Abdirrahmân, o babasından, o Ebû Hüreyre tarikiyle Hz. Peygamber'den (sav) yukarıdaki hadisin bir benzerini rivayet etmiştir.

Şanı yüce olan Allah her ne kadar başkası için olsa da kendi emri sebebiyle olduğu için bu rivayette borç vermeyi ve hasta ziyaretini kendisine izafe etti (yani bunu kendisiyle ilintilendirerek sanki kendisine borç vermeme ve kendisini ziyaret etmeme olarak ifade etti).[771]

Peygamber (sav) tarikiyle vermiş, sadece *"Hastalandım beni ziyaret etmedin..."* kısmını zikretmiştir. *et-Târîhu'l-Kebîr* (Haydarâbâd neşri), 3/391.

771 2206 ve 2207 numaralı rivayetler farklı iki senedde aynı hadisler olup ikisi de sahihtir. Birinci rivayette geçen Hâlid, Hâlid b. Muhalled el-Katavânî olup sika bir râvidir. Buhârî'nin hocalarındandır. Buhârî ve Müslim onun hadislerine eserlerinde yer vermişlerdir. Hakkında aşırı Şiî olduğu söylense de rivayeti güvenilir bir kimsedir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhul-Kebîr*, 2(1)/160; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(2)/35. Onun hocası olan Muhammed b. Ca'fer b. Ebî Kesîr el-Ensârî ez-Zürakî olup sika bir râvidir.

Araplardan semaî olarak (işitme yoluyla) şöyle bir söz de nakledilmiştir: Bir kimse kendi ailesinin ve çocuklarının aç ve giysiye muhtaç olduğunu ifade etmek için أَجُوعُ فِي غَيْرِ بَطْنِي، وَأَعْرَى فِي غَيْرِ ظَهْرِي "Ben karnım dışında acıktım ve sırtım dışında çıplak kaldım." der. İşte Allah Teâlâ'nın {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *"Ancak ayırt edelim diye."*[772] sözü de bunun gibidir. Yani dostlarım ve taraftarlarım bilsin diye. **[2/642]**

1- Bizim bu konuda söylediklerimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٢٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} «قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ،»«لِنُمَيِّزَ أَهْلَ الْيَقِينِ مِنْ أَهْلِ الشِّرْكِ وَالرِّيبَةِ.»

2208. Bana Müsennâ'nın Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre

İbn Abbas,{وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} *"Yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık."*[773] âyetinin "Tereddütsüz iman edenleri, şirk ve şüphe içinde olanlardan ayırt edelim diye (senin yüzünü, yönelmekte olduğun kıbleden Kâbe'ye döndürdük)." anlamında olduğunu söylemiştir.[774]

2- Müfessirlerden bazıları da şöyle demişlerdir: "Âyetteki bu ifade Arapların الْعِلْمُ 'bilme'yi, الرُّؤْيَةُ 'görme' yerine; 'görme'yi de 'bilme' yerine kullanmaları nedeniyle söylenmiştir. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şöyle buyurduğu gibi:

Kütüb-i Sitte müelliflerince hadisine yer verilmiştir. Zamana sövme konusunda yasaklayan Ebû Hüreyre hadisi ise kudsî hadis olup Buhârî, Müslim ve diğer eserlerde yer alıp farklı yönlerden sabit bir hadistir. Bk. Buhârî, 8/441, 10/465; Müslim, 2/196-197; Şâkir, 3/159.

772 Bakara 2/143.

773 Bakara 2/143.

774 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/250; Türkî, 2/643.

{أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ}

'Rabbinin fil ordusuna ne yaptığını görmedin mi?'[775]*"*

Bu görüşü ileri süren, {أَلَمْ تَرَ} *"görmedin mi?"*[776] sözünün أَلَمْ تَعْلَمْ "bilmedin mi?" anlamında olduğunu {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *"Ancak ayırt edelim diye."*[777] sözünün de إِلَّا لِنَرَى مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ yani "Peygamber'e tâbi olanları görelim diye" anlamında olduğunu ileri sürmüştür. Yine bu görüşü savunan kimse رَأَيْتُ, وَعَلِمْتُ ve وَشَهِدْتُ kelimelerinin birbirini takip eden mânalar içerdiğini ve bu nedenle de birbirlerinin yerine kullanıldığını ileri sürmüştür.

Tıpkı Cerîr b. Atıyye'nin şu sözünde olduğu gibi:

كَأَنَّكَ لَمْ تَشْهَدْ لَقِيطًا، وَحَاجِبًا وَعَمْرَو بْنَ عَمْرٍو إِذَا دَعَا يَالَ دَارِمِ

Sanki (Ey Ferezdak!) onlar "Ey Dârim" diye çağırırlarken
Lakît'e, Hâcib'e ve Amr b. Amr'a şahit olmadın sen[778]

Cerîr, beyitte geçen لَمْ تَشْهَدْ لَقِيطًا sözüyle كَأَنَّكَ لَمْ تَعْلَمْ لَقِيطًا demek istemiştir. Yani "Sanki sen bilmiyorsun" anlamını kastetmiştir. Çünkü Lakît ve Hâcib'in öldüğü Cerîr'in de yaşadığı süre açıktır. Bu süreler arasının da uzak olmadığı bilinmektedir. Çünkü Cerîr'in bahsettiği bu kişiler Câhiliyye döneminde ölmüşlerdir. Cerîr ise İslâmiyet'in gelişinden kısa bir süre sonra ölmüştür. **[2/643]**

Bu görüşü benimseyenlerin yorumu uzak bir yorumdur. Çünkü الرُّؤْيَةُ "görme" her ne kadar الْعِلْمُ "bilme" yerine kullanılsa da bir kimsenin bir şeyi görmesi onun gördüğü şeyi bilmesini gerektirmez ki -tabii eğer tabiatı bozulmamışsa (aklı yerindeyse)- böylece Allah'ın âyette الرُّؤْيَةُ "görme" olarak açıkladığı mânanın Allah'a izafe edilmesi ve bunun onun bilmesi mânasında olması caiz olsun. Yine bu nedenle de âyette الرُّؤْيَةُ "görme"

---

775 Fîl 115/1.

776 Fîl 115/1.

777 Bakara 2/143.

778 Bk. *Dîvânu Cerîr*, s. 536; *en-Nekâiz*, s. 40. Cerîr bu beytinde Ferezdak'a seslenmekte ve onun bu konudaki kasidesini tenkit etmektedir. Beyitte İslâmiyet'ten 40 yıl kadar önce Hz. Peygamber'in de (sav) doğduğu sene gerçekleşen "Cebele Günü"nden bahsetmektedir. Beyitte adı geçen Lakît b. Zürâre bugünde öldürülmüş, Hâcib b. Zürâre ve Amr esir düşmüştür. Onlar Abdullah b. Dârim'in çocuklarıdır. Bk. Şâkir, 3/160.

zikredilmesi ile الْعِلْمُ "bilme" mânasının işaret edilmesi sahih olsun. Ancak الْعِلْمُ "bilme" mânasının الرُّؤْيَةُ "görme" anlamında caiz olması -açıkladığımız üzere- الرُّؤْيَةُ "görme"nin, الْعِلْمُ "bilme" yerine kullanılmasının caiz olduğu anlamına da gelmez ki الْعِلْمُ "bilme"den haber verilmesi onun الرُّؤْيَةُ "görme" anlamına geldiğine delil olsun. Çünkü insan bazen geçmişte görmediği ve şimdi de görmüyor olduğu halde pek çok şeyi bilebilir. Ayrıca daha önce açıkladığımız üzere bir şey hakkında "onu gördüm" mânasında "şunu bildim" denilmesinin Arapçada olmadığını açıkladığımız üzere bazen görmesi imkânsız olan bir şeyi de bilebilir. Ancak Allah'ın Muhammed'e (sav) indirdiği kitabındaki mânaları Arapçada benzeri var olmayanlar değil de onların kullanımında benzeri var olan şeylere yöneltmek caizdir. Örneğin Arapçada عَلِمْتُ "bildim" mânasında رَأَيْتُ "gördüm" kullanımı mevcuttur. Ancak "bildim" anlamında "gördüm" kullanımı yoktur. Böylece Allah'ın {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *"Ancak ayırt edelim diye."*[779] sözüne "görelim diye" anlamı vermek caizdir.

3- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Âyette {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *'Ancak ayırt edelim diye.'*[780] denilmiştir. Çünkü münafıklar, Yahudiler, kâfirler şanı yüce olan Allah'ın var olmadan önce her şeyi bildiğini inkâr etmişler ve -kendilerine Muhammed'in (sav) kıblesi Kâbe'ye döndürüldüğü zaman kıble ehlinden bazılarının gerisin geriye dönecekleri söylendiğinde- 'Bu olmadı' ya da 'Bu bâtıldır' demişlerdir. Allah bu işi yapıp kıbleyi değiştirince bundan dolayı inkâr eden etmiştir. Şanı yüce olan Allah da şöyle demiştir: 'Ben bu kıble değişikliğini sizin tarafınızdan -Ey benim olmadan önce eşyanın var olduğunu bildiğimi inkâr edenler- bundan sonra benim meydana gelen şeyleri onlar meydana gelmeden de bildiğim bilinsin diye yaptım.'" **[2/644]**

Bu görüşü ileri sürenin Allah'ın {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *"Ancak ayırt edelim diye."*[781] sözünün tefsiri hakkında söylediği şeyin mânası sanki şöyledir: "Peygamber'e tâbi olanla ona tâbi olmayıp gerisin geriye dönüp gideni bildiğimiz sizin tarafınızdan bilinsin diye kıbleyi değiştirdik." Bu izah, çıkış yolu olan bir yaklaşım olsa da anlam açısından imkânsızdır.

---

779 Bakara 2/143.
780 Bakara 2/143.
781 Bakara 2/143.

4- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Âyette kullarına yumuşak bir üslupla ve onları kendisine itaate meylettirmek için {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *'Ancak ayırt edelim diye.'*[782] denilmiştir. -Allah, olmadan önce ve olduktan sonra bunu bildiği halde- tıpkı şanı yüce olan Allah'ın Peygamberinin hidâyet üzere; diğerlerinin de dalâlet içinde olduklarını bildiği halde şöyle buyurması gibi:

{قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ}

'De ki: 'Allah. O halde, ya biz hidâyet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!'[783]

Allah bunu bildiği halde hitabında onlara yumuşak bir üslup kullandı ve şöyle demedi: 'Biz hidâyet üzereyiz, siz ise dalâlettesiniz.' Allah'ın {إِلَّا لِنَعْلَمَ} *'Ancak ayırt edelim diye.'*[784] sözü de böyledir." Onlar açısından bu sözün mânası şudur: 'Siz bilesiniz diye.' Çünkü meydana gelmezden önce siz onu bilmiyordunuz. Böylece Allah bu sözüyle kullarına yumuşak bir üslupla hitapta bulunmak için bilmeyi kendisine izafe etti."

Bu konuda doğruya en yakın olan görüşü daha önce biz açıkladık.

d. {مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ} "Resûl'e tâbi olanlar..."

Allah Teâlâ'nın {مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ} *"Resûl'e tâbi olanlar..."*[785] sözüne gelince o bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah'ın Resûlü Muhammed'e (sav) Allah'ın kendisine emrettiği şeylerde tâbi olan ve Muhammed'in yöneldiği tarafa yönelen kimseyi (ve gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye yönelmekte olduğun ciheti kıble yaptık). **[2/645]**

e. {مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} "Gerisin geriye dönecekleri"

Allah'ın {مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} *"gerisin geriye dönecekleri"*[786] sözüne gelince o bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Peygamber'e tâbi olduğunu açıkladıktan sonra dininden dönen ve münafıklık yapan veya inkârda bulunan ya da Muhammed'e (sav) kıblenin değiştirilmesi konusunda muhalefet edenler."

---

782 Bakara 2/143.
783 Sebe' 34/24.
784 Bakara 2/143.
785 Bakara 2/143.
786 Bakara 2/143.

Şu rivayette olduğu gibi:

[٢٢٠٩] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} قَالَ: «مَنْ إِذَا دَخَلَتْهُ شُبْهَةٌ رَجَعَ عَنِ اللَّهِ، وَانْقَلَبَ كَافِرًا عَلَى عَقِبَيْهِ.»

2209. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, {وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ} "*Yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tâbi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırt edelim diye kıble yaptık.*"[787] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kimin içine bir şüphe girerse Allah'a inanmaktan vazgeçmiş ve kâfir olarak gerisin geriye dönmüştür."

f. Mürted

الْمُنْقَلِبُ عَلَى عَقِبَيْهِ -ki buna aynı zamanda الْمُرْتَدُّ عَلَى عَقِبَيْهِ sözünün aslı de denilir- "Gittiği yoldan arkasını dönerek izinin üstüne gerisin geriye dönüp ayrılan" demektir. Bu ifadenin anlamı konusunda şöyle de denilmiştir: "Bir hayır veya bir din olsun her türlü işten dönen kimsedir. Allah'ın;

{فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا}

"Bunun üzerine tekrar izlerini takip ederek gitmekte oldukları yoldan gerisin geri döndüler."[788] mânasındaki sözü de bu anlamdadır.

Mürtede, sırf tâbi olduğu dinden ve inançtan dönmesi sebebiyle "mürted" denilmiştir. Yine kendisinden dönmeden önce yolculuğunun başlangıcının bulunduğu tarafa doğru gerisin geriye döndüğü için bu kimseye رَجَعَ عَلَى عَقِبَيْهِ denilir. Böylece bu anlam, içinde bulunduğu şeyden yüz çevirip terk ettiği şeye yönelerek onu aldığı zaman bir işi terk eden ve onun dışında bir başka şeyi alan herkes için temsil olmuştur. Şöyle de denilir: ارْتَدَّ فُلَانٌ عَلَى عَقِبَيْهِ، وَانْقَلَبَ عَلَى عَقِبَيْهِ "Falan geri çekildi/terk etti ve gerisin geri döndü."

---

787 Bakara 2/143.
788 Kehf 18/64.

5. {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} "Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"* sözünün tefsiri:

a. Kimlerin Kastedildiği

Müfessirler şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[789] sözüyle kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir: **[2/646]**

1- Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ 'ağır gelme' sözüyle Peygamber'in (sav) Beytü'l-Makdis'ten Mescid-i Haram tarafına doğru yönünü çevirmeyi ve kıbleyi değiştirmeyi kastetmiştir. Âyette التَّوْلِيَةُ kelimesi müennes olduğu için الْكَبِيرَةُ kelimesi de müennes getirilmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢١٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالَ اللَّهُ: «{وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} يَعْنِي تَحْوِيلَهَا.»

2210. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Allah buyurdu ki: {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *'Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de'*[790] yani kıblenin değiştirilmesi ağır geldi."[791]

[٢٢١١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى بْنُ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} قَالَ: «مَا أُمِرُوا بِهِ مِنَ التَّحَوُّلِ إِلَى الْكَعْبَةِ مِنْ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

789 Bakara 2/143.
790 Bakara 2/143.
791 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/251. Türkî, 2/647.

2211. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa b. Meymûn tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[792] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlara ağır gelen, kıblenin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye değiştirilmesidir."[793]

[٢٢١٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2212. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/647]**

[٢٢١٣] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} قَالَ: «كَبِيرَةً حِينَ حُوِّلَتِ الْقِبْلَةُ إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، فَكَانَتْ كَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ.»

2213. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[794] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kıble Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye değiştirildiğinde bu onlara zor geldi. Kıblenin değiştirilmesi Allah'ın kendilerini hidâyete erdirdiği kimseler dışındakilere zor gelmişti."[795]

2- Diğer müfessirler şöyle demişlerdir: "Hayır, Allah'ın âyette bahsettiği 'ağır gelen' şey, kıble (Mescid-i Haram'a) değiştirilmeden önce Peygamber'in (sav) bizzat kendisine yöneldiği kıble olan Beytü'l-Makdis'tir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٢١٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ: «{وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً} أَيْ قِبْلَةَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ {إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ}.»

---

792 Bakara 2/143.

793 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 216; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/250; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/146; Türkî, 2/647.

794 Bakara 2/143.

795 Bk. Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîr*, 1/61, 62; Türkî, 2/648.

2214. Bana Ammâr b. Hasan'ın Abdullah b. Ebî Ca'fer, o babasından, o da Rebî' tarikiyle rivayet edildiğine göre Ebü'l-Âliye,{وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً} *"Her ne kadar ağır gelse de"*[796] âyetinde zor gelen şeyin Beytü'l-Makdis'in kıble olması olduğunu söylemiştir. {إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına"*[797] Allah'ın kendilerini hidâyete erdirdiği kimselerin dışındakilere bu emir ağır gelmiştir.[798]

3- Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: "Bilakis Allah'ın âyette bahsettiği 'ağır gelen' şey ilk kıbleye doğru kıldıkları namazdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢١٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} قَالَ: «صَلَاتُكُمْ حَتَّى يَهْدِيَكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْقِبْلَةَ.»

2215. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[799] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın sizi kıbleye (Kâbe'ye) döndürünceye kadarki kıldığınız namazınız (Allah'ın hidâyete ulaştırdıklarından başkasına ağır gelmiştir)."

[٢٢١٦] حَدَّثَنِي بِهِ، يُونُسُ مَرَّةً أُخْرَى قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، «{وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً} قَالَ: صَلَاتُكَ هَا هُنَا يَعْنِي إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا وَانْحِرَافُكَ هَا هُنَا.»

2216. Bana Yunus'un bir başkasından İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً} *"Her ne kadar ağır gelse de"*[800] sözü hakkında şöyle demiştir: "Senin bu tarafa yani Beytü'l-Makdis'e

---

796 Bakara 2/143.
797 Bakara 2/143.
798 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/252. Türkî, 2/648.
799 Bakara 2/143.
800 Bakara 2/143.

doğru on altı ay kıldığın namaz ve buradan ayrılman, yani yönünü Kâbe'ye dönmen onlara ağır gelmiştir."

a) Basralı nahiv âlimlerinden biri şöyle demiştir: "Âyette الْقِبْلَةُ kelimesi müennes olduğu için الْكَبِيرَةُ kelimesi de müennes getirilmiştir. Şanı yüce olan Allah {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً} *'Her ne kadar ağır gelse de'*[801] sözüyle sadece kıbleyi kastetmiştir."

b) Kûfeli nahiv âlimlerinden biri ise şöyle demiştir: "Hayır, bilakis Allah âyette geçen التَّوْلِيَةُ ve التَّحْوِيلَةُ kelimeleri müennes olduğu için الْكَبِيرَةُ kelimesi de müennes getirilmiştir."

Bu görüşü ileri sürenlerin yorumladıkları mânaya göre âyetin tefsiri şöyledir: "Her ne kadar bu kıbleyi değiştirme işimiz Allah'ın kendisine hidâyet verdiklerinden başkasına ağır gelse de biz seni yönelmekte olduğun kıbleden döndürmemizi ve senin yüzünü Kâbe'ye çevirmemizi Resûl'e tâbi olanlarla gerisin geriye dönenleri ayırt etmek için yaptık."

Bu tefsir bana göre âyetin tefsirleri içerisinde doğru tefsirdir. Çünkü "Bu topluluğa yönelmekte olduğu ilk kıbleden Peygamber'in yönünün çevrilmesi ağır gelmiş olup onlara ağır gelen bizzat kıblenin kendisi veya namaz değildir. Zira ilk kıble ve (ona yönelerek kıldıkları) namaz onlara zor gelmemiştir. Ancak şu var ki الْكَبِيرَةُ kelimesini müennes oluşu nedeniyle onu الْقِبْلَةُ kelimesine döndüren ve الْقِبْلَةُ kelimesinin zikredilmesiyle yetinilmiş bu sözün mânada kendilerine delâlet etmesi nedeniyle de التَّوْلِيَةُ ve التَّحْوِيلَةُ kelimeleri söylenmemiştir." diyen birisinin bu yaklaşımı daha önce benzerlerinde açıkladığımız gibi doğru ve anlaşılır bir yorumdur.

Allah'ın {لَكَبِيرَةً} sözünün anlamına gelince bu kelime "zor, ağır" mânasındadır. **[2/649]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٢١٧] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} قَالَ: «كَبِيرَةٌ فِي صُدُورِ النَّاسِ فِيمَا يَدْخُلُ الشَّيْطَانُ بِهِ ابْنُ آدَمَ. قَالَهُ: مَا لَهُمْ صَلُّوا إِلَى هَا هُنَا سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا ثُمَّ انْحَرفُوا فَكَبُرَ ذَلِكَ فِي صُدُورِ مَنْ لَا يَعْرِفُ وَلَا يَعْقِلُ وَالْمُنَافِقِينَ. فَقَالُوا: أَيُّ شَيْءٍ هَذَا الدِّينُ؟ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَثَبَّتَ اللَّهُ

801 Bakara 2/143.

جَلَّ ثَنَاؤُهُ ذَلِكَ فِي قُلُوبِهِمْ. وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} قَالَ: صَلَاتُكُمْ حَتَّى يَهْدِيَكُمْ إِلَى الْقِبْلَةِ»

2217. Bize Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[802] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "كَبِيرَةٌ Şeytan'ın Âdemoğlunun içine koyduğu şeylerde insanların içlerinde oluşan sıkıntılardır. Şeytan onlara demiştir ki:

'Bunlara ne oluyor da on altı ay bu tarafa doğru namaz kıldılar da ardından bu kıbleden ayrıldılar?' İşte bu söz onlardan bilmeyenlerin, akletmeyenlerin ve münafıkların içinde şüphe oluşturdu ve bu nedenle şöyle dediler:

'Bu din hangisidir?' İman edenleri ise Allah bu konuda [din konusunda] kalplerini sabit kıldı (da onlar şüpheye düşmediler)."

Râvi ardından {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[803] âyetini okudu ve âyetin tefsiri hakkında şöyle dedi: "Sizin Kâbe'ye döndürülünceye kadar kıldığınız namaz onlara zor geldi."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah'ın {إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına"*[804] sözüne gelince... O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Bizim seni yönelmekte olan kıbleden döndürmemiz, sadece şanı yüce olan Allah'ın başarıya ulaştırdığı ve seni tasdik etmek, sana ve kıblenin değiştirilmesine iman ederek bu konuda ve şanı yüce olan Allah'ın sana indirdiği şeylerde sana uymaları sebebiyle hidâyete erdirdiği kimseler dışındakilere ağır gelmiştir.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[٢٢١٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} يَقُولُ: إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ، يَعْنِي الْمُصَدِّقِينَ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَ.»

802 Bakara 2/143.
803 Bakara 2/143.
804 Bakara 2/143.

2218. Bana Müsennâ'nın, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih tarikiyle Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ} *"Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de"*[805] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Kıblenin değiştirilmesi) sadece Allah'a boyun eğenlere yani şanı yüce olan Allah'ın indirdiğini tasdik edenlere ağır gelmez."

6. {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} "Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."* sözünün tefsiri:

Denildi ki: "Allah bu âyette الْإِيمَانُ sözüyle namazı kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen ve bunu ileri sürenlerin kimler olduğuna dair rivayetler:

a. Nüzûl Sebebi

[٢٢١٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، وَعُبَيْدُ اللَّهِ، وَحَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُوسَى، جَمِيعًا عَنْ إِسْرَائِيلَ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: «لَمَّا وُجِّهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْكَعْبَةِ قَالُوا: كَيْفَ بِمَنْ مَاتَ مِنْ إِخْوَانِنَا قَبْلَ ذَلِكَ وَهُمْ يُصَلُّونَ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}.»

2219. Bize Ebû Küreyb'in, Vekî', Ubeydullah, Süfyân b. Vekî', Ubeydullah b. Musa hepsi İsrâil, Simâk, İkrime tarikiyle rivayet ettiklerine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Kâbe'ye döndürülünce onlar dediler ki:

'Bizim ölen kardeşlerimizin daha önce Beytü'l-Makdis'e doğru yönelerek kıldıkları namazları ne olacak?' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah;

805 Bakara 2/143.

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}

'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'[806] âyetini indirdi."[807] **[2/650]**

[٢٢٢٠] حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ «فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} قَالَ: صَلَاتَكُمْ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

2220. Bana İsmail b. Musa'nın, Şerîk tarikiyle İbn İshâk'tan rivayet ettiğine göre Berâ şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[808] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Allah) sizin Beytü'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazınızı (zayi edecek değildir)."[809]

[٢٢٢١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ نَحْوَهُ.

2221. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Şerîk, Ebû İshâk tarikiyle Berâ'dan yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.

---

806 Bakara 2/143.

807 Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/298; Tirmizî, (2964); İbn Hibbân, (1717); Dârimî, 1/281; Hâkim, 2/269; yine Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/426, 495, 5/118 (2795); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr* (11729); Tayâlisî, *Müsned*, (2790); Ebû Dâvûd, (4680); Türkî, 2/651. Bu rivayetin iki isnadı vardır:

1. Bunlardan ilki olan Ebû Küreyb'den Vekî' ve Ubeydullah b. Musa tarikiyle gelen sened sahihtir.

2. İkincisi ise zayıf olup Süfyân b. Vekî' Ubeydullah b. Musa'dan nakletmiştir. Ubeydullah b. Musa el-Absî olup 2092 numaralı rivayette daha önce geçmiştir. Şâkir, 3/167.

808 Bakara 2/143.

809 Bk. Tayâlisî, *Müsned*, (758); Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, (225); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/251; Ebû Amr Osman b. es-Semerkandî, *el-Fevâidü'l-Müntekât*, s. 85; İbn Mende, *el-Îmân* (168); Türkî, 2/651.

[٢٢٢٢] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ نُفَيْلٍ، عَنِ الْحَرَّانِيِّ، قَالَ: ثَنَا زُهَيْرٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: «مَاتَ عَلَى الْقِبْلَةِ قَبْلَ أَنْ تُحَوَّلَ إِلَى الْبَيْتِ رِجَالٌ وَقُتِلُوا، فَلَمْ نَدْرِ مَا نَقُولُ فِيهِمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}.»

2222. Bana Müsennâ, Abdullah b. Muhammed b. Nüfeyl, Harrânî, Züheyr, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ şöyle demiştir: "Bazı kimseler kıble Kâbe'ye döndürülmeden önce öldüler veya (cihadda) öldürüldüler. Biz onlar hakkında ne diyeceğimizi bilemedik. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah; {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'*[810] âyetini inzâl buyurdu."[811]

[٢٢٢٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: «قَالَ أُنَاسٌ مِنَ النَّاسِ لَمَّا صُرِفَتِ الْقِبْلَةُ نَحْوَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ: كَيْفَ بِأَعْمَالِنَا الَّتِي كُنَّا نَعْمَلُ فِي قِبْلَتِنَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}.»

2223. Bize Bişr b. Muâz el-Akadî'nin, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "İnsanlardan bazıları kıble Kâbe tarafına döndürülünce şöyle dediler:

'Bizim daha önceki kıblemize göre yaptığımız amellerimize (namazlarımıza) ne oldu?' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}

'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'[812] âyetini inzâl buyurdu." **[2/651]**

---

810 Bakara 2/143.

811 Bu rivayetin senedinde geçen Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Nüfeyl Ebû Ca'fer en-Nüfeylî el-Harrânî'dir. Sika ve güvenilir bir hadis hafızıdır. Züheyr ise İbn Muâviye el-Ca'fî Ebû Hayseme'dir. 2144'te daha önce geçmiştir. Ebû İshâk ise es-Seb'î el-Hemedânî'dir. Bu hadis aynı senedle 2153 numaralı rivayetin devamıdır. Tahrici orada yapılmıştır. Şâkir, 3/168.

812 Bakara 2/143.

[٢٢٢٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «لَمَّا تَوَجَّهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قِبَلَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، قَالَ الْمُسْلِمُونَ: لَيْتَ شِعْرَنَا عَنْ إِخْوَانِنَا الَّذِينَ مَاتُوا وَهُمْ يُصَلُّونَ قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، هَلْ تَقَبَّلَ اللَّهُ مِنَّا وَمِنْهُمْ أَمْ لَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِيهِمْ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} قَالَ: صَلَاتُكُمْ قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، يَقُولُ: إِنَّ تِلْكَ طَاعَةٌ، وَهَذِهِ طَاعَةٌ.»

2224. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Kâbe'ye doğru yönelince Müslümanlar şöyle demişlerdir:

'Keşke ölen Müslüman kardeşlerimizden Beytü'l-Makdis'e doğru yönelerek namaz kılanların durumunu bilebilseydik. Allah onların bu namazlarını kabul etti mi etmedi mi?' Bunun üzerine Allah (cc) onlar hakkında;

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}

'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'[813] âyetini indirdi. Yani bu âyet, 'Beytü'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazınızı Allah zayi etmez.' demektir."

Râvi der ki: "Allah bu âyette 'Beytü'l-Makdis'e doğru kılınan da Kâbe'ye doğru kılınan da bir ibadettir' demektedir."

[٢٢٢٥] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «قَالَ نَاسٌ لَمَّا صُرِفَتِ الْقِبْلَةُ إِلَى الْبَيْتِ الْحَرَامِ: «كَيْفَ بِأَعْمَالِنَا الَّتِي كُنَّا نَعْمَلُ فِي قِبْلَتِنَا الْأُولَى؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} الْآيَةَ.»

2225. Bana Ammâr b. Hasan'ın, İbn Ebî Ca'fer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Kıble Kâbe'ye çevrilince insanlardan bazıları,

'Bizim ilk kıblemize doğru kıldığımız namazlarımız ne olacak?' dediler. Bunun üzerine Allah (cc);

---

813 Bakara 2/143.

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}

'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'[814] âyetini inzâl buyurdu."

[٢٢٢٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي دَاوُدُ بْنُ أَبِي عَاصِمٍ، قَالَ: «لَمَّا صُرِفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْكَعْبَةِ، قَالَ الْمُسْلِمُونَ: هَلَكَ أَصْحَابُنَا الَّذِينَ كَانُوا يُصَلُّونَ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ فَنَزَلَتْ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}.»

2226. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Dâvûd b. Âsım şöyle demiştir: "Resûlullah namazda Kâbe'ye doğru çevrilince Müslümanlar şöyle demişlerdir:

'Bizim Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılan arkadaşlarımızın ibadetleri boşa gitti.' Bunun üzerine Allah;

{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}

'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'[815] âyetini inzâl buyurdu."

[٢٢٢٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ}.» يَقُولُ: «صَلَاتَكُمُ الَّتِي صَلَّيْتُمُوهَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَكُونَ الْقِبْلَةُ فَكَانَ الْمُؤْمِنُونَ قَدْ أَشْفَقُوا عَلَى مَنْ صَلَّى مِنْهُمْ أَنْ لَا تُقْبَلَ صَلَاتُهُمْ.»

2227. Bana Muhammed b. Sa'd'ın, babasından, o amcasından, o da babasından, o da babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[816] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah bu âyette 'Allah Kâbe kıble olmadan önce kıldığınız namazlarınızı zayi etmez' demektedir. Zira müminler, içlerinden

814 Bakara 2/143.
815 Bakara 2/143.
816 Bakara 2/143.

Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılanların namazlarının kabul edilmeyeceği konusunda onlara acımışlardı."[817] **[2/652]**

[٢٢٢٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، «{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} صَلَاتَكُمْ.»

2228. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd şöyle demiştir: "Allah'ın {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'*[818] sözündeki {إِيمَانَكُمْ} *'imanınız'*[819] ifadesi 'sizin namazlarınız' anlamındadır."

[٢٢٢٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْفَزَارِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْمُؤَمَّلُ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، ثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيِّبِ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «{وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} قَالَ: صَلَاتُكُمْ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.»

2229. Bize Muhammed b. İsmail el-Fezârî, Müemmel, Süfyân, Yahyâ b. Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Müseyyeb, Allah'ın {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[820] sözündeki {إِيمَانَكُمْ} *"imanınız"*[821] ifadesinin "Sizin Beytü'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazlarınız" anlamında olduğunu söylemiştir.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Biz daha önce geçtiği yerde الْإِيمَانُ kelimesinin "tasdik etme" mânasında olduğunu, tasdikin de bazen sadece sözle, bazen sadece fiille bazen de her ikisiyle birlikte olduğunu açıklamıştık.

Allah'ın {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *"Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir."*[822] sözünün anlamı ise rivayetlerin ortaya koyduğuna göre namazdır. Şöyle ki: Allah sizin kendi emrinden dolayı Beytü'l-Makdis'e yönelerek kıldığınız namazınızla Peygamberi'ni (sav) tasdik etmenizi zayi etmez. Çünkü bu şekilde siz, benim Peygamberimi tasdik ettiniz, benim emrime uyup bana itaat ettiniz.

---

817 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/146; Türkî, 2/653.
818 Bakara 2/143.
819 Bakara 2/143.
820 Bakara 2/143.
821 Bakara 2/143.
822 Bakara 2/143.

Allah'ın (cc) imanı zayi etmesi -eğer o imanı zayi etseydi- iman ehlini ve imanına göre davrananları sevaptan mahrum bırakmasıdır ki böylece imanı zayi olmuş ve boşa gitmiş olur. Tıpkı birisinin malını kaybetmesi gibi. Bu kimse malını hemen ya da ileride telafi edilemeyecek şekilde yok etmiştir. Böylece şanı yüce olan Allah, kendisine itaat olarak işlenen bir ameli işleyenin bu amelini, onun bu ameli yapmasından sonra kendisini yerine getirmekle sorumlu tuttuğu söz konusu farz neshedilse bile ona sevap vermeyerek bu amelini geçersiz kılmayacağını da haber vermiştir. **[2/653]**

Eğer bir kimse bize şöyle derse: "Nasıl olur da Allah {وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ} *'Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir.'*[823] sözünde imanı hayatta olan muhataplara izafe eder? Hâlbuki bu sözle kendilerine hitapta bulunulan kimseler Beytü'l-Makdis'e doğru yönelerek namaz kılarken ölen kardeşlerine (kıldıkları namazları zayi olacak diye) acıdıkları için bu âyet indirilmiştir."

Ona şöyle cevap verilir: Çünkü âyetin muhatabı olanlar bu konuda (Beytü'l-Makdis'e yönelerek kıldıkları namazları zayi olacak diye) onlara acımış olsalar da onlar aynı zamanda kendilerininin de kıble Kâbe'ye çevrilmeden önce Beytü'l-Makdis'e yönelerek kıldıkları namazlarının sevabının zayi olacağından endişe etmişler ve amellerinin boşa giderek zayi olduğunu zannetmişler, bunun üzerine de o anda Allah bu âyeti indirerek hitabını onlara yöneltmiş ve kendilerinden daha önce ölmüş olanları da bu hitaba dâhil etmiştir. Çünkü Araplar âdetleri üzere hitapları eğer hem karşısındakini hem de yanında olmayandan haber vermeyle ilgili olduğu zaman hitaplarını çoğunlukla muhataba yöneltirler böylece hayatta olmayanları da bu hitaba dâhil ederler. Onlar bir şeyden haber verme şeklinde karşısındaki bir adama ve orada olmayan bir başkasına sanki karşılarında duran iki kimseye hitapta bulundukları gibi iki kişiye ikisi de karşılarında duruyormuş gibi seslendiklerinde "İkinize şöyle yaptık" anlamında فَعَلْنَا وَصَنَعْنَا بِكُمَا derler. Yine Araplar فَعَلْنَا بِهِمَا "O ikisine şöyle yaptık" diyerek ikisinden birisine hitapta bulunurken muhatabı gâibin dengi görerek gâible birlikte onu da kastetmezler.

---

823 Bakara 2/143.

7. {إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ} "Elbette Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ} *"Elbette Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ {إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ} *"Elbette Allah insanlara karşı şefkatli ve merhametlidir."*[824] sözüyle şunu kastetmektedir: Allah bütün kullarına merhamet edendir.

a. الرَّأْفَةُ Kelimesi

الرَّأْفَةُ kelimesi rahmetin anlam bakımında en üst seviyesidir ve dünyada bütün varlıkları içine alırken âhirette de bazılarını kapsar. الرَّحِيمُ ise daha önce açıkladığımız üzere "müminlere dünyada ve âhirette acıyan" demektir.[825] **[2/654]**

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle, "Allah'ın kullarına kendisine ibadet olarak yaptıkları şeyleri onlara sevap vermeyerek zayi etmekten kaçınmak suretiyle onlara çok merhametli ve onlara farz kılmadığı şeyleri terk etmeleri durumunda da onları cezalandırmayarak çok şefkatli" olmasını kastetmektedir. Yani, Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılarken ölen mevtalarınıza üzülmeyin. Ben onlara -bu durumdayken kıldıkları namazları sebebiyle yalnızca bana olan kulluklarından ötürü- sevap veririm. Çünkü ben kullarımı kendilerine emretmediğim şeyleri yapmayı terk etmeleri sebebiyle onları cezalandırma konusunda en merhametli olanım. Yine onlar hakkında korkmayın. Onları Kâbe'ye doğru namaz kılmadıkları için cezalandırmayacağım. Çünkü bunu onlara farz kılmadım. Kullarıma yapmayı emretmediğim şeyleri terk etmeleri sebebiyle onları cezalandırma konusunda kullarıma en merhametli olan benim.

b. Kıraat

الرَّءُوفُ kelimesinin okunuşu konusunda farklı yaklaşımlar vardır. Bunlardan birincisi فَعُلٌ vezninde رَؤُفٌ şeklinde okumaktır.

---

824 Bakara 2/143.

825 Bk; Türkî, 1/124-134, 2/654.

Tıpkı Velîd b. Ukbe'nin söylediği gibi:

وَشَرُّ الطَّالِبِينَ وَلَا تَكُنْهُ ... بِقَاتِلِ عَمِّهِ الرَّؤُفِ الرَّحِيمِ

Takipçilerin en kötüsü ki sakın sen onlardan olma!
Son derece şefkatli ve merhametli biri olan
amcasının katili olan kimsedir[826]

Bu okuyuş Kûfeli kıraat âlimlerinin hepsinin benimsediği bir okuyuştur. الرَّءُوفُ kelimesinin diğer okunuşu ise, فَعُولٌ vezninde رَءُوفٌ şeklindeki okuyuştur. Bu kıraat ise Medineli kıraat âlimlerinin okuyuşudur.[827]

Yine bunun dışında Gatafân dilinde حَذِرٌ kelimesinin okunuşunda olduğu gibi فَعِلٌ vezninde رَئِفٌ şeklinde ve Benî Esed kabilesinin okuyuşunda ayın harfinin cezimli olmasıyla فَعْلٌ vezninde رَأْفٌ şeklinde okunmuştur. الرَّءُوفُ[828] kelimesinin okunuşu ilk iki vecihten birisine göredir.

[BAKARA SÛRESİ 144. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ﴾

"(Ey Muhammed!) Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. (Merak etme) Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin. Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir." **(Bakara 2/144)**

---

826 Beyit için Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 2/158; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/427; Türkî, 2/655.

827 لَرَؤُفٌ şeklindeki bu okuyuş Ebû Amr, Âsım'ın Ebû Bekir rivayeti, Hamza ve Kisâî'nin kıraatidir. {لَرَءُوفٌ} *"şefkatli"* şeklindeki kıraat ise Nâfi, İbn Kesîr, İbn Âmir ve Âsım'ın Hafs rivayeti olup Kisâî, Ebû Bekir tarikiyle Âsım'dan لَرَؤُفٌ şeklinde rivayet etmiştir. Türkî, 2/655.

828 Bu son iki kıraat şâz olan kıraatlerdir. Türkî, 2/655.

1. {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir"

Şanı yüce olan Allah'ın {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."* âyetinin tefsiri:

a. {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} "Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz"

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed (sav)! Biz senin yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz."

Allah âyetteki التَّقَلُّبُ kelimesiyle التَّحَوُّلُ وَالتَّصَرُّفُ "başını döndürmeyi ve hareket ettirmeyi" kastetmektedir.

{فِي السَّمَاءِ} *"göğe doğru"*[829] sözüyle de "göğe doğru onun tarafına doğru" mânasını kastetmektedir.

Bu söz bize bildirildiğine göre Peygamber'e (sav) söylenmiştir. Çünkü o kıblesinin Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesinden önce başını göğe kaldırıyor ve şanı yüce olan Allah'tan kıblesini Kâbe'ye doğru çevirmesini bekliyordu.

Bu konuyla ilgili rivayetler:

[٢٢٣٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} قَالَ: «كَانَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَلِّبُ وَجْهَهُ فِي السَّمَاءِ يُحِبُّ أَنْ يَصْرِفَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى الْكَعْبَةِ حَتَّى صَرَفَهُ اللَّهُ إِلَيْهَا.»

2230. Bize Hasan b. Yahya'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} *"Biz senin*

829 Bakara 2/144.

çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz."[830] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Peygamber (sav) yüzünü göğe kaldırıyor ve şanı yüce olan Allah'ın kendisini Kâbe'ye döndürmesini arzu ediyordu. Nihayet Allah Teâlâ kendisini oraya çevirdi."[831]

[٢٢٣١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ قَوْلِهِ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} «فَكَانَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، يَهْوَى وَيَشْتَهِي الْقِبْلَةَ نَحْوَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَوَجَّهَهُ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ لِقِبْلَةٍ كَانَ يَهْوَاهَا وَيَشْتَهِيهَا.»

2231. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} *"Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz."*[832] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Peygamber (sav) Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Bu arada da kıblenin Kâbe'ye doğru çevrilmesini çok istiyor ve arzu ediyordu. Şanı yüce olan Allah onu çok istediği ve arzuladığı kıbleye yöneltti."

[٢٢٣٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} يَقُولُ: نَظَرَكَ فِي السَّمَاءِ. «وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَلِّبُ وَجْهَهُ فِي الصَّلَاةِ وَهُوَ يُصَلِّي نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَكَانَ يَهْوَى قِبْلَةَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَوَلَّاهُ اللَّهُ قِبْلَةً كَانَ يَهْوَاهَا.»

2232. Bize Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} *"Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz."*[833] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yani senin göğe doğru bakmanı görüyoruz. Peygamber (sav) Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Bu arada da

830 Bakara 2/144.
831 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/146; Türkî, 2/656.
832 Bakara 2/144.
833 Bakara 2/144.

kıblenin Kâbe'ye doğru çevrilmesini arzu ediyordu. Şanı yüce olan Allah onu çok arzuladığı kıbleye yöneltti."[834] **[2/656]**

b. Nüzûl Sebebi

[٢٢٣٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ: «كَانَ النَّاسُ يُصَلُّونَ قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَلَمَّا قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ عَلَى رَأْسِ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ شَهْرًا مِنْ مُهَاجَرِهِ، كَانَ إِذَا صَلَّى رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ يَنْظُرُ مَا يُؤْمَرُ، وَكَانَ يُصَلِّي قِبَلَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ. فَنَسَخَتْهَا الْكَعْبَةُ. فَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ أَنْ يُصَلِّيَ قِبَلَ الْكَعْبَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} الْآيَةَ.»

2233. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "İnsanlar Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Peygamber de (sav) Medine'ye hicretinin on sekizinci ayının başına geldiğinde namaz kılarken başını göğe kaldırıyor ve gelecek emri bekliyor, bu arada Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılıyordu. Esasen Peygamber (sav) Kâbe'ye doğru namaz kılmayı arzu ediyordu. Bu esnada şanı yüce olan Allah {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} *'Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz.'*[835] âyetini indirdi ve Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kılmanın hükmünü Kâbe ile kaldırdı ve orayı kıble yaptı."

c. Hz. Peygamber'in Kâbe'nin Kıble Olmasını Arzu Etmesinin Sebebi

Hz. Peygamber'in Kâbe'nin kıble olmasını arzu etmesinin sebebi ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Peygamber (sav) Yahudilerin, 'Bizim dinimize muhalefet ettiği halde bizim kıblemize yöneliyor' demeleri nedeniyle Beytü'l-Makdis'in kıble olmasından hoşlanmıyordu."

---

834 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/253 (1356, 1358); Türkî, 2/657.

835 Bakara 2/144.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

d. Nüzûl Sebebi

[٢٢٣٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: «قَالَتِ الْيَهُودُ: يُخَالِفُنَا مُحَمَّدٌ، وَيَتَّبِعُ قِبْلَتَنَا فَكَانَ يَدْعُو اللَّهَ جَلَّ ثَنَاؤُهُ، وَيَسْتَفْرِضُ لِلْقِبْلَةِ، فَنَزَلَتْ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} وَانْقَطَعَ قَوْلُ يَهُودَ: يُخَالِفُنَا وَيَتَّبِعُ قِبْلَتَنَا فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ. فَجَعَلَ الرِّجَالَ مَكَانَ النِّسَاءِ، وَالنِّسَاءَ مَكَانَ الرِّجَالِ.»

2234. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "Yahudiler şöyle dediler:

'Muhammed bizim dinimize muhalefet ettiği halde bizim kıblemize yöneliyor.' Peygamber de (sav) bu esnada kıblenin Kâbe'ye döndürülmesinin farz kılınmasını istiyordu. Bunun üzerine,

{قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}

'*Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.*'[836] âyeti nâzil oldu ve Yahudilerin 'Muhammed bizim dinimize muhalefet ettiği halde bizim kıblemize yöneliyor' sözü öğle namazında kesildi. Böylece Allah erkekleri kadınların yerine, kadınları da erkeklerin yerine geçirdi."[837] **[2/657]**

[٢٢٣٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَعْنِي ابْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: « قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ لِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ} قَالَ: فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَؤُلَاءِ قَوْمٌ يَهُودُ يَسْتَقْبِلُونَ بَيْتًا مِنْ بُيُوتِ

836 Bakara 2/144.

837 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/147; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/161. Türkî, 2/657.

اللَّهِ.» لَبَيْتِ الْمَقْدِسِ «لَوْ أَنَّا اسْتَقْبَلْنَاهُ.» ، فَاسْتَقْبَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَبَلَغَهُ أَنْ يَهُودَ تَقُولُ: وَاللَّهِ مَا دَرَى مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ أَيْنَ قِبْلَتُهُمْ حَتَّى هَدَيْنَاهُمْ. فَكَرِهَ ذَلِكَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَرَفَعَ وَجْهَهُ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} الْآيَةَ.»

2235. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre o İbn Zeyd'i şöyle derken işittiğini söylemiştir: "Şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle buyurmuştur:

{فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ}

'Her nereye dönerseniz Allah'ın yüzü oradadır.'[838] Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle demiştir:

'Bu Yahudiler Allah'ın evlerinden bir eve -Beytü'l-Makdis'e- yönelmektedirler. Keşke biz de orayı kıble edinseydik.' Ardından Peygamber (sav) on altı ay oraya yönelerek namaz kıldı. Bu esnada ona Yahudilerin,

'Vallahi biz gösterinceye kadar Muhammed ve ashabı kıblelerinin neresi olduğunu bilmiyorlardı' dedikleri bilgisi ulaştı. Resûlullah (sav) bu durumdan hoşlanmadı ve yüzünü göğe kaldırdı. Bunun üzerine Allah;

{قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}

'Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz. Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz. (Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.'[839] âyetini indirdi."

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Bilakis Peygamber (sav) Kâbe'nin kıble olmasını onun atası İbrahim'in (as) kıblesi olması nedeniyle arzu etmiştir."

---

838 Bakara 2/115.
839 Bakara 2/144.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٢٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: «أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا هَاجَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ وَكَانَ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الْيَهُودُ أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَسْتَقْبِلَ بَيْتَ الْمَقْدِسِ، فَفَرِحَتِ الْيَهُودُ، فَاسْتَقْبَلَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ قِبْلَةَ إِبْرَاهِيمَ، فَكَانَ يَدْعُو وَيَنْظُرُ إِلَى السَّمَاءِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} الْآيَةَ.»

2236. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Salih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) Medine'ye hicret ettiğinde Medine halkının çoğu Yahudi idi. Yüce Allah ona namazlarda kıble olarak Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmeyi emredince Yahudiler çok sevindi. Resûlullah (sav) bu emir üzerine on altı ay boyunca Beytü'l-Makdis'e doğru namazlarını kıldı. Ancak o, Hz. İbrahim'in kıblesine (Kâbe'ye) doğru namaz kılmayı arzu ederdi. Bunun için de Allah'a dua ederek bu yönde bir emrin inmesi için de göğe bakardı. Sonrasında Allah {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ} *'Yüzünü göğe çevirip durduğunu görüyoruz.'*[840] âyetini indirdi." **[2/658]**

e. {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} "Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz"

Allah Teâlâ'nın {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} *"Elbette seni, hoşnut olacağın kıbleye çevireceğiz."*[841] sözüne gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Seni Beytü'l-Makdis'ten razı olacağın kıbleye döndüreceğiz." Allah {تَرْضَاهَا} *"hoşnut olacağın"*[842] sözüyle "hoşlanacağın ve seveceğin" mânasını kastetmiştir.

840 Bakara 2/144.
841 Bakara 2/144.
842 Bakara 2/144.

f. {فَوَلِّ وَجْهَكَ} "(Bundan böyle), Yüzünü çevir"

Allah'ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ} *"(Bundan böyle), Yüzünü çevir."*[843] sözüne gelince. O, bununla "yüzünü hareket ettir ve çevir" mânasını kastetmektedir.

g. {شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Mescid-i Haram yönüne"

{شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"Mescid-i Haram yönüne"*[844] sözü ise o bu sözde geçen الشَّطْر kelimesi ile "taraf, yön, …e doğru" mânalarını kastetmektedir.

Tıpkı Hüzelî'nin şu sözünde olduğu gibi:

إِنَّ الْعَسِيرَ بِهَا دَاءٌ مُخَامِرُهَا … فَشَطْرُهَا بَصَرُ الْعَيْنَيْنِ مَحْسُورُ

Binilmesi zor, henüz yeni alıştırılan devede onu
kaplayan öyle bir zahmet ve sıkıntı vardır ki,

Ona doğru bakan gözler şaşkınlıktan adeta çaresiz kalır[845]

Allah Teâlâ âyetteki {شَطْرَ} *"yönüne"*[846] sözüyle "ona doğru, o tarafa" mânasını kastetmektedir.

Tıpkı İbn Ahmer'in şu sözünde olduğu gibi:

تَعْدُو بِنَا شَطْرَ جَمْعٍ وَهْيَ عَاقِدَةٌ … قَدْ كَارَبَ الْعَقْدُ مِنْ إِيفَادِهَا الْحَقَبَا

Deve bizi kuyruğu uyluklarına bağlanmış olduğu
halde Müzdelife'ye doğru götürür

Deve karnına yükün bağlandığı ipi bağlamakla akd
(gebe kalması) yaklaşmış oldu[847] **[2/659]**

Bizim bu konuda söylediğimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir.

---

843 Bakara 2/144.

844 Bakara 2/144.

845 Bu şâir Kays b. el-Ayzâra el-Hüzelî'dir. Ayzâra annesinin adı olup kendi adı Kays b. Huveylid'dir. Beyit için bk. *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, 2/607; Türkî, 2/659.

846 Bakara 2/144.

847 Beyit için bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/60; İbn Hişâm, *Sîret*, 1/155; Bağdâdî, *Hızânetü'l-Edeb*, 6/255, kısmen farklı lafızlarla; Türkî, 2/659.

Müfessirlerden bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢٣٧] حَدَّثَنِي سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي الْعَالِيَةِ «{شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} يَعْنِي تِلْقَاءَهُ.»

2237. Bana Süfyân b. Vekî‘, o babası, o Süfyân, o da Dâvûd b. Ebî Hind kanalıyla rivayet ettiğine göre Ebü’l-Âliye şöyle demiştir. “{شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *‘Mescid-i Haram yönüne’*[848] sözüyle ‘Mescid-i Haram’a doğru’ anlamı kastedilmiştir.”[849]

[٢٢٣٨] وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} نَحْوَهُ.

2238. Bana Müsennâ, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas’tan yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.[850]

[٢٢٣٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلِهِ: {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} نَحْوَهُ.

2239. Bize Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh, Mücâhid’den Allah’ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *“(Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir.”*[851] sözü hakkında yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.[852]

[٢٢٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

---

848 Bakara 2/144.

849 Rivayeti Vekî‘ *-ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/147’de olduğu gibi- İbn Ebî Şeybe’den nakletmiştir. Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/254 (1361, 1362); İbn Uyeyne, *Tefsîr*; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, (227-Tefsîr); Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/147. Türkî, 2/660.

850 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr;* Suyûtî, *el-İtkân*, 2/7’de olduğu gibi; Beyhakî, 2/3. Türkî, 2/660.

851 Bakara 2/144.

852 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 216; Beyhakî, 2/3; Türkî, 2/660.

2240. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.

[٢٢٤١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} أَيْ تِلْقَاءَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.»

2241. Bize Bişr b. Muâz'ın, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Saîd'den rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"(Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."*[853] sözüyle "Mescid-i Haram'a doğru" mânasının kastedildiğini söylemiştir.[854] **[2/660]**

[٢٢٤٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: «{فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: نَحْوَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.»

2242. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"(Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."*[855] sözüyle "Mescid-i Haram'a doğru" mânasının kastedildiğini söylemiştir.[856]

[٢٢٤٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: «{فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} أَيْ تِلْقَاءَهُ.»

2243. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"(Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."*[857] sözüyle "Mescid-i Haram'a doğru" mânasının kastedildiğini söylemiştir.[858]

---

853 Bakara 2/144.

854 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/254. Türkî, 2/661.

855 Bakara 2/144.

856 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/62 {وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *"Sizler nerede olursanız olun yüzünüzü o tarafa çevirin."* ilavesiyle; Türkî, 2/661.

857 Bakara 2/144.

858 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/254; Türkî, 2/661.

[٢٢٤٤] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: شَطْرَهُ: نَحْوَهُ.

2244. Bana Kâsım'ın, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc, Amr b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas {شَطْرَهُ} *"o tarafa"*[859] sözünün "Mescid-i Haram tarafına" mânasında olduğunu söylemiştir.

[٢٢٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، «{فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} قَالَ: قِبَلَهُ.»

2245. Bana Müsennâ'nın, el-Hımmânî, Şerîk, Ebû İshâk tarikiyle rivayet ettiğine göre Berâ, Allah'ın {فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *"Yüzünüzü o tarafa çevirin."*[860] sözündeki {شَطْرَهُ} *"o tarafa"*[861] ifadesinin "Mescid-i Haram'a doğru" mânasında olduğunu söylemiştir.[862]

[٢٢٤٦] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، {شَطْرَهُ} نَاحِيَتَهُ جَانِبَهُ، قَالَ: «وَجَوَانِبُهُ: شُطُورُه.»

2246. Bana Yunus'un İbn Vehb, tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {شَطْرَهُ} *"o tarafa"*[863] sözünün "taraf, yön" mânasında olduğunu, çoğul olarak kullanıldığında ve جَوَانِبُهُ "yönleri" denildiğinde شُطُورُ demek olduğunu söylemiştir.

h. Allah'ın, Peygamberi'ne (sav) Kâbe'de Yönelmesini Emrettiği Yerin Neresi Olduğu

Müfessirler bundan başka, Allah'ın, Peygamberi'ne (sav) Kâbe'de yönelmesini emrettiği yerin neresi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları şöyle demişlerdir: "Peygamber'in (sav) döndürüldüğü kıble ve Allah'ın {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} *'Seni hoşnut olacağın bir kıbleye*

859 Bakara 2/150.
860 Bakara 2/150.
861 Bakara 2/150.
862 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* 1/254; Türkî, 2/661.
863 Bakara 2/150.

yönelteceğiz.'[864] sözüyle kastettiği Kâbe'nin oluğunun karşısına/hizasına denk gelen tarafıdır." **[2/661]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢٤٧] حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ، قَالَ: أنا شُعْبَةُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ قَمْطَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، «{فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} حِيَالَ مِيزَابِ الْكَعْبَةِ.»

2247. Bana Abdullah b. Ebî Ziyâd'ın, Osman, Şu'be, Ya'lâ b. Atâ, Yahya b. Kamta tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Amr, Allah'ın {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} *"Seni hoşnut olacağın bir kıbleye yönelteceğiz."*[865] sözüyle kastettiği kıblenin Kâbe'nin oluğunun karşısına/hizasına denk gelen tarafı olduğunu söylemiştir.

[٢٢٤٨] وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ قَمْطَةَ، قَالَ: «رَأَيْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو» جَالِسًا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ بِإِزَاءِ الْمِيزَابِ، وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} قَالَ: هَذِهِ الْقِبْلَةُ هِيَ هَذِهِ الْقِبْلَةُ.»

2248. Bize Hasan b. Yahyâ'nın, Abdürrezzâk, Hüşeym, Ya'lâ b. Atâ, Yahyâ b. Kamta tarikiyle naklettiğine göre o şöyle demiştir: "Abdullah b. Amr'ı Mescid-i Haram'da, Kâbe'nin oluğunun hizasında otururken gördüm. {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} *'Seni hoşnut olacağın bir kıbleye yönelteceğiz.'*[866] âyetini okuyup ardından 'Âyetteki o kıble işte bu kıbledir' dedi."

[٢٢٤٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو، نَحْوَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ «اسْتَقْبَلَ الْمِيزَابَ فَقَالَ: هَذَا الْقِبْلَةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ لِنَبِيِّهِ: {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا}.»

---

864 Bakara 2/144.
865 Bakara 2/144.
866 Bakara 2/144.

2249. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Hüşeym tarikiyle Abdullah b. Amr'dan yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiş ancak (yukarıdaki rivayetten farklı olarak) o şöyle demiştir: "Abdullah b. Amr, Kâbe'nin oluğuna yöneldi ve dedi ki: 'Allah'ın, Peygamberine {فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} *'Seni hoşnut olacağın bir kıbleye yöneltece*ğiz'[867] buyurduğu kıble işte budur.'"

2- Diğerleri de şöyle demişlerdir: "Bilakis Kâbe'nin tamamı kıbledir. (Onun kıblesi ise kapısıdır)."[868] **[2/662]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٢٥٠] حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَي القَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: الْبَيْتُ كُلُّهُ قِبْلَةٌ وَ قِبْلَةُ الْبَيْتِ الْبَابُ»[869]

2250. Bize İmrân b. Musa el-Kazzâz'ın Abdullah b. Vâris b. Saîd, Atâ b. Sâib tarikiyle Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Kâbe'nin tamamı kıbledir. Onun kıblesi ise kapısıdır."[870]

[٢٢٥٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بنُ إبراهيمَ ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: أخبرنا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ.

2250. Bana Yakub b. İbrahim, Hüşeym, Âtâ b. Sâib, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٢٥٠] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بنُ إبراهيمَ ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ «الْبَيْتُ كُلُّهُ قِبْلَةٌ، وَهَذِهِ قِبْلَةُ الْبَيْتِ، يَعْنِي الَّتِي فِيهَا الْبَابُ.»

---

867 Bakara 2/144.

868 Bu ifade Türkî'nin diğer nüshalarından aktarılmıştır; Türkî, 2/662.

869 Bu ve bundan sonraki rivayet Şâkir nüshasında yer almamaktadır. Biz rivayetleri Şâkir nüshasını esas alarak numaralandırdığımızdan onunla uyumlu devam etmesi için aynı numaraları verdik. Krş. Şâkir, 3/179.

870 Bk. İbn Receb, *Fethu'l-Bârî*, 3/80; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/147; Türkî, 2/663.

2250. Bize Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Atâ b. Sâib, Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'tan rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Kâbe'nin tamamı kıbledir. Bu ise yani ondaki kapı ise onun kıblesidir."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bana göre Allah'ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"(Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."*[871] sözü hakkında doğru olan görüş şudur: "Kâbe'ye doğru yüzünü çeviren, kıbleye isabet edendir. Kâbe'ye yönelen, kalbiyle niyet edip yönelmesi gerekir ki o yüzünü ona dönmüş olsun. Tıpkı bir kimseyi imam edinen birinin onu imam edinmeye niyet etmesinin gerektiği gibi. Bedeni onun bedeniyle her ne kadar aynı hizada olmasa da fark etmez. Yine o safın bir tarafında, imam da onun sağında ya da solunda başka bir tarafında olsa da onun arkasında ona uyarak imamın yöneldiği tarafa doğru namaz kıldıktan sonra fark etmez. Kıblenin hükmü de işte böyledir. Her ne kadar kıblenin tam hizasına durmasa da bedeniyle ona dönen her namaz kılan kişi ona yönelmiştir. Sağından ya da solundan onu karşısına alsa da ona yönelmiştir. Yüzünü ve bedenini ondan tam olarak çevirip kıbleye sırtını dönmedikten sonra sağından olsun veya solundan olsun ona uzak veya yakın olsun farketmeksizin kıbleye yönelmiş olur." **[2/663]**

Bu konudaki rivayet şöyledir:

[٢٢٥١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمِيرَةَ بْنِ زِيَادٍ الْكِنْدِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، «{فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: شَطْرَهُ قِبَلَهُ.»

2251. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, İsrâil, Ebû İshâk tarikiyle Amîra b. Ziyâd el-Kindî'den rivayet ettiğine göre Ali (b. Ebî Tâlib), Allah'ın {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"(Bundan böyle), Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."*[872] âyetindeki شَطْرَهُ sözünün; قِبَلَهُ "ona doğru" anlamında olduğunu söylemiştir.[873]

---

871 Bakara 2/144.

872 Bakara 2/144.

873 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/254 (1363); Hâkim, *Müstedrek*, 2/269; Beyhakî, 2/3; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/147; Türkî, 2/664. Rivayetin senedinde adı geçen Ebû İshâk es-Sübey'î el-Hemedânî'dir. Amîra ise İbn Ziyâd el-Kindî olup tâbiî ve sika bir râvidir. Abdullah b. Mes'ûd'dan rivayette bulunmuştur. Hayatı hakkında bk. Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(1)/69; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*,

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Kâbe'nin kıblesi kapısıdır.

Bu konudaki rivayetler şöyledir:

[٢٢٥٢] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، وَالْفَضْلُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: قَالَ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ «رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ خَرَجَ مِنَ الْبَيْتِ أَقْبَلَ بِوَجْهِهِ إِلَى الْبَابِ فَقَالَ: «هَذِهِ الْقِبْلَةُ، هَذِهِ الْقِبْلَةُ.»

2252. Bana Yakub b. İbrahim'in Fadl b. Sâlih, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan rivayet ettiğine göre Üsâme b. Zeyd şöyle demiştir: "Peygamber'i (sav) evinden çıktığında yönünü Kâbe'nin kapısına yöneltiğini gördüm. İşte bu kıble âyette Allah'ın kendisini çevirdiğini söylediği kıbledir."[874]

[٢٢٥٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَا: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: «خَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْبَيْتِ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ مُسْتَقْبِلًا بِوَجْهِهِ الْكَعْبَةَ، فَقَالَ: «هَذِهِ الْقِبْلَةُ» مَرَّتَيْنِ.»

2253. Bize İbn Humeyd ve Süfyân b. Vekî''in, Cerîr, Abdülmelik b. Ebî Süleyman, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Üsâme b. Zeyd şöyle demiştir: "Peygamber (sav) evinden çıktığında yönünü Kâbe'ye yönelterek iki rekât namaz kıldı ve,

'İşte bu kıbledir!' diye iki defa söyledi."[875]

3(2)/24. Hadis hakkında Hâkim senedinin sahih olduğunu söylemiştir. Zehebî de aynı görüştedir. Şâkir, 3/179.

874 Nesâî, (2915); İbn Huzeyme, (3005); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/209. Türkî, 2/664.

Rivayetin senedindeki Fadl b. Sâlih el-Bağdâdî olup sika bir râvidir. İbn Hacer, *et-Tehzîb;* ve İbn Ebî Hâtim'de (3(2)/63) bilgi mevcuttur. Abdülmelik ise, İbn Ebî Süleyman el-Arzemî'dir. Atâ ise, İbn Ebî Rebâh'tır. Büyük bir tâbiî olup imam ve hadiste hüccettir. Mekke halkının müftüsü ve muhaddisidir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(1)/330, 331. Üsâme b. Zeyd b. Hârise ise: Resûlullah'ın sevdiği kişi (hibbü Resûlillâh) veya babasından dolayı hibbü ibni'l-hib (Resûlullah'ın sevdiği kişinin sevgili oğlu) diye şöhret kazanmıştır. Şâkir, 3/180.

875 İbn Huzeyme, (3006); Türkî, 2/664. Rivayetin senedindeki İbn Humeyd, Muhammed b. Humeyd b. Hayyân er-Râzî el-Hâfız olup sikadır. Şâkir, 3/181.

[٢٢٥٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَهُ.

2254. Bize Ebû Küreyb, Abdürrahim b. Süleyman, Abdülmelik, Atâ, Üsâme b. Zeyd tarikiyle Resûlullah'tan (sav) yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.[876]

[٢٢٥٥] حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ يَحْيَى الْأُمَوِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: « إِنَّمَا أُمِرْتُمْ بِالطَّوَافِ، وَلَمْ تُؤْمَرُوا بِدُخُولِهِ. قَالَ: لَمْ يَكُنْ يَنْهَى عَنْ دُخُولِهِ، وَلَكِنِّي سَمِعْتُهُ يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، « أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا دَخَلَ الْبَيْتَ دَعَا فِي نَوَاحِيهِ كُلِّهَا، وَلَمْ يُصَلِّ حَتَّى خَرَجَ، فَلَمَّا خَرَجَ رَكَعَ فِي قِبَلِ الْقِبْلَةِ رَكْعَتَيْنِ وَقَالَ: «هَذِهِ الْقِبْلَةُ»

2255. Bize Saîd b. Yahyâ el-Ümevî'nin İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Atâ'ya,

'İbn Abbas'ın, 'Siz Kâbe'yi tavaf etmekle emrolundunuz, oraya girmekle emrolunmadınız.' dediğini işittim.' dedim. O da,

'İbn Abbas oraya girmeyi men etmemiştir. Ancak ben onun,

'Üsâme b. Zeyd bana 'Resûlullah (sav) Kâbe'ye girince onun bütün her tarafında dua etti. Çıkıncaya kadar da namaz kılmadı. Oradan çıkınca da kıbleye doğru iki rekât namaz kıldı. 'İşte bu âyette bahsedilen kıbledir' dediğini işittim.' demiştir."[877]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Peygamber (sav) Kâbe'nin kıblenin kendisi olduğunu, onun kıblesinin de kapısı olduğunu haber vermiştir.

---

876 Abdürrahim b. Süleyman el-Mervezî el-Eşel olup 2030 numaralı rivayette kendisinden bahsedilmiştir. Şâkir, 3/181.

877 Abdürrezzâk, (9056); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/1, 2, 208; Müslim (1320); Nesâî (2917); Beyhakî, 2/328; Tayâlisî (2775); Türkî, 2/665. Rivayetin senedindeki Saîd b. Yahyâ b. Saîd el-Ümevî olup Buhârî, Müslim vb.'nin hadis aldığı şeyhidir. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(1)/477; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/74. Babası Yahyâ b. Saîd b. Ebân b. Saîd b. el-Âs olup hâfız ve sika bir râvidir. Şâkir, 3/181.

2. {وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} "(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun yüzlerinizi ona doğru çevirin."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَحَيْثُمَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *"(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun yüzlerinizi ona doğru çevirin."* sözünün tefsiri:

Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Yeryüzünün neresinde olursanız olun namazlarınızda yüzünüzü Kâbe'ye doğru, onun tarafına çevirin."

Âyetteki {شَطْرَهُ} *"ona doğru"*[878] ifadesindeki "hâ" zamiri Mescid-i Haram'a (Kâbe) dönmektedir. Böylece şanı yüce olan Allah bu âyetle namazlarında Allah'ın arzının neresinde olurlarsa olsunlar Kâbe'ye yönelmeyi farz kılmıştır.

{فَوَلُّوا} *"çevirin."*[879] sözündeki "fâ" şartın cevabı olarak getirilmiştir. O da {حَيْثُمَا كُنْتُمْ} *"siz de nerede olursanız olun"*[880] şart ifadesidir. Anlamı ise şöyledir: "Nerede olursanız olun yüzünüzü ona doğru çevirin."

3. {وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} "Kendilerine kitap verilenler ise onun elbette Rablerinden (gelen) bir hak olduğunu bilirler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} *"Kendilerine kitap verilenler ise onun elbette Rablerinden (gelen) bir hak olduğunu bilirler."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} "Kendilerine kitap verilenler"

1. Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ehl-i Kitap'tan Yahudi din adamları ve Hıristiyan âlimler."

2. Allah'ın bu sözüyle sadece Yahudileri kastettiği de söylenmiştir.

---

878 Bakara 2/144.
879 Bakara 2/144.
880 Bakara 2/144.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

b. Nüzûl Sebebi

[٢٢٥٦] حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} أُنْزِلَ ذَلِكَ فِي الْيَهُودِ. وَقَوْلُهُ: {لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} يَعْنِي هَؤُلَاءِ الْأَحْبَارِ، وَالْعُلَمَاءِ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، يَعْلَمُونَ أَنَّ التَّوَجُّهَ نَحْوَ الْمَسْجِدِ الْحَقُّ الَّذِي فَرَضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَذُرِّيَّتِهِ، وَسَائِرِ عِبَادِهِ بَعْدَهُ.»

2256. Bize Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ} *'Kendilerine kitap verilenler...'*[881] âyeti Yahudiler hakkında indirilmiştir."[882] **[2/665]**

c. {لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} "Onun Rablerinden (gelen) bir hak olduğunu bilirler"

Allah {لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} *"Onun Rablerinden (gelen) bir hak olduğunu bilirler."*[883] sözünde bu (Yahudi) din adamlarını ve Ehl-i Kitap âlimlerini kastetmiştir. Onlar mescide doğru yönelmenin hak olduğunu ve Allah'ın onu İbrahim'e, soyuna ve ondan sonraki kullarına farz kıldığını biliyorlardı.

d. {مِنْ رَبِّهِمْ} "Rablerinden (gelen)"

Allah Teâlâ {مِنْ رَبِّهِمْ} *"Rablerinden (gelen)"*[884] sözüyle şunu kastetmiştir: "Namazlarda kıbleye yönelme Allah'ın kullarına yapmalarını gerekli kıldığı bir farzdır ve bu emir Rableri katından hak olarak onlara farz kılınmıştır."

---

881 Bakara 2/144.
882 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/254 (1365); Türkî, 2/666.
883 Bakara 2/144.
884 Bakara 2/144.

4. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah onların yaptıklarından habersiz değildir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Allah onların yaptıklarından habersiz değildir."* sözünün tefsiri:

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Allah (cc) bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Allah, emrettiği şeyleri yerine getirerek O'na itaate yönelmeniz, sizi sorumlu tuttuğu farzları ve ilk başta Beytü'l-Makdis'e sonra da Kâbe'ye yönelerek kıldığınız namazlara imanınız gibi konularda işlediklerinizden gafil değildir. O şanı yüce olan Allah ancak onları tek tek saymakta ve katında sizin için toplamaktadır ki bunlara karşılık güzel bir mükâfat ve sevapların en büyüğünü versin."

[BAKARA SÛRESİ 145. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ﴾

"Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kıblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun." **(Bakara 2/145)**

1. {وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ} "Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ} *"Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {وَلَئِنْ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} *"Andolsun, sen kendilerine kitap*

verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kıblene uymazlar. Sen de onların kıblesine uyacak değilsin."[885] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Sen Yahudi ve Hıristiyanlara kıblenin namazda Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevrilmesinin farz oluşuyla ilgili onlara getirdiğin bu emrin hak olduğuna dair her türlü apaçık delili ve hücceti -ki bu mucizedir- getirsen de bunu tasdik etmezler ve -bu konuda onlara delil getirdiğin halde- seni kendisine döndürdüğüm kıblene yani Kâbe'ye doğru yönelme konusunda sana tâbi olmazlar." **[2/666]**

a. {لَئِنْ} "Andolsun .... sen de" Şart Edatının Cevabı

{لَئِنْ} *"Andolsun .... sen de"*[886] şart edatının cevabı gelecek zaman kipinde olması gerekirken burada her iki edatın anlamları birbirine yakın olduğu için لَوْ'in cevabında olduğu gibi mazi fiil getirilmiştir. Bu konuda daha önce geçtiği benzer yerde açıklama yapılmıştı. Ayrıca burada {وَلَئِنِ} *"Andolsun .... sen de"*[887] şart ifadesinin cevabı yemin ifadesinin cevabı gibi getirilmiştir. Araplar özel durumlar dışında bunu yapmazlar. Özel durumlarda yapmalarının sebebi ise şart ile yeminin birbirine benzemesi ve her ikisinin de cevabı gelmeden baş tarafının mâna olarak tamamlanmaması ve tek başına da bir anlam ifade etmemesi ayrıca da kendinden sonra onu tekit eden bir şeyle ancak mânalarının sahih olması nedeniyledir. Eğer bir söze yeminle başlarsa ve cevabın başına bir tekit getirilirse birinci "lâm" harfi yemin mânasında, ikinci "lâm" harfi ise onun cevabıdır. Tıpkı şöyle denildiği gibi: لَعَمْرُكَ لَتَقُومَنَّ "Hayatına yemin olsun ki sen mutlaka kalkacaksın/yükseleceksin." Çünkü yeminlerde "lâm" harfi kendisi dışındaki yeminin cevabı olan diğer yemin harflerinden farklı olarak yemine delâlet eder ve onun cevabı gibi amel eder. Yeminin diğer cevapları yemine delâlet etmezler. Bu nedenle daha önce açıkladığımız üzere yeminlerde yeminin cevabının başına gelen "lâm" harfi yemine benzetilmiş ve onunla yeminlere cevap verilmiştir.

Durum bizim bu açıkladığımız şekilde olunca o zaman âyetin mânası da şöyledir: "Vallahi! Eğer sen Ehl-i Kitab'a bütün mucizeleri getirsen de senin kıblene tâbi olmazlar."

---

885 Bakara 2/145.
886 Bakara 2/145.
887 Bakara 2/145.

2. {وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ} "Sen de onların kıblesine uyacak değilsin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ} *"Sen de onların kıblesine uyacak değilsin."* sözünün tefsiri:

O, bu sözünde şöyle demektedir: "Senin onların kıblesine uyman için bir sebep yoktur. Çünkü Yahudiler namazlarında Beytü'l-Makdis'e yönelmekte Hıristiyanlar ise doğuya yönelmektedirler. Onlar farklı yönlere yüzlerini döndürürken sen onların kıblelerine nasıl tâbi olabilirsin?"

Allah yine buyuruyor ki: "Benim sana yönelmeyi emrettiğim kıblene bağlan ve Yahudi ve Hıristiyanların seni kendi kıblelerine dönmeye çağırmalarına aldırma." **[2/667]**

3. {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} "Onlar da birbirlerinin kıblelerine uyacak değillerdir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} *"Onlar da birbirlerinin kıblelerine uyacak değillerdir."* sözünün tefsiri:

O bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ne Yahudiler, Hıristiyanların kıblesine ne de Hıristiyanlar Yahudilerin kıblesine doğru dönerek ona tâbi olurlar."

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

a. Nüzûl Sebebi

[٢٢٥٧] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} «يَقُولُ: مَا الْيَهُودُ بِتَابِعِي قِبْلَةِ النَّصَارَى، وَلَا النَّصَارَى بِتَابِعِي قِبْلَةَ الْيَهُودِ. قَالَ: وَإِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ مِنْ أَجْلِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا حُوِّلَ إِلَى الْكَعْبَةِ، قَالَتِ الْيَهُودُ: إِنَّ مُحَمَّدًا اشْتَاقَ إِلَى بَلَدِ أَبِيهِ وَمَوْلِدِهِ، وَلَوْ ثَبَتَ عَلَى قِبْلَتِنَا لَكُنَّا نَرْجُو أَنْ يَكُونَ هُوَ صَاحِبَنَا الَّذِي نَنْتَظِرُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمْ: {وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ} إِلَى قَوْلِهِ: {لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ}.»

2257. Bize Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd tarikiyle Esbat'tan rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "{وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} *'Onlar da birbirlerinin kıblelerine uyacak değillerdir.'*[888] âyetinde Allah şöyle demektedir: 'Ne Yahudiler, Hıristiyanların kıblesine ne de Hıristiyanlar Yahudilerin kıblesine doğru dönerek ona tâbi olurlar.'[889] Bu âyet şu nedenle nâzil olmuştur: Peygamber'in (sav) yüzünün Kâbe'ye çevrilmesinden sonra Yahudiler:

'Muhammed babasının memleketini ve doğduğu yeri özledi. Eğer bizim kıblemize yönelmeye devam etseydi onun bizim beklediğimiz dostumuz olmasını umardık' dediler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah onlar hakkında,

{وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ}

'Şüphesiz kendilerine kitap verilenler, bunun Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu elbette bilirler.'[890] âyetini ve devamındaki 146. âyetin sonundaki,

{لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ}

'Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler.'[891] ifadesine kadar olan kısımları inzâl buyurdu."[892]

[٢٢٥٨] حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} مِثْلَ ذَلِكَ.

2258. Bize Yunus, İbn Vehb, İbn Zeyd tarikiyle Allah'ın {وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ} *"Onlar da birbirlerinin kıblelerine uyacak değillerdir."*[893] sözünün tefsiri hakkında yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

---

888 Bakara 2/145.
889 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/147; Türkî, 2/668.
890 Bakara 2/144.
891 Bakara 2/146.
892 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1365); Türkî, 2/668.
893 Bakara 2/145.

Biz şöyle deriz: Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ne Yahudiler ne Hıristiyanlar, her bir topluluk kendi dini üzere olduğu sürece tek bir kıblede birleşmeyeceklerdir." Bu nedenle de Allah Teâlâ Peygamberi Muhammed'e (as) şöyle demektedir: "Ey Muhammed! Bu Yahudi ve Hıristiyanların senin kıblene razı olmalarını bekleme. Zira bu imkânsız bir şeydir. Çünkü onlardan her bir topluluk dinleri konusunda aralarında ayrılığa düşmüştür. Bu nedenle sen Yahudilerin kıblesine uysan Hıristiyanları kızdırmış, Hıristiyanların kıblesine uysan da Yahudileri kızdırmış olursun. O halde imkânsız olan bir şeyi bırak ve onları, onlar için mümkün olan senin hanif dinin İslâm'da birleşmeye ve İbrahim'in (as), ondan sonraki peygamberlerin ve senin de kıblen olan Kâbe'ye yönelmeye çağır." **[2/668]**

4. {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ} "Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ} *"Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun."* sözünün tefsiri:

a. {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ} "Andolsun, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan"

Allah Teâlâ {وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ} *"Andolsun, eğer onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan..."*[894] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Eğer sen sana ve ashabına 'Yahudi veya Hıristiyan olun da hidâyete ulaşın' diyen bu Yahudi ve Hıristiyanların arzularına uyacak olur da kıblelerine tâbi olacak yani onların kıblelerine dönecek olursan..."

b. {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ} "Sana gelen bunca ilimden sonra"

Allah Teâlâ {مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ} *"sana gelen bunca ilimden sonra"*[895] sözüyle şunu kastetmektedir: "Onların hakka inat olarak bâtıl üzere bulunduklarını ve sana bildirdiğim ilim ve seni yönelttiğim kıblenin atan

894 Bakara 2/145.
895 Bakara 2/145.

İbrahim'e (as) ve ondan sonraki peygamberlere oraya doğru yönelmelerini farz kıldığım kıble olduğu bilgisi sana ulaştıktan sonra (onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.)"

c. {إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ} "O takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun"

Allah {إِنَّكَ إِذًا لَمِنَ الظَّالِمِينَ} *"o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun"*[896] sözüyle şunu kastetmektedir: "Eğer sen bunu yaparsan benim emrime muhalefet edip bana kulluğu terk ederek kendilerine zulmeden kullarımdan birisi olur, onlardan sayılırsın."

[BAKARA SÛRESİ 146. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

***"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler."* (Bakara 2/146)**

1. {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ} *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu tanırlar."*[897] sözüyle Yahudi din adamları ve Hıristiyan âlimleri kastetmekte ve şöyle demektedir: "Bu Yahudi din adamları ve Hıristiyan âlimleri Kâbe'nin İbrahim'in ve senden önceki peygamberlerin kıblesi olduğunu oğullarını tanıyıp bildikleri gibi biliyorlardı."

---

896 Bakara 2/145.
897 Bakara 2/146.

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

[٢٢٥٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} يَقُولُ: يَعْرِفُونَ أَنَّ الْبَيْتَ الْحَرَامَ هُوَ الْقِبْلَةُ.»

2259. Bişr b. Muâz bize, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle rivayet ettiği üzere Katâde, Allah’ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.”*[898] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Onlar Kâbe’nin kıble olduğunu biliyorlardı.”[899]

[٢٢٦٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} يَعْنِي الْقِبْلَةَ.»

2260. Bize Müsennâ’nın İshâk, Abdullah b. Ebî Ca‘fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî‘ şanı yüce olan Allah’ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *“Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.”*[900] sözünde kastedilen şeyin kıble olduğunu söylemiştir.[901]

[٢٢٦١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: «{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} عَرَفُوا أَنَّ قِبْلَةَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ هِيَ قِبْلَتُهُمُ الَّتِي أُمِرُوا بِهَا، كَمَا عَرَفُوا أَبْنَاءَهُمْ.»

2261. Bana Ammâr b. Hasan’ın İbn Ebî Ca‘fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî‘, Allah’ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ}

---

898 Bakara 2/146.

899 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1368); Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/147; Türkî, 2/670.

900 Bakara 2/146.

901 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1371); Türkî, 2/670.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."[902] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar Kâbe'nin kendilerine yönelmeleri emredilen kıbleleri olduğunu oğullarını bildikleri gibi biliyorlardı."[903]

[٢٢٦٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} [البقرة: ١٤٦] يَعْنِي بِذَلِكَ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ.»

2262. Bana Muhammed b. Sa'd'ın babasından, o amcasından, amcası babasından, o da babasından rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[904] sözü hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözüyle Beytü'l-Haram olan Kâbe'yi kastetmektedir."[905] **[2/670]**

[٢٢٦٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} يَعْرِفُونَ الْكَعْبَةَ مِنْ قِبْلَةِ الْأَنْبِيَاءِ، كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ.»

2263. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[906] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar oğullarını tanıdıkları gibi Kâbe'nin peygamberlerin kıblesi olduğunu biliyorlardı."[907]

[٢٢٦٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} قَالَ: الْيَهُودُ يَعْرِفُونَ أَنَّهَا هِيَ الْقِبْلَةُ مَكَّةَ.»

---

902 Bakara 2/146.
903 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1368); Türkî, 2/670.
904 Bakara 2/146.
905 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1367); Türkî, 2/670.
906 Bakara 2/146.
907 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/255 (1368); Türkî, 2/671.

2264. Bize Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[908] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudiler onun Mekke'deki kıble (Kâbe) olduğunu biliyorlardı."

[٢٢٦٥] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، فِي قَوْلِهِ: «{الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} قَالَ: الْقِبْلَةُ، وَالْبَيْتُ.»

2265. Bize Kâsım'ın Hüseyin tarikiyle Haccâc'dan rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc Allah'ın {الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ} *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*[909] sözü hakkında şöyle demiştir: "(Âyette Ehl-i Kitap'ın bildikleri bahsedilen şey) Kıble ve Kâbe'dir."

2. {وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} "Onlardan bir grup da bile bile hakkı gizler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Onlardan bir grup da bile bile hakkı gizler."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu sözünde şöyle demektedir: "Bu grup kendilerine kitap verilen bir gruptur ki bunlar Yahudiler ve Hıristiyanlardır." Mücâhid bunların "Ehl-i Kitap" olduğunu söylerdi.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٦٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو يَعْنِي الْبَاهِلِيَّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، بِذَلِكَ.

2266. Bize Muhammed b. Amr yani el-Bâhilî, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den bunu (yani bu grubun Ehl-i Kitap olduğunu) rivayet etmiştir.[910]

---

908 Bakara 2/146.
909 Bakara 2/146.
910 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 216; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1370); Türkî, 2/671.

[٢٢٦٧] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، مِثْلَهُ.

2267. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٢٦٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ

2268. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/671]**

Allah Teâlâ'nın {لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ} *"Hakkı gizlerler"*[911] sözündeki الْحَقَّ Allah'ın Peygamberi Muhammed'i (sav),

{فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}

"Yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir."[912] sözüyle kendisine yöneltiği kıbledir. O kıble ki Muhammed'den (sav) önceki peygamberler de ona yöneliyorlardı. Ancak Yahudi ve Hıristiyanlar bunu gizlediler, bazıları doğuya bazıları da Beytü'l-Makdis'e yöneldiler. Onlar tıpkı Muhammed'in (sav) peygamberliğini yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları halde gizledikleri gibi bunu da gizlediler. Allah (cc) da Peygamberi Muhammed'i (sav), ümmetini ve kullarını onların bunu gizlemekle yaptıkları hıyanetlerine muttali kıldı ve onların bu yaptıklarını hakkın onların bu yaptıkları dışında bir şey olduğunu bildikleri halde yaptıklarını haber verdi; Allah'ın onlara emrettiği şeyin bunun tersi olduğunu söyleyerek şöyle buyurdu:

{لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ}

"Bile bile hakkı gizlerler."[913]

Gizlememeleri gereken hakkı bile bile gizlediler ve şanı yüce olan Allah'a karşı kasten günah işlediler.

---

911 Bakara 2/146.
912 Bakara 2/144.
913 Bakara 2/146.

Tıpkı şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٦٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} فَكَتَمُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2269. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Onlardan bir grup da bile bile hakkı gizler."* [914] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlar Muhammed'i bildikleri halde gizlemişlerdir."

[٢٢٧٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} قَالَ: «يَكْتُمُونَ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ، وَالْإِنْجِيلِ.»

2270. Bize Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın{وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Onlardan bir grup da bile bile hakkı gizler."* [915] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlar Muhammed'i yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları halde gizliyorlardı."[916] **[2/672]**

[٢٢٧١] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} يَعْنِي الْقِبْلَةَ.»

2271. Bize Müsennâ, İshâk b. Haccâc, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın{وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ} *"Onlardan bir grup da bile bile hakkı gizler."* [917] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Âyette Allah kıbleyi kastetmektedir."

---

914 Bakara 2/146.
915 Bakara 2/146.
916 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1372); Türkî, 2/672.
917 Bakara 2/146.

[BAKARA SÛRESİ 147. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ﴾

***"Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!"* (Bakara 2/147)**

١٠. {الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} "Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!"

Şanı yüce olan Allah'ın {الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} *"Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!"* sözünün tefsiri:

Allah (cc) şöyle buyurmuştur: "Ey Muhammed! Bil ki hak sana Rabbinin bildirdiği ve O'nun katından gelen şeydir. Yahudi ve Hıristiyanların söylediği şey değildir." Bu söz şanı yüce olan Allah'ın Peygamberi'ne (sav) yüzünü kendi tarafına doğru çevirdiği şeyin Halîlü'r-Rahmân olan İbrahim'in (as) ve ondan sonraki Allah'ın peygamberlerinin yöneldiği hak kıble olduğunu haber vermesidir. Şanı yüce olan Allah ona şöyle demektedir: "Ey Muhammed! Sana Rabbinden gelen hak ile amel et ve sakın şüpheye düşenlerden olma."

Allah;

{فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ}

"Sakın şüpheye düşenlerden olma!"[918] sözüyle şunu kastetmektedir: "Sakın! Seni yönelttiğim kıblenin, benim dostum olan İbrahim'in (as) ve ondan sonraki diğer peygamberlerin yöneldiği kıble olduğundan şüphe etme."

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: «قَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ لِنَبِيِّهِ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ: {الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} يَقُولُ: «لَا تَكُنْ فِي شَكٍّ أَنَّهَا قِبْلَتُكَ، وَقِبْلَةُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِكَ.»

---

918 Bakara 2/147.

2272. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Şanı yüce olan Allah, Peygamberi'ne (sav) şöyle demiştir:

{الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ}

'Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma!'"[919] Yani 'Kâbe'nin senin ve senden önceki peygamberlerin kıblesi olduğundan şüphe etme.'"[920]

[٢٢٧٣] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، «{فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} قَالَ: مِنَ الشَّاكِّينَ؛ قَالَ: لَا تَشُكَّنَّ فِي ذَلِكَ.»

2273. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} *"Sakın şüpheye düşenlerden olma!"*[921] sözü hakkında şöyle demiştir: "Şüphe edenlerden (olma); Kâbe'nin senin kıblen olduğu konusunda asla şüpheye düşme."

a. {الْمُمْتَرِينَ} "Mümterîn"

الْمُمْتَرِي kelimesi الْمِرْيَةُ "şüphe" kökünden olup مُفْتَعِلٌ vezninde "şüpheye düşen" anlamında gelmiştir. الْمِرْيَةُ kelimesi ise "şüphe" mânasındadır. **[2/673]**

A'şâ'nın şu sözü de bu anlamdadır:

تَدِرُّ عَلَى أَسْؤُقِ المُمْتَرِينَ ... رَكْضًا، إِذَا مَا السَّرَابُ ارْجَحَنْ

Atlar (kendilerini ayaklarıyla mahmuzlarken koşup koşmayacakları hususunda) şüphe eden binicilerinin bacaklarına
(Güneş tepedeyken) serap görüldüğünde güzel koşularla cevap verirler[922]

Eğer bir kimse şöyle derse: "Peygamber (sav) Rabbinden gelen haktan veya Allah'ın yüzünü çevirdiği kıblenin Allah'tan gelen bir hak olduğu

---

919 Bakara 2/147.
920 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1373); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/147, 148; Türkî, 2/673.
921 Bakara 2/147.
922 Bk. *Dîvânü'l-A'şâ*, s. 23; Türkî, 2/673.

konusunda bir şüphe mi etti de kıble konusunda şüphe etmekten men edildi ve kendisine {فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ} *'Sakın şüpheye düşenlerden olma.'*[923] denildi?"

Ona şöyle cevap verilir: Bu söz Arapların muhataplarına emir ve nehiy sîgasıyla söyledikleri ancak başka bir şeyi kastettikleri türden bir sözdür.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şöyle buyurup;

{يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ}

"Ey Peygamber! Allah'a karşı gelmekten sakın. Kâfirlere ve münafıklara itaat etme."[924]

Ardından da şöyle buyurduğu gibi:

{وَاتَّبِعْ مَا يُوحَى إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا}

"Rabbinden sana vahyolunana uy. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."[925]

Böylece âyette söz, Peygamber'e (sav) emir ve nehiy yerinde getirilmiştir. Ancak ondan kasıt ashabından ona iman edenlerdir. Bunun bir benzerini daha önce geçtiği yerde açıklamıştık. Burada tekrardan kaçınmak için yeniden açıklamıyoruz.

[BAKARA SÛRESİ 148. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا
يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

***"Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."* (Bakara 2/148)**

923 Bakara 2/147.
924 Ahzâb 33/1.
925 Ahzâb 33/2.

1. {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} "Herkesin yöneldiği bir yön vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."* sözünün tefsiri:

a. {وَلِكُلٍّ} "Herkesin"

1- Allah {وَلِكُلٍّ} *"herkesin"*[926] sözüyle şunu kastetmektedir: "Her din sahibinin." Allah âyette أَهْلِ مِلَّةٍ "her din sahibinin" ifadesini, lafzın kendisine delâlet etmesi sebebiyle hazfetmiş ve bu lafızla yetinmiştir.

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٧٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ} قَالَ: لِكُلِّ صَاحِبِ مِلَّةٍ.»

2274. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ} *"Herkesin bir yönü vardır."*[927] sözü hakkında şöyle demiştir: "Her din sahibinin (bir kıblesi vardır.)"[928] **[2/674]**

[٢٢٧٥] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} فَلِلْيَهُودِ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا وَلِلنَّصَارَى وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا، وَهَدَاكُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْتُمْ أَيَّتُهَا الْأُمَّةُ لِلْقِبْلَةِ الَّتِي هِيَ قِبْلَتُهُ.»

2275. Bize Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[929] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerin kendisine yöneldikleri bir kıblesi vardır. Hıristiyanların da kendisine yöneldikleri bir kıblesi vardır. Ey Muhammed ümmeti! Şanı yüce olan Allah sizi de kıblesine (Kâbe'ye) döndürmüştür."[930]

---

926 Bakara 2/148.
927 Bakara 2/148.
928 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 216; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/675.
929 Bakara 2/148.
930 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1368); Türkî, 2/675.

[٢٢٧٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، قَوْلَهُ: {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} قَالَ: لِكُلِّ أَهْلِ دَيْنٍ الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى «قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ. قَالَ مُجَاهِدٌ: لِكُلِّ صَاحِبِ مِلَّةٍ.»

2276. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Atâ'ya,

{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[931] âyeti hakkında sordum, o da;

'Yahudiler ve Hıristiyanlar gibi her din sahibinin (bir kıblesi) vardır.' dedi.

İbn Cüreyc der ki: 'Mücâhid şöyle demiştir: 'Her bir din sahibinin (bir kıblesi) vardır.'"[932]

[٢٢٧٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} قَالَ لِلْيَهُودِ قِبْلَةٌ، وَلِلنَّصَارَى قِبْلَةٌ، وَلَكُمْ قِبْلَةٌ. يُرِيدُ الْمُسْلِمِينَ.»

2277. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[933] sözü hakkında şöyle demiştir: "Yahudilerin kendisine yöneldikleri bir kıblesi vardır. Hıristiyanların da kendisine yöneldikleri bir kıblesi vardır. Sizin de -Müslümanları kastediyor- bir kıbleniz vardır."

[٢٢٧٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} يَعْنِي بِذَلِكَ أَهْلَ الْأَدْيَانِ، يَقُولُ: لِكُلِّ قِبْلَةٌ يَرْضَوْنَهَا، وَوَجْهُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى اسْمُهُ حَيْثُ تَوَجَّهَ الْمُؤْمِنُونَ؛ وَذَلِكَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى ذِكْرُهُ قَالَ: {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ}.»

2278. Bana Muhammed b. Sa'd, o babası, o amcası, o babası, o da babasından rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا}

---

931 Bakara 2/148.
932 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1368); Türkî, 2/675.
933 Bakara 2/148.

"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."[934] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözüyle din mensuplarını kastetmektedir. Her birinin yönelmekten hoşnut olduğu bir kıblesi vardır. Şanı yüce olan Allah'ın zatı ise müminlerin yöneldiği taraftadır. İşte bu durum Allah Teâlâ'nın {فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ} *'Allah'ın yüzü oradadır. Allah lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.'*[935] sözünde ifade ettiği şeydir."[936] **[2/675]**

[٢٢٧٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} يَقُولُ: لِكُلِّ قَوْمٍ قِبْلَةٌ قَدْ وُلُّوهَا.»

2279. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[937] sözü hakkında şöyle demiştir: "Her bir topluluğun çevrildiği bir kıblesi vardır."[938]

Âyetle ilgili bu görüşün tefsiri şöyledir: "Her din sahibinin kendisine yöneldiği ve yüzünü çevirdiği bir kıblesi vardır."

2- Diğerleri ise şu rivayetteki görüşü benimsemişlerdir:

[٢٢٨٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ: «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} قَالَ: هِيَ صَلَاتُهُمْ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، وَصَلَاتُهُمْ إِلَى الْكَعْبَةِ.»

2280. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[939] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu onların Beytü'l-Makdis'e ve diğerlerinin (Müslümanların) da Kâbe'ye yönelerek namaz kılmalarıdır."[940]

---

934 Bakara 2/148.
935 Bakara 2/115.
936 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1374); Türkî, 2/676.
937 Bakara 2/148.
938 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/256 (1375); Türkî, 2/676.
939 Bakara 2/148.
940 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/62; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/257 (1377); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/676.

Bu görüşü savunanın tefsiri ise şöyledir: “Ey Muhammed! Rabbinin seni kendisine yönelttiği her taraf kıbledir. Allah kullarını o yöne çevirendir.”

b. {وِجْهَةٌ} “Yön”

Âyette geçen الْوِجْهَةُ kelimesine gelince bu kelime vezin bakımından الْقِعْدَةُ ve الْمِشْيَةُ kelimeleri gibi olup التَّوَجُّهُ kelimesinden mastardır.

İsm-i fâil olarak kullanıldığında مُتَوَجِّهٌ إِلَيْهَا بِوَجْهِهِ فِي صَلَاتِهِ “Namazında yüzünü kıbleye doğru çeviren”;

Şimdiki zaman formunda kullanıldığında ise يَتَوَجَّهُ إِلَيْهَا بِوَجْهِهِ فِي صَلَاتِهِ “Namazında yüzüyle kıbleye doğru yöneliyor” demektir.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٨١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «وِجْهَةٌ: قِبْلَةٌ.»

2281. Bana Muhammed b. Amr’ın Ebû Âsım, İsâ tarikiyle İbn Ebî Necîh’ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, {وِجْهَةٌ} *“bir yön”*[941] kelimesinin “kıble” demek olduğunu söylemiştir. **[2/676]**

[٢٢٨٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2282. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid’den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٢٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ} قَالَ: وَجْهٌ.»

2283. Bana Müsennâ’nın İshâk, İbn Ebî Cafer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî‘ Allah’ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ} *“Herkesin bir yönü vardır.”*[942]

---

941 Bakara 2/148.
942 Bakara 2/148.

sözündeki {وِجْهَةٌ} *"bir yön"*[943] kelimesinin وَجْهٌ "yön" anlamında olduğunu söylemiştir.

[٢٢٨٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ «وِجْهَةٌ: قِبْلَةٌ.»

2284. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd {وِجْهَةٌ} *"bir yön"*[944] kelimesinin "kıble" demek olduğunu söylemiştir.

c. Kıraat

[٢٢٨٥] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، قَالَ: قُلْتُ لِمَنْصُورٍ، «{وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} قَالَ: نَحْنُ نَقْرَؤُهَا: وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا قِبْلَةً يَرْضَوْنَهَا.»

2285. Bize İbn Humeyd, Cerîr tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Mansûr'a Allah'ın {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[945] sözü hakkında sordum, o da şöyle dedi:

'Biz bu âyeti (وَلِكُلٍّ جَعَلْنَا قِبْلَةً يَرْضَوْنَهَا) 'her ümmete razı olacağı bir kıble kıldık' şeklinde okuyoruz.' dedi."[946]

d. {هُوَ مُوَلِّيهَا} "Yöneldiği"

Allah'ın {هُوَ مُوَلِّيهَا} *"yöneldiği"*[947] sözüne gelince… O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah, Peygamber'in yüzünü kıbleye çeviren ve yöneltendir."

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٨٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{هُوَ مُوَلِّيهَا} قَالَ: هُوَ مُسْتَقْبِلُهَا.»

---

943 Bakara 2/148.
944 Bakara 2/148.
945 Bakara 2/148.
946 Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 55. Bu kıraat ise Hz. Osman Mushafı'na muhalif olması nedeniyle şâz bir kıraattir. Türkî, 2/677.
947 Bakara 2/148.

2286. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {هُوَ مُوَلِّيهَا} *"yöneldiği"*[948] sözünün "yönelten/çeviren" anlamında olduğunu söylemiştir.

[٢٢٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2287. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

Bu âyetteki التَّوْلِيَةُ kelimesinin anlamı; yönelmektir. Tıpkı birisinin bir başkasına "Bana yöneldi" mânasında انْصَرَفَ إِلَيَّ demesi gibi. الِانْصِرَافُ kelimesi bir şeyden ayrılmak mânasında kullanılır ve "Bir başkasından ayrılarak başka bir şeye yöneldi" mânasında şöyle denilir: انْصَرَفَ إِلَى الشَّيْءِ. Yine bir şeye sırtını döndüğünde وَلَّيْتُ عَنْهُ demek de bunun gibidir. Yine "Başka şeyden yüz çevirerek ona yöneldim." mânasında وَلَّيْتُ إِلَيْهِ denilir. **[2/677]**

e. {هُوَ مُوَلِّيهَا} "Yöneldiği" Sözündeki Zamirin Merciî

Allah'ın {هُوَ مُوَلِّيهَا} *"yöneldiği"*[949] sözündeki fiil ise -yani التَّوْلِيَةُ- âyetin başındaki {لِكُلٍّ} *"herkesin"*[950] ifadesine dönmektedir. {هُوَ مُوَلِّيهَا} *"yöneldiği"*[951] sözünün başındaki {هُوَ} zamiri ise الْكُلُّ kelimesine dönmektedir ve onunla الْكُلُّ kelimesi ifade edilmiştir. Bu izaha göre âyetin mânası şöyledir: "Her din mensubunun yöneldiği bir yön/kıble vardır. Onların hepsi yüzünü ona döndürmektedir."

İbn Abbas ve onun dışında bazılarının âyeti "o tarafa yöneltilmiştir" anlamında (هُوَ مُوَلًّاهَا) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.[952] Bu durumda da onları döndüren yani fâil zikredilmemiştir. Eğer lafızda fâili zikredilmiş olsaydı bu durumda âyetin anlamı şöyle olurdu: "Her bir din mensubunun Allah'ın kendisini oraya yönelttiği bir kıblesi vardır." Yani "Onu oraya yönelteni Allah'tır" mânasındadır.

---

948 Bakara 2/148.
949 Bakara 2/148.
950 Bakara 2/148.
951 Bakara 2/148.
952 Bk. Bu kıraat için bk. İbnü'l-Enbârî, *el-Mesâhif*; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/164; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/437; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/281; Türkî, 2/678.

f. Kıraat

Bazılarının da ifadeyi (وَلِكُلٍ وِجْهَةٍ) şeklinde tenvinsiz izafet (tamlama) şeklinde okuduğu nakledilmiştir.[953]

Bu lahn (okuyuş hatası) olup bunu okumak caiz değildir. Çünkü bu ifade eğer böyle okunursa haber tamamlanmamış olur ve anlamsız bir söz olur. Bu da şanı yüce olan Allah hakkında (eksik söz söylemiş olması) caiz olmayan bir şeydir.[954] **[2/678]**

Bu konuda bize göre doğru olan kıraat {وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا} *"Herkesin yöneldiği bir yön vardır."*[955] şeklindeki okuyuş olup anlamı herkesin (her din mensubunun) yöneldiği bir yön ve kıble vardır; herkes yüzünü oraya döndürmektedir, şeklindedir. Çünkü muteber kıraat âlimleri bu şekilde okunduğunda ve bu okuyuşun doğru olduğunda, buna aykırı olan diğer okuyuşların da şâz olduğunda icmâ etmişler. Nakil yoluyla meşhur olarak gelen delil kabul edilir. Ancak unutması ve hata etmesi mümkün olan tek kişinin rivayetiyle delil olan bir şeye karşı itiraz etmek caiz değildir.

2. {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} "Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} *"Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah {فَاسْتَبِقُوا} *"Haydi hep koşun, yarışın!"*[956] sözüyle şunu kastetmektedir: "(Bu ifade) Acele etmek ve yarışmak/koşuşmak mânasında olup 'Acele edin ve koşun' demektir."

---

953 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/257 (1378); İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 1/450; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/437; Türkî, 2/678.

954 İbn Atıyye; bu kıraatin "sizi yönlendirdiği her tarafta hayırlarda yarışın ve şu şu konularda size emrettiği şeylerde ona karşı gelmeyin" anlamında olduğunu söylemiş yani (وَلِكُلٍ وِجْهَةٍ) "her ne yön olursa olsun" sözünü anlamının öneminden dolayı {فَاسْتَبِقُوا} *"Haydi hep koşun, yarışın"* sözündeki emirden önce getirmiştir. Ebû Hayyân bu okuyuşu naklettikten sonra "Bu, okunmasında mahzur olmayan bir okuyuştur" demiştir. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/438, 439; Türkî, 2/678.

955 Bakara 2/148.

956 Bakara 2/148.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[٢٢٨٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلِهِ: «{فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} يَعْنِي فَسَارِعُوا فِي الْخَيْرَاتِ.»

2288. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} *"Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"*[957] sözüyle "hayırlarda yarışın" anlamını kastettiğini söylemiştir.[958]

Şanı yüce olan Allah {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} *"Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"*[959] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Ben size hakkı açıkladım, Yahudi ve Hıristiyanların ve sizin dışındaki diğer din mensuplarının kendisinden saptığı kıbleye sizi yönelttim. Öyleyse Rabbinize bir şükür olarak sâlih amelleri işlemeye koşun ve dünyanızda âhiretiniz için azık toplayın. Çünkü ben size kurtuluş yolunu açıkladım. Size aşırılık noktasında mazeret yoktur. Kıblenizi koruyun ve onu sizden önceki ümmetlerin zayi ettiği gibi siz de zayi etmeyin. Böylece onların dalâlete düştüğü gibi siz de dalâlete düşmeyin." **[2/679]**

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٨٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} يَقُولُ: لَا تُغْلَبُنَّ عَلَى قِبْلَتِكُمْ.»

2289. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} *"Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"*[960] sözünün "Kıbleniz hakkında birbirinize üstünlük taslamayın" anlamında olduğunu söylemiştir.[961]

[٢٢٩٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ فِي قَوْلِهِ «{فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} قَالَ: الْأَعْمَالُ الصَّالِحَةُ.»

---

957 Bakara 2/148.
958 Bk. İbn Ebî Hâtim, Tefsîr, 1/257 (1379); Türkî, 2/679.
959 Bakara 2/148.
960 Bakara 2/148.
961 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/680.

2290. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ} *"Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın!"*[962] sözünün "Sâlih amellerde birbirinizle yarışın." anlamında olduğunu söylemiştir.[963]

3. {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter"* sözünün tefsiri:

a. {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} "Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir"

Allah'ın {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} *"Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir."*[964] sözünün anlamı şudur: "Hangi mekânda ve konumda ölürseniz Allah sizin hepinizi kıyamet günü bir araya toplar." Çünkü;

{إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ}

"Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."[965]

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٢٩١] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} «يَقُولُ: أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

2291. Bana Ammâr b. Hasan'ın İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} *"Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir."*[966] sözünün tefsiri hakkında şöyle

962 Bakara 2/148.
963 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148. Ayrıca bk. Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 1/158; Türkî, 2/680.
964 Bakara 2/148.
965 Bakara 2/148.
966 Bakara 2/148.

demiştir: "Her nerede olursanız (ölürseniz) Allah sizin hepinizi kıyamet günü bir araya toplar."[967]

[٢٢٩١] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} يَعْنِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»[968]

2291. Bana Musa'nın Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {أَيْنَمَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمُ اللَّهُ جَمِيعًا} *"Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir."*[969] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yani kıyamet gününde (Allah hepinizi bir araya toplar)."[970]

Allah bu âyetle müminleri kendisine itaate ve dünyada âhiretleri için azık toplamaya teşvik etmiştir. Bu nedenle şanı yüce olan Allah onlara şöyle demiştir: "Ey müminler! Rabbinize itaat etmeye ve sizi yönelttiği dostu İbrahim'in (as) kıblesine, onun dininin şeriatine sahip çıkmada birbirinizle yarışın. Çünkü Allah nerede olursanız olun sizi ve sizin kıblenize, şeriatinize muhalefet edenleri, sizden iyilerin iyiliklerine karşılık mükâfatlarını, kötülerin de kötülüklerine karşılık cezalarını tastamam vermek veya lütufta bulunup affetmek için hepinizi, yeryüzünün farklı yerlerinde olsanız bile kıyamet günü bir araya toplar."

b. {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} "Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter"

Allah Teâlâ'nın {إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ} *"Şüphesiz, Allah'ın gücü her şeye hakkıyla yeter."*[971] sözüne gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Muhakkak ki Allah nerede olursanız olun, öldükten sonra sizi kabirlerinizde, velev ki kabirleriniz kaybolmuş olsa da toplamaya ve bunun dışındaki dilediği şeylerin hepsine gücü yetendir.[972] Öyleyse ölüp de kıyamet günü diriltilip Allah'ın huzurunda toplanmanızdan önce kendinizi kurtarmak için sâlih ameller işlemeye koşun, acele edin."

---

967 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/258 (1382); Türkî, 2/680.
968 Bu rivayete Şâkir, م kaydıyla ikinci kez 2291 numarasını vermiştir. Şâkir, 3/197.
969 Bakara 2/148.
970 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/258 (1382); Türkî, 2/680.
971 Bakara 2/148.
972 Bu kısım Şâkir nüshası esas alınarak tercüme edilmiştir. Şâkir, 3/197.

[BAKARA SÛRESİ 149. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾

"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir." **(Bakara 2/149)**

1. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön. Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir. Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir."* sözünün tefsiri:

a. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "Nereden yola çıkarsan çık (namazda) Mescid-i Haram'a doğru dön."

Allah Teâlâ {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ} *"Nereden yola çıkarsan çık"*[973] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Hangi yerden çıkıp nereye yönelirsen oraya (Mescid-i Haram'a) yüzünü çevir." Yani وَجْهَكَ حَوِّلْ "yüzünü döndür."

Biz daha önce geçtiği üzere bu âyette yüzü çevirmenin Mescid-i Haram'a doğru olduğunu, yönelmenin de yüz ile ona doğru olduğunu ve الشَّطْرُ kelimesinin anlamını detaylı olarak açıkladık.

---

973 Bakara 2/149.

b. {وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ} "Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir"

Allah'ın şu âyetine gelince:

{وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ}

"Bu, elbette Rabbinden gelen gerçek bir emirdir."

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ona doğru yüzü çevirmek Rabbinin katından kendisinde şüphe bulunmayan bir hakikattir. Öyleyse bu hakikati özenle koruyun ve yüzünüzü ona doğru çevirerek Allah'a itaat edin." **[2/681]**

c. {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} "Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir"

Allah Teâlâ'nın {وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ} *"Allah, sizin işlediklerinizden asla habersiz değildir."*[974] sözüne gelince. O, bu sözünde şöyle demektedir: "Allah sizin amellerinizi unutmaz, onlardan habersiz de değildir. O ancak bu amelleri sizin için tek tek sayıp biriktirir ki kıyamet günü onlara karşılığını versin."

[BAKARA SÛRESİ 150. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız." **(Bakara 2/150)**

---

974 Bakara 2/149.

1. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey mü'minler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. (Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin."* sözünün tefsiri:

a. {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} "(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir."

Allah Teâlâ {وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} *"(Ey Muhammed!) Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir."*[975] sözüyle şunu kastetmektedir: Ey Muhammed! Hangi mekânda ve konumdan görünür ve çıkarsan yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. İşte o çevirdiğin taraf onun yönüdür.

b. {وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} "(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin"

Allah Teâlâ {وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ} *"(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin."*[976] sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Allah'ın arzının neresinde olursanız olun yüzlerinizi namazlarınızda Mescid-i Haram'a doğru, onun tarafına yönelin."

975 Bakara 2/150.
976 Bakara 2/150.

2. {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} "Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun"

Şanı yüce olan Allah'ın {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} *"[(Ey müminler!) Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki] Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun."* sözünün tefsiri:

a. {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ} "İnsanların elinde size karşı bir koz olmasın."

Müfessirlerden bir grup şöyle demişlerdir: "Allah {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ} *'İnsanların elinde olmasın."*[977] sözündeki insanlar ile Ehl-i Kitab'ı kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢٩٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ} يَعْنِي بِذَلِكَ أَهْلَ الْكِتَابِ، قَالُوا حِينَ صُرِفَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْكَعْبَةِ الْبَيْتِ الْحَرَامِ: اشْتَاقَ الرَّجُلُ إِلَى بَيْتِ أَبِيهِ وَدِينِ قَوْمِهِ.»

2292. Bize Bişr, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ}*"İnsanların elinde size karşı bir koz olmasın."*[978] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözüyle Peygamber (sav) Allah'ın kutsal evi olan Kâbe'ye döndürüldüğü zaman 'Bu adam babasının evini ve kavminin dinini özlemiş' diyen Ehl-i Kitab'ı kastetmektedir."[979] **[2/682]**

---

977 Bakara 2/150.

978 Bakara 2/150.

979 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/258 (1387); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/682.

[٢٢٩٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ}. «يَعْنِي بِذَلِكَ أَهْلَ الْكِتَابِ، قَالُوا حِينَ صُرِفَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْكَعْبَةِ اشْتَاقَ الرَّجُلُ إِلَى بَيْتِ أَبِيهِ وَدِينِ قَوْمِهِ.»

2293. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî' Allah'ın {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ} *"İnsanların elinde size karşı bir koz olmasın."*[980] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah bu sözüyle Peygamber (sav) Kâbe'ye döndürüldüğü zaman 'Bu adam babasının evini ve kavminin dinini özlemiş' diyen Ehl-i Kitab'ı kastetmektedir."[981]

Eğer bir kimse şöyle derse: "Bu âyette Resûlullah (sav) ve ashabının Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kılmalarında Ehl-i Kitab'ın Resûlullah (sav) ve ashabının aleyhine olan delil nedir (de Allah onlara; {فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *'yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın'*[982] dedi)?"

Buna şöyle cevap verilir: Biz daha önce geçtiği yerde bu konuda rivayet edilenleri aktarmıştık. Onlar (Ehl-i Kitap) şöyle diyorlardı: "Biz onlara gösterinceye kadar Muhammed ve ashabı kıblelerinin neresi olduğunu bilmiyorlardı!"

Yine onların şu sözlerini de aktarmıştık: "Muhammed bizim kıblemize yöneldiği halde bizim dinimize muhalefet ediyor!" İşte onların kendilerine düşmanca söyledikleri bu sözleri Ehl-i Kitab'ın Resûlullah (sav) ve ashabının aleyhine olan delilleri, müşriklerden cahilleri ve ahmakları da kışkırtmalarıdır.

Biz daha önce geçtiği yerde Allah'ın kitabında zikrettiği bu kavmin delil getirmesinin mânasının, ancak onların düşmanlıkları ve çekişmeleri olduğunu, Allah'ın onların bu delillerini ve husumetlerini Peygamberi'nin

---

980 Bakara 2/150.
981 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/258 (1387); Türkî, 2/683.
982 Bakara 2/150.

ve müminlerin kıblesini Yahudilerin kıblesinden alıp dostu İbrahim'in (as) kıblesine (Kâbe'ye) çevirmesiyle sona erdirdiğini açıklamıştık.

İşte bu, Allah'ın {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ} *"İnsanların elinde size karşı bir koz olmasın."*[983] sözünün mânasıdır. Allah buradaki النَّاسُ kelimesiyle açıkladığım üzere Peygamber'in ve müminlerin aleyhine delil getiren Yahudileri kastetmektedir.

b. {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} "Zalimlerin dışındaki"

Allah Teâlâ'nın {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"Zalimlerin dışındaki"*[984] sözüne gelince. Bunlar müfessirlerin izahlarına göre Kureyş'ten müşrik Araplardır. **[2/683]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٢٩٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} قَوْمُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2294. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsâ tarikiyle İbn Ebî Necîh'den rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"zalimlerin dışındaki"*[985] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Yani Muhammed'in (sav) kavminden (zalim olanların dışında)."

[٢٢٩٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَالَ «هُمُ الْمُشْرِكُونَ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ.»

2295. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî şöyle demiştir: "Bunlar Mekkeli müşriklerdir."

[٢٢٩٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} يَعْنِي مُشْرِكِي قُرَيْشٍ.»

983 Bakara 2/150.
984 Bakara 2/150.
985 Bakara 2/150.

2296. Bana Müsenna'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından naklettiğine göre Rebî', Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"zalimlerin dışındaki"*[986] sözünde kastettiği kimselerin Mekkeli müşrikler olduğunu söylemiştir.[987]

[٢٢٩٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} قَالَ: هُمْ مُشْرِكُو الْعَرَبِ.»

2297. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'den; İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o, Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"zalimlerin dışındaki"*[988] sözünde kastedilenin Arap müşrikler olduğunu söylemiştir.

[٢٢٩٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مُشْرِكُو قُرَيْشٍ.»

2298. Bize Bişr'in Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"zalimlerin dışındaki"*[989] sözünde kastedilenin Kureyş müşrikleri olduğunu söylemiştir.

[٢٢٩٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ، «هُمْ مُشْرِكُو قُرَيْشٍ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُجَاهِدًا يَقُولُ مِثْلَ قَوْلِ عَطَاءٍ.

2299. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ; "Bunlar Kureyş müşrikleridir." demiştir.

İbn Cüreyc ise şöyle demiştir: "Bana Abdullah b. Kesîr, Mücâhid'den işittiğini söyleyerek Atâ'nın söylediğinin aynısını rivayet etti."[990] **[2/684]**

---

986 Bakara 2/150.
987 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/258 (1387); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/682.
988 Bakara 2/150.
989 Bakara 2/150.
990 Bk. Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/165; Türkî, 2/684.

c. Resûlullah ve Ashabının Namazlarında Kâbe'ye Yönelmeleri Hakkında Müşriklerin Onlar Aleyhine Hangi Delilleri Olabilir? Allah'ın Kendilerine Emrettiği Veya Yasakladığı Şeylerde Müşriklerin Müminler Aleyhine Delillerinin Olması Caiz midir?

Eğer bir kimse şöyle derse: "Resûlullah ve ashabının namazlarında Kâbe'ye yönelmeleri hakkında müşriklerin onlar aleyhine hangi delilleri olabilir? Allah'ın kendilerine emrettiği veya yasakladığı şeylerde müşriklerin müminler aleyhine delillerinin olması caiz midir?"

Şöyle cevap verilir: Bu senin anladığın ve düşündüğünün dışında bir şeydir. Bu bağlamdaki hüccet, "düşmanlık ve çekişme" mânasındadır. Bu durumda da âyetin anlamı şöyledir: "Kureyş müşrikleri dışında insanlardan hiç kimsenin size karşı düşmanlık ve bâtıl iddiaları olmasın. Çünkü onların sizin hakkınızda bâtıl iddiaları ve haksız yere düşmanlıkları şu sözleriyle (zaten) vardır: 'Muhammed bizim kıblemize döndüğü gibi bizim dinimize de dönecektir.' İşte onların bu sözleri ve bâtıl kuruntuları Kureyş'in Resûlullah ve ashabının aleyhine olan hüccetleridir. Çünkü Allah (bu sözüyle) müşriklerden birisinin yöneldikleri kıbleleri hakkında bir delillerinin olmasını geçersiz kılmıştır."

Bizim bu konuda söylediklerimizin aynısını müfessirler de söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٠٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} قَوْمُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ»، قَالَ مُجَاهِدٌ، يَقُولُ «حُجَّتُهُمْ قَوْلُهُمْ: قَدْ رَاجَعْتَ قِبْلَتَنَا.»

2300. Bana Muhammed b. Amr'ın Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şanı yüce olan Allah'ın {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın."*[991] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Burada kastedilen Muhammed'in (sav) kavmidir."

991 Bakara 2/150.

Mücâhid şöyle derdi: "Onların hüccetleri 'Sen bizim kıblemize kesin olarak döndün' sözleridir.'"[992]

[٢٣٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ؛ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ قَوْلَهُمْ: «قَدْ رَجَعْتَ إِلَى قِبْلَتِنَا.»

2301. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den "Onların hüccetleri 'Sen bizim kıblemize kesin olarak döndün" sözü hariç yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir. **[2/685]**

[٢٣٠٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: ثَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، وَابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} قَالَا «هُمْ مُشْرِكُو الْعَرَبِ، قَالُوا حِينَ صُرِفَتِ الْقِبْلَةُ إِلَى الْكَعْبَةِ: قَدْ رَجَعَ إِلَى قِبْلَتِكُمْ فَيُوشِكُ أَنْ يَرْجِعَ إِلَى دِينِكُمْ. قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي}.»

2302. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, Katâde'den ve İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre o ikisi, Allah'ın {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın."*[993] sözünün tefsiri hakkında şöyle demişlerdir: "Bu âyette kastedilenler müşrik Araplardır. Onlar kıble Kâbe'ye çevrildiğinde şöyle demişlerdir:

'O sizin kıblenize döndü. Yakında dininize de döner.' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur:

{فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي}

"Zalimlerden korkmayın, benden korkun."[994] buyurmuştur.[995]

---

992 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 216; Türkî, 2/676.

993 Bakara 2/150.

994 Bakara 2/150.

995 Rivayeti asıl nüshada ve *Tefsîr*'ta (وَاخْشَوْنِ) şeklinde yâ'sız olarak gelmiştir. Ancak kıraat âlimleri yâ ile okunuş konusunda ittifak etmişlerdir. Rivayet için bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/62; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; İbnü'l-Münzir, *en-Nâsih*; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/165; Türkî, 2/686.

d. Nüzûl Sebebi

[٢٣٠٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} وَالَّذِينَ ظَلَمُوا مُشْرِكُو قُرَيْشٍ، يَقُولُ: إِنَّهُمْ سَيَحْتَجُّونَ عَلَيْكُمْ بِذَلِكَ فَكَانَتْ حُجَّتُهُمْ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِانْصِرَافِهِ إِلَى الْبَيْتِ الْحَرَامِ أَنَّهُمْ قَالُوا: سَيَرْجِعُ إِلَى دِينِنَا كَمَا رَجَعَ إِلَى قِبْلَتِنَا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي ذَلِكَ كُلِّهِ.»

2303. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"zalimlerin dışındaki"*[996] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Zulmedenler; Kureyş müşrikleridir. Onlar bununla (kıblenin Kâbe'ye çevrilmesiyle) sizin aleyhinize delil getireceklerdir. Onlar Peygamber'e (sav) karşı onun Kâbe'ye yönelmesini delil getirmişler ve şöyle demişlerdir:

'O bizim kıblemize döndüğü gibi dinimize de dönecektir.' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah bu konuda bütün bu âyetleri indirdi.'"[997] **[2/686]**

[٢٣٠٤] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

2304. Bize Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer o babası tarikiyle Rebî'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٣٠٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، فِيمَا يَذْكُرُ عَنْ أَبِي مَالِكٍ، وَعَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، وَعَنْ نَاسٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ، صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالُوا «لَمَّا صُرِفَ نَبِيُّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ بَعْدَ صَلَاتِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ قَالَ الْمُشْرِكُونَ مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ: تَحَيَّرَ عَلَى مُحَمَّدٍ دِينُهُ، فَتَوَجَّهَ بِقِبْلَتِهِ إِلَيْكُمْ وَعَلِمَ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ

---

996 Bakara 2/150.

997 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/686.

أَهْدَى مِنْهُ سَبِيلًا، وَيُوشِكُ أَنْ يَدْخُلَ فِي دِينِكُمْ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِيهِمْ: {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي}.»

2305. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Ebû Mâlik, Ebû Sâlih, İbn Abbas'tan; Mürre el-Hemedânî, İbn Mes'ûd'dan ve Peygamber'in (sav) ashabından bir grup insandan şöyle nakletmiştir: "Peygamber (sav) Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldıktan sonra Kâbe'ye doğru döndürülünce Mekkeli müşrikler şöyle dediler:

'Muhammed dininde tereddüde düştü de kıblesini sizin kıblenize doğru çevirdi ve anladı ki siz ondan daha doğru yoldasınız. Onun sizin dininize girmesi de yakındır.' Bunun üzerine şanı yüce olan Allah onlar hakkında;

{لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي}

'Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın. Şu halde onlardan korkmayın, benden korkun.'[998] âyetini indirdi."[999]

[٢٣٠٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ، قَوْلَهُ {لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ}.» قَالَ: «قَالَتْ قُرَيْشٌ لَمَّا رَجَعَ إِلَى الْكَعْبَةِ وَأُمِرَ بِهَا: مَا كَانَ يَسْتَغْنِي عَنَّا قَدِ اسْتَقْبَلَ قِبْلَتَنَا. فَهِيَ حُجَّتُهُمْ، وَهُمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا « قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُجَاهِدًا، يَقُولُ مِثْلَ قَوْلِ عَطَاءٍ، فَقَالَ مُجَاهِدٌ، «حُجَّتُهُمْ: قَوْلُهُمْ رَجَعْتَ إِلَى قِبْلَتِنَا.»

2306. Bize Kâsım'ın Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Atâ'ya Allah'ın,

{لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ}

"Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın."[1000] âyetinin tefsiri hakkında sordum, o da şöyle dedi:

998 Bakara 2/150.
999 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Türkî, 2/687.
1000 Bakara 2/150.

'Peygamber (sav) Kâbe'ye doğru döndüğünde ve bu kendisine emredildiğinde Kureyş şöyle demiştir: 'O bizsiz yapamıyor bizim kıblemize döndü.' Bu onların hüccetleriydi. Âyette bahsedilen zalimler onlardır.'

İbn Cüreyc dedi ki: 'Bana Abdullah b. Kesîr, Mücâhid'den işittiği Atâ'nın sözünün aynısını nakletmiş ve şöyle demiştir: 'Onların hüccetleri 'Bizim kıblemize döndün' demeleridir."

e. Âyetteki İstisna

Tefsirlerini zikrettiğimiz bu müfessirlerin Allah'ın;

{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ}

"Zalimlerin dışındaki"[1001] âyetinin tefsirine dair söyledikleri bizim, âyetin tefsiriyle ilgili söylediklerimizin doğruluğunu göstermektedir. O da âyetteki istisnanın bilinen istisna mânasında bir istisna olduğu ve istisna harfinden sonra gelenin öncesini olumsuzlaması nedeniyle istisnanın onlar (müşrikler) hakkında sabit olduğudur. Tıpkı şu söyleyenin sözünde olduğu gibi: مَا سَارَ مِنَ النَّاسِ أَحَدٌ إِلَّا أَخُوكَ "Kardeşinden başka insanlardan kimse yürüyüp gitmedi." Bu söz yürüme konusunda insanlardan her birisi hakkında bunu yapmadıklarını ifade ederken kardeşinin yürüyüp gittiğini ifade etmektedir. **[2/687]**

İşte Allah'ın;

{لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ}

"Zalimlerin dışındaki insanların elinde size karşı bir koz olmasın."[1002] sözü de bunun gibi olup bu söz, namazlarında Kâbe'ye yöneldikleri için Resûlullah'a ve ashabına karşı düşmanlık, çekişme ve bâtıl iddialar ileri sürme konusunda birtakım kimseleri istisna etmiştir. Ancak kendilerine zulmeden Kureyş müşrikleri hariç. Çünkü onların "Siz bize ve kıblemize yöneldiniz. Zira siz Beytü'l-Makdis'e doğru yönelmeniz nedeniyle dalâlet

1001 Bakara 2/150.
1002 Bakara 2/150.

ve bâtıl üzereyken biz sizden daha doğru bir yoldaydık." diyerek Peygamber'e ve ashabına karşı husumetleri ve bâtıl iddiaları vardır.[1003]

Âyetin mânası müfessirlerin fikir birliği içinde olduğu bu mânada olunca Allah'ın;

{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ}

"Zalimlerin dışındaki"[1004] sözünün mânasının وَلَا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ "Onlardan zalim olanların da aleyhinize bir hücceti olmasın" şeklinde âyetteki istisna edatı olan {إِلَّا}'nın "vâv" mânasında olduğunu ileri sürenlerin bu iddialarının yanlış olduğu açıktır. Çünkü eğer âyetin mânası bu olsaydı âyette kastedilen mânayı açıklayan -bütün insanların yönlerini Kâbe'ye dönmeleri sebebiyle Resûlullah'ın ve ashabının aleyhine delilleri olacak şekilde- birinci nefiy bütün insanlar hakkında olurdu ve Allah'ın bu sözünden sonra devamındaki;

{إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ}

"Zalimlerin dışındaki"[1005] kısmı sözde karışıklık/anlaşılmazlıktan başka bir şey olmazdı ki Allah böyle bir şey kendisine izafe edilmekten ya da böyle bir şeyle vasfedilmekten müstağnidir.

Bu görüş, eğer {إِلَّا} istisna edatına atıf mânası içeren "vâv" anlamı verilirse bu âyetin anlamını Arapçanın dışına çıkarmak olur. Yanı sıra bu yaklaşım, daha önce geçmiş bir istisnaya atıf yapmak için ikinci istisna edatını zikretmeden onun yerine "vâv" getirme dışında {إِلَّا} istisna edatına atıf mânası içeren "vâv" anlamı verilmesi Arapçada olmayan bir görüştür. Tıpkı şu sözü söyleyenin sözünde olduğu gibi: سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا عَمْرًا إِلَّا أَخَاكَ bu söz "Herkes yürüdü gitti sadece Amr ve senin kardeşin hariç" mânasındadır. Bu durumda ikinci {إِلَّا} edatının birinci {إِلَّا} edatına dönmesi nedeniyle "vâv" gibi atıf edatı işlevi gördüğünden ikinci {إِلَّا} edatı ile "vâv" birleştirilir (yani birlikte kullanılır) ve şöyle denilir: سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا عَمْرًا وَإِلَّا أَخَاكَ Bu kullanımdaki ikinci {إِلَّا} edatı hazfedilerek birinci onun mânasını üstlenir

1003 Türkî baskısı bu paragrafta Şâkir'in hatalı olduğunu söylediği bazı yazımları içerdiğinden bu paragraf Şâkir baskısındaki yazım esas alınarak tercüme edilmiştir. Krş. Şâkir, 3/204; Türkî, 2/687-688.

1004 Bakara 2/150.

1005 Bakara 2/150.

ve şöyle denilir: سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا عَمْرًا وَأَخَاكَ ya da daha önce açıkladığımız gibi (yukarıda verdiğimiz ilk kullanımdaki gibi) سَارَ الْقَوْمُ إِلَّا عَمْرًا إِلَّا أَخَاكَ denilir. **[2/688]**

Dil kuralları bakımından durum bizim bu söylediğimiz şekilde olunca birinin[1006] bu âyetteki {إِلَّا} edatının atıf vâv'ı mânasında getirildiğini iddia etmesi caiz olmaz.

Bu âyetin mânasının şu şekilde olduğunu ileri sürenin sözünün geçersiz olduğu açıktır: "Onlardan zalim olanlar hariç onların sizin aleyhinize bir delilleri yoktur onlardan korkmayın." sözü tıpkı "İnsanların hepsi sana teşekkür etmektedir. Ancak sana zulmedip düşmanlık yapan kimse hariç. Çünkü bu kimse ne zulmü ne de teşekkürü terk etmesiyle düşman konumunda sayılır. Zalim de bunun gibi olup onun bir delili yoktur. O sadece zalim diye isimlendirilmiştir" diyen bir kimsenin sözü gibidir. Çünkü bu yorumun doğru olduğunu ileri sürenin görüşünün yanlış olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bu görüşü ileri sürenlerin sözlerinin yanlış olduğunda müfessirlerin ittifak etmeleri de yeterli bir delildir.

Yine aynı şekilde bu âyette bahsedilen zalimlerin Araplardan Yahudi veya Hıristiyan olan bazı kimseler olduğu ve onların Peygamber'e (sav) karşı delil ileri sürdüklerini diğer Arapların ise Peygamber'e karşı bir delilinin olmadığını ileri sürenlerin (Ferrâ) bu görüşünün geçersiz olduğu da açık olduğu gibi bunun sözünü delil getirenin delilinin de geçersiz olduğu açıktır. Çünkü sen delilini geçersiz kılmak istediğin birisine şöyle dersin: "Senin benim aleyhime bir delilin var ancak bu geçersizdir. Sen delilsiz olarak benim hakkımda bir şey ileri sürüyorsun." Senin delilin zayıftır. {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ} *"Zalimlerin dışındaki"*[1007] âyetine "Araplar içinde Ehl-i Kitap'tan olan zalimler hariçtir çünkü sizin aleyhinize olan hüccetleri temelsiz ve zayıf delillerdir." şeklinde mâna verenin sözü de bu şekilde bâtıldır. Aynı şekilde {إِلَّا} edatının bu âyette لَكِنْ mânasında olduğunu söyleyenin görüşünün temelsiz olduğu ve yine bu sözün {إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ} "Ancak onlardan zalim olanlardan korkmayın" mânasında yeni bir cümle başlangıcı olduğunu söyleyenin sözünün zayıf olduğu da açıktır. Çünkü müfessirlerin bu konudaki tefsirine göre bu söz şanı yüce olan Allah'ın

1006 Bk. Bu Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ'dır. Bk. *Mecâzü'l-Kur'ân*, 1/60; Türkî, 2/689.

1007 Bakara 2/150.

onlardan zalim olanların Peygamber'in (sav) ve ashabının aleyhine delil getirdiklerini haber vermesi olduğunu daha önce zikrettik. Yine -her ne kadar onların hüccetleri zayıf olsa da çünkü zaten bâtıldır- Allah'ın bu âyette onların hüccetlerinin zayıflık ya da kuvvetlilik özelliğini kastetmediğini onun bu âyette zalimler hakkında sabit olan şeyi (Peygamber'in (sav) ve ashabının aleyhine delil getirmeyi) kastetmektedir. Öyle ki bu özellik istisna harfinden önce kendilerinden bahsedilenlerden nefyedilmiş yani onların bunu yapmadığı ifade edilmiştir.

[Bu konudaki rivayet:] [2/689]

[٢٣٠٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ الرَّبِيعُ، «إِنَّ يَهُودِيًّا خَاصَمَ أَبَا الْعَالِيَةِ فَقَالَ.» إِنَّ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ يُصَلِّي إِلَى صَخْرَةِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: كَانَ يُصَلِّي عِنْدَ الصَّخْرَةِ إِلَى الْبَيْتِ الْحَرَامِ. قَالَ: قَالَ: فَبَيْنِي وَبَيْنَكَ مَسْجِدُ صَالِحٍ فَإِنَّهُ نَحَتَهُ مِنَ الْجَبَلِ. قَالَ أَبُو الْعَالِيَةِ: قَدْ صَلَّيْتُ فِيهِ وَقِبْلَتُهُ إِلَى الْبَيْتِ الْحَرَامِ قَالَ الرَّبِيعُ، وَأَخْبَرَنِي أَبُو الْعَالِيَةِ، أَنَّهُ مَرَّ عَلَى مَسْجِدِ ذِي الْقَرْنَيْنِ وَقِبْلَتُهُ إِلَى الْكَعْبَةِ.»

2307. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle demiştir: "Bir Yahudi Ebü'l-Âliye ile tartıştı ve ona şöyle dedi:

'Musa (as) Beytü'l-Makdis'in kutsal kayasına doğru namaz kılıyordu.' Ebü'l-Âliye de ona dedi ki:

'O kutsal kayanın yanında Mescid-i Haram'a doğru namaz kılıyordu ve Musa (as) diyordu ki: 'Benimle senin aranda Sâlih'in (as) mescidi vardır. O bu mescidi dağı oyarak yapmıştır.'

Ebü'l-Âliye der ki: 'Ben orada namaz kıldığımda onun kıblesi Kâbe'ye doğruydu.'

Rebî' der ki: 'Bana Ebü'l-Âliye, Zülkarneyn mescidine uğradığını ve onun kıblesinin Kâbe olduğunu haber vermiştir.'"

f. {فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} "Onlardan korkmayın, benden korkun"

Allah'ın {فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} *"Onlardan korkmayın, benden korkun."*[1008] sözüne gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmiştir: "Benim size durumlarını açıkladığım şu zalimlerin hüccetleri ve tartışmaları ile Muhammed'e 'O bizim kıblemize döndü. Yakında dinimize de dönecektir.' sözleri nedeniyle -ya da dininize zarar verme oluşunda size güç yetiremeyecekleri veya Allah'ın size hak olarak verdiği hidâyetten sizi alıkoyamayacakları konusunda- onlardan korkmayın ancak benden ve 'Onlara karşı çıkın' emrime aykırı davranırsanız sizi cezalandırmamdan korkun."

Bu âyet mümin kullarına, kıblelerine sahip çıkmaları ve ona yönelerek namaz kılmaları ve ondan başkasına yönelmemeleri konusunda bir teşviktir.

Bu konuda Süddî'den şu rivayet nakledilmiştir:

[٢٣٠٨] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} يَقُولُ: لَا تَخْشَوْا أَنْ أَرُدَّكُمْ فِي دِينِهِمْ.»

2308. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي} *"Onlardan korkmayın, benden korkun."*[1009] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Sizi onların dinine döndürmemden korkmayın."[1010] **[2/690]**

3. {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} "Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} *"Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız."* sözünün tefsiri:

1008 Bakara 2/150.
1009 Bakara 2/150.
1010 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/259 (1390); Türkî, 2/691.

a. {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ} "Böylece size nimetlerimi tamamlayayım"

Şanı yüce olan Allah {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ} *"Böylece size nimetlerimi tamamlayayım."*[1011] sözüyle şunu kastetmiştir: "Ey Muhammed (sav), sen nerede olursan ol, hangi yurttan ve yerden çıkar ve hangi noktaya bakışlarını çevirirsen çevir yüzünü Mescid-i Haram'a doğru döndür. Ve ey müminler, namazlarınızda yüzünüzü ona doğru çevirin ve onu kıbleniz edinin ki Kureyş müşrikleri dışında insanlardan sizin aleyhinize kimsenin bir delili olmasın ve bununla ben -sizi insanlara önder kıldığım dostum İbrahim'in (as) kıblesine döndürerek- size olan nimetimi tamamlayayım. Yine onunla size olan lütfumu ve sizden önce Nûh'a, İbrahim'e, Musa'ya, İsa'ya ve diğer peygamberlere emrettiğim hanif İslâm dininizin kanunlarını onunla tamamlayayım." İşte bu, şanı yüce olan Allah'ın Peygamberi'ne ve müminlerden olan ashabına tamamlayacağını haber verdiği nimetidir. **[2/691]**

b. {وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} "ve doğru yolu bulasınız"

Allah Teâlâ'nın {وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ} *"ve doğru yolu bulasınız."*[1012] sözüne gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Sizi doğru kıbleye yöneltmek ve ulaştırmak için." {وَلَعَلَّكُمْ} *"...asınız"*[1013] ifadesi {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ} *"Böylece size nimetlerimi tamamlayayım."*[1014] sözüne atfedilmiştir. {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ} *"Böylece size nimetlerimi tamamlayayım."*[1015] sözü de {لِئَلَّا يَكُونَ} *"olmasın"*[1016] sözüne atfedilmiştir.

1011 Bakara 2/150.
1012 Bakara 2/150.
1013 Bakara 2/150.
1014 Bakara 2/150.
1015 Bakara 2/150.
1016 Bakara 2/150.

[BAKARA SÛRESİ 151. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ﴾

***"Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik."* (Bakara 2/151)**

1. {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik."

Şanı yüce olan Allah'ın {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} *"Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik"* sözünün tefsiri:

a. {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا} "Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik."

Allah Teâlâ {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا} *"Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik."*[1017] sözüyle şunu kastetmektedir: "Hanif dininizin kanunlarını açıklayarak ve sizi dostum İbrahim'in (as) dinine yönelterek size olan nimetimi tamamlamam (böylece de İbrahim'in bana yaptığı duasını ve benden isteğini dile getirerek)

{رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَآ أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ ۠ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا ۚ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}

'Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster.

1017 Bakara 2/151.

Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edensin, çok merhametli olansın.'[1018] dediği bu isteğini sizin hakkınızda kıldığım için (size aranızdan bir Peygamber gönderdim). Tıpkı İbrahim'in bana yaptığı duasını ve,

{رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ اٰيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ اِنَّكَ اَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ}

'Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin.'[1019] sözleriyle dile getirdiği (soyundan peygamber göndermesi) isteğini kabul edip sizin için kıldığım gibi (yani sizden peygamber seçtiğim gibi). Böylece onun duasını kabul ettim ve dostum İbrahim'in ve oğlu İsmail'in soylarından göndermemi istediği Peygamberimi sizin aranızdan (seçip) gönderdim."

Âyette geçen {كَمَا} *"Nitekim"*[1020] ifadesine gelince -bu sözün mânası böyle (yukarıdaki gibi) olunca- o zaman bu ifade şanı yüce olan Allah'ın {وَلِأُتِمَّ نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ} *"Size nimetimi tamamlayayım diye"*[1021] sözünün sılası olur. Yani anlam açısından ona bağlıdır (yani ona atfedilir {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım."*[1022] sözüne atfedilmez). **[2/692]**

Tefsiri de şöyle olur: "Size olan nimetimi de tamamlayayım diye aranızdan size bir Peygamber gönderdiğim gibi."

1- Bazıları (Ferrâ) şöyle demiştir: "Bu sözün mânası şudur: Bu sözün فَاذْكُرُونِي كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ أَذْكُرْكُمْ 'Size sizden bir Peygamber gönderdiğim gibi beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim' şeklinde (bir sonraki âyetin başındaki {فَاذْكُرُونِي} *'Siz beni anın ki'*[1023] sözünün bu ifadenin başında gelerek) mânası sonra olan ancak lafızda önce gelen bir söz (yani takdim-tehir) olduğunu (ve âyetin mânasının 'aranızda sizden bir Peygamber gönderdiğim gibi siz de (bana şükrederek) beni zikredin ki

1018 Bakara 2/128.
1019 Bakara 2/129.
1020 Bakara 2/151.
1021 Bakara 2/150.
1022 Bakara 2/152.
1023 Bakara 2/152.

ben de sizi anayım' şeklinde olduğunu) iddia eden uç ve aşırı bir görüş ortaya koyduğu gibi doğrudan da uzaklaşmış ve sözü bilinen ve anlaşılan mânasının dışında bir mânaya hamletmiştir. Zira Arapların dillerindeki konuşmalarında geçerli olan kullanım kendi aralarında birbirlerine hitap ettiklerinde anlaşılan şeydir ki o da onlardan birisi diğerine 'Ey falan kişi! Ben sana ihsanda bulunduğum gibi sen de ihsanda bulun' dediğinde anlaşılan şeydir. Yani 'Benim sana iyilik yapmam için (senin de başkasına iyilik yapman gerek)' şeklinde bir şart ifadesi kullanmazlar. Çünkü {كَمَا} *'Nitekim'*[1024] ifadesindeki kâf, cevap mânasına gelir ve sözün mânası افْعَلْ كَمَا فَعَلْتُ 'Benim yaptığım gibi yap' şeklindedir. {فَاذْكُرُونِي} *'Siz beni anın ki'*[1025] ifadesini cevabının kendinden sonra gelen {أَذْكُرْكُمْ} *'Ben de sizi anayım.'*[1026] sözü olması, {كَمَا أَرْسَلْنَا} *'Nitekim gönderdik.'*[1027] ifadesinin kendinden önceki fiilin {وَلِأُتِمَّ} *'Böylece tamamlayayım.'*[1028] sılası olması yani anlam bakımından ona bağlı olmasının en açık delilidir. Yine {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} *'Siz beni anın ki ben de sizi anayım.'*[1029] sözünün öncekinden ayrı olarak yeni bir haber cümlesi olması ve onun,

{كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ}

'Nitekim kendi aranızdan size gönderdik.'[1030] sözünün sebebinden ayrı olması da buna ({كَمَا أَرْسَلْنَا} *'Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik.'*[1031] ifadesinin kendinden önceki fiilin {وَلِأُتِمَّ} *'Böylece tamamlayayım.'*[1032] sılası olmasına) delildir."

2- Yine bazı nahivciler (Ferrâ) şunu ileri sürmüşlerdir: "Allah'ın {فَاذْكُرُونِي} *'Siz beni anın ki'*[1033] sözüne eğer {أَذْكُرْكُمْ} *'Ben de sizi anayım.'*[1034] sözüyle beraber;

1024 Bakara 2/151.
1025 Bakara 2/152.
1026 Bakara 2/152.
1027 Bakara 2/151.
1028 Bakara 2/150.
1029 Bakara 2/152.
1030 Bakara 2/151.
1031 Bakara 2/151.
1032 Bakara 2/150.
1033 Bakara 2/152.
1034 Bakara 2/152.

{كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ}

'Nitekim kendi aranızdan size gönderdik.'[1035] sözü iki cevap alan şart ifadesi gibi cevap olarak getirilirse tıpkı 'Falan sana gelirse ona ver ki onu hoşnut edesin.' gibi olur. Bu cümledeki فَأْتِهِ ve تُرْضِهِ kelimeleri إِذَا أَتَاكَ şartının iki cevabı olur. Tıpkı إِنْ تَأْتِنِي أُحْسِنْ إِلَيْكَأُكْرِمْكَ 'Bana gelirsen sana iyilik yapar, iyi davranırım.' diyen birisinin sözü gibi."

Bu söz her ne kadar bir görüş olsa da Arapçada yaygın ve fasih olan bir kullanım değildir. Allah'ın kitabına en uygun olan, onu Arapça lehçelerinden en fasih ve en bilinen mânayı vermek olup en bilinmeyen ve meçhul olan mânayı vermek değildir. Bu görüş bilinen ve yaygın olmayan bir mâna olmasının yanı sıra tefsirde anlaşılan bir mâna olmaktan uzak bir görüştür. **[2/693]**

Allah'ın;

{كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ}

'Nitekim kendi aranızdan size gönderdik.'[1036] sözünün;

{فَاذْكُرُونِي}

'Siz beni anın ki'[1037] ifadesinin cevabı olduğunu ileri sürenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٠٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي نَجِيحٍ، «يَقُولُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.» {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ} كَمَا فَعَلْتُ فَاذْكُرُونِي.»

2309. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsâ tarikiyle rivayet ettiğine göre o İbn Ebî Necîh'i şöyle derken işitmiştir: "Allah {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ} *'Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik.'*[1038]

1035 Bakara 2/151.
1036 Bakara 2/151.
1037 Bakara 2/152.
1038 Bakara 2/151.

sözünde şöyle diyor: 'Benim size yaptığım gibi (yani size içinizden bir Peygamber gönderdiğim gibi) siz de (bana şükrederek) beni anın.'"

[٢٣١٠] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2310. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.[1039]

Allah'ın;

{كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ}

"Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik."[1040] sözüne gelince. O, bu sözüyle Arapları kastetmekte ve onlara şöyle demektedir: "Ey Araplar bana kulluğa yönelin ve size yönelmenizi emrettiğim kıbleye yönelin ki Yahudilerin sizin aleyhinize olan delilleri yok olsun ve sizin aleyhinize onların bir delili olamasın. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım ve (sizi hidâyete ulaştırayım da) siz hidâyete erin. Tıpkı başlangıçta size nimet verip sizin aranızdan bir Peygamber'i size gönderdiğim gibi." İşte bu Peygamber, Allah'ın kendilerine içlerinden gönderdiği Muhammed'dir (sav).

Şu rivayette olduğu gibi:

[٢٣١١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ «{كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ} يَعْنِي مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2311. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ} *"Nitekim kendi aranızdan size bir peygamber gönderdik."*[1041] sözünde Muhammed'i (sav) kastettiğini söylemiştir.[1042]

1039 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 217; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/259 (1391); Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/166; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148. Türkî, 2/694.

1040 Bakara 2/151.

1041 Bakara 2/151.

1042 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/259 (1392); Türkî, 2/694.

b. {يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا} "Size âyetlerimizi okuyacak (bir Peygamber)"

Allah Teâlâ'nın;

{يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا}

"Size âyetlerimizi okuyacak (bir Peygamber)"[1043] sözüne gelince. O, bu sözüyle Kur'ân âyetlerini kastetmektedir.

c. {وَيُزَكِّيكُمْ} "Sizi arındıracak (bir Peygamber)"

{وَيُزَكِّيكُمْ}

"Sizi arındıracak (bir Peygamber)"[1044] sözüyle ise "sizi günahların kirlerinden arındıran" mânasını kastetmektedir. **[2/694]**

d. {وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ} "Size kitabı ve hikmeti öğretecek (bir Peygamber)"

{وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ} *"Size kitabı öğretecek (bir Peygamber)"*[1045] sözüyle de "Kur'ân'ı" yani "onun ahkâmını öğretecek" anlamını kastetmektedir.

{وَالْحِكْمَةَ} *"(Size kitabı) ve hikmeti öğretecek (bir Peygamber)"*[1046] sözüyle ise sünnetleri ve dinin ahkâmını/dindeki anlayışları kastetmektedir. Bütün bunları daha önce geçtiği yerde delilleriyle birlikte açıkladık.

e. {وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} "Size bilmediğiniz şeyleri öğretecek (bir Peygamber)"

Allah Teâlâ'nın {وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ} *"Size bilmediğiniz şeyleri öğretecek (bir Peygamber)"*[1047] sözüne gelince. O, bununla şunu kastetmektedir: "O Peygamber size geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin haberlerini ve Arapların bilmediği birtakım hadiselerin bilgisini öğretir.

1043 Bakara 2/151.
1044 Bakara 2/151.
1045 Bakara 2/151.
1046 Bakara 2/151.
1047 Bakara 2/151.

Öyleyse Allah'ın elçisinden (sav) bu bilgileri öğrenin." Böylece Allah onlara bütün bunların hepsini onların Resûlullah (sav) sayesinde öğrendiklerini onlara bildirmiştir.

[BAKARA SÛRESİ 152. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿فَاذْكُرُونِيٓ اَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ﴾

***"Siz beni anın ki ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin."* (Bakara 2/152)**

1. {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} "Siz beni anın ki ben de sizi anayım"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım"* sözünün tefsiri:

Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Bana yaptığınız kulluğunuzla size men ettiğim şeylerde yine size yasakladığım şeylerde sadece beni anın ki ben de sadece size olan rahmetim ve mağfiretimle sizi anayım."

Bu konudaki rivayet şöyledir:

[٢٣١٢] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ لَهِيعَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، «{فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} قَالَ: اذْكُرُونِي بِطَاعَتِي، أَذْكُرْكُمْ بِمَغْفِرَتِي.»

2312. Bize İbn Humeyd'in İbnü'l-Mübârek, İbn Lehî'a, Atâ b. Dînâr tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr, Allah'ın {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım."*[1048] sözünün "Bana yaptığınız kulluğunuzla beni anın ki ben de mağfiretimle sizi anayım" anlamında olduğunu söylemiştir.[1049]

1- Bazıları bu âyetteki zikri, "Allah'ı övmek ve methetmek" olarak tefsir etmişlerdir.

1048 Bakara 2/152.

1049 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/260 (1398); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/148; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/167; Türkî, 2/695.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣١٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ}. «إِنَّ اللَّهَ ذَاكِرٌ مَنْ ذَكَرَهُ، وَزَائِدٌ مَنْ شَكَرَهُ وَمُعَذِّبٌ مَنْ كَفَرَهُ.»

2313. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın{فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ} *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım; bana şükredin, nankörlük etmeyin."*[1050] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah kendisini hatılayanı hatırlayan, kendisine şükredene nimetini artıran, nankörlük edene ise cezalandırandır."[1051]

[٢٣١٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} «قَالَ» لَيْسَ مِنْ عَبْدٍ يَذْكُرُ اللَّهَ إِلَّا ذَكَرَهُ اللَّهُ، لَا يَذْكُرُهُ مُؤْمِنٌ إِلَّا ذَكَرَهُ بِرَحْمَةٍ، وَلَا يَذْكُرُهُ كَافِرٌ إِلَّا ذَكَرَهُ بِعَذَابٍ.»

Bana Musa'nın Amr tarikiyle Esbât'tan rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ} *"Siz beni anın ki ben de sizi anayım."*[1052] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bir kul Allah'ı zikretmesin ki Allah da onu zikretmiş olmasın. Yine bir mümin Allah'ı zikrederse Allah da onu rahmetiyle zikreder. Kâfir de Allah'ı zikrettiği zaman Allah da onu azabıyla zikreder."[1053]

2. {وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ} "Bana şükredin, nankörlük etmeyin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ} *"Bana şükredin, nankörlük etmeyin."* sözünün tefsiri:

1050 Bakara 2/152.
1051 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/260, 261; Türkî, 2/696.
1052 Bakara 2/152.
1053 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/260; Türkî, 2/696.

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey müminler! Size verdiğim İslâm nimeti (gibi) nimetler peygamberlerim ve halis kullarım için bir hüküm olarak koyduğum dine sizi ulaştırmam nedeniyle bana şükredin."

{وَلَا تَكْفُرُونِ}

"Nankörlük etmeyin."[1054]

Bu sözde de şunu demektedir: Benim size olan ihsanımı inkâr etmeyin ki böylece size olan nimeti sizden çekip almayayım. Bana bu nimetlerime karşılık ancak şükredin de nimetimi artırayım ve size olan nimetimi tamamlayıp kendisinden razı olduğum kullarımı ulaştırdığım hidâyete sizi de ulaştırayım. Çünkü ben kullarıma bana şükredene verdiğim nimeti artıracağıma ve nankörlük edene de o nimeti haram kılarak verdiği ondan geri çekip alçağıma dair vaadde bulundum. Araplar şöyle derler: شَكَرْتُ لَكَ صَنِيعَتَكَ "Yaptığın şeye karşılık sana teşekkür ettim." Ancak neredeyse hiç شَكَرْتُكَ demezler yani شَكَرَ fiilini lâm harf-i cerriyle kullanırlar. Lâm harf-i cerri olmadan kullanmazlar. Tıpkı نَصَحْتُ لَكَ "Sana samimi davrandım" deyip hemen hemen hiç نَصَحْتُكَ demedikleri gibi. Ancak (az da olsa) bazen شَكَرْتُكَ ve نَصَحْتُكَ derler.

Şâirin şu sözü bu kullanıma örnektir:

هُمُ جَمَعُوا بُؤْسَى وَنُعْمَى عَلَيْكُمُ ... فَهَلَّا شَكَرْتَ الْقَوْمَ إِنْ لَمْ تُقَاتِلِ

Onlar siz fakirlikte de nimetler içinde
olduğunuzda da size yardım etmede birleştiler
Eğer savaşmadıysan (savaşıp da öldürülmediysen)
o topluluğa teşekkür etmen gerekmez mi?[1055] **[2/696]**

1054 Bakara 2/152.

1055 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/447'de Amr b. Lece' et-Teymî'ye nisbet eder. Ferrâ ise kimseye nispet etmeden aktarır. Bk. *Meâni'l-Kur'ân*, 1/92; Türkî, 2/696.

Nâbiğa نَصَحْتُكَ kullanımı ile ilgili şöyle der:

نَصَحْتُ بَنِي عَوْفٍ فَلَمْ يَتَقَبَّلُوا ... رَسُولِي ولَمْ تَنْجَحْ لَدَيْهِمْ وسَائِلِي

Benî Avf'a samimi davrandım ancak benim elçimi kabul etmediler
Onlara savaşta düşmanlarına sulh için mektup yazarak
aracılık etmem de bir fayda sağlamadı[1056]

Biz daha önce şükrün mânasının övülmeye layık işleri nedeniyle bir kimseyi medh-u sena etmek olduğunu açıklamıştık. Yine aynı şekilde küfrün mânasının da bir şeyi örtmek olduğunu açıklamıştık. O nedenle burada tekrardan kaçınmak istiyoruz.

[BAKARA SÛRESİ 153. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾

***"Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin. Şüphe yok ki, Allah sabredenlerle beraberdir."* (Bakara 2/153)**

1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} "Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin"

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} *"Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin."* sözünün tefsiri:

Bu âyet Allah'tan kendisine kulluğa, bedenlere ve mallara ağır gelen kulluğun zorluklarına tahammül etmeye bir teşviktir. Bu nedenle O şöyle buyurmuştur: "Ey iman edenler! Bana kulluk etme ve hükümlerimin neshedenleri konusundaki (yani eski hükümleri kaldıran yeni hükümlere dair) farzlarımı edâ etmede ve onlardan geçersiz kıldıklarımı terk edip sizin için yeni getirdiğim farzlarıma ve onların yerine size getirdiğim hükümlerime yönelmeniz konusunda sabırla ve namazla benden yardım isteyin. Yine size bu âyet hükmü sizin için bağlayıcı olduğu zaman size emrettiğim şeylere teslim olarak kabul etmeniz, ben sizin için değiştirdikten sonra

1056 Bk. *Dîvânu'n-Nâbiğa*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, s. 143; Türkî, 2/696.

da sizin onları değiştirmekten kaçınmanız -bu konuda düşmanlarınız olan kâfirlerden asılsız iftiralarla hoşunuza gitmeyen sözler ya da bu farzları yerine getirirken bedenlerinize yaptıkları cefalar veya mallarınızı zayi etmeleri size ulaşırsa- ve düşmanlarınıza karşı mücadelede ve benim yolumda onlarla savaşırken size olan meşakkatine ve sevimsizliğine rağmen sabrederek, sıkıntılarını ve ağırlığını da yüklenerek içinizden benim yolumda öldürülenlere sizden bir teselli olarak sabırla ve namazla benden yardım isteyin. Bundan başka bana namaza yöneldiğinizde yaptıkları çirkin işleri nedeniyle korkmanız konusunda sabırla ve namazla benden yardım isteyin. Zira siz zorlamalara sabrederek benim rızamı elde edersiniz ve namazla benden istediğiniz taleplerinize kavuşur ve benden istediğiniz ihtiyaçlarınızı elde edersiniz. Çünkü ben günah kıldıklarımı terk ederek farzlarımı yerine getirmede sabredenlerle beraberim. Benden istedikleri ve umdukları şeyleri elde edinceye kadar onlara yardım eder, onları gözetir ve desteklerim." **[2/697]**

Ben daha önce geçtiği yerde الصَّبْرُ ve الصَّلَاةُ namaz kelimelerinin anlamlarını açıkladım, burada tekrarlamak istemiyorum.

Bu konudaki rivayetler şunlardır:

[٢٣١٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا آدَمُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ «{وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ}. «يَقُولُ» اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ عَلَى مَرْضَاةِ اللَّهِ، وَاعْلَمُوا أَنَّهُمَا مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ.»

2315. Bana Müsennâ'nın, Âdem, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'den rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} *"Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin."*[1057] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Sabırla ve namazla Allah'ın rızasını elde ederek O'ndan yardım isteyin ve bilin ki bu ikisi Allah'a itaattendir."

[٢٣١٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ «{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} اعْلَمُوا أَنَّهُمَا عَوْنٌ عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ.»

1057 Bakara 2/153.

2316. Bana Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ} *"Ey iman edenler! Sabrederek ve namaz kılarak Allah'tan yardım dileyin."*[1058] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bilin ki bu ikisi (sabır ve namaz) Allah'a itaate yardımcıdırlar."

2. {إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} "Şüphe yok ki Allah sabredenlerle birliktedir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ} *"Şüphe yok ki Allah sabredenlerle birliktedir."* sözünün tefsiri:

Bunun tefsiri şöyledir: "Allah sabredenlerin yardımcısı ve destekçisi olup onun yaptıklarından razıdır. Tıpkı: 'Ey falan! Şöyle yap ben seninle beraberim.' diyenin sözündeki gibi. O bu sözüyle şunu kastediyor: 'Ben bu yaptığın işte senin yardımcın ve onu yerine getirmede senin destekçinim.'"

[BAKARA SÛRESİ 154. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ﴾

***"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."* (Bakara 2/154)**

1. {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} "Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey iman edenler! Düşmanlarınıza karşı cihad konusunda bana itaat etmede ve günahlarımı terk etmede ve size olan diğer farzlarımı yerine getirmede benden sabırla yardım dileyin. İçinizden benim yolumda öldürülenlere de 'O ölüdür.' demeyin. Çünkü benim yarattıklarımdan ölen kimse benim yaşamına son

---

1058 Bakara 2/153.

verdiğim ve duyularını yok ettiğim, hiçbir lezzetten tat almayan ve hiçbir nimete ulaşamayan kimsedir. Sizden ve diğer insanlardan benim yolumda öldürülenler ise benim yanımda yüksek bir mertebede ve nimetler içerisinde mutlu bir yaşam ve göz alıcı bir nimet içerisinde fazlımla onlara verdiklerime ve cömertliğimle kendilerini ödüllendirmeme sevinir bir halde diridirler.” **[2/698]**

Bu konudaki şu rivayetler şunlardır:

[٢٣١٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ} مِنْ ثَمَرِ الْجَنَّةِ وَيَجِدُونَ رِيحَهَا وَلَيْسُوا فِيهَا.»

2317. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah’ın {بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ} *“Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz.”*[1059] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: “Cennet meyvelerinden (rızıklanırlar) ve orada olmadıkları halde cennetin kokusunu alırlar.”[1060]

[٢٣١٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2318. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid’den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٣١٩] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} «كُنَّا نُحَدَّثُ أَنَّ أَرْوَاحَ الشُّهَدَاءِ تَعَارَفَ فِي طَيْرٍ بِيضٍ يَأْكُلْنَ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّةِ، وَأَنَّ مَسَاكِنَهُمْ سِدْرَةُ الْمُنْتَهَى، وَأَنَّ لِلْمُجَاهِدِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثَلَاثَ خِصَالٍ مِنَ الْخَيْرِ: مَنْ قُتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ مِنْهُمْ صَارَ حَيًّا مَرْزُوقًا، وَمَنْ غَلَبَ آتَاهُ اللَّهُ أَجْرًا عَظِيمًا، وَمَنْ مَاتَ رَزَقَهُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا.»

1059 Bakara 2/154.

1060 Bk. Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 217; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/813 (4495); Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/155; Türkî, 2/699.

2319. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."*[1061] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bize ulaştığına göre şehitlerin ruhları, beyaz kuşlar suretinde birbirleriyle tanışarak cennet nimetlerinden yerler. Meskenleri de sidre-i müntehâdır. Yüce Allah kendi yolunda cihad eden kişiye hayır olarak üç haslet vermiştir:

Allah yolunda öldürülen kişi diri kalıp rızıklandırılır.

Düşmanı yenip zafer elde edeni büyük ecirlerle mükâfatlandırır.

Allah yolunda iken ölen kişiye de yüce Allah güzel rızıklar ihsan eder."[1062]

[٢٣٢٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ} قَالَ: أَرْوَاحُ الشُّهَدَاءِ فِي صِوَرِ طَيْرٍ بِيضٍ.»

2320. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ} *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler."*[1063] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Şehitlerin ruhları beyaz kuşlar şeklindedir."[1064] **[2/699]**

[٢٣٢١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ} «فِي صُوَرِ طَيْرٍ خُضْرٍ يَطِيرُونَ فِي الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءُوا مِنْهَا يَأْكُلُونَ مِنْ حَيْثُ شَاءُوا.»

2321. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ}

1061 Bakara 2/154.

1062 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/155; Türkî, 2/700.

1063 Bakara 2/154.

1064 Bk. Abdürrezzak b. Hemmâm, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/63. Ayrıca bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/155; Türkî, 2/700.

"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler."[1065] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Şehitlerin ruhları) Yeşil kuşlar şeklindedir ve cennette diledikleri gibi uçarlar ve diledikleri şeylerden yerler."[1066]

[٢٣٢٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا عُثْمَانُ بْنُ غِيَاثٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ «{وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} «قَالَ» أَرْوَاحُ الشُّهَدَاءِ فِي طَيْرٍ خُضْرٍ فِي الْجَنَّةِ.»

2322. Bana Müsennâ'nın Muhammed b. Ca'fer, Osman b. Gıyâs, İkrime'den işittiğine göre o Allah'ın {وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} *"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler. Ancak siz bunu bilemezsiniz."*[1067] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Şehitlerin ruhları cennette yeşil kuşlar şeklindedir."[1068] **[2/700]**

a. Allah Yolunda Öldürülen Kimseye Özel Olarak Âhirette Verilecek Nimetler

Eğer bir kimse şöyle derse: "Şanı yüce olan Allah'ın;

{وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ}

'Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler.'[1069] sözünde Allah yolunda öldürülen kimseyle ilgili sadece onu ifade edip diğerlerini kapsamayan haberin özelliği nedir? Oysa sen Resûlullah'tan (sav) gelen rivayetlerin açıklamasından öğrendiğine göre o, vefatlarından sonra müminlerin ve kâfirlerin durumlarının ne olduğunu açıklamış ve müminlerin kabirlerinden cennete kapılar açıldığını ve oradan cennetin havasını teneffüs ettiklerini ve bu güzellikleri görmeleri nedeniyle de kıyametin bir an önce kopmasını böylece cennetteki yerlerinde olmayı arzuladıklarını

1065 Bakara 2/154.
1066 Rivayetin bir benzeri ileride Rebî'den 6/231, 232'de tekrar gelecektir. Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/263 (1412); Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, (9686); Türkî, 2/700.
1067 Bakara 2/154.
1068 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5/337; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/155; Türkî, 2/700.
1069 Bakara 2/154.

ve orada cennettekilerin arasında kendi aileleri ve çocuklarının arasında olmayı istediklerini bildirmiştir. Kâfirlerin ise kabirlerinden cehenneme kapılar açılacağını, oraya bakacaklarını, onun kötü kokusunu ve çirkinliklerinin kendisine ulaşacağını, kıyametin kopuşuna kadar kendilerine musallat edilecek ve içinde onları zelil kılacak böylece orada Allah'tan kendilerine orada hazırlananlardan kaçınmak için kıyametin kopmasını geciktirmesini isteyeceklerini ve buna benzer haberleri bildirmiştir. Bu konudaki haberler Resûlullah'tan bu şekilde apaçık gelince Allah yolunda öldürülene özel olan ve diğer insanları kapsamayan kabirde hayatta olmaları noktasında onlara özel olan nedir? Oysa kâfirler ve şehitler dışındaki müminler de berzahta diridirler. Şöyle ki kâfirler orada sıkıntılı bir hayat sürerler ve azaba uğrarlar. Müminler ise huzur, güzel bir yaşam ve cennet esintileri ile nimetlendirilirler."

Buna şöyle cevap verilir: Şanı yüce olan Allah'ın bu konuda şehitlere özel kıldığı ve müminlere onlar hakkında verdiği haberle beyân ettiği şey: Diğer insanlar dışında sadece onların âhirette diriltilmeden önce kabir hayatlarında cennet yiyeceklerinden ve tatlarından rızıklandırıldıklarını, yeniden diriltilmeden sonra da oraya girecek olanların nimetlendirileceği ve kendilerinden başka Allah'ın yeniden diriltilmeden önce hiç kimseye vermediği cennetin lezzetlerinin tatları gibi şeylerle şehitlerin nimetlendirileceğini bildirmesidir. İşte bu, Allah'ın şehitlere verdiği üstünlük diğerlerinden başka onlara özel kıldığı şeydir. Allah'ın müminlere kendilerinden haber verdiği ve Peygamberi Muhammed'e (sav) şanı yüce olan Allah'ın söylediği şu sözdür:

{وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَآءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ}

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar." [1070]

{ فَرِحِينَ بِمَآ اٰتٰيهُمُ اللهُ مِنْ فَضْلِهٖ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ اَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ }

1070 Âl-i İmrân 3/169.

"Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak. Arkalarından kendilerine ulaşamayan (henüz şehit olmamış) kimselere de hiçbir korku olmayacağına ve onların üzülmeyeceklerine sevinirler."[1071] **[2/701]**

Bu anlamda Resûlullah'tan (sav) haberler de gelmiştir:

[٢٣٢٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَعَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ فُضَيْلٍ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «الشُّهَدَاءُ عَلَى بَارِقٍ - نَهْرٍ بِبَابِ الْجَنَّةِ - فِي قُبَّةٍ خَضْرَاءَ.» وَقَالَ عَبْدَةُ: «فِي رَوْضَةٍ خَضْرَاءَ، يَخْرُجُ عَلَيْهِمْ رِزْقُهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ بُكْرَةً وَعَشِيًّا.»

2323. Bize Ebû Küreyb'in Abdurrahim b. Süleyman, Muhammed b. İshâk, Hâris b. Fudayl, Mahmud b. Lebîd tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: *'Şehitler cennetin kapısındaki bir nehrin kaynağında yeşil kubbe içerisindedirler.'"*

Râvi Abde de şöyle demiştir: "Yeşil bir bahçe içerisindedir. Rızıkları onlara sabah ve akşam cennetten çıkar."[1072]

[٢٣٢٤] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا جَابِرُ بْنُ نُوحٍ، عَنِ الْإِفْرِيقِيِّ، عَنِ ابْنِ يَسَارٍ السُّلَمِيِّ أَوْ أَبِي سَارٍ،الطَّبَرِي يَشُكُّ قَالَ «أَرْوَاحُ الشُّهَدَاءِ فِي قِبَابٍ بِيضٍ مِنْ قِبَابِ الْجَنَّةِ فِي كُلِّ قُبَّةٍ زَوْجَتَانِ، رِزْقُهُمْ فِي كُلِّ يَوْمٍ طَلَعَتْ فِيهِ الشَّمْسُ ثَوْرٌ، وحوتٌ، فَأَمَّا الثَّوْرُ فَفِيهِ طَعْمُ كُلِّ ثَمَرَةٍ فِي الْجَنَّةِ، وَأَمَّا الْحُوتُ فَفِيهِ طَعْمُ كُلِّ شَرَابٍ فِي الْجَنَّةِ.»

2324. Bize Ebû Küreyb'in Câbir b. Nûh, İfrîkî, İbn Yesâr es-Sülemî veya Ebî Beşşâr, Ebû Ca'fer bu ikisinden hangisi olduğu konusunda şüpheye düşmüştür. O şöyle demiştir: "Şehitlerin ruhları cennet kubbelerinden beyaz bir kubbe içerisindedir. Her bir kubbede kendileri için iki eş verilir. Günlük yiyecekleri bir öküz ile bir balıktır. Öküzde cennette bulunan her türlü meyvenin tadı, balıkta ise cennette bulunan her türlü içeceğin tadı vardır."[1073]

1071 Âl-i İmrân 3/170.

1072 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/96; Türkî, 2/702.

1073 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 2/96, Taberî'ye nispetle; Türkî, 2/702.

b. Şehitlere Berzahta Verilen Özel Nimetler

Eğer bir kimse şöyle derse: "Senin, Allah'ın müminlere şehitler hakkında onlara berzahta özel kıldığı nimetler açıkladığını söylediğin bu nimetler Allah'ın;

{وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ}

'Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler.'[1074] bu sözünde geçmemektedir. Burada sadece onların durumlarından haber verilmekte ve onların ölü olmayıp aksine diri oldukları söylenmektedir."

Şöyle cevap verilir: Onların yaşadıklarından haber verilmesinin amacı onların nimet içinde olduklarının haber verilmesidir. Ancak şanı yüce olan Allah şehitlere özel kıldığı şeyleri kullarına bildirince;

{وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ}

"Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar."[1075]

{فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ}

"Allah'ın, lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak."[1076]

sözüyle onlar şehitlerin durumlarını bu haberiyle öğrendiler. Ayrıca Allah'ın;

{وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ}

"Allah yolunda öldürülenlere 'ölüler' demeyin. Hayır, onlar diridirler."[1077] sözünde kullarını şehitlere "Onlar ölülerdir" demekten men etmek kastedilmiştir- onlara şehitler hakkında verdiği haberi tekrar etmedi.

1074 Bakara 2/154.
1075 Âl-i İmrân 3/169.
1076 Âl-i İmrân 3/170.
1077 Bakara 2/154.

c. {وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} "Ancak siz bunu bilemezsiniz."

Allah'ın; {وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ} *"Ancak siz bunu bilemezsiniz."*[1078] sözüne gelince. O bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ancak siz onları göremezsiniz ki böylece onların diriler olduğunu bilesiniz. Siz ancak bu konuda sadece benim size bildirdiğimi bilirsiniz."

d. İ'râb

Allah, Allah yolunda öldürülenlerin isimlerin yerine geçen gizli bir zamir getirerek (هُمْ أَمْوَاتٌ şeklinde) أَمْوَاتٌ sözünü merfû' yapmıştır. Bunun anlamı şudur: "Allah yolunda öldürülenlere هُمْ أَمْوَاتٌ 'Onlar ölülerdir' demeyin." الْأَمْوَاتُ kelimesini bu şekilde mansûb (fethalı) yapmak caiz değildir. Çünkü الْقَوْلُ sözü ({وَلَا تَقُولُوا} *'demeyin'*[1079] emri) onda amel etmez yani onu mansub yapmaz. Allah'ın {بَلْ أَحْيَاءٌ} *"Hayır, onlar diridirler."*[1080] sözü de böyle olup بَلْ هُمْ أَحْيَاءٌ mânasında merfû'dur.

[BAKARA SÛRESİ 155. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ﴾

***"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele."* (Bakara 2/155)**

1. {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} "Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele."* sözünün tefsiri:

1078 Bakara 2/154.
1079 Bakara 2/154.
1080 Bakara 2/154.

Bu söz Allah'ın, Resûlü'ne tâbi olanları gerisin geriye dönenlerden ayırt etmek için birtakım zorluklarla sınayacağını ve imtihan edeceğini Resûlü Muhammed'in (sav) yolunu takip edenlere haber vermesidir. Tıpkı kıbleyi Beytü'l-Makdis'ten Kâbe'ye çevirip onları ve kendilerinden önceki seçkin kullarını imtihan ettiği ve kendilerine bunu bir diğer âyette vaad ettiği gibi:

{أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ}

"Yoksa siz, sizden öncekilerin başına gelenler, sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Peygamber ve onunla beraber müminler, 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı pek yakındır."[1081]
[2/703]

Bizim bu konuda söylediğimizin bir benzerini İbn Abbas ve başkaları da söylemektedir:

[٢٣٢٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} «وَنَحْوَ هَذَا، قَالَ» أَخْبَرَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ أَنَّ الدُّنْيَا دَارُ بَلَاءٍ، وَأَنَّهُ مُبْتَلِيهِمْ فِيهَا، وَأَمَرَهُمْ بِالصَّبْرِ وَبَشَّرَهُمْ، فَقَالَ: {وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} ثُمَّ أَخْبَرَهُمْ أَنَّهُ فَعَلَ هَكَذَا بِأَنْبِيَائِهِ وَصَفْوَتِهِ لِتَطِيبَ أَنْفُسُهُمْ، فَقَالَ: {مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا}.»

2325. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla deneriz."*[1082] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Korku, açlık vb. sıkıntılarla imtihan ederiz.

1081 Bakara 2/214.
1082 Bakara 2/155.

Şanı yüce olan Allah müminlere dünyanın bir imtihan yurdu olduğunu ve kendilerini imtihan edeceğini haber vermiş ve onlara sabretmeyi emrederek kendilerini müjdelemiş ve şöyle buyurmuştur:

{وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} *'Sabredenleri müjdele.'*[1083]

Ardından onlara daha önceki peygamberlerinin ve seçkin kullarının nefislerini terbiye etmek için böyle yaptığını bildirmiş ve şöyle buyurmuştur:

{مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا} *'[Peygamber ve onunla beraber mü'minler] Darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı.'"*[1084]

a. {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ} "Andolsun ki sizi deneriz."

Allah'ın; {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ} *"Andolsun ki sizi deneriz."*[1085] sözünün anlamı ise şudur: "Sizi mutlaka imtihan edeceğiz." Biz daha önce geçtiği yerde الِابْتِلَاءُ kelimesinin anlamının "imtihan etmek" olduğunu açıklamıştık.

b. {بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} "Biraz korku ve açlıkla"

Allah'ın; {بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} *"biraz korku ve açlıkla"*[1086] sözüne gelince. O, bununla şunu kastetmektedir: "Düşman korkusu, açlık korkusu ile imtihan ederiz ki o da kıtlıktır."

Bu âyette Allah der ki: "Biz sizi, düşmanınızın size ulaşıp zarar vermesi ile veya size açlığın ve zorlukların ulaşacağı ve isteklerinize ulaşamamanız, bundan dolayı da mallarınızın azaldığı bir kıtlık-şiddet senesi ile kendi aranızdaki iç savaşlar, düşmanlarınızla savaşmanız böylece de sayınızın azalması, neslinizin ve çocuklarınızın ölmesi, kuraklığın ortaya çıkıp ürünlerinizin azalması ile imtihan edeceğiz. Bütün bunlar benim size olan imtihanım ve sizi sınamamdır. Biz böylece sizden imanlarında doğru olan ile yalancı olanlar ortaya çıksın, dininde sizden basiret sahipleriyle onda, nifak, şek ve şüphe içinde olanlar belli olsun diye böyle imtihan ederiz." Bütün bunlar O'nun, Allah Resûlü'nün (sav) yolunu takip edenlere ve ashabına bir seslenişidir. **[2/704]**

1083 Bakara 2/155.
1084 Bakara 2/214. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/163, 264, (1416, 1419); Türkî, 2/704.
1085 Bakara 2/155.
1086 Bakara 2/155.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[٢٣٢٦] حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ إِدْرِيسَ الْكُوفِيُّ الْأَصَمُّ، قَالَ: ثنا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} قَالَ: هُمْ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2326. Bana Harun b. İdris el-Kûfî el-Esamm'ın, Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî, Abdülmelik tarikiyle rivayet ettiğine göre Atâ, Allah'ın {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ} *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla deneriz."*[1087] sözü hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Muhammed'in (sav) ashabıdır."[1088]

Şanı yüce olan Allah {بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ} *"biraz korku"*[1089] dedi ancak بِأَشْيَاءَ demedi. Çünkü kullarına kendilerine onları imtihan ettiğini bildirdiği şeyler birbirinden farklı şeylerdir. Allah'ın onları imtihan ettiğini bildirdiği şeyler birbirinden farklı şeyler olunca -zira {مِنْ} edatı الشَّيْءُ kelimesiyle işaret edilen her bir imtihan türüne işaret etmektedir. Bunun anlamı ise: "Biz sizi korkudan bir şeyle, açlıktan bir şeyle ve mallarınızın eksikliğinden bir şeyle imtihan ederiz." demektir.- الشَّيْءُ kelimesinin işaret ettiği mânaları bu imtihan ettiği şeylerin her birinin başında tekrar etmemek için âyetin başında bir defa söylemekle yetindi. Şanı yüce olan Allah onlara bu imtihanların hepsini yaptı ve onları bütün bu imtihan şekilleriyle imtihan etti.

Şu rivayetlerde olduğu gibi:

[٢٣٢٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ} «قَالَ: قَدْ كَانَ ذَلِكَ، وَسَيَكُونُ مَا هُوَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ. قَالَ اللَّهُ عِنْدَ ذَلِكَ: {وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ}.»

1087 Bakara 2/155.
1088 İbn Ebî Hâtim, *Tefsir*, 1/263 (1414, 1415); Türkî, 2/705.
1089 Bakara 2/155.

2327. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' Allah'ın {وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ} *"Andolsun ki sizi biraz korku ve açlıkla, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz."*[1090] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu imtihan geçmişte olmuştur. Gelecekte de bundan daha şiddetlisi olacaktır. Allah bu imtihanla ilgili şöyle demiştir:

{وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ}

"Sabredenleri müjdele. Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz' derler.'"[1091] **[2/705]**

c. {وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ} "Sabredenleri müjdele"

Ardından şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle dedi: "Ey Muhammed! Benim kendilerini tâbi tuttuğum imtihana sabredenleri ve kendilerine yasakladığım şeyleri yapmaktan nefislerini koruyan ve kendilerini imtihan ettiğim şeylere karşı aynı zamanda onları sorumlu tuttuğum farzlarımı yerine getirme konusunda da nefislerine hâkim olanları müjdele. Yine kendilerine bir musibet isabet ettiğinde; {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *"Biz Allah'tanız ve yine O'na döneceğiz."*[1092] diyenleri müjdele. Böylece şanı yüce olan Allah, Peygamberine kendilerini zorluklarla imtihan etmesine karşılık özelliklerini açıkladığım sabredenleri müjdeyi onlara has kılarak kendilerini müjdelemesini emretmiştir.

d. التَّبْشِيرُ "Tebşîr"

التَّبْشِيرُ'in aslı kendisinden önce başkası haber vermeden bir kimsenin bir başkasına onu sevindirecek ya da üzecek bir haberi bildirmesidir.

1090 Bakara 2/155.
1091 Bakara 2/155-156. Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân* (9686); Türkî, 2/705.
1092 Bakara 2/156. Bk. Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân* (9686); Türkî, 2/705.

[BAKARA SÛRESİ 156. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ﴾

"Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler." **(Bakara 2/156)**

1. {الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ}
"Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler"

Şanı yüce olan Allah'ın {الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *"Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler."* sözünün tefsiri:

Allah bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Ey Muhammed! Kendilerine verilen bütün nimetlerin benim katımdan olduğunu bilenleri ve benim kulluğumu, vahdaniyetimi ve ilahlığımı kabul edip âhireti ve bana döndürüleceğini kabul edip emirlerime teslim olan, sevaplarımı uman, azabımdan korkan ve, -benim onları bazı sıkıntılarla imtihanım esnasında ve kendilerini imtihan edeceğimi söylediğim şeyler olan korku, açlık, mallarında, canlarında ve ürünlerinde eksiklikler ve bundan başka musibetlerle onların imtihan edeni olup onları sınarken- 'Biz hayattayken Rabbimizin ve ilahımızın kullarıyız.' ve yine 'Biz O'nun kullarıyız ve öldükten sonra da O'na döneceğiz.' diyerek emirlerime boyun eğen ve hükümlerime razı olanları müjdele."

[BAKARA SÛRESİ 157. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ﴾

"İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır." **(Bakara 2/157)**

1. {أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ} "İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ} *"İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır."* sözünün tefsiri:

a. {أُولَئِكَ} "İşte bunlar"

Allah {أُولَئِكَ} *"İşte bunlar"*[1093] sözüyle şunu kastetmektedir: "Bu sabredenler kendilerini açıkladığım ve özelliklerini saydığım kimselerdir.

b. {عَلَيْهِمْ} "Onlaradır"

{عَلَيْهِمْ} *"onlaradır."*[1094] yani onlar için vardır:

c. {صَلَوَاتٌ} "Rahmet"

{صَلَوَاتٌ} *"rahmet"*[1095] yani bağışlanma. Allah'ın kullarına salavâtı onları bağışlamasıdır. **[2/706]**

Peygamber'den (sav) rivayet edildiği gibi o şöyle demiştir:

[٢٣٢٨] «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى.»

2328. *"Allah'ım Ebû Evfâ'nın ailesine salât et."*[1096] Yani onları bağışla.

Biz الصَّلَاةُ kelimesini ve onun aslını başka bir yerde açıkladık (burada tekrar etmek istemiyoruz).[1097]

d. {وَرَحْمَةٌ} "Ve merhamet"

Allah'ın {وَرَحْمَةٌ} *"ve merhamet"*[1098] sözüne gelince. O, bununla şunu kastetmektedir: "Onların işledikleri günahları affetmekle birlikte aynı zamanda onlara Allah'ın şefkati olarak bir rahmet vardır."

1093 Bakara 2/157.
1094 Bakara 2/157.
1095 Bakara 2/157.
1096 Rivayet için bk. Buhârî (1497); Müslim (1078), ayrıca bk. Tayâlisî, *Müsned*, (857); Türkî, 2/707.
1097 Bk. Türkî, 1/248, 2/707.
1098 Bakara 2/157.

Ardından şanı yüce olan Allah -sıkıntılara sabretmeleri emirlerine boyun eğmeleri nedeniyle kendilerine mağfiret ve rahmet ihsan ettiğini zikretmekle beraber aynı zamanda- onların hak yoluna girmiş olan hidâyete erenler olduğunu ve Rablerinin kendilerinden hoşnut olduğu şeyi söyleyenler ve Rablerinin kendilerine bol sevap vermesini gerekli kılan amelleri işleyenler olduklarını haber vermiştir.

Biz daha önce geçtiği yerde الِاهْتِدَاءُ kelimesinin mânasını açıklamış ve onun "doğruya götürmek, iletmek" mânasında olduğunu söylemiştik.[1099]

Bizim bu konuda söylediklerimizle aynı mânayı müfessirlerden bir grup da söylemiştir:

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٢٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ}.» قَالَ: أَخْبَرَ اللَّهُ أَنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا سَلَّمَ الْأَمْرَ إِلَى اللَّهِ وَرَجَعَ وَاسْتَرْجَعَ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ، كُتِبَ لَهُ ثَلَاثُ خِصَالٍ مِنَ الْخَيْرِ: الصَّلَاةُ مِنَ اللَّهِ، وَالرَّحْمَةُ، وَتَحْقِيقُ سَبِيلِ الْهُدَى. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «مَنِ اسْتَرْجَعَ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ جَبَرَ اللَّهُ مُصِيبَتَهُ، وَأَحْسَنَ عُقْبَاهُ، وَجَعَلَ لَهُ خَلَفًا صَالِحًا يَرْضَاهُ.»

2329. Bana Müsennâ'nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah'ın;

{الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ}

"Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte

1099 Bk. Türkî, 2/234, 2/707.

bunlardır."[1100] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kim {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.'*[1101] der ve musibet anında O'na sığınırsa; ona hayırdan üç haslet yazılır: Allah'tan bir bağışlama, rahmet ve hidayet yolu üzere olma. Resûlullah (sav) buyurdu ki:

'Kim musibet anında; {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.'*[1102] *derse; Allah onun sıkıntısını giderir, işinin sonunu güzel kılar ve onun yerine ona hoşnut olacağı daha iyi bir şey verir.'"*[1103] **[2/707]**

[٢٣٣٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثنا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ} يَقُولُ «الصَّلَوَاتُ وَالرَّحْمَةُ عَلَى الَّذِينَ صَبَرُوا، وَاسْتَرْجَعُوا.»

2330. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın {أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ} *"İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır."*[1104] âyeti hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın bağışlaması ve rahmeti, sabredenler ve musibetlerle karşılaştıklarında {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} *'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.'*[1105] diyenlerin üzerinedir."[1106]

[٢٣٣١] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثنا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ الْعُصْفُرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ «مَا أُعْطِيَ أَحَدٌ مَا أُعْطِيَتْ هَذِهِ الْأُمَّةُ: {الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ} وَلَوْ أُعْطِيَهَا أَحَدٌ لَأُعْطِيَهَا يَعْقُوبُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَلَمْ تَسْمَعْ إِلَى قَوْلِهِ: {يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ}.»

1100 Bakara 2/156-157.
1101 Bakara 2/156.
1102 Bakara 2/156.
1103 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/264 (1421); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (13027); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, (9689); Türkî, 2/708.
1104 Bakara 2/157.
1105 Bakara 2/156.
1106 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/266 (1428); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, (9686); Türkî, 2/708.

2331. Bize Ebû Küreyb'in Vekî', Süfyân el-Usfurî tarikiyle rivayet ettiğine göre Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir: "Bu ümmete verilen, hiçbir ümmete verilmemiştir:

{الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ
أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ}

'Onlar; başlarına bir musibet gelince, 'Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aidiz ve şüphesiz O'na döneceğiz.' derler. İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlaradır.'[1107] Eğer daha önce bir kimseye verilseydi Yakub'a (as) verilirdi. Sen Allah'ın (onun dilinden naklettiği) {يَا أَسَفَى عَلَى يُوسُفَ} *'(Yakub) Vah! Yûsuf 'a vah!'*[1108] sözünü işitmedin mi?"[1109]

[BAKARA SÛRESİ 158. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ
عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾

***"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."* (Bakara 2/158)**

1. {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} "Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir."* sözünün tefsiri:

1107 Bakara 2/156-157.
1108 Yûsuf 12/84.
1109 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/265 (1421); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, (9691); Türkî, 2/708.

a. {الصَّفَا} "Safa"

1- {الصَّفَا} *"Safa"*[1110] صَفَاةٌ kelimesinin çoğulu olup o da "dümdüz taş/kayalık" demektir.

Tırımmâh b. Hakîm'in şu sözü de bu anlamdadır:

أَبَى لِي ذُو الْقُوَى وَالطَّوْلِ أَلَّا ... يُؤَبِّسَ حَافِرٌ أَبَدًا صَفَاتِي

Güç ve kudret sahibi (Allah) benim adıma kararlı oldu ki
Hiçbir toynak benim kayalığımı çiğnemesin[1111] **[2/708]**

2- Şöyle de denilmiştir: "{الصَّفَا} *'Safa'*[1112] kelimesi tekildir ve صَفَوَانٍ şeklinde tesniye yapılır أَصْفَاءُ، وَصُفِيًّا، وَصِفِيًّا şeklinde de çoğul yapılır."

Bu görüşü ileri sürenler şairin şu sözünü delil getirmişlerdir:

كَأَنَّ مَتْنَيْهِ مِنَ النَّفِيِّ ... مَوَاقِعُ الطَّيْرِ عَلَى الصُّفِيِّ

Sanki onun iki ipi de üzerine saçılmış su damlalarından dolayı
Düzgün taşlar üzerindeki kuşların pisliklerini andırıyordu[1113]

Bu görüşü savunanlar {الصَّفَا} *"Safa"*[1114] kelimesinin عَصَا - عُصِيٌّ ve رَحَا - رُحِيٌّ ve أَرْحَاءٌ şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

b. {الْمَرْوَةَ} "Merve"

{الْمَرْوَةَ} *"Merve"*[1115] kelimesine gelince. O küçük taşlar olup az olanları bir araya getirilir. Çoğulu مَرْوَاتٌ olup cemî mükesseri (kırık çoğulu) ise الْمَرْوُ'dur. Tıpkı تَمْرَةٌ, تَمَرَاتٌ ve تَمْرٌ gibi.

1110 Bakara 2/158.
1111 *Dîvânu Tırımmâh*, s. 24; Türkî, 2/708.
1112 Bakara 2/158.
1113 Bu şâir Ahyal et-Tâî'dir. Bk. *Emâlî el-Kâlî*, 2/8; Türkî, 2/708.
1114 Bakara 2/158.
1115 Bakara 2/158.

A'şâ Meymûn b. Kays bu mânada şöyle demiştir:

وَتُولِّي بِالْأَرْضِ خُفًّا زَائِلًا ... فَإِذَا مَا صَادَفَ الْمَرْوَ رَضَحْ

Yeri yumuşak bir ayakkabı edindi
Merve (küçük sert taşlara) rast geldi mi de ezer geçerdi[1116]

Şâir bu beyitte geçen الْمَرْوَ kelimesiyle küçük taşları kastetmektedir.

Onun bu kastettiği mânanın bir benzeri Ebû Züeyb el-Hüzelî'nin şu sözüdür:

حَتَّى كَأَنِّي لِلْحَوَادِثِ مَرْوَةٌ ... بِصَفَا الْمُشَرَّقِ كُلَّ يَوْمٍ تُقْرَعُ

Öyle ki ben musibetlere karşı bir merve (sert taş) gibiyim
Müşerrak'taki Safa gibi her gün dövülen[1117]

Beyitte geçen الْمُشَرَّقُ kelimesi الْمُشَقَّرُ şeklinde de söylenir. Şanı yüce olan Allah; {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ} *"Şüphesiz Safa ile Merve"*[1118] sözüyle burada diğer Safa ve Mervelerin dışında Kâbe'sindeki bu iki isimle adlandırılan iki dağı kastetmektedir. Bundan dolayı da Allah her iki kelimenin başına elif-lam getirerek kullarına diğer Safa ve Merveleri değil de bu iki isimle bilinen iki dağı kastettiğini bildirmek istemiştir.

c. {مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} "Allah'ın nişanelerindendir."

Allah'ın; {مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *"Allah'ın nişanelerindendir."*[1119] sözüne gelince. O, bu sözüyle Allah'ın nişanelerini kastetmektedir. Bu nişaneler ki şanı yüce olan Allah'ın kullarına orada kendisine dua ile ya da zikir veya kendilerine yerine getirmeleri emredilen bir şeyi yerine getirirken onları (Safa ve Merve) bilme ve alâmet yeri kılmıştır.

1116 *Dîvânu A'şâ*, s. 241; Türkî, 2/709.
1117 *Dîvânu'l-Hüzeliyyîn*, 1/3; *Şerhu Eş'âri'l-Hüzeliyyîn*, 1/9; Türkî, 2/709.
1118 Bakara 2/158.
1119 Bakara 2/158.

Kümeyt b. Zeyd'in şu sözü de bu mânadadır:

نُقَتِّلُهُمْ جِيلًا فَجِيلًا تَرَاهُمُ ... شَعَائِرَ قُرْبَانٍ بِهِمْ يُتَقَرَّبُ

Onları ardı ardına nesil nesil öldürüyoruz/Sen onları görürsün (Allah'a yaklaşılan) kurbanlıkların şeâiri (işaretleri) gibi[1120]

Mücâhid {شَعَائِرِ} *"nişaneleri"*[1121] hakkında şöyle derdi:[1122]

[٢٣٣٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} قَالَ: مِنَ الْخَبَرِ الَّذِي أُخْبِرُكُمْ عَنْهُ.»

2332. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsâ tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir."*[1123] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bu size verdiğim haberlerdendir. (Yani شَعَائِرُ haberler demektir. الإِشْعَارُ kelimesi de الإِخْبَارُ 'haber vermek, bildirmek' demektir)."

[٢٣٣٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2333. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

Sanki Mücâhid {شَعَائِرِ} *"nişaneleri"*[1124]nin Allah'ın kullarına Safa ile Merve hakkında ve onları tavaf ederken yapmaları gerekenleri kullarına işareti yani bunu bildirmesi الإِخْبَارُ mânasında شَعِيرَةٌ kelimesinin çoğulu olduğu görüşündedir. Ancak bu mâna âyetin mefhumundan anlaşılacak uzak bir tefsirdir. **[2/710]**

1120 Bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, ش ع ر; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, ش ع ر; Türkî, 2/710.

1121 Bakara 2/158.

1122 Mücâhid'in bu konudaki görüşünü bildiren 2331 ve 2332 numaralı rivayetler Şâkir baskısı esas alınarak nakledilmiştir. Şâkir, 3/227.

1123 Bakara 2/158.

1124 Bakara 2/158.

Şanı yüce olan Allah;

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}

"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir."[1125] sözüyle mümin kullarına yalnızca şunu bildirmiştir: "Safa ile Merve arasında sa'y Allah'ın kendilerine sünnet kıldığı haccın meşâirindendir. Bunu kendisine haccın yapılma şekillerini kendisine bildirmesini istediğinde dostu İbrahim'e (as) de emretmiştir. Her ne kadar âyetin geliş şekli haber ifade eder biçimde olsa da bununla kastedilen emirdir (Safa ile Merve arasında sa'yi emretmektir). Çünkü şanı yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (as) İbrahim'in (as) dinine tâbi olmayı emretmiş ve ona;

{ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا}

"Sonra da sana, 'Hakka yönelen İbrahim'in dinine uy. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.' diye vahyettik."[1126] buyurmuş ve İbrahim'i (as) kendisinden sonrakilere önder kılmıştır. Safa ile Merve arasında sa'yin Allah'ın nişanelerinden ve haccın menâsikinden olduğu kesinleşince artık İbrahim (as) hac yapmış ve onu kendinden sonrakilere de sünnet kılmıştır. Peygamberimiz (sav) ve ümmetine de ona uymayı emretmiştir. Böylece Resûlullah'ın açıkladığı şekilde bu sünnetle amel etmek ümmetine gerekli olmuştur.

2. {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ} "Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ} *"Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse"* sözünün tefsiri:

a. {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ} "Onun için her kim hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse"

Allah Teâlâ, {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ} *"Onun için her kim hac niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse"*[1127] sözüyle şunu kastetmektedir: "'Kim ilk geldikten sonra

1125 Bakara 2/158.
1126 Nahl 16/123.
1127 Bakara 2/158.

Kâbe'ye tekrar geri dönerek gelir ve ziyaret ederse' demektir. Bunun gibi kim bir şeye gidip gelmeyi çok yaparsa (tekrar tekrar gidip gelirse) o, onu haccedendir."

Şâirin şu sözü de bu anlamdadır: [1128]

وَأَشْهَدَ مِنْ عَوْفٍ حُلُولاً كَثِيرَةً ... يَحُجُّونَ سِبَّ الزِّبْرِقَانِ المُزَعْفَرَا

Avfoğullarından gelip konaklayan pek çok kimse görüyorum
Bunların hepsi de Zibrikân'ın zaferanla boyanmış örtüsünü
ve sarığını tekrar tekrar haccediyorlar[1129] **[2/711]**

Şâir bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Onlar Zibrikân'a sık sık gidip gelmeyi onun kavminin efendisi ve yöneticisi olması nedeniyle yapıyorlardı. Bu nedenle haccedene de حَاجٌّ denilmiştir. Çünkü o Kâbe'ye Arafat'ta vakfe yaptıktan sonra onu tavaf etmek için tekrar geri Kurban Bayramı günü gelir. Sonra tekrar yeniden Mina'ya döner ardından tekrar bir kere daha veda tavafı için geri gelir. Bu nedenle ona tekrar tekrar Kâbe'ye gelen mânasında حَاجٌّ 'hacı' denilmiştir."

b. {أَوِ اعْتَمَرَ} "Ve umre yaparak"

Şanı yüce olan Allah'ın {أَوِ اعْتَمَرَ} *"Ve umre yaparak"*[1130] sözüne gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Kabe'yi ziyaret ederse." Buradaki {اعْتَمَرَ} *"umre yaparak"*[1131] sözüyle ziyareti kastetmektedir. Bir şeyi kastedip yönelen her kişiye umreci مُعْتَمِرٌ denilir.

Şâir Accâc'ın şu sözü bu anlamdadır:

لَقَدْ سَمَا ابْنُ مَعْمَرٍ حِينَ اعْتَمَرَ ... مَغْزًى بَعِيدًا مِنْ بَعِيدٍ وَضَبَرْ

İbn Ma'mer umre (ziyaret) yapınca engin bir yere yükseldi
İleriye atılmak için ayaklarını bir araya topladı[1132]

1128 Beytin yazımında Şâkir baskısı esas alınmıştır. Krş. Şâkir, 3/228.

1129 Bu şâir Muhabbel es-Sa'dî'dir. Beyit için bk. Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 3/97; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* س ب ب; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, س ب ب; Türkî, 2/711.

1130 Bakara 2/158.

1131 Bakara 2/158.

1132 Accâc, *Dîvânu Accâc*, s. 50; Türkî, 2/712.

Şâir حِينَ اعْتَمَرَ sözüyle "ona yöneldiği zaman" mânasını kastetmektedir.

3. {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} "Onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *"Onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ; {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *"Onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur."*[1133] sözüyle şunu kastetmektedir: "Safa ve Merve'yi tavaf edene hiçbir yasak ve hiçbir günah yoktur."

Eğer bir kimse şöyle derse: "Sen bize 'Bu sözün zâhiri (geliş şekli haber üslubu) olsa da burada kastedilen Safa ile Merve arasında sa'yi emretmektir.' dediğin halde bu sözün geliş şekli nedir? Bu sözden sonra 'Kâbe'yi hacceden veya umre yapan birisine bu ikisini tavaf edene günah yoktur.' denilirken ve ayrıca bu ikisini tavaf nasıl emredilir? Günah ancak yapması günah ve yasak olan şeyleri yapan kimseye yüklenir. Safa ile Merveyi tavaf etmeyi emretmek ve aynı zamanda bu ikisini tavaf etmeyi serbest kılmak yani bir durumda iki şeyi bir araya getirmek (hem emretmek hem serbest bırakmak) caiz değildir." **[2/712]**

Buna şöyle cevap verilir: Bu senin ileri sürdüğünün aksinedir. Bu sözün mânası bazı kimselerle ilgilidir. Zira Peygamber (sav) kaza umresi yaptığında bu ikisini tavaf etmekten kaçındılar. Onlar İslâmiyet'ten önce Câhiliyye döneminde bu ikisinde bulunan iki putun arasında onlara saygı duyarak tavaf (sa'y) yaparlardı. (İslâmiyet gelip de Müslüman olduktan sonra) ise;

"Biz Safa ile Merve arasında nasıl sa'y yaparız; bize öğretildiğine göre biz biliyoruz ki Allah yanında Allah'tan başkasına ibadet etmek şirktir. Bizim bu iki kayayı (Safa ve Merve) tavaf etmemiz bu şirklerden birisidir. Çünkü Câhiliyye döneminde bu ikisi üzerinde birer put vardı. Allah ise bugün İslâm'ı getirdi ve bizim için artık ibadet amacıyla Allah'tan başkasına saygı duymamızın imkânı yoktur." dediler. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah onların durumları hakkında; {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir."*[1134] yani bu ikisini tavaf etmeniz buyurdu. Bu ikisini zikretmekle yetindi "onları tavaf etmek" ifadesini

1133 Bakara 2/158.
1134 Bakara 2/158.

söylemedi. Zira bu ikisini söylemekle bunun mânası malum olmuştur. O da şudur: "Safa ile Merve, Allah'ın kullarına bu ikisi arasında sa'y yaparak kendisine ibadet edecekleri ve sa'y yaparken de -O'nu zikreden kimselerden olmaları nedeniyle- onlar üzerinde kendisini zikrecedekleri bir alâmet kıldığı Allah'ın nişanelerindendir. Kim Kâbe'yi hacceder ve Safa ile Merve arasında sa'y yaparsa o zaman bu ikisi üzerinde put vardı ve Câhiliyyedekiler bu ikisini tavaf ettiler diye (günah olduğunu düşünüp) bu ikisini tavaf etmekten geri durmasın. Çünkü şirk ehli bu ikisini Allah'ı inkâr ederek tavaf ediyorlar. Siz ise bana iman ederek ve benim Peygamberimi tasdik ederek emrime de itaat ederek bu ikisini tavaf ediyorsunuz. Bu nedenle Safa ile Merve'yi tavaf etmenizde size bir günah yoktur."

a. {جُنَاحَ} "Cünâh"

الْجُنَاحُ kelimesi "günah" mânasındadır.

Bu konudaki şu rivayette olduğu gibi:

[٢٣٣٤] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} يَقُولُ: لَيْسَ عَلَيْهِ إِثْمٌ وَلَكِنْ لَهُ أَجْرٌ.»

2334. Bana Musa b. Harun'un, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *"Onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur."*[1135] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ona günah yoktur. Ona ancak ecir vardır." **[2/713]**

1- Bizim bu konuda söylediğimizi, sahabe ve tâbiûndan oluşan seleften gelen rivayetler de desteklemektedir.

b. Nüzûl Sebebi

Bu konuda nakledilen rivayetler şunlardır:

[٢٣٣٥] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي الشَّوَارِبِ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ «أَنَّ وَثَنًا كَانَ، فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَلَى الصَّفَا يُسَمَّى إِسَافًا، ووثَنًا عَلَى الْمَرْوَةِ يُسَمَّى نَائِلَةَ؛ فَكَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا طَافُوا بِالْبَيْتِ مَسَحُوا الْوَثَنَيْنِ؛ فَلَمَّا جَاءَ

1135 Bakara 2/158.

الْإِسْلَامُ وَكُسِّرَتِ الْأَوْثَانُ، قَالَ الْمُسْلِمُونَ: إِنَّ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ إِنَّمَا كَانَ يُطَافُ بِهِمَا مِنْ أَجْلِ الْوَثَنَيْنِ، وَلَيْسَ الطَّوَافُ بِهِمَا مِنَ الشَّعَائِرِ. قَالَ: فَأَنْزَلَ اللَّهُ: إِنَّهُمَا مِنَ الشَّعَائِرِ {فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.»

2335. Bize Muhammed b. Abdilmelik b. Ebi'ş-Şevârib, Yezîd b. Zürey' tarikiyle Dâvûd'dan rivayet ettiğine göre Şa'bî şöyle demiştir: "Câhiliyye'de Safa tepesinde 'isâf' denilen bir put vardı. Merve tepesinde de 'nâile' denilen bir put vardı. Câhiliyye halkı Kâbe'yi tavaf ettiklerinde bu iki puta da el sürerlerdi. İslâm geldikten sonra bu putlar kırıldı. Müslümanlar şöyle dediler:

'Safa ve Merve bu iki put nedeniyle tavaf ediliyordu. Bu ikisinin (Safa ve Merve) tavaf edilmesi bir nişane değildir.' Bunun üzerine Allah, Safa ile Merve'nin Allah'ın nişanelerinden olduğuna dair âyeti indirdi:

{فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

'Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'"[1136]

[٢٣٣٦][1137] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: ثَنَا دَاوُدُ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: كَانَ صَنَمٌ بِالصَّفَا يُدْعَى إِسَافًا، وَوَثَنٌ بِالْمَرْوَةِ يُدْعَى نَائِلَةَ. ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي الشَّوَارِبِ، وَزَادَ فِيهِ قَالَ: فَذَكَرَ الصَّفَا مِنْ أَجْلِ الْوَثَنِ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ، وَأَنَّثَ الْمَرْوَةَ مِنْ أَجْلِ الْوَثَنِ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ مُؤَنَّثًا.

2336. Bana Muhammed b. Müsennâ'nın, Abdulvehhab, Dâvûd tarikiyle rivayet ettiğine göre Âmir "Câhiliyye'de Safa tepesinde 'isâf' denilen bir put vardı. Merve tepesinde de 'nâile' denilen bir put vardı." dedikten sonra yukarıdaki İbn Ebi'ş-Şevârib hadisine benzer şeyler söylemiş ancak ona şu ilavede bulunmuştur: "Safa'yı onda olan putun erkek (müzekker)

1136 Bakara 2/158. Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîr-234); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/16; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/500; Türkî, 2/214.

1137 Bu rivayet ve bundan sonraki rivayetin sıralaması Şâkir baskısı esas alınarak yapılmıştır. Krş. Şâkir, 3/231-232.

olması nedeniyle lafzını müzekker, Merve'yi de yine onda olan putun dişi (müennes) olması nedeniyle lafzını müennes yapmıştır."

[٢٣٣٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ وَذَكَرَ نَحْوَ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي الشَّوَارِبِ، عَنْ يَزِيدَ، وَزَادَ فِيهِ: قَالَ: فَجَعَلَهُ اللَّهُ تَطَوُّعَ خَيْرٍ.

2337. Bana Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Dâvûd b. Hind, Şa'bî tarikiyle yukarıdaki İbn Ebi'ş-Şevârib hadisine benzer şeyler zikretmiş ancak ona ilave olarak şöyle demiştir: 'Allah onu (bu ikisi arasındaki sa'yi) nafile bir ibadet (hayır) kılmıştır.'"

[٢٣٣٨] حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَاصِمُ الْأَحْوَلُ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، «أَكُنْتُمْ تَكْرَهُونَ الطَّوَافَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ؟ فَقَالَ.» نَعَمْ كُنَّا نَكْرَهُ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا لِأَنَّهُمَا مِنْ شَعَائِرِ الْجَاهِلِيَّةِ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}.»

2338. Bana Yakub'un İbn Ebî Zâide, Âsım el-Ahvel tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ben Enes b. Mâlik'e şöyle dedim:

'Siz bu âyet ininceye kadar Safa ile Merve arasında tavafı hoş karşılaşmıyor muydunuz?' O da şöyle dedi:

'Evet biz bu ikisi arasında tavafı kerih görüyorduk. Çünkü,{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir.'*[1138] âyeti ininceye kadar bu ikisi Câhiliyye'nin alâmetlerindendi.'"[1139] **[2/714]**

[٢٣٣٩] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ الرَّمْلِيُّ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، «قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا» عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَقَالَ: «كَانَتَا مِنْ مَشَاعِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ أَمْسِكُوا عَنْهُمَا، فَنَزَلَتْ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}.»

1138 Bakara 2/158.

1139 Bk. Buhârî (1648); Müslim (1278); Nesâî, *el-Kübrâ* (3959); İbn Huzeyme (2768); ayrıca bk. Türkî, 2/77, 723; 2/215.

2339. Bana Ali b. Sehl er-Remlî'nin Müemmel b. İsmail, Süfyân, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Ben Enes b. Mâlik'e Safa ile Merve hakkında sordum, o da şöyle dedi:

'Bu ikisi Câhiliyye'nin alâmetlerindendi. İslâm gelince bunu terk ettiler. Bunun üzerine;

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}

'Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir.'[1140] âyeti nâzil oldu."[1141]

[٢٣٤٠] حَدَّثَنِي عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الْحُسَيْنِ الْمُعَلِّمُ، قَالَ: ثَنَا سِنَانٌ أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حَبَشِيٍّ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ، {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}. قَالَ: انْطَلِقْ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَاسْأَلْهُ، فَإِنَّهُ أَعْلَمُ مَنْ بَقِيَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَتَيْتُهُ فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: «إِنَّهُ كَانَ عِنْدَهُمَا أَصْنَامٌ، فَلَمَّا حُرِّمَتْ أَمْسَكُوا عَنِ الطَّوَافِ بَيْنَهُمَا حَتَّى أُنْزِلَتْ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.»

2340. Bana Abdulvâris b. Abdussamed b. Abdulvâris'in, Ebu'l-Hasen el-Muallim, Sinân Ebû Muâviye, Câbir el-Cu'fî, Amr b. Habeşî tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "İbn Ömer'e {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *'Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir. Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'*[1142] âyetini söyledim o da bana:

'Git, İbn Abbas'a sor. Zira o Peygamber'in ashabından hayatta kalanlar içinde Muhammed'e (sav) indirileni en iyi bilenidir.' dedi. Ben de ona gittim ve sordum. O dedi ki:

1140 Bakara 2/158.

1141 Bk. Abd b. Humeyd (*Müntehâb*-1224); Buhârî (4496); Tirmizî (2966); ayrıca İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/267 (1432); Türkî, 2/215.

1142 Bakara 2/158.

‘(Câhiliyye’de) Safa ile Merve’de putlar vardı. Bunlara tapmak haram kılınınca Safa ile Merve arasında tavaf yapmayı bıraktılar. Nihayetinde Allah’ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *‘Şüphesiz Safa ile Merve, Allah’ın nişanelerindendir. Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe’yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.’*[1143] âyeti indi.”[1144] **[2/715]**

[٢٣٤١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ «{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} وَذَلِكَ أَنَّ نَاسًا كَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَأَخْبَرَ اللَّهُ أَنَّهُمَا مِنْ شَعَائِرِهِ، وَالطَّوَافُ بَيْنَهُمَا أَحَبُّ إِلَيْهِ، فَمَضَتِ السُّنَّةُ بِالطَّوَافِ بَيْنَهُمَا.»

2341. Bana Müsennâ’nın Abdullah b. Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas, Allah’ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *‘Şüphesiz Safa ile Merve, Allah’ın nişanelerindendir.’*[1145] âyeti hakkında şöyle demiştir: “İnsanlar Safa ile Merve arasında tavaf etmekten (günah olduğu için) kaçınıyorlardı. Allah bu ikisinin Allah’ın nişanelerinden olduğunu ve bu ikisi arasında tavaf yapmanın kendisine sevimli geldiğini bildirdi. Böylece bu ikisi arasında tavaf etmek sünnet olarak devam etti.”[1146]

[٢٣٤٢] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} قَالَ: زَعَمَ أَبُو مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «أَنَّهُ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ شَيَاطِينُ تَعْزِفُ اللَّيْلَ أَجْمَعَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، وَكَانَتْ بَيْنَهُمَا آلِهَةٌ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ وَظَهَرَ قَالَ الْمُسْلِمُونَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَا نَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ؛ فَإِنَّهُ شِرْكٌ كُنَّا نَفْعَلُهُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.»

1143 Bakara 2/158.

1144 Bk. Vâhidî, *Esbâbu’n-Nüzûl*, s. 31; Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/159; Türkî, 2/215.

1145 Bakara 2/158.

1146 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/159; Türkî, 2/216.

2342. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir. Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur."*[1147] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Ebû Mâlik, İbn Abbas'ın şöyle dediğini ileri sürmüştür: 'Câhiliyye döneminde şeytanlar (müşrikler) gece boyu Safa ile Merve arasında ses çıkarır, müzik çalarlardı. Zira bu ikisi arasında putlardan ilahlar bulunuyordu. Ancak İslâmiyet gelip ortaya çıkınca Müslümanlar şöyle dediler:

'Yâ Resûlallah! Safa ile Merve arasında artık sa'y etmeyeceğiz. Çünkü bu, Câhiliyye döneminde yaptığımız şirk olan şeylerdendi.' Bunun üzerine Allah;

{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

'(Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder) ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'[1148] âyetini indirdi."[1149]

[٢٣٤٣] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} قَالَ «قَالَتِ الْأَنْصَارُ: إِنَّ السَّعْيَ بَيْنَ هَذَيْنِ الْحَجَرَيْنِ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ. فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}.»

2343. Bana Yakub b. İbrahim'in İbn Uleyye tarikiyle İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir."*[1150] sözü hakkında şöyle demiştir: "Ensar şöyle demiştir:

'Bu iki kaya arasında (Safa ile Merve) sa'y etmek Câhiliyye âdetlerindendi.' Şanı yüce olan Allah;

1147 Bakara 2/158.
1148 Bakara 2/158.
1149 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/267 (1435); Hâkim 2/271; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 10; Türkî, 2/215.
1150 Bakara 2/158.

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}

'Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın nişanelerindendir.'[1151] âyetini indirdi (bu ikisi arasında sa'y etmenin herhangi bir günah olmadığını bildirdi)."[1152] **[2/716]**

[٢٣٤٤] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

2344. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin bir benzerini nakletmiştir.

[٢٣٤٥] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} قَالَ «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ قَدْ وَضَعُوا عَلَى كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَنَمًا يُعَظِّمُونَهُمَا؛ فَلَمَّا أَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ كَرِهُوا الطَّوَافَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ لِمَكَانِ الصَّنَمَيْنِ، فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} وَقَرَأَ: {وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ} وَسَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّوَافَ بِهِمَا.»

2345. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *'(Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder) ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'*[1153] sözü hakkında öyle demiştir: "Câhiliyye halkı Safa ve Merve'nin her birine bir put koymuşlardı ve onlara saygı duyuyorlardı. Müslüman olunca bu ikisinde yer alan putlardan dolayı Safa ile Merve arasında tavaf etmeyi kerih gördüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

1151 Bakara 2/158.
1152 Bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, (Tefsîr-235); Türkî, 2/216.
1153 Bakara 2/158.

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

'Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir. Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'[1154] buyurdu.

İbn Zeyd yine,

{وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ}

'Her kim de Allah'ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse, şüphesiz ki bu, kalplerin takvasındandır.'[1155] âyetini okudu. 'Resûlullah (sav) da bu ikisini tavaf etmeyi sünnet kıldı.'"

[٢٣٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسٍ «الصَّفَا، وَالْمَرْوَةُ أَكُنْتُمْ تَكْرَهُونَ أَنْ تَطُوفُوا بِهِمَا مَعَ الْأَصْنَامِ الَّتِي نُهِيتُمْ عَنْهَا؟ قَالَ:»نَعَمْ حَتَّى نَزَلَتْ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}.«

2346. Bize İbn Humeyd'in Cerîr, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre o, şöyle demiştir: "Enes'e,

'Safa ve Merve hakkında sordum. Siz bunları kendilerine tapmaktan nehyedildiğiniz putlar oradayken tavaf etmeyi kerih görüyor muydunuz?' dedim. O şöyle cevap verdi:

'Evet, ta ki Allah'ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir.'*[1156] âyeti nâzil oluncaya kadar.'"

[٢٣٤٧] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يَقُولُ «إِنَّ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ مِنْ مَشَاعِرِ قُرَيْشٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا كَانَ الْإِسْلَامُ تَرَكْنَاهُمَا.«

1154 Bakara 2/158.
1155 Hac 22/32.
1156 Bakara 2/158.

2347. Bize İbn Humeyd'in Cerîr, Âsım tarikiyle rivayet ettiğine göre o şöyle demiştir: "Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittim: 'Safa ve Merve, Câhiliyye'de Kureyş'in alametlerindendi. İslâm gelince bu ikisini tavaf etmeyi terk ettik.'"

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Bilakis şanı yüce olan Allah bu âyeti Câhiliyye döneminde Safa ile Merve arasında sa'y etmeyen İslâm geldikten sonra da bu ikisi arasında sa'y etmekten tıpkı Câhiliyye'deki gibi korkan bir kavim sebebiyle indirmiştir." **[2/717]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٤٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} الْآيَةَ، فَكَانَ حَيٌّ مِنْ تِهَامَةَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَا يَسْعَوْنَ بَيْنَهُمَا، فَأَخْبَرَهُمُ اللَّهُ أَنَّ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ، وَكَانَ مِنْ سُنَّةِ إِبْرَاهِيمَ، وَإِسْمَاعِيلَ الطَّوَافُ بَيْنَهُمَا.»

2348. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *"Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir."*[1157] sözü hakkında şöyle demiştir: "Tihâme halkından bir kabile Câhiliyye'de bu ikisi arasında sa'y yapmıyorlardı. Allah onlara Safa ve Merve'nin Allah'ın nişanelerinden olduğunu bildirdi. Bu ikisi arasında tavaf etmek İbrahim'in ve İsmail'in de (as) sünnetiydi."[1158]

[٢٣٤٩] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «كَانَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ تِهَامَةَ لَا يَطُوفُونَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ لِلَّهِ}.»

2349. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Tihâme halkından bazı insanlar Câhiliyye'de Safa ile Merve arasında sa'y yapmıyorlardı. Bunun üzerine Allah {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ لِلَّهِ} *'Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir.'*[1159] âyetini indirdi."

1157 Bakara 2/158.
1158 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/160; Türkî, 2/218.
1159 Bakara 2/158.

[٢٣٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ، فَقُلْتُ لَهَا: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}. وَقُلْتُ لِعَائِشَةَ: وَاللَّهِ مَا عَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَالَتْ عَائِشَةُ، «بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أُخْتِي، إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ لَوْ كَانَتْ كَمَا أَوَّلْتَهَا كَانَتْ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، وَلَكِنَّهَا إِنَّمَا أُنْزِلَتْ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَ بِالْمُشَلَّلِ وَكَانَ مَنْ أَهَلَّ لَهَا يَتَحَرَّجُ أَنْ يَطَّوَّفَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِذَا كُنَّا نَتَحَرَّجُ أَنْ نَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ؛ أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} قَالَتْ عَائِشَةُ، ثُمَّ قَدْ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرُكَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا.»

2350. Bana Müsennâ'nın, Abdullah b. Sâlih, Leys, Ukayl, İbn Şihâb tarikiyle rivayet ettiğine göre Urve b. Zübeyr şöyle demiştir: "Hz. Âişe'ye,

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}'

'Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir. Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'[1160] âyeti hakkında ne dersin? Bu âyete göre kişinin Safa ile Merve arasında tavaf etmemesinde bir sakınca yoktur.' dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle karşılık verdi:

'Ey kardeşimin oğlu! Ne kötü bir söz söyledin! Şayet bu âyet senin yorumladığın şekilde olsaydı, âyetin lafzının لَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا şeklinde olması gerekirdi. Ancak âyet Ensar hakkında inmiştir. Onlar Müslüman olmadan önce Müşellel'de bulunan ibadet ettikleri azgın Menât putu için hac yapmak üzere ihrama giriyorlardı. Onun için ihrama girenler (kendi putları karşısında dikili duran) Safa ile Merve(de bulunan putlar nedeniyle) o ikisi arasında tavaf yapmak onlara zor geliyordu. Müslüman olduktan

1160 Bakara 2/158.

sonra Resûlullah'a 'Yâ Resûlallah! Biz Câhiliyye'deyken Safa ile Merve arasında tavaf etmeyi sakıncalı görürdük' diyerek bu ikisi arasında sa'y etmenin hükmünü sordular. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *'Safa ve Merve Allah'ın nişanelerindendir. Her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur.'*[1161] âyetini indirdi.'

Hz. Âişe dedi ki: 'Bu âyetin inmesinden sonra Resûlullah (sav) Safa ile Merve arasında sa'y etmeye başladı. Safa ile Merve arasını tavaf etmeyi terk etmek kimse için caiz değildir.'"[1162] **[2/718]**

[٢٣٥١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ «كَانَ رِجَالٌ مِنَ الْأَنْصَارِ مِمَّنْ يُهِلُّ لِمَنَاةَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ وَمَنَاةُ صَنَمٌ بَيْنَ مَكَّةَ، وَالْمَدِينَةِ، قَالُوا: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّا كُنَّا لَا نَطُوفُ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ تَعْظِيمًا لِمَنَاةَ، فَهَلْ عَلَيْنَا مِنْ حَرَجٍ أَنْ نَطَّوَّفَ بِهِمَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.» قَالَ عُرْوَةُ: فَقُلْتُ لِعَائِشَةَ: مَا أُبَالِي أَنْ لَا أَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَ اللَّهُ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ} قَالَتْ: يَا ابْنَ أُخْتِي أَلَا تَرَى أَنَّهُ يَقُولُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}؟ قَالَ الزُّهْرِيُّ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِأَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، فَقَالَ: هَذَا الْعِلْمُ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: وَلَقَدْ سَمِعْتُ رِجَالًا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: لَمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ وَلَمْ يُنْزِلِ الطَّوَافَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، قِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّا كُنَّا نَطُوفُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ ذَكَرَ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ، وَلَمْ يَذْكُرِ الطَّوَافَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ فَهَلْ عَلَيْنَا مِنْ حَرَجٍ أَنْ لَا نَطَّوَّفَ بِهِمَا؟ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} الْآيَةَ كُلَّهَا. قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَأَسْمَعُ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي الْفَرِيقَيْنِ كِلَيْهِمَا فِيمَنْ طَافَ وَفِيمَنْ لَمْ يَطُفْ.»

1161 Bakara 2/158.

1162 Müslim, 1277/262; Beyhakî, 5/96, 97; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/144, 227; Buhârî, (1643, 4861); Müslim, (1277/261, 263); Tirmizî, (2965); Nesâî, (2967, 2968); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/266 (1430, 1431); Türkî, 2/219.

2351. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer, Zührî, Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Câhiliyye döneminde Mekke ile Medine arasında bir yerde bulunan Menât putu için ihrama giren Ensar'dan bazıları:

'Ey Allah'ın Resûlü! Menât putuna saygımızdan dolayı eskiden Safa ile Merve arasında sa'y etmezdik. Şimdi ikisi arasında sa'y etsek bizim için bir sakıncası olur mu?' diye sordular. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah:

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

'Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur.'[1163] âyetini indirdi.'

Urve diyor ki: 'Âişe'ye:

'Safa ile Merve arasında sa'y etmemeye aldırmam.' dedim. Zira Allah {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ}'*(Bu ikisini tavaf etmesinde) Bir günah yoktur.'*[1164] buyuruyor' dediğimde ise o:

'Yeğenim! {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir.'*[1165] buyurduğunu görmüyor musun!' karşılığını verdi.'

Râvi Zührî der ki: 'Bu hadisi Ebû Bekr b. Abdirrahman b. Hâris b. Hişâm'a zikrettiğimde: 'Bilmek işte böyle bir şeydir!' karşılığını verdi. Ebû Bekir yine şöyle dedi: 'İlim ehli olan bazı adamların öyle dediğini işittim: 'Yüce Allah Kâbe'yi tavaf etme konusunda vahiy gönderince Safa ile Merve arasında tavaf edilmesi konusunda bir vahiy indirmemiştir. Peygamber'e (sav): 'Câhiliyye döneminde Safa ile Merve arasında tavaf ederdik. Yüce Allah da Kâbe'nin tavaf edilmesini zikretmiş; ama Safa ile Merve arasında tavaf edilmesini zikretmemiştir. Onları tavaf etmememizde bir sakınca var mı?' diye sorduğunda şanı yüce olan Allah şu âyetin tamamını indirdi:

1163 Bakara 2/158.
1164 Bakara 2/158.
1165 Bakara 2/158.

{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ}

"Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindendir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."[1166]

Ebû Bekir devamla şöyle dedi: 'Bu âyetin her iki fırka hakkında yani bu ikisini (Safa ve Merve) tavaf edenler ile etmeyenler hakkında nâzil olduğunu işitiyorum.'"[1167] **[2/719]**

[٢٣٥٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «كَانَ نَاسٌ مِنْ أَهْلِ تِهَامَةَ لَا يَطُوفُونَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}.»

2352. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle demiştir: "Tihâme halkından bazı insanlar Safa ile Merve arasında tavaf yapmıyorlardı. Bunun üzerine Allah {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir.'*[1168] âyetini indirdi."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bize göre bu konudaki en doğru olan görüş şöyle denilmesidir: "Şanı yüce olan Allah Safa ile Merve arasında tavaf etmeyi Allah'ın nişanelerinden kılmıştır. Tıpkı Kâbe'yi tavaf etmeyi nişanelerinden kıldığı gibi."

Allah'ın;

{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

"Bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur."[1169] sözüne gelince. Bu sözün bu iki grup hakkında söylenmiş olması da caizdir. Bunlardan bazıları

1166 Bakara 2/158.
1167 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/144, 227; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 100; Türkî, 2/219.
1168 Bakara 2/158.
1169 Bakara 2/158.

Şa'bî'nin zikrettiği gibi Safa ile Merve arasında putlar olduğu gerekçesiyle bazıları da Hz. Âişe'den rivayet edilene göre Câhiliyye'de bu ikisini tavaf etmeyi hoş karşılamamalarından dolayı Safa ile Merve arasında tavaf etmekten geri durmuşlardır. Hangi durum olursa olsun bu konudaki her iki durumda da Allah Teâlâ'nın;

{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

"Bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur."[1170] sözünde Allah'ın yasaklaması nedeniyle Safa ile Merve'yi tavaf etmenin caiz olmadığı gerekçesiyle o ikisini tavaf edenlere bu durumun sıkıntı verdiğini kastettiğine işaret vardır. (Bu nedenle) bu ifadeden sonra Allah bu ikisini tavaf etmeye ruhsat vermiştir. Çünkü bütün âlimlerin ittifakına göre şanı yüce olan Allah hiçbir zaman bunu yasaklamamıştır. Ardından,

{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

"Bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur."[1171] buyurarak bu konuda onlara ruhsat vermiştir.

c. Safa ile Merve Arasında Tavafı Terk Etmenin Hükmü

Âlimler arasında bu konudaki ihtilaf çeşitli şekillerde olmuştur:

1- Onlardan bazılarına göre Safa ile Merve arasında tavafı terk eden, haccının menâsikini terk etmiştir. Bizzat bu tavafı kaza etmeden başka bir şey onun yerine geçmez. Tıpkı ziyaret tavafını terk edenin bizzat onu kaza etmeden onun yerine başka bir şeyin geçerli olmayacağı gibi. Bu görüşü ileri sürenler şöyle demişlerdir: "Bu iki tavaf Allah'ın yapılmasını emrettiği tavaflardır. Bunlardan birisi Kâbe'yi tavaf etmek diğeri de Safa ile Merve arasında tavaf yapmaktır ve bu iki tavafın hükmü birdir." **[2/720]**

2- Bazıları da şu görüşü ileri sürmüşlerdir: "Safa ile Merve arasında tavafı terk eden kimse bu terk etmesinden dolayı fidye verirse bu onun yerine geçer." Onlar bu ikisini tavaf etmenin hükmünü Şeytan taşlamanın hükmü, Müzdelife'de vakfe yapma, veda tavafı gibi şeyleri terk edenin bu terkinden dolayı fidye vermesinin onun yerine geçtiği şeylerin hükmü gibi

---

1170 Bakara 2/158.
1171 Bakara 2/158.

görmüşlerdir. Bu terkinden dolayı fidye vermesinin onun yerine geçtiğini ve tekrar onu bizzat kaza etmenin zorunlu olmadığını söylemişlerdir.

3- Diğerleri ise şu görüşü ileri sürmüşlerdir: "Safa ile Merve arasında tavaf yapmak nafile bir ibadettir. Bir kimse bunu yaparsa iyi bir davranışta bulunmuş olur. Bir kimse de terk ederse bu terkinden dolayı ona bir şey gerekmez. Şanı yüce olan Allah en iyisini bilendir."

d. İlgili Rivayetler

1- Safa ile Merve arasında tavaf yapmanın vacip olduğunu ve terk edenin fidye vermesinin onun yerine geçmeyeceğini bu kişinin onu tekrar kaza etmesi gerektiğini söyleyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٥٣] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ «لَعَمْرِي مَا حَجَّ مَنْ لَمْ يَسْعَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؛ لِأَنَّ اللَّهَ قَالَ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}.»

2353. Bize Ebû Küreyb'in Vekî', Hişâm b. Urve, babası (Urve b. Zübeyr) tarikiyle rivayet ettiğine göre Hz. Âişe şöyle demiştir: "Yemin olsun ki Safa ile Merve arasında sa'y yapmayanın haccı geçerli değildir. Çünkü Allah Teâlâ; {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindendir.'*[1172] buyurmuştur."[1173]

[٢٣٥٣][1174] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، «مَنْ نَسِيَ السَّعْيَ بَيْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةِ حَتَّى يَسْتَبْعِدَ مِنْ مَكَّةَ فَلْيَرْجِعْ فَلْيَسْعَ، وَإِنْ كَانَ قَدْ أَصَابَ النِّسَاءَ فَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ وَالْهَدْيُ.»

2353. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre Mâlik b. Enes şöyle demiştir: "Kim Safa ile Merve arasında sa'yi unutursa Mekke'den uzaklaşmadan dönsün ve sa'yini yapsın. Eğer (onu kaza etmeden

---

1172 Bakara 2/158.

1173 Müslim, 1277/259, 260; İbn Mâce, 2986. İleride 2/726'da tekrar gelecektir. Türkî, 2/721.

1174 Bu rivayet Şâkir nüshasında mükerrer olarak tekrar bu şekilde verildiği için biz de bu sıralamaya uyduk. Krş. Şâkir, 3/241.

bu arada) kadınlarla beraber olmuşsa da ona (ceza olarak) umre ve hedy kurbanı kesmesi gerekli olmuştur."[1175] **[2/721]**

Şâfiî şöyle diyor: "Safa ile Merve arasında tavafı terk eden, beldesine dönünceye kadar Mekke'ye dönüp onu kaza etmesi gerekir, bunun dışında bir şey onun yerine geçmez."

[٢٣٥٤] حَدَّثَنَا بِذَلِكَ عَنْهُ الرَّبِيعُ.

2354. Bunu bize Rebî' rivayet etmiştir.

2- "Safa ile Merve arasında tavaf (sa'y) yapmayı terk eden kimseye dem (küçükbaş hayvanı kurban etmek) gerekir, kaza etmesi gerekmez" diyenlerden gelen rivayetler:

Bunu Süfyân es-Sevrî söylemiştir.

Şu rivayette olduğu üzere:

[٢٣٥٥] حَدَّثَنِي بِهِ، عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي الزَّرْقَاءِ، عَنْهُ. وَأَبُو حَنِيفَةَ، وَأَبُو يُوسُفَ، وَمُحَمَّدٌ: «إِنْ عَادَ تَارِكُ الطَّوَافِ بَيْنَهُمَا لِقَضَائِهِ فَحَسَنٌ، وَإِنْ لَمْ يَعُدْ فَعَلَيْهِ دَمٌ.»

2355. Bana Ali b. Sehl'in Zeyd b. Ebî Zerkâ, Ebû Huzeyfe ve Ebû Yusuf ve Muhammed tarikiyle şöyle rivayet etmiştir: "Safa ile Merve arasında tavafı terk eden geri döner ve kaza ederse bu güzel olur. Eğer dönmezse ceza olarak ona dem (küçükbaş kurban etmek) gerekir."[1176]

3- "Safa ile Merve arasında tavaf yapmak nafile olup onu terk edene herhangi bir şey gerekli değildir" diyen ve âyetiفَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا şeklinde okuyanlardan gelen rivayetler:

[٢٣٥٦] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ، «لَوْ أَنَّ حَاجًّا أَفَاضَ بَعْدَمَا رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ وَلَمْ يَسْعَ فَأَصَابَهَا يَعْنِي امْرَأَتَهُ لَمْ يَكُنْ عَلَيْهِ شَيْءٌ، لَا حَجٌّ، وَلَا عُمْرَةٌ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ اللَّهِ فِي مُصْحَفِ ابْنِ مَسْعُودٍ: «فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا» فَعَاوَدْتُهُ بَعْدَ

1175 Bk. Mâlik, *Muvatta'*, 1/374 (130); Türkî, 2/721.
1176 Bk. İbn Abdilber, *el-İstizkâr,* 12/202 (17351, 17352); Türkî, 2/722.

ذَلِكَ «فَقُلْتُ: إِنَّهُ قَدْ تَرَكَ سُنَّةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَلَا تَسْمَعُهُ يَقُولُ: فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَأَبَى أَنْ يَجْعَلَ عَلَيْهِ شَيْئًا؟»

2356. Bize Muhammed b. Beşşâr'ın Ebû Âsım tarikiyle İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ şöyle demiştir: "Eğer hacceden bir kimse Akabe cemresine taş attıktan sonra (Şeytan taşladıktan sonra) Kâbe'yi tavaf ederse ve sa'y yapmadan eşiyle beraber olursa ona hiçbir ceza gerekmez. Onun ne haccında ne de umresinde bir şey gerekmez. Çünkü Allah'ın İbn Mes'ûd'un Mushafı'ndaki sözüne göre şöyle buyurmuştur: (فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا) "Kim hacceder ya da umre yaparsa bu ikisi arasında tavaf (sa'y) yapmamasında ona bir günah yoktur." Bu sözünden sonra ben de geri dönüp ona şöyle dedim:

'O, Peygamber'in sünnetini terk etmiştir. Sen onun {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} *'Gönülden kim bir iyilik yaparsa o kendisi için daha hayırlıdır.'*[1177] dediğini ve bu şekilde yapana herhangi bir ceza vermekten kaçındığını duymadın mı?'"[1178] **[2/722]**

[٢٣٥٧] حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ «أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ: {إِنَّ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} الْآيَةَ «فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا.»

2357. Bana Yakub'un İbrahim, Hüşeym, Abdülmelik tarikiyle Atâ'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbas {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ile Merve Allah'ın nişanelerindendir.'*[1179] âyetini (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا) şeklinde okuyordu."[1180]

[٢٣٥٨] حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ سَهْلٍ، قَالَ: ثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ سَمِعْتُ أَنَسًا، يَقُولُ «الطَّوَافُ بَيْنَهُمَا تَطَوُّعٌ.»

1177 Bakara 2/184.

1178 Bk. İbn Abdilberr, *el-İstizkâr,* 12/206 (17373); İbn Hazm, *el-Kırâat fi'l-Muhallâ,* 7/111; Türkî, 2/722.

1179 Bakara 2/158.

1180 Ebû Ubeyd, *el-Fezâil,* s. 163; İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif,* s. 73; Beyhakî, *el-Ma'rife* (2984); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/160; Türkî, 2/723.

2358. Bana Ali b. Sehl, Müemmel, Süfyân tarikiyle rivayet ettiğine göre Âsım şöyle demiştir: "Ben Enes'i 'Bu ikisi arasında tavaf nafiledir.' derken işittim."

[٢٣٥٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، قَالَ: قَالَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ: «هُمَا تَطَوُّعٌ.»

2359. Bana Müsennâ'nın Haccâc, Hammâd tarikiyle rivayet ettiğine göre Âsım, Enes b. Mâlik'in bu ikisi arasında tavafın nafile bir ibadet olduğunu söylediğini rivayet etmiştir.

[٢٣٦٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ نَحْوَهُ.

2360. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

[٢٣٦١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ، أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} قَالَ: فَلَمْ يُحْرِجَ مَنْ لَمْ يَطُفْ بِهِمَا.»

2361. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *"Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur."*[1181] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Safa ile Merve arasında tavaf yapmayanı bu âyet zorlamamıştır."

[٢٣٦٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: ثَنَا أَحْمَدُ، عَنْ عِيسَى بْنِ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ «هُمَا تَطَوُّعٌ.»

1181 Bakara 2/158.

2362. Bana Müsennâ'nın Haccâc, Ahmed, İsa b. Kays, Atâ tarikiyle rivayet ettiğine göre Abdullah b. Zübeyr, Safa ile Merve arasında tavaf yapmanın nafile bir ibadet olduğunu söylemiştir. **[2/723]**

[٢٣٦٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، «السَّعْيِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ تَطَوُّعٌ؟ قَالَ: تَطَوُّعٌ.»

2363. Bize İbn Humeyd, Cerîr tarikiyle rivayet ettiğine göre Âsım şöyle demiştir: "'Enes b. Mâlik'e,

'Safa ile Merve arasında sa'y etmek nafile midir?' dedim. O da,

'Evet nafiledir.' dedi."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Bize göre bu konuda doğruya en yakın olan görüş bu ikisi arasında tavaf (sa'y) yapmanın farz olduğu ve bunu terk edenin yeniden kaza etmesi gerektiğidir. İster unutarak isterse de bilerek terk etsin fark etmez. Kaza dışında başka bir şey onun yerine geçmez. Çünkü Peygamber'den (sav) gelen rivayetler açıkça onun insanlara hac yaptırdığı ve bu ikisini tavaf etmenin onlara öğrettiği hac menâsiki arasında olduğudur.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٦٤] حَدَّثَنِي يُوسُفُ بْنُ سَلْمَانَ، قَالَ: ثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: ثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ «لَمَّا دَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الصَّفَا فِي حَجِّهِ، قَالَ: {إِنَّ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} ابْدَءُوا بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِذِكْرِهِ «فَبَدَأَ بِالصَّفَا فَرَقِيَ عَلَيْهِ.»

2364. Bana Yusuf b. Süleyman'ın Hâtim b. İsmâil, Ca'fer b. Muhammed, o babasından rivayet ettiğine göre Câbir şöyle demiştir: "Haccı esnasında Resûlullah (sav) Safa'ya yaklaştığında{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir.'*[1182] âyetini okudu ve 'Allah'ın zikrini başlattığı şeyle başlayın' dedi ve ardından Allah'ı zikrederek tavafa (sa'y) Safa'dan başladı ve onun üzerine çıktı."[1183]

1182 Bakara 2/158.

1183 Bk. Abd b. Humeyd (1133); Müslim (1218/147); Ebû Dâvûd (1905); İbn Mâce (3074); ayrıca bk. Tayâlisî, *el-Müsned*, (1773); Türkî, 2/724.

[٢٣٦٥] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا مَحْمُودُ بْنُ مَيْمُونٍ أَبُو الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنِ ابْنِ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ «{إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}، فَأَتَى الصَّفَا فَبَدَأَ بِهَا، فَقَامَ عَلَيْهَا ثُمَّ أَتَى الْمَرْوَةَ فَقَامَ عَلَيْهَا وَطَافَ وَسَعَى.»

2365. Bize Ebû Küreyb'in Mahmud b. Meymûn Ebu'l-Hasen, Ebû Bekir b. Ayyâş, Atâ, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle rivayet etmiştir: "Peygamber (sav) {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ} *'Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir.'*[1184] âyetini okudu ve Safa tepesine gelerek tavafa oradan başladı, üzerine çıktı sonra Merve'ye gelerek üzerine çıktı, tavaf ve sa'y yaptı."**[2/724]**

e. Safa ile Merve Arasında Tavaf Yapmanın Farz Olduğu Görüşü

O halde Safa ile Merve arasında tavaf yapmanın Resûlullah'ın (sav) ümmetine hac menâsikinde öğrettiği şekilde yine onun kendi haccında ve umresinde yaptığı şekilde olduğu konusunda ümmetin hepsinin ittifakı olduğuna göre açıkladığımız üzere hac ve umre yapan kimseye Safa ile Merve arasında tavaf yapmanın farz olduğu açıktır. *-Kitâbu'l-Beyân an Usûli'l-Ahkâm* isimli kitabımızda açıkladığımız gibi eğer ümmet Peygamber'in yaptığının bağlayıcılığı konusunda ihtilaf ederse ayrıca Safa ile Merve arasında tavafın vacip olup olmadığı konusunda ihtilaf ederse, Resûlullah'ın (sav) ümmetine, Allah'ın, kitabında yer alan hükümlerin hepsini ve kitabındaki farzlarını açıklaması ve ona ancak onun açıklamasıyla bilinebilecek şeyleri açıklamayı emretmesi ümmetine de bunları yapmayı gerekli (farz) kılmıştır.-[1185]

f. Safa ile Merve Arasında Tavafı Kaza Etmenin Vacip Olduğu Görüşü

Safa ile Merve arasında tavafı kaza etmenin vacip olması da böyledir. Ümmetin hepsinin bu tavafın Peygamber'in (sav) yaptığı şeylerden olduğu ve ümmetine haclarında bunu öğrettiği konusunda ittifakı olduğu halde

---

1184 Bakara 2/158.

1185 Bu paragrafın tercümesi Şâkir nüshası esas alınarak yapılmıştır. Şâkir, 3/244.

onu terk eden kimse konusunda ihtilaf olduğunda (bu icmâya bakılarak onu terk edenin kaza etmesinin vacip olduğu söylenir). Çünkü Peygamber onlara haccı nasıl yapacaklarını (menâsik) tıpkı Kâbe'yi nasıl tavaf edeceklerini öğrettiği gibi öğretmiştir. Aynı zamanda Peygamber (sav) ashabına haclarını ve umrelerini öğrettiği için bunları nasıl yapacaklarını ümmetine de öğretmiştir. Bundan başka bütün âlimler Kâbe'yi tavaf etmenin yerine fidyenin veya başka bir karşılığın geçmeyeceğinde ve onu terk edenin de ancak tekrar kaza ederek yerine getirebileceğinde ittifak etmişlerdir. Safa ile Merve arasında tavaf da bunun bir benzeridir. Ne bir fidye ne de bir ceza onu terk edeni onu yapmış gibi kılmaz. Onu terk eden kimse ancak onu tekrar ederse yerine getirmiş olur. Çünkü her ikisi de tavaf ibadetidir. Birisi Kâbe'yi tavaf etmek diğeri de Safa ile Merve arasında tavaf etmektir. Bu ikisinin hükmünün arasını ayırana itiraz edilir ve bu ikisinin hükmünü ayırma konusunda kendisinden delil istenir. **[2/725]**

g. Kıraat

Bu konudaki görüşüne (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا) şeklinde okuyanın kıraatini gerekçe gösterene ise şöyle denilir: Bu kıraat Müslümanların Mushaflarındaki kıraate aykırıdır. Bir kimsenin Müslümanların Mushaflarına, onda olmayan bir şeyi ilave etmesi ise caiz değildir. Âyeti bu şekilde okuyanın bu okumasıyla;

{ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ}

"Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler."[1186] âyetini (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمْ أَنْ لَا يَطَّوَّفُوا بِهِ) "onlara Beyt-i Atik'i (Kâbe'yi) tavaf etmemelerinde bir günah yoktur" şeklinde okuyan kimsenin okuyuşu aynıdır. Eğer Mushaflarda olmayan bu iki ilaveden birisi caiz ise diğeri de bunun bir benzeridir (onun da caiz olması gerekir). Aksi halde birisine cevaz verip diğerine vermeyen zorlama bir yorum yapmıştır. Zira bu kıraatin Kur'ân'da olmadığına dair Hz. Âişe'den de bir rivayet nakledildiği halde zorlamada bulunanı, kimse bundan alıkoyamaz (ona delil sunmak bir şey ifade etmez).

1186 Hac 22/29.

[٢٣٦٦]حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ قُلْتُ لِعَائِشَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ: «أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}. فَمَا نَرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا؟ فَقَالَتْ عَائِشَةُ، «كَلَّا لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ، فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا»، إِنَّمَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي الْأَنْصَارِ كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطَّوَّفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؛ فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ سَأَلُوا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.»

2366. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın İbn Vehb, Mâlik b. Enes, Hişâm b. Urve tarikiyle rivayet ettiğine göre o babasından şunu rivayet etmiştir: "Ben, daha yaşım genç iken Peygamber'in (sav) eşi Hz. Âişe'ye (ra) sordum:

'Yüce Allah âyette {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *"Şüphe yok ki Safa ile Merve, Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur."*[1187] buyurduğundan bana göre bu ikisini tavaf etmeyen kişi üzerine herhangi bir şeyi gerekli görmem.' Âişe (ra) şöyle dedi:

'Hayır, senin dediğin gibi olsaydı (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا) 'o ikisini tavaf etmemesinde bir günah yoktur' şeklinde olurdu. Ancak bu âyet asıl Ensar hakkında indirilmiştir. Onlar Menât putu için hac yaparlardı. Menât, Kadîd denilen yerin hizasındaydı. Onlar, Safa ile Merve arasında tavaf yapmayı günah sayıyorlardı. İslâm dini gelince bunun hükmünü Resûlullah'a (sav) sordular. Yüce Allah da; {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} *'Şüphe yok ki Safa ile Merve, Allah'ın*

1187 Bakara 2/158.

belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse bu ikisini tavaf etmesinde bir günah yoktur.'[1188] âyetini indirdi."[1189] **[2/726]**

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: (فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ لَا يَطَّوَّفَ بِهِمَا) şeklinde okuyanın kıraatinin mânasının lafızda أَنْ ile birlikte gelen لَا'nın ziyade (fazlalık) olarak gelmesi[1190] ve mânanın da "Ona bu ikisini tavaf yapmasında günah yoktur" şeklinde olması da muhtemeldir. Çünkü bundan önce lafızda bir olumsuzluk geçmiş olup bu da Allah'ın;

{فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ}

"bunda bir günah yoktur."[1191] sözüdür. Bu da şanı yüce olan Allah'ın;

{قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ}

"Allah, 'Sana emrettiğim zaman seni saygı ile eğilmekten ne alıkoydu?' dedi."[1192] sözünün bir benzeridir. Yani "Seni secde etmekten ne alıkoydu?" mânasındadır.

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

مَا كَانَ يَرْضَى رَسُولُ اللَّهِ فِعْلَهُمَا ... وَالطَّيِّبَانِ أَبُو بَكْرٍ وَلَا عُمَرُ

Onların yaptıklarından ne Resûlullah hoşnut oluyordu
Ne de temiz ve hoş iki güzel kimse, Ebû Bekir ve Ömer[1193]

Sözün bizim açıkladığımız şekilde olma ihtimali olmakla birlikte (yani olumsuzluk bildiren لَا'nın ziyade oluşu) eğer Resmü'l-Mushaf (Hz. Osman Mushaf'ı) bunun gibi (yani olumsuz olarak "tavaf etmemeniz" şeklinde) olsaydı bu sözde delil getiren birisi için bir hüccet olmazdı (yani zaten böyledir, delil getirmeye gerek kalmazdı). Çünkü yukarıda naklettiğimiz

---

1188 Bakara 2/158.
1189 Mâlik, *el-Muvatta'*, 1/373 (129); Müslim (1277/262); Buhârî (1790); Ebû Dâvûd (1901); Nesâî, *el-Kübrâ* (11009); Türkî, 2/726.
1190 Bk. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/95; Türkî, 2/726.
1191 Bakara 2/158.
1192 A'râf 7/12.
1193 Bu şâir Cerîr b. Atıyye olup şiir daha önce 2/193'te geçmiştir; Türkî, 2/727.

üzere Safa ile Merve arasında tavaf etmenin Resûlullah'ın (sav) ümmetine hac ve umre ibadetlerinde öğrettiği şeylerden olduğunu açıklamamız yine bu iki kıraat arasında (az önce yukarıda yer verdiğimiz) kıyas bunun doğruluğuna işaret etmektedir. Bu kıraat Müslümanların Resmü'l-Mushaflarına aykırıyken ve bugün birisi onu okuduğunda Allah Teâlâ'nın kitabında olmayan bir şeyi ona ilave ettiği gerekçesiyle cezayı hak ederken böyle bir kıraat nasıl olur?!

4. {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} "Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} *"Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."* sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Kıraat âlimleri şanı yüce olan Allah {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} *"Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."*[1194] sözünün tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Medine ve Basra kıraat âlimlerinin çoğunluğu bu âyeti {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *"Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse"*[1195] şeklinde "ayn" harfinin fethası ile "tâ" ile mazi (geçmiş) sîgayla okumuşlardır.[1196]

2- Kûfe kıraat âlimlerinin tamamı ise (وَمَنْ يَطَّوَّعْ خَيْرًا) şeklinde[1197] "yâ" ile "ayn" harfinin cezmi ve "tı"nın şeddesi ile وَمَنْ يَتَطَوَّعْ mânasında okumuşlardır. وَمَنْ يَتَطَوَّعْ şeklindeki okuyuşun Abdullah b. Mes'ûd'un kıraati olduğu nakledilmiştir.[1198] Açıkladığımız üzere Kûfe kıraat âlimleri de Abdullah b. Mes'ûd'un zikrettiğimiz bu okuyuşunu esas alarak bu şekilde okumuştur.

1194 Bakara 2/158.

1195 Bakara 2/158.

1196 Bu kıraat Hamza ve Kisâî dışındakilerindir. Bk. Ebû Zür'a, *Huccetü'l-Kırâat*, s. 118; Türkî, 2/727.

1197 Bu kıraat Hamza ve Kisâî'nindir. Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 118; Türkî, 2/727.

1198 Bk. Ebû Zür'a, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 118. Bu şâz bir kıraattir. Bk. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 57; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/458; Türkî, 2/727.

Medinelilerin okuyuşuna uygun olan Âsım kıraatini esas almamışlar "tâ"-yı "tı" harfine idğam etmek için "tı"yı şeddeli okumuşlardır.

Her iki kıraat de bilinen, sahih ve birinin mânasının diğerine uygun olduğu ve birbirlerine aykırı olmayan kıraatlerdir. Çünkü başına şart edatı gelen mazi fiil gelecek mânası taşır ve bir kimse bu iki kıraatten hangisinin okursa isabet etmiş olur. **[2/727]**

Bu sözün mânası ise şudur: "Kim üzerine vacip olan şeyleri tamamladıktan sonra hac ve umre ile gönülden koparak bir hayır yaparsa Allah onun bu gönülden koparak rızasını kazanmak ve kendisini buna karşılık mükâfatlandırması için yaptığı bu şeye karşılığını veren ve gönül rızası ile yaptığı şeydeki niyetini ve onunla ne murad ettiğini bilendir."

Biz ise şöyle deriz: Allah'ın {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} *"Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse..."*[1199] sözünün anlamı konusunda doğru olan şudur: O da daha önce açıkladığımız üzere bununla "Safa ile Merve arasında gönül rızası ile sa'y ve tavaf eden" mânasında olduğunu söyleyenin sözünün dışındadır. Çünkü bu ikisi arasında sa'y eden daha önce açıkladığımız üzere bu ikisi arasında nafile hac ve umre yapan kimse dışında fazladan gönül rızası ile sa'y etmiş olmaz. Bu konudaki görüşümüz bu şekilde olunca Allah'ın bu sözünde geçen التَّطَوُّعُ ile nafile olarak yapılan umre veya haccı kastettiği malum olur.

b. Âyetin Tefsiri

1- Safa ile Merve arasında tavafın nafile olduğunu vacip olmadığını söyleyenlere gelince, onların sözlerine göre doğru olan, tefsirin şöyle olmasıdır: "Kim Safa ile Merve arasında tavafı gönül rızası ile yaparsa muhakkak ki Allah karşılığını verendir." Çünkü bunların sözlerine göre hacceden ve umre yapan kimse dilerse bu ikisini tavaf eder dilemezse terk eder. Bu durumda da onların izahlarına göre bu sözün mânası şöyle olur: "Kim Safa ile Merve arasında nafile tavaf yaparsa Allah onun gönül rızası ile yaptığı bu nafile ibadete karşılığını veren ve bu ikisini bu şekilde tavaf etmeyi isteyen ve niyet edeni bilendir."

1199 Bakara 2/158.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٣٦٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} قَالَ «مَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ، تَطَوَّعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَكَانَتْ مِنَ السُّنَنِ.»

2367. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} *"Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."*[1200] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse bu onun için hayırdır. Resûlullah (sav) nafile olarak (gönlünden koparak) bunu yaptı. Bu onun yaptığı sünnetlerdendi." **[2/728]**

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Bu sözün mânası şudur: Kim gönül rızası ile bir hayır yapar da umre yaparsa demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٣٦٨] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} «مَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَاعْتَمَرَ فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ؛ قَالَ: فَالْحَجُّ فَرِيضَةٌ، وَالْعُمْرَةُ تَطَوُّعٌ، لَيْسَتِ الْعُمْرَةُ وَاجِبَةً عَلَى أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ.»

2368. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ} *"Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir."*[1201] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Her kim de gönlünden koparak bir umre yaparsa şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verir. Hac farzdır. Umre ise nafiledir. Umre insanlardan hiçbiri üzerine farz değildir."

1200 Bakara 2/158.
1201 Bakara 2/158.

[BAKARA SÛRESİ 159. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ﴾

"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder." **(Bakara 2/159)**

1. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} "İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya!"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya!"* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ} "İndirdiğimiz apaçık delilleri gizleyenler var ya!"

Allah Teâlâ; {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri gizleyenler var ya!"*[1202] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yahudi âlimler ve din adamları ve Hıristiyan âlimler Muhammed'in (sav) durumu (onun hak peygamber olarak geleceğini) yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları halde insanlardan gizleyenler ve ona tâbi olmayı terk edenler."

b. {الْبَيِّنَاتِ} "Apaçık delilleri"

Âyette geçen {الْبَيِّنَاتِ} *"apaçık delilleri"*[1203] şanı yüce olan Allah'ın Muhammed'in (sav) peygamberliği, gönderilmesi ve özellikleri hakkında açıkladığı şeylerdir ki Allah, Tevrat ve İncil'de onlara iman edenlerin yanlarındaki bu kitaplarda onun özelliklerini bulduklarını haber vermiştir.

1202 Bakara 2/159.
1203 Bakara 2/159.

c. {الْهُدَى} "Hidâyet"

Yine şanı yüce olan Allah {الْهُدَى} *"hidâyet"*[1204] kelimesiyle şunu kastetmektedir: "Yahudi ve Hıristiyanlara Muhammed'in durumu hakkında peygamberlerine indirdiği, kitaplarda açıkladığı şeylerdir."

Ardından şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: "İnsanlardan Muhammed'in (sav) nübüvveti ve onunla gönderdiği dinin sıhhatini kitaplarında açıkladığını gizleyenler ve benim bunun insanlara beyânım ve peygamberlerine indirdiğim kitapta onlara açıklamam olduğunu bildikleri halde onlara bunu haber vermeyenler var ya!

{أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}

"İşte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder." [1205] **[2/729]**

Bu konudaki şu rivayetlerde olduğu gibi:

d. Nüzûl Sebebi

[٢٣٦٩] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ،؛ وَحَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ، مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، أَوْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «سَأَلَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ أَخُو بَنِي سَلَمَةَ، وَسَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ أَخُو بَنِي عَبْدِ الْأَشْهَلِ، وَخَارِجَةُ بْنُ زَيْدٍ أَخُو بَنِي الْحَارِثِ بْنِ الْخَزْرَجِ، نَفَرًا مِنْ أَحْبَارِ يَهُودَ قَالَ أَبُو كُرَيْبٍ: عَمَّا فِي التَّوْرَاةِ، وَقَالَ ابْنُ حُمَيْدٍ عَنْ بَعْضِ، مَا فِي التَّوْرَاةِ فَكَتَمُوهُمْ إِيَّاهُ، وَأَبَوْا أَنْ يُخْبِرُوهُمْ، عَنْهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِيهِمْ: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}.»

2369. Bize Ebû Küreyb'in Yunus b. Bükeyr, İbn Humeyd, Seleme bunların hepsi Muhammed b. İshâk, Zeyd b. Sâbit'in azatlısı Muhammed

---

1204 Bakara 2/159.
1205 Bakara 2/159.

b. Ebî Muhammed, Saîd b. Cübeyr veya İkrime'den rivayet ettiğine göre İbn Abbas şöyle demiştir: "Muâz b. Cebel, Benî Seleme'nin kardeşi, Sa'd b. Muâz, Benî Abduleşhel'in kardeşi, Hârice b. Zeyd, Benî Hâris b. Hazrec'in kardeşi Yahudi din adamlarından bir gruba onların gizledikleri -Ebû Küreyb'in rivayetine göre, Tevrat'taki (Hz. Peygamber'in) vasıflarından, İbn Humeyd'in rivayetine göre ise Tevrat'taki vasıflarını sordular. Onlar bu konular hakkında kendilerine bilgi vermekten kaçındılar. Bunun üzerine şanı yüce olan Allah;

{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}

'*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder.*'[1206] âyetini indirdi."[1207]

[٢٣٧٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ «{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى} قَالَ: هُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ.»

2370. Bana Muhammed b. Amr'ın Ebû Âsım, İsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى} "*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti onları gizleyenler var ya!*"[1208] âyetinde kastettiği kimselerin Ehl-i Kitap olduğunu söylemiştir."

[٢٣٧١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2371. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletmiştir.

1206 Bakara 2/159.

1207 Bk. İbn Hişâm, *Sîretü İbn Hişâm*, 1/551; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/268 (1439); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/161; Türkî, 2/730.

1208 Bakara 2/159.

[٢٣٧٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى} قَالَ «كَتَمُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ، فَكَتَمُوهُ حَسَدًا وَبَغْيًا.»

2372. Bana Müsennâ'nın, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah'ın{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti Kitap'ta gizleyenler var ya!"*[1209] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "(Yahudi din adamları) yanlarındaki Tevrat'ta yazılı olarak buldukları halde (hasetleri ve düşmanlıkları nedeniyle Muhammed'in (sav) hak bir peygamber olarak geleceğini) gizlediler."[1210] **[2/730]**

[٢٣٧٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} «أُولَئِكَ أَهْلُ الْكِتَابِ كَتَمُوا الْإِسْلَامَ وَهُوَ دِينُ اللَّهِ، وَكَتَمُوا مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُمْ يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْإِنْجِيلِ.»

2373. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya..."* âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bunlar Allah'ın dini olan İslâm'ı ve yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları halde Muhammed'i (sav) (hak bir peygamber olarak geleceğini) gizleyen Yahudi ve Hıristiyanlardır."[1211]

[٢٣٧٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} زَعَمُوا أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْيَهُودِ كَانَ لَهُ صَدِيقٌ مِنَ الْأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ ثَعْلَبَةُ بْنُ غَنَمَةَ، قَالَ لَهُ: هَلْ تَجِدُونَ مُحَمَّدًا عِنْدَكُمْ؟ قَالَ: لَا. قَالَ: مُحَمَّدٌ «الْبَيِّنَاتُ»

1209 Bakara 2/159.
1210 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/268 (1441); Türkî, 2/730.
1211 İbn Sa'd, 1/362, 363; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/161; Türkî, 2/731.

2374. Bana Musa'nın Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya..."*[1212] âyetinin tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onlar Yahudilerden bir adamın Ensar'dan Sa'lebe b. Ğaneme adında bir arkadaşı olduğunu ileri sürdüler. O, Yahudi arkadaşına,

'Siz yanınızdaki kitapta Muhammed'i (sav) peygamber olarak buluyor musunuz?' diye sordu. O da,

'Hayır' dedi. Bunun üzerine Sa'lebe, 'Muhammed (sav) 'الْبَيِّنَاتُ'dır (Onun peygamber olarak geleceğinin delilleridir)' dedi."[1213]

e. {مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} "İnsanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra"

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Şanı yüce olan Allah; {مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ} *"İnsanlara Kitap'ta açıklamamızdan sonra..."*[1214] sözünde (geçen insanlar ile) insanlardan bir kısmını kastetmektedir. Çünkü Muhammed'in (sav) peygamberliği, özellikleri ve gönderileceği sadece Ehl-i Kitap tarafından bilinmektedir, bu nedenle Allah Teâlâ sadece onları kastetmiştir. Allah Teâlâ kitabla da Tevrat ve İncil'i kastetmektedir. Bu âyet her ne kadar bazı kimseler hakkında hususî olarak inmiş olsa da bununla Allah'ın insanlara açıklanmasını emrettiği şeyi bilerek gizleyen herkes kastedilmiştir. Bu söz Resûlullah'tan (sav) nakledilen haberin bir benzeridir. O şöyle demiştir:

(مَنْ سُئِلَ عَنْ عِلْمٍ يَعْلَمُهُ فَكَتَمَهُ أُلْجِمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِلِجَامٍ مِنْ نَارٍ)

"Kim bildiği bir ilim konusunda sorulur da onu gizlerse kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur."[1215]

1212 Bakara 2/159.

1213 İbn Sa'd, 1/362, 363; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/162; Türkî, 2/731.

1214 Bakara 2/159.

1215 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/17 (7571); Ebû Dâvûd (3658); Tirmizî (2649); İbn Mâce (261, 264, 266) Ebû Hüreyre'den nakletmişlerdir. Türkî, 2/731.

Ebû Hüreyre şöyle diyordu:

[٢٣٧٥] حَدَّثَنَا بِهِ، نَصْرُ بْنُ عَلِيٍّ الْجَهْضَمِيُّ، قَالَ: ثَنَا حَاتِمُ بْنُ وَرْدَانَ، قَالَ: ثَنَا أَيُّوبُ السِّخْتِيَانِيُّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ «لَوْلَا آيَةٌ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَا حَدَّثْتُكُمْ، وَتَلَا: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}.»

2375. Bize Nasr b. Ali el-Cahdamî'nin Hâtim b. Verdân, Eyyûb es-Sahtiyânî tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre; "Yüce Allah'ın kitabındaki bir âyet olmasaydı hiç kimseye hiçbir hadis aktarmazdım." dedi ve; {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyetin kendisi olan âyetleri insanlara biz kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya Allah onlara mutlaka lanet eder. Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler."*[1216] âyetini okudu.[1217]

[٢٣٧٦] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللَّهِ بْنُ رَاشِدٍ، عَنْ يُونُسَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ، قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ، «لَوْلَا آيَتَانِ أَنْزَلَهُمَا اللَّهُ فِي كِتَابِهِ مَا حَدَّثْتُ شَيْئًا: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ. وَالْآيَةُ الْأُخْرَى: {وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

2376. Bana Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem, Ebû Zür'a, Vehbullah b. Râşid, Yunus, İbn Şihâb, İbnü'l-Müseyyeb tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebû Hüreyre, "Yüce Allah'ın kitabındaki bir âyet olmasaydı hiç kimseye hiçbir hadis aktarmazdım." dedi ve: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyetin kendisi olan âyetleri insanlara biz*

1216 Bakara 2/159.

1217 Bk. Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/64; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 2/362, 363; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (7276); Müslim (2492); Ayrıca bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163; Türkî, 2/732.

kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya Allah onlara mutlaka lanet eder. Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler."[1218] âyetini sonuna kadar okudu. Yine bir başka âyet olan {وَإِذْ أَخَذَ اللهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ} *"Hani Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu (Kitab'ı) mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz.' diye sağlam söz almıştı."*[1219] âyetini okudu. [1220]

2. {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} "İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ;

{أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}

"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."[1221] sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah kitaplarında onlara açıkladıktan sonra Allah'ın, Muhammed'in (sav) peygamberliği, özellikleri, dini ve onun hak olduğu konusunda indirdiği şeyleri gizleyen bunlar var ya! İşte Allah bunu gizlemeleri ve insanlara açıklamayı terk etmeleri nedeniyle onlara lanet eder."

a. اللَّعْنَةُ Kelimesi

اللَّعْنَةُ kelimesi الْفَعْلَةُ veznindedir. Allah'ın lanet ettiği kimse; dışladığı, uzaklaştırdığı ve def ettiği kimse demektir. Lanetin aslı "kovmak" demektir.

Tıpkı Şemmâh b. Dırâr'ın söylediği ve suyu kendisine geleni (bir kurdu) zikrettiği şu sözünde olduğu gibi:

1218 Bakara 2/159.
1219 Âl-i İmrân 3/187.
1220 Bk. Müslim (2493). Ayrıca bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/268 (1440); Türkî, 2/732.
1221 Bakara 2/159.

ذَعَرْتُ بِهِ الْقَطَا وَنَفَيْتُ عَنْهُ ... مَقَامَ الذِّئْبِ كَالرَّجُلِ اللَّعِينِ

(Gizlice suya gelip başına yerleşmek isteyen) Kurdu bağırtlak kuşuyla korkuttum ve onu kovup uzaklaştırdım

Onun durumu tıpkı kavminden kovulmuş adam gibiydi[1222]

Şâir bu sözüyle kovulmuş kurdun durumunu kastetmektedir. Burada kınanmışlık, kurdun özelliğidir. O, kurdun sudan kovulmuş konumuyla kavminden kovulmuş bir adamın konumunu kastetmektedir.

Bu izahlara göre âyetin mânası şöyledir: "Onlar Allah'ın kendilerini bulundukları konumdan ve rahmetinden kovduğu kimselerdir. Allah lanet edenlerin de onları lanetlemesini istemektedir. Çünkü Âdemoğlunun laneti ve Allah'ın diğer yarattıklarından lanet edenlerin laneti اللَّهُمَّ الْعَنْهُ 'Allah'ım ona lanet et!' demeleridir. Her ne kadar lanetin mânası açıkladığımız üzere dışlamak ve uzaklaştırmak olsa da Allah'ın uzaklaştırması rahmetinden uzaklaştırmasıdır."

Biz şöyle deriz: Açıkladığımız üzere lanetçilerin laneti Rablerinden onlara lanet etmesini istemeleri ve لَعَنَهُ اللهُ veya عَلَيْهِ لَعْنَةُ اللهِ sözleridir. Çünkü Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş ve Yakub b. İbrahim bana şu rivayeti nakletmişlerdir:

[٢٣٧٧] مُحَمَّدَ بْنَ خَالِدِ بْنِ خِدَاشٍ، وَيَعْقُوبَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ، حَدَّثَانِي قَالَا ثَنَا إِسْمَاعِيلُ ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} لِلَّاعِنُونَ: الْبَهَائِمُ، قَالَ إِذَا أَسْنَتَتِ السَّنَةُ، قَالَتِ الْبَهَائِمُ: هَذَا مِنْ أَجْلِ عُصَاةِ بَنِي آدَمَ، لَعَنَ اللَّهُ عُصَاةَ بَنِي آدَمَ.»

2377. Bana Muhammed b. Hâlid b. Hıdâş ve Yakub b. İbrahim'in, İsmail b. Uleyye, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiklerine göre Mücâhid, Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1223] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "{لِلَّاعِنُونَ} *'Bütün lanet etme konumunda*

1222 Şemmâh, *Dîvânu Şemmâh*, s. 321; Türkî, 2/732.
1223 Bakara 2/159.

olanlar"[1224] hayvanlardır. Kuraklık ve kıtlık olduğu zaman hayvanlar: 'Bütün bunlar insanlardan isyankâr olan kişiler yüzündendir. Allah isyankâr insanlara lanet etsin!' diyerek lanet ederler."[1225]

b. Allah'ın Lanet Edenlerle Kimi Kastettiği

Bundan başka, müfessirler şanı yüce olan Allah'ın lanet edenlerle kimi kastettiği konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: "Allah bununla yeryüzündeki hayvanları ve böcekleri kastetmektedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٧٨] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ «تَلْعَنُهُمْ دَوَابُّ الْأَرْضِ وَمَا شَاءَ اللَّهُ مِنَ الْخَنَافِسِ وَالْعَقَارِبِ تَقُولُ: نُمْنَعُ الْقَطْرَ بِذُنُوبِهِمْ.»

2378. Bize Muhammed b. Humeyd'in, Cerîr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid şöyle demiştir: "İnsanlara yeryüzündeki hayvanlar lanet ederler. Hatta Allah'ın izin verdiği böcekler ve akrepler bile 'İnsanların günahları yüzünden yağmurdan mahrum bırakıldık' derler."[1226] **[2/733]**

[٢٣٧٩] حَدَّثَنَا ابْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} قَالَ دَوَابُّ الْأَرْضِ: الْعَقَارِبُ وَالْخَنَافِسُ يَقُولُونَ: مُنِعْنَا الْقَطْرَ بِخَطَايَا بَنِي آدَمَ.»

2379. Bize İbn Beşşâr'ın Abdurrahman, Süfyân, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte*

1224 Bakara 2/159.

1225 Bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen* (Tefsîr-236); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/269 (1446); Türkî, 2/733.

1226 Bk. Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 3/286; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen* (Tefsîr-237); İbn Ebi'd-Dünyâ, *el-Ukûbât*, (271); Taberânî, *ed-Duâ* (955); Türkî, 2/734.

onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."[1227] sözü hakkında şöyle demiştir: "İnsanlara yeryüzündeki hayvanlar lanet ederler. Hatta akrepler ve böcekler bile 'Âdemoğlunun günahları yüzünden yağmurdan mahrum bırakıldık' derler."[1228]

[٢٣٨٠] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا حَكَّامٌ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} قَالَ «تَلْعَنُهُمُ الْهَوَامُّ وَدَوَابُّ الْأَرْضِ تَقُولُ: أُمْسِكَ الْقَطْرُ عَنَّا بِخَطَايَا بَنِي آدَمَ.»

2380. Bize İbn Humeyd'in Hakkâm, Amr, Mansûr tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1229] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "İnsanlara yeryüzündeki böcekler ve hayvanlar lanet ederek 'Âdemoğlunun günahları yüzünden yağmurdan mahrum bırakıldık' derler."[1230]

[٢٣٨١] حَدَّثَنَا مُشْرِفُ بْنُ أَبَانَ الْخَطَّابِ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: ثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ: {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ}. قَالَ «يَلْعَنُهُمْ كُلُّ شَيْءٍ حَتَّى الْخَنَافِسُ وَالْعَقَارِبُ يَقُولُونَ: مُنِعْنَا الْقَطْرُ بِذُنُوبِ بَنِي آدَمَ.»

2381. Bana Müşrif b. Ebân el-Hattâb el-Bağdâdî'nin, Vekî', Süfyân, Husayf tarikiyle rivayet ettiğine göre İkrime, Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1231] sözü hakkında şöyle demiştir: "İnsanlara yeryüzündeki her şey lanet eder. Hatta böcekler ve akrepler bile 'Âdemoğlunun günahları yüzünden yağmurdan mahrum bırakıldık' derler."[1232]

1227 Bakara 2/159.

1228 Bk. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîru Süfyân*, s. 53; Beyhakî, *Şu'abü'l-Îmân* (3317); Türkî, 2/734.

1229 Bakara 2/159.

1230 Bk. İbnü'l-Mukri', *el-Mu'cem* (738); Türkî, 2/734.

1231 Bakara 2/159.

1232 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/269 (1447); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/162; Türkî, 2/734.

[٢٣٨٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} قَالَ: اللَّاعِنُونَ: الْبَهَائِمُ.»

2382. Bana Muhammed b. Amr'ın, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1233] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "{اللَّاعِنُونَ} *'Bütün lanet etme konumunda olanlar'*[1234] hayvanlardır."

[٢٣٨٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ «{وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} الْبَهَائِمُ تَلْعَنُ عُصَاةَ بَنِي آدَمَ حِينَ أَمْسَكَ اللَّهُ عَنْهُمْ بِذُنُوبِ بَنِي آدَمَ الْمَطَرَ فَتَخْرُجُ الْبَهَائِمُ فَتَلْعَنُهُمْ.»

2383. Bana Müsennâ'nın Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1235] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "{اللَّاعِنُونَ} *'Bütün lanet etme konumunda olanlar'*[1236] hayvanlardır. Allah günahları yüzünden insanları kuraklık ve kıtlıkla cezalandırdığı zaman hayvanlar çıkarlar ve onlara lanet ederler."[1237] **[2/734]**

[٢٣٨٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ «{أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} الْبَهَائِمُ: الْإِبِلُ، وَالْبَقَرُ، وَالْغَنَمُ، فَتَلْعَنُ عُصَاةَ بَنِي آدَمَ إِذَا أَجْدَبَتِ الْأَرْضُ.»

2384. Bana Yunus b. Abdila'lâ'nın, İbn Vehb, Müslim b. Hâlid, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1238] sözünün tefsiri hakkında şöyle

---

1233 Bakara 2/159.
1234 Bakara 2/159.
1235 Bakara 2/159.
1236 Bakara 2/159.
1237 Bk. Saîd b. Mansûr, *es-Sünen* (Tefsîr-236); Türkî, 2/735.
1238 Bakara 2/159.

demiştir: "Yeryüzünde kuraklık olduğu zaman deve, inek ve koyun gibi hayvanlar insanların asilerine lanet ederler."[1239]

Eğer bir kimse şöyle derse: "Allah'ın {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1240] sözündeki lanet edenlere böcekler, akrepler ve bunun dışındaki yeryüzünün hayvanları anlamı verenlerin bu sözlerinin anlamı nedir? Biliyorsun ki Araplar insanlar dışında hayvan türlerini ifade eden kelimeleri olan çoğul yaptıkları zaman burada söylenilenlerden farklı olarak bunu 'yâ' ve 'nûn' olmadan veya 'vâv' ve 'nûn' olmadan 'tâ' ile çoğul yaparlar ve اللَّاعِنَاتُ ve buna benzer şekilde söylerler."

Buna şöyle cevap verilir: Durum eğer senin dediğin gibi olsaydı Araplar âdetleri üzere, hayvanları ya da onun dışındaki şeylerin sıfatlarını (özelliklerini) söyleyeceklerinde -çoğul hükmündeki şeylerde "tâ" ile veya insanların erillerinin çoğulu (cemi müzekker) dışındaki şeylerden olduğu halde- insanların sıfatlarından olan şeylerle onların erillerinin çoğulunu (cemi müzekker) getirerek (insanlar dışındaki varlıkları da onları vasfettikleri gibi) vasfederler. Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın

{وَقَالُوا لِجُلُودِهِمْ لِمَ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا}

"Onlar derilerine, 'Niçin aleyhimize şahitlik ettiniz?' derler."[1241] hitabında olduğu gibi. İnsanlar burada derilerine hitapta bulunduğu zaman Âdemoğlunun erkeklerinin çoğuluyla kendilerine hitap ettiği gibi hitap etmiş ve onlarla konuşmuştur. Yine;

{يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ}

"Karınca, 'Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin.' dedi."[1242] sözünde ve,

1239 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/270 (1448); Türkî, 2/735.
1240 Bakara 2/159.
1241 Fussilet 41/21.
1242 Neml 27/18.

{وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ}

"(Hani Yûsuf, babasına 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız) Güneşi ve ayı gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı.'"[1243] sözünde olduğu gibi.[1244] **[2/735]**

2- Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Şanı yüce olan Allah{وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *'Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder.'*[1245] sözüyle melekleri ve müminleri kastetmiştir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٨٥] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} قَالَ: يَقُولُ اللَّاعِنُونَ مِنْ مَلَائِكَةِ اللَّهِ وَمِنَ الْمُؤْمِنِينَ.»

2385. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1246] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Lanet edenler, Allah'ın melekleri ve müminlerdir."

[٢٣٨٦] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ «{وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} الْمَلَائِكَةُ.»

2386. Bize Hasan b. Yahyâ'nın Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1247] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Bunlar meleklerdir."

[٢٣٨٧] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، «قَالَ اللَّاعِنُونَ مِنْ مَلَائِكَةِ اللَّهِ وَالْمُؤْمِنِينَ.»

1243 Yûsuf 12/4.
1244 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/269 (1445); Türkî, 2/736.
1245 Bakara 2/159.
1246 Bakara 2/159.
1247 Bakara 2/159.

2387. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, o babasından rivayet ettiğine göre Rebî' b. Enes âyette bahsedilen lanet edenlerin melekler ve müminler olduğunu söylemiştir.

3- Diğer bazıları ise şöyle demişlerdir: "Allah bu âyetteki lanet edenlerden insanlar ve cinler dışındaki bütün varlıkları kastetmektedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٨٨] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} قَالَ: قَالَ الْبَرَاءُ بْنُ عَازِبٍ، «إِنَّ الْكَافِرَ إِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ أَتَتْهُ دَابَّةٌ كَأَنَّ عَيْنَيْهَا قِدْرَانِ مِنْ نُحَاسٍ مَعَهَا عَمُودٌ مِنْ حَدِيدٍ، فَتَضْرِبُهُ ضَرْبَةً بَيْنَ كَتِفَيْهِ فَيَصِيحُ فَلَا يَسْمَعُ أَحَدٌ صَوْتَهُ إِلَّا لَعَنَهُ، وَلَا يَبْقَى شَيْءٌ إِلَّا سَمِعَ صَوْتَهُ، إِلَّا الثَّقَلَيْنِ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ.»

2388. Bana Musa'nın, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1248] sözünün tefsiri hakkında şöyle der: "Berâ b. Âzib şöyle der: 'Kâfir kabrine konduğu zaman yanına, gözleri bakırdan iki kazan gibi olan ve elinde demirden sütun bulunan bir mahlûk gelir. İki omzunun arasına öyle bir darbe indirir ki feryadını duyan herkes ona lanet eder. İnsanlar ve cinler dışında bütün mahlûkat onun bu feryadını işitir."[1249] **[2/736]**

[٢٣٨٩] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ، ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ، ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} قَالَ «الْكَافِرُ إِذَا وُضِعَ فِي حُفْرَتِهِ ضُرِبَ ضَرْبَةً بِمَطْرَقٍ فَيَصِيحُ صَيْحَةً يَسْمَعُ صَوْتَهُ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا الثَّقَلَيْنِ الْجِنَّ، وَالْإِنْسَ فَلَا يَسْمَعُ صَيْحَتَهُ شَيْءٌ إِلَّا لَعَنَهُ.»

1248 Bakara 2/159.

1249 Bu hadis uzunca olan Berâ hadisinin bir bölümüdür. Tayâlisî, *Müsned*'inde (789) de nakletmiştir. İleride İbrahim sûresi 27. âyetin tefsirinde tekrar gelecektir; Türkî, 2/736.

2389. Bize Müsennâ'nın İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle rivayet ettiğine göre Dahhâk, Allah'ın {أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ} *"İşte onlara hem Allah lanet eder, hem de bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1250] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Kâfir kabrine konulduğu zaman balyozla kendisine öyle bir vurulur ki insanlar ve cinler dışında feryadını herkes işitir. Onun bu sesini işiten her şey de ona lanet eder."[1251]

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Sıhhati bakımından bize göre bu görüşlerin en doğru olanı âyette geçen lanet edenlerin {اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1252] melekler ve müminler olduğunu söyleyenin görüşüdür. Çünkü şanı yüce olan Allah kâfirleri, Allah'ın, meleklerin ve insanların hepsinin lanetinin üzerlerine helâl olmakla nitelemiş ve şanı yüce olan Allah onlar hakkında şöyle buyurmuştur:

{إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ
لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ}

"Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üstünedir."[1253]

Şanı yüce olan Allah'ın, lanetinin üzerine indiğini haber verdiği diğer bir gruba olan laneti bunun gibi olup bunlar; Allah'ın indirdiği apaçık delilleri ve hidâyeti kendilerine açıkladıktan sonra onları insanlardan gizleyenlerdir. İşte Allah'ın bu laneti ve lanetlerinin küfre düşüp kâfirler olarak ölenlere helâl olduğunu haber verdiklerinin laneti olup bunlar âyetteki {اللَّاعِنُونَ} *"Bütün lanet etme konumunda olanlar lanet eder."*[1254] diye ifade edilendir. Çünkü her iki grupta (yani birincisi açıklamaları gerekeni gizleyenler ve kâfir olanlar, ikincisi de küfre düşüp küfrü üzere kâfir olarak ölenler) tamamen küfür ehlidir.

Âyette geçen lanet edenlerin; böcekler, akrepler ve buna benzer yeryüzündeki hayvanlar ve haşereler olduğunu söyleyenlerin görüşüne gelince bunun gerçekliği ancak Allah'ın onların fiillerinden ve sözlerinden

---

1250 Bakara 2/159.
1251 Bk. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/162; Türkî, 2/736.
1252 Bakara 2/159.
1253 Bakara 2/161.
1254 Bakara 2/159.

olduğuna dair delil olacak bir haber vermesiyle ancak bilinir. Bu konuda Peygamber'den (sav) bu böyledir denilecek bir haber yoktur. **[2/737]**

Bu konudaki açıklamalar bu şekilde olunca onların söyledikleri konusunda doğru olan şöyle demektir: Allah'ın kitabının zâhirinde bu görüşün tersine delil mevcut olup o da (yukarıda) açıkladığımız şeydir. Eğer hayvanların ve sair canlıların Allah'ın kitabında Muhammed'in özellikleri, nitelikleri ve nübüvveti hakkında indirdiği şeyleri bildikleri halde gizleyenleri lanetlemesi caiz olsaydı yine bunlarla beraber bütün zalimleri yalanlaması da caiz olurdu. Ancak şu var ki Allah'ın lanet edenlerle hayvanları, böcekleri ve yeryüzünün diğer canlılarını kastettiğini söyleyerek âyetin kesin şahitliğini yok saymak caiz değidir ve bu konuda sahih bir hadis de yoktur. Allah'ın kitabından aktardığımız âyet de bunun aksine işaret etmektedir.

[BAKARA SÛRESİ 160. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ﴾

"Tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim." **(Bakara 2/160)**

1. {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim"* sözünün tefsiri:

Allah Teâlâ bu sözüyle şunu kastetmektedir: "Allah ve lanetçiler insanlardan Peygamber'in (sav) nübüvveti, nitelikleri, Allah'ın indirdiği ve insanlara açıkladığı kitaptaki vasıflarını gizleyenlere lanet etmektedirler. Ancak onlardan gizlemekten geri duran, tevbe edip imanla Muhammed'e (as) dönen, onu ve nübüvvetini kabul eden ve onun Allah'tan getirdiği şeyleri tasdik edenler müstesna. Yine bununla birlikte Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplardaki uyulmasını emrettiği vahiyleri açıklamayı kabul eden ve sâlih amellerle ve razı olacağı şeylerle Allah'a yaklaşarak kendi durumunu düzelten ve Allah'ın peygamberlerine indirdiği ve kitaplarında kendilerinden söz aldığı gibi vahyinden öğrendiği şeyleri açıklamayı kabul eden ve onu gizlemeyip açıklayanlar bunun dışındadır.

a. {فَأُولَئِكَ} "onlar"

{فَأُولَئِكَ} *"onlar"*[1255] yani açıkladığım bu şeyleri yapan kimseler işte onlar tövbelerini kabul ettiğim, bana itaate ve hoşnut olduğum şeylere yönelenlerden kıldığım kimselerdir." **[2/738]**

b. {وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} "Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim."[1256]

Ardından şanı yüce olan Allah şöyle buyurmuştur: {وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *"Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim."*[1257]

Ben, benden ayrılan kullarımın kalbini kendime yöneltirim. Bana itaatten yüz çevirdikten sonra onu, beni sevmeyi arzu etmeye geri döndürürüm. Ben, bana yönelmelerinden sonra bu yönelenlere merhamet eder, onları affıma gark ederim ve onlara olan rahmetimin lütfuyla benim ve onlar arasındaki işledikleri en büyük günahlarını bağışlarım.

c. Kesin Olarak Tevbe Edene Nasıl Tevbe Edilir (Tevbesi Kabul Edilir?)

Eğer bir kimse şöyle derse: "Kesin olarak tevbe edene nasıl tevbe edilir (tevbesi kabul edilir?) Allah'ın;

1255 Bakara 2/160.
1256 Bakara 2/160.
1257 Bakara 2/160.

{إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ}

'Tevbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır. Çünkü ben onların tevbelerini kabul ederim. Zira ben tevbeleri çok kabul edenim, çok merhamet edenim.'[1258] sözünün anlamı nedir? Tevbe eden yalnızca tevbesi kabul edilen midir? Ya da tevbesi kabul edilen mi tevbe edendir?"

Şöyle cevap verilir: Bu biri olmadan diğerinin olmayacağı şeylerdendir. Şöyle denilmesi de aynıdır: "Ancak tövbesi kabul edilenler tövbe edenlerdir." Veya şöyle denilir: "Ben sadece tövbe edenlerin tövbesini kabul ederim." Biz bu kitabımızda daha önce bir benzerinin geçtiği yerde bunu açıkladık. Burada tekrar etmek istemiyoruz.[1259]

1- Bizim bu konuda söylediklerimizin bir benzerini müfessirler de söylemişlerdir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٩٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا} يَقُولُ «أَصْلَحُوا فِيمَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ اللَّهِ، وَبَيَّنُوا الَّذِي جَاءَهُمْ مِنَ اللَّهِ، فَلَمْ يَكْتُمُوهُ، وَلَمْ يَجْحَدُوا بِهِ: {فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ}.»

2390. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا} *"Tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır."*[1260] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah ile kendileri arasındaki konularda kendilerini ıslah edenler ve Allah'tan kendilerine geleni gizlemeyip insanlara açıklayan ve onu inkâr etmeyenler var ya işte {فَأُولَئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ} *'Ben onların tövbelerini kabul ederim. Zira ben tövbeleri çok kabul edenim, çok, merhamet edenim.'*[1261]"[1262]

1258 Bakara 2/160.
1259 Bk. Türkî, 2/472; 2/739.
1260 Bakara 2/160.
1261 Bakara 2/160.
1262 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/270 (1450); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163; Türkî, 2/735.

[٢٣٩١] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا} قَالَ «بَيَّنُوا مَا فِي كِتَابِ اللَّهِ لِلْمُؤْمِنِينَ وَمَا سَأَلُوهُمْ عَنْهُ مِنْ أَمْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهَذَا كُلُّهُ فِي يَهُودَ.»

2391. Bana Yunus'un İbn Vehb tarikiyle rivayet ettiğine göre İbn Zeyd, Allah'ın {إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُوا} *"Tövbe edip durumlarını düzeltenler ve gerçeği açıkça ortaya koyanlar (lanetlenmekten) kurtulmuşlardır."*[1263] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah'ın kitabında olanları inananlara açıklayanlar ve onların kendilerine Peygamber'in (sav) durumu hakkında sorduklarına cevap verenler işte bunların hepsi Yahudilerdir." **[2/739]**

2- Müfessirlerden bazıları Allah'ın {وَبَيَّنُوا} *"Gerçeği açıkça ortaya koyanlar."*[1264] sözünün sadece tövbeyi içten amellerle ortaya koyanlar olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Kur'ân'ın zâhiri bunun tersine bir delildir. Çünkü bu topluluk bu âyette şanı yüce olan Allah'ın Muhammed'in (sav) durumu ve dini hakkında kendilerine indirdiği ve kitabında açıkladığı şeyleri gizlemelerinden dolayı kınanmıştır. Sonra da şanı yüce olan Allah onlardan Muhammed'in (sav) peygamberliğini ve dinini açıklayanları istisna etmiş bunu inkâr edip gizledikten sonra da tövbe edenleri Allah'ın ve lanet edenlerin lanetinin dışına çıkarmıştır. Buradaki kınama, tövbeyi ihlaslı amelle açıklamayı/ortaya koymayı terk etmek hakkında değildir.

d. Allah'ın İndirdiği Apaçık Delilleri ve Hidâyeti İnsanlara Kitapta Açıkladıktan Sonra Onu Gizleyenlerden İstisna Kıldığı Kimseler

Allah'ın indirdiği apaçık delilleri ve hidâyeti insanlara kitapta açıkladıktan sonra onu gizleyenlerden istisna kıldığı kimseler Abdullah b. Selâm ve Ehl-i Kitap'tan Müslüman olup da İslâm'ı güzel olan ve Resûlullah'a (sav) tâbi olan kimselerdir.

1263 Bakara 2/160.
1264 Bakara 2/160.

[BAKARA SÛRESİ 161. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ﴾

***"Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üstünedir."* (Bakara 2/161)**

1. {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} "Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üstünedir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *"Fakat âyetlerimizi inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üstünedir."* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} "Fakat inkâr etmişler"

Şanı yüce olan Allah {إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا} *"Fakat inkâr etmişler"*[1265] sözüyle şunu kastetmektedir: "Yahudilerden, Hıristiyanlardan, diğer din mensuplarından ve putperest müşriklerden Muhammed'in (sav) nübüvvetini inkâr edenler ve onu yalanlayanlar...

b. {وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ} "Ve kâfir olarak ölmüşlere gelince..."

{وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ} *"Ve kâfir olarak ölmüşlere gelince."*[1266] Yani bu inkârları ve Muhammed'i (sav) yalanlamaları üzere ölenler var ya!

c. {أُولَئِكَ} "Onlar"

Buradaki {أُولَئِكَ} *"onlar"*[1267] sözüyle inkâr edip de kâfirler olarak ölenleri kastetmektedir.

1265 Bakara 2/161.
1266 Bakara 2/161.
1267 Bakara 2/161.

d. {عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ} "Allah'ın laneti onların üstünedir."

{عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ} *"Allah'ın laneti onların üstünedir."*[1268] Allah onları rahmetinden kovmuş ve uzaklaştırmıştır.

e. {وَالْمَلَائِكَةِ} "Ve melekler"

{وَالْمَلَائِكَةِ} *"Ve melekler"*[1269] yani bütün melekler ve insanlar ona lanet etmiştir. Meleklerin ve insanların laneti yalnızca şu sözleridir: "Allah'ın laneti onların üzerine olsun." Biz daha önce geçtiği yerde lanetin mânasını açıkladık. Burada tekrara gerek duymuyorum.[1270]

Eğer bir kimse şöyle derse: "Muhammed'i (sav) inkâr ederek ölen birisinin üzerine bütün insanların laneti nasıl olur. Oysa biliyorsun ki Muhammed'i (sav) inkâr edenler, ona iman eden ve onu tasdik edenlerden daha çok ümmetlerden bir zümredir?"

Ona şöyle cevap verilir: Bunun mânası senin düşündüğünün tersine bir mânadır.

f. {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} 'Bütün insanların (laneti)'

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf etmişlerdir:

1- Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: "Allah {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *'Bütün insanların (laneti)'*[1271] sözüyle diğer insanlar dışında kendisine ve Peygamberi'ne iman edenleri özellikle kastetmektedir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٩٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: «{وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} يَعْنِي بِالنَّاسِ أَجْمَعِينَ: الْمُؤْمِنِينَ.»

2392. Bize Bişr b. Muâz'ın Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde, Allah'ın {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *'Bütün insanların (laneti)'*[1272]

1268 Bakara 2/161.
1269 Bakara 2/161.
1270 Bk. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/270 (1450); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163; Türkî, 2/735.
1271 Bakara 2/161.
1272 Bakara 2/161.

sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *'Bütün insanların (laneti)'*[1273] sözüyle müminleri kastetmektedir."[1274]

[٢٣٩٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} يَعْنِي بِالنَّاسِ أَجْمَعِينَ: الْمُؤْمِنِينَ.»

2393. Bana Müsennâ'nın İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *"Bütün insanların (laneti)"*[1275] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Allah {وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *'Bütün insanların (laneti)'*[1276] sözüyle müminleri kastetmektedir." **[2/741]**

2- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Bilakis bu âyette kastedilen, kâfirin kıyamet günü şahitlerin başlarında durdurulup (onların huzurunda) bütün insanların onlara lanet etmesidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٣٩٤] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، «أَنَّ الْكَافِرَ، يُوقَفُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَلْعَنُهُ اللَّهُ، ثُمَّ تَلْعَنُهُ الْمَلَائِكَةُ، ثُمَّ يَلْعَنُهُ النَّاسُ أَجْمَعُونَ.»

2394. Bana Ammâr'dan, İbn Ebî Ca'fer, babası, Rebî' tarikiyle rivayet edildiğine göre Ebü'l-Âliye şöyle demiştir: "Kâfir kıyamet günü (insanların huzurunda) durdurulur. Allah ona lanet eder. Sonra melekler lanet eder. Sonra da bütün insanlar ona lanet eder."[1277]

3- Diğerleri şöyle demişlerdir: "Hayır bu söz 'Allah zalime lanet etsin' diyen insanlardan olan herkesin sözüdür. Böylece bütün kâfirler bu söze dâhil olur. Çünkü kâfir de zalimlerdendir."

1273 Bakara 2/161.
1274 Bk. Türkî, 2/230; 2/741.
1275 Bakara 2/161.
1276 Bakara 2/161.
1277 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/271 (1457); Türkî, 2/742.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayet:

[٢٣٩٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهُ: «{أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} فَإِنَّهُ لَا يَتَلَاعَنُ اثْنَانِ مُؤْمِنَانِ وَلَا كَافِرَانِ فَيَقُولُ أَحَدُهُمَا: لَعَنَ اللَّهُ الظَّالِمَ إِلَّا وَجَبَتْ تِلْكَ اللَّعْنَةُ عَلَى الْكَافِرِ لِأَنَّهُ ظَالِمٌ، فَكُلُّ أَحَدٍ مِنَ الْخَلْقِ يَلْعَنُهُ.»

2395. Bana Musa b. Harun'un Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî, Allah'ın {أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ} *"İşte Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onların üstünedir."*[1278] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Hiçbir iki mümin ve iki kâfir karşılıklı lanetleşip de biri diğerine 'Allah zalime lanet etsin' demeyegörsün ki bu lanet kâfire gerekli olur. Çünkü o zalimdir. Yaratılmışlardan her biri ona lanet eder."

Bize göre bu görüşlerden doğruya en yakın olanı şöyle diyenin görüşüdür: "Allah bu sözüyle bütün insanları ve onların kâfire olan lanetleriyle de şu sözlerini kastetmiştir: Allah zalime veya zalimlere lanet etsin. İnsanlardan her biri bunu söyleyenlerden birisi olmaktan uzak kalmaz." Bu da Ebü'l-Âliye'nin söylediğinin mânasıdır. Çünkü şanı yüce olan Allah Teâlâ kıyamet gününde, kâfir olarak ölenleri gören herkesin onlara lanet edeceklerini haber vermiş ve şöyle buyurmuştur:

{وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ}

"Kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir? İşte bunlar, Rablerine arz edilecekler ve şahitler de, 'Rablerine karşı yalan söyleyenler işte bunlardır' diyeceklerdir. Biliniz ki, Allah'ın laneti zalimler üzerinedir."[1279] **[2/742]**

Katâde'nin lanet edenlerden kastedilenin bazı insanlar olduğuna dair görüşüne gelince bu Kur'ân'ın zâhirine ters bir görüştür. Bunun gerçekliğine dair bir rivayet ve bir görüş de yoktur. Eğer bununla kâfirlerin

1278 Bakara 2/161.
1279 Hûd 11/18.

kendilerine ve dostlarına lanet etmedikleri gerekçesiyle müminlerin kastedildiğini zannediyorsa şanı yüce olan Allah onların âhirette lanet edeceğini bildirmiştir. Yine onlardan malumdur ki onlar zalimlere lanet etmektedirler. Zalimlere de kendi nefsine zulmetmesi, Rabbinin nimetlerini inkâr etmesi ve emrine muhalefet etmesi nedeniyle her kâfir zalimlere dâhildir.

[BAKARA SÛRESİ 162. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ﴾

***"Onlar ebedî olarak lanet içinde kalırlar. Artık ne kendilerinden azap hafifletilir ne de yüzlerine bakılır."* (Bakara 2/162)**

1. {خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ} "Onlar ebedî olarak lanet içinde kalırlar. Artık ne kendilerinden azap hafifletilir ne de yüzlerine bakılır"

Şanı yüce olan Allah'ın {خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ} *"Onlar ebedî olarak lanet içinde kalırlar. Artık ne kendilerinden azap hafifletilir ne de yüzlerine bakılır."* sözünün tefsiri:

a. {خَالِدِينَ فِيهَا} "Onlar ebedî olarak lanet içinde kalırlar"

Eğer bir kimse bize şöyle derse; "{خَالِدِينَ} *'ebedî olarak'*[1280] sözünü mansup yapan nedir?"

Ona şöyle cevap verilir: Bu kelime {عَلَيْهِمْ} *"onların üstünedir."*[1281] sözündeki {هِمْ} zamirinden hâl olduğu için mansup olur. Bu durumda Allah'ın; {أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ} *"İşte Allah'ın laneti onların üstünedir."*[1282] sözünün anlamı şöyle olur: "Allah onlara lanet eder." Bu sözün tefsiri ise şöyledir: "İşte onlara Allah, melekler ve bütün insanlar onlar orada ebediyyen kaldıkları halde onlara lanet ederler. Bundan dolayı bu âyeti

1280 Bakara 2/162.
1281 Bakara 2/161.
1282 Bakara 2/161.

(أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعُونَ) bu şekilde okuyan[1283] her ne kadar Arapçada bu okuyuş caiz olmasa da açıkladığım bu mânayı vermek için okumuştur. Çünkü bu okuyuş (أَجْمَعُونَ) Müslümanların Mushaflarındaki kıraate ve onlardan gelen meşhur ve yaygın olan okuyuşa aykırıdır. Yaygın ve meşhur bir nakille hüccet olduğu sabit olan bir kıraate şâz bir okuyuşla itiraz etmek ise caiz değildir." **[2/743]**

Allah'ın {فِيهَا} *"lanet içinde"*[1284] sözündeki {هَا} "elif ve hâ" lanete dönmektedir. Bu sözle kastedilen ise kâfirin Allah'ın, meleklerin ve insanların laneti ile vardığı sondur ki bu son cehennem azabıdır. Bunun yerine sözde "lanet" ifadesi getirilmiş olup onunla kastedilen kâfirin vardığı yerdir (yani cehennem ateşidir). Nitekim benzerinin geçtiği yerlerde daha önce bunu açıkladık.

Bu konudaki şu rivayette de olduğu gibi:

[٢٣٩٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، «{خَالِدِينَ فِيهَا} يَقُولُ: خَالِدِينَ فِي جَهَنَّمَ فِي اللَّعْنَةِ.»

2396. Bana Ammâr'dan İbn Ebî Ca'fer, o babası tarikiyle Rebî'den rivayet edildiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {خَالِدِينَ فِيهَا} *"Onlar orada ebedî olarak lanet içinde kalıcıdırlar."*[1285] sözü hakkında şöyle demiştir: "Onlar cehennemde ebediyyen lanet içinde kalırlar."[1286]

b. {لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ} "Artık ne kendilerinden azap hafifletilir"

Allah'ın; {لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذَابُ} *"Artık ne kendilerinden azap hafifletilir."*[1287] sözüne gelince bu söz Allah'ın onların azabının orada hiçbir vakit durmadan ve hafiflemeden devam edeceğini bildirmesidir.

1283 Bu okuyuş Hasan el-Basrî'nin kıraatidir. Türkî, 2/743.
1284 Bakara 2/161.
1285 Bakara 2/162.
1286 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/271 (1458); Türkî, 2/744.
1287 Bakara 2/162.

Tıpkı şanı yüce olan Allah'ın şu sözleri gibidir:

{وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَى عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا}

"İnkâr edenler için ise cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler. Kendilerinden cehennem azabı da hafifletilmez. İşte biz her nankörü böyle cezalandırırız."[1288]

Ve yine şu sözleri gibidir:

{كُلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا}

"(Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri biz ateşe atacağız.) Derileri yanıp döküldükçe, azabı tatmaları için onların derilerini yenileyeceğiz."[1289]

c. {وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ} "Ne de yüzlerine bakılır"

Allah'ın; {وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ} *"Ne de yüzlerine bakılır."*[1290] sözüne gelince. O, bu sözüyle şunu kastetmektedir: Onların ileri sürdükleri bir mazerete bakılmaz.[1291]

Şu rivayette olduğu gibi:

[٢٣٩٧] حُدِّثْنَا عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، «{وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ} يَقُولُ لَا يُنْظَرُونَ فَيَعْتَذِرُونَ، كَقَوْلِهِ: {هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ}.»

2397. Bize Ammâr'ın İbn Ebî Ca'fer, o babasından Rebî' tarikiyle rivayet ettiğine göre Ebü'l-Âliye, Allah'ın {وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ} *"Ne de yüzlerine bakılır."*[1292] sözünün tefsiri hakkında şöyle demiştir: "Onların yüzlerine bakılmaz ki böylece mazeret ileri sürsünler. Tıpkı Allah'ın {هَذَا يَوْمُ لَا يَنْطِقُونَ

1288 Fâtır 35/36.
1289 Nisâ 4/56.
1290 Bakara 2/162.
1291 Bu kısmın çevirisinde, âyetle de uyumlu olduğu için Türkî'nin diğer nüshalarında yer alan {يُنْظَرُونَ} ifadesi esas alınmıştır. Türkî, 2/774.
1292 Bakara 2/162.

{وَلَا يُؤْذَنُ لَهُمْ فَيَعْتَذِرُونَ} *'Bu, (kâfirlerin) konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki, özür dilesinler.'*[1293] sözünde olduğu gibi."[1294] **[2/744]**

[BAKARA SÛRESİ 163. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ﴾

***"Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir."* (Bakara 2/163)**

1. {وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ} "Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ} *"Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir."* sözünün tefsiri:

a. {وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ} "Sizin ilahınız bir tek ilahtır"

Biz daha önce geçtiği yere الْأُلُوهِيَّةُ ilahlığın mânasını ve onun "bütün insanları kul edinmek" anlamında olduğunu açıklamıştık. Bu mânaya göre Allah'ın; {وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ} *"Sizin ilahınız bir tek ilahtır."*[1295] sözünün anlamı şudur: "Ey insanlar sizin üzerinizde kendisine itaati hak eden ve sizden kendisine ibadeti isteyen mabudunuz ve Rabbiniz tektir. O'ndan başkasına ibadet etmeyin ve O'nun dışındaki şeylerle O'na şirk koşmayın. Çünkü ibadetlerinizde O'na şirk koştuklarınız da sizin ilahınızın sizin gibi yarattığı O'nun yarattıklarıdır. Böylece ilahınız tektir, O'nun eşi ve benzeri yoktur."

b. Allah'ın Vahdaniyeti

Şanı yüce olan Allah'ın vahdaniyetinin mânası konusunda ihtilaf edilmiştir:

1- Bazıları şöyle demiştir: "Allah'ın vahdaniyetinin mânası; eşinin ve benzerlerinin O'ndan nefyedilmesidir. Tıpkı şöyle denildiği gibi: 'Falan

1293 Mürselât 77/35-36.
1294 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/271; Türkî, 2/744.
1295 Bakara 2/163.

insanlar içinde tektir. O kavminin tek kişisidir.' Bu sözün sahibi bununla, 'İnsanlar arasında onun aynısı olmadığı gibi kavmi içinde bir benzeri ve örneği de yoktur.' demek istemektedir. Allah'ın {اللهُ وَاحِدٌ} sözünün mânası da bunun gibidir. O bu sözüyle şunu kastetmektedir: 'Şanı yüce olan Allah eşi ve benzeri olmayandır.'[1296]

Bu görüşü savunanlar bu âyetlerle ilgili tefsirlerinin doğruluğuna {وَاحِدٌ} *"bir tek"*[1297] sözünün dört farklı mânaya geldiğini söyleyenin sözünün delil olduğunu ileri sürmüşlerdir.

1. Bu mânaların **birincisi**: {وَاحِدٌ} *"bir tek"*[1298] sözünün bir türden birisinin kastedilmesidir. Tıpkı (insan cinsini ifade eden) الإِنْسُ kelimesinden الْإِنْسَانُ الْوَاحِدُ "tek bir insan)" denilmesi gibi.

2. Diğeri: Bölünmeyen cüzlere ayrılmayan olmasıdır. Tıpkı kısımlara ayrılmayan bir cüz gibi.[1299]

3. Üçüncüsü: Bununla benzerliğin ve aynîliğin kastedilmiş olmasıdır. Tıpkı şöyle diyen birisinin sözü gibi: "Bu iki şey tektir." Bununla birbirine benzer hatta mânalarındaki benzerlik nedeniyle tek şey gibi olanlar kastedilir.

4. Dördüncüsü: Bu kelimeyle bir şeyin eşinin ve benzerinin kendisinden nefyi (olmaması) murad edilir. Bu görüşü savunanlar şöyle derler: "{وَاحِدٌ} *'bir tek'*[1300] kelimesinin anlamlarından (ilk) üçü bir mânayı (dördüncü) nefyetmektedir."

Böylece açıkladığımız üzere dördüncü mâna sahih olmuştur. **[2/745]**

2- Diğerleri ise şöyle demektedirler: "Şanı yüce olan Allah'ın vahdaniyetinin mânası O'nun bütün varlıklardan ayrı-tek olması, varlıkların da O'ndan farklı olmasıdır."

1296 Bu kısmın çevirisinde Şâkir baskısındaki فَكَذَلِكَ مَعْنَى قَوْلِ: اللهُ وَاحِدٌ "Allah'ınاللهُ وَاحِدٌ sözünün anlamı da bunun gibidir" ifadesi ve devamı esas alınmıştır. Krş. Şâkir, 3/265.

1297 Bakara 2/163.

1298 Bakara 2/163.

1299 Bu kısmın çevirisinde Şâkir nüshasında ve Türkî'nin diğer nüshalarında yer alan غَيْرُ مُتَفَرِّقٍ "Bölünmeyen cüzlere ayrılmayan" ifadesi esas alınmıştır. Krş. Türkî, 2/774; Şâkir, 3/265.

1300 Bakara 2/163.

Bunu söyleyenler şöyle derler: "O, tek başına olarak diğer varlıklardan farklıdır. Çünkü O, (varlık kategorisinde) hiçbir şeye dâhil olmadığı gibi hiçbir şey de O'na (O'nun kategorisine) dâhil değildir."

Böylece bu görüşü savunanlar şöyle demektedirler: "Bütün varlıklar içerisinde ancak bu وَاحِدٌ tektir diyenin sözü doğru değildir."[1301]

Bu durumda da bu görüşü ileri sürenler diğerlerinin (yukarıda) söylediği "{وَاحِدٌ} *'bir tek'*[1302] kelimesinin dört anlamını da reddetmektedirler.

c. {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} "O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir"

Allah Teâlâ'nın; {لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ} *"O'ndan başka ilah yoktur."* sözüne gelince, bu söz, Allah'ın, kendisinden başka âlemlerin Rabbinin olmadığını haber vermesidir. Yine kendisinden başka kullara kendisinden başkasına ibadeti gerekli kılan olmadığı ve kendisi dışındaki her şeyin O'nun kulu olduğu ve hepsi üzerine kendisine kulluğun ve emrine boyun eğmenin ve kendisi dışındaki ortaklar ve ilahlara ibadeti terk etmenin, putlara tapmayı terk etmenin vacip olduğu ilahtır. Çünkü bütün bunlar O'nun yarattıklarıdır. Vahdaniyeti ve ulûhiyeti ile hepsine hükmetmek O'na aittir. İlahlık O'ndan başkasına gerekmez. Çünkü dünyada bütün insanlara O'nun yanında putlara ibadet etmelerine ve O'na birtakım ortaklar koşmalarına rağmen varlıklara verilen bütün nimetler O'ndandır. Yine âhirette elde edecekleri nimetler O'ndandır. İnsanların kendisine şirk koştukları ortaklar ne şimdi ne gelecekte ne dünyada ne de âhirette O'na fayda da veremez zarar da veremez.

d. Şirk Ehline Dalâlette Oldukları Konusunda Uyarı

İşte bu âyet şanı yüce olan Allah'ın şirk ehline dalâlette oldukları konusunda bir uyarısı ve onları bu şirklerinden vazgeçmeye ve şirklerinden dönmeye bir çağrısıdır. Ardından bunun devamında delil getirme konumunda gelen âyette şanı yüce olan Allah onlardan akıl sahiplerine kendilerini uyardığı şeyler olan tevhidinin ve onların mazeretlerini ortadan

---

1301 Bu cümlenin çevirisinde Şâkir baskısında yer alan وَلَا صِحَّةَ لِقَوْلِ الْقَائِلِ وَاحِدٌ مِنْ جَمِيعِ الْأَشْيَاءِ إِلَّا ذَلِكَ "Bütün varlıklar içerisinde ancak bu وَاحِدٌ tektir diyenin sözü doğru değildir." ifadesi esas alınmıştır. Krş. Şâkir, 3/266.

1302 Bakara 2/163.

kaldıran apaçık delillerinin hakikatini açıkladı ve şanı yüce olan Allah şöyle buyurdu: "Ey müşrikler sizin ilahlık iddiasında bulunduğunuz ortaklar ve putlar dışında ilahınızın bir ve tek olduğu konusunda size bildirdiğim haberleri bilmiyorsanız ya da şüphe içindeyseniz benim size sunduğum bu (âyetteki) delillerimin üzerinde düşünün ve onları tefekkür edin. Muhakkak ki göklerin ve yerlerin yaratılması, gecenin ve gündüzün birbiri ardınca gelmesi, insanlara fayda sağlayan denizdeki yüzen gemiler, benim gökten indirdiğim ve ölümünden sonra kendisiyle yeryüzünü yeniden dirilttiğim su, yeryüzünde yaydığım bütün hayvanlar ile yerler ve gökler arasında emre amade kıldığım bulutlar benim delillerimdir. Eğer sizin taptığınız putlar, ilahlar ve ortaklar ve şirk koştuğunuz sair şeyler hepsi bir araya gelse ve birbirine destek olsa ya da her biri tek başına olsa size (âyette) isimlerini saydığım benim yarattığım bu şeylerin bir benzerinin yaratmaya güç yetirebilirse o zaman bu taptığınız şeyler konusunda sizin benim yanımda bir mazeretiniz olur. Aksi takdirde benim dışımda ilah edinmeniz konusunda sizin mazeretiniz yoktur ve benim dışımda taptıklarınız sizin ilahınız da değildir."

Ebû Ca'fer et-Taberî şöyle der: Akıl sahipleri, şanı yüce olan Allah'ın bu kısa ve öz sözlerini, düşünce ehlinin ve Allah'ın tevhidine inanmayanların hepsine karşı bu âyette ve bundan sonraki âyetlerde onları Allah'ın hikmetlerinin lütfunu bilmeye ve açıklamaya götüren en veciz söz, en belîğ hüccet ve en ince mâna olan bu delillerini düşünsün. **[2/747]**

[BAKARA SÛRESİ 164. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ
الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ
فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ
وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle

***yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."* (Bakara 2/164)**

a. Allah'ın (cc) Bu Âyet-i Kerîmeyi Peygamberimize İndirme Sebebi

Şanı Yüce olan Allah'ın (cc) bu âyet-i kerîmeyi Peygamberimize indirme sebebi hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir:

1- Bir kısmı şöyle demiştir: "Şanı Yüce olan Allah Teâlâ bu âyeti, putlara tapan müşriklere karşı Resûlullah'a (sav) bir delil olması için indirdi. Çünkü şanı Yüce olan Allah, Peygamberi Muhammed'e (sav);

{وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ}

'Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.'[1303] âyet-i kerîmesini indirdiğinde hemen ashabına bu âyet-i kerîmeyi okumuş ve putperest müşrikler de bunu dinlemişlerdi. Müşrikler,

'Bunun böyle olduğuna (Allah'ın birliğine) dair delil nedir? Biz bunu inkâr ediyor ve birden çok ilahımız olduğunu söylüyoruz.' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti;

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında...'[1304] kendileri hakkında bahsettiğimizi söyleyenlere (putlara tapan müşriklere) karşı Resûlullah'a (sav) bir delil olması için indirdi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

b. Nüzûl Sebebi

[٢٣٩٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: "نَزَلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ: {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} فَقَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ بِمَكَّةَ: كَيْفَ يَسَعُ النَّاسَ إِلَهٌ وَاحِدٌ؟

1303 Bakara 2/163.
1304 Bakara 2/164.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} إِلَى قَوْلِهِ: {لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} فَبِهَذَا يَعْلَمُونَ أَنَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ، وَأَنَّهُ إِلَهُ كُلِّ شَيْءٍ وَخَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ".

2398. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Medine'de Peygamberimize (sav) {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} *'Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.'*[1305] âyet-i kerîmesi indi. Bunun üzerine Mekke'deki müşrikler:

'Bütün insanlara bir tek ilah nasıl yetişsin?' dediler. Şanı Yüce olan Allah bunun üzerine,

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde...'[1306] âyetini {لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} *'elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.'*[1307] kısmına kadar indirdi. İşte bununla (bu delillerle) O'nun bir tek ilah olduğunu ve O'nun her şeyin ilahı ve yaratıcısı olduğunu bileceksiniz' buyurmuş oldu."[1308] **[3/5]**

2- Diğerleri şöyle demiştir: "Aksine bu âyet-i kerîmenin nüzûl sebebi, müşriklerin, Resûlullah'tan (sav) bir mucize istemeleridir. Allah Teâlâ onlara, bu âyeti göndermiştir ki, bu âyette göklerin ve yerin yaratılışında ve diğer zikredilen hususlarda, doğru düşünebilen ve aklını kullanan kimseler için, Allah Teâlâ'nın vahdaniyetine (bir ve tek oluşuna) ve mülkünde ortağı bulunmadığına dair apaçık âyetler bulunduğunu bildirmiştir."[1309]

1305 Bakara 2/163.

1306 Bakara 2/164.

1307 Bakara 2/164.

1308 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/272 (1462); Ebu'ş-Şeyh, *Azame*, (118); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, s. 31, 32; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/164; Türkî, 3/6.
İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, 1/167; Kurtûbî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/191; Medkûr, 1/808.

1309 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 54; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163; م nüshasında bu rivayetten sonra şu şekildedir: "Müellif dedi ki: Bana Müsennâ, İshâk b. Haccâc, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer, Saîd b. Mesrûk tarikiyle Ebu'd-Duhâ'nın şöyle dediğini nakletti: {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} *"Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir."* âyeti inince

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٣٩٩] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، قَالَ «لَمَّا نَزَلَتْ {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} قَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنْ كَانَ هَذَا هَكَذَا فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}. الْآيَةَ.»

2399. Süfyân b. Vekî‘ bize, babası (Vekî‘), Süfyân tarikiyle Ebu’d-Duhâ’nın şöyle dediğini nakletti: “{وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} *‘Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O’ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân’dır, Rahîm’dir.’*[1310] âyet-i kerîmesi inince müşrikler:

‘Durum sizin dediğiniz gibiyse (bunu kanıtlayan) bir mucize getir.’ dediler. Bunun peşinden Allah Teâlâ;

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

‘Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde...’[1311] âyet-i kerîmesini sonuna kadar indirdi.”[1312]

[٢٤٠٠][1313] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ مَسْرُوقٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، قَالَ «لَمَّا نَزَلَتْ {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} قَالَ الْمُشْرِكُونَ: إِنْ كَانَ هَذَا هَكَذَا فَلْيَأْتِنَا بِآيَةٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} الْآيَةَ.

---

müşrikler: ‘Durum sizin dediğiniz gibiyse (bunu kanıtlayan) bir mucize getir’ dediler. Bunun peşinden Allah Teâlâ {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} *“Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde”* âyetini sonuna kadar indirdi.” Türkî, 3/6.

1310 Bakara 2/163.

1311 Bakara 2/164.

1312 İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/141; Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, 17/11; Medkûr, 1/808.

1313 Türkî nüshasında bulunmayan bu rivayet Şâkir nüshasında kaydedilmiştir. Şâkir, 3/269.

2400. Müsennâ bana, İshâk b. Haccâc, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer, Saîd b. Mesrûk tarikiyle Ebu'd-Duhâ'nın şöyle dediğini nakletti: "{وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ} *'Sizin ilahınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir.'*[1314] âyet-i kerîmesi inince müşrikler:

'Durum sizin dediğiniz gibiyse (bunu kanıtlayan) bir mucize getir.' dediler. Bunun peşinden Allah Teâlâ;

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde...'[1315] âyet-i kerîmesini sonuna kadar indirdi."[1316]

[٢٤٠١] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ مَسْرُوقٍ، عَنْ أَبِي الضُّحَى، قَالَ «لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ جَعَلَ الْمُشْرِكُونَ يَعْجَبُونَ وَيَقُولُونَ: تَقُولُ إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ، فَلْتَأْتِنَا بِآيَةٍ إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} الْآيَةَ.»

2401. Müsennâ bana, İshâk b. Haccâc, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer, Saîd b. Mesrûk tarikiyle Ebu'd-Duhâ'nın şöyle dediğini nakletti: "Bu âyet inince müşrikler buna şaşırdılar ve şöyle demeye başladılar:

'İlahınız tek bir ilahtır mı diyorsun? Şayet doğru söyleyenlerden isen (bunu kanıtlayan) bir mucize getir.' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ;

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde...'[1317] âyet-i kerîmesini sonuna kadar indirdi."[1318] **[3/6]**

1314 Bakara 2/163.
1315 Bakara 2/164.
1316 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/272; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 1/640; Medkûr,1/808 .
1317 Bakara 2/164.
1318 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/163; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/272 (1461); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, (104) ve *İ'tikâd*, s. 32; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-239); Ebu'ş-Şeyh, *Azame*, (31); Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*; Türkî, 3/7.

[٢٤٠٢] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ: أَنَّ الْمُشْرِكِينَ، قَالُوا لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَرِنَا آيَةً فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: «{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ}.»

2402. Kâsım bize, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Atâ b. Ebî Rebâh'ın şöyle dediğini nakletti: "Müşrikler, Peygamber'e (sav) şöyle dediler:

'Bize bir mucize göster!' Bunun üzerine bu âyet;

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında…'[1319] sonuna kadar indi."[1320]

[٢٤٠٣] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا يَعْقُوبُ الْقُمِّيُّ، عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، قَالَ «سَأَلَتْ قُرَيْشٌ، الْيَهُودَ، فَقَالُوا: حَدِّثُونَا عَمَّا، جَاءَكُمْ بِهِ مُوسَى، مِنَ الْآيَاتِ فَحَدَّثُوهُمْ بِالْعَصَا، وَبِيَدِهِ الْبَيْضَاءِ، لِلنَّاظِرِينَ، وَسَأَلُوا النَّصَارَى عَمَّا جَاءَهُمْ بِهِ عِيسَى، مِنَ الْآيَاتِ، فَأَخْبَرُوهُمْ أَنَّهُ كَانَ يُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَيُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ. فَقَالَتْ قُرَيْشٌ عِنْدَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ادْعُ اللَّهَ أَنْ يَجْعَلَ لَنَا الصَّفَا ذَهَبًا فَنَزْدَادَ يَقِينًا، وَنَتَقَوَّى بِهِ عَلَى عَدُوِّنَا فَسَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ، فَأَوْحَى إِلَيْهِ: إِنِّي مُعْطِيهِمْ، أَنْ أَجْعَلَ لَهُمُ الصَّفَا ذَهَبًا، وَلَكِنْ إِنْ كَذَّبُوا بَعْدُ عَذَّبْتُهُمْ عَذَابًا لَمْ أُعَذِّبْهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ. فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ''ذَرْنِي وَقَوْمِي فَأَدْعُوهُمْ يَوْمًا بِيَوْمٍ» فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِ: {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} الْآيَةَ. إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَهُمْ، إِنْ كَانُوا إِنَّمَا يُرِيدُونَ أَنْ أَجْعَلَ لَهُمُ الصَّفَا ذَهَبًا، فَخَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ، وَاخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ أَجْعَلَ لَهُمُ الصَّفَا ذَهَبًا.»

2403. İbn Humeyd bize, Yakub el-Kummî, Ca'fer tarikiyle Saîd'in şöyle dediğini nakletti: "Kureyş müşrikleri, Yahudilere,

---

1319 Bakara 2/164.

1320 Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, 4/145; Medkûr, 1/809.

'Bize Musa'nın getirdiği mucizeleri anlatır mısınız?' dediler. Yahudiler de onlara Hz. Musa'nın asasını ve bakan kimselere (görünen) beyaz el mucizesini anlattılar. Kureyş müşrikleri, Hıristiyanlara da, Hz. İsa'nın getirdiği mucizeleri sordular. Hıristiyanlar da onlara, Hz. İsa'nın, körleri ve alaca hastalığına yakalananları iyileştirdiğini ve Allah'ın izniyle ölüleri dirilttiğini anlattılar. Kureyş müşrikleri bu defa Resûlullah'a (sav):

'Allah'a dua et de Safa tepesini bizim için altın yapsın böylece yakînimiz artsın ve bununla düşmanlarımıza karşı güçlenmiş olalım.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (sav) de Rabbinden bunu istedi. Allah Teâlâ da ona:

'Ben onlara istediklerini verir Safa tepesini altın yaparım fakat artık ondan sonra da yalanlamalarına devam edecek olurlarsa ben onları, âlemlerden kimseyi uğratmadığım bir azaba uğratırım.' buyurdu. Resûlullah da (sav):

'Kavmimi bana bağışla da ben onları günbegün davet edeyim!' diye dua etti. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyet-i kerimeyi;

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde...'[1321] sonuna kadar indirdi. Şayet onlar gerçekten Safa tepesini, yakînleri artsın diye altına çevirmemi istiyorlar idilerse, bunda onlar için âyetler (ispat edici deliller) vardır. Şunu da bilsinler ki göklerin ve yerin yaratılması, gece ve gündüzün peş peşe gelmesi (mucizesi), Safa tepesini onlar için altına dönüştürmemden daha büyük bir mucizedir.[1322] **[3/7]**

[٢٤٠٤] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: غَيِّرْ لَنَا الصَّفَا ذَهَبًا إِنْ كُنْتَ صَادِقًا أَنَّهُ مِنْهُ فَقَالَ اللَّهُ: إِنَّ فِي هَذِهِ الْآيَاتِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ. وَقَالَ: قَدْ سَأَلَ الْآيَاتِ قَوْمٌ قَبْلَكُمْ، ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ.

1321 Bakara 2/164.

1322 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/395; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/273 (1465); İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/290; Türkî, 3/8; Medkûr, 1/809.

2404. Musa bana, Amr, Esbât tarikiyle rivayet ettiğine göre Süddî { إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde..."*[1323] âyeti hakkında şöyle dedi: "Müşrikler Peygamber'e (sav) şöyle dediler:

'Şayet sözünde doğru isen, senin bir mucizen olmak üzere, Safa tepesini bizim için altına çevir.' Bunun üzerine Allah Teâlâ, "Şüphesiz bu ayetlerde akledenler için mucizeler vardır" buyurdu ve şöyle dedi: "Sizden önceki ümmetler de mucizeler istediler sonra da (bunları inkâr ederek) kâfirler oldular."

Bu konuda doğru olan görüş şudur: "Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmeyle kullarını, vahdaniyeti (bir ve tek oluşu, eşi benzeri ortağı bulunmaması) ve ulûhiyyette, diğer bütün varlıklardan farklı ve ayrı olarak, tek oluşuna delâlet eden şeyler hususunda uyarmıştır.

Atâ'nın dediği gibi bu âyet Resûlullah'a (sav), müşriklere karşı indirilmiş bir delil de olabilir. Saîd b. Cübeyr ve Ebu'd-Duhâ'nın dediği gibi, müşriklerin Resûlullah'tan (sav) istedikleri bir mucizenin yerine inmiş de olabilir. Yanımızda, kesin olarak bu iki görüşten birini seçmemizi sağlayacak şekilde ikisinden birini doğrulayan bir rivayet bulunmamaktadır. Bu sebeple, isteyen kimse bir görüşü tercih edip diğerini bırakabilir. Hangi görüşü isterse alabilir, bu sahihtir. Âyetten murad edilen mâna bizim ifade ettiğimizdir.

1. {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} "Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah'ın bu âyetinin {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında."*[1324] mânası: "Şüphesiz ki Allah Teâlâ'nın gökleri ve yeri yaratması ve onları bir model olmadan sanatkârâne bir şekilde var etmesi" demektir. Allah Teâlâ'nın eşyayı (varlığı) yaratması demek, o şeyler yok iken sanatkârâne bir şekilde var edip yokluktan varlığa çıkarmasıdır. **[3/8]**

1323 Bakara 2/164.
1324 Bakara 2/164.

Yeryüzüne neden الأَرْضُ "yeryüzü" denildiğini, niçin السَمَوَاتُ "gökler" gibi çoğul yapılmadığını daha önce gerekçeleriyle izah etmiştik.[1325] Oradaki izahlar yeterli olduğu için burada tekrar etmeyeceğiz.

a. Göklerin ve Yerin Başkaca Bir Yaratılışları Var mıdır?

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Göklerin ve yerin başkaca bir yaratılışları var mıdır?" Ona şöyle cevap verilir:

Nitekim şöyle denilmiştir:

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ}

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde..."[1326]

Bu konuda ihtilaf edildi:

1- Bazıları şöyle dedi: "(Evet) Onların kendilerinden/varlıklarından başka bir de yaratılışları vardır."

Bu konuda yukarıdaki Bakara sûresinin 164. âyeti ile Kehf sûresinin 51. âyetini;

{مَا أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ}

"Ben onları ne göklerin ve yerin yaratılışına ne de kendilerinin yaratılışına şahit tuttum."[1327] gerekçe gösterdiler ve şöyle dediler: "Allah Teâlâ yarattığı her şeyi aynı zamanda irade etmiştir."

Ve eklediler: "Şeyler (varlıklar) Allah Teâlâ'nın iradesiyle var olur. Allah Teâlâ'nın onları irade etmesi ise onların (şeylerin) diğer bir yaratılışıdır."

2- Diğer bir kısmı da şöyle dedi: "Bir şeyin yaratılması, o şeyin bir sıfatıdır. O sıfat, ne odur, ne de ondan başkasıdır."

Ve dediler ki: "Eğer ondan gayrısı (başkası) olsaydı bu durumda onun misli olan ikinci bir varlık o sıfatla sıfatlanmış olurdu."

1325 Bk. Türkî, 1/459 ve sonrası.
1326 Bakara 2/164.
1327 Kehf 18/51.

Dediler ki: "Eğer o şeyin yaratılmasının (mahlûkiyyetinin) ondan gayrı olması caiz olsaydı ve o (gayrı olan) şeyin de vasıflanması caiz olsaydı bu durumda o şeyin aynı olan bir 'yaratılmış olma' sıfatı olması gerekirdi. Bu böyle olunca da bu durumun sonu gelmezdi (teselsül)."

Dediler ki: "Yaratılmış olmanın o şeyin sıfatı olduğu bilinen bir hususdur."

Dediler ki: "Göklerin ve yerin yaratılmış olması, -anlattığımız gibi- bu ikisinin sıfatıdır. Varlığın o varlıktan ayrı bir yaratılışı vardır görüşünü, -ilk görüş sahiplerinin kendi iddialarını Kur'ân'dan delil gösterdikleri gibi- delillendirdiler."

3- Diğerleri de şunu dedi: "Göklerin ve yerin yaratılması ve her mahlûkun yaratılması o şeyin kendisidir, ondan gayrısı (başkası) değildir."

{إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

'Göklerin ve yerin yaratılışında'[1328] âyetinin mânası 'göklerde ve yerde olan' demektir." **[3/9]**

2. {وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} "Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} *"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah; {وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ} *"Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde"*[1329] sözüyle şunu kastediyor: "Ey insanlar! Gecenin ve gündüzün sizin üzerinizde dönüşümlü olarak birbirlerini takip etmeleridir."

a. {اخْتِلَافِ} "birbiri ardınca gelişinde"

{اخْتِلَافِ} *"birbiri ardınca gelişinde"*[1330] kelimesi burada "Biri diğerinin yerine geçmek" mânasına gelen خُلُوفٌ kelimesinin اِفْتِعَالٌ[1331] bâbında kullanılmış halidir. Nitekim şu âyette de bu mânada kullanılmıştır:

1328 Bakara 2/164.
1329 Bakara 2/164.
1330 Bakara 2/164.
1331 خُلُوفٌ kelimesi خَلْفٌ'in mastarıdır. Sözlüklerde bulamadım, ancak Arapçanın yerleşik kurallarına uygun bir mastardır. Şâkir, 3/272.

{وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ خِلْفَةً لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يَذَّكَّرَ أَوْ أَرَادَ شُكُورًا}

"O, öğüt almak isteyen ve çok şükredici olmayı dileyen kimseler için geceyi ve gündüzü birbiri ardınca getirendir."[1332]

Yani "her biri diğeri yerine geçerek" demektir. Gece gidince gündüz onun yerine gelir, gündüz gidince onun yerine gece geçer. Bundan dolayı şöyle denilmiştir: خَلَفَ فُلَانٌ فُلَانًا فِي أَهْلِهِ بِسُوءٍ "Falan kimse diğer kimsenin aile içindeki yerini kötü bir şekilde devraldı (onun yerine geçti)."

Züheyr'in şu şiirinde de bu mânada kullanılmıştır:

بِهَا الْعِينُ وَالْآرَامُ يَمْشِينَ خِلْفَةً وَأَطْلَاؤُهَا يَنْهَضْنَ مِنْ كُلِّ مَجْثَمِ

Orada (Ümmü Evfâ'nın diyarında) vahşî sığırlar ve süt beyaz ceylanlar gruplar halinde yer değiştirerek yürüyorlar,

Küçük buzağılar ve ceylan yavruları da (anneleri otlarken) çöktükleri yerden fırlayıp sağa sola koşuşturuyor[1333]

1332 Furkân 25/62.

1333 Şiir Câhiliye dönemi şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülmâ'ya aittir. *Şerhu Dîvânı Züheyr*, s. 50; Abdülhamîd, 2/7. الْعِينُ: inek anlamına gelir, çoğulu عَيْنَاءُ şeklinde gelir, erkeği için أَعْيَنُ kullanılır. عِينٌ diye isimlendirilmesinin sebebi gözlerinin büyük olmasındandır. الآرام hâlis beyaz ceylanlar anlamına gelir. خِلْفَةً bir grup gidince diğer grup geldi. أَطْلَاؤُهَا kelimesi طلا kelimesinin çoğulu olup inek yavrusu (buzağı) Ceylanın küçük yavrusu demektir. يَنْهَضْنَ مِنْ كُلِّ مَجْثَمٍ: Şâir bu ifadeyle; "anne ceylanların yavrularını emzirdikten sonra onları uyutup otlamaya gitmelerini. Daha sonra yavrularının midesindeki sütün bittiğini zannettiklerinde ise onlara seslenip yavrularını çağırmalarını ve yavruların da yerlerinden fırlayıp süt içmek için gelişlerini' kastetmiştir. المَجْثَمُ kelimesi جَثَمَ fiilinden türemiştir. Mânası: Yerine yerleşti oradan ayrılmadı; yere yapıştı. Bk. *Şerhu Dîvânı Züheyr*, s. 6, 7; Türkî, 3/10; Züheyr'in *Dîvân*'ında yer alan Kâbe'ye asılan eski şiirlerden. بِهَا'daki ها zamiri şâirin sevgilisi Ümmü Evfâ'nın diyarına işaret eder. الْعِينُ çoğulu عَيْنَاءُ vahşi sığır demektir. Güzel ve büyük gözleri olduğundan bu şekilde adlandırılmışlardır. الآرَامُ kelimesinin çoğuludur, kum tepelerinde yaşayan bembeyaz ceylanlar demektir. خِلْفَةً bir grup gidince diğer bir grubun gelip onların yerini alması demektir. Burada o kadının kumluklarda gidiş gelişini vasfetmektedir. الأَطْلَاءُ طَلَا'nın çoğuludur. İnek buzağısı ve küçük ceylan yavrusuna denir. Bu kumluk arazide yaşayan inek ve ceylan yavrularını, çöktükleri yerden aniden kalkıp sağa sola koşturan küçükler olarak vasfetmektedir. Anlatıldığına

b. {اللَّيْلِ} "Leyl: Gece"

اللَّيْلُ kelimesine gelince لَيْلَةٌ kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin çoğul yapılması hususunda aynı özelliğe sahip örneği التَّمْرُ çoğulu تَمْرَةٌ kelimesidir. لَيَالٌ şeklinde de çoğulu yapılır. Tekil (müfret) halinde olmayan harfi çoğul halinde eklemişlerdir. Bu kelimede yâ الياءُ ziyade edilmesinin örneği şu kelimelerde de yapılmıştır: رُبَاعِيَّةٌ، ثَمَانِيَةٌ، كَرَاهِيَّةٌ

c. {النَّهَارِ} "Nehâr: Gündüz"

النَّهَارُ kelimesine gelince. Araplar onun çoğul halini neredeyse hiç kullanmamışlardır. Nadir de olsa النُّهُرُ şeklinde kullanıma rastlanır.

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

لَوْلَا الثَّرِيدَانِ هَلَكْنَا بِالضُّمُرْ ... ثَرِيدُ لَيْلٍ وَثَرِيدٌ بِالنُّهُرْ،

İki serîd (tirit) aşı olmasaydı zayıflıktan/açlıktan ölürdük
Gece serîdi ve gündüz serîdi[1334]

"Cemi kıllet sîgası أَنْهِرَةٌ şeklindedir." denilirse, o zaman;

"Kıyasa göre doğrudur." (Ancak Arapların kullanımı yoktur, onlardan işitilmemiştir) denilir. **[3/10]**

---

göre, şâir yirmi sene sonra burada durup sevgilisi Ümmü Evfâ'nın ayrıldığı bu ıssız yerdeki farklı hareketlerini anlatıyor. Şâkir, 3/272.

Burada şiirde istişhâd edilen kelime خِلْفَةٌ kelimesidir. Bir şeyin/şeylerin yerini terk edip başka bir şey/şeylerin onun yerine geçmesi anlamında kullanılmıştır; Abdülhamîd, 2/7.

1334 Bu şiiri İbn Seyyide söylemiş, İbn Manzûr da kitabında zikretmiştir. الضُّمُرُ و الضُمْرُ kelimesinin mânası: الهُزَالُ zayıflatmak, karnın açlıktan sırta yapışması demektir. *Lisânü'l-Arab* ضُمُرٌ maddesi, (4/2606). الثَّرِيدُ: Kurutulup ufalanmış sonra da ıslatmak için çorbaya atılmış ekmek kırıntısı demektir. *el-Mu'cemu'l-Vasît* (1/99). نُهُرٌ: نَهَارٌ'ın çoğul şeklidir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ن ه ر; Medkûr, 1/810.

الثَّرِيدُ: Ufalanıp güveç yemeği suyuna batırılıp ıslatılan ekmek (Tirit). الضُّمُرُ: Açlık vb şeyler sebebiyle meydana gelen zayıflık ve karnın sırta yapışması. Şiirin mânası şudur: Şâir diyor ki: "Güveç yemeği suyu ile ıslatıp gece gündüz yediğimiz serîd (tirit) aşı olmasaydı zayıflıktan ve açlıktan ölürdük"; Abdülhamîd, 2/8. Bu beyit, Merzûkî, *el-Ezmine ve'l-Emkine*, s. 77; İbn Sîde, *el-Muhassıs*, 9/51; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ن ه ر; Türkî, 3/10.

3. {وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ} "Şüphesiz ki denizlerde yüzen gemilerde"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ} *"Şüphesiz ki denizlerde yüzen gemilerde"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah bu sözüyle;

{وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ}

"Şüphesiz ki denizlerde yüzen gemilerde"[1335] şunu kastediyor: {الْفُلْكِ} *"gemi"*[1336] demektir. Tekili de çoğulu da, dişi (müennes) ve erkek (müzekker) yapısı da aynı kelime ile ifade edilir. Başka bir âyette müzekker kullanımı ile ilgili olarak şöyle buyurdu:

{وَآيَةٌ لَهُمْ أَنَّا حَمَلْنَا ذُرِّيَّتَهُمْ[1337] فِي الْفُلْكِ الْمَشْحُونِ}

"Onların soylarını dolu gemide taşımamız da onlar için bir delildir."[1338]

Burada {الْفُلْكِ} *"gemi"*[1339] kelimesi müzekker olarak kullanılmıştır. Bu âyette ise;

{وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ}

"Denizlerde yüzen (deniz yüzeyinde akıp giden) gemiler"[1340]

a. {تَجْرِي فِي الْبَحْرِ} "Denizlerde yüzen"

{تَجْرِي فِي الْبَحْرِ} *"denizlerde yüzen"*[1341] denilmesi ancak gemilerin مُجْرَاةٌ "deniz yüzeyinde akıp gider şeklinde yüzdürülen" olmasıyla caiz olur.

1335 Bakara 2/164.
1336 Bakara 2/164.
1337 Asıl nüshada {زُرِّيَّاتِهِم} şeklinde yazılmıştır. Bu okuyuş İmam Nâfi' ve İbn Âmir'in kıraatidir. Diğer imamlar müfred şeklinde okumuşlardır. Bk. Ebû Zür'a b. Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 600; Türkî, 3/11.
1338 Yâsîn 36/41.
1339 Yâsîn 36/41.
1340 Bakara 2/164.
1341 Bakara 2/164.

Çünkü أُجْرِيَتْ yüzdürülen olursa o zaman gemi de الجَارِيَةُ yüzen olur. "Yüzmek" fiili gemiye sebebi sıfat olarak nispet edilmiştir.

4. {بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ} "İnsanlara yarar sağlayacak şeylerle"

Şanı yüce olan Allah'ın {بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ} "*İnsanlara yarar sağlayacak şeylerle*" sözünün tefsiri:

Mânası: "Denizde insanlara fayda veren" demektir. Bu sözün yorumu şöyledir: "Denizde gemilerin seyretmesinde insanlara fayda sağlayacak şeyler vardır."

5. {وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} "Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا} "*Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda*" sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan Allah şunu kastetti:

{وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ}

"*Allah Teâlâ'nın gökten yağdırdığı yağmurda… vardır.*"[1342] Allah Teâlâ'nın gökten indirdiği, yağmurdur.

{فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا}

"*kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği*"[1343] sözündeki "diriltmesi" "onun bayındır hale gelmesi ve bitkilerini çıkarması" demektir. **[3/11]**

a. {بِهِ} "Kendisiyle" Kelimesindeki Zamirin Mercîi

{بِهِ} "*kendisiyle*"[1344] kelimesindeki zamir {مَاءٍ} "*su*"[1345] kelimesine dönmektedir.

1342 Bakara 2/164.
1343 Bakara 2/164.
1344 Bakara 2/164.
1345 Bakara 2/164.

b. {بَعْدَ مَوْتِهَا} "Ölmüş" Kelimesindeki Zamirin Mercii

{بَعْدَ مَوْتِهَا} *"ölmüş"*[1346] kelimesindeki {هَا} zamiri {الْأَرْضَ} *"yeryüzü"*[1347] kelimesine dönmektedir.

c. Yeryüzünün Ölümü

Yeryüzünün ölümü demek, harap olması, bayındır halinden eser kalmaması ve insanlara azık, diğer canlılara rızık olan otlarının yok olması demektir.

6. {وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ} "Orada (yeryüzünde) her çeşit canlıyı yaydı"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ} *"Orada (yeryüzünde) her çeşit canlıyı yaydı"* sözünün tefsiri:

Bu sözün mânası şudur:

{وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ}

"Orada (yeryüzünde) her çeşit canlıyı yaydı."[1348] sözü "Şüphe yok ki yeryüzüne yaydığı canlılarda… vardır." anlamına gelir.

a. {وَبَثَّ فِيهَا} "ve orada yaydı."

{وَبَثَّ فِيهَا} *"ve orada yaydı."*[1349] sözünün mânası: "Orada dağıttığı/yaydığı" demektir. Arapların şu sözü de bu anlamı taşımaktadır: بَثَّ الأَمِيرُ سَرَايَاهُ "Komutan bölükleri etrafa yaydı." Her iki {فِيهَا} sözündeki {هَا} zamirleri {الْأَرْضَ} *"yeryüzü"*[1350] kelimesine dönmektedir.

b. {دَابَّةٍ} "Dâbbe: canlı"

الدَّابَّةُ kelimesi الفَاعِلَةُ kalıbındadır. Arapların şu kullanımı buna misal teşkil eder: دَبَّتْ الدَّابَّةُ؛ تَدِبُّ؛ دَبِيباً "Hayvan yerde debelendi." O canlıya da دَابَّةٌ denir. الدَّابَّةُ kelimesi uçabilen kuşlar hariç karada yaşayan her canlı için kullanılır. Çünkü o canlılar yerde emeklemek şeklinde yürümektedirler.

1346 Bakara 2/164.
1347 Bakara 2/164.
1348 Bakara 2/164.
1349 Bakara 2/164.
1350 Bakara 2/164.

7. {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} "Rüzgârları evirip çevirmesinde"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} *"Rüzgârları evirip çevirmesinde"* sözünün tefsiri:

Bu sözün; {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} *"Rüzgârları evirip çevirmesinde"*[1351] mânası şudur: "O'nun (rahmet) rüzgârlarını estirmesinde." Burada fâil zikredilmemiş ve fiil mef'ûle nispet edilmiştir. Nitekim şu kullanım da buna örnektir: يُعْجِبُنِي إِكْرَامُ أَخِيكَ "Senin kardeşine ikram etmen beni sevindirdi/hoşuma gitti."

a. Allah Teâlâ'nın Rüzgârları Yönlendirmesi

Allah Teâlâ'nın rüzgârları yönlendirmesi; {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} *"Rüzgârları evirip çevirmesinde"*[1352]

Bazen (bulutları, bitkileri vs.) aşılaması için göndermesi; bazen beyhude yere (akabinde yağmur bereket, meyve vs. olmaksızın) göndermesi; bazen de Rabbinin emriyle her şeyi tarumar eden bir azap olarak göndermesi demektir.

[٢٤٠٥] كَمَا حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ} قَالَ «قَادِرٌ وَاللَّهِ رَبُّنَا عَلَى ذَلِكَ، إِذَا شَاءَ جَعَلَهَا عَذَابًا رِيحًا عَقِيمًا لَا تُلْقِحُ، إِنَّمَا هِيَ عَذَابٌ عَلَى مَنْ أُرْسِلَتْ عَلَيْهِ.»

2405. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd, tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde {وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ} *"Rüzgârları ve emre amade bulutları evirip çevirmesinde"*[1353] âyeti hakkında şöyle dedi: "Andolsun ki Rabbimiz buna kâdirdir. Dilerse O, rüzgârları azap rüzgârına/fırtınaya ve aşılama yapmayan kuru/akîm rüzgâra çevirir. Bu rüzgâr, üzerlerine gönderilen kimseler için sadece bir azaptır."[1354] **[3/12]**

1351 Bakara 2/164.
1352 Bakara 2/164.
1353 Bakara 2/164.
1354 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/275 (1474); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/164; Türkî, 3/13.

Arap dil bilimcilerinden biri;[1355] {تَصْرِيفِ الرِّيَاحِ} *"Rüzgârları evirip çevirmesinde"*[1356] âyetinin mânasının; "O rüzgar bazen güneyden, bazen kuzeyden, bazen doğudan ve bazen de batıdan eser" demek olduğunu söyleyip {تَصْرِيف} *"evirip çevirmesinde"*[1357] kelimesinin anlamının bu olduğunu iddia etmişler.

Onun, iddiasında rüzgârı vasfettiği bu sıfat, rüzgârın esme yönüyle تَصَرُّفُ الرِّيَاحِ ilgilidir. Değilse rüzgârın esme şeklini belirleme ve onda tasarruf etmek anlamına gelen تَصَرُّفُ الرِّيَاحِ sıfatı değildir. Zira rüzgârın estirmek ve o rüzgârda tasarruf etmek Allah Teâlâ'nın estirmesi ve rüzgârda tasarruf etmesi anlamına gelir. Rüzgârın tasarrufu تَصَرُّفُ الرِّيَاحِ ise onun çeşitli yönlerden esmesi anlamındadır. Bazı durumlarda {تَصْرِيفِ الرِّيَاحِ}'ın mânası: Allah Teâlâ'nın rüzgârı estirmesi ve esme yönlerini değiştirmesi anlamına da gelir.

٨. {وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} "Ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın şu; {وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} *"ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır."* sözünün tefsiri:

a. {وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ} "Emre amade bulutları (evirip çevirmesinde)"

Bu sözün; {وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ} *"emre amade bulutları (evirip çevirmesinde)"*[1358] mânası şudur: السَّحَابُ kelimesi سَحَابَةٌ kelimesinin çoğuludur.

Şanı yüce olan Allah'ın şu sözü bunun böyle olduğunu gösterir:

{وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ}

"Yağmur yüklü bulutları meydana getirendir."[1359]

1355 Bu dil bilimci Ferrâ'dır. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/97; Türkî, 3/13.
1356 Bakara 2/164.
1357 Bakara 2/164.
1358 Bakara 2/164.
1359 Ra'd 13/12.

الْمُسَخَّرُ kelimesini tekil ve müzekker yapmış. Nitekim şu örnekler bu durumu açıklar: هَذِهِ تَمْرَةٌ çoğulu هَذَا تَمْرٌ كَثِيرٌ şeklinde; هَذِهِ نَخْلَةٌ çoğulu هَذَا نَخْلٌ şeklinde kullanılır.

"Bulutlara niçin سَحَابٌ ismi verilmiştir?" denilirse: –Allah'ın izniyle– bulutlar birbirini çeksinler diye (bu isim verilmiş). Bu anlam Arapların şu kullanımından alınmıştır: مَرَّ فُلَانٌ يَسْحَبُ ذَيْلَهُ "Falan kimse (kaftanının) eteklerini çekerek/sürüyerek geldi." **[3/13]**

b. {لَآيَاتٍ} "elbette deliller vardır."

Bu sözün {لَآيَاتٍ} *"elbette deliller vardır."*[1360] mânası şudur: "Bütün bu şeyleri/varlıkları yoktan var eden ve inşa edenin tek bir ilah olduğunu gösteren alâmetler ve delâletlerdir."

c. {لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} "düşünen bir topluluk için..."

{لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ} *"düşünen bir topluluk için..."*[1361]

Delil getirilen hususların hakikatini kavrayabilen, Allah'tan (cc) gelen ve O'nun vahdaniyetini gösteren delilleri anlayabilen toplum/topluluk için.

Şanı yüce olan Allah (cc) kullarına, bu delil ve hüccetlerin –başkaları için değil– sadece akledebilen ve hakkı bâtıldan ayırt edebilen kimseler için ortaya konulduğunu bildiriyor. Zira emir ve yasaklar onlar içindir; itaat ve kullukla mükellef olanlar sadece bunlardır; (taatlarına karşılık olarak) sevap, (isyanlarına mukabil de) ceza onlar içindir.

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Allah'ın (cc) birliği hususunda kâfirlere karşı bu âyetle {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ} *'Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında'*[1362] nasıl delil getirilebilir? Sen de bilirsin ki kâfirlerin bir kısmı göklerin, yerin ve âyette zikri geçen diğer şeylerin (Allah (cc) tarafından) yaratılmış olduğunu inkâr ediyorlar. (Allah'ın yaratıcılığını inkâr edenlere karşı Allah'ın bunları yarattığını söylemek, O'nun varlığını ve birliğini gösteren bir delil olur mu?)"

Ona şöyle cevap verilir: Allah'ın (cc) âyette, bütün bu şeylerin yaratıcısı, sanatkârâne olarak var edicisi olduğu; bütün bunları idare eden

1360 Bakara 2/164.
1361 Bakara 2/164.
1362 Bakara 2/164.

benzersiz bir müdebbir; misli olmayan bir yaratıcı olduğu hususlarında ortaya koyduğu deliller; Allah'ı (cc) inkâr eden mülhitlere karşı delil olmayabilir. Çünkü Allah Teâlâ bu âyetteki delilleri, Allah'ın (cc) yaratıcı olduğunu kabul eden, bunun yanında kulluk/ibadet konusunda birtakım putları O'na ortak koşan kimselere karşı delil olarak serd etmiştir. Şanı yüce olan Allah, putperestler; {وَإِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ} *"Sizin ilahınız bir tek ilahtır"*[1363] âyetini inkâr edip O'nun birtakım ortakları olduğunu iddia edince, bu âyeti onlara karşı hüccet olarak getirdi ve buyurdu: Sizin ilahınız gökleri ve yeri yaratan, –rızkınız o ikisinin döngüsüne bağlı olduğu için– göklerde güneş ve ayı sizin için yüzdürür (gibi akmalarını sağlayan), ki gece ve gündüzün birbiri ardınca gelip birinin yerini diğerinin alması اِخْتِلَافُ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ "gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişi" bu anlama geliyor. **[3/14]**

–Sizi karada ve denizde taşıyan– Bu anlam şu âyette zikrediliyor:

{وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ}

"Ve insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde"[1364]– size gökten rahmet yağmurları indirip etrafınızı[1365] çoraklıktan sonra yeşillikle, kuruyup yok olduktan sonra bol verimli otlaklarla[1366] donatan, umudunuzu kaybetmenizden sonra size hayat veren müjdeleri bahşeden; –şu âyetteki mâna bunu gösterir:

{وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا}

"Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda"[1367]– eti yenen evcil hayvanları yeme içme ihtiyacınız için, binmeniz, yük taşımanız ve güzelliklerinden faydalanmanız ve bir de evlerinizin

---

1363 Bakara 2/163.

1364 Bakara 2/164.

1365 الجَنَابُ kelimesi etraf, yan, avlu, geniş alan ve bir topluluğun bulunduğu yere yakın olan yer anlamlarına geliyor. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ج ن ب; Türkî, 3/15.

أَخْصَبَ جَنَابُ الْقَوْمِ yani: Etrafları demektir. Bu ise cömertlikten kinâyedir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (1/693). Medkûr, 1/813.

1366 أَمْرَعُ kelimesi verimli bol otlu yer anlamına gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, م ر ع; Türkî, 3/15.

1367 Bakara 2/164.

örtüleriyle elbiselerinizi elde etmeniz amacıyla sizin emrinize amade kılan; şu âyet bu mânayı ifade eder:

{وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ}

"yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında"[1368] -sizin (menfaatinize olarak) gıdanız ve azıklarınızı (elde etmeniz) için rüzgârları meyve ağaçlarınızı aşılayıcı olarak gönderen, hem sizin hem de ehli hayvanlarınızın, yağmurunun her çeşidiyle[1369] hayat bulduğu bulutları sizin için sevk edip yönlendiren- bu mâna şu âyette ifade edilmiştir:

{وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ}

"Rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde"[1370]– Allah'tır (cc).

Allah (cc) onlara, bu nimetleri kendilerine bahşeden ve bunu tek başına yapabilen tek ilahlarının kendisi olduğunu haber veriyor. Sonra da buyuruyor:

{هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَفْعَلُ مِنْ ذَلِكُمْ مِنْ شَيْءٍ}

"Allah'a koştuğunuz ortaklardan, bunlardan herhangi bir şeyi yapabilen var mı?"[1371]

Yalnızca bana has kılarak yapmanız gereken ibadette/kullukta ortaklar koştuğunuz ve bana denk kabul ettiğiniz ilahlardan (var mı)? Ortak koştuklarınız bunlardan birini bile yapmaya güç yetiremiyorsa, bu durumda size ihsan ettiğim nimetler olarak saydığım bu hususlarda ve size has/özel nimetlerin varlığında, -eğer hakkı bâtıldan ayırma konusunda ve insafla davranıp zulümden sakınarak aklınızı kullanırsanız- sizin için (vahdaniyyeti gösteren) açık delâletler vardır. Bu bir hakikattir. Şüphesiz ki size bu nimetleri -diğerlerinden farklı olarak- tek başına ihsan edip bağışlayan

---

1368 Bakara 2/164.

1369 الوَدَقُ kelimesi -ister sağanak şeklinde ister çisenti şeklinde olsun her çeşit yağmur anlamına gelir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, و د ق; Türkî, 3/15.

1370 Bakara 2/164.

1371 Rûm 30/40.

benim, siz ise bana kulluğunuzda başkalarını ortak koşuyorsunuz. Âyetin mânası tam olarak budur. **[3/15]**

Bu âyetle uyarılan ve kendilerine karşı bu âyetin hüccet olarak indirildiği topluluk, size özelliklerini anlattığım (putperest olup yaratıcıyı kabul eden) kimselerdir. Allah'ı (cc) inkâr eden Dehrîler[1372] veya O'nun sıfatlarını yok sayan Muattıla değildir. Şayet Allah Teâlâ'nın bu âyette zikrettiği, gönüllere tesir eden hüccetlerin en küçüğü tüm insanların ikna olmasına yeterli olsaydı, kitap, açıklamasıyla uzamasın diye onu izah edip açıklama yapmaktan vazgeçerdim.

[BAKARA SÛRESİ 165. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوٓا اِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ اَنَّ الْقُوَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعًا وَاَنَّ اللهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ﴾

"İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir. Zulmedenler azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!" **(Bakara 2/165)**

1372 Dehriyye eski zamanlardan beri var olan yaratıcıyı inkâr edip her şeyi hikmetle yaratıp idare eden bir varlığı kabul etmeyen bir gruptur. Onların iddialarına göre tüm kâinat bir yaratıcı olmaksızın kendi başına ezelden beri vardır sonsuza kadar devam edecektir. Canlılar nutfeden (döl sıvısından), nutfe de canlıdan meydana gelmektedir. Eskiden de böyleydi sonsuza kadar da böyle olacaktır. Bunlar zındık kimselerdir. Aynı zamanda da Muattıla grubundandırlar. Mükâfat ve cezayı inkâr ettikleri gibi, her şeyi feleklerin idare ettiğini söylerler. Hayır veya şer tanımazlar sadece acı ve hazları kabul ederler. Kur'ân-ı Kerîm onlardan bahsederek şöyle buyurmuştur:

{وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ}

"Dediler ki: 'Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman yok eder.'" (Câsiye, 45/24)

Bu hususta bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, İbn Hazm, *el-Fasl* hâmişinde, el-Matbaatu'l-Edebiyye, 1318 h; Gazâlî, *el-Münkız mine'd-Dalâl*, thk. Abdulhalim Mahmûd (Dâru'l-Kütübü'l-Hadîsiyye, 1972), s. 128-133; Câhız, *el-Hayevân*, 7/5-7; Medkûr, 1/813.

1. {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ} "İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir."

Şanı yüce olan Allah'ın; {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللهِ اَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللهِ وَالَّذِينَ اٰمَنُوٓا اَشَدُّ حُبًّا لِلّٰهِ} *"İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir."* sözünün tefsiri:

Şanı yüce olan bu sözüyle şunu kastediyor: "İnsanlardan bazıları Allah'tan (cc) başka varlıkları O'na denk/rakip kabul ederler. –Daha önce النِدّ rakip kelimesinin العِدْل denk mânasına geldiğini, bunu gösteren şahitleriyle birlikte açıklamıştık. Burada tekrar etmeyi uygun bulmadık.[1373]– Allah'tan (cc) başka şeyleri/varlıkları O'na denk/rakip kabul edenlerin denk saydıkları bu varlıkları, müminlerin Allah'ı sevmesi gibi severler.

Sonrasında Allah (cc) müminlerin Allah'ı (cc) sevmelerinin, bu müşriklerin Allah'a (cc) denk/rakip saydıkları putlarını sevmelerinden daha güçlü/şiddetli olduğunu haber veriyor.

a. {اَنْدَادًا} "ortaklar"

Müfessirler, müşriklerin Allah'a (cc) denk saydıkları bu {اَنْدَادًا} *"ortaklar"*[1374] kelimesinin ne olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazıları dedi ki: "Müşriklerin Allah'tan (cc) başka kulluk ettikleri ilahları/putlarıdır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٠٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} مِنَ الْكُفَّارِ لِأَوْثَانِهِمْ.»

2406. Bişr b. Muâz'ın bize, Yezîd, Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde bu âyet hakkında şunu söyledi: "Allah'ın {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونَ

1373 Türkî, 1/390-392.
1374 Bakara 2/165.

{اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} *"İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler. Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.*[1375]"[1376] sözü 'kâfirlerin putlarına olan sevgisinden' demektir."

[٢٤٠٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِ اللهِ {يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} مُبَاهَاةً، وَمُضَاهَاةً لِلْحَقِّ بِالْأَنْدَادِ. «{وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} مِنَ الْكُفَّارِ لِأَوْثَانِهِمْ.»

2407. Muhammed b. Amr bana, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid, Allah'ın {يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} *"Onları, Allah'ı severcesine severler."*[1377] sözü hakkında şöyle dedi: "(Yani) Putlarını Hak Teâlâ'ya benzeterek ve kibirli bir şekilde (severler). {وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} *'Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.'*[1378] 'Kâfirlerin putlarına olan sevgisinden.'" [1379]**[3/16]**

[٢٤٠٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2408. Müsennâ bana, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

[٢٤٠٩] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ «{وَمَنِ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} قَالَ: هِيَ الْآلِهَةُ الَّتِي تُعْبَدُ مِنْ دُونِ اللَّهِ. يَقُولُ: يُحِبُّونَ أَوْثَانَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ {وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ}. أَيْ مِنَ الْكُفَّارِ لِأَوْثَانِهِمْ.»

1375 Bakara 2/165.

1376 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/276 (1484); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166; Türkî, 3/16.

1377 Bakara 2/165.

1378 Bakara 2/165.

1379 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 218; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/276 (1483); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166; Türkî, 3/17.

2409. Ammâr'ın rivayeti olmak üzere bana haber verildi ki İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin bu âyet hakkında şöyle dediğini rivayet etti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler.'*[1380] Bunlar ({أَنْدَادًا} *"ortaklar"*[1381]) Allah'tan (cc) başka kulluk yaptıkları putlarıdır. Putlarını Allah'ı (cc) sever gibi severler.{وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} *'Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.'*[1382] Yani kâfirlerin putlarına olan sevgisinden."[1383]

[٢٤١٠] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} قَالَ «هَؤُلَاءِ الْمُشْرِكُونَ أَنْدَادُهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي عَبَدُوا مَعَ اللَّهِ يُحِبُّونَهُمْ كَمَا يُحِبُّ الَّذِينَ آمَنُوا اللَّهَ {وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} مِنْ حُبِّهِمْ هُمْ آلِهَتَهُمْ.»

2410. Yunus bana, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in Allah Teâlâ'nın sözü hakkında şöyle dediğini nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler.'*[1384] Bunlar müşriklerdir. ({أَنْدَادًا} *'ortaklar'*[1385]) Müşriklerin Allah'a (cc) kullukta O'na ortaklar kabul ettikleri putlarıdır. Putlarını, müminlerin Allah'ı (cc) sevmesi gibi severler.{وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ} *'Müminlerin Allah'a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir.'*[1386] Yani kâfirlerin putlarına olan sevgisinden."[1387]

2- Diğerleri ise şunu söylediler: "{أَنْدَادًا} *'ortaklar'*[1388] kelimesinin buradaki anlamı, müşriklerin Allah'a (cc) isyan hususunda kendilerine itaat ettikleri efendileri/yöneticileri demektir." **[3/17]**

1380 Bakara 2/165.
1381 Bakara 2/165.
1382 Bakara 2/165.
1383 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/276, (1482,1484); Türkî, 3/17.
1384 Bakara 2/165.
1385 Bakara 2/165.
1386 Bakara 2/165.
1387 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166; Türkî, 3/17.
1388 Bakara 2/165.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤١١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} قَالَ" الْأَنْدَادُ مِنَ الرِّجَالِ يُطِيعُونَهُمْ كَمَا يُطِيعُونَ اللَّهَ إِذَا أَمَرُوهُمْ أَطَاعُوهُمْ وَعَصَوُا اللَّهَ»

2411. Musa bana, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} *'İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler.'*[1389] Bu âyette geçen الأَنْدَادُ erkeklerden olup müşrikler bunlara Allah'a itaat eder gibi itaat ederlerdi. Onlar, (Allah'a isyan olan) bir şeyi yapmalarını müşriklere emretseler, Allah'a isyan edip onlara itaat ederlerdi."[1390]

b. {كَحُبِّ اللَّهِ} "Allah'ı severcesine"

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Nasıl olur da {كَحُبِّ اللَّهِ} *'Allah'ı severcesine'*[1391] denilmiştir? Allah mı ortak koşulan putları seviyor yoksa putları ortak koşanlar mı Allah'ı seviyor da {يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ} *'Onları, Allah'ı severcesine severler.'*[1392] denildi?"[1393]

1389 Bakara 2/165.

1390 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/276 (1481); Türkî, 3/17.

1391 Bakara 2/165.

1392 Bakara 2/165.

1393 Burada soruyu doğru anlamak için şu kuralları dikkate almak gerekmektedir.

Mastar olan kelime muzâf olarak amel eder. Masterın muzâf olarak amel etmesi, en çok kullanılan şeklidir. Bu konuda âlimler arasında ihtilaf yoktur.

Muzâf olan mastar ya fâ'iline muzâf olur mef'ûlunu nasb eder, ya mef'ûlune muzâf olur fâilini ref eder ya da zarfa muzâf olup fâilini ref, mef'ûlunu nasb eder.

1- Masterın Fâiline Muzâf Olup Mef'ûlunu Nasb Etmesi

Bu kullanım, masterın muzâf olup amel etme hali en çok kullanılan çeşididir.

{وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ}

"Eğer Allah'ın insanların bir kısmıyla diğerlerini savması olmasaydı, yeryüzü bozulurdu. Ancak Allah bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir." (Bakara 2/251)

Bu âyet-i kerîmede {دَفْعُ} *"savması"* masterı, fâili olan {اللَّهِ} *"Allah"* lafza-i celâline muzâf olmuştur. {النَّاسَ} *"insanların"* kelimesini de mef'ûl olarak nasb etmiştir.

2- Masterın mef'ûlüne muzâf olup, fâilini açıktan alıp ref etmesinin kullanımı azdır.

Ona şöyle cevap verilir: Buradaki anlam senin düşündüğün gibi değildir. Buradaki kullanımın bir benzeri Arapların şu sözünde de vardır:

بِعْتُ غُلامي كَبَيْعِ غُلامِكَ بِمَعْنَى بِعْتُه كَمَا بِيعَ غُلامُكَ و كَبَيْعِكَ غُلامَك

"Kölemi, senin kendi köleni sattığın gibi sattım" yani "senin kölenin satılması gibi sattım" ve "senin köleni satman gibi sattım" demektir.

واِسْتَوْفَيْتُ حَقِّي مِنْهُ اِسْتِيفَاءَ حَقِّكَ بِمَعْنَى اِسْتِيفَائِكَ حَقَّكَ

"Senin hakkın olanı alman gibi ben de ondaki hakkımı tastamam aldım" yani "Senin kendi hakkını alman gibi" ikincisinde, muhatabın isminden kinaye olan kelime –الغُلَامُ ve الحَقُّ kelimelerinden kinaye olan lafızla yetinilerek– hazfedilmiştir.

Şâirin dediği gibi: [1394]

فَلَسْتُ مُسَلِّمًا مَا دُمْتُ حَيًّا ... عَلَى زَيْدٍ بِتَسْلِيمِ الْأَمِيرِ

{وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا}

"Yolculuğa gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." (Âl-i İmrân 3/97)

Bu âyet-i kerîmede {مَنْ} ism-i mevsûlü حِجُّ mastarının fâilidir. Mahallen merfûdur. الْبَيْتُ kelimesi de حِجُّ mastarının mef'ûlüdür. Mastar mef'ûlüne muzâf olmuştur. Geniş bilgi için bk. İbn Usfûr Ali b. Mü'min, *el-Mukarrib*, 1/130, nşr. Ahmed Abdussettâr el-Cevârî, Bağdat 1971; Sîbeveyh, Ebû Bişr, Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, (thk: Abdusselâm Muhammed Harun), Kahire 1981, 1/190.

1394 Şiirin kime ait olduğu bilinmiyor. Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 4/51 Taberî'nin bu kitaptan aldığı dört beyitten biridir. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/100; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, 1/215.

Bu beyitten sonra şunlar da yer almıştır (Şâkir, 3/281):

أَميرٌ يأكُلُ الفَالُوذَ سِرًّا ... ويُطْعِمُ ضيفَهُ خُبْزَ الشَّعِير

Emîr fâlûze tatlısını gizlice kendisi yiyor misafirine ise arpa ekmeği yediriyor

أتذكُرُ إذْ قَبَاؤك جِلْدُ شاةٍ ... وَإِذْ نَعْلَاكَ من جِلْدِ البَعِير

Hatırlıyor musun sizin abanız/üst giysiniz koyun derisinden yapılmıştı biz size deve derisinden ayakkabı giydirdik!

فَسُبْحَانَ الَّذي أَعْطَاكَ مُلْكاً ... وَعَلَّمَكَ الجُلُوسَ عَلَى السَّرِيْر

Sana mülk/yöneticilik verip sedirde/taht üzerinde oturmayı öğreten Allah tüm noksanlıklardan münezzehtir.

Hayatta olduğum sürece
Zeyd'i emîr selamıyla selamlamayacağım[1395]

Kastettiği mâna: "Emirlerin selamlanması gibi" demektir. O takdirde buradaki âyetin anlamı şu şekilde olur: "İnsanlar arasında Allah'ın yanında başka varlıkları/putları O'na ortak koşanlar vardır. -Ey müminler- sizin Allah'ı sevmeniz gibi, onlar da putlarını severler."

2. {وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} "Zulmedenler azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَوْ يَرَى[1397] الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} *"Zulmedenler azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!"*[1396] sözünün tefsiri:

a. Kıraat

Bu âyetin okunuşunda kıraat âlimleri ihtilaf etmişlerdir:

1- Medine ve Şam kurrâsının çoğunluğu (وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) âyetini ت harfiyle; (إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ) âyetini ي ile (أَنَّ الْقُوَّةَ لله جَمِيعًا وَأَنَّ الله شَدِيدُ الْعَذَابِ) âyetindeki (أنَّ)'leri elif harfinin fethasıyla أَنَّ şeklinde okudular.[1398] Her iki أنّ lafzının mânasına göre âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: "Ey Muhammed! Kâfirleri ve kendine zulmeden zalimleri; onlar Allah'ın azabını gözleriyle görüp, güç/kuvvet ve iktidarın tamamen Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok çetin/şiddetli olduğunu anladıkları zaman, bir görseydin!" **[3/18]**

1395 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/100; Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 4/51; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, 1/215; Türkî, 3/18.
Bu şiirde istişhâd yeri تَسْلِيمِ الأَمِيرِ terkîbidir. Burada mastar mef'ûlüne muzâf olmuştur.

1396 Bakara 2/165.

1397 Asıl nüshada bu fiil تَرَى şeklinde gelmektedir. Bk. Âyetin açıklamasında gelecek olan kıraat farklılıkları; Türkî, 3/18.

1398 Bu okuyuş Nâfi' ve İbn Âmir'in kıraatıdır. Ancak İbn Âmir يا harfinin zammesiyle (يَرُوْنَ الْعَذَابَ) "azabı görürler" şeklinde okumuştur. Nâfi' ise يا harfinin fethasıyla okumuştur. Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 119, 120; Türkî, 3/19.

Sonra bu kıraatlarda أَنَّ lafzındaki elifin fethalı olmasında iki vecih/yorum vardır:

1. Birincisi: Bu sözde maksûd olup da hazfedilmiş olan bir kelimeyle/âmille mansûb olmaları. Bu durumda âyetin tefsîri şu şekilde olur: "Ey Muhammed! O zalimlerin Allah'ın azabını gördükleri zaman (senin tebliğ ettiğin hakikati derhal) ikrar etmelerini bir görseydin!"

(تَرَى) kelimesinin mânası: "Tüm güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok çetin olduğunu gördükleri zaman (görseydin)" şeklinde olur. Bu durumda -أَنَّ kelimesini bu vecih üzere nasbettiğin/elifini fethalı okuduğun takdirde- şartın cevabı terk edilmiş; sözün kendisine delâletiyle yetinilmiştir ve anlam da söylediğimiz gibidir. Bu anlattığımız, (وَلَوْ تَرَى) kelimesini تا harfiyle okuyan kurrâya göre أَنَّ maddesinde elifin fethalı okunmasının birinci vechinin açıklamasıdır.

2. Elifin fethalı olması durumundaki diğer **(ikinci) vecih:** Anlam şöyle olur. "Ey Muhammed! O zalimleri, Allah'ın azabını gördükleri zaman bir görseydin; –Çünkü tüm güç ve kuvvet Allah'a aittir ve Allah'ın azabı çok şiddetlidir– Allah'ın azabının miktarını/ne kadar şiddetli olduğunu bilirdin." Daha sonra ل harfi hazfedilmiş ve söz ona delâlet ettiği için bu mânaya gelecek şekilde fethalı kılınmıştır.

2- Kurrâların öncülerinden diğer bir grup ise şu şekilde okumuştur: (وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ العَذَابَ إِنَّ القُوَّةَ للهِ جَمِيعًا وَإِنّ الله شَدِيدُ العَذَابِ) yani: "Ey Muhammed! O zalimleri, Allah'ın azabını kendi gözleriyle gördükleri zaman bir görseydin, onların sonlarını/âkıbetlerinin ne olacağını elbette bilirdin."[1399]

Şanı yüce olan Allah, birinci haber (cümle) tamam olduktan sonra güç ve yetkisinden başlayarak bir haber (cümle) daha bildiriyor ve buyuruyor: "Dünyada ve âhirette güç kuvvet tamamıyla Allah'a aittir. O'ndan başka –O'na denk ve ortak kabul edilen– varlıklara değil." "Ve Allah'ın azabı, kendisine ortak koşanlara, O'nunla ortaklık[1400] iddia edenlere ve O'na denk/rakip tanrılar edinenlere karşı şiddetli olacaktır." **[3/19]**

1399 Bu okuyuş Ebû Ca'fer el-Medenî ve Yakub'un kıraatıdır. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 2/224; Türkî, 3/19.

1400 م nüshasında شَرِيكًا olarak geçmektedir. الشِّرْكُ كَالشَّرِيك şirk mastarıyla ortak anlamına gelen şerîk kelimesi aynı anlamı taşır. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ش ر ك; Türkî, 3/19.

إِنَّ maddesinin elifinin fetha ile ve تَرَى kelimesini de تا harfiyle okuyanlara[1401] göre bir veche/yoruma daha ihtimal vardır. O da şu şekilde bir anlamdır: "Ey Muhammed! O zalimler Allah'ın azabını gördükleri zaman, 'Tüm güç ve kuvvet Allah'ındır ve Allah'ın azabı çok çetindir' dediklerinde bir görseydin!" Sonra القَوْلُ maddesi hazfedilmiş ve onun yerine مَقُولٌ ile yetinilmiştir.[1402]

3- Başkaları da şu şekilde okumuşlardır:

{وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} *"Zulmedenler azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!"* يا[1403] harfiyle ve أَنَّ maddelerinde elif harfinin fethasıyla. Bu durumda anlam: "Zalimler, Allah'ın kendileri için cehennemde hazırladığı azabı gördüklerinde, –tüm güç ve kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok çetin olduğunu– ayne'l-yakîn olarak müşâhede ederler."

a) Bu anlama göre ilk أَنَّ maddesi لَوْ şart edatının mahzûf olan cevabına taalluk ettiği için mansûb olmuş olur. لَوْ lafzının cevabı da terk edilmiş.

b) İkinci أَنَّ ise birinciye atfedildiği için mansûb olur. Bu okuyuş Kûfeli, Basralı ve Mekkeli kurrânın çoğunun okuyuşudur.

Basralı bazı nahiv âlimleri {يَرَى} şeklinde يا harfi ile ve أَنَّ maddelerini fetha ile okuyan kıraatın tevilinin şöyle olduğunu iddia ettiler:

"{وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا}

'Zalimler görselerdi.'[1404]; لَوْ يَعْلَمُونَ 'Zalimler bilselerdi'[1405] Çünkü o zalimler, görecekleri azabın miktarını bilmiyorlardı. Halbuki Peygamberimiz (aleyhisselam) biliyordu. Şayet (وَلَوْ تَرَى) deseydi Peygamberimize hitap etmiş olurdu."

1401 Bu okuyuş İbn Kesîr, Âsım, Ebû Amr, Hamza ve Kisâî'nin kıraatlarıdır. Zencele, *Hüccetü'l-Kırâat*, s. 120; Türkî, 3/20.

1402 Yani: قَوْلٌ maddesi (يَقُولُونَ) hazfedilmiş, مَقُولٌ (إِنَّ القُوَّةَ لله جَمِيعًا وَإِنَّ الله شَدِيدُ العَذَابِ) ile yetinilmiştir.

1403 Bakara 2/165.

1404 Bakara 2/165.

1405 Kastettiği: يَرَى kelimesi يَعْلَمُ mânasına gelmektedir. Bu nahiv âlimi Ebû Ubeyde'dir. Bk. *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 62; Şâkir, 3/283.

Yine dedi ki: "(وَلَوْ يَرَى) dediğinde şayet إنّ maddesinin elifi -cümle başı olması hasebiyle- kesre ile okunsaydı caiz olurdu. Çünkü (لَوْ يَرَى), (لَوْ يَعْلَمُ) anlamına gelir. (لَوْ يَعْلَمُ) kalıbının nadir olan bir kullanımında başka bir kelimeye (şartın cevabına) ihtiyaç olmaz. Mesela bir erkeğe dersin ki:أَمَا وَاللهِ لَوِ تَعْلَمُ وَلَوْ يَعْلَمُ 'Andolsun! Keşke bileydin ve bilseydi.' **[3/20]**

Şâirin dediği gibi:

إِنْ يَكُنْ طِبُّكِ الدَّلَالُ فَلَوْ فِي ... سَالِفِ الدَّهْرِ وَالسِّنِينَ الْخَوَالِي

Bu işveli arzuların şayet olsaydı
Genç zamanımda ve baş başayken[1406]

Burada لَوْ kelimesinin cevabı anlam akışından çıkmaktadır, cümlenin içinde yoktur.

Aynı şâir dedi:

وَبِحَظٍّ مِمَّا نَعِيشُ، وَلا تَذْ ... هَبْ بِكَ التُّرَّهَاتُ فِي الأَهْوَالِ

Beraberce bolluk/refah içinde yaşadığımız
gibi (sende şimdi benimle yaşa)

Sıkıntılı zamanlardaki aldatıcı durumlar seni başka şeylere sevk etmesin.[1407]

Burada عِيشِي kelimesini gizlemiştir (ızmâr)."[1408]

(Nahiv âlimi) dedi ki: "Bazıları (وَلَوْ تَرَى) şeklinde okudu ve (أَنّ) kelimesinin fetha okunmasını (تَرَى) kelimesine bağladı. Bu doğru değildir.[1409] Çünkü Peygamber (sav) biliyordu ancak diğer insanların da bu durumu bilmesini istedi. Nitekim şanı yüce olan Allah âyette;

1406 Şâir Abîd b. el-Ebras'tır. Bu beytin (benzeri) için bk. Abîd b. el-Ebras, *Dîvânu Abîd b. el-Ebras*, (thk. Hüseyin Nassâr), s. 107; Türkî, 3/21.

1407 Bu beyit Abîd'e aittir. Aynı kasidenin devamında yer almaktadır. Abîd b. el-Ebras, *Dîvânu Abîd b. el-Ebras*, s. 108; Türkî, 3/21.

1408 الاضْمَارُ Izmâr bir belâgat terimi olarak: Cümlenin anlamını bozmadan öğelerinden birinin atılmasıdır. Buna الاضْمَارُ عَلَى شَرِيطَة التَفْسِير denir. Geniş bilgi için bk. Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Funûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Vesâiku'l-Kavmiyye 1423), 1-33, 7/79.

1409 Yani "bu görüş zayıf bir görüştür" demektir. Şâkir, 3/284.

{أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ}

'Yoksa 'Onu Muhammed uydurdu' mu diyorlar?'[1410] buyurarak insanlara bilgisizliklerini haber vermiştir ve aynı şekilde şu âyette de durum böyledir:

{أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ}

'Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır.'"[1411]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bir grup âlim {وَلَوْ يَرَى} *"bir bilselerdi"*[1412] kelimesinin {أَنَّ} kelimesinde âmil olmasını kabul etmediler ve şöyle dediler: "(Âyetin anlamı) 'Zalimler Allah'ın azabını gördüklerinde tüm güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu bildiler' demek olup, bu âyeti 'Zalimler tüm güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu keşke görselerdi!' şeklinde yorumlamalarının da kabul edilir bir tarafı yoktur." Burada {أَنَّ}'de âmil olan kelime, {لو} kelimesinin العِلْمُ mânasına gelen gizlenen cevabıdır. Daha öncesinde geçen العِلْمُ kelimesinden dolayı gizlenmiştir.

a) Kûfeli bir nahiv âlimi şöyle dedi: "{وَلَوْ يَرَى} *'bir bilselerdi'*[1413] şeklinde يا harfiyle okuyanlardan {أَنَّ القُوَّةَ للهِ} *'kuvvetin Allah'ın olduğunu'*[1414] ve {وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} *'Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu'*[1415] cümlelerindeki {أَنَّ}leri fetha ile okuyanların buradaki elifleri fethalı okuma sebebi الرُّؤْيَةُ kelimesini burada ({القُوَّةَ} *'kuvvetin'*[1416] kelimesinde) amel ettirmeleridir. الرُّؤْيَةُ mastarını onda gerçekleştirdiler. (وَلَوْ يَرَوْنَ أَنَّ القُوَّةَ للهِ şeklinde amel ettirmişlerdir.) (وَلَوْ تَرَى) şeklinde تا ile okuyan kurrâdan أَنَّ maddesinin fethayla okuyanlar bunu ancak لِأَنَّ القُوَّةَ للهِ جَمِيعًا وَلِأَنَّ اللهَ شَدِيدُ العِقَابِ şeklinde tevil ederek nasb etmişlerdir."

Kûfeli dilci devam etti: "(وَلَوْ تَرَى) okuyanlardan إِنَّ maddesini kesrayla okuyan kimseler إِنَّ ile başlayan cümleyi haber yaparak okumuşlardır." **[3/21]**

1410 Secde 32/3.
1411 Bakara 2/107.
1412 Bakara 2/165.
1413 Bakara 2/165.
1414 Bakara 2/165.
1415 Bakara 2/165.
1416 Bakara 2/165.

b) Diğer bazıları da şöyle dedi:[1417] "{وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا} *'Zulmedenler bir bilselerdi!'*[1418] şeklinde يا ile okuyanların kıraatında أَنَّ maddesinin fetha ile okumaları يَرَى kelimesinin onda amel ettirmeleri sebebiyledir. Bu durumda kelâmın cevabı terk edilmiş olur. Aynı durum şu âyette de mevcuttur:

{وَلَوْ اَنَّ قُرْاٰنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ اَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْاَرْضُ اَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتٰى}

'Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı, ya da ölülerin konuşturulacağı bir Kur'ân olacak olsaydı...'[1419]

Zira cennet ve cehennemin anlamları çok tekrar edilmiş ve bilinmektedir."

Dediler ki: "يا ile okuyan kıraatte إِنَّ'nin kesra ile okunması da caizdir. Bu durumda mâna itibariyle رُؤْيَةٌ masdarı إِذْ kelimesinde amel eder.

تا ile okuyan kıraate göre de başka bir fiile niyet etmek şartıyla أن şeklinde fetha ile okunmasını caiz gördüler. Bu durumda sözün tevili وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ يَرَوْنَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا şeklinde olur."

İddia ettiler ki: وَلَوْ تَرَى okunduğunda إِنَّ maddelerini kesra ile okunma vechi, إِنَّ ile başlayan cümlenin isti'nâfiyye (öncesinden bağımsız, müstakil bir cümle) olmasıdır. Çünkü وَلَوْ تَرَى cümlesi الَّذِينَ ظَلَمُوا ifadesinde amel etmiştir.[1420]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Bize göre bu konudaki doğru kıraat (وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) تا ile ve {إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ} *"azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bütün kuvvetin Allah'ın olduğunu ve Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu bir bilselerdi!"*[1421] şeklinde okuyanın kıraatidir. Bu durumda anlam şu şekilde olur: "Sen, tüm güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu görürdün." Bu yoruma göre, ikinci لَرَأَيْتَ sözü –her ne kadar لَوْ kelimesinin cevabı olsa da– (وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) sözünün delâleti sebebiyle kendisinin

---

1417 Bu sözün sahibi Ferrâ'dır. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/97; Türkî, 3/22.

1418 Bakara 2/165.

1419 Ra'd 13/31.

1420 Bu söz -yaptığımız bazı tasarruflarla birlikte- Ferrâ'ya aittir. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/97-98. Burada geçen وَقَعَ ve الوُقُوعُ kelimeleri fiilin o kelimede amel etmesini/müteaddi olmasını ifade eder; Şâkir, 3/285.

1421 Bakara 2/165.

zikredilmesinden müstağni olunduğu için, mahzûf olur. Sözün sevk edilişinde muhatap Resûlullah (sav) olsa da, bu sözle başkası kastedilmiştir. Çünkü Peygamber (sav), tüm güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının şiddetli olduğunu şüphesiz bir şekilde biliyordu zaten. Bu âyetteki ifadenin benzeri şu âyette de mevcuttur ki yerinde biz onu açıklamıştık[1422]:

{أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ}

"Bilmez misin ki, göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır."[1423] **[3/22]**

Biz bu okuyuşu يا ile okuyuşa tercih ettik. Çünkü o topluluk azabı gördüklerinde kesin olarak bilecekler ki tüm güç ve kudret Allah'a aittir ve kesinlikle Allah'ın azabı çok şiddetlidir. O zaman "Keşke tüm güç ve kudretin Allah'a ait olduğunu görselerdi" demenin bir anlamı kalmaz. Zira göremeyen kimse için "keşke görseydin" denilir, görebilen kimse için "keşke görseydin" demenin bir anlamı yoktur.

Allah Teâlâ'nın {إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ} *"azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman"*[1424] sözünün anlamı; "Azabı gözleriyle gördüklerinde" demektir.

[٢٤١٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ {وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ} يَقُولُ: لَوْ عَايَنُوا الْعَذَابَ.

2412. Nitekim bana Ammâr b. Hasan'dan haber verildiğine göre o, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî', Allah Teâlâ'nın {وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ} *"Zulmedenler azabı gördükleri/azaba uğrayacakları zaman bir bilselerdi!"*[1425] sözünün "Şayet azabı gözleriyle görselerdi" anlamına geldiğini söylemiştir.[1426]

Şanı yüce Allah şu sözüyle kastettiği anlam: (وَلَوْ تَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا) "Ey Rasûlüm Muhammed! Şayet sen, kendilerine zulmeden o zalimlerin, Allah'ın yanında başka ilahlar edinip onları sizin beni sevdiğiniz gibi

1422 Bk. Türkî, 2/404; Şâkir, 2/484-488.
1423 Bakara 2/107.
1424 Bakara 2/165.
1425 Bakara 2/165.
1426 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/277 (1486); Türkî, 3/23.

sevenlerin, kıyamet günü benim kendileri için hazırladığım azabımı gördüklerindeki hallerini bir görseydin; tüm güç ve kudretin başkalarına değil sadece bana ait olduğunu kesinlikle bilirdiniz ve o ortak saydıkları putların/ilahların kıyamet gününde onlara hiçbir fayda sağlayamadıklarını ve başlarına getirdiğim azabı onlardan uzaklaştırmadıklarını da görürdünüz. Şundan da emin olurdunuz ki, beni inkâr eden ve benimle birlikte başka varlıkların da ilah olduğunu iddia eden kimseye yapacağım azap çok şiddetlidir."

[BAKARA SÛRESİ 166. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ﴾

***"Kendilerine uyulanlar (o gün) azabı görünce, kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar, aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."* (Bakara 2/166)**

1. {إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ} "Kendilerine uyulanlar, (o gün) azabı görünce, uyanlardan uzaklaşacaklar"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ} *"Kendilerine uyulanlar, (o gün) azabı görünce, uyanlardan uzaklaşacaklar."* sözünün tefsiri:

Şanı Yüce Allah bu âyetinde şunu kastetti:

{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوُا الْعَذَابَ}

"Kendilerine uyulanlar, (o gün) azabı görünce, uyanlardan uzaklaşacaklar."[1427]

Yani "kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklar."[1428]

1427 Bakara 2/166.

1428 Türkî nüshasında burada anlamsız şekilde bir tekrar yapılmış. Bizim tercümeye esas aldığımız metin Şâkir nüshasındaki düzeltilmiş halidir.

a. Âyette Kastedilen

Müfessirler Allah Teâlâ'nın bu âyette;

{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا}

"Kendilerine uyulanlar uyanlardan uzaklaşacaklar."[1429] neyi kastettiği hususunda ihtilaf ettiler:

[٢٤١٣] حَدَّثَنَا بِهِ، بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا} وَهُمُ الْجَبَابِرَةُ، وَالْقَادَةُ، وَالرُّوسُ فِي الشِّرْكِ {مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} وَهُمُ الْأَتْبَاعُ الضُّعَفَاءُ {وَرَأَوُا الْعَذَابَ}

2413. Müfessirlerden bir kısmı, bize Bişr b. Mu'âz'ın, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle rivayet ettiğine göre Katâde şöyle söyledi: "{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا} *'Kendilerine uyulanlar uzaklaşacaklar.*[1430] Bunlar zorbalar/diktatörler, yöneticiler, şirk ve kötülük konusunda önderlik yapan kimselerdir.{مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} *'Kendilerine uyulanlar uyanlardan'*[1431] Bunlar toplum alt kesiminde sosyal statüsü zayıf, tebaa olan kimselerdir. {وَرَأَوُا الْعَذَابَ} *'azabı gördüler.'* [1432]azabı gördükleri zaman."[1433] **[3/23]**

[٢٤١٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} قَالَ: تَبَرَّأَتِ الْقَادَةُ مِنَ الْأَتْبَاعِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

2414. Bize Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle dedi: "{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} *'Kendilerine uyulanlar, uyanlardan uzaklaşacaklar.'*[1434] Yani kıyamet gününde yöneticiler yönettikleri kimselerden uzaklaşacaklar."[1435]

1429 Bakara 2/166.
1430 Bakara 2/166.
1431 Bakara 2/166.
1432 Bakara 2/166.
1433 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/277 (1490); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166; Türkî, 3/24.
1434 Bakara 2/166.
1435 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/277 (1489); Türkî, 3/24.

[٢٤١٥] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قُلْتُ لِعَطَاءٍ: {إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} قَالَ «تَبَرَّأَ رُؤَسَاؤُهُمْ، وَقَادَتُهُمْ، وَسَادَاتُهُمْ مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ.»

2415. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: Atâ'ya;

{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} *"Kendilerine uyulanlar, uyanlardan uzaklaşacaklar."* [1436]âyetini sordum. Dedi ki:

'Reisleri, yöneticileri ve efendileri tebaalarından/peşlerinden sürükledikleri kimselerden uzaklaşırlar.'"[1437]

[٢٤١٦] حَدَّثَنِي بِهِ، مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} أَمَّا الَّذِينَ اتُّبِعُوا فَهُمُ الشَّيَاطِينُ تَبَرَّءُوا مِنَ الْإِنْسِ.»

2416. Bana Musa b. Harun'un, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'den naklettiği şeyi söylediler: "{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} *'Kendilerine uyulanlar, uyanlardan uzaklaşacaklar.'*[1438] âyetinde {الَّذِينَ اتُّبِعُوا} *'Kendilerine uyulanlar'*[1439] ile kastedilen şeytanlardır. (Kendilerine tâbi olan) insanlardan uzaklaşacaklardır."[1440]

Bana göre bu konuda doğru olan görüş şudur: Şanı yüce Allah, azabı gözleriyle gördüklerinde, Allah'a şirk koşmak hususunda tâbi olunan kimselerin kendilerine tâbi olanlardan uzaklaşacaklarını haber veriyor. Bu konuda hiçbir istisna yoktur. Tam tersine hepsini içine almaktadır. Sapıklık ve Allah'ı inkâr hususunda tâbi olunan ve tâbi olan herkes buna dâhildir. Küfür ve sapkınlıkta insanları peşlerinden sürükleyenler âhiret gününde Allah'ın azabını gördüklerinde, sapıklıkta peşlerinden giden kimselerden uzaklaşacaklar. **[3/24]**

1436 Bakara 2/166.
1437 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/277 (1490); İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, 8/173-174; Türkî, 3/24.
1438 Bakara 2/166.
1439 Bakara 2/166.
1440 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/278 (1491); Türkî, 3/24.

{إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا}

"Kendilerine uyulanlar uyanlardan uzaklaşacaklar."[1441] âyetinde, burada kastedilen kimseler, Allah Teâlâ'nın şu âyette;

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا}

"İnsanlar arasında Allah'ı bırakıp da O'na ortak koşanlar vardır."[1442] vasfettiği gibi, müşriklerin Allah'a ortak kabul ettikleri putlardır ki bu putlar kıyamet günü kendilerine tapan müşriklerden uzaklaşacaklardır.

Âyetin delâleti bu şekilde olursa, o zaman Süddî'nin şu şekildeki tefsiri doğru olmaktadır:

{وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ}

'İnsanlar arasında Allah'ın yanında da O'na ortaklar koşanlar vardır. Onları, Allah'ı severcesine severler.'[1443]

b. {أَنْدَادًا} "Endâd"

Bu âyette geçen الأَنْدَادُ birtakım erkekler olup -müminlerin Allah Teâlâ'ya itaat edip O'nun emrine aykırı olan konularda başkalarına isyan etmeleri gibi- müşrikler de emrettikleri hususlarda bunlara itaat ederler ve bu hususta Allah'a isyan etmekten de sakınmazlardı."

Aynı zamanda "Âyette geçen الأَنْدَادُ şeytanlardır ve kıyamet gününde insan dostlarından uzaklaşacaklardır" şeklinde tefsir edenin tefsiri fasit olmuş olur. Çünkü bu âyet, Allah'a ortak koşulması bağlamında yer almaktadır.

2. {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} "Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *"aralarındaki bütün bağlar kopacaktır"* sözünün tefsiri:

1441 Bakara 2/166.
1442 Bakara 2/166.
1443 Bakara 2/166.

Şanı yüce Allah bu sözüyle şunu kastetti: "Kesinlikle Allah'ın azabı çok çetindir, kendilerine uyulanlar o gün uzaklaşacaklar ve o gün aralarındaki bütün bağlar kopacak." **[3/25]**

a. {الْأَسْبَابُ} "Bütün bağlar"

Müfessirler {الْأَسْبَابُ} *"bütün bağlar"*[1444] kelimesinin anlamı konusunda ihtilaf ettiler.

1- Bazıları şu görüştedirler:

[٢٤١٧] حَدَّثَنِي بِهِ، يَحْيَى بْنُ طَلْحَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، قَالَ: ثَنَا فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، وَثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عُبَيْدٍ الْمُكْتِبِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، « {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: الْوِصَالُ الَّذِي كَانَ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا.»

2417. Yahyâ b. Talha el-Yerbûî'nin bize, Fudayl b. Iyâd -ayrıca- bize İbn Humeyd'in Cerîr, her ikisinin de (Fudayl ve Cerîr) Ubeyd el-Müktib tarikiyle rivayet ettiğine göre Mücâhid {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *"Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."*[1445] âyeti hakkında {الْأَسْبَابُ} *"bütün bağlar"*[1446]ın anlamı "Dünya hayatında aralarında var olan bağlar/ilişkilerdir" demiştir.[1447]

1444 Bakara 2/166.

1445 Bakara 2/166.

1446 Bakara 2/166.

1447 Fudayl b. Iyâd b. Mes'ûd et-Temîmî el-Horasânî, güvenilir bir râvidir. İbn Sa'd: Onun "Güvenilir, sağlam, fazilet sahibi, çok ibadet eden, verâ' sahibi ve çok hadis rivayet eden" bir kimse olduğunu söyledi. Mekke'de 1 Muharrem 187 tarihinde vefat etti. Şu kaynaklarda hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 4/1/123; *Sağîr*, s. 209; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 5/366; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 3(2)/73.

Bu rivâyeti Ebû Ca'fer iki isnad ile nakletti. Biri Fudayl b. İyâd diğeri de Cerîr tarikiyle. Cerîr b. Abdülhamîd ez-Zab'i'dir. Her ikisi de Ubeyd el-Müktib'den nakletti. Taberî aynı haberi 2418 ve 2419 numaralı rivayetlerde iki farklı senetle Süfyân es-Sevrî tarikiyle Ubeyd el-Müktib'den nakledecektir.

Ubeyd el-Müktib "mimin zammesi, kef'in sükûnu, te harfinin kesresi ile الإكْتَابُ iktâb "yazmayı öğrenmek" mastarından türemiştir" demiştir.

Ubeyd b. Mihrân el-Kûfî olup güvenilir bir râvidir. Müslim *Sahîh*'inde ondan nakilde bulunmuştur. Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/237; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/3; Şâkir, 3/289.

Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr, 240); Ebû Nuaym, *Hilye*, 3/285. Ayrıca Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr, 241); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166; Türkî, 3/2.

[٢٤١٨] حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عُبَيْدِ الْمُكْتِبِ، عَنْ مُجَاهِدٍ «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: تَوَاصُلُهُمْ فِي الدُّنْيَا.»

2418. İshâk b. İbrahim b. Habîb b. eş-Şehîd bize, Yahyâ b. Yemân, Süfyân, Ubeyd el-Müktib tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1448] âyetindeki {الْأَسْبَابُ} *'bütün bağlar'*[1449] dünyadaki ilişkileri/bağlantıları anlamına gelir."[1450]

[٢٤١٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ جَمِيعًا، قَالَا: ثنا سُفْيَانُ، عَنْ عُبَيْدِ الْمُكْتِبِ، عَنْ مُجَاهِدٍ بِمِثْلِهِ.

2419. Muhammed b. Beşşâr bize, Abdurrahman'dan; -ayrıca- Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed'den, her ikisi de (Abdurrahman ve Ebû Ahmed) beraberce Süfyân, Ubeyd el-Müktib tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

[٢٤٢٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: الْمَوَدَّةُ.»

2420. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den, {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *"Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."*[1451] âyetindeki {الْأَسْبَابُ} *'bütün bağlar'*[1452]ın anlamının "sevgi bağı" demek olduğunu nakletti.[1453]

1448 Bakara 2/166.

1449 Bakara 2/166.

1450 İshâk b. İbrahim b. Habîb b. eş-Şehîd, Ebû Ca'fer et-Taberî'nin hocasıdır. Güvenilir, emin bir kimsedir. Hayatı hakkında bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/211; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/370; Şâkir, 3/289. Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 54; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/278 (1493); Türkî, 3/26.

1451 Bakara 2/166.

1452 Bakara 2/166.

1453 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 218; Türkî, 3/26.

[٢٤٢١]حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثنا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2421. Bize Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

[٢٤٢٢] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ «تَوَاصُلٌ كَانَ بَيْنَهُمْ بِالْمَوَدَّةِ فِي الدُّنْيَا.»

2422. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc yoluyla Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Dünyadayken aralarında var olan sevgi bağı." **[3/26]**

[٢٤٢٣]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى، قَالَ: أَخْبَرَنِي قَيْسُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: الْمَوَدَّةُ.»

2423. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, Kays b. Sa'd tarikiyle Atâ'dan İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1454] âyetindeki {الْأَسْبَابُ} *'bütün bağlar'*[1455]ın anlamı 'sevgi bağı' demektir."[1456]

[٢٤٢٤]حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} أَسْبَابُ النَّدَامَةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَأَسْبَابُ الْمُوَاصَلَةِ الَّتِي كَانَتْ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا يَتَوَاصَلُونَ بِهَا وَيَتَحَابُّونَ بِهَا، فَصَارَتْ عَلَيْهِمْ عَدَاوَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ {ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا} وَيَتَبَرَّأُ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ، وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ} فَصَارَتْ كُلُّ خُلَّةٍ عَدَاوَةً عَلَى أَهْلِهَا، إِلَّا خُلَّةَ الْمُتَّقِينَ.»

1454 Bakara 2/166.

1455 Bakara 2/166.

1456 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/278 (1492); Hâkim, *Müstedrek*, 2/272; Ebû Âsım senediyle benzerini naklederek ve sahih hükmüyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166, Abd b. Humeyd ve İbnü'l-Münzir'e nispetle; Türkî, 3/27.

2424. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1457] âyeti 'Kıyamet gününde pişmanlık meydana getiren sebepler/bağlar/ilişkiler, dünya hayatında birbirleriyle ilişki/bağlantı kurmalarını sağlayan şeyler, dostluklarının dünya hayatındaki sebepleri' anlamına gelir. Bunlar kıyamet günü aleyhlerine dönecek ve düşmanlığa dönüşecek olan sebeplerdir. Allah'ın;

{ثُمَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا}

'Sonra kıyamet gününde kiminiz kiminizi inkâr edip tanımayacak; kiminiz kiminize lanet edecektir.'[1458] sözü 'Birbirinizden ayrılıp uzaklaşırsınız.' demektir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu:

{الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ}

"O gün Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dostlar birbirine düşman olurlar."[1459]

Sonuç itibariyle bütün dostluklar sahiplerinin başına bela olurken takva üzere kurulan dostluklar böyle olmayacaktır."[1460]

[٢٤٢٥]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: هُوَ الْوَصْلُ الَّذِي كَانَ بَيْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا.»

2425. Bize Hüseyin b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer, tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1461] Yani 'Dünya hayatında onları birbirine bağlayan/dayanışmalarını sağlayan bağlardır.' demektir."[1462]

1457 Bakara 2/166.
1458 Ankebût 29/25.
1459 Zuhruf 43/67.
1460 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/166; Türkî, 3/27.
1461 Bakara 2/166.
1462 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/65.

[٢٤٢٦]وَحُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} يَقُولُ: الْأَسْبَابُ: النَّدَامَةُ.»

2426. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olmak üzere bana bildirildiğine göre İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1463] Yani sonunda pişmanlık olan ilişkiler/bağlar, demektir."[1464] **[3/27]**

2- Bazıları da {الْأَسْبَابُ} *"bütün bağlar"*[1465] lafzının mânasına, müşriklerin dünya ehli arasındaki konumları/itibarları anlamına geldiğini söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٢٧]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} يَقُولُ: تَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْمَنَازِلُ.»

2427. Bana Muhammed b. Sa'd, babası Sa'd'dan, o amcasından, o babasından o da babasından tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1466] Yani itibarları/dünyevî konumları (üç paralık olur) demektir."[1467]

[٢٤٢٨]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ الرَّازِيِّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: الْأَسْبَابُ: الْمَنَازِلُ.»

2428. Bana Müsennâ, İshâk, Abdurrahman b. Sa'd, Ebû Ca'fer er-Râzî tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1468] yani itibarları/dünyevî konumları (üç paralık olur) demektir."[1469]

1463 Bakara 2/166.
1464 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/278 (1496); Türkî, 3/27.
1465 Bakara 2/166.
1466 Bakara 2/166.
1467 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/278 (1494); Türkî, 3/28.
1468 Bakara 2/166.
1469 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/278 (1497); Türkî, 3/28.

3- Diğer bazıları ise "{الْأَسْبَابُ} *'bütün bağlar'* [1470]akrabalık bağıdır." dediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٢٩]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} قَالَ: الْأَرْحَامُ.»

2429. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1471] âyeti yani akrabalık bağları demektir."[1472]

4- Başkaları da şunu söylediler: "{الْأَسْبَابُ} *'bütün bağlar'*[1473] kişilerin dünyadayken meşgul oldukları meslekleri/işleri anlamına gelir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٣٠] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، أَمَا «{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} فَالْأَعْمَالُ.»

2430. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1474] Yani (dünyevî itibar kazandıran) meslekleri/işleri demektir."[1475] **[3/28]**

[٢٤٣١]حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ}. قَالَ "أَسْبَابُ أَعْمَالِهِمْ، فَأَهْلُ التَّقْوَى أَعْطُوا أَسْبَابَ أَعْمَالِهِمْ وَثِيقَةً فَيَأْخُذُونَ بِهَا فَيَنْجَوْنَ، وَالْآخَرُونَ أَعْطُوا أَسْبَابَ أَعْمَالِهِمُ الْخَبِيثَةَ فَتُقَطَّعُ بِهِمْ فَيَذْهَبُونَ فِي النَّارِ»

1470 Bakara 2/166.
1471 Bakara 2/166.
1472 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/166; Türkî, 3/28.
1473 Bakara 2/166.
1474 Bakara 2/166.
1475 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/279 (1498); Türkî 3/28.

2431. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ} *'Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır.'*[1476] Yani işleri/meslekleri sebebiyle dünya hayatında var olan bağları/bağlantıları/itibarları demektir. Takva ehli kimselere yapıp ettiklerinin sonuçları bir güvence olarak onlara verilir ve onlar da bu vesikayı alır kurtulurlar. Diğerlerine ise çirkin/günah olan işlerinin sonuçları verilir ve bunun sonucu olarak tüm bağlantıları/ilişkileri birden kesiliverir/kendilerine yardım edecek kimseyi bulamazlar da cehenneme giderler. الْأَسْبَابُ tutunulacak/destek alınacak şey demektir. السَّبَبُ de ip demektir."[1477]

الْأَسْبَابُ kelimesi السَّبَبُ kelimesinin çoğul halidir. Burada mânası, kişinin amacına hedefine ulaşmasına yardım eden her şey anlamına gelir. İpe de سَبَبٌ demişler çünkü kendisi olmadan ulaşılamayacak yerde olan bir şeye ancak ip vasıtasıyla ulaşılabilmektedir. Yola da سَبَبٌ denir. Zira yol üzerinde yürüyen kimseyi, başka şekilde ulaşamayacağı yere ulaştırır. Evlilik bağından doğan hısımlık için de سَبَبٌ kelimesi kullanılır. Çünkü hısımlık da mahremiyet meydana getirir. Vesile/araç için de سَبَبٌ kelimesi kullanılır. Onun vasıtasıyla hedefe ulaşıldığı için. Aynı şekilde kendisi vasıtasıyla hedefe ulaşılan her şey, o hedef için birer سَبَبٌ olur. Durum böyle olunca;

{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ}

"Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."[1478] âyetinin tefsiri hakkında bu görüşler içerisinde doğru olan görüş şudur: "Allah Teâlâ, ehl-i küfürden kendi nefsine zulmeden ve kâfir olarak ölmüş bu kimselerin, kıyamet gününde Allah'ın azabını gözleriyle gördüklerinde, tâbi olunanların kendilerine uyanlardan uzaklaşacaklarını ve aralarındaki tüm bağların kopacağını haber vermektedir."

Allah Teâlâ kitabında birbirlerine lanet edeceklerini de haber vermektedir. Şeytan'ın kendi dostlarına şöyle diyeceğini de haber vermektedir:

1476 Bakara 2/166.
1477 Bk. İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, 1/475; Türkî, 3/29.
1478 Bakara 2/166.

{مَا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ}

"Artık ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce sizin, beni Allah'a ortak koşmanızı kabul etmemiştim."[1479] **[3/29]**

Allah Teâlâ dostların o gün birbirine düşman olacağını, sadece muttakî kimselerin dostluklarının böyle olmayacağını ve o gün kâfirlerin birbirlerine yardımcı olamayacağını haber veriyor. Şanı yüce Allah şöyle buyurdu:

{وَقِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْئُولُونَ مَا لَكُمْ لا تَنَاصَرُونَ}

"Çünkü onlar sorguya çekileceklerdir. (Onlara), 'Ne diye yardımlaşmıyorsunuz?' (denilir)"[1480]

O kimseye nesebi de akrabası da fayda vermez, velev ki akrabası Allah dostu olsa bile.

Şanı yüce Allah şöyle buyurdu:

{وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا
إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ}

"İbrahim'in, babası için af dilemesi, sadece ona verdiği bir söz yüzündendi. Onun bir Allah düşmanı olduğu kendisine açıkça belli olunca, ondan uzaklaştı."[1481]

Aziz ve Celil olan Allah onların amellerinin kendileri için pişmanlığa dönüşeceğini haber vermektedir.

Bütün bu mânalar, dünyadaki hedeflere/amaçlara ulaşmada birer sebeptir. Allah Teâlâ kâfirlerin dünyadayken kendilerinden istifade ettikleri bu sebepleri âhiret hayatında kesip yok ediyor. Çünkü bu durum O'na itaat etmenin ve rızasının hilâfına bir durumdu. Bunun sonucunda o sebepler dünyadaki sahiplerinden kesilip alındı. Sonuç olarak onların dünyadaki dostlukları, putlara tapmaları, şeytanlarına itaat etmeleri, Rablerinin

1479 İbrahim 14/22.
1480 Sâffât 37/24-25.
1481 Tevbe 9/114.

huzuruna çıkarıldıkları zaman faydasız hale geldi. Akrabaları, Allah'ın onlardan intikam almasına mani olamadı ve onlara yardım edemedi. Amelleri onlara yâr olmadı, aksine pişmanlık oldu. Kâfirlerin sarıldığı tüm sebepler koptu, paramparça oldu.

{وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ}

"Aralarındaki bütün bağlar kopacaktır."[1482] âyetini tefsir etmede Allah Teâlâ'nın (bu) sıfatından daha belîğ bir açıklama yoktur. Bu sıfatı da -daha önce açıkladığımız gibi- (Allah Teâlâ'nın) onların bir kısım sebeplerini değil, tüm sebeplerini (kopartıp atan olmasıdır).[1483]

Her kim ki; "Burada kastedilen (tüm sebepler değil de) sebeplerin sadece bir kısmıdır." diye iddia edecek olursa; o kimseden bu iddiasını kanıtlaması için tartışmasız delillerden bir burhan getirmesi istenir. Ona muhalif görüşlerle muâraza olunur. Hangi yorumu getirise getirsin mutlaka diğer yorumla ilzam edilir. **[3/30]**

[BAKARA SÛRESİ 167. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ اَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّاَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّؤُا مِنَّا كَذٰلِكَ
يُرِيهِمُ اللّٰهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ﴾

"Uyanlar şöyle derler: 'Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.' Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir. Onlar ateşten çıkacak da değillerdir." **(Bakara 2/167)**

1482 Bakara 2/166.

1483 Parantez içindeki eklemeler, kelâmın başı ve sonu arasında ve peşinden gelen cümlede anlamın düzgün ve uyumlu olması için bir zarurettir. Allah Teâlâ'nın sıfatından maksat: Allah Teâlâ'nın kıyamet günü kâfirlerin önceki paragrafta tek tek sayılan tüm dayanaklarını ortadan kaldıran, onların tutundukları sebepleri paramparça eden olarak vasfedilmesidir. Şâkir, 3/293.

1. {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا} "Uyanlar şöyle derler: 'Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık'"

Şanı yüce olan Allah'ın{وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا} "*Uyanlar şöyle derler: 'Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.'*" sözünün tefsiri:

a. {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} "Uyanlar şöyle derler."

Şanı yüce Allah; {وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا} "*Uyanlar şöyle derler.*"[1484] sözüyle şunu kastetti: "Allah Teâlâ'ya ortak kabul ettikleri kişilere tâbi olanlar, onlara itaat edip Allah'a isyan edenler, onlara itaat etmek için Allah'a karşı gelenler, âhirette Allah'ın azabını görünce şöyle diyecekler: {لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً} *'Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı!'*

b. {لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً} "Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı!"

Burada الْكَرَّةُ kelimesinden maksat dünyaya tekrar dönmektir. Arapların şu ifadelerinde de bu anlam yer almaktadır: كَرَرْتُ عَلَى الْقَوْمِ أَكُرُّ كَرًّا "Kabileye ilk saldırıdan sonra dönüp tekrar saldırdım."

الْكَرَّةُ bir kere anlamına gelir.

Nitekim Şâir Ahtal'ın şu şiiri de bu anlamı ifade etmektedir.

وَلَقَدْ عَطَفْنَ عَلَى فَزَارَةَ عَطْفَةً كَرَّ الْمَنِيحِ، وَجُلْنَ ثَمَّ مَجَالَا

Biz, Fezâra'ya merhamet gösterdik
Onlara bir defasında hedefine varmayan oklarla saldırdık[1485]

1484 Bakara 2/167.

1485 Bk. *Dîvânu Ahtal*, s. 48; *Şerhu Dîvâni Ahtal*, s. 391; *Nekâidu Cerîr ve'l-Ahtal*, s. 80; Fezâra ile kastedilen kimse, Fezâra b. Zübyân b. Beğîz'dir. الْمَنِيحُ Falda/kumarda payı olmayan nasipsiz/isabetsiz/boş çıkan fal okudur. Fal okları yedi kutudur. Dört tanesinde bu yediyle birlikte pay yoktur. Ancak bu oklar her çekilişte yeniden kadehe konulur/tekrar çekilir. Şâkir, 3/294; Türkî, 3/31.

[٢٤٣٢] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، «{وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا} أَيْ لَنَا رَجْعَةٌ إِلَى الدُّنْيَا.»

2432. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın{وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا} '*Uyanlar şöyle derler: 'Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi, biz de onlardan uzaklaşsaydık.*'[1486] âyetinde {كَرَّةً} kelimesinin mânası 'Bizim için dünyaya tekrardan dönme imkânı olsaydı' anlamına gelmektedir."[1487]

[٢٤٣٣] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً} قَالَ: قَالَتِ الْأَتْبَاعُ: لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً إِلَى الدُّنْيَا فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّءُوا مِنَّا.»

2433. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle dedi: "{وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً} '*Peşlerinden gidenler şöyle derler: Keşke dünyaya bir dönüşümüz olsaydı!*'[1488] Yani; 'Peşlerinden gidip o kimselere uyanlar şöyle derler: 'Keşke dünyaya tekrar dönebilsek de onların bizden uzaklaşıp gittikleri gibi biz de onlardan uzaklaşsak!'[1489] demektir."

c. {فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ} "Biz de onlardan uzaklaşsaydık."

{فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ} "*Biz de onlardan uzaklaşsaydık.*"[1490] ifadesi mansûbdur. Çünkü temenni cümlesinin فا harfiyle gelen cevap cümlesidir. Zira müşrikler, Allah'ın azabındaki korkunç durumlarını/konumlarını gözleriyle görünce, Allah Teâlâ'ya isyan etme pahasına itaat ettikleri, Allah'a inkâr etmede kendilerine tâbi oldukları dünyadaki liderlerinden, onların kıyamet gününde kendilerinden uzaklaşmaları gibi uzaklaşmak ve onlardan teberrî

1486 Bakara 2/167.
1487 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr,* 1/166, Taberî'ye ve Abd b. Humeyd'e nispetle; Türkî, 3/31.
1488 Bakara 2/167.
1489 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/279 (1499), Ebû Ca'fer, Rebî', Ebü'l-Âliye tarikiyle; Türkî, 3/31.
1490 Bakara 2/167.

etmek için, dünya hayatına yeniden dönmeyi temenni ederler ve derler ki: "Keşke dünya hayatına geri dönebilsek de onlardan yüz çevirip uzaklaşsak!" **[3/31]**

Ve şöyle derler:

{يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ}

"Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve müminlerden olsak."[1491]

2. {كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} "Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir"

Şanı yüce Allah'ın {كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} *"Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir."* sözünün tefsiri:

a. {كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ اَعْمَالَهُمْ} "Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri gösterir."

Allah'ın; {كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ اَعْمَالَهُمْ} *"Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri gösterir."*[1492] sözünün anlamı: "Onlara dünyadayken yalanladıkları azabı {وَرَأَوُا الْعَذَابَ} *'azabı gördüler...'*[1493] âyetinde zikrettiği şekilde gösterdiği gibi, aynı şekilde onlara, kendileri sebebiyle Allah tarafından hazırlanmış azabı hak ettikleri çirkin/kötü amellerini gösterir."

b. {حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} "pişmanlık kaynağı olarak..."

{حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} *"pişmanlık kaynağı olarak..."*[1494] Yani pişmanlıkları demektir.

الْحَسَرَاتُ kelimesi حَسْرَةٌ kelimesinin çoğuludur. Müfredi فَعْلَةٌ vezninde gelen her ismin çoğul hali فَعَلَاتٌ vezninde gelir. شَهْوَةٌ ve تَمْرَةٌ gibi ki çoğulları شَهَوَاتٌ تَمَرَاتٌ şeklinde ikinci harfleri fetha harekeli olarak gelir. Ancak bu kelime sıfat olursa ikinci harfi sakin olarak kalır. ضَخْمَةٌ çoğulu ضَخْمَاتٌ ve

1491 En'âm 6/27.
1492 Bakara 2/167.
1493 Bakara 2/166.
1494 Bakara 2/167.

عَبْلَةُ çoğulu عَبْلَاتٌ kelimelerinde olduğu gibi. Bazen isim olarak da ikinci harfinin sakin yapıldığı olmuştur.

Şâirin şu sözünde olduğu gibi:

عَلَّ صُرُوفَ الدَّهْرِ أَوْ دُولَاتِهَا ... يُدِلْنَنَا اللَّمَّةَ مِنْ لَمَّاتِهَا

فَتَسْتَرِيحَ النَّفْسُ مِنْ زَفْرَاتِهَا

Umarım felek zorluk ve sıkıntılarını giderir
Ki onun sıkıntı ve zorlukları her zaman bizim aleyhimize değildir

Böylece nefis acı iniltilerinden biraz olsun rahatlar[1495]

Burada isim olmasına rağmen الزَّفْرَاتُ kelimesinin ikinci harfini sakin kılmış. **[3/32]**

1495 Bu recez bahrindeki şiiri Kûfeli dilcilerden el-Ferrâ söylemiştir. (Aynî, "Söyleyenin kim olduğunu bilmiyorum." dedi). Bu şiiri, teraccîyi temennîye benzeterek teracciden sonra gelen ve sebebiyet bildiren فا'nın nasb etmesine delil getirdiler. Basralı dilciler bunu kabul etmediler ancak Arapların kullanımı Kûfeli dilcileri desteklemektedir. Üçüncü beyitte geçen زَفْرَاتٌ kelimesini, ikinci harfinin sakin olmasını şiirdeki zorunluluk sebebiyle olduğunu delil getirmişler. Bazıları ise birinci beyti, لَعَلَّ kelimesinin harf-i cer olmasına delil getirmişlerdir. الدُّوْلَاتٌ kelimesi دَوْلَةٌ kelimesinin çoğuludur. "Zamanın getirdiği, nöbetleşe meydana gelen sıkıntı ve bolluk zamanları" anlamına gelir. يُدِلْنَنَا kelimesi تُدِيلُنَا şeklinde de nakledilmiştir. Bk. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ز ف ر, ل م م ve ع ل ل vb. Anlamı "bazen de bizim lehimize olur sürekli aleyhimize olmaz" demektir.

اللَّمَّةُ kelimesi zarfiyet üzere mansup olmuştur فِي اللَّمَّةِ demektir. اللَّمَّةُ kelimesi لَمَّ يَلُمُّ لَمًّا fiilinden فَعْلَةٌ vezninde mastar binâ i merre olur. Huristânî, 2/89.

الدَولَة ve الدُلَة kelimeleri "mal, savaş ve benzeri konulardaki zorluk" demektir. Kelime asıl itibarıyla "bir halden diğer bir hale dönmek anlamında olup bazen böyle bazen şöyle" demektir. دَالَتْ الأَيَّامُ demek دَارَتْ بِأَصْحَابِهَا demek olup anlamı "O günler sahipleri için iyi ve kötü olarak değişip durmaktadır" demektir. تُدِيلَنَا şeklinde de nakledilmiştir. Bu durumda أَدَالَهُ يُدِيلُهُ'den gelir. Anlamı: "Arzuladığı veya temenni ettiği bir işte, onu bir halden diğerine çevirerek ve iyi halden kötü hale döndürerek, ona zorluk çıkardı" şeklinde olur. اللَّمَّةُ zamanın getirdiği felaket anlamına gelir ki الْمُلِمَّةُ kelimesi de aynı anlamlara gelmektedir.

Taberî dördüncü bir beyit daha nakleder: وتَنْقَعُ الغُلَّةَ مِنْ غُلَّاتِها

الْغُلَّةُ susuzluğun şiddetli hali, aşırı hararet. نَقَعَ الْغُلَّةَ ise "O hararet söndürdü, teskin etti, susuzluğu giderdi" demektir; Şâkir, 3/295.

c. Nasıl Olur da Kendi Amellerini Pişmanlık Olarak Görürler?

Denildi ki: الْحَسْرَةُ kelimesi النَّدَامَةُ kelimesinden daha şiddetli bir pişmanlık ifade eder. Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Nasıl olur da kendi amellerini pişmanlık olarak görürler? Zira pişmanlık duyan kimse hayırları terk ettiği ve fırsatı kaçırdığı için pişman olacaktır. Sen de biliyorsun ki kâfirlerin daha fazlasını yapmadıklarından dolayı pişmanlık duyacakları bir amelleri de yoktur ki Allah amelleri onlara az olarak göstersin! Bilakis onların tüm amelleri Allah'a isyan şeklindedir. Bunun azlığından pişmanlık duymayacaklar. Onların pişmanlık duyacakları tek şey Allah'a itaat olan fiilleri hiç yapmamış olmamalarıdır?!"

Ona şöyle cevap verilir: Müfessirler bu konuda farklı görüşler beyân etmişlerdir. Burada onlardan gelen rivayetleri serd edip tercih ettiğimiz görüşü inşallah beyân edeceğiz.

1- Müfessirlerden bazısı şöyle demiştir: "Bunun anlamı şudur: Allah Teâlâ, müşrik ve kâfirlere, dünyada kendilerine farz kıldığı, onların da yapmayarak zayi ettikleri ve Allah'ın cezalandırmasını hak ettikleri amellerini ve o amelleri yapmaları halinde, kendileri için hazırlanan nimetler ve köşklerin, Rablerine itaat etmeleri sebebiyle başkalarına verildiğini gösterecektir. Onlar da, itaat edip sâlih amelleri yapsalardı Allah'ın kendileri için hazırlamış olduğu bu mükâfatları cehenneme girerken veya hemen öncesinde görüp, kaçırdıkları için üzülecekler, hayıflanacak ve çok derin bir pişmanlık duyacaklardır."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٣٤]حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} زَعَمَ أَنَّهُ يَرْفَعُ لَهُمُ الْجَنَّةَ فَيَنْظُرُونَ إِلَيْهَا وَإِلَى بُيُوتِهِمْ فِيهَا لَوْ أَنَّهُمْ أَطَاعُوا اللَّهَ، فَيُقَالُ لَهُمْ: تِلْكَ مَسَاكِنُكُمْ لَوْ أَطَعْتُمُ اللَّهَ ثُمَّ تُقْسَمُ بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ، فَيَرِثُونَهُمْ، فَذَلِكَ حِينَ يَنْدَمُونَ.»

2434. Bana Musa b. Harun, Amr, Esbât yoluyla Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{كَذَٰلِكَ يُرِيهِمُ اللهُ اَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} *'Böylece Allah, onlara*

işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir.'[1496] âyetine göre Allah Teâlâ cenneti, onların göreceği şekilde yükseltir; ona bakarlar, şayet Allah'a itaat eden bir kul olsalardı kendilerine verilmek üzere hazırlanan oradaki köşklere bakarlar ve kendilerine şöyle seslenilir:

'Şayet Allah'a itaat etseydiniz bunlar sizin olacaktı!' Daha sonra oralar müminler arasında pay edilir ve müminler oralara da varis olurlar. İşte pişmanlık duyacakları zaman o zamandır."[1497] **[3/33]**

[٢٤٣٥]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: ثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الزَّعْرَاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، فِي قِصَّةٍ ذَكَرَهَا فَقَالَ «فَلَيْسَ نَفْسٌ إِلَّا وَهِيَ تَنْظُرُ إِلَى بَيْتٍ فِي الْجَنَّةِ، وَبَيْتٍ فِي النَّارِ، وَهُوَ يَوْمُ الْحَسْرَةِ. قَالَ: فَيَرَى أَهْلُ النَّارِ الْبَيْتَ الَّذِي فِي الْجَنَّةِ، فَيُقَالُ لَهُمْ: لَوْ عَمِلْتُمْ فَتَأْخُذَهُمُ الْحَسْرَةُ. قَالَ: فَيَرَى أَهْلُ الْجَنَّةِ الْبَيْتَ الَّذِي فِي النَّارِ، فَيُقَالُ: لَوْلَا أَنْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْكُمْ.»

2435. Bize Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân, Seleme b. Küheyl, Ebû Za'râ' tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletti: "Hiçbir insan yoktur ki cennetteki veya cehennemdeki yerini görecek olmasın. İşte o gün (herkesin cennetteki veya cehennemdeki yerine baktığı gün) يَوْمُ الْحَسْرَةِ pişmanlık günüdür."

Ve devam etti: "Cehennemlikler cennette kendileri için yaratılmış olan köşkleri görecekler ve onlara şöyle seslenilecek:

'Şayet sâlih ameller yapsaydınız/itaat eden bir kul olsaydınız (bütün bunlar sizin olacaktı).'"

Ve devam etti: "Cennetliklere de cehennemde onlar için var edilmiş yerleri gösterilir ve denilir ki:

'Şayet Allah'ın sizi koruyup kollaması olmasaydı (gideceğiniz yer burasıydı).'"[1498]

1496 Bakara 2/167.

1497 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/279; Türkî, 3/34.

1498 Münker bir rivâyettir. Ukaylî 2/314; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr* (9761); Hâkim, *el-Müstedrek* 4/496, 598; Beyhakî, *Ba's*, 657.
Buhârî, *Târîh* adlı eserinde (5/221) şöyle dedi: "Ebû Za'râ ...İbn Mes'ûd'dan şefaat hakkında rivayette bulundu. Onun hadisine mutâbaat yapılamaz."

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Bu tefsire göre ameller, onları işlemedikleri halde, nasıl olur da bu kimselere nispet edilebilir?"

Ona şöyle cevap verilir: Bir kimseye henüz yapmadığı bir amel gösterilirken (ona teklif yapılırken) bu senin amelin denilmesi gibidir. Yani senin yapman gereken iş bu demektir. Aynı şekilde henüz yemediği halde bugünkü yemeğin bu, yani yiyeceğin bu denilmesi gibidir.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'de (20/230) şöyle dedi: "Garîb bir hadistir. Bu rivayetin çeşitli bölümleri parça parça şu âyetlerin tefsirinde aynı isnad ile gelecektir." İsrâ 17/79; Kehf 18/100; Enbiyâ 21/96; Fâtır 35/9; Sâffât 37/24; Kalem 68/42; Müddessir 74/49; Türkî, 3/34.

Süfyân'dan maksat Süfyân es-Sevrî'dir. Seleme b. Küheyl el-Hadramî'nin onun güvenilir bir râvi olduğu 439. rivayette geçti. Onun hakkında burada ek bilgiler vereceğim. Süfyân es-Sevrî onun hakkında; "Hadis ilminin ana direklerinden birisidir." dedi. Ahmed "Seleme, hadiste son derece sağlamdır" dedi. Ebû Zür'a': "Kûfelidir, sika, güvenilir, zeki biridir." dedi. Hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 2(2)/75; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/221; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/170-171; *Târîhu'l-İslâm*, 5/81-82.

Ebü'z-Za'râ', Abdullah b. Hâni Ebü'z-Za'râ el-Kebîr'dir. Seleme b. Küheyl'in dayısıdır. Tâbiînin büyüklerinden olup sika bir râvidir. Şu kaynaklarda hakkında bilgi bulunmaktadır: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 6/119; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/195.

Bu rivayet -Taberî'nin burada "kıssasını zikrederek" dediği gibi- uzunca bir hadisin bir bölümüdür. Diğer bir bölümü ileride gelecek.

Bu hadis İbn Mes'ûd'un sözü olarak mevkûf bir hadistir. Fakat lafzen mevkuf olsa da bize göre hükmen merfûdur. Zira âhir zamanın özelliklerini, meydana gelecek fitneleri, dünyanın sonunu, diriliş, kabirden çıkış, şefaat ve akıl/rey yoluyla bilinmesi mümkün olmayan diğer hususları anlatmaktadır.

Tamamını Hâkim, *Müstedrek*, 4/496-498, Hüseyin b. Hafs el-İsbahânî, Süfyân senediyle bu isnad ile nakletti ve hakkında "Bu hadis Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahih bir hadistir." dedi. Zehebî de buna muvâfakat etti. Durum her ikisinin söylediği gibidir.

Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 10/328-330 tamamını zikretti ve şöyle dedi: "Taberânî rivâyet etti, mevkuftur." Sahih olan şu merfû hadise aykırıdır: *"Ben şefaat edeceklerin ilkiyim."* Heysemî böyle söyledi ve isnadı hakkında bir şey söylemedi. Burası Heysemî'nin ta'lîlini değerlendirmenin yeri değil.

Tayâlisî, *Müsned*, (389), Yahyâ b. Seleme b. Küheyl, Süheyl b. Küheyl tarikiyle bu hadisin diğer bir kısmını.

Yahyâ b. Seleme çok zayıftır. Buhârî, şöyle dedi: (Yahyâ b. Seleme) münkeru'l-hadîs'tir. Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, s. 143. Tayâlisî'ye göre isnadın zayıf olması hadise zarar vermez. Zira hadis -sizin de gördüğünüz gibi- Süfyân es-Sevrî'nin Seleme b. Küheyl'den sahih isnadla gelmiştir; Şâkir, 3/297.

Âyette de şöyle buyruldu:

{كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ}

"Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir."[1499]

Yani "Allah onlara dünyadayken yapmaları gereken amelleri, pişmanlıkları olarak gösterir." **[3/34]**

2- Diğer bazı müfessirler şöyle dediler: "Allah onlara kötü amellerini, pişmanlıkları olarak gösterir. Niçin bu kötülükleri yaptılar? Allah'ın razı olacağı diğer amelleri yapmaları gerekmez miydi?"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} فَصَارَتْ أَعْمَالُهُمُ الْخَبِيثَةُ حَسْرَةً عَلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

2436. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle söyledi: "{كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} *'Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir.'*[1500] Onların kötü amelleri kıyamet günü pişmanlıkları olacaktır."[1501]

[٢٤٣٧] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} قَالَ «أَوَلَيْسَ أَعْمَالُهُمُ الْخَبِيثَةُ الَّتِي أَدْخَلَهُمُ اللَّهُ بِهَا النَّارَ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ؟ قَالَ: وَجَعَلَ أَعْمَالَ أَهْلِ الْجَنَّةِ لَهُمْ، وَقَرَأَ قَوْلَ اللَّهِ: {بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ}.»

2437. Bana Yunus, İbn Vehb yoluyla İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ} *'amelleri onlara pişmanlık olarak'*[1502] Allah'ın

---

1499 Bakara 2/167.
1500 Bakara 2/167.
1501 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/279, (1499); Türkî, 3/35.
1502 Bakara 2/167.

onları, kendileri sebebiyle cehenneme sokacağı kötü amelleri, o kimseler için birer pişmanlık değil midir?"

Ve devam etti: "Cennet ehlinin amellerini de onların lehine olacak hale getirmiştir."

(Peşinden) Şu âyeti okudu:

{بِمَا أَسْلَفْتُمْ فِي الْأَيَّامِ الْخَالِيَةِ}

"Geçmiş günlerde yaptıklarınıza karşılık, (afiyetle yiyin, için)."[1503]

Ebû Ca'fer Taberî dedi ki: Bu âyetin tefsiri hakkında iki görüşten en doğrusu şöyle diyenlerin görüşüdür:

{كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ}

'Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir.'[1504]

Yani Allah o kâfirlere kötü amellerini, pişmanlıkları olarak gösterir. Niçin bu kötülükleri yaptılar? (Allah'ın razı olacağı) diğer amelleri yapmaları gerekmez miydi? Kendilerinden, şahsî kusurları sebebiyle, meydana gelen bu çirkin amellere, Allah'ın azabını ve cezalandırmasını gördükleri zaman pişman olurlar. Zira Allah Teâlâ, o kâfirlere amellerini pişmanlık duyacakları şeyler olarak göstereceğini bildirmiştir."

Âyetin tefsiri olarak en uygun olan görüş, zâhir mânanın delâlet ettiğidir. Yoksa kastedildiği konusunda bir delil bulunmayan bâtın mânanın ihtimalle delâlet ettiği değildir. Süddî'nin bu konuda söylediği şey, her ne kadar âyetin delâlet ihtimalleri içinde yer alan, kabul edilebilir bir ilmî görüş olsa da, uzak bir çıkarımdır. Bu (âyetin tefsirinin) onun söylediği gibi olduğunu gösteren, delil olarak kabul edilir bir rivayet de yoktur. Âyetin zâhirinde o mânanın kastedildiğini gösteren bir delâlet de bulunmamaktadır. Bu durumda, Kur'ân'ın zâhirî mânası bırakılıp uzak olan bâtın mânası alınamaz.[1505] **[3/35]**

1503 Hâkka 69/24.

1504 Bakara 2/167.

1505 Kelimenin örfteki anlamı, "ilk işitildiğinde akla gelen anlam" şeklinde çevrilebilecek olan zâhir kavramı, Taberî'nin Kur'ân'ı anlama ve tefsir etme

3. {وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ} "Onlar ateşten çıkacak da değillerdir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ} *"Onlar ateşten çıkacak da değillerdir."* sözünün tefsiri:

Böylece Allah, onlara işledikleri fiilleri pişmanlık kaynağı olarak gösterir. {وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ} *"Onlar ateşten çıkacak da değillerdir."*[1506]

Şanı Yüce Allah bununla şu mânayı kastetmiştir: "Allah Teâlâ'nın, kâfirlerden özelliklerini anlattığı kimseler -her ne kadar Allah'ın azabını gözleriyle gördükten sonra pişmanlık duysalar da, geçmişte yaptıkları çirkin/iğrenç fiillerden çok şiddetli pişmanlık hissetseler de, tekrardan dünyaya dönüp orada Allah'a yönelip kendilerini sapkınlığa sürükleyen liderlerinden ve Allah'a isyan etme pahasına itaat ettikleri efendilerinden teberrî edip uzaklaşmayı temenni etseler de- Allah'ın kendilerini dünyadaki inkârları sebebiyle atacağı cehennemden çıkacak değillerdir. O günkü pişmanlıkları da Allah'ın azabından onları kurtaramayacak ve onlar cehennemde ebediyyen kalacaklar."

Bu âyette "Allah'ın, kâfirlere olan azabı bitecek, son bulacak, belli bir zaman sonra yok olacaktır" şeklinde iddiada bulunanları yalanlayan bir delâlet vardır. Zira şanı Yüce Allah bu âyette özelliklerini anlattığı kimseleri haber veriyor ve onların cehennemden çıkamayacaklarını söyleyerek, herhangi bir zaman istisnası yapmadan haberi bitiriyor. Buna göre (cehennem azabı kâfirler için) sınırsız ve sonsuz bir sürede olacaktır.

[BAKARA SÛRESİ 168. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ﴾

***"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."* (Bakara 2/168)**

---

ilkelerinden önemli bir noktayı teşkil ettiği ve hâricî bir karîne/delil (bir başka âyet, bir hadis veya seleften bir rivayet) olmadan zâhirî anlamdan çıkılamayacağını ifade ettiği için zâhir olarak bıraktık. Bk. Şâkir, 9/389; 13/143; 17/588.

1506 Bakara 2/167.

1. {يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} "Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."

Şanı yüce olan Allah'ın; {يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ} *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın adımlarını takip etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır."* sözünün tefsiri:

Şanı Yüce Allah bununla şu mânayı kastetmiştir: "Ey insanlar! Resûlüm Muhammed'in (sav) diliyle size helâl ve temiz kıldığım yiyeceklerden yiyiniz. Sizi helaka sürükleyen, kınanıp azarlanmanıza sebep olacak yerlere sizi götüren, kendi mallarınızı size haram saydıran şeytanın adımlarını izlemeyi bırakın. Onun peşini bırakın ve onun sözüyle amel etmeyi terk edin." **[3/36]**

a. {إِنَّهُ} "Çünkü o"

{إِنَّهُ} *"Çünkü o"*[1507] sözüyle şeytanı kastetti, buradaki هَا zamiri şeytana râcidir.

b. {لَكُمْ} "Sizin için"

{لَكُمْ} *"sizin için"*[1508] Ey insanlar!

c. {عَدُوٌّ مُبِينٌ} "Apaçık bir düşmandır."

{عَدُوٌّ مُبِينٌ} *"apaçık bir düşmandır."*[1509] Şanı yüce Allah şunu kastetti: "Şeytan, babanız Âdem'e (aleyhisselam) secde etmeyerek ve babanızı kandırarak -ki bu sayede onu cennetten çıkarttı, hatayla da olsa ayağını kaydırdı ve yasak ağaçtan yedi- size düşmanlığını ilan etmiştir."

d. Âyetin Tefsiri

Şanı yüce Allah buyurdu: "Ey insanlar! Sakın onun size karşı apaçık düşmanlığına rağmen Şeytan'ın samimiyetine kanmayın, Şeytan'ın size verdiği tavsiyeleri bırakın. Şeytan'a uymak ve onun emrini yerine getirmek

1507 Bakara 2/168.
1508 Bakara 2/168.
1509 Bakara 2/168.

suretiyle kendi kendinize helâl veya haram kıldığınız şeylere değil, benim size helâl ve haram hususunda emretmiş ve yasaklamış olduğum şeylerde bana itaate sımsıkı yapışın. Yenilmesini haram kılıp necis/pis saydığım, leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar hariç olmak üzere; kendi kendinize haram saydığınız bahîre, sâibe, vasîle ve buna benzeyen, benim size haram kılmadığım şeyler de dâhil olmak üzere hepsini size helâl ve temiz kıldım."[1510]

e. {حَلَالاً} "Helâl"

{حَلَالاً} *"Helâl"*[1511] sözünün anlamı طِلْقاً "serbest olarak" demektir.[1512] Bu kelime Arapların şu sözünden alınmış bir mastardır: قَدْ حَلَّ لَكَ هَذَا الشَّيْئُ "Sana serbest oldu, o sana helâl oldu, helâldir" anlamına gelir. Arapların şu sözü de bu anlamı teyit eder. هُوَ لَكَ حِلٌّ أَيْ طِلْقٌ "O sana helâldir yani serbesttir."

f. {طَيِّبًا} "Temiz"

{طَيِّبًا} *"temiz"*[1513] sözüne gelince, onunla şu anlamı kastetti: "Temiz olan, necis ve haram olmayan şey."

1510 İslâm'dan önce Araplar belirli özellikler taşıyan evcil hayvanları putlar adına serbest bırakırlar, ondan sonra da bunların kesilmesini ve kullanılmasını yasak sayarlardı. Bu hayvanların hangi özelliklere göre ne isim aldığı hususunda müfessir ve dilbilimciler arasında görüş birliği bulunmamaktadır (Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, 1/216). Bu sebeple âyetteki bahîre, sâibe, vasîle ve hâm kelimelerinin kullanımı meâlde de aynen korunmuştur. Câhiliye dönemi Arapları, beş kere doğuran ve beşinci yavrusu dişi (bazı kaynaklara göre erkek) olan devenin kulağını yarıp salıverirler, artık onu ne sağarlar ne de binme veya yük taşımada kullanırlardı. Sütü putlara bırakılmış kabul edilen bu hayvana kulağı yarıldığı için bahîre denirdi. Bir kimsenin başına bir sıkıntı geldiğinde "Bundan kurtulursam devem sâibe olsun" diye adakta bulunur, adağını yerine getirmek üzere de hayvanı putlar adına serbest bırakır, sütünden sadece misafirler yararlanabilirdi. Koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa tanrılarının olur; erkekli dişili ikiz doğurması halinde buna vasîle derler ve dişiden dolayı erkeği de kurban etmezlerdi. On nesli dölleyen erkek deveye hâm adını vererek serbest bırakırlar, bütün sulardan ve meralardan yararlanmasına müsaade ederlerdi. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Mâide-suresi/772/103-104-âyet-tefsiri.

1511 Bakara 2/168.

1512 الطلْقُ kelimesi helâl olan demektir. هُوَ لَكَ طِلْقٌ kullanımı vardır ki sana o şey helâldir anlamına gelir. Hadiste şöyle geçmektedir: الخَيْلُ طِلْقٌ *"Atları birbiriyle yarıştırmak (savaş, süvâri eğitimi) helâldir."* Şâkir, 3/300.

1513 Bakara 2/168.

g. {خُطُوَاتِ} "Hutuvât"

الْخُطُوَاتُ kelimesi خُطْوَةٌ kelimesinin çoğul halidir. الْخُطْوَةُ "yürüyen kimsenin ayak açıklığı" demektir. الْخَطْوَةُ (خا harfinin fethasıyla) "bir kere adım atmak" anlamına gelir. Şu sözden alınmıştır: خَطَوْتُ خَطْوَةً وَاحِدَةً "Tek bir adım attım." Bazen الْخُطْوَةُ kelimesinin çoğul hali خُطاً şeklinde gelir. الْخَطْوَةُ kelimesi ise خَطَوَاتٌ ve خِطاءٌ şeklinde gelir.

Şeytanın adımlarını takip etmenin yasaklanmasının anlamı, Allah'a itaat yolunun hilâfına olarak şeytanın çağırdığı yolundan ve izinden gitmenin yasaklanmasıdır. **[3/37]**

h. "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} "Şeytanın adımları"

Müfessirler الْخُطُوَاتُ kelimesinin tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler şöyle dedi: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1514] demek Şeytan'ın ameli/yaptıkları/işlediği günah ve isyanlar demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٣٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ {خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} يَقُولُ: عَمَلُهُ.

2438. Bana Müsennâ b. İbrahim, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha tarikiyle Abdullah b. Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1515] 'Şeytan'ın ameli' demektir."[1516]

2- Bazı müfessirler de şöyle dedi: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1517] 'Şeytan'ın hataları' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٣٩] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} قَالَ: خَطِيئَتُهُ.»

1514 Bakara 2/168.
1515 Bakara 2/168.
1516 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr* , 2/371 (1951); Türkî, 3/38.
1517 Bakara 2/168.

2439. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1518] 'Şeytan'ın hataları' anlamına gelir."[1519]

[٢٤٤٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: خَطَايَاهُ.

2440. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Şeytanın hataları demektir."

[٢٤٤١]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} قَالَ: خَطَايَاهُ.»

2441. Bize Hüseyin b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımlarını takip etmeyin.'*[1520] Yani 'Şeytan'ın hatalarını.'"[1521]

[٢٤٤٢] حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَوْلَهُ «{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} قَالَ: خَطَايَا الشَّيْطَانِ الَّتِي يَأْمُرُ بِهَا.»

2442. Bana Yahyâ b. Ebî Tâlib, Yezîd b. Harun, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1522] Yani 'Şeytanın emrettiği hatalar' demektir." **[3/38]**

3- Diğer bazıları dedi ki: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1523]ndan maksat ona itaat etmektir."

1518 Bakara 2/168.
1519 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/280 (1951).
1520 Bakara 2/168.
1521 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/82; Türkî, 3/38.
1522 Bakara 2/168.
1523 Bakara 2/168.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٤٣] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} يَقُولُ: طَاعَتُهُ.»

2443. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımlarını takip etmeyin.'*[1524] (adımlarından maksat) Şeytan'a itaat etmek demektir."[1525]

4- Başka müfessirler dediler ki: "{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımları'*[1526] demek 'günah ve isyanda adakta bulunmak' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٤٤] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} قَالَ: هِيَ النُّذُورُ فِي الْمَعَاصِي.»

2444. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Süleyman tarikiyle Ebû Miclez'in şöyle dediğini nakletti: "{وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *'Şeytanın adımlarını takip etmeyin.'*[1527] Bu adımlar günah olan hususlarda adak adamaktır."[1528]

{خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ} *"Şeytanın adımları"*[1529] âyetinin tefsiri hakkında adlarını saydığımız kişilerden naklettiğimiz bu görüşler, anlam yönünden birbirine yakın görüşlerdir. Çünkü bu konuda görüş beyân edenlerin hepsi, şeytanın izinde ve amelinde ona tâbi olmayı yasaklayan hükümlere işaret etmişlerdir. Ne var ki {خُطُوَاتِ} *"adımları"*[1530] kelimesi, açıkladığımız gibi hakiki mânada, yürürken iki ayak arası mesafe anlamına gelmektedir. Daha sonra bu anlam yine açıkladığımız gibi onun bütün izi ve yolunu kapsayacak şekilde kullanılmıştır.

1524 Bakara 2/168.
1525 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 2/371 (1952); Türkî, 3/39.
1526 Bakara 2/168.
1527 Bakara 2/168.
1528 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/281 (1507); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-242); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/167; Türkî, 3/40.
1529 Bakara 2/168.
1530 Bakara 2/168.

[BAKARA SÛRESİ 169. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾

***"O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."* (Bakara 2/169)**

1. {إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} *"O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ} "Size emreder"

Şanı yüce Allah {إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ} *"Size emreder"*[1531] sözüyle şeytanı kastetmiştir.

b. {بِالسُّوءِ} "Kötülüğü"

{بِالسُّوءِ} *"kötülüğü"*[1532] sözüne gelince. {بِالسُّوءِ} *"kötülüğü"*[1533] kelimesi günah[1534] anlamında olup الضُّرُّ kelimesi gibidir. Arapların şu kullanımına benzer: سَاءَكَ هَذَا الْأَمْرُ يَسُوءُكَ سُوءًا "Bu durum seni kötüleştirdi/durumunu fenalaştırdı." Fâili kötüleştiren şey mânasınadır. **[3/39]**

1531 Bakara 2/169.

1532 Bakara 2/169.

1533 Bakara 2/169.

1534 Türkî tahkikinin matbu olan nüshasında bu kelime الْاِسْمُ olarak kaydedilmiştir. Ancak hem Şâkir nüshasında hem de Şâmile programındaki Türkî nüshasında الْاِثْمُ olarak geçmektedir. Ayrıca Türkî baskısında muhakkik tüm yazma nüshalarda الْاِثْمُ şeklinde geçtiğini belirtmektedir. Bu nedenle çeviride الْاِثْمُ geçen nüshayı tercih ettik.

c. {وَالْفَحْشَاءِ} "Hayâsızlığı"

{وَالْفَحْشَاءِ} *"hayâsızlığı"*[1535] kelimesine gelince. Bu kelime, السَرَّاءُ ve الضَرَّاءُ kelimelerinde olduğu gibi (ism-i)[1536] mastardır. Anlamı; söylenmesi iğrenç, işitilmesi çirkin sayılan her şey demektir.

Denildi ki: "Allah Teâlâ'nın burada zikrettiği {بِالسُّوءِ} *'kötülüğü'*[1537] kelimesi, Allah'a isyan etmek anlamına gelir." Şayet durum böyleyse, Allah Teâlâ bu fiile السُّوءُ ismi vermesinin sebebi, işleyen kişiyi Allah katında kötü bir akıbete sürüklemiş olması sebebiyledir.

Denildi ki: "{وَالْفَحْشَاءِ} *'hayâsızlığı'*[1538] zina anlamına gelir." Şayet durum böyleyse, bu fiilin الْفَحْشَاءُ ile isimlendirilmesi, işitilmesinin çirkinliği ve işleyenin kendisiyle anıldığı şeyin tiksindiriciliği sebebiyledir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٤٥] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ} أَمَا السُّوءُ فَالْمَعْصِيَةُ، وَأَمَّا الْفَحْشَاءُ فَالزِّنَا.»

2445. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât yoluyla Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ} *'O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı emreder.'*[1539] السُوءُ masiyet/günah anlamına gelir; الفَحْشَاءُ ise zina anlamınadır."[1540]

d. {وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} "Ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder"

{وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ}

"Ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder"[1541] sözüne gelince. Bu âyet müşriklerin kendi kendilerine haram kabul ettikleri ve

---

1535 Bakara 2/169.
1536 Şâkir nüshasında bu kelime hakkında dipnotta, "ism-i mastar demek daha doğrudur" kaydı vardır.
1537 Bakara 2/169.
1538 Bakara 2/169.
1539 Bakara 2/169.
1540 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/281 (1510); Türkî, 3/40.
1541 Bakara 2/169.

"Bunları Allah haram kılmıştır." diye iddia ettikleri el-Bahîre, es-Sâibe, el-Vasîle ve el-Hâm adını verdikleri hayvanlar hakkındadır. Şanı Yüce Allah onlara şöyle cevap verdi:

{مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةٍ وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ}

"Allah, ne 'Bahîre' ne 'Sâibe' ne 'Vasîle' ne de 'Hâm' diye bir şey meşru kılmamıştır. Fakat inkâr edenler Allah'a karşı yalan uyduruyorlar. Zaten çoklarının aklı da ermez."[1542]

Şanı yüce olan Allah bu âyette, "Bunu Allah haram kıldı" diye söyledikleri boş sözün, kendilerine şeytanın emrettiği yalanlardan olduğunu müşriklere haber veriyor. Ayrıca bu hayvanları Allah'ın kendilerine helâl kıldığını, onların yemesini haram kılmadığını da bildiriyor. Fakat onlar aslını/hakikatini bilmedikleri şeyi; şeytana itaat ederek, onun adımlarını izleyerek, sapık ve cahil -ki ataları Allah'ı tanıma konusunda ve onun Resûlü'ne indirdiği şeyler hakkında gerçekten cahil ve hakikatin aydınlık yolundan sapmış kimselerdi- atalarının yolundan kör taklitle giderek, Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne indirdiği kitabından yüz çevirerek,[1543] bunlarla Allah'a yalan isnad ediyorlar. Şanı Yüce Allah (cc) şöyle buyurdu:

{وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ}

"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine gelin.' denildiğinde onlar, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız.' derler. Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"[1544] **[3/40]**

1542 Mâide 5/103.

1543 Şâkir ve Şâmile nüshalarında bu kelime اسْرَافاً şeklinde geçmektedir. Bu durumda çeviri şu şekilde olur: "Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne indirdiği kitap hakkında aşırıya kaçarak/haddi aşarak."

1544 Bakara 2/170.

[BAKARA SÛRESİ 170. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾

"Onlara, Allah'ın indirdiğine gelin denildiğinde onlar, atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız derler. Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?" **(Bakara 2/170)**

1. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ} "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine gelin' denildiğinde onlar, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız' derler. Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ} *"Onlara, 'Allah'ın indirdiğine gelin' denildiğinde onlar, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız' derler. Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"* sözünün tefsiri:

a. {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} "Onlara denildiğinde"

Bu âyetin tefsirinde iki vecih vardır:

Birincisi: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} *"Onlara denildiğinde"*[1545] âyetindeki {هُمْ} zamiri, {وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا} *"İnsanlar arasında Allah'a başka varlıkları ortak koşanlar vardır."*[1546] âyetinde geçen {مَنْ} *"kimse"*[1547] kelimesine döner. Bu durumda anlam şu şekilde olur: "İnsanlar arasında Allah'a başka varlıkları ortak koşanlar vardır. Onlara, 'Allah'ın indirdiğine tâbi olun' denildiğinde, onlar 'Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız.' derler."

1545 Bakara 2/170.
1546 Bakara 2/165.
1547 Bakara 2/165.

İkincisi: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} *"Onlara denildiğinde"*[1548] âyetindeki هَا ve مِيمْ {هُمْ} zamiri, {يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا} *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin!"*[1549] âyetinde zikredilen {النَّاسُ} *"insanlar"*[1550] kelimesine döner. Bu durumda kelâm, hitaptan gâibe dönmüş olur.

Şu âyette olduğu gibi:

{حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ}

"Öyle ki gemilerle denize açıldığınız ve gemilerinizin içindekilerle birlikte uygun bir rüzgârla seyrettiği."[1551]

Bize göre, bu âyetin tefsirinde doğruya en yakın ve tercihe şayan olan görüş, {لَهُمْ} *"onlara"*[1552] kelimesindeki هَا ve مِيمْ {هُمْ} zamirin {يَا أَيُّهَا النَّاسُ} *"Ey insanlar!"*[1553] âyetinde zikredilen {النَّاسُ} *"insanlar"*[1554] kelimesine dönmesidir. Böylece kelâm, hitaptan gâibe dönmüş olur. Çünkü {وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ} *"Onlara denildiğinde"*[1555] ile başlayan bu âyet; {يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ} *"Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerden yiyin!"*[1556] âyetinin akabinde gelmiştir. Ayrıca bu âyette zikredilen kimseden {النَّاسُ} *"insanlar"*[1557] haber vermesi; aralarında başka âyetler bulunan ve kıssanın da değiştiği "Allah Teâlâ'ya başka varlıkları ortak koşanlarla" ilgili âyette zikredilen kimseye {مَنْ} *"kimse"*[1558] kelimesine dönmesinden evlâdır. Ayrıca bu âyet, İslâm'a davet edildiklerinde bu sözü söylemiş olan Yahudilerden bir topluluk hakkında inmiştir. **[3/41]**

1548 Bakara 2/170.
1549 Bakara 2/168.
1550 Bakara 2/168.
1551 Yûnus 10/22.
1552 Bakara 2/170.
1553 Bakara 2/168.
1554 Bakara 2/168.
1555 Bakara 2/170.
1556 Bakara 2/168.
1557 Bakara 2/168.
1558 Bakara 2/165.

b. Nüzûl Sebebi

[٢٤٤٦] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا سَلَمَةُ بْنُ الْفَضْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي مُحَمَّدٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَوْ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْيَهُودَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَى الْإِسْلَامِ وَرَغَّبَهُمْ فِيهِ، وَحَذَّرَهُمْ عِقَابَ اللَّهِ وَنِقْمَتِهِ، فَقَالَ لَهُ رَافِعُ بْنُ خَارِجَةَ، وَمَالِكُ بْنُ عَوْفٍ: بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا فَهُمْ كَانُوا أَعْلَمَ وَخَيْرًا مِنَّا فَأَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ قَوْلِهِمَا: {وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ}.»

2446. Bize İbn Humeyd, Seleme b. Fadl, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed, İkrime veya Saîd b. Cübeyr tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "Resûlullah (sav) Ehl-i Kitap'tan olan Yahudileri İslâm'a davet etti ve onları İslâm'a girmeleri hususunda teşvik edip, Allah'ın azabı ve intikamından sakınmalarını onlara tavsiye etti. Bunun üzerine Râfi' b. Hârice ve Mâlik b. Avf, Peygamberimize şunu dediler:

'Bilakis biz atalarımızı bulduğumuz dine tâbi oluruz. Atalarımız bizden daha bilgili ve daha hayırlı kimselerdi.' Bunun üzerine Allah Teâlâ;

{وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ} *'Onlara, 'Allah'ın indirdiğine gelin' denildiğinde onlar, 'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız' derler. Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?'*[1559] âyetini indirdi."[1560]

[٢٤٤٧] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يُونُسُ بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي مُحَمَّدٍ مَوْلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ أَوْ عِكْرِمَةُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَقَالَ لَهُ أَبُو رَافِعِ بْنُ خَارِجَةَ، وَمَالِكُ بْنُ عَوْفٍ.

1559 Bakara 2/170.

1560 İbn Hişâm, *es-Sîre*, 1/552; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/281 (1511); Türkî, 3/42.

2447. Bize Ebû Küreyb, Yunus b. Bükeyr, Muhammed b. İshâk, Muhammed b. Ebî Muhammed Mevlâ Zeyd b. Sâbit, Saîd b. Cübeyr veya İkrime tarikiyle İbn Abbas'tan (ra) aynısını nakletti. (İlave olarak) Ancak o şöyle dedi: "Bu sözü söyleyenler Ebû Râfi' b. Hârice ve Hâlid b. Avf'tır."

c. {اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ} "Allah'ın indirdiğine tâbi olun"

{اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ} *"Allah'ın indirdiğine tâbi olun."*[1561] âyetinin tefsiri şu şekildedir: "Allah Teâlâ'nın Resûlü'ne indirdiği kitapla amel edin; onun helâlini helâl, haramını haram sayın, o kitabı kendiniz için uyulması gereken bir imam, hükümlerine tâbi olacağınız bir yönetici kabul edin." **[3/42]**

d. {قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا} "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız, derler"

{أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا} *"Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine"*[1562] âyetine gelince: {أَلْفَيْنَا} *"bulduğumuz"*[1563] kelimesinin anlamı وَجَدْنَا "(Biz) bulduk" anlamındadır.

Nitekim şâir şöyle demiştir:

فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتَعْتِبٍ ... وَلَا ذَاكِرِ اللَّهَ إِلَّا قَلِيلَا

Onu, rızayı istemeyen ve
Allah'ı çok az zikreden birisi olarak buldum[1564]

1561 Bakara 2/170.

1562 Bakara 2/170.

1563 Bakara 2/170.

1564 Şâir Ebu'l-Esved ed-Düelî'dir. Bu beyit şu kaynaklarda yer almaktadır: Sîbeveyh, *el-Kitâb*, 1/169; İsfahânî, *el-Eğânî* 12/310; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ع ت ب; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 1/284; Türkî, 3/43.

Ebu'l-Esved, *Dîvân*, s. 49 (Nefâisu'l-Mahtûtât); Sîbeveyh, 1/85; *el-Eğânî*, 11/107; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, 1/283; *es-Sadakatu ve's-Sadîk*, s. 151; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/554; *Şerhu Şevâhidu'l-Muğnî* s. 316; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ع ت ب.

Bu beyti, Basra'da yanına gelip giden, güzel, alımlı bir kadın hakkında söylemiştir. Bir gün kadın şöyle dedi: "Ey Ebu'l-Esved benimle evlenmez misin? Ben hamarat, tutumlu, az bir malla yetinen bir kadınım." O da "Tamam" dedi. Kadının ailesiyle bir araya geldiler ve evlendiler. Daha sonra kadının dediği gibi olmadığı ortaya çıktı. Malını çarçur etti, mal konusunda hıyanetlik etti, sırrını ifşa etti. Bunun üzerine Ebu'l-Esved düğününe gelen kimselerin yanına gitti

أَلْفَيْتُ kelimesi وَجَدْتُ anlamındadır.

[٢٤٤٨] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا} أَيْ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا.»

2448. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediği nakledildi: Allah'ın {قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا} "'*Atalarımızı üzerinde bulduğumuz dine uyarız' derler.*"[1565] sözü "Atalarımızı üzerinde bulduğumuz şey" demektir.[1566]

[٢٤٤٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، مِثْلَهُ.

---

ve onlardan yanında toplanmalarını istedi. Onlar da toplandılar. Onlara şu şiiri okudu"; Şâkir, 3/306:

أَتَانِي، فَقَالَ: اتَّخِذْنِي خليلا أَرَيْتَ امْرءًا كنتُ لَمْ أَبْلُهُ

Şöyle bir kimse hakkında ne dersiniz? Aptal olduğunu düşünmüyordum. Bana geldi ve benimle dost ol dedi.

فخالَلْتُهُ، ثُمَّ صَافيْتُه ... فَلَمْ أَسْتَفِدْ مِنْ لَدُنْهُ فتيلا

Onunla dost oldum, ona samimiyet gösterdim ancak onun bana kıl kadar faydası dokunmadı

وَأَلْفَيْتُهُ حِينَ جَرَّبْتُه ... كَذُوبَ الحَدِيثِ سَرُوقًا بَخِيلا

Onu denediğim zaman gördüm ki sözünde yalancı, hırsız ve pinti birisidir

فَذَكَّرْتُه، ثُمَّ عَاتبْتُهُ ... عِتَابًا رَفِيقًا وَقَوْلًا جَمِيلا

Onu uyardım, sonra onu dostun dostunu kınaması gibi güzel sözlerle kınadım

فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتَعْتِبٍ ... وَلَا ذَاكِرِ اللهِ إِلَّا قَلِيلا

Onu Allah'ın rızasını aramayan ve Allah'ı çok az zikreden birisi olarak buldum

أَلَسْتُ حَقِيقًا بِتَوْدِيعِهِ ... وَإِتْبَاعِ ذِلكَ صَرْمًا طَوِيلا

Onu yolcu edip evine göndermem ve ondan uzunca bir süre ayrı kalmayı istememem konusunda haklı değil miyim?

Dediler ki: "Andolsun ki ey Ebu'l-Esved sonuna kadar haklısın."

Ebu'l-Esved dedi ki: "İşte o kimse sizin kızınızdır. Onu boşadım. Onda gördüğüm kusurları örtüyorum. Daha sonra kadını alıp gittiler."

وَاسْتَعْجَبَ الرَّجُلُ: رَجَعَ عَنِ الإِسَاءَةِ وَطَلَبَ الرِضَا، فَهُوَ مُسْتَعْتِبٌ

Adam kötülükten vazgeçti, hakkın rızasını aradı. Bu kimse için مُسْتَعْتِبٌ kelimesi kullanılır.

1565 Bakara 2/170.

1566 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/281 (1512); Türkî, 3/43.

2449. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin aynısını söylediğini nakletti.[1567]

Âyetin anlamı: "Bu kâfirlere 'Allah'ın sizin için helâl kıldığı şeyleri yiyin, şeytanın adımlarını ve yolunu takip etmeyi bırakın, Allah Teâlâ'nın Nebîsi'ne kitapta indirdiği ile amel edin.' denildiğinde; hakkı kabul etme konusunda kibirlenip büyüklük tasladılar ve dediler ki:

'Bilakis biz atalarımızı rehber edinir, onların helâl kabul ettiklerini helâl kabul eder, haram saydıklarını da haram sayar, onlara tâbi oluruz.'"

e. {أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ} "Peki ya ataları bir şey bilmiyor ve doğru yolu bulamamış olsalar da mı?"

Şanı yüce Allah şöyle buyurdu:

f. {أَوَ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ} "Şayet ataları"

{أَوَ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ} *"Şayet ataları"*[1568]-yani bu kâfirlerin, geçmişte Yüce Allah'ı inkâr eden ataları-

g. {لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئًا} "Bir şey bilmiyorlar"

{لاَ يَعْقِلُونَ شَيْئًا} *"bir şey bilmiyorlar"*[1569] Allah'ın dini, farzları emirleri ve yasakları hakkında hiçbir şeye akıl erdiremeyen kimseler olsalar da onların girdikleri bu yola girecek ve yapıp ettikleri hususlarda onları kendilerine kılavuz yapacaklar mı?

h. {وَلَا يَهْتَدُونَ} "Doğru yolu bulamamış olsalar"

{وَلَا يَهْتَدُونَ} *"Doğru yolu bulamamış olsalar"*[1570] **[3/43]**

Onlar dosdoğru yolu bulamamışken, başkaları onları örnek alıp nasıl hakkı bulacak, hak dini talep edecek ve doğruya erişecekler!

Şanı yüce Allah bu kâfirlere şöyle sesleniyor: "Ey insanlar! Nasıl olur da atalarınızı üzerinde bulduğunuz şeyin peşinden gidip Rabbinizin size emrettiği şeyleri terk edersiniz! Halbuki atalarınız Allah'ın emri konusunda hiçbir şeyi akıl edemeyen, hakka isabet edemeyen ve doğru yolu

1567 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/281 (1512); Türkî, 3/43.
1568 Bakara 2/170.
1569 Bakara 2/170.
1570 Bakara 2/170.

da idrak edemeyen kimselerdi. Peşinden gidilecek kimse ancak, bir şey hakkında doğru bilgi sahibi olup onu bizzat uygulayan kimsedir. Cahile gelince, cahil olduğu konuda onun peşinden giden kimse ancak akıl ve temyiz gücünden yoksun olan kimsedir.

[BAKARA SÛRESİ 171. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾

"(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) İnkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir. Onlar sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler). Bundan dolayı anlamazlar. " **(Bakara 2/171)**

1. {وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} "(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *"(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir."* sözünün tefsiri:

Müfessirler bunun tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bir kısmı şöyle demiştir: "Kâfirin, Allah'tan gelen kitap kendisine okunduğunda kıt anlayışlı olma/anlamama, Allah'ın birlenmesine/tevhide davet edildiği ve kendisine öğüt verildiği zaman kabul etmeyip en kötü tepkiyi verme hususunda örneği, sürü/çiftlik hayvanlardır ki kendilerine seslenildiğinde sesleri işitirler ancak ne dediğini anlamazlar/akletmezler."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٥٠] حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} قَالَ: مَثَلُ الْبَعِيرِ أَوْ مَثَلُ الْحِمَارِ تَدْعُوهُ فَيَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا يَفْقَهُ مَا تَقُولُ.»

2450. Bize Hennâd b. Serî, Ebu'l-Ahves, Simâk tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1571] Yani katır veya eşek gibidirler. Sen onlara seslenirsin; sesini işitirler ama ne dediğini kavrayamazlar."[1572] **[3/44]**

[٢٤٥١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَزِيعٍ، قَالَ: ثَنَا يُوسُفُ بْنُ خَالِدٍ السَّمْتِيُّ، قَالَ: ثَنَا نَافِعُ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ} قَالَ: هُوَ كَمَثَلِ الشَّاةِ وَنَحْوِ ذَلِكَ

2451. Bana Muhammed b. Abdillah b. Bezî', Yusuf b. Hâlid es-Semtî, Nâfi' b. Mâlik, İkrime tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) İnkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1573] sözü hakkında 'Bu, koyun ve benzerleri gibidir.' demiştir."[1574]

1571 Bakara 2/171.

1572 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 55, Hasîf tarikiyle; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/167, 168, Vekî''e nispetle; Türkî, 3/44.

1573 Bakara 2/171.

1574 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, s. 39; Türkî, 3/45.

Bu rivâyetin isnadı مُنْهَارٌ çökmüş/şiddetli zayıftır.

Muhammed b. Abdillah b. Zerî' Taberî'nin hocasıdır. Hakkında bir şey bulamadım. Taberî Muhammed b. Abdillah b. Bezî'den rivayette bulunmuştur. Bu isnaddaki râvi, dede ismi yanlış yazılmış olarak o mu değil mi bilemedim.

Yusuf b. Hâlid es-Semtî çok zayıf bir râvidir. Onun hakkında İbn Maîn şöyle dedi: "Yalancıdır, zındıktır, hadisi [mütâbaat için bile] yazılmaz. Onu gibisine zaman ayırmaya değmez."

[٢٤٥٢] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ «{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} كَمَثَلِ الْبَعِيرِ، وَالْحِمَارِ، وَالشَّاةِ إِنْ قُلْتَ لِبَعْضِهَا كُلٌّ لَا يَعْلَمُ مَا تَقُولُ غَيْرَ أَنَّهُ يَسْمَعُ صَوْتَكَ، وَكَذَلِكَ الْكَافِرُ إِنْ أَمَرْتَهُ بِخَيْرٍ أَوْ نَهَيْتَهُ عَنْ شَرٍّ أَوْ وَعَظْتَهُ لَمْ يَعْقِلْ مَا تَقُولُ غَيْرَ أَنَّهُ يَسْمَعُ صَوْتَكَ.»

2452. Bana Muhammed b. Sa'd, babası Sa'd, babasının amcası, onun babası, o da babasından senediyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) İnkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1575] Katır, eşek, koyun gibidirler. Onlardan birisine, 'Yemek ye!' diye seslensen senin ne dediğini bilmez, sadece sesini işitir. Kâfir de böyledir, ona hayrı emretsen veya şerri yasaklasan veya öğüt versen söylediğini düşünmez, sadece sesini duyar o kadar."[1576]

[٢٤٥٣] حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، «مَثَلُ الدَّابَّةِ تُنَادَى فَتَسْمَعُ، وَلَا تَعْقِلُ مَا يُقَالُ لَهَا، كَذَلِكَ الْكَافِرُ يَسْمَعُ الصَّوْتَ، وَلَا يَعْقِلُ.»

2453. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc yoluyla İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Dört ayaklı hayvanlar gibidirler, kendilerine

---

Hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(2)/388; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7(2)/47; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(2)/221-222.

السَمْتِي kelimesi görünüş tarz anlamına gelen السَمْتُ kelimesine nispettir. İbn Sa'd diyor ki: "Ona السَمْتِي denilmesi sakalı, görünüşü ve tarzı sebebiyledir."

Nâfi' b. Mâlik el-İsbehî Ebû Sehl. İmam Mâlik'in amcasıdır. Tâbiînden olup güvenilir bir râvidir. Hakkında şu kaynaklarda bilgi bulunmaktadır: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4(2)/86; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(1)/453; Şâkir, 3/308.

1575 Bakara 2/171.

1576 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/282 (1513); Türkî, 3/45.

seslenilince sesi duyar ama ne dediğini anlamazlar. Kâfirler de böyledir, sesi işitirler fakat (ne dediğini) düşünmezler."[1577]

[٢٤٥٤] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ} قَالَ «مَثَلُ الْكَافِرِ مَثَلُ الْبَهِيمَةِ تَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا تَعْقِلُ.»

2454. Bize Süfyân b. Vekî', Vekî', Süfyân, Husayf tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ} *'Bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1578] Kâfirin misali; sesi işitip ne dediğini düşünüp akledemeyen hayvanlar gibidir."[1579]

[٢٤٥٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ «{كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ} مَثَّلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلْكَافِرِ يَسْمَعُ مَا يُقَالُ لَهُ وَلَا يَعْقِلُ، كَمَثَلِ الْبَهِيمَةِ تَسْمَعُ النَّعِيقَ، وَلَا تَعْقِلُ.»

2455. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ} *'Bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1580] Allah Teâlâ'nın kâfirler için yaptığı bir darb-ı meseldir. Kâfirler de, hayvanlarda olduğu gibi, kendilerine seslenildiğini duyarlar ama ne dediğini anlamazlar." **[3/45]**

[٢٤٥٦] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} يَقُولُ «مَثَلُ الْكَافِرِ كَمَثَلِ الْبَعِيرِ، وَالشَّاةِ يَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا يَعْقِلُ وَلَا تَدْرِي مَا عُنِيَ بِهِ.»

2456. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediği nakledildi: {وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) İnkâr edenlerin durumu, bağırıp*

1577 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/167; Türkî, 3/45.
1578 Bakara 2/171.
1579 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/167; Türkî, 3/4.
1580 Bakara 2/171.

çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'[1581] Kâfirlerin misali ineğin ve koyunun misali gibidir. Sesi işitirsin ama ne kastedildiğini bilmezsin."

[٢٤٥٧] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ: {كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} قَالَ «هُوَ مَثَلٌ ضَرَبَهُ اللَّهُ لِلْكَافِرِ، يَقُولُ: مَثَلُ هَذَا الْكَافِرِ مَثَلُ هَذِهِ الْبَهِيمَةِ الَّتِي تَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا تَدْرِي مَا يُقَالُ لَهَا، فَكَذَلِكَ الْكَافِرُ لَا يَنْتَفِعُ بِمَا يُقَالُ لَهُ.»

2457. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer yoluyla Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) İnkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1582] (Bu âyetteki benzetme) Allah Teâlâ'nın kâfirler için yaptığı bir darb-ı meseldir. O şöyle buyuruyor: 'Bu kâfirlerin misali, sesi işiten ama kendilerine ne söylendiğini anlayamayan şu hayvanlar gibidir. Kâfirin durumu tıpatıp bu hayvanlar gibi olup kendisine bir şeyler söylenir de o, söylenen bu şeyden faydalanmaz.'"[1583]

[٢٤٥٨] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَالَ «هُوَ مَثَلُ الْكَافِرِ يَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا يَعْقِلُ مَا يُقَالُ لَهُ.»

2458. Bize Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle rivayet ettiğine göre Rebî' şöyle söylemiştir: "O örnekteki durum, kâfirin misalidir. Sesi işitir, kendisine ne denildiğini ise anlamaz."[1584]

[٢٤٥٩] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ: سَأَلْتُ عَطَاءً، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ «يُقَالُ لَا تَعْقِلُ، يَعْنِي الْبَهِيمَةَ، إِلَّا أَنَّهَا تَسْمَعُ دُعَاءَ

1581 Bakara 2/171.
1582 Bakara 2/171.
1583 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/65; Türkî, 3/46.
1584 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/282 (1513); Türkî, 3/46.

الدَّاعِي حِينَ يَنْعِقُ بِهَا، فَهُمْ كَذَلِكَ لَا يَعْقِلُونَ وَهُمْ يَسْمَعُونَ. فَقَالَ: كَذَلِكَ .قَالَ وَقَالَ مُجَاهِدٌ، }الَّذِي يَنْعِقُ {الرَّاعِي }بِمَا لَا يَسْمَعُ{ مِنَ الْبَهَائِمِ.»

2459. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "Atâ'ya bu âyet hakkında soru sordum. Sonra da ona dedim:

'Deniliyor ki: Akılsız varlıklar yani hayvanlar kastedilmiş. Ancak o hayvanlar çobanın kendilerine seslenmesini duyar. İşte kâfirler de böyledir. Onlar da işittikleri halde akıl etmezler.' O da,

'Evet öyledir.' dedi."

Dedi ki: "Mücâhid şöyle söyledi: '{الَّذِي يَنْعِقُ} *'Seslenen'*[1585] çoban anlamına gelir. {بِمَا لَا يَسْمَعُ} *'Bir şey duymayan'*[1586] hayvanlardan sesi işitmeyenlerdir."[1587] **[3/46]**

[٢٤٦٠] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ الرَّاعِي بِمَا لَا يَسْمَعُ مِنَ الْبَهَائِمِ.»

2460. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ} *'Seslenenin durumu gibidir.'*[1588] Çoban; {بِمَا لَا يَسْمَعُ} *'Bir şey duymayan'*[1589] hayvanlar demektir."

[٢٤٦١] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} لَا يَعْقِلُ مَا يُقَالُ لَهُ إِلَّا أَنْ تُدْعَى فَتَأْتِيَ أَوْ يُنَادَى بِهَا فَتَذْهَبَ، وَأَمَّا الَّذِي يَنْعِقُ فَهُوَ الرَّاعِي الْغَنَمَ كَمَا يَنْعِقُ الرَّعْيَ بِمَا لَا يَسْمَعُ مَا يُقَالُ لَهُ، إِلَّا أَنْ يُدْعَى أَوْ يُنَادَى، فَكَذَلِكَ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْعُو مَنْ لَا يَسْمَعُ إِلَّا حَوِيرَ الْكَلَامِ يَقُولُ اللَّهُ: {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ}.»

1585 Bakara 2/171.
1586 Bakara 2/171.
1587 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/282, (1513); Türkî, 3/47.
1588 Bakara 2/171.
1589 Bakara 2/171.

2461. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) İnkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1590] Yani kendisine ne denildiğini anlamayan, ancak çağrılınca gelen, kışkışlanınca giden anlamındadır. {الَّذِي يَنْعِقُ} *'Seslenen'*[1591] ise koyun çobanı demektir. Çobanın {بِمَا لَا يَسْمَعُ} *'Bir şey duymayan'*[1592] kendisine söyleneni anlamayanı, gelmesi için çağırdığı veya gitmesi için seslendiği gibi (onlar da sadece sesi duyuyor ama anlamıyorlar). Muhammed'in (sav) durumu da, kendisini anlamayan sadece sesin tonlarından[1593] anlayan kimseleri davet etmesi gibidir. Allah Teâlâ onları {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} *'sağırdırlar (gerçekleri işitmezler), dilsizdirler (gerçekleri konuşmazlar), kördürler (gerçekleri görmezler).'*[1594] olarak vasfetmiştir."

1. Bu tefsiri tercih eden kimselerin, anlattığım üzere tefsirlerine göre, âyetin anlamı şu şekilde olmaktadır: "'O kâfirlere öğüt veren kimse ile onlara öğüt vermenin misali, koyunlarına bağırıp seslenerek onları sevk eden çobanın misaline benzer.' Burada misal kâfirlere nispet edilmiş, öğütün kendisi ve öğüt veren, -sözün akışı onlara delâlet ettiği için- zikredilmemiştir. Nitekim şöyle denilmiştir: 'Falancayla karşılaşırsan ona, sultan hürmeti ile hürmet et!" yani "Sultana ta'zim/hürmet ettiğin gibi' demektir.

1590 Bakara 2/171.

1591 Bakara 2/171.

1592 Bakara 2/171.

1593 Halebî nüshasında خَرِيرٌ şeklinde, İbn Ebî Hâtim'de جَوِيزٌ şeklinde gelmiştir; Şâkir'de خَرِيرٌ olarak kayıtlıdır; Şâkir, 3/310; Türkî 3/47.

الحَوِيرُ cevap demektir. Şöyle denilmiştir: كَلِمَتُهُ فَمَا رَجَعَ إِلَيَّ حَوَاراً وَ حَوِيراً أَيْ جَوَاباً "onun sözü bana cevap olarak ulaşmadı" demektir. الْمُحَاوَرَةُ mastarından isim olarak الحَوِيرُ gelir.

تَقُولُ: سَمِعْتُ حَوِيرَهُمَا وَ حَوَارَهُمَا "onun cevabını duydum" dersin yani karşılıklı konuşmasını. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, ح و ر; Türkî 3/47. خَرِيرٌ olarak kayıtlı nüshaya göre anlam "yansıma sesler" şırıltı, mırıltı, hırıltı, vızıltı vs anlamına gelmektedir. Biz bu ifadeyi "ses tonları" şeklinde serbest çevirdik.

1594 Bakara 2/18.

Şâirin de dediği gibi:

فَلَسْتُ مُسَلِّمًا مَا دُمْتُ حَيًّا ... عَلَى زَيْدٍ بِتَسْلِيمِ الْأَمِيرِ

Hayatta olduğum sürece
Zeyd'i emir selamıyla selamlamayacağım[1595]

Kastettiği mâna: 'Emirlerin selamlanması gibi' demektir." **[3/47]**

2. Bu tefsiri tercih edenlerin açıklamalarına göre anlamın şöyle olma ihtimali de vardır: "Kâfirlerin, Allah'ı ve onun Resûlü'nü anlamamaları konusunda misalleri (sürü psikolojisiyle hareket edip) sesle sevk edilip yönetilen, emir ve yasaktan anlamayan hayvanların misali gibidir. Bundan dolayı onlara 'otla!' denilse veya 'su iç!' denilse kendisine ne denildiğini anlamaz, sadece işittiği sese göre hareket eder. Kâfir de işte böyledir. Kendilerine emredilen ve yasaklanan hususları, tedebbür etmedikleri, bu konularda akıl yürütme ve tefekkürden uzak oldukları için, anlayamama konusunda kâfirlerin misali; emredildiği ve yasaklandığı konuda bağırıp çağırmadan başka şeyden anlamayan hayvan gibidir. Böylece anlam, kendisine bağırılıp çağrılan için olurken, kelâm/söz bağırıp çağıranın kendisi üzerinden ifade edilmiş oluyor.

1595 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/100; Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, 4/51; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, 1/215; Türkî, 3/18.

Bu şiirde istişhâd yeri تَسْلِيمِ الأَمِيرِ terkîbidir. Burada mastar mef'ûlüne muzâf olmuştur.

Şiirin kime ait olduğu bilinmiyor. *el-Beyân ve't-Tebyîn*'den 4/51, Taberî'nin aldığı dört beyitten birisidir. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân* 1/100; Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, 1/215.

Bu beyitten sonra şunlar da yer almıştır: (Şâkir, 3/281)

أَمِيرٌ يَأْكُلُ الفَالُوذَ سِرًّا ... وَيُطْعِمُ ضيفَهُ خُبْزَ الشَّعِيرِ

Emîr fâlûze tatlısını gizlice kendisi yiyor misafirine ise arpa ekmeği yediriyor

أَتَذْكُرُ إِذْ قَبَاؤُكَ جِلْدُ شَاةٍ ... وَإِذْ نَعْلَاكَ مِنْ جِلْدِ الْبَعِيرِ

Hatırlıyor musun sizin abanız/üst giysiniz koyun derisinden yapılmıştı biz size deve derisinden ayakkabı giydirdik!!!

فَسُبْحَانَ الَّذِي أَعْطَاكَ مُلْكاً ... وَعَلَّمَكَ الْجُلُوسَ عَلَى السَّرِيرِ

Sana mülk /yöneticilik verip sedirde/taht üzerinde oturmayı öğreten Allah tüm noksanlıklardan münezzehtir

Nitekim Şâir Nâbiğa Benî Zübyân'ın dediği gibi:

وَقَدْ خِفْتُ، حَتَّى مَا تَزِيدُ مَخَافَتِي عَلَى وَعِلٍ فِي ذِي الْمَطَارَة عَاقِلِ

Korkmuştum öyle ki korkum, düşmanlarından
Dağa sığınarak korunan dağ keçisinin korkusundan daha fazla değildi[1596]

Anlamı şu şekilde olur: "Dağ keçisinin korkusu benim korkumdan fazla olmaz."

Başka bir şâirin de dediği gibi:

كَانَتْ فَرِيضَةُ مَا تَقُولُ، كَمَا ... كَانَ الزِّنَاءُ فَرِيضَةَ الرَّجْمِ

Zina'nın cezasının recm edilmek olduğu nasıl aşikârsa,
Senin sözünün de anlamı işitenin yanında o şekilde aşikârdır[1597]

Başka bir şâirin[1598] şiirinde olduğu gibi:

إنّ سِرَاجًا لَكَرِيمٌ مَفْخَرُه ... تَحْلَى بِهِ العَيْنُ إذَا مَا تَجْهَرُهْ

Kandilin/lambanın övünecek şeyleri değerlidir
Onu gördüğünde göz onunla parlar/süslenir[1599]

1596 Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân*, s. 68. ذُو المَطَارَة dağ anlamına gelir. وَعِلٌ عَاقِلٌ dağa tırmanıp avcıdan kendini koruyan dağ keçisi; Türkî 3/48. Bk. Nâbiğa ez-Zübyânî, *Dîvân Şerhi*, s. 94; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/99.

وعَاقِل yani dağ başına sığınan, orada ulaşılamaz, erişilemez bir yerde bulunan anlamındadır. Anlamı: "Ben bu devenin üstünde, dağ başına sığınmış bir dağ keçisi gibi korku ve endişe içerisindeyim" demektir; Medkûr, 1/831.

1597 Bu beyit Nâbiğa el-Ca'dî'nin uzunca bir kasîdesinden alınmadır.

1598 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/99; eş-Şerîf Murtazâ, *Emâlî*, 1/216.

1599 جَهَرَ الرَّجُلَ: Aralarında perde olmadan aşikar olarak onu gördü. جَهَرَهُ: Ona baktı.

Şöyle denilmiştir: مَا فِي الحَيِّ أَحَدٌ تَجْهَؤُهُ عَيْنِي أَيْ تَأْخُذُهُ عَيْنِي فَيُعْجِبُنِي: "Gözüm bu mahallede, ona takıldığı gibi kimseye takılmadı. Kimse gözümü kamaştırmadı/hoşuma gitmedi" demektir.

Peygamberimizin sıfatlarını anlatan hadiste şu ifadeler yer almaktadır:

"لَمْ يَكُنْ قَصِيرًا وَلَا طَوِيلًا، وَهُوَ إِلَى الطُّوْلِ أَقْرَبُ. مَنْ رَآهُ جَهَرَهُ، أَيْ عَظُمَ فِي عَيْنِه: Kısa boylu değildi, çok uzun da değildi ancak uzuna yakın orta boydaydı. Onu ilk defa gören kimse heybetinden korkardı/azametli görürdü. Yani gözünde büyürdü"; Şâkir, 3/312.

Anlamı; "O göz ile süslenir iken göz onunla süslenir." şeklinde ifade etmiş. Bunun benzeri kullanımlar Arap dilinde sayılamayacak kadar çoktur. Araplar, kendisinden haber verdikleri kimsenin haberini, anlamın dinleyen için açık olması sebebiyle, ona eşlik edene tevcih ederek kullanırlar. Mesela: اِعْرِضْ الحَوْضَ عَلَى النَاقَةِ، وَإِنَّمَا تُعْرَضُ النَّاقَةُ عَلَى الحَوْضِ: "Havuzu develere sun/arz et" derler, halbuki "Develer havuza arz edilir." Buna benzeyen kullanımlar onların dilinde çoktur. **[3/48]**

2- Diğer müfessirler şöyle dediler: "Bunun anlamı: İşitemeyen ve akledemeyen putlarına yalvaran bu kâfirlerin misali, duymayan birine نِدَاءً(uzaktan) bağıran, دُعَاءً (yakından) seslenen kimsenin durumu gibidir. Bu yankıdır ki, sesi duyulur ancak seslenen kimse onunla (karşı tarafa) bir şey anlatamaz."

Âyetteki temsili bu şekilde açıklayanlara göre âyetin tefsiri şu şekilde olmalıdır: "Kâfirler ve kâfirlerin yalvardıkları putlarının -ki putlar onların yalvarmalarını duymuyor ve anlamıyorlar- bu yalvarmalar karşısındaki misalleri, çobanın bağırıp çağırmasından başka bir şey işitmeyen sürü ve çobanın misali gibidir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٦٢] حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: «{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} قَالَ: مَثَلُ الْبَعِيرِ أَوْ مَثَلُ الْحِمَارِ تَدْعُوهُ فَيَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا يَفْقَهُ مَا تَقُولُ.»

2462. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً} *'İnkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir.'*[1600]

Bir adam dağda bağırınca sesi kendisine cevap olarak geri döner. İşte buna yankı denir. Bu kâfirlerin ilahlarıyla kendilerinin durumunun misali, bu şekilde yankısıyla kendisine cevap verilen kimsenin durumu gibidir ki ona bu cevabın faydası yoktur. Sadece bir bağırma çağırma sesi duyar." Devam ederek şöyle dedi: "Araplar bu sese yankı ismini verirler."

1600 Bakara 2/171.

Âyetin bu açıklamaya göre bir yorumu daha vardır. O mâna da şu şekilde olur: "Seslenmelerini anlayamayan bu putlara yalvarıp duran bu kâfirlerin misali, koyunları sesini duymadıkları ve seslenmesinden hiçbir şekilde faydalanamadıkları halde onlara seslenen çobanın misali gibidir. Ne var ki bu bağırıp çağrışmadan bîtap düşmüş bir haldedir. Kâfir de putlara yalvarıp yakarma konusunda böyledir. Putlara dua ve niyazda bulunmaktan bîtap düşmenin dışında eline bir şey geçmeyecektir." **[3/49]**

Âyetin tefsiri konusunda bu iki yorumdan bana göre en çok tercihe şayan olanı, İbn Abbas (ra) ve ona uygun görüş beyân edenlerin ifade ettiği birinci yorumdur. Bu durumda âyetin anlamı şu şekilde olur: "Kâfire öğüt veren kimse ve öğütün misali, koyunlarına seslenen çoban ve onun seslenmesi gibidir." Daha öncesinde açıkladığımız gibi koyunlar sesi duyarlar fakat mânasını anlamazlar.

وَعَظَ "Öğüt" kelimesinin hazfedilip onun meseli ile yetinilmesinin caiz olma yönüne gelince, bunun izah etmek için;

{مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا}

"Onların durumu (geceleyin) ateş yakan kimsenin durumuna benzer."[1601] ve benzeri âyetlerde, tekrar etmeye gerek kalmayacak kadar açıkladık.[1602]

Bu yorumu şunun için tercih ettik. Çünkü bu âyet Yahudiler hakkında nâzil oldu. Burada Allah Teâlâ onları kastetti. Yahudiler putlara tapan ve onlara tazim edip onlardan bir fayda bekleyen veya zararı savmalarını isteyen bir topluluk değildir. Durum böyle olunca, "Kâfirlerin putlarına seslenmeleri ve onlara yakarışlarının misali" şeklindeki yorumun bir dayanağı kalmamış oluyor.

a. Bu Âyette Yahudilerin Kastedildiğine Dair Deliliniz Nedir?

Şayet biri şöyle bir itirazda bulunursa: "Bu âyette Yahudilerin kastedildiğine dair deliliniz nedir?"

Ona şöyle cevap verilir: Buna dair delilimiz âyetin sonrası (siyak) ve öncesidir (sibak). Orada kastedilenler Yahudilerdir. Bu iki âyet grubu

---

1601 Bakara 2/17.

1602 Bu konuda bk. Şâkir, 1/318-328.

arasında haber verilen kimselerin -apaçık delillerin gelip Yahudiler değil de başkaları kastedilmiştir diye gösterene kadar- başkalarından çok Yahudilerin olması daha uygun ve gerçektir. Bağlamın bu delâleti yanında, kendilerinden bu konuda rivayette bulunduğumuz kimselerin, bu âyetin Yahudiler hakkında indiğini söylediğini de unutmamak lazım.

İbn Abbas'tan (ra) naklettiğimiz, bu âyetten bir önceki âyetin Yahudiler hakkında indiğini söylemesini de ekleyelim. **[3/50]**

Ayrıca bizim "Bu âyette kastedilen kimseler Yahudilerdir"[1603] sözümüzü Atâ da söylemiştir.

1603 Bu bölüm Ebû Ca'fer et-Taberî'nin sözleri içinde problemli olan bir yerdir. Burada daha fazla açıklama yapmak gerekmektedir. Zira sözünün baş tarafında, bu âyetin öncesindeki âyetlerin hepsinin Yahûdîler hakkında indiğini kesin olarak ifade etmiştir. Halbuki durum böyle değildir. Az sonra söz dönüyor ve "Bunun yanında bizim İbn Abbas'tan rivayet ettiğimiz, 'Bu âyetten bir önceki âyet Yahûdîler hakkında inmiştir' sözü de vardır" diyor. Eğer durum sözünün başında söylediği gibiyse, o zaman sözün devamında 'Bu âyetin bir öncesinde âyet' şeklinde bir ifade kullanması anlamsız olmaktadır.

Açık olan anlam şudur. Ebû Ca'fer et-Taberî şunu söylemek istiyor. "Önceki âyetler yahûdîler hakkında indi. Ancak son taraftaki (Bakara 2/163-170. âyetler müstesna). Onlar Arap müşrikleri hakkında inmiştir. İbn Abbas ise son âyetin de (Bakara 170) Yahûdîler hakkında indiğini söylemiştir. Ayrıca bundan sonra gelen âyetlerin de Yahûdîler ve ehli kitap hakkında indiğinde de şüphe yoktur." Bu sebeple bu âyeti, "Burada kastedilenler Yahûdîlerdir" şeklinde yorumladı. Böylece sanki (Bakara 163-169) âyetleri yahûdîleri anlatan yekpare bir kıssa içinde gelen i'tirâziye olarak görmüş oldu.

Şayet durum böyle değilse, Taberî'nin sözü çelişkiden nasıl kurtulur bilemiyorum. O (Bakara 163-169) âyetlerin tefsirine başladığından beri sadece müşrikleri zikrediyor. {يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا} âyetinden kastedilen kimselerin de kendi kendilerine Bahîra Sâibe vasîle'yi haram kılanlar olduğunu açıklıyor. Sonra da dönüp {وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ} âyetinin tefsirinde Bahîra, sâibe, vasîle'yi haram sayanların yahûdîler olduğunu söylüyor. Ardından da yahûdîlerin putperest olmadıklarını ve putlara tazim etmediklerini söylüyor. Evet önceki âyette Taberî'nin de izah ettiği gibi, bu hayvanları haram sayanlar yahûdîler değildir. Bu durum Taberî'nin çelişkiye düştüğü yerlerden biridir. Ancak az önce izah ettiğimiz gibi sözünde bir istisna olduğu kabul edilirse, bu durumda çelişki ortadan kalkar.

Bize göre doğru olan şudur: Bu âyet önceki âyetlerle irtibatlıdır. Bu âyetin olay örgüsü, önceki âyetlerde müşriklerden bahsedilen olay örgüsüne benzemektedir. Ehli kitabın durumunu anlatan bölüm ise {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللهُ مِنَ الْكِتَابِ} âyetiyle başlayıp peşinden gelen âyetlerle devam etmektedir. Burada ise tekrardan dönüp, onların bazı yiyecekleri kendilerine haram kabul ettiklerini söyleyip,

[٢٤٦٣]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ «هُمُ الْيَهُودُ الَّذِينَ أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِمْ: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} إِلَى قَوْلِهِ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ}.»

2463. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "Atâ bu âyet hakkında bana,

'Burada bahsedilen kimseler Yahudilerdir. Allah Teâlâ onlar hakkında { إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا } *'Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya)'*[1604] âyetinden {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1605] âyetine kadar indirmiştir' dedi."[1606]

b. {يَنْعِقُ} "seslendi"

{يَنْعِقُ} *"seslendi"*[1607] (haykırmak) kelimesine gelince. Koyunları gütmek ve onlara seslenmek demektir. Koyunlarını güdüp onlara seslenen çoban için الْعَيِقُ ve النُعَاقُ kelimeleri kullanılır.

Şâir el-Ahtal'ın şu sözünde olduğu gibi:

فَانْعِقْ بِضَأْنِكَ يَا جَرِيرُ ... فَإِنَّمَا مَنَّتْكَ نَفْسُكَ فِي الْخَلَاءِ ضَلَالَا

Ey Cerîr, sen koyunlarına seslen, çünkü
Senin nefsin sana bu düzlük geniş arazide cahilliği sevdirmiştir[1608]

âyetin sadece cahiliye müşriklerinden bahsettiğini söylemiş oluyor. Bu ise çok büyük bir tenakuzdur; Şâkir, 3/314.

1604 Bakara 2/174.

1605 Bakara 2/175.

1606 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/168.

1607 Bakara 2/171.

1608 *Dîvânu Cerîr*, s. 50; *Nekâizu Cerîr ve'l-Ahtal*, s. 81; *Tabakâtu Fuhûli'ş-Şu'arâ*, s. 429; Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 64; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ن ع ق. Daha önce bu divandan bazı beyitler geçmişti. 2/38, 39, 492, 496 ve 3/294. Beytin öncesinde kendi kabilesi olan Benî Tağlîb'in yaptığı savaşları anlatır. Sonrasında Cerîr'e şöyle seslenir: "Sen koyun çobanısın, koyununu güt. Bırak savaştan harpten bahsetmeyi. Ne senin ne de atalarının harp konusunda bir bilginiz vardır. Kendini övmek için söylediğin tüm şeyler boş hayaller ve gerçek dışı şeylerdir. Şâkir, 3/315."

فَانْعِقْ kelimesi صَوِّتْ به "onlara seslen" demektir.

2. {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ} "Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar"

Şanı yüce olan Allah'ın {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ} *"Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı anlamazlar."* sözünün tefsiri:

a. {صُمٌّ} "Onlar sağırdırlar."

Şanı Yüce Allah {صُمٌّ} *"Onlar sağırdırlar."*[1609] sözüyle, -bağırıp çağırma sesinden başka ses duymayan ve söylenen şeyi anlamayan davarlara benzetilen bu kâfirlerin- hak karşısında sağır olduklarını ve hakikati işitmediklerini;

b. {بُكْمٌ} "dilsizdirler"

{بُكْمٌ} *"dilsizdirler"*[1610] sözüyle onların hakkı ve doğruyu söyleme, Allah Teâlâ'nın ikrar etmelerini emrettiği şeyleri ikrar etmede, Allah'ın (cc) onlardan, Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği gibi, insanlara açıklamalarını istediği konuları açıklama hususunda dilsizdirler. O konuları konuşmazlar, söylemezler ve insanlara açıklamazlar;

c. {عُمْيٌ} "kördürler"

{عُمْيٌ} *"kördürler"*[1611] sözüyle onların hidâyet ve hakkın yolunu bulma konusunda kör olduklarını göremediklerini ifade etmektedir.

[٢٤٦٤]كَمَا حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} يَقُولُ «صُمٌّ عَنِ الْحَقِّ فَلَا يَسْمَعُونَهُ وَلَا يَنْتَفِعُونَ بِهِ وَلَا يَعْقِلُونَهُ، عُمْيٌ عَنِ الْحَقِّ وَالْهُدَى فَلَا يُبْصِرُونَهُ، بُكْمٌ عَنِ الْحَقِّ فَلَا يَنْطِقُونَ بِهِ.»

2464. Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Nitekim bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd yoluyla Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} *'Onlar*

1609 Bakara 2/171.
1610 Bakara 2/171.
1611 Bakara 2/171.

sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.'[1612] Yani hakka karşı sağırdırlar hakkı işitmezler, ondan faydalanmazlar, onun üzerinde düşünmezler; hak ve hidâyet karşısında kördürler hakkı ve hidâyeti göremezler; hakikati söylemede dilsizdirler, hakikati söylemezler."[1613] **[3/51]**

[٢٤٦٥]حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} يَقُولُ عَنِ الْحَقِّ.»

2465. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât yoluyla Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} *'Sağır, dilsiz ve kördürler.'*[1614] Yani hak karşısında demektir."[1615]

[٢٤٦٦]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} يَقُولُ «لَا يَسْمَعُونَ الْهُدَى، وَلَا يُبْصِرُونَهُ، وَلَا يَعْقِلُونَهُ.»

2466. Bana Müsennâ, Ebû Sâlih, Muâviye, Ali b. Ebî Talha yoluyla İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} *'Sağır, dilsiz ve kördürler.'*[1616] Yani hidâyeti duymazlar, görmezler, akıl edip anlamazlar."[1617]

d. İ'râbı

{صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ} *"Sağır, dilsiz ve kördürler."*[1618] ifadesinin merfû olmasına gelince, bu cümle ibtidâiye ve isti'nâfiyedir. Yani هَوَ صُمٌّ anlamındadır. Bunu gösteren karîne ise peşinden gelen; {فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ} *"Bundan dolayı anlamazlar."*[1619] âyetidir. Nitekim Arap dilinde şöyle denilir: "هَوَ أَصَمُّ فَلَا يَسْمَعُ 'o sağırdır işitemez', وَهُوَ أَبْكَمُ فَلَا يَتَكَلَّمُ 'o dilsizdir konuşamaz.'"

1612 Bakara 2/171.
1613 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53; Medkûr, 1/833.
1614 Bakara 2/171.
1615 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/53; Medkûr, 1/833.
1616 Bakara 2/171.
1617 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/52; Medkûr, 1/833.
1618 Bakara 2/171.
1619 Bakara 2/171.

[BAKARA SÛRESİ 172. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ﴾

"Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin."
(Bakara 2/172)

1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ} "Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah'a şükredin"

a. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} "Ey iman edenler"

Şanı Yüce Allah'ın; {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} *"Ey iman edenler"*[1620] sözünden kastı: "Ey Allah'ı ve Resûlü'nü tasdik edenler, kulluğu sadece Allah'a has kılanlar, gönülden boyun eğerek Allah'a itaat edenler."

[٢٤٦٧]كَمَا حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو زُهَيْرٍ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، فِي قَوْلِهِ {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} يَقُولُ: صَدَقُوا.

2467. Bana Müsennâ, İshâk, Ebû Züheyr, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا} *'Ey iman edenler'*[1621] Yani 'tasdik edenler' demektir."[1622] **[3/52]**

b. {كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ} "Size verdiğimiz rızıkların helâl ve temiz olanlarından yiyin"

{كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ}

"Size verdiğimiz rızıkların helâl ve temiz olanlarından yiyin."[1623]

1620 Bakara 2/172.
1621 Bakara 2/172.
1622 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/168; Türkî 3/52.
1623 Bakara 2/172.

Yani rızkın helâlinden yiyin ki onları sizin için helâl kıldık. O size helâl kıldığımız rızıkları, (bizim bir emrimiz olmadan) sizin kendi kendinize haram kıldığınız yiyecek ve içeceklerden seçip sizin için helâl kılmamız sebebiyle, gönlünüz rahat olsun.

c. {وَاشْكُرُوا لِلَّهِ} "Allah'a şükredin"

{وَاشْكُرُوا لِلَّهِ}

"Allah'a şükredin."[1624]

Burada şu mânayı kastediyor. "Allah Teâlâ'yı, size verdiği ve gönlünüzü hoşnut eden nimetler sebebiyle, ona layık bir şekilde övün."

d. {إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ} "Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız"

{إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ}

"Eğer siz ancak Allah'a kulluk ediyorsanız."[1625]

Burada şunu kastediyor. "Şayet O'na gönülden boyun eğmişseniz ve O'nun emrini dinleyip O'na itaat ediyorsanız, O'nun sizin için yenmesini serbest bıraktığı, sizin için helâl kıldığı ve gönlünüzü hoş edecek nimetler olarak bahşettiği şeylerden yiyin ve onları, şeytanın adımlarını takip ederek haram saymayı bırakın."

Daha önce müşriklerin Câhiliyye'de bazı yiyecekleri haram saymalarından bahsetmiştik. Allah (cc) onları, haram saydıkları şeyleri yeme ile görevlendirdi ve onları haram sayma inancını yasakladı. Çünkü müşriklerin Câhiliyye devrinde o şeyleri haram saymaları, şeytana itaat etmek ve Allah'ı inkâr eden kâfir atalarının peşinden gitmekti. Sonrasında ise şanı yüce Allah onlara neyi haram kıldığını detaylıca anlattı.

1624 Bakara 2/172.
1625 Bakara 2/172.

[BAKARA SÛRESİ 173. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾

"Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa) ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." **(Bakara 2/173)**

1. {إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} "Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *"Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı."* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ} "Allah, size ancak leş, kan, domuz etini haram kıldı"

Şanı Yüce Allah şunu kastediyor: "Ey Allah'a ve O'nun elçisine iman eden müminler! Benim size haram kılmadığım bahîre, sâibe vb. hayvanları kendi kendinize haram saymayın, aksine (haram saymadığınızı göstermek için) onlardan yiyin. Şundan emin olun ki ben size leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar dışında (Câhiliyye'de sizin kendi kendinize haram kabul ettiklerinizden) bir şeyi haram kılmadım."

{إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ}

"Allah, size ancak leşi… haram kıldı."[1626] âyetinin anlamı; مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا الْمَيْتَةَ "Size haram kılmadı ancak ölmüş/leş olmuş hayvan müstesna." demek olur.

1626 Bakara 2/173.

b. İ'râbı

{إِنَّمَا} kelimesi tek bir harftir. Bu nedenle الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ kelimeleri mansûb oldu. {إِنَّمَا} kelimesini tek bir harf kabul edersen الْمَيْتَةَ kelimesinde mansûbiyetten başka i'râb caiz olmaz. Şayet {إِنَّمَا} iki harften oluşan bir edat kabul edilirse, (mâ-i kâffe bitiştiği için) إِنَّ ma'mulleri ile arası açılmış olur. Bu durumda الْمَيْتَةُ ve ondan sonrakiler merfû i'râbı alır. Buna göre âyetin tefsiri şu şekilde olur: إِنَّ الَّذِي حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ مِنَ الْمَطَاعِمِ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ لَا غَيْرَ ذَلِكَ "Şüphesiz ki Allah'ın sizlere haram kıldığı yiyecekler, leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlardır, başkası değil." **[3/53]**

c. Kıraatı

Bazı kıraat âlimlerinden[1627] bu âyeti bu şekilde (الْمَيْتَةُ) merfû i'râbla ve bu yoruma uygun olarak okudukları nakledilmiştir. Her ne kadar bu okuyuşun Arap dilinde ve tefsirde anlaşılır bir yönü olsa da, حُجَّةُ الْقِرَاءَةِ "kıraat hücceti"nin diğer okuyuş ({الْمَيْتَةَ} *'leş'*[1628] mansûb) üzerinde ittifak etmesi sebebiyle ben bu şekilde okunmasına cevaz vermiyorum. Hiç kimsenin, kıraat âlimlerinin icmâ ile naklettikleri hususlarda onlara itiraz/muhalefet etmesi caiz değildir.

Şayet {حَرَّمَ} *"haram kıldı."*[1629] yerine حُرِّمَ şeklinde ح harfinin zammesiyle okunsaydı[1630] bu durumda الْمَيْتَةُ kelimesinde merfû i'râb için iki vecih caiz olurdu:

1. Birincisi: Nâib-i fail olurdu ve {إِنَّمَا} edatı da tek harf olurdu.

2. Diğeri: إِنَّ ve ما iki ayrı harf olur, حُرِّمَ fiili ما edatının sılası olur, الَّذِي 'nin haberi olurdu. Bu durumda الْمَيْتَةُ kelimesi de haber olarak merfû olur. Her ne kadar bu okuyuşun dilsel bir dayanağı olsa da yukarıda anlattığım gerekçeden dolayı, bu okuyuşa cevaz vermem.

1627 Bu kıraat âlimleri, -on kıraat imamından biri olan- Ebû Ca'fer b. el-Ka'ka' ile İbn Ebî Able ve Ebû Abdurrahman es-Sülemî'dir. Bk. *Mu'cemu'l-Kıraati'l-Kur'âniyye*, 1/132; | Türkî, 3/54.

1628 Bakara 2/173.

1629 Bakara 2/173.

1630 Bu okuyuş Ebû Ca'fer'in kıraatıdır ve şâz bir kıraattır. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, 1/486; Türkî, 3/54.

{الْمَيْتَةَ} *"leş"*[1631] kelimesine gelince, kıraat alimleri onun okunuşu konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları ي harfinin tahfifi ile (الْمَيْتَةُ) okudu.[1632] Anlamı yine الْمَيِّتَةُ şeklindedir. Ancak onu tahfif ile okumuşlardır. Şu kelimelerin okunuşundaki tahfif bu duruma örnektir: هو هَيِّنٌ لَيِّنٌ الهَيْنُ اللَّيْنُ.

Nitekim şâir şöyle dedi:

لَيْسَ مَنْ مَاتَ فَاسْتَرَاحَ بِمَيْتٍ إِنَّمَا الْمَيْتُ مَيِّتُ الْأَحْيَاءِ

Ölüp de rahata kavuşan kimse "meyt" değildir.
Asıl "meyt" olsa olsa yaşayan meyyitlerdir (ölülerdir)[1633]

Her iki dilsel kullanımı da tek beyitte aynı anlamda kullanarak bir araya getirmiştir.

2- Bazıları (الْمَيِّتَةُ şeklinde) şeddeli okudular ve aslına hamlettiler. Dediler ki: "Bu (الْمَيِّتَةُ) kelimesinin aslı مَيْوِتٌ olup, فَيْعِلٌ vezninde الْمَوْتُ kökünden gelir. Ancak sakin ي ile harekeli و harfleri bir araya gelip, sakin olanي önce gelince, و harfi ي harfine dönüşür ve şeddelenir. Böylece iki ي harfi şeddeli ي harfine dönüşür. Bu kural سَيِّدٌ ve جَيِّدٌ kelimelerinde de geçerlidir."

Ayrıca dediler ki: "ي harfini sakin okuyan ise dilde kullanım kolaylığı için yapmıştır. Bu kelimeyi aslına göre okumak -ki o kelimenin kök halidir- evlâdır/daha uygundur." **[3/54]**

1631 Bakara 2/173.

1632 Ebû Ca'fer el-Medenî'nin kıraatıdır. *İthâfu Fudalâi'l-Beşer*, s. 92; Türkî, 3/54.

1633 Bu Şiir Adî b. Ra'lâ el-Ğassânî'ye aittir. Ra'lâ annesinin adıdır; Şâkir, 3/318. *el-Esmâiyyât*, s. 5; *Mu'cemu'ş-Şu'arâ*, s. 252; *Tehzîbu'l-Elfâz*, s. 448; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, مَوَتَ; *Hamâsatu İbni'ş-Şecerî* (s. 51); Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, 4/187; *Şerhu Şevâhidi'l-Muğnî* (s. 138). En güzel ve anlamı doğru beyitlerden biridir.

Peşinden gelen beyitler şu şekildedir:

إِنَّمَا الْمَيْتُ مَنْ يَعِيشُ ذَلِيلاً ... كَاسِفًا بَالُهُ قَلِيلَ الرَّجَاءِ

Meyt ancak zillet içinde yaşayan,
Karamsar, umutları tükenmiş kimsedir

فَأُنَاسٌ يُمَصَّصُونَ ثِمَادًا ... وَأُنَاسٌ حُلُوقُهُمْ فِي الْمَاءِ

Bazı insanlar çukurun dibindeki suyu süzerek içmeye çalışırken,
Bazıları boğazlarına kadar suyun içinde yaşarlar.

Bana göre doğru olan görüş şudur: (الْمَيْتَةُ) kelimesinin şeddeli ve sakin okunması, hem Arap dilinde bilinen iki ayrı kullanımdır hem de kıraat ilminde iki farklı okuyuş olarak bilinen bir hususdur. Kıraat âlimi hangisini okursa isabet etmiş olur. Çünkü bu iki kullanımın anlamında farklılık bulunmamaktadır.

d. {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} "Allah'tan başkası adına kesilen"

{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *"Allah'tan başkası adına kesilen"*[1634] sözüne gelince, bununla kastedilen şey putlar ve sahte tanrılar adına kesilen hayvanlardır. O hayvan kesilirken Allah'ın isminden başka bir isim anılmış veya Allah'tan başka bir varlığa ibadet kastedilmiştir.

{وَمَا أُهِلَّ بِهِ} *"onun adına kesilen"*[1635] denilmesine gelince, müşrikler putlarına kurban sunmak için hayvan kesmek istediklerinde, kurban sunacakları putun adını zikrederler ve bunu söylerken de seslerini yükseltirlerdi. Hayvan kesme işinde genel uygulama bu şekilde yaygınlık kazanmakla birlikte daha sonra kurban kesen herkes, ister bir isim zikrederek kessin ister zikretmeden kessin, kurban keserken sesini ister yükseltsin isterse yükseltmesin o kimseye Arap dilinde مُهِلٌّ "sesini yükselterek kurban kesen" denildi. Hayvanı keserken seslerini yükseltmelerine, Allah Teâlâ'nın âyette; {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *"Allah'tan başkası adına kesilen"*[1636] ifade ettiği gibi الْإِهْلَالُ denildi. Bu sebeple hac veya umre için telbiye getirip ihrama giren kimseye de telbiyede sesini yükselttiği için مُهِلٌّ denilmiştir. Aynı şekilde yeni doğan bebeğin, ilk ağlama sesine de اسْتِهْلَالُ الصَّبِيِّ denilir. Yağmur yağarken damlaların ilk defa yerle temasında meydana gelen sese de اسْتِهْلَالُ الْمَطَرِ denilir.

Nitekim Şâir Amr b. Kamîe şöyle demiştir:

ظَلَمَ الْبِطَاحَ لَهُ انْهِلَالُ حَرِيصَةٍ فَصَفَا النِّطَافُ لَهُ بُعَيْدَ الْمُقْلَعِ

Vadinin iç taraflarına (beklenen vakitten önce) yağan şiddetli sağanak,

Geçip gittikten hemen sonra vadiye az bir su birikintisi bıraktı[1637] **[3/55]**

1634 Bakara 2/173.
1635 Bakara 2/173.
1636 Bakara 2/173.
1637 Bu şiirin sahibi Amr b. Kamîe değil el-Hâdire ez-Zübyânî'dir. *el-Hâdire'nin Dîvânı*'nda 4. kaside ve 7. beyit olarak geçmektedir ve *Şerhu'l-Mufaddaliyât*'ta (s. 54) yer almaktadır.

Müfessirler bu konuda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları dedi ki: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1638] Yani 'Allah'tan başkası için kesilen hayvan' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٦٨]حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ: مَا ذُبِحَ لِغَيْرِ اللَّهِ.»

2468. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1639] yani 'Allah'tan başkası adına kesilen hayvan' demektir."

[٢٤٦٩]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ: مَا ذُبِحَ لِغَيْرِ اللَّهِ مِمَّا لَمْ يُسَمَّ عَلَيْهِ.»

2469. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1640] yani 'Allah'tan başkası adına kesilen ve üzerine Allah'ın adı anılmayan hayvan' demektir."[1641]

ظَلَمَ الْبِطَاحَ بِهَا أَيْ وَظَلَمَهُ إِيَّاهُ yani "gelmesi gereken zamanda gelmeyip olmayacak vakitte gelen yağmur" demektir. Araplar ظَلَمَ kelimesini "bir şeyi, olması gerek yere değil de başka yere koymak" anlamında kullanırlar. Kesmek için ayırdığı devesini hastalık vb. bir durum olmadığı halde erkenden/vakti gelmeden kesen kimse için ظَلَمَ الرَّجُلُ جَزُورَهُ، وَهُوَ نَحَرَهُ إِيَّاهُ لِغَيْرِ عِلَّةٍ ifadesini kullanırlar.

البِطَاحُ kelimesi بَطْحَاءُ ve أَبْطَحُ kelimelerinin çoğuludur. "Vadinin iç kısımları" demektir. أَنْهَلَ المَطَرُ انْهِلَالًا "yağmurun sağanak yağışı/damlaların yere çarpması şiddetlendi" demektir. الحَارِصَةُ ve الحَرِيصَةُ "bulut" demektir. Sağanağının şiddetinden toprağı yarması/adeta yaralaması, damlaların şiddetle yere çarpmasıyla toprak üzerindeki toz tabakasını kaldırması sebebiyle böyle denilmiştir. النُّطَافُ kelimesi نُطْفَةٌ kelimesinin çoğuludur. "Kovada veya kapta kalmış azıcık su" demektir. بَعِيدُ الْمَقْلَعِ yani "bu bulut geçip gittikten hemen sonra" demektir. *el-Mufaddaliyât*'taki rivayette ise ظَلَمَ الْبِطَاحَ لَهُ şeklinde yer almaktadır. لَهُ ifadesi "onun için" anlamındadır; Şâkir, 1/524.

1638 Bakara 2/173.

1639 Bakara 2/173.

1640 Bakara 2/173.

1641 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/65; Türkî, 3/56.

[٢٤٧٠]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} مَا ذُبِحَ لِغَيْرِ اللَّهِ.»

2470. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1642] yani 'Allah'tan başkası için kesilen' demektir.[1643]

[٢٤٧١]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ: ذُبِحَ.»

2471. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1644] yani 'kesilir' demektir."[1645]

[٢٤٧٢]حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ: مَا أُهِلَّ بِهِ لِلطَّوَاغِيتِ.»

2472. Bize Süfyân b. Vekî', Ebû Hâlid el-Ahmar, Cüveybir tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1646] yani 'tağutlar[1647] için kesilen hayvan' demektir."[1648] **[3/56]**

1642 Bakara 2/173.

1643 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/283 (1519); Türkî, 3/56.

1644 Bakara 2/173.

1645 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/168; Türkî, 3/56.

1646 Bakara 2/173.

1647 Bu konuda Ahmed Muhammed Şâkir'in Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'ini tahkik ederken verdiği bilgi açıklayıcıdır. Bu sebeple buraya almayı uygun gördüm. İbn Hacer şöyle dedi: "الطَّوَاغِيتُ kelimesi طَاغُوتٌ kelimesinin çoğuludur. Şeytan ve put demektir. Çoğul, tekil, müzekker ve müennes için kullanılır." Taberî tağut kelimesini şöyle izah etti: "Bana göre doğru olan anlam 'Allah'a karşı isyanda azgınlaşan, Allah'tan başka kendisine kulluk yapılan, insan, şeytan, hayvan-totem- veya cansız varlık hepsi tağut olarak adlandırılır." Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1995), 7/431.

1648 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/283 (1519); Türkî, 3/57.

[٢٤٧٣]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} يَعْنِي مَا أُهِلَّ لِلطَّوَاغِيتِ كُلِّهَا، يَعْنِي مَا ذُبِحَ لِغَيْرِ اللَّهِ مِنْ أَهْلِ الْكُفْرِ غَيْرِ الْيَهُودِ، وَالنَّصَارَى.»

2473. Bana Müsennâ, Abdullah b. Sâlih, Muâviye, Ali tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1649] yani 'tağut için kesilen hayvanlar' demektir. Yahudi ve Hıristiyanların kestikleri hariç olmak üzere, kâfirlerin Allah'tan başkası için kestiği tüm hayvanlar bu kapsamdadır."

[٢٤٧٤]حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِ اللَّهِ «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ: هُوَ مَا ذُبِحَ لِغَيْرِ اللَّهِ.»

2474. Bize İbn Humeyd, Cerîr tarikiyle Atâ'nın şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1650] yani Allah'tan başkası için kesilen demektir."

2- Diğer müfessirler ise bu âyetin anlamının; "(Kesilirken) üzerine Allah'ın adından başka bir ad anılan (hayvanlar)" olduğunu söylediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٧٥]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ «{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} يَقُولُ: مَا ذُكِرَ عَلَيْهِ غَيْرُ اسْمِ اللَّهِ.»

2475. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, Ebû Ca'fer tarikiyle Rebî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1651] yani üzerine Allah'ın adından başkası anılan (kurban) demektir."[1652]

1649 Bakara 2/173.
1650 Bakara 2/173.
1651 Bakara 2/173.
1652 Beyhakî, 9/249; Türkî, 3/57.

[٢٤٧٦]حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنِ زيد، وَسَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ «مَا يُذْبَحُ لِآلِهَتِهِمُ الْأَنْصَابِ الَّتِي يَعْبُدُونَهَا، أَوْ يُسَمُّونَ أَسْمَاءَهَا عَلَيْهَا. قَالَ: يَقُولُونَ بِاسْمِ فُلَانٍ، كَمَا تَقُولُ أَنْتَ بِاسْمِ اللَّهِ. قَالَ: فَذَلِكَ قَوْلُهُ: {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ}.»

2476. Bana Yunus, İbn Vehb, tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "Ona Allah'ın {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1653] sözünün anlamını sordum, şöyle açıkladı:

'Putları için kesilen hayvanlardır, tapmak amacıyla diktikleri taşlar (dikili taşlar) ve onların isimlerini bu hayvanları boğazlarken anıyorlardı' ve devam etti: 'Siz hayvan boğazlarken nasıl ki Allah'ın adıyla diyorsanız, onlar da 'Falan putun/tanrının adıyla' diyerek kesiyorlardı.' İşte bu Allah'tan başkası adına kurban kesmektir."

[٢٤٧٧]حَدَّثَنِي يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: ثَنَا حَيْوَةُ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ مُسْلِمٍ التُّجِيبِيِّ، وَقَيْسِ بْنِ رَافِعٍ الْأَشْجَعِيِّ، أَنَّهُمَا قَالَا «أُحِلَّ لَنَا مَا ذُبِحَ لِعِيدِ الْكَنَائِسِ، وَمَا أُهْدِيَ لَهَا مِنْ خُبْزٍ أَوْ لَحْمٍ، فَإِنَّمَا هُوَ طَعَامُ أَهْلِ الْكِتَابِ. قَالَ حَيْوَةُ، قُلْتُ: أَرَأَيْتَ قَوْلَ اللَّهِ: {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} قَالَ: إِنَّمَا ذَلِكَ الْمَجُوسُ، وَأَهْلُ الْأَوْثَانِ وَالْمُشْرِكُونَ.»

2477. Bana Yunus, İbn Vehb, Hayve tarikiyle Ukbe b. Müslim et-Tücîbî ve Kays b. Râfi' el-Eşce'î'nin şöyle dediklerini nakletti: "Bize kilise bayramı için kesilen et ve oraya hediye edilen et ve ekmek helâldir. Çünkü bunlar Ehl-i Kitab'ın yiyecekleridir." Hayve dedi ki:

"Dedim ki: 'Şu âyeti görmüyor musunuz? {وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ} *'Allah'tan başkası adına kesilen'*[1654]ler (size haram kılındı)." O da şöyle dedi:

"Bu dediğin hüküm Mecûsîler, putperestler ve müşrikler hakkındadır." **[3/57]**

1653 Bakara 2/173.
1654 Bakara 2/173.

2. {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa), ona günah yoktur"

Şanı yüce olan Allah'ın; {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa), ona günah yoktur."* sözünün tefsiri:

a. {فَمَنِ اضْطُرَّ} "Ama kim mecbur olur da (yemek zorunda kalırsa)"

1. Şanı Yüce Allah'ın; {فَمَنِ اضْطُرَّ} *"Ama kim mecbur olur da (yemek zorunda kalırsa)"*[1655] sözünün mânası şu şekildedir: "Her kim ki şiddetli açlıkla müptela olur ve açlık o kimseyi, size haram kıldığım leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına keslin hayvanları yemek zorunda bırakırsa, bu zorluk durumunda olan kimsenin -anlattığımız şartlar dâhilinde- o şeylerden yemesinde bir günah yoktur."

{اضْطُرَّ} *"zorunda kaldı/mecbur kaldı"* [1656] kelimesi, افْتُعِلَ vezninde الضَّرُورَةِ mastarından türemiş bir kelimedir.

{غَيْرَ بَاغٍ} *"istismar etmeksizin"*[1657] ifadesi, {مَنْ} *"kim"*[1658] ism-i mevsûlünün hali olarak mansûbdur. Sanki şöyle denilmiş oluyor: "Her kim zorda kalır -haddi aşmadan/doymadan, başkasına saldırmadan- haram kılınan şeylerden yerse (bu miktar) o kimseye helâl olur."

2. {فَمَنِ اضْطُرَّ} *"Ama kim mecbur olur da (yemek zorunda kalırsa)"*[1659] ifadesinin anlamının; "Her kim haram kılınan bu şeyleri yemeye zorlanır da onlardan yerse, bundan dolayı ona günah yoktur" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

1655 Bakara 2/173.
1656 Bakara 2/173.
1657 Bakara 2/173.
1658 Bakara 2/173.
1659 Bakara 2/173.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٧٨]حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْأَهْوَازِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ سَالِمٍ الْأَفْطَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلَهُ «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: الرَّجُلُ يَأْخُذُهُ الْعَدُوُّ فَيَدْعُونَهُ إِلَى مَعْصِيَةِ اللَّهِ.»

2478. Bize Ahmed b. İshâk el-Ahvâzî, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, İsrâil, Sâlim el-Eftas tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1660] yani 'Bir adamı düşmanı ele geçirir ve onu Allah'a isyan etmeye zorlarsa' demektir."

b. {غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} "İstismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın"

{غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *"İstismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın"*[1661] ifadesine gelince, müfessirler bunun tefsiri hususunda ihtilaf ettiler.

1- Bazı müfessirler {غَيْرَ بَاغٍ} *"İstismar etmeksizin"*[1662] ifadesinin anlamının; "Devlet başkanına karşı silahlı başkaldırı/ayaklanma olmadan, haksız yere yöneticilere karşı bağîlik yapmadan; düşmanlık ve zulümle onlara savaş açmadan; onlara karşı bozgunculuk yolunu tutmaksızın" şeklinde olduğunu söylediler. **[3/58]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٧٩]حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ لَيْثًا، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: غَيْرَ قَاطِعِ سَبِيلٍ، وَلَا مُفَارِقِ جَمَاعَةٍ، وَلَا خَارِجٍ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ، فَلَهُ الرُّخْصَةُ.»

2479. Bize Ebû Küreyb, İbn İdrîs, Leys tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Allah'ın "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda*

1660 Bakara 2/173.
1661 Bakara 2/173.
1662 Bakara 2/173.

kalırsa)'[1663] sözü yani yol kesicilik/eşkıyalık yapmadan, İslâm toplumunu parçalamadan/birliği bozmadan, Allah'a isyan olan bir hususta yola çıkmış olmaksızın(şiddetliaçlıklakarşılaşankimseye)ruhsatvardır,(demektir)."[1664]

[٢٤٨٠]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} يَقُولُ: لَا قَاطِعًا لِلسَّبِيلِ، وَلَا مُفَارِقًا لِلْأَئِمَّةِ، وَلَا خَارِجًا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ، فَلَهُ الرُّخْصَةُ. وَمَنْ خَرَجَ بَاغِيًا، أَوْ عَادِيًا فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ، فَلَا رُخْصَةَ لَهُ وَإِنِ اضْطُرَّ إِلَيْهِ.»

2480. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1665] yani 'yol kesici/eşkıya olmaksızın, İslâm toplumunu ayrıştıran/ayrılıkçı olmadan, Allah'a isyan olan bir konuda yola çıkmış olmayan kimse için bu ruhsat vardır. Her kim de bağîlik için veya düşmanlık/saldırganlık amacıyla veya Allah'a isyan olan bir hususta yola çıkar da bu zorda kalmayla karşı karşıya kalırsa onun için ruhsat yoktur."[1666]

[٢٤٨١]حَدَّثَنَا هَنَّادُ بْنُ السَّرِيِّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدٍ، «{غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: هُوَ الَّذِي يَقْطَعُ الطَّرِيقَ، فَلَيْسَ لَهُ رُخْصَةٌ إِذَا جَاعَ أَنْ يَأْكُلَ الْمَيْتَةَ، وَإِذَا عَطِشَ أَنْ يَشْرَبَ الْخَمْرَ.»

2481. Bize Hennâd b. es-Serî, Şerîk, Sâlim tarikiyle Saîd'in şöyle dediğini nakletti: "{غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın'*[1667] yani 'yol kesen eşkıya şiddetli açlık yaşasa leş etini yemesine, şiddetli susuzluk çekse şarabı içmesine ruhsat yoktur."[1668]

1663 Bakara 2/173.
1664 Muhammed b. Nasr, *Ta'zîmu Kadri's-Salâti*, (1076-1077); Türkî, 3/59.
1665 Bakara 2/173.
1666 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/283 (1523); Türkî, 3/59.
1667 Bakara 2/173.
1668 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/284 (1524); Türkî, 3/59.

[٢٤٨٢]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ شَرِيكٍ، عَنْ سَالِمٍ يَعْنِي الْأَفْطَسَ، عَنْ سَعِيدٍ فِي قَوْلِهِ: {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ «الْبَاغِي الْعَادِي: الَّذِي يَقْطَعُ الطَّرِيقَ فَلَا رُخْصَةَ لَهُ وَلَا كَرَامَةَ.»

2482. Bana el-Müsennâ, Süveyd b. Nasr, İbn Mübârek, Şerîk, Sâlim tarikiyle Saîd'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1669] yani الْبَاغِي الْعَادِي 'yol kesen eşkıya' demektir. Onlara ruhsat yoktur, onlara değer de verilmez/dokunulmazlıkları da yoktur." **[3/59]**

[٢٤٨٣]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ «إِذَا خَرَجَ فِي سَبِيلٍ مِنْ سُبُلِ اللَّهِ فَاضْطُرَّ إِلَى شُرْبِ الْخَمْرِ شَرِبَ، وَإِنِ اضْطُرَّ إِلَى الْمَيْتَةِ أَكَلَ، وَإِذَا خَرَجَ يَقْطَعُ الطَّرِيقَ فَلَا رُخْصَةَ لَهُ.»

2483. Bana Müsennâ, Hımmânî, Şerîk, Sâlim tarikiyle Saîd'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1670] yani Allah yollarından bir yola çıkan kimse susuzluk sebebiyle şarap içmek zorunda kalırsa içebilir; açlık sebebiyle leş etinden yemek zorunda kalırsa yiyebilir. Eşkıyalık için yola çıkan kimse ise ona ruhsat yoktur."

[٢٤٨٤]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ أَبِي بَزَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ قَالَ «{غَيْرَ بَاغٍ} عَلَى الْأَئِمَّةِ {وَلَا عَادٍ} قَالَ: قَاطِعُ السَّبِيلِ.»

2484. Bize Kâsım, Hüseyin, Hafs b. Gıyâs, Haccâc, Kâsım b. Ebî Bezze tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{غَيْرَ بَاغٍ} *'istismar etmeksizin'*[1671] 'İmam/devlet başkanına karşı ayaklanma olmaksızın'; {وَلَا عَادٍ}

1669 Bakara 2/173.
1670 Bakara 2/173.
1671 Bakara 2/173.

've zaruret ölçüsünü aşmaksızın'[1672] 'eşkıyalık/yol kesicilik yapmaksızın' demektir."[1673]

[٢٤٨٥]حَدَّثَنَا هَنَّادٌ قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: غَيْرُ قَاطِعِ السَّبِيلِ، وَلَا مُفَارِقِ الْأَئِمَّةَ، وَلَا خَارِجٍ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ فَلَهُ الرُّخْصَةُ.»

2485. Bize Hennâd, İbn Ebî Zâide, Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1674] yani yol kesen eşkıya olmaksızın, yöneticilere karşı ayrılık/fitne çıkarmadan, Allah'a isyan olan bir konuda yola çıkmış olmamak kaydıyla ruhsatlar vardır."[1675]

[٢٤٨٦]حَدَّثَنَا هَنَّادٌ، قَالَ: ثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ حَجَّاجٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: غَيْرَ بَاغٍ عَلَى الْأَئِمَّةِ، وَلَا عَادٍ عَلَى ابْنِ السَّبِيلِ.»

2486. Bize Hennâd, Ebû Muâviye, Haccâc, Hakem tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1676] yani 'devlet başkanına/imamlara karşı ayaklanmadan, yolcuların yolunu kesmeden' demektir."

2- Diğer müfessirler de "{غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın'*[1677] sözünün tefsiri şudur" dediler: "Haram olan yiyeceği yeme konusunda saldırganlık yapmadan, kendisine mübah kılınan alanın dışına taşmadan." **[3/60]**

1672 Bakara 2/173.
1673 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/283-284 (1522, 1528); Türkî, 3/60.
1674 Bakara 2/173.
1675 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/168; Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 218-219; Beyhakî, *Sünen*, 3/156; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr-243); Beyhakî, *el-Ma'rife*, (1620); Türkî, 3/60.
1676 Bakara 2/173.
1677 Bakara 2/173.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٨٧]حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: غَيْرَ بَاغٍ فِي أَكْلِهِ، وَلَا عَادٍ أَنْ يَتَعَدَّى حَلَالًا إِلَى حَرَامٍ وَهُوَ يَجِدُ عَنْهُ مَنْدُوحَةً.»

2487. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *‘Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)’*[1678] yani (haram kılınan bu yiyecekleri) yeme konusunda saldırgan davranmadan, helâl sınırını geçip harama düşmeden; sadece zaruret miktarıyla yetinmek (ölmeyecek kadar yemek) demektir.”[1679]

[٢٤٨٨]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ: غَيْرَ بَاغٍ فِيهَا وَلَا مُعْتَدٍ فِيهَا بِأَكْلِهَا وَهُوَ غَنِيٌّ عَنْهَا.»

2488. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma‘mer tarikiyle Hasan el-Basrî’nin şöyle dediğini nakletti: “{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *‘Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)’*[1680] yani o konuda (haram yiyeceklerden yeme) saldırmadan, haddi aşmadan, ona ihtiyacı olmayan birinin yemesi gibi yiyerek (zevkle değil tiksinerek yemek) anlamına gelir.”

[٢٤٨٩]حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَمَّنْ سَمِعَ الْحَسَنَ يَقُولُ ذَلِكَ.

2489. Bize Müsennâ, İshâk, Abdürrezzâk, Ma‘mer, Hasan el-Basrî’den işiten birinden senediyle Hasan el-Basrî’den aynısını nakletti.[1681]

1678 Bakara 2/173.
1679 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/284-285 (1530); Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/168; Türkî, 3/61.
1680 Bakara 2/173.
1681 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/65; Türkî, 3/61.

[٢٤٩٠]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو تُمَيْلَةَ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعِكْرِمَةَ، قَوْلَهُ {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} غَيْرَ بَاغٍ يَبْتَغِيهِ، وَلَا عَادٍ يَتَعَدَّى عَلَى مَا يُمْسِكُ نَفْسَهُ.»

2490. Bize Kâsım, Hüseyin, Ebû Tümeyle, Ebû Hamza, Câbir tarikiyle Mücâhid ve İkrime'nin şöyle dediklerini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1682] yani {غَيْرَ بَاغٍ} *'istismar etmeksizin'*[1683] 'arzu ve lezzet duyarak saldırmamak'; {وَلَا عَادٍ} *'ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın'*[1684] 'kendisini tutması gereken sınırı aşmadan' demektir."

[٢٤٩١]حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} يَقُولُ: مِنْ غَيْرِ أَنْ يَبْتَغِيَ حَرَامًا وَيَتَعَدَّاهُ، أَلَا تَرَى أَنَّهُ يَقُولُ: {فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ}.»

2491. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1685] yani 'haramı arzulamadan, ondan lezzetlenmeden ve helâl sınırını aşıp harama düşmeden' demektir. İstersen şu âyete bak:

{فَمَنِ ابْتَغَى وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَئِكَ هُمُ الْعَادُونَ}

'Kim bunun ötesine geçmek isterse, işte onlar haddi aşanlardır.'"[1686]

[٢٤٩٢]حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} قَالَ «أَنْ يَأْكُلَ ذَلِكَ بَغْيًا وَتَعَدِّيًا عَنِ الْحَلَالِ إِلَى الْحَرَامِ، وَيَتْرُكُ

1682 Bakara 2/173.
1683 Bakara 2/173.
1684 Bakara 2/173.
1685 Bakara 2/173.
1686 Mü'minûn 23/7; Meâric 70/31.

الْحَلَالَ وَهُوَ عِنْدَهُ، وَيَتَعَدَّى بِأَكْلِ هَذَا الْحَرَامِ هَذَا التَّعَدِّيَ، يُنْكِرُ أَنْ يَكُونَا مُخْتَلِفَيْنِ، وَيَقُولُ هَذَا وَهَذَا وَاحِدٌ.»

2492. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1687] yani '(haram kılınan bu şeyleri) saldırarak ve helâl çizgisinden çıkıp harama düşerek yemeksizin.' Yanında bulunan helâli bırakıp bu haram şeyleri yemesi, haddi aşmak anlamına gelir. Bu ikisinin (helâl ile haramın) farklı olduğunu inkâr ederek, 'Bu (helâl) ve şu (haram) aynı şeydir' demesidir." **[3/61]**

3- Diğer müfessirler ise şöyle dedi: "Bu âyetin tefsiri: 'Her kim zorda kalır da, iştahla yiyip saldırmadan; ihtiyacından fazlasını da geçmeden yerse' demektir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٩٣]حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: «{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} أَمَّا بَاغٍ فَيَبْتَغِي فِيهِ شَهْوَتَهُ، وَأَمَّا الْعَادِي: فَيَتَعَدَّى فِي أَكْلِهِ، يَأْكُلُ حَتَّى يَشْبَعَ، وَلَكِنْ يَأْكُلُ مِنْهُ قُوتاً مَا يُمْسِكُ بِهِ نَفْسَهُ حَتَّى يَبْلُغَ بِهِ حَاجَتَهُ.»

2493. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ} *'Ama kim mecbur olur da istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın (yemek zorunda kalırsa)'*[1688] Bu âyette geçen {بَاغٍ} *'istismar ederek'*[1689] kelimesi 'arzu ve istekle saldırarak' demektir. الْعَادِي kelimesi 'yeme konusunda sınırı aşan, doyuncaya kadar yiyen' anlamına gelir. Ancak açlığını bastıracak ve ulaşacağı yere kadar idare edecek kadar azık yiyen bu kapsamda değildir."[1690]

Âyetin tefsiri hakkında bu görüşlerden en doğrusu: "Her kim zorda kalır da yenilmesi haram kılınan şeyi yeme konusunda taşkınlıkla davranmaz, başka yiyecek varken haram kılınana uzanmaz, zaruret miktarıyla

1687 Bakara 2/173.
1688 Bakara 2/173.
1689 Bakara 2/173.
1690 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/284 (1529); Türkî, 3/62.

yetinirse" şeklinde tefsir edenlerin görüşüdür. Zira Allah Teâlâ hiç kimseye, hiçbir durumda, kendini öldürme ruhsatı vermemiştir.

[Durum böyle olunca, şüphe yok ki meşru devlet başkanına karşı ayaklanan kimse ile yol kesen eşkıya -her ne kadar, ayaklanan kimsenin kalkışması ve yol kesen eşkıyanın yeryüzünde bozgunculuk çıkarması Allah'ın haram kıldığı şey olsalar da- bu yaptıkları işler onlara, bağîlik ve eşkıyalık yapmalarından önce haram olan şeyleri mübah kılmaz. Bu iki fiili yapmış olmaları da onların kendilerini öldürmelerinin haramlığını ortadan kaldırmaz. (Madem ki durum böyle o zaman bunlar neden ruhsattan istifade edemiyorlar?) Bu ikisinin istisna edilmesi, haramlık hükmünün zaruret halinde bile onlar için geçerliliğini sürdürmesi, bu eylemleri gerçekleştirmeden önce kendilerine helâl olan bir şey eylemleri sebebiyle kendilerine haram hale gelse de ruhsattan istifade edememe yasağının onlar için söz konusu olmaya devam etmesi bize göre yeni bir haram kılma değildir. Bu sadece önceden var olan haramlığın devamı anlamına gelir. Yaptıkları eylemler sebebiyle yeni bir haram devreye girmiyor. Var olan haram devam ediyor sadece. Bu iki eylem her ne kadar ruhsata sebeb teşkil eden bir durumun ruhsat olmasını engellemiş olsa da bizler de bu haramlığın yeni bir haramlık olmadığını, mevcut durumun devamı olduğunu kabul etsek de o kişilerin gerçekleştirdikleri eylemler (bağîlik ve eşkiyalık) sebebiyle haramlık hükmüne döndürülmeleri, ruhsattan istifade edemeyişleri, onların nefislerine kıyabilecekleri, kendilerini açlıktan öldürebilecekleri anlamına gelmez. Bu böyle olduğuna göre ruhsattan istifade edemeyen, âyette sayılan haramlar kendilerine mübah hale gelmeyen bu kimseler, hayatta kalmak için bu şeylerden mecburen yiyeceklerdir. Fakat onları yemek kendilerine mübah olmadığından haram olarak yiyecekler bundan dolayı da tevbe etmeleri gerekecektir. Değilse haramlarına haram, günahlarına günah katmış olurlar. (Hem bağî olma/eşkiyalık günahı hem de haram olan bir şeyi yeme günahı)][1691] **[3/62]**

Âyetin bu tefsirinin, haram kılınan şeyleri arzulu ve lezzet alarak yemek için saldırmak anlamına tevcih edilmesine gelince; o kimse haram kılınan şeylerden, kendisini helak edeceğinden korktuğu açlığı gidermek için değil, ancak arzu ve iştahla yemesi durumunda Allah'ın haram kıldığı

1691 Köşeli paranteze [] aldığımız bölüm Türkî baskısında ibare çok karışık ve anlaşılmaz olduğu için, bu karışıklığı düzelten Ahmed Muhammed Şâkir'in nüshasını esas aldık.

sınırı aşmış olur. Bu ise bizim, âyetin tefsiri hakkında söylediğimiz şeylerle aynı anlama gelmektedir. Her ne kadar âyetin lafzı bunun tersini ifade etse de (bu böyledir).

{وَلَا عَادٍ} *"ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın"*[1692] ifadesinin tefsirinin, "doyuncaya kadar değil, nefsini tutacak kadar yemek" şeklindeki tevcihine gelince, الْاِعْتِدَاءُ فِي أَكْلِهِ "yeme konusunda haddi aşmak" mânasıالاِعْتِدَاءُ mastarının mânalarından sadece biridir. Allah Teâlâ bu kelimenin mânalarından herhangi birisini hususî olarak kastetmemiştir. Bu sebeple onun anlamlarından biri denilir. Durum burada böyle olunca, bu tefsirler içinde doğru olan görüş الْاِعْتِدَاءُ kelimesinin haram ifade eden her mânasını kapsamasıdır.

c. {فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} "Ona günah yoktur"

{فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ} *"ona günah yoktur."*[1693] ifadesinin tefsirine gelince. Şöyle demiş oluyor: "Her kim ki bizim anlattığımız özellikler/sıfatlar varken yerse, bundan dolayı ona bir sorumluluk ve aynı şekilde bir zorluk yoktur."

3. {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} "Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ} *"Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir"*[1694] sözünün tefsiri:

a. {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} "Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır"

Şanı Yüce Allah; {إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ} *"Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır."*[1695] sözüyle şunu kasteder: "Şayet Müslümanlığınız konusunda Allah'a itaat ederseniz, size haram kıldığı şeyleri yemeyi bırakırsanız, Câhiliyye döneminde daha önceki inkârınız sebebiyle ve Müslüman olmanızdan önce, size haram kılmadığım halde o şeyleri haram sayma konusunda peşine düştüğünüz, itaat ettiğiniz, adımlarını sıkı takip ettiğiniz şeytana tâbi olmayı terk edip, hatalarınızdan günah ve isyanlarınızdan vazgeçerseniz, Allah da vazgeçer ve size ceza vermeyi terk eder. Şüphesiz ki Allah çok bağışlayandır.

1692 Bakara 2/173.
1693 Bakara 2/173.
1694 Bakara 2/173.
1695 Bakara 2/173.

b. {رَحِيمٌ} "Çok merhamet edendir"

{رَحِيمٌ} *"Çok merhamet edendir"*[1696] O'na itaat ederseniz de size karşı çok merhametli olur. **[3/63]**

[BAKARA SÛRESİ 174. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya); işte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arındıracaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır." **(Bakara 2/174)**

1. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} "Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya)"

Şanı yüce olan Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} *"Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler (var ya)"* sözünün tefsiri:

a. {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} "Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip" Sösüyle Kastedilen Kimseler

Şanı Yüce Allah'ın {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} *"Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip"*[1697] sözüyle kastettiği kimseler, Hz. Muhammed'in (sav) nitelikleri, Peygamber gönderilmesi gibi durumlarını, kendilerine verilen rüşvet/az bir dünyalık bedel karşılığında insanlardan gizleyen Yahudi hahamlardır. O hahamlar Muhammed'i (sav) tüm özellikleriyle Tevrat'ta yazılı olarak buldular.

1696 Bakara 2/173.
1697 Bakara 2/174.

[٢٤٩٤] كَمَا حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} الْآيَةَ كُلَّهَا «هُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ كَتَمُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَبَيَّنَ لَهُمْ مِنَ الْحَقِّ وَالْهُدَى مِنْ بَعْثِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَمْرِهِ.»

2494. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} *‘Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip…’*[1698] Burada bahsedilenler Ehl-i Kitap’tır. Allah’ın kendilerine indirdiği ve açıkladığı, Hz. Muhammed’in (sav) peygamberliğiyle ilgili hakikati ve hidâyeti gizlediler.”[1699]

[٢٤٩٥]حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} قَالَ «هُمْ أَهْلُ الْكِتَابِ كَتَمُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ الْحَقِّ وَالْإِسْلَامِ وَشَأْنِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2495. Bize Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca‘fer, babası (Ebû Ca‘fer) tarikiyle Rebî‘nin şöyle dediğini nakletti: “{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} *‘Allah’ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip onu az bir bedel ile değişenler…’*[1700] Onlar ehli kitaptır. Onlar Allah’ın kendilerine, hakikat, İslâm ve Muhammed’in (sav) durumuyla ilgili indirdiği gerçekleri gizlediler.”[1701]

[٢٤٩٦]حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} فَهَؤُلَاءِ الْيَهُودُ كَتَمُوا اسْمَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2496. Bana Musa b. Harun, Amr, Esbât tarikiyle Süddî’nin şöyle dediğini nakletti: “{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} *‘Allah’ın indirdiği kitaptan*

1698 Bakara 2/174.
1699 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/285; Türkî, 3/64.
1700 Bakara 2/174.
1701 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/285; Türkî, 3/64.

bir kısmını gizleyip…'[1702] Bunlar Yahudilerdir. Muhammed'in (sav) ismini gizlediler."[1703] **[3/64]**

b. Nüzûl Sebebi

[٢٤٩٧]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَوْلَهُ «{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} وَالَّتِي فِي آلِ عِمْرَانَ: {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا} نَزَلَتَا جَمِيعًا فِي يَهُودَ.»

2497. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ} *'Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip…'*[1704] ile {إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا} *'Şüphesiz, Allah'a verdikleri sözü ve yeminlerini az bir karşılığa değişenler var ya'*[1705] âyetlerinin her ikisi de Yahudiler hakkında inmiştir."[1706]

c. {وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} "Onu az bir bedelle değişenler"

{وَيَشْتَرُونَ بِهِ} *"Onu değişenler"*[1707] âyetine gelince. Bunun anlamı onu satıyorlar demektir.

{به} *"onu"*[1708] kelimesindeki ه zamiri âyette zikredilen gizleme mânasına döner. Bu durumda anlam şu şekilde olur: "Hz. Muhammed'in (as) peygamberliğini ve onunla ilgili bilgileri insanlardan gizlemeleri karşılığında aldıkları bedel çok azdır. Allah'ın kitabını tahrif etmek, yanlış yorumlamak ve hakkı gizlemek karşılığında aldıkları bu şey az bir dünyalıktır."

[٢٤٩٨] كَمَا حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا} قَالَ «كَتَمُوا اسْمَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخَذُوا عَلَيْهِ طَمَعًا قَلِيلًا، فَهُوَ الثَّمَنُ الْقَلِيلُ.»

1702 Bakara 2/174.
1703 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/285; Türkî, 3/65.
1704 Bakara 2/174.
1705 Âl-i İmrân 3/77.
1706 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/168; Türkî, 3/65.
1707 Bakara 2/174.
1708 Bakara 2/174.

2498. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "الَّبِلَقَ انَّمَثَ هِبِ نَورُتَشْيَوَ *'Onu az bir bedel ile değişenler'*[1709] yani Muhammed'in (sav) adını gizlediler ve buna karşılık az bir menfaat aldılar ki bu da az bir bedeldir."

Satın almalarının ne anlama geldiğini daha önceden, burada tekrar etmekten müstağni kılacak şekilde izah etmiştim.[1710]

2. {أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arındıracaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *"İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar. Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak, ne de onları arıtacaktır. Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[1711] sözünün tefsiri: **[3/65]**

a. {أُولَئِكَ} "İşte onlar"

Şanı yüce Allah'ın {أُولَئِكَ} *"işte onlar"*[1712] ifadesinden kastı şudur: "Bu kimseler Allah'ın, Muhammed'in (sav) durumu ile ilgili Tevrat'ta indirdiği hususları, değersiz bir karşılık olan rüşvet alarak gizleyenler, bu âyetleri tahrif edenler, anlamını değiştirenlerdir."

b. {مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ} "Karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar"

{مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ} *"karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar."*[1713] Buna (gizleme ve tahrife) karşılık aldıkları rüşvet ve bedeli yemeleriyle; {إِلَّا النَّارَ} *"ateşten başka bir şey"*[1714] yani onları ateşe götürecek ve ateşe sokacak şeydir.

1709 Bakara 2/174.
1710 Bk. Türkî, 1/324 ve sonrası; 3/65.
1711 Bakara 2/174.
1712 Bakara 2/174.
1713 Bakara 2/174.
1714 Bakara 2/174.

Nitekim şanı yüce Allah'ın dediği gibi:

{إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا}

"Yetimlerin mallarını haksız yere yiyenler, ancak ve ancak karınlarını doldurasıya ateş yemiş olurlar ve zaten onlar çılgın bir ateşe (cehenneme) gireceklerdir."[1715]

Anlamı "Karınlarına, onu yedikleri için kendilerini ateşe sokacak olandan başka bir şeyi doldurmuyorlar." demektir. Ateş kelimesini zikretmekle yetindi, dinleyenler ise sözün mânasını, onları sevk edecek, onları girdirecek ifadesinden anladılar.

Bizim bu konuda söylediğimizin benzerini müfessirlerden bir grup da söylemiştir.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٤٩٩]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ} يَقُولُ: مَا أَخَذُوا عَلَيْهِ مِنَ الْأَجْرِ.»

2499. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediğini nakletti: "{أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ} *'İşte onlar karınlarına ateşten başka bir şey doldurmuyorlar.'* Yani buna (gizleme ve tahrife) karşılık aldıkları ücret demektir."[1716]

c. Acaba Yeme İşlemi Batın/Karından Başka Bir Organda Gerçekleşiyor mu ki Âyette 'Karınlarında ateşten başka bir şey yemiyorlar' Buyrulmuş?

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Acaba yeme işlemi batın/karından başka bir organda gerçekleşiyor mu ki âyette 'Karınlarında ateşten başka bir şey yemiyorlar' buyrulmuş?"

Ona şöyle cevap verilir: Arapların şöyle bir kullanımı vardır: جُعْتُ فِي غَيْرِ بَطْنِي، وَشَبِعْتُ فِي غَيْرِ بَطْنِي، "Karnımın (normal yolların) dışında acıktım ve

1715 Nisâ 4/10.
1716 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/286 (1535); Türkî, 3/66.

karnımın (normal yolların) dışında doydum."[1717] Bu sebeple {فِي بُطُونِهِمْ} *"karınlarında"*[1718] ifadesi kullanılmıştır. Nitekim şöyle de denilir: فَعَلَ فُلَانٌ هَذَا نَفْسُهُ "Falan şahıs bunu bizzat kendisi yaptı." Biz bu tür kullanımları başka yerlerde açıklamıştık.[1719] **[3/66]**

d. {وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} "Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak"

{وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ} *"Kıyamet günü Allah, onlarla ne konuşacak."*[1720] âyetine gelince, burada Rabbimiz buyuruyor ki: "Onların hoşuna giden ve arzuladıkları şekilde konuşmayacak; onlarla konuşması ise ancak hoşlanmayacakları ve istemeyecekleri bir şekilde olacaktır." Çünkü şanı yüce Allah onlara şöyle cevap vereceğini bize haber vermiştir:

{رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ}

"(Kâfirler cehennemden seslenirler) Ey Rabbimiz! Bizi buradan çıkar. Eğer (tekrar günaha) dönersek şüphesiz kendimize zulmetmiş oluruz."[1721]

Rabbimizin onlara cevabı şu şekildedir:

{اخْسَئُوا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُونِ}

"Aşağılık bir şekilde kalın orada, artık benimle konuşmayın!"[1722]

1717 Burada batın/karın ifadesi kullanılmış, halbuki yeme işlemi ancak karınla olur. Bunun iki sebebi var:

Birincisi: Araplar, doyma ve acıkmanın normal yollarından doyma gerçekleşmiş ise karışıklığı gidermek için şöyle bir ifade kullanırlar جُعْتُ فِي غَيْرِ بَطْنِي، وَشَبِعْتُ فِي غَيْرِ بَطْنِي "Karnımın dışında acıktım ve karnımın dışında doydum."

İkincisi: Rüşvet kelimesi yerine mecazen ateş kelimesi kullanılınca karın ifadesinin kullanılması ile ateşin onların karnına gireceği kesin olduğu içindir.

Burada نَارٌ kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Yani ileride böyle olacağı nazar-ı itibara alınarak ifade edilmiştir. Buna göre mânası şöyle olur: "Yedikleri rüşvet vs. âhirette karınlarında ateş olacaktır." Bu konuda detaylı bilgi için bk. Nusrettin Bolelli, *Belâğat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), s. 78.

1718 Bakara 2/174.

1719 Benzer kullanım ve izahlar için bk. Türkî, 2/168, 641-643; 3/67.

1720 Bakara 2/174.

1721 Mü'minûn 23/107.

1722 Mü'minûn 23/107-108.

e. {وَلَا يُزَكِّيهِمْ} "Ne de onları arındıracaktır"

{وَلَا يُزَكِّيهِمْ} *"Ne de onları arındıracaktır."*[1723] âyetine gelince bunun anlamı: "Onları günah ve küfür kirlerinden temizlemez" demektir.

f. {وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Onlar için elem dolu bir azap vardır"

{وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *"Onlar için elem dolu bir azap vardır."*[1724] yani {أَلِيمٌ} *"elem dolu."*[1725] kelimesi مُوجِعٌ "acı veren" demektir.

[BAKARA SÛRESİ 175. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ﴾

***"İşte bunlar hidâyeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır. Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar."* (Bakara 2/175)**

1. {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ} "İşte bunlar hidâyeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır"

Şanı Yüce Allah'ın {أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهُدَى وَالْعَذَابَ بِالْمَغْفِرَةِ} *"İşte bunlar hidâyeti verip sapıklığı, bağışlanmayı verip azabı satın alanlardır."* sözünün tefsiri:

İşte, hidâyeti bırakıp dalâleti alan bu kimseler; kıyamet gününde Allah'ın azabını gerektirecek şeyi aldılar da Allah'ın bağışlaması ve rızasını gerektirecek şeyi bıraktılar. Burada azap ve mağfiret zikredilince, dinleyen bunun anlamını ve muradını anlayınca, onları gerektirecek sebepleri zikretmeye gerek kalmadı. Bunun benzeri kullanımları daha önce izah etmiştik. Hidâyeti verip yerine dalâleti satın almanın ifade tarzındaki belâgat yönünü, ihtilaf edenlerin görüşleriyle birlikte ve tercih ettiğimiz görüşün delilleriyle birlikte daha önce açıkladığımız gibidir. Burada tekrar açıklamayı uygun görmedik.[1726]

1723 Bakara 2/174.
1724 Bakara 2/174.
1725 Bakara 2/174.
1726 Önceki açıklamalar için bk. Türkî, 1/324 ve sonrası; 3/67.

2. {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} "Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!"

Şanı yüce olan Allah'ın; {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *"Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar!"* sözünün tefsiri: **[3/67]**

Müfessirler bunun tefsirinde ihtilaf etmişlerdir:

1- Bazı müfessirler, bu âyetin anlamının "Onları ateşe yaklaştıran ameli işlemede ne kadar da cüretlidirler" şeklinde olduğunu söyledi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٠٠]حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} يَقُولُ «فَمَا أَجْرَأَهُمْ عَلَى الْعَمَلِ الَّذِي يُقَرِّبُهُمْ إِلَى النَّارِ.»

2500. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1727] Yani 'onları ateşe yaklaştıran ameli işlemede ne kadar da cüretlidirler' demektir."

[٢٥٠١]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ «{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} يَقُولُ: فَمَا أَجْرَأَهُمْ عَلَيْهَا.»

2501. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1728] Yani 'onlar ateşe karşı ne kadar da cüretlidirler!' demektir."[1729]

[٢٥٠٢]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ، قَالَ: ثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ بِشْرٍ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} قَالَ «وَاللَّهِ مَا لَهُمْ عَلَيْهَا مِنْ صَبْرٍ، وَلَكِنْ مَا أَجْرَأَهُمْ عَلَى النَّارِ.»

1727 Bakara 2/175.
1728 Bakara 2/175.
1729 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/66; Türkî, 3/68.

2502. Bana Müsennâ, Amr b. Avn, Hüşeym, Yunus tarikiyle Hasan'ın şöyle dediğini nakletti: Allah'ın "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1730] sözü 'Vallahi onların ateşe karşı dayanıklılıkları falan yoktur, ancak ateşe karşı ne kadar da cüretlidirler!' demektir."[1731]

[٢٥٠٣]حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو دُكَيْنٍ، قَالَ: ثَنَا مِسْعَرٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ أَوْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَوْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ، «{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} مَا أَجْرَأَهُمْ.»

2503. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed ez-Zübeyrî, Mis'ar; bize Müsennâ, İbn Dükeyn, Mis'ar, Hammâd tarikiyle Mücâhid veya Saîd b. Cübeyr veya onun arkadaşlarından birinin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1732] Yani 'Ne kadar da cüretkârdırlar!' demektir."[1733]

[٢٥٠٤]حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ «{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} يَقُولُ: مَا أَجْرَأَهُمْ وَأَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ.»

2504. Bana Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği nakledildi: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1734] Yani 'Ateşe karşı ne kadar cüretlidirler ne kadar da dayanıklılar!' demektir."[1735] **[3/68]**

2- Diğer müfessirler ise şöyle dedi: "Bilakis anlam şu şekildedir: 'Ateş ehlinin amellerini ne kadar da sürdürüp devam ettiriyorlar!'"

1730 Bakara 2/175.
1731 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/80; Türkî, 3/68.
1732 Bakara 2/175.
1733 Süfyân es-Sevrî, *Tefsîr*, s. 55; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/286; Türkî, 3/68.
1734 Bakara 2/175.
1735 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/286; Türkî, 3/69.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٠٥]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} قَالَ: مَا أَعْمَلَهُمْ بِالْبَاطِلِ.»

2505. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1736] yani 'Bâtıl işleri yapıp sürdürmeleri ne kadar da şaşkınlık verici bir şekildedir!'"

[٢٥٠٦]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَا: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2506. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

a. {فَمَا أَصْبَرَهُمْ} "Onlar ne kadar da dayanıklıdırlar." Âyetindeki مَا Kelimesi

Müfessirler; {فَمَا أَصْبَرَهُمْ} *"Onlar ne kadar da dayanıklıdırlar."*[1737] âyetindeki مَا kelimesinin açıklamasında ihtilaf ettiler:

1- Bazı müfessirler şöyle dedi: "مَا istifham (soru edatı) anlamındadır. Sanki şöyle demiş oluyor: 'Onları dayanıklı yapan nedir?' 'Onları dayanıklı kılan hangi şeydir?'"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٠٧]حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} هَذَا عَلَى وَجْهِ الِاسْتِفْهَامِ، يَقُولُ: مَا الَّذِي أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ.»

2507. Bana Musa, Amr, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1738]

1736 Bakara 2/175.
1737 Bakara 2/175.
1738 Bakara 2/175.

Burada soru şeklinde kullanılmıştır. Anlamı: ‘Onları ateşe karşı dayanıklı kılan nedir?’”[1739]

[٢٥٠٨]حَدَّثَنِي عَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: ثَنَا حَجَّاجُ الْأَعْوَرُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} قَالَ «مَا يُصَبِّرُهُمْ عَلَى النَّارِ حِينَ تَرَكُوا الْحَقَّ وَاتَّبَعُوا الْبَاطِلَ.»

2508. Bana Abbâs b. Muhammed, Haccâc el-A‘ver tarikiyle İbn Cüreyc’in şöyle dediğini nakletti: Atâ bana dedi ki: “{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *‘Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.’*[1740] yani ‘Hakkı terk edip bâtıla tâbi oldukları halde onları ateşe karşı dayanıklı kılan nedir?’”[1741]

[٢٥٠٩]حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: سُئِلَ أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} قَالَ «هَذَا اسْتِفْهَامٌ، وَلَوْ كَانَتْ مِنَ الصَّبْرِ قَالَ: «فَمَا أَصْبَرُهُمْ» رَفْعًا، قَالَ: يُقَالُ لِلرَّجُلِ: «مَا أَصْبَرَكَ» ، مَا الَّذِي فَعَلَ بِكَ هَذَا؟»

2509. Bize Ebû Küreyb, Ebû Bekir Ayyâş’a şu âyet soruldu: “{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *‘Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.’*[1742] Dedi ki: ‘Bu soru üslûbudur. Şayet burada soru الصَّبْرُ hakkında olsaydı merfû olarak (فَمَا أَصْبَرُهُمْ) şeklinde kullanılırdı. Bir kimseye مَا أَصْبَرَكَ ‘Seni dayanıklı yapan nedir?’ Yani ‘Sana bunu yapan nedir?’ denilir.” **[3/69]**

[٢٥١٠]حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} قَالَ «هَذَا اسْتِفْهَامٌ يَقُولُ: مَا هَذَا الَّذِي صَبَّرَهُمْ عَلَى النَّارِ حَتَّى جَرَّأَهُمْ فَعَمِلُوا بِهَذَا؟»

2510. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd’in şöyle dediğini nakletti: “{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *‘Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.’*[1743]

1739 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/185; Türkî, 3/69.
1740 Bakara 2/175.
1741 Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 1/185; Türkî, 3/69.
1742 Bakara 2/175.
1743 Bakara 2/175.

Bu soru cümlesidir. Yani: 'Onları ateşe karşı dayanıklı kılan bu şey nedir ki bu kadar cüretli şekilde o amelleri sürdürüyorlar?'"

2- Diğer müfessirler dediler ki: "Buradaki ifade taaccübdür (hayret ifadesi). Anlamı: "Ateş ehlinin amelini işlemeyi sürdürdükleri halde, onlar ateşe karşı ne kadar da cesurdurlar!"

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥١١]حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ: {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} قَالَ «مَا أَعْمَلَهُمْ بِأَعْمَالِ أَهْلِ النَّارِ.»

2511. Bize Süfyân b. Vekî, Vekî, Süfyân b. Uyeyne, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'*[1744] Yani nasıl da cehennem ehlinin amelini (ateşten korkmadan/cahil cesaretiyle) işlemeye devam ediyorlar!"[1745]

Bu görüş -daha önce zikrettiğimiz gibi- aynı zamanda Hasan el-Basrî ve Katâde'nin de görüşüdür.

Burayı taaccüb ifadesi şeklinde tanımlayanlar âyetin tefsirini şu şekilde yapmışlardır: "İşte onlar hidâyete karşılık dalâleti, bağışlanmaya karşılık da azabı satın alanlardır. Yaptıkları ateş azabını gerektiren bir suç/amel olduğu halde nasıl da o fiili yapmakta cüretkâr davranıyorlar!"

Nitekim şanı yüce Allah buyurdu:

{قُتِلَ الْإِنْسَانُ مَا أَكْفَرَهُ}

"Kahrolası (inkârcı) insan! Ne nankördür o!"[1746]

O kâfirin, kendisini yaratan ve düzgün bir şekilde var eden Allah'a karşı bu nankörce/inkârcı tutumuna taaccüb etmemiz isteniyor.

Buradaki ifadeyi soru olarak açıklayanlar, âyetin tefsirini şu şekilde yapmıştır: "İşte o hidâyete karşılık dalâleti, mağfirete karşılık azabı satın

1744 Bakara 2/175.

1745 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/169; Saîd b. Mansûr, *Sünen* (Tefsîr 244); Ebû Nuaym, *el-Hilye*, 3/290; Türkî, 3/70.

1746 Abese 80/17.

alan kimseleri bu ateşe azabına karşı dayanıklı kılan nedir? Hiç kimse ateşe tahammül edemez ki, mağfireti azapla değiştirip onun yerine ateşi alsın!" **[3/70]**

Bu görüşler içinde âyetin tefsiri olarak en uygun olan görüş, şu şekilde tefsir edenlerin görüşüdür: "Ateşe karşı ne kadar da cüretlidirler! Yani: Ateş azabına karşı ne kadar da cüretlidirler ki ateş ehlinin amelini işlemeye devam ediyorlar!" Bu türden kullanımlar Araplardan işitilmiş bir ifade tarzıdır. Onlar şöyle derler: مَا أَصْبَرَ فُلَانًا عَلَى اللَّهِ "Falanca kimse Allah'a karşı ne kadar da dayanıklıdır!" kastedilen anlamı مَا أَجْرَأَ فُلَانًا عَلَى اللَّهِ "Falan kimse Allah'a (O'nun azabına) karşı ne kadar da cüretkârdır!" demektir.

Burada Allah Teâlâ, Muhammed'in (sav) durumunu ve Peygamberi hakkında indirdiği şeyleri, kendilerine verilen haram kazanç, rüşvet ve benzeri az bir dünyalık karşılığı gizleyen, bu yaptıkları işin kendileri için Allah'ın gazabını ve can yakan azabını gerektiren bir durum olduğunu bildikleri halde yine de yapan bir topluluğun haberlerini izhar edip, bunu işlemelerini taaccüb ifadesiyle bildirerek, kullarını bu duruma taaccüb/hayret etmeye çağırıyor.

Burada anlam şudur: Allah'ın azabına karşı (cahilce) cesaretleri ne kadar da şaşırtıcı! Ne var ki burada "ateş azabı" zikredilmek yerine "ateş" zikredilmekle yetinilmiştir. Nitekim şöyle denilir: مَا أَشْبَهَ سَخَاءَكَ بِحَاتِمٍ "Senin cömertliğin Hâtim'e ne kadar da benziyor" yani مَا أَشْبَهَ سَخَاءَكَ بِسَخَاءِ حَاتِمٍ، "Senin cömertliğin Hâtim'in cömertliğine ne kadar da benziyor" demektir. وَمَا أَشْبَهَ شَجَاعَتَكَ بِعَنْتَرَةَ "Senin cesaretin Antere'ye ne kadar da benziyor" (yani Antere'nin cesaretine).

[BAKARA SÛRESİ 176. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ﴾

"Bu (azap) da Allah'ın, Kitab'ı hak olarak indirmiş olması (ve onların bunu inkâr etmesi) sebebiyledir. Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler." **(Bakara 2/176)**

1. {ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ} "Bu (azab) da, Allah'ın, Kitab'ı hak olarak indirmiş olması (ve onların bunu inkâr etmesi) sebebiyledir"

Şanı yüce olan Allah'ın {ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ} *"Bu (azab) da, Allah'ın, Kitab'ı hak olarak indirmiş olması (ve onların bunu inkâr etmesi) sebebiyledir."* sözünün tefsiri:

a. {ذَلِكَ} "Bu (azab) da" İle Neyin Kastedildiği

Buradaki {ذَلِكَ} *"Bu (azab) da"*[1747] ile neyin kastedildiği hususunda müfessirler ihtilaf ettiler:

1- Bazı müfessirler dediler ki: "{ذَلِكَ} *'Bu (azab) da'*[1748]'nın mânası; onların yapmış oldukları -Allah'ın emrine muhalefet etmeleri sebebiyle girecekleri ateş azabına karşı olan cüretleri; Allah'ın Tevrat'ta indirip onlardan açıklamalarını istediği Muhammed'in (sav) peygamberliği ve dini hakkındaki gerçekleri gizlemeleri- gibi fiiller dolayısıyla alacakları cezanın sebebi Allah Teâlâ'nın Kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır." Kitabı hak olarak indirmesi, Peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) söylediği;

{ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ }

"Küfre saplananlara gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için birdir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır."[1749] sözünde onların yaptıklarını haber vermesidir. -Allah onların iman etmeyeceklerini haber vermiş olmasına rağmen- onlardan hiç kimse hidâyetin karşılığında dalâleti, mağfiretin karşılığında azabı satın almaktan geri durmadı. **[3/71]**

2- Diğer müfessirler şöyle dedi: "{ذَلِكَ} *'Bu (azab) da'*[1750] nın mânası: Bu –Kitab'ın hak olarak indirilmiş olması sebebiyle azab görecek

---

1747 Bakara 2/176.
1748 Bakara 2/176.
1749 Bakara 2/6-7.
1750 Bakara 2/176.

olmaları– onlar tarafından bilinen bir şeydi. Çünkü bizlere kitapta, bu azabın onlar için olduğu haber verildi. Kitap da haktır."

Bu sözü söyleyen kimselere göre âyetin tefsiri sanki şu şekildedir: – Allah'ın (cc) hakkında; {فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ} *"Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar."*[1751] buyurduğu– bu azabın onlar için olduğu biliniyor. Çünkü Allah Teâlâ indirdiği Kitab'ın birçok yerinde ateşin kâfirler için olduğunu haber vermiştir. O'nun indirdiği haktır. Bu haber o kimselerin yanında gizlenmiştir.

3- Diğer müfessirler şöyle dediler: "{ذَلِكَ} *'Bu (azab) da'*[1752] nın mânası: Şanı Yüce Allah, ateş ehlini vasfediyor ve şöyle buyuruyor:

{فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ}

'Onlar ateşe karşı ne kadar da dayanıklıdırlar.'[1753]

Sonra da buyuruyor:

{ذَلِكَ} *"Bu (azab da, onların bunu inkâr etmesi) sebebiyledir."* [1754]

Onlara göre buradaki هَذَا, kendi yerine {ذَلِكَ} lafzının geçmesi caiz olan bir zamirdir. Sanki şöyle demiş oluyor: "Bunu (onların azap görmesini), Allah'ın kitabı hak olarak indirmesi sebebiyle yaptık sonra onu inkâr ettiler."

Bu müfessirler dediler ki: "Buna göre {ذَلِكَ} mansûbdur. {ب} harfi cerri ile de merfû olur."[1755]

Bana göre âyetin tefsiri hakkındaki görüşlerden en doğrusu şudur: "Şanı Yüce Allah {ذَلِكَ} sözüyle;

{إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ}

'Allah'ın indirdiği kitaptan bir kısmını gizleyip'[1756] âyetinden;

1751 Bakara 2/175.
1752 Bakara 2/176.
1753 Bakara 2/175.
1754 Bakara 2/176.
1755 Yani câr ve mecrûr ile demektir. Bu ikisi haber olur. {ذَلِكَ} ise mübteda olarak merfû olur; Türkî, 3/72.
1756 Bakara 2/174.

{ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ}

'Bu (azab) da, Allah'ın, Kitab'ı hak olarak indirmiş olması (ve onların bunu inkâr etmesi) sebebiyledir.'[1757] âyetine kadar, Yahudi din adamlarının haberlerini ve Allah Teâlâ'nın onların yaptıklarına karşılık olarak hazırladığı cezayı zikrettiği âyetlerin içeriğinin tamamına işaret etmektedir. Şöyle demektedir: "Yahudilerden bu işleri yapan din adamlarının, Muhammed'in (sav) durumu ve peygamberliğiyle ilgili bilgileri, bile bile ve değersiz dünya malı elde etmek amacıyla insanlardan gizlemeleri; benim emrime muhalefet edip bana itaat etmemeleri sebebiyle (bunun cezası), onları temizlemeyi terk etmem, onları tezkiye edip temize çıkarmayı bırakmam ve onlarla konuşmamamdır. Onlara can yakan bir azap hazırlamam ise kitabımı hak olarak indirdiğim halde onu inkâr edip onun hakkında ihtilafa düşmeleri sebebiyledir." **[3/72]**

Bu durumda {ذَلِكَ} iki şekilde i'rab edilir: Raf' ve nasb. Raf' با harf-i cerriyle birlikte olur, nasb ise şu şekilde bir mâna ile olur: Bunu yaptım çünkü benim hak ile indirdiğim kitabı inkâr ettiler ve hakkında ihtilafa düştüler. Âyette "İnkâr ettiler ve ihtilafa düştüler" kısmını, âyette geçen kısmının ona delâleti yeterli olduğundan zikretmedi.

2. {وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ} "Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ} *"Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler"* sözünün tefsiri:

a. Burada Kastedilenler

{وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ}

"Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler."[1758] âyetine gelince burada kastedilenler Yahudi ve Hıristiyanlardır. Allah'ın kitabı hakkında ihtilafa düştüler. Yahudiler Allah Teâlâ'nın

1757 Bakara 2/176.
1758 Bakara 2/176.

Hz. İsa ve annesi Meryem hakkında anlattıklarını inkâr ettiler. Hıristiyanlar ise bir kısmını kabul edip bir kısmını inkâr ettiler. Ayrıca her birisi Muhammed'in (sav) peygamberliği hakkında indirdiklerini inkâr ettiler. Şanı yüce Allah Peygamberi Muhammed'e (sav) şöyle buyurdu: "Peygamberim Muhammed, bu kimselerin sana indirdiğim hakkında ihtilafa düşmeleri haktan ayrılış, hakka karşı çıkma ve doğruluk ve rüşd yolundan uzaklaşmadır."

Nitekim şanı yüce Allah şöyle buyurdu:

{فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ}

"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar."[1759]

[٢٥١٢]كَمَا حَدَّثَنِي مُوسَى بِنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَامَّاد، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ: {وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ} يَقُولُ «هُمُ الْيَهُودُ، وَالنَّصَارَى. يَقُولُ: هُمْ فِي عَدَاوَةٍ بَعِيدَةٍ.»

2512. Bize Musa b. Harun, Amr b. Abbâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ} *'Kitap konusunda anlaşmazlığa düşenler ise derin bir ayrılık içindedirler.'*[1760] Dedi ki: 'Onlar Yahudi ve Hıristiyanlardır. Onlar haktan çok uzak bir düşmanlık içindedirler."[1761] **[3/73]**

الشِقَاقُ kelimesinin anlamını daha önce açıklamıştım.[1762]

1759 Bakara 2/137.
1760 Bakara 2/176.
1761 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/286, 287 (1538); Türkî, 3/74.
1762 Bu konuda bk. Türkî, 2/601, 602; 3/74.

[BAKARA SÛRESİ 177. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿لَيْسَ الْبِرَّ[1763] أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir." **(Bakara 2/177)**

1. {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ} "İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ} *"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin"* sözünün tefsiri:

Müfessirler bu âyetin tefsiri hakkında ihtilaf ettiler:

1763 Bu âyetteki الْبِرُّ kelimesi asıl nüshada الْبِرُّ şeklinde merfû olarak yazılmıştı. Bu merfû kıraat Nâfi', İbn Kesîr, Ebû Amr, Kisâî, İbn Âmir, Âsım'ın râvisi Ebû Bekir'in okuyuşudur. Hamza ve Âsım'ın râvisi Hafs ise الْبِرَّ şeklinde mensûp okudular. İbn Mücâhid, *es-Seb'a*, s. 175; Türkî, 3/74.

1- Bazı müfessirler dedi ki: "Bunun anlamı: الْبِرُّ 'İyilik' tek başına namaz değildir, asıl iyilik size anlattığım özelliklerdir."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥١٣]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلِهِ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} يَعْنِي الصَّلَاةَ. يَقُولُ «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُصَلُّوا، وَلَا تَعْمَلُوا، فَهَذَا مُنْذُ تَحَوَّلَ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ، وَنَزَلَتِ الْفَرَائِضُ، وَحُدَّ الْحُدُودُ، فَأَمَرَ اللَّهُ بِالْفَرَائِضِ وَالْعَمَلِ بِهَا.»

2513. Bana Muhammed b. Sa'd, babası (Sa'd b. Muhammed), amcası (Hüseyin b. Hasan), onun babası (Hasan b. Atiyye), dedesi (Atiyye b. Sa'd) tarikiyle İbn Abbas'ın (ra) şöyle dediğini nakletti: "{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.'*[1764] Yani namazı kastediyor ve diyor ki: 'İyilik namaz kılmanız ve amel etmeniz değildir.' Bu durum Mekke'den Medine'ye hicret gerçekleşmesinden itibaren geçerlidir. Daha sonra başka farz ibadetler ve uygulanması gereken had cezaları teşrî edildi de Allah Teâlâ farzları emretti ve onların yerine getirilmesini istedi."[1765]

[٢٥١٤]حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: ثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: ثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَا ثَبَتَ فِي الْقُلُوبِ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ.»

2514. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, İsa, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.'*[1766] Gerçek iyilik kalbinize yerleşip karar kılan Allah'a itaat duygusudur."[1767] **[3/74]**

1764 Bakara 2/177.

1765 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/287 (1540); Türkî, 3/74.

1766 Bakara 2/177.

1767 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/287 (1542); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/170; Türkî, 3/74.

[٢٥١٥]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، مِثْلَهُ.

2515. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

[٢٥١٦]حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ «هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ بِالْمَدِينَةِ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} يَعْنِي الصَّلَاةَ، يَقُولُ: لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُصَلُّوا وَلَا تَعْمَلُوا غَيْرَ ذَلِكَ.» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ، وَقَالَ مُجَاهِدٌ، « {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} يَعْنِي السُّجُودَ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَا ثَبَتَ فِي الْقَلْبِ مِنْ طَاعَةِ اللَّهِ.»

2516. Bana Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle İbn Abbas'ın şöyle dediğini nakletti: "Bu âyet Medine'de inmiştir. {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.'*[1768] Yani namazda demektir. Buyuruyor ki: 'Gerçek iyilik namaz kılmanız veya başkaca yaptığınız ameller değildir.'

İbn Cüreyc ve Mücâhid dedi ki: "{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.'*[1769] Yani secdede; asıl iyilik kalpte yerleşen Allah'a itaat duygusudur."[1770]

[٢٥١٧]حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: ثَنَا أَبُو تُمَيْلَةَ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاحِمٍ، أَنَّهُ قَالَ فِيهَا، قَالَ يَقُولُ «لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُصَلُّوا وَلَا تَعْمَلُوا غَيْرَ ذَلِكَ. وَهَذَا حِينَ تَحَوَّلَ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ الْفَرَائِضَ، وَحَدَّ الْحُدُودَ بِالْمَدِينَةِ وَأَمَرَ بِالْفَرَائِضِ أَنْ يُؤْخَذَ بِهَا.»

2517. Bize Kâsım, Hüseyin, Ebû Tümeyle, Ubeyd b. Süleyman tarikiyle Dahhâk b. Müzâhim'in bu âyet hakkında şöyle dediğini nakletti: "{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı*

1768 Bakara 2/177.
1769 Bakara 2/177.
1770 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/169; Türkî, 3/75.

taraflarına çevirmeniz değildir.'[1771] Buyuruyor ki: 'İyilik namaz kılmanız ve başka amelleri yapmanız değildir.' Bu durum Mekke'den Medine'ye hicret esnasındaki durumdur. Daha sonra başka farz ibadetler ve uygulanması gereken had cezaları teşrî edildi de Allah Teâlâ başka farzları da yerine getirmeyi emretti."[1772]

2- Diğer müfessirler dediler ki: "Allah Teâlâ bununla Yahudi ve Hıristiyanları kastetti. Şöyle ki Yahudiler namaz kılarken batıya, Hıristiyanlar ise doğuya yöneliyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlar hakkında bu âyeti indirerek onlara, iyiliğin onların yaptıkları ameller olmadığını, gerçek iyiliğin bu âyette anlatılan özellikler olduğunu haber verdi."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

a. Nüzûl Sebebi

[٢٥١٨]حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «كَانَتِ الْيَهُودُ تُصَلِّي قِبَلَ الْمَغْرِبِ، وَالنَّصَارَى تُصَلِّي قِبَلَ الْمَشْرِقِ فَنَزَلَتْ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ}.»

2518. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "Yahudiler namaz kılarken batıya, Hıristiyanlar ise doğuya yöneliyordu. Bunun üzerine bu âyet indirildi: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.'*[1773]"[1774] **[3/75]**

[٢٥١٩]حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلِهِ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ}. «ذَكَرَ لَنَا أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْبِرِّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ، وَذَكَرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَعَا الرَّجُلَ فَتَلَاهَا عَلَيْهِ. وَقَدْ كَانَ الرَّجُلُ قَبْلَ الْفَرَائِضِ إِذَا شَهِدَ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ ثُمَّ مَاتَ

1771 Bakara 2/177.
1772 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/287; Türkî, 3/75.
1773 Bakara 2/177.
1774 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/66; Türkî, 3/76.

عَلَى ذَلِكَ يُرْجَى لَهُ وَيُطْمَعُ لَهُ فِي خَيْرٍ؛ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} وَكَانَتِ الْيَهُودُ تَوَجَّهَتْ قِبَلَ الْمَغْرِبِ، وَالنَّصَارَى قِبَلَ الْمَشْرِقِ {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} الْآيَةَ.»

2519. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey‘, Saîd tarikiyle Katâde’nin şöyle dediğini nakletti: “{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *‘İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, ahiret gününe iman edenlerin…’*[1775] âyet-i kerîmesi hakkında, bize anlatıldığına göre bir adam Resûlullah’a (sav),

‘البِرُّ İyilik nedir?’ diye sordu. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirdi. Bize anlatıldığına göre Peygamberimiz (sav) adamı çağırıp bu âyet-i kerîmeyi okudu. (Yine Katâde dedi ki:) Kişi farzlar emrolunmadan önce Allah’tan baka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın kulu ve Resûlü olduğuna şahitlik ettiği sonra da bu haliyle öldüğü takdirde, onun hakkında hayır umar ve onun kurtulmuş olduğunu kabul ederdik. İşte yüce Allah{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *‘İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah’a, âhiret gününe, iman edenlerin…’*[1776] âyetini inzal buyurdu. (Katâde dedi ki: ‘Bu âyetteki hitap Yahudi ve Hıristiyanlaradır. Zira) Yahudiler batıya Hıristiyanlar da doğuya yöneliyorlardı. (Allah Teâlâ şöyle buyurdu:) {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *‘Asıl iyilik, Allah’a, âhiret gününe iman edenlerin.’*”[1777]

[٢٥٢٠]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ «كَانَتِ الْيَهُودُ تُصَلِّي قِبَلَ الْمَغْرِبِ، وَالنَّصَارَى قِبَلَ الْمَشْرِقِ، فَنَزَلَتْ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ}.»

2520. Bana Müsennâ, İshâk, İbn Ebî Ca‘fer, babası (Ebû Ca‘fer) tarikiyle Rebî‘ b. Enes’in şöyle dediğini nakletti: “Yahudiler namaz kılarken batıya, Hıristiyanlar ise doğuya yöneliyordu. Bunun üzerine bu âyet indi:

1775 Bakara 2/177.
1776 Bakara 2/177.
1777 Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 1/169; Türkî, 3/76.

{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir.'"*[1778]

Bu âyetin tefsiri konusunda iki görüşten en uygun olanı, Katâde, Rebî' b. Enes'in söylediği görüştür. Bu görüşe göre;

{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ}

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz değildir."[1779] âyetinde kastedilenler Yahudi ve Hıristiyanlardır. Çünkü bu âyetin öncesinde geçen âyetlerde onlar kınanıyor, azarlanıyor, onların durumu anlatılıyor ve onlar için hazırlanan azaptan bahsediliyordu. Bu âyet de aynı bağlamın devamı olarak gelmiştir. –Durum böyle olunca âyetin tefsiri şu şekilde olur–: "Ey Yahudi ve Hıristiyanlar! iyilik bir kısmınızın yüzünü batıya bir kısmınızın doğuya döndürmesi değildir.

{وَلَكِنَّ الْبِرَّ} *'Fakat iyilik'* {مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ} *'Allah'a, âhiret gününe iman edenlerin (yaptığı iyiliktir).'"*[1780] **[3/76]**

b. Nasıl Olur da Fiil İnsanın Kendisi Olabilir?

Şayet biri şöyle bir itirazda bulunsa: "Nasıl olur da, {وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ} *'Asıl iyilik, Allah'a iman eden kimsenindir.'*[1781] denilir? Senin de bildiğin gibi الْبِرَّ fiil (mastar) ve مَنْ kelimesi de isimdir. Nasıl olur da fiil insanın kendisi olabilir?"

Ona şöyle cevap verilir: Buradaki anlam senin vehmettiğin gibi değildir. Doğru anlam şu şekildedir "Fakat iyilik, Allah'a, âhiret gününe iman edenlerin yaptığı iyiliktir." Burada مَنْ kelimesi fiil yerine konulmuş, hem kendisinin hem de sılasındaki mahzuf fiilden yapılan sıfatının delâletiyle yetinilmiştir. Arapların isimleri fiillerinin yerine koymaları şeklindeki bu tür kullanımlar Arap dilinde meşhurdur. Mesela الْجُودُ حَاتِمٌ "Cömertlik Hâtim" demektir. الشَّجَاعَةُ عَنْتَرَةُ "Cesaret Antere" demektir.إِنَّمَا الْجُودُ حَاتَمٌ "Cömertlik denilince sadece Hâtem anlaşılır." إِنَّمَا الشَّجَاعَةُ عَنْتَرَةُ "Cesaret

1778 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/287; Türkî, 3/76.
1779 Bakara 2/177.
1780 Bakara 2/177.
1781 Bakara 2/177.

denilince sadece Antere anlaşılır." Bunların anlamları şöyledir: الْجُودُ جُودُ حَاتِمٍ "Cömertlik denilince Hâtim'in cömertliği anlaşılır."

Burada Hâtim zikredilmekle yetinildi, çünkü Hâtim cömertlikle tanınıyor olduğundan tekrar cömertlik kelimesini zikretmedi. Hâtim kelimesini cömertlik yerine koydu, zira sözün anlamı hazfettiğimiz kelimeye zaten delâlet etmektedir. Kelâmda, hazfedilen kelime yerine zikrettiğinle yetinip onu diğeri yerine kullanmandır.

Şu âyette olduğu gibi:

{وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا}

"Bulunduğumuz kente sor."[1782]

Yani kent halkına demektir.

Nitekim Şâir Zü'l-Hırak et-Tuheviye de şöyle demiştir.

حَسِبْتَ بُغَامَ رَاحِلَتِي عَنَاقًا ... وَمَا هي، وَيْبَ غَيْرِكَ بالعَنَاقِ

Sen devenin böğürtüsünü keçi mi sandın?
Yazıklar olsun sana o keçi değildir[1783]

Kastettiği keçi bağırtısı veya sesidir. Nitekim şöyle dersin: حَسِبْتَ صِيَاحِي أَخَاكَ "Sesimi kardeşin mi sandın?" yani "Sesimi kardeşinin sesi mi sandın" demektir.

Burada şu şekilde bir anlam da caizdir: وَلَكِنَّ البَارَّ مَنْ آمَنَ بالله، mastar olan الْبِرُّ ism-i fâil الْبَارُّ yerine kullanılmış olur.[1784] **[3/77]**

1782 Yûsuf 12/82.

1783 *Nevâdiru Ebî Zeyd*, s. 116; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/61-62; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, ب غ م.
Beyitte geçen عَنَاق kelimesi dişi keçi demektir. وَيْبٌ kelimesi وَيْلٌ yazık anlamındadır. البَغَامُ geyik veya deve sesi/böğürtüsü demektir. Bu beyitte keçi için istiare etmiştir.
Bu beyitleri yolda kendisini takip eden bir kurda söylemiştir. Etkileyici ve güzel beyitlerdir. Tamamı için bk. Şâkir, 3/103.

1784 Bu Ebû Ubeyde'nin görüşüdür. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Mu¨sennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, s. 65; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/104; Şâkir, 3/339.

2. {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ} "Mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ} *"mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin"* sözünün tefsiri:

a. {وآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} "Mala olan sevgilerine rağmen verenler"

Şanı yüce Allah; {وآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *"Mala olan sevgilerine rağmen verenler"*[1785] sözüyle şunu kastetti: "Malını, o mala olan sevgisine, cimriliğine ve aşırı pintiliğine rağmen veren kimse."

[٢٥٢١]كَمَا حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَأَبُو السَّائِبِ، قَالَا: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: سَمِعْتُ لَيْثًا، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ مُرَّةَ بْنِ شَرَاحِيلَ الْبَكِيلِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ، «{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} أَيْ يُؤْتِيهِ وَهُوَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ يَأْمَلُ الْعَيْشَ وَيَخْشَى الْفَقْرَ.»

2521. Bize Ebû Küreyb ve Ebu's-Sâib, İbn İdrîs, Leys, Zübeyd, Mürre b. Şerâhîl el-Bekîlî tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini naklettiler: "{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *'Mala olan sevgilerine rağmen verenler.'*[1786] Yani 'Malını, sağlıklı iken, cimriliği üstündeyken, daha uzun zaman yaşama emeli varken ve fakir düşme korkusu içindeyken infak eder.'"[1787]

1785 Bakara 2/177.

1786 Bakara 2/177.

1787 İbn İdrîs, Abdullah b. İdrîs b. Yezîd el-Evdî'dir.

Leys, İbn Ebî Selîm sadûk bir râvidir. Onu hafızası yönünden tenkit etmişlerdir.

Zübeyd b. el-Hâris b. Abdulkerîm el-Yâmî, sika ve sağlam bir râvidir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* 2(1)/411; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* 6/216; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl,* 1(2)/623.

Mürre b. Şürâhîl el-Hemedânî el-Kûfî, tâbiûn neslinin büyüklerindendir. Güvenilir bir râvi olduğu daha önce 168. haberde geçmişti. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl,* 10/88-89; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr,* 2(2)/4; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ,* 6/79; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl,* 4(1)/366.

[٢٥٢٢]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، وَحَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَا جَمِيعًا، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ زُبَيْدٍ الْيَامِيِّ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ «{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} قَالَ: وَأَنْتَ صَحِيحٌ تَأْمُلُ الْعَيْشَ وَتَخْشَى الْفَقْرَ.»

2522. Bize Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahmân; yine bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Süfyân, Zübeyd el-Yâmî, Mürre tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *'Mala olan sevgilerine rağmen verenler.'*[1788] yani senin pintiliğin üzerindeyken, uzun yaşama ümidin varken ve fakirlikten korktuğun halde (malından infak etmendir)."[1789] **[3/78]**

[٢٥٢٣]حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ زُبَيْدٍ الْيَامِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ «{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} قَالَ: وَأَنْتَ حَرِيصٌ شَحِيحٌ تَأْمُلُ الْغِنَى وَتَخْشَى الْفَقْرَ.»

2523. Bize Muhammed b. el-Müsennâ, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be, Zübeyd el-Yâmî, Mürre tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *'Mala olan sevgilerine rağmen verenler'*[1790] yani sen mal konusunda hırslı, sağlığın yerinde, uzun yaşamayı arzu ediyorsun ve fakir düşmekten de korkuyorsun (bu haldeyken infak etmendir).[1791]

---

el-Bekîlî Hemedan kabilesinden Bekîl'e nispettir. İbn Düreyd, *İştikâk*, s. 250, 256, 312; İbn Hazm, *Cemheretü'l-Ensâb*, s. 372-373; Şâkir, 3/340.

1788 Bakara 2/177.

1789 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/66; *Musannef*, (16324); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (8503); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, (Tefsîr, 245); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/288 (1546); el-Hâkim, *Müstedrek*, 2/272; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/297; Ebû Nu'aym, *el-Hılye*, 7/238; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/170.

Bu hadisin mânası sabittir, Ebû Hüreyre tarikiyle Buhârî, (1419); Müslim, (1032); Türkî, 3/78.

1790 Bakara 2/177.

1791 Abdullah b. Mübârek, *ez-Zühd*, (24); Beyhakî, *eş-Şu'ab*, (3472); Hâkim, *Müstedrek*, 2/272; Türkî, 3/79.

[٢٥٢٤]حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ نِعْمَةَ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: ثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ شُعْبَةَ بْنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ زُبَيْدٍ الْيَامِيِّ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ فِي قَوْلِ اللَّهِ «{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} ذَوِي الْقُرْبَى، قَالَ: حَرِيصًا شَحِيحًا يَأْمُلُ الْغِنَى وَيَخْشَى الْفَقْرَ.»

2524. Bize Ahmed b. Ni'met el-Mısrî, Ebû Salih, el-Leys, İbrahim b. E'yen, Şu'be b. el-Haccâc, Zübeyd el-Yâmî, Mürre el-Hemedânî tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *'Mala olan sevgilerine rağmen verenler'* [1792] yani paraya karşı hırslı, son derece pinti, zenginlik umudu içinde ve fakir düşmekten korkar bir vaziyette demektir."[1793]

[٢٥٢٥]حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، وَيَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَا: ثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، سَمِعْتُهُ يَسْأَلُ، «هَلْ عَلَى الرَّجُلِ حَقٌّ فِي مَالِهِ سِوَى الزَّكَاةِ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ}.»

2525. Bize Ebû Küreyb ve Ya'kub b. İbrahim, Hüşeym, İsmail b. Sâlim tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini naklettiler: "Şöyle bir soru sorulduğunu duydum:

'Bir kişinin malında zekâttan başka malî yükümlülük var mıdır?'

'Evet' dedi ve şu âyeti okudu: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ} *'Mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa,*

1792 Bakara 2/177.

1793 Taberî'nin şeyhi Ahmed b. Ni'met el-Mısrî hakkında bilgi bulamadım.

Ebû Salih Abdullah b. Sâlih, el-Leys b. Sa'd'ın kâtibidir.

el-Leys b. Sa'd Mısır ehlinin imamıdır.

İbrahim b. A'yun eş-Şeybânî el-Basrî, Mısır'a yerleşti, zayıf bir râvidir. Buhârî onun hakkında der ki: "İsnadlarını incelemek gerekir, فِيهِ نَظَرٌ "hakkında itham var." Ebû Hâtim: Basralı bir şeyh olup hadiste zayıftır, münkerü'l-hadis bir râvidir. Mısır'a yerleşti. Bk. İbn Hacer, *et-Tehzîb*; onunla sika olan diğer bir râvi İbrahim b. A'yun'un farklı oldukları belirtilmiştir. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 1(1)/87; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1(1)/277; Şâkir, 3/341.

(ihtiyacından dolayı) isteyene ve (özgürlükleri için) kölelere verenlerin, namazı dosdoğru kılan, zekâtı verenler.'"[1794]

[٢٥٢٦]حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ عَمْرٍو الْكَلْبِيّ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو حَمْزَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِلشَّعْبِيّ، «إِذَا زَكَّى الرَّجُلُ مَالَهُ أَيَطِيبُ لَهُ مَالُهُ؟ فَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ: {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} إِلَى {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} إِلَى آخِرِهَا.» ثُمَّ قَالَ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ بِنْتُ قَيْسٍ أَنَّهَا قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ لِي سَبْعِينَ مِثْقَالًا مِنْ ذَهَبٍ، فَقَالَ: «اجْعَلِيهَا فِي قَرَابَتِكِ.»

2526. Bize Ebû Küreyb, Süveyd b. Amr el-Kelbî, Hammâd b. Seleme, Ebû Hamza tarikiyle o Şa'bî'ye şöyle dediğini nakletti: "'Bir kimse zekâtını verince malı (haklardan) temizlenmiş olur mu?' Cevap olarak;

{لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ} *'İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir.'*[1795] âyetini {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *'Mala olan sevgilerine rağmen verenler'*[1796] kısmına ve sonuna kadar okudu. Sonra Şa'bî şöyle dedi:

'Bana Fâtıma bint Kays anlattı, kendisi Resûlullah'a (sav) dedi ki:

'Ya Resûlallah! Benim yetmiş miskal altınım var. (Nasıl infak edeyim?)' Resûlullah buyurdu:

'O altını akrabalarına harca.'"[1797] **[3/79]**

1794 Bakara 2/177. Ebû Ubeyde, *el-Emvâl*, (930); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3/191; Türkî, 3/79.

1795 Bakara 2/177.

1796 Bakara 2/177.

1797 Ebû Ubeyde, *el-Emvâl*, (929); İbn Zenceveyh, *el-Emvâl* (1368); Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/171; Dârekutnî, 2/107; Zeylaî, *Nasbü'r-Râye*, 2/373; Türkî, 3/80.

Süveyd b. Amr el-Kelbî, sikadır, Ahmed b. Hanbel'in şeyhlerindendir. Hakkında şu kaynaklarda bilgi vardır: *et-Tehzîb*, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 272/149; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(1)/239.

Ebû Hamza, Meymûn el-E'ver el-Kassâb, çok zayıftır. Hakkında şu kaynaklarda bilgi vardır: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 343/1/4; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4(1)/235-236. Daha fazla bilgi için bk. Şâkir, 3/342.

[٢٥٢٧]حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، عَنْ شَرِيكٍ، قَالَ: ثَنَا أَبُو حَمْزَةَ، فِيمَا أَعْلَمُ عَنْ عَامِرٍ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، أَنَّهَا سَمِعْتُهُ يَقُولُ «إِنَّ فِي الْمَالِ لَحَقًّا سِوَى الزَّكَاةِ.»[1798]

2527. Bize Ebû Küreyb, Yahyâ b. Âdem, Şerîk b. Abdillah, Ebû Hamza, Âmir, Fâtıma bint Kays (ra) tarikiyle Resûlullah'ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletti:

"Şüphesiz ki malda zekâttan başka da hak vardır."[1799] **[3/80]**

[٢٥٢٨]حَدَّثَنِي يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ عُلَيَّةَ، عَنْ أَبِي حَيَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُزَاحِمُ بْنُ زُفَرَ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ عَطَاءٍ، فَأَتَاهُ أَعْرَابِيٌّ فَقَالَ لَهُ: إِنَّ لِي إِبِلًا فَهَلْ عَلَيَّ فِيهَا حَقٌّ بَعْدَ الصَّدَقَةِ؟ قَالَ «نَعَمْ» قَالَ: مَاذَا؟ قَالَ: عَارِيَةُ الدَّلْوِ، وَطُرُوقِ الْفَحْلِ، وَالْحَلَبِ.»

2528. Bana Yakub b. İbrahim, İbn Uleyye, Ebû Hayyân, Müzâhim b. Züfer tarikiyle onun şöyle dediğini nakletti: "Atâ'nın yanında oturuyordum, bir bedevî çıkageldi ve ona şöyle bir soru sordu:

'Benim develerim var, zekât verdikten sonra bu develerde ödemem gereken başka bir hak var mı?' Cevap olarak,

'Evet' dedi. Bedevî sordu:

'Nedir o?' Şöyle cevapladı:

1798 Rivayet numarası Şâkir nüshasına göre verilmiştir. Türkî nüshasında 2527-2530 arasındaki rivayetlerin yeri değişmiştir. Türkî'deki rivayetler şu şekildedir: 2530, 2527, 2528, 2529.

1799 Türkî nüshasının pdfsinde hadislerin sıralanışında farklılık var. Şâkir nüshası ve Şâmile nüshasında sıralama aynı olduğundan biz Şâkir nüshasındaki sıralamayı tercih ettik.

Şerîk b. Abdillah b. Ebî Şerîk en-Nehaî el-Kâdî, sikadır. Hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl;* Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 238/2/2; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 365-368/1/2; Şâkir, 3/342.

İbn Mâce, (1789) farklı bir lafızla لَيْسَ فِي المَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ; İbn Hacer, *et-Telhîs*, 2/149, 160. Türkî, 3/81.

‘Kovanı, dişi hayvanın döllenmesi için erkek hayvanını ve süt sağım malzemesini ödünç olarak vermendir.’”

[٢٥٢٩]حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، ذَكَرَهُ عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ فِي: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مَسْعُودٍ «تُعْطِيهِ وَأَنْتَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ تُطِيلُ الْأَمَلَ وَتَخَافُ الْفَقْرَ.» وَذَكَرَ أَيْضًا عَنِ السُّدِّيِّ «أَنَّ هَذَا شَيْءٌ وَاجِبٌ فِي الْمَالِ حَقٌّ عَلَى صَاحِبِ الْمَالِ أَنْ يَفْعَلَهُ سِوَى الَّذِي عَلَيْهِ مِنَ الزَّكَاةِ.»

2529. Bana Musa b. Harun, Amr b. Hammâd, Esbât, Süddî tarikiyle Mürre el-Hemedânî’nin şöyle dediğini nakletti: “{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *‘Mala olan sevgilerine rağmen verenler’*[1800] âyeti hakkında Abdullah b. Mes‘ûd (ra) şöyle dedi: ‘Sağlıklı, cimriliğin üzerinde, uzun yaşama arzun var ve fakir düşmekten korkuyorsun (işte bu durumdayken yaptığın infak).” Süddî’den şöyle dediğini nakletti: “Bu âyette anlatılan infak, mal konusundan zekâtın dışında mal sahibinin yerine getirmesi farz olan başka bir hakkı ifade etmektedir.”

[٢٥٣٠] حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: ثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ» وَتَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: {لَيْسَ الْبِرَّ} إِلَى آخِرِ الْآيَةِ.»

2530. Bize Rebî‘, Esed b. Musa, Süveyd b. Abdillah, Ebû Hamza, Âmir, Fatıma bint Kays (ra) tarikiyle Resûlullah’ın (sav) şöyle buyurduğunu nakletti: “*‘Malda zekâtın dışında bir hak daha vardır.’* Peşinden {لَيْسَ الْبِرَّ} *‘İyilik, değildir.’*[1801] âyetini sonuna kadar okudu.”[1802]

1800 Bakara 2/177.

1801 Bakara 2/177.

1802 Dârimî, 1/385; Tirmizî, (659,660); İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/288 (1548); Dârekutnî, 2/125; İbn Kesîr, *Tefsîr*, 1/298; İbn Adî, 4/1328; Beyhakî, *Sünen*, 4/84. Tirmizî bu hadis hakkında şöyle dedi: “Bu hadisin isnadı kuvvetli değildir.” Ebû Hamza Meymûn el-A‘ver zayıf sayılmıştır; Türkî, 3/80.

Esed b. Musa kendisine “Sünnetin aslanı” denilen kimsedir.

[٢٥٣١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ زُبَيْدٍ الْيَامِيِّ، عَنْ مُرَّةَ بْنِ شَرَاحِيلَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ فِي قَوْلِهِ: {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} قَالَ «أَنْ يُعْطِيَ الرَّجُلُ وَهُوَ صَحِيحٌ شَحِيحٌ بِهِ يَأْمُلُ الْعَيْشَ وَيَخَافُ الْفَقْرَ.»

2531. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Mansûr, Zübeyd el-Yâmî, Mürre b. Şurâhîl tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *'Mala olan sevgilerine rağmen verenler'*[1803] yani 'Bir kişinin sağlıklı, cimriliğin üzerinde, uzun yaşama arzusu taşıyor ve fakir düşmekten korkuyorken infak etmesidir.'"

Âyetin tefsiri şu şekildedir: "-Mala olan düşkünlüğü, mal biriktirme hırsına ve mal konusunda cimriliğine rağmen- o malı akrabalarına infak edip onlarla akrabalık bağlarını kuvvetlendiren kimse."

b. {ذَوِي الْقُرْبَى} "Yakınlara"

{ذَوِي الْقُرْبَى} *"yakınlara"*[1804] sözüyle "akrabalarını" kastetti ve "mala olan sevgisi/düşkünlüğüne rağmen onu yerine getirir" dedim. Bunu söyleme sebebim Resûlullah'ın (sav) Fâtıma bint Kays'a (ra) tavsiye ettiği hadis ve Resûlullah'tan (sav) nakledilen şu rivayettir:

[٢٥٣٢] وَقَوْلِهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ سُئِلَ: أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «جُهْدُ الْمُقِلِّ عَلَى ذِي الْقَرَابَةِ الْكَاشِحِ.»

Süveyd b. Abdillah, matbu nüshada bu şekilde yazılmış fakat bu bana göre hatadır. Doğrusu Şerîk b. Abdillah olmalıdır. Daha önce bu isnad geçmişti. Bu hadis Şerîk'in rivayeti olarak bilinmektedir. İncelediğim kadarıyla râviler içinde Süveyd b. Abdillah adında birisi yoktur. Bir kişi var fakat o da bu isnadla değil, Münker olan başka bir rivayetle biliniyor. Bk. İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzan*.

Beyhakî şöyle dedi: Bu hadis Ebû Hamza Meymûn el-A'ver el-Kûfî tarikiyle bilinen bir hadistir. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Maîn onlardan sonra gelen hadis hafızları onu cerh etmişlerdir; Şâkir, 3/343.

1803 Bakara 2/177.

1804 Bakara 2/177.

2532. "Hangi sadaka daha faziletli/üstündür?" denildi. Şöyle buyurdu:

"Malî yönden sıkıntı içinde olan bir kimsenin, kendisine düşmanlık eden akrabasına yaptığı infaktır."[1805] **[3/81]**

c. {وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ} "Yetimler, yoksullar"

{وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ} *"yetimler, yoksullar"*[1806] ifadelerine gelince bunları daha önce açıklamıştık.[1807]

d. {وَابْنَ السَّبِيلِ} "Yolda kalmışa"

{وَابْنَ السَّبِيلِ} *"yolda kalmış"*[1808] yolcu demektir. İlim ehli yolcunun vasıfları konusunda ihtilaf etti:

1- Bir kısmı: "Misafir/konuk olan kimsedir." dedi.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٣٣] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ: {وَابْنَ السَّبِيلِ} قَالَ: هُوَ الضَّيْفُ قَالَ: قَدْ ذُكِرَ لَنَا أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُولُ: «مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ.» قَالَ: وَكَانَ يَقُولُ: «حَقُّ الضِّيَافَةِ ثَلَاثُ لَيَالٍ، فَكُلُّ شَيْءٍ أَضَافَهُ بَعْدَ ذَلِكَ صَدَقَةٌ.»

2533. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَابْنَ السَّبِيلِ} *'yolda kalmış'*[1809] misafir demektir. Bize anlatıldığına göre Resûlullah (sav) şöyle buyurdu:

'Allah'a (cc) ve âhiret gününe iman eden kimse misafiri ağırlasın,[1810] *Allah'a (cc) ve âhiret gününe iman eden kimse söyleyeceği hayırlı ise*

1805 Ahmed, 14/324 (8702); Ebû Dâvûd, (1677); İbn Huzeyme, (2444); İbn Hibbân, (3346); Hâkim, 1/414; Türkî, 3/82.

1806 Bakara 2/177.

1807 مِسْكِينٌ kelimesinin anlamı için bk. Türkî, 2/137, 293. ذَوِي القُرْبَى ve الْيَتَامَى kelimelerinin anlamı için bk. Türkî, 2/292; Şâkir, 3/345.

1808 Bakara 2/177.

1809 Bakara 2/177.

1810 Rivayetin bu kısmı Şâkir nüshasında yer almaz. Şâkir, 3/345.

konuşsun, değilse sussun.' Katâde devam etti: 'Efendimiz (sav) şöyle buyurdu: *'Misafirin hakkı üç gece misafir edilmektir. Bu üç geceden sonra yapılan her şey sadaka hükmündedir.'"*[1811] [3/82]

2- Bir kısmı da şöyle dedi: "Sana uğrayan yolcudur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٣٤] حَدَّثَنَا ابْنُ وَكِيعٍ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ: {وَابْنَ السَّبِيلِ} قَالَ «الْمُجْتَازُ مِنْ أَرْضٍ إِلَى أَرْضٍ.»

2534. Bize İbn Vekî, Vekî, Süfyân, Câbir tarikiyle İbn Ebî Ca'fer'in şöyle dediğini nakletti: "{وَابْنَ السَّبِيلِ} *'yolda kalmış'*[1812] bir yerden bir yere giden kimse demektir."[1813]

[٢٥٣٥]حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَقَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَابْنَ السَّبِيلِ} قَالَ: الَّذِي يَمُرُّ عَلَيْكَ وَهُوَ مُسَافِرٌ.»

2535. Bana Müsennâ, İshak, Abdürrezzâk, Ma'mer, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid ve Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَابْنَ السَّبِيلِ} *'yolda kalmış'*[1814] yani 'yolcu olarak sana uğramış kimse' demektir."[1815]

1811 Bu hadis mürsel bir rivayettir. Tâbiînden olan Katâde, "Bize anlatıldığına göre Resûlullah (sav) şöyle buyururdu" diyerek nakletti.

Katâde'den rivayette bulunan Saîd b. Ebî Arûbe'dir. Yezîd ise İbn Zürey''dir. Bu hadisi Buhârî (6018, 6019); ve Müslim (47, 48), Ebû Hüreyre ve Ebû Şerîh el-Adevî el-Huzâî tarikiyle rivayet etmişlerdir. Ebû Şerîh'in rivayeti şu şekildedir:

وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ، جَائِزَتُهُ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَضِيَافَتُهُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَمَا كَانَ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ صَدَقَةٌ ، مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيَقُلْ خَيْرًا أَوْ لِيَصْمُتْ; Tayâlisî, *Müsned*, (2468); Şâkir, 3/345; Türkî, 3/82.

1812 Bakara 2/177.

1813 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/290; Türkî, 3/83.

1814 Bakara 2/177.

1815 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/159; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/290; 3/950 (1555, 5309); Türkî, 3/83.

[٢٥٣٦] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَقَتَادَةَ مِثْلَهُ.

2536. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, İbn Mübârek, ona anlatan kimseden, İbn Cüreyc tarikiyle, Mücâhid ve Katâde'nin aynısını söylediğini nakletti.

e. Yolcuya اِبْنُ السَبِيلِ Denilmesinin Sebebi

Yolcuya اِبْنُ السَبِيلِ denilmesinin sebebi, onun yol ile olan ayrılmaz bağıdır. Sefer süresince yol ile olan ayrılmaz bağı sebebiyle ona yolun oğlu اِبْنُ السَبِيلِ denilmiştir. Nitekim suyla olan ilişkisi sebebiyle sulak arazilerde yaşayan kuşlara طَيْرُ المَاءِ "su kuşu" denilmesi gibidir. Üzerinden yıllar geçmiş kimseye; اِبْنُ الأَيَّامِ وَاللَّيَالِي وَالأَزْمِنَةِ "Günlerin oğlu/feleğin çemberinden geçmiş/tecrübe sahibi" denildiği gibi. **[3/83]**

Zürrumme'nin şu sözünde olduğu gibi:

وَرَدْتُ اعْتِسَافًا وَالثُّرَيَّا كَأَنَّهَا ... عَلَى قِمَّةِ الرَّأْسِ ابْنُ مَاءٍ مُحَلِّقُ

Bir su birikintisine rastgeldim/Süreyya yıldızı sanki başını
Yukarı kaldırmış bir kuğunun tepesinde duruyor
gibi gök yüzünde parlıyordu[1816]

f. {وَالسَّائِلِينَ} "isteyenler"

{وَالسَّائِلِينَ} *"isteyenler"*[1817] sözü, yemek isteyen dilenciler demektir.

[٢٥٣٧] كَمَا حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا إِسْحَاقُ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، فِي قَوْلِهِ «{وَالسَّائِلِينَ} قَالَ: السَائِلُ الَّذِي يَسْأَلُكَ.»

1816 *Zürrumme Dîvânı*, 401.

الاعْتِسَافُ kılavuzsuz ve herhangi bir hedef/yön/istikamet olmadan yürümek/zorla girmek, قِمَّةُ الرَأْسِ başın tepesi, اِبْنُ مَاءٍ su kuşu/kuğu, مُحَلِّقُ yüksekte, havada, yukarda duran.

وَرَدْتُ اعْتِسَافًا Bu su birikintisine rastgele uğradım/kılavuzum olmadan ulaştım. Kılavuzu olmadan yola çıkan kimseye اعْتَسَفَ الطَرِيقَ denilir. اعْتِسَافًا kelimesi وَرَدْتُ'deki fâilin halidir. الثُرَيَّا kelimesi mübteda, ondan sonrası da haberdir. Yani şâir diyor ki: "Bu su birikintisine rast geldim, Süreyya yıldızı gökyüzünün ortasındaydı; Şâkir, 3/347.

1817 Bakara 2/177.

2537. Bana Müsennâ, İshâk, İbn İdrîs, Husayn tarikiyle İkrime'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَالسَّائِلِينَ} *'isteyenler'*[1818] yani senden isteyebilen dilencidir."[1819]

g. {وَفِي الرِّقَابِ} "kölelere"

{وَفِي الرِّقَابِ} *"kölelere"*[1820] sözüne gelince onun anlamı; "Köle azad etmede (harcayan), bunlar mükâtep köleler olup özgürlükleri için efendileriyle anlaşma yapmış oldukları bedeli ödemek için çalışıyorlar."

3. {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} "namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} *"namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin"* sözünün tefsiri:

a. {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ} "namazı dosdoğru kılan"

Şanı yüce Allah {وَأَقَامَ الصَّلَاةَ} *"namazı dosdoğru kılan"*[1821] sözüyle "sınırlarını gözeterek o ameli yapmaya devam etmeyi" kastetti.

b. {وَآتَى الزَّكَاةَ} "zekâtı veren"

Şanı yüce Allah {وَآتَى الزَّكَاةَ} *"zekâtı veren"*[1822] sözüyle "Allah'ın kendilerine farz kıldığı şekilde yerine getirmeyi" kastetti.

c. Malda Zekâttan Başka Ödenmesi Farz Olan Bir Hak Var mıdır?

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Malda zekâttan başka ödenmesi farz olan bir hak var mıdır?"

Ona şöyle cevap verilir: Bu konuda müfessirler ihtilaf etmiştir.

1- Bir kısım müfessir şöyle dedi: "Malda zekâtta başka farz olan haklar da vardır."

1818 Bakara 2/177.
1819 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/171; Türkî, 3/84.
1820 Bakara 2/177.
1821 Bakara 2/177.
1822 Bakara 2/177.

Bu görüşlerine gerekçe olarak da bu âyeti delil getirdiler. Dediler ki: "Tüm noksanlıklardan münezzeh olan Yüce Allah;

{وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى}

"Mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara verenler"[1823] buyurup diğerlerini de sayıp peşinden de,

{وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ}

"Namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren"[1824] buyurunca anladık ki müminlerin kendisiyle vasıflandığı akrabalara ve diğer sayılan kimselere infak ettikleri mal ile verdiklerini söylediği zekâtın malından farklıdır. Çünkü iki mal da aynı olsaydı o zaman tekrarın bir anlamı olmazdı. Şanı yüce Allah'ın anlamsız söz söylediğini düşünmek caiz olmayınca; bildik ki infak edilen malın hükmü zekât verilen maldan farklıdır. O âyetten sonra zikredilen zekât o infaktan başkadır." Dediler ki: "Tefsir ehlinin açıklamaları da, bizim bu konuda söylediğimizi doğrulamaktadır." **[3/84]**

2- Diğerleri de şöyle dedi: "Aksine ilk zikredilen mal zekât malıdır ancak Allah (cc) Müminlerin infakını âyetin baş tarafındaki şekilde malı bu kimselere vermek olarak vasfetti ve bununla onlara zekâtı nerelere harcamaları gerektiğini tarif etmiş oldu. Sonra da onlara şu {وَآتَى الزَّكَاةَ} *"zekâtı veren"*[1825] sözüyle bu kimselerin infak ettikleri bu malın, kendilerine farz olan zekât olduğunu onlara gösterdi. Çünkü zekât verilecek yerler, âyetin baş tarafında zikredilen, müminlerin infakta bulundukları kimselerdir.

c. {وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} "antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenler"

{وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} *"antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenler"*[1826] sözüne gelince, şanı yüce Allah bununla şu kimseleri kastetti: "Allah ile yaptıkları sözü bozmayan, aksine o sözü yerine getirip, sözleştikleri kimseye söz verdikleri gibi tastamam yapanlardır."

1823 Bakara 2/177.
1824 Bakara 2/177.
1825 Bakara 2/177.
1826 Bakara 2/177.

[٢٥٣٨] كَمَا حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} قَالَ: «مَنْ أَعْطَى عَهْدَ اللَّهِ ثُمَّ نَقَضَهُ فَاللَّهُ يَنْتَقِمُ مِنْهُ، وَمَنْ أَعْطَى ذِمَّةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ غَدَرَ بِهَا فَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَصْمُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.»

2538. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî' b. Enes'in şöyle dediği bana haber verildi: "{وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا} *'Antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenler'*[1827] yani her kim Allah'ın ahdini verir de sonra onu bozarsa Allah (cc) ondan intikam alır. Her kim Peygamber'in (sav) zimmetini verir de sonra ona ihanet ederse kıyamet gününde Allah Resûlü ondan davacı olur."[1828] **[3/85]**

Daha önce[1829] الْعَهْدُ kelimesinin anlamını burada tekrara gerek kalmayacak şekilde açıklamıştım.

4. {وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} "Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} *"Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler"* sözünün tefsiri:

الصَّبْرُ kelimesinin anlamını daha önce açıklamıştım.[1830]

Âyetin anlamı: "Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda kendilerini, Allah'ın (cc) hoşnut olmayacağı şeyler yapmaktan alıkoyanlar ve kendilerini Allah'a (cc) itaat olarak emredilen şeyde hapsedenler."

{الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ}

"Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı (zamanlarda)"[1831] kelimelerinin anlamı konusunda müfessirler şunları söylediler:

1827 Bakara 2/177.
1828 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/291; Türkî, 3/85.
1829 Türkî, 1/435, 436.
1830 Türkî, 1/617.
1831 Bakara 2/177.

[٢٥٣٩] بِمَا حَدَّثَنِي بِهِ الْحُسَيْنُ بْنُ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَنْقَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، وَحَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّهُ قَالَ «أَمَا الْبَأْسَاءُ فَالْفَقْرُ، وَأَمَّا الضَّرَّاءُ فَالسُّقْمُ.»

2539. Hüseyin b. Amr b. Muhammed el-Ankazî, (babası) Amr b. Muhammed; ve yine bana Musa, Amr b. Hammâd; Esbât, Süddî, Mürre el-Hemedânî tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini nakletti: "الْبَأْسَاءُ kelimesi fakirlik demektir, الضَّرَّاءُ kelimesi ise hastalık anlamındadır."[1832]

[٢٥٤٠] حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ وَكِيعٍ قَالَ: ثَنَا أَبِي، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى قَالَ: ثَنَا الْحِمَّانِيُّ، قَالَا جَمِيعًا: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، فِي قَوْلِهِ: {وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} قَالَ «الْبَأْسَاءُ الْجُوعُ، وَالضَّرَّاءُ الْمَرَضُ.»

2540. Bize Süfyân b. Vekî' ve Müsennâ, Hımmânî, Şerîk, Süddî, Mürre tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} *'Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler'*[1833] yani الْبَأْسَاءُ açlık; الضَّرَّاءُ hastalık demektir."[1834]

[٢٥٤١] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا شَرِيكٌ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ «الْبَأْسَاءُ: الْحَاجَةُ، وَالضَّرَّاءُ: الْمَرَضُ.»

2451. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed, Şerîk, Süddî, Mürre tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "الْبَأْسَاءُ ihtiyaç, muhtaçlık, الضَّرَّاءُ hastalık demektir." **[3/86]**

[٢٥٤٢] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ «كُنَّا نُحَدِّثُ أَنَّ الْبَأْسَاءَ: الْبُؤْسُ وَالْفَقْرُ، وَأَنَّ الضَّرَّاءَ: السُّقْمُ، وَقَدْ قَالَ النَّبِيُّ أَيُّوبُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: {أَنِّي مَسَّنِي الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ}.»

1832 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/291 (1565); Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/273; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; Türkî, 3/86.

1833 Bakara 2/177.

1834 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/291 (1563); Türkî, 3/86.

2542. Bize Bişr, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "Biz kendi aramızda konuşuyorduk, الْبَأْسَاءُ sefalet ve fakirliktir; الضَّرَّاءُ hastalık demektir. (Zira) Eyyûb (as), Rabbine şöyle dua etmiştir:

{أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ} *'Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.'"*[1835]

[٢٥٤٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، فِي قَوْلِهِ: {وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} قَالَ «الْبُؤْسُ: الْفَاقَةُ، وَالْفَقْرُ، وَالضَّرَّاءُ فِي النَّفْسِ مِنْ وَجَعٍ أَوْ مَرَضٍ يُصِيبُهُ فِي جَسَدِهِ.»

2543. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} *'Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler'*[1836] الْبُؤْسُ yokluk ve fakirlik; الضَّرَّاءُ yaralanmadan meydana gelen ağrı veya bedendeki bir hastalık demektir."[1837]

[٢٥٤٤] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} قَالَ «الْبَأْسَاءُ: الْبُؤْسُ، وَالضَّرَّاءُ: الزَّمَانَةُ فِي الْجَسَدِ.»

2544. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} *'Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı (zamanlarda)'*[1838] الْبَأْسَاءُ sefalet, yokluk; الضَّرَّاءُ bedendeki müzmin/kronik hastalık demektir."[1839]

[٢٥٤٥] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ «الْبَأْسَاءُ الْفَقْرُ وَالضَّرَّاءُ: الْمَرَضُ.»

1835 Enbiyâ 21/83. Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; Türkî, 3/87.
1836 Bakara 2/177.
1837 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/291 (1563,1565); Türkî, 3/87.
1838 Bakara 2/177.
1839 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/66; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/291 (1566); Türkî, 3/87.

2545. Bana Müsennâ, Ebû Nuaym, Ubeyd tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "الْبَأْسَاءُ fakirlik,[1840] الضَّرَّاءُ hastalık demektir."

[٢٥٤٦] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: ثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ: {وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} قَالَ «الْبَأْسَاءُ: الْبُؤْسُ وَالْفَقْرُ، وَالضَّرَّاءُ: السَّقَمُ، وَالْوَجَعُ.»

2546. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc tarikiyle İbn Cüreyc'in şöyle dediğini nakletti: "{وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} *'Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler'* الْبَأْسَاءُ[1841] sefalet ve fakirlik, الضَّرَّاءُ hastalık ve ağrı demektir."

[٢٥٤٧] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ الطُّفَيْلِ أَبُو سِيدَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} «أَمَا الْبَأْسَاءُ: الْفَقْرُ، وَالضَّرَّاءُ: الْمَرَضُ.»

2547. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed tarikiyle Ubeyd b. et-Tufeyl Ebû Sîdân'ın şöyle dediğini nakletti: "Dahhâk b. Müzâhim'i şöyle derken işittim: Bu âyet hakkında şöyle diyordu: '{الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ} *'Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı (zamanlarda)'*[1842] الْبَأْسَاءُ fakirlik, الضَّرَّاءُ hastalık demektir.'"[1843] **[3/87]**

Arap dilcileri bu konuda ihtilaf ettiler:

1- Bazı dilciler dedi ki: "الْبَأْسَاءُ، وَالضَّرَّاءُ kelimeleri فَعْلَاءُ vezninde mastardır. İsim oldukları için bunların أَفْعَلُ vezinleri yoktur. Nitekim أَفْعَلُ vezninde gelen isimlerin de فَعْلَاءُ vezninde kullanımı yoktur. أَحْمَدُ kelimesinde

---

1840 Tüm nüshalarda buradaki الْبَأْسَاءُ'nın açıklaması düşmüştür. Hem Şâkir hem de Türkî buna dikkat çekmiş ve rivayette "fakirliktir" şeklinde açıklama yer almaktadır. Şâkir, 3/350; Türkî, 3/87.

1841 Bakara 2/177.

1842 Bakara 2/177.

1843 İbn Ebi'd-Dünyâ, *es-Sabr*, s. 57; Türkî, 3/88.
Ubeyd b. et-Tufeyl künyesi Ebû Sîdân'dır. Gatafan kabilesindendir. Vekî' ve Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn kendisinden rivayette bulunmuştur. Ebû Hâtim onun hakkında; "Sâlih biridir, zararı yoktur." dedi. Bk. İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2(2)/409; Şâkir, 3/350.

olduğu gibidir. Arap dilcileri, أَفْعَلُ vezninde gelen sıfatların فَعْلَاءُ vezninde kullanımı yoktur. Mesela أَنْتَ مِنْ ذَلِكَ أَوْجَلُ، وَلَمْ يَقُولُوا وَجْلَاءَ 'Sen bundan daha korkaksın' ifadesinde أَوْجَلُ kullanılır ama وَجْلَاءَ kullanılmaz."

2- Bazı dilciler de şöyle demişler: "Bunlar isim-fiildir. الْبَأْسَاءُ kelimesi الضَّرَّاءُ, الْبُؤْسُ kelimesi الضُّرُّ demektir. Hem müzekker (eril) hem müennes (dişil) için kullanılır.

Nitekim Şâir Züheyr şöyle dedi:

فَتُنْتَجْ لَكُمْ غِلْمَانَ أَشْأَمَ كُلُّهُمْ كَأَحْمَرِ عَادٍ ثُمَّ تُرْضِعْ فَتَفْطِمِ

O savaş sizler için uğursuz evlatlar doğurur, hepsi de
Âd'ın kırmızı tenlisi gibidir. Sonra bunları emzirir, sonra da sütten keser[1844]

Yani 'Sizin için uğursuz evlatlar doğurur' demektir."

3- Diğer dilciler de şöyle dedi: "Şayet bu kelime hem müzekkere hem de müennese sarf edilecek bir isim olsaydı, nekre de أَفْعَلُ veznini kullanmak caiz olurdu. Fakat mastar makamında kâim bir isimdir. Bunun delili Arapların şu sözüdür: لَئِنْ طَلَبْتُ نُصْرَتَهُمْ لَتَجِدَنَّهُمْ غَيْرَ أَبْعَدَ 'Şayet onların desteğini istediysen (bil ki) onlarda hayır yoktur' İcraat/iş yoktur.' Dedi ki: 'Bu ancak ism-i mastar olur. Çünkü bu söylendiğinde onunla masterın kastedildiği bilinir.'"

4- Başkaları da şöyle dedi: "Şayet bu mastar olsaydı, müennesi gelse müzekkeri gelmez; müzekkeri gelse müennesi gelmezdi. Çünkü أَفْعَلُ vezninde gelen فُعْلَى vezninde gelmez; فُعْلَى vezninde gelen أَفْعَلُ vezninde

---

1844 Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânu Züheyr*, s. 20. Benzersiz muallakasından savaşı anlatan bir beyti. Bu beyitten önce başlarken şöyle diyor:

وَمَا الحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَذُقْتُمْ ... وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالحَدِيثِ المُرَجَّمِ

مَتَى تَبْعَثُوهَا، تَبْعَثُوهَا ذَمِيمَةً، ... وَتَضْرَ، إِذَا ضَرَّيْتُمُوهَا فَتَضْرَمِ

فَتَعْرُكَكُم عَرْكَ الرَّحَا بِثِفَالِهَا ... وَتَلْقَحْ كِشَافًا، ثُمَّ تُنْتَجْ فَتُتْئِمِ

Diyor ki: Savaş, devenin döllendiği gibi döllenir. Aynı batından ikiz doğurur. أَحْمَرُ عَاد "Semûd'un kızılı" demektir. Hata etmiştir, hangisi olduğunu önemsemez. Kıdar adlı kişidir ki Allah'ın mucize devesini öldüren budur. O sebeple Rableri onları helak etmişti. Diyor ki: "Şüphesiz ki savaş uğursuz evlatlarını emzirir, onlarla ayakta kalır ta ki iş kendileri için şerre ulaşınca onları sütten keser." Şâkir, 3/351.

gelmez. Zira her isim heyetiyle (kalıbıyla) kalır diğer bir heyete (kalıba) çekilmez. Ne var ki bu ikisi iki ayrı kullanımdır. Müzekker kullanımında الْخُلَّةُ الْبَأْسَاءُ، وَالْخُلَّةُ بِأَمْرٍ أَشْأَمَ 'uğursuz durum' denilir, müennes kullanımında الضَّرَّاءُ 'sefalet elbisesi; hastalık elbisesi' şeklinde olur. Şayet الضَّرَّاءُ kalıbında gelmezse الْأَضَرُّ kalıbında gelir. الْأَشْأَمُ kalıbında gelmezse الشَّأْمَاءُ kalıbında gelir. Çünkü müennesiyle müzekker kastedilmediği gibi müzekkeriyle de müennesi kastedilmez. Nitekim امْرَأَةٌ حَسْنَاءُ 'Çok güzel kadın' denilir ama رَجُلٌ أَحْسَنُ 'Çok güzel adam' denilmez. رَجُلٌ أَمْرَدُ 'sakalsız/köse adam' denilir ama امْرَأَةٌ مَرْدَاءُ 'Sakalsız/köse kadın' denmez. Bu sebeple الْخَصْلَةُ الضَّرَّاءُ veya الْأَمْرُ الْأَشْأَمُ denildiğinde mastar kastedilir. Eğer mastar olmasıyla yetinilirse, isim olmasına ihtiyaç olmaz." **[3/88]**

Bu görüş, her ne kadar Arap dili kurallarına göre sahih olsa da, الْبَأْسَاءُ، وَالضَّرَّاءُ kavramlarının tefsiri hakkında zikrettiğim görüşe aykırıdır. Bu görüşü müfessirler الْبَأْسَاءُ kelimesini الْبُؤْسُ şeklinde, وَالضَّرَّاءُ kelimesini de الضُّرُّ فِي الْجَسَدِ şeklinde tefsir etmiştiler. Bu şekilde tefsir etmelerinin sebebi ise الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ kelimelerini, isim-sıfat ve na't olarak değil de, isim-fiil olarak yorumlamalarıydı. Müfessirlere göre tercihe şayan olan tefsir bu kelimelerin isim-fiil olarak yorumlanmasıydı. Böylece الْبَأْسَاءُ kelimesi الْبُؤْسُ kelimesinin ismi, الضَّرَّاءُ kelimesi de الضُّرُّ kelimesinin ismi olur.

{الصَّابِرِينَ} *"(direnip) sabredenler"*[1845] kelimesine gelince, o mansûbdur. Medh/övgü olmak üzere مَنْ kelimesinin sıfatıdır. Çünkü Arapların dil kullanım üsluplarından biri de tek bir şeyin sıfatları uzun uzadıya devam edecekse, medh veya zem ile ara cümle yaparlar, bazen mansûb kullanırlar bazen de merfû.

Nitekim şâir şöyle demiştir:

إِلَى الْمَلِكِ الْقَرْمِ وَابْنِ الْهُمَامِ ... وَلَيْثَ الْكَتِيبَةِ فِي الْمُزْدَحَمْ

وَذَا الرَّأْيِ حِينَ تُغَمُّ الْأُمُورُ ... بِذَاتِ الصَّلِيلِ، وَذَاتِ اللُّجُمْ

Kerem sahibi hükümdara ve hükmü geçerli büyük sultanın oğluna,
Ve savaş meydanında ordu birliklerinin aslanına

1845 Bakara 2/177.

Ölüm meydanında, at sırtında ve kılıç şakırtıları arasında
Akıllar şaşkına döndüğünde o kendini toplayıp sebat etti[1846]

لَيْثَ الْكَتِيبَةِ ve ذَا الرَّأْيِ medh olmak üzere mansûb olmuştur. Kendisinden önceki isim kesralı/mecrûrdur. Çünkü o bir kişinin sıfatını ifade eder. **[3/89]**

Diğer bir şâirin sözünde olduğu gibi:

فَلَيْتَ الَّتِي فِيهَا النُّجُومُ تَوَاضَعَتْ ... عَلَى كُلِّ غَثٍّ مِنْهُمُ وَسَمِينِ

غُيُوثُ الْوَرَى فِي كُلِّ ... مَحْلٍ وَأَزْمَةٍ أُسُودُ الشَّرَى يَحْمِينَ كُلَّ عَرِينِ

Ne olaydı gökteki yıldızlar peş peşe düşüp dizilseler,
Her iyi, kıymetli olanı ve değersizi,

Kıtlık ve sıkıntı zamanında onlar imdat çağrılarına yetişirler
Şerâ bölgesinin aslanları kendi yataklarını korurlar[1847]

1846 Şâiri bilinmiyor. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/105; Kemâleddin el-Enbârî, *el-İnsâf fî Mesâili'l-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, s.195 ; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, s. 205; Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hızânetu'l-Edeb*, 1/216.

الْقَرْم Büyük/yüce efendi, bilgi ve tecrübede öncü ve önde olan. الْمُزْدَحَمُ savaşın en çetin geçtiği yer, öyle ki tüm silahlı, cesur savaşçılar orada bulunur. Bu sözüyle onun savaştaki cesaretini övüyor. غُمَّ الْأَمْرُ يُغَمُّ karardı ve zorlaştı, kişi burada öyle bir hale geldi ki doğruyu seçemez oldu. الصَّلِيلُ demir/kılıç şakırtısı.ذَاتُ الصَّلِيلِ ile yiğitlerden oluşmuş tugayın askerlerini kastetti, onun demir yumrusu zırhına silahına ulaşıyor. ذَاتُ اللَّجَمِ atlı birlik. Ölüm meydanında, at sırtında ve kılıç şakırtıları arasında akıllar şaşkına döndüğünde onun kendini toplayıp sebat ettiğini anlatıyor. ذَاتُ الصَّلِيلِ ifadesi تَغُمُّ الْأُمُورُ ifadesine taalluk eder; Şâkir, 3/353.

1847 Şâiri bilinmiyor. Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, 1/106; eş-Şerîf el-Murtazâ, *Emâlî*, 1/206. تَوَاضَعَتْ bana göre bu تَفَاعَلَ vezninde olup Arapların şu kullanımlarından alınmıştır: وَضَعَ الْبَانِي الْحَجَرَ تَوْضِيعًا "yapı ustası taşı birbirini tutacak şekilde koydu." Yine التَّوَاضُعَ kelimesi de bu kökten gelmektedir. Anlamı "pamuk koyduktan sonra cübbeyi dikmek" demektir. وَضَعَتْ النَعَامَةُ بِيْضَهَا "Devekuşu yumurtalarını üst üste gelecek şekilde yumurtladı." O yumurtalara da بَيْضٌ مُوضَّعٌ "düzgün dizilmiş yumurtalar" denilir.

"غَثٌّ مِنْهُمْ وَسَمِينُ" bu bir övgüdür. Anlamı: "onların içinde değersiz biri yoktur, onların en değersiz sayılanı bile yücelere layıktır." الْمَحْلُ "kıtlık, kuraklık" demektir. Ferrâ ve Şerîf'in rivayetinde ise لَزْبَةٌ kelimesi geçer. الْأَزْمَةُ وَالْأَزْبَةُ وَاللَّزْبَةُ hepsi aynı anlama gelir "kriz, buhran, zor durum" demektir. Yine bu ikisinin rivayetinde "غُيُوثُ الْحَيَا" geçmektedir. الْحَيَا "bereket" demektir. Yağmur, bereket

Bazıları şunu iddia etti:

"{وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ}

'Zorda/zorlukta (direnip) sabredenler'[1848] sözü {السَّائِلِينَ} *"isteyenler"*[1849] kelimesine atfen mansûbdur. Bu durumda iddia sahibine göre anlam şöyle olmalıdır: "Mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (ihtiyacından dolayı) isteyene ve yokluğa sabredene verenlerin."

Allah'ın kitabının zâhiri bu anlamın hatalı olduğunu göstermektedir. Çünkü;

{وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ}

'Zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip) sabredenler'[1850] bedenlerinde hastalık ve mal konusunda ihtiyaç içinde olan kimseleri ifade eder.

{وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ}

"yoksullar, yolda kalmış, (ihtiyacından dolayı) isteyen"[1851] âyetinde, bu topluluğun vasfı olarak sayılan özelliklere sahip kimselere infakta bulundukları geçmişti. İhtiyaç sahibi fakir kimseler أَهْلُ الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ vasfına sahip olanlardır. Çünkü fakir ve hastalık sahibi olmayan kimse sadaka almaya da ehil değildir. O kimsenin sadaka kabul edebilir olması bu iki vasfı kendisinde toplamasıyla mümkündür. Fakirlik/yoksunluk özelliği

---

sebebi olduğu için حَيَا diye isimlendirilir. الثَرَى "aslan yatağı" demektir. Şâkir, 3/353.

الشَّرَى Fırat nehrinin yakınlarındaki aslanı bol bölge.

النُّجُومُ تَوَاضَعَتْ "yıldızlar üst üste dizildi."

غُيُوثُ الْوَرَى "insanların yardım, imdat çağrılarına cevap veren"

Taberî bu ikinci şiirde, okuyucunun zekâsına güvenip bir önceki şiire kıyasla bilebileceğini düşünerek istişhad veçhi zikretmedi. Her ikisinde de istişhad veçhi aynıdır.

1848 Bakara 2/177.

1849 Bakara 2/177.

1850 Bakara 2/177.

1851 Bakara 2/177.

kendisinde bulunan kimse أَهْلُ الْمَسْكَنَةِ "meskenet ehli/yoksul/muhtaç kimse"dir ki o da, âyette daha önce geçen {الْمَسَاكِينَ} *"yoksullar"*[1852] cümlesindendir. Şayet onun dediği gibi olursa ve {الصَّابِرِينَ} *"(direnip) sabredenler"*[1853] kelimesi de {وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ} *"mala olan sevgilerine rağmen verenler"*[1854] âmilinin mansûbu olunca sözde gereksiz tekrar meydana gelmiş olur.

Sanki şöyle demiş olur: "(وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَالْمَ سَاكِينَ) 'Mala olan sevgilerine rağmen, onu yakınlara, yetimlere, yoksullara verenler.'" Allah (cc) kullarına böyle (kusurlu bir sözle) hitap etmekten yücedir. Âyetin doğru anlamı şu şekildedir: "Asıl iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; antlaşma yaptıklarında sözlerini yerine getirenlerin ve yokluk/ihtiyaç zamanında, hastalıkta sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır." {وَالْمُوفُونَ} *"(Sözlerini) yerine getirenler"*[1855] kelimesi merfûdur. Çünkü {مَنْ} *"kimse"*[1856] kelimesinin sıfatıdır. {مَنْ} *"kimse"*[1857] kelimesi ise merfûdur. Sıfat, mevsûfunun i'râbını alır. {وَالصَّابِرِينَ} *"(direnip) sabredenler"*[1858] kelimesi ise {مَنْ} *"kimse"*[1859] kelimesinin sıfatı olmakla birlikte, daha önce anlattığımız gibi medh olarak mansûbdur ({وَالصَّابِرِينَ} *'(direnip) sabredenler'*[1860] kelimesinden önce bulunan gizli أَمْدَحُ fiilinin mef'ûlüdür). **[3/90]**

5. {وَحِينَ الْبَأْسِ} "savaşın kızıştığı zamanlarda"

Şanı yüce olan Allah'ın {وَحِينَ الْبَأْسِ} *"savaşın kızıştığı zamanlarda"* sözünün tefsiri:

Şanı yüce Allah {وَحِينَ الْبَأْسِ} *"savaşın kızıştığı zamanlarda."*[1861] sözüyle, zorluk zamanı sabredenleri kastetmiştir. Bu zorluk zamanı ise savaşta çarpışmanın şiddetlendiği zamandır.

1852 Bakara 2/177.
1853 Bakara 2/177.
1854 Bakara 2/177.
1855 Bakara 2/177.
1856 Bakara 2/177.
1857 Bakara 2/177.
1858 Bakara 2/177.
1859 Bakara 2/177.
1860 Bakara 2/177.
1861 Bakara 2/177.

[٢٥٤٨] كَمَا حَدَّثَنِي الْحُسَيْنُ بْنُ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَنْقَزِيُّ، قَالَ: ثَنَا أَبِي، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، فِي قَوْلِ اللَّهِ «{وَحِينَ الْبَأْسِ} قَالَ: حِينَ الْقِتَالِ.»

2548. Bana Hüseyin b. Amr b. Muhammed el-Ankazî, Amr b. Muhammed, Esbât, Süddî, Mürre tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'un (ra) şöyle dediğini nakletti: "{وَحِينَ الْبَأْسِ} *'savaşın kızıştığı zamanlarda.'*[1862] Savaş zamanı demektir."[1863]

[٢٥٤٩] حَدَّثَنِي مُوسَى بْنُ هَارُونَ، قَالَ: ثنا عَمْرٌو، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ مِثْلَهُ.

2549. Bana Musa b. Harun, Amr, Esbât, Süddî, Mürre tarikiyle Abdullah b. Mes'ûd'dan (ra) aynısını nakletti.[1864]

[٢٥٥٠] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، «{وَحِينَ الْبَأْسِ} الْقِتَالِ.»

2550. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَحِينَ الْبَأْسِ} *'savaşın kızıştığı zamanlarda'*[1865] Yani savaşta demektir."[1866]

[٢٥٥١] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ «{وَحِينَ الْبَأْسِ} أَيْ عِنْدَ مَوَاطِنِ الْقِتَالِ.»

2551. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَحِينَ الْبَأْسِ} *'savaşın kızıştığı zamanlarda.'*[1867] Yani zavaş meydanında demektir." **[3/91]**

1862 Bakara 2/177.
1863 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/292 (1569); Türkî, 3/91.
1864 Hâkim, *Müstedrek*, 2/273; Türkî, 3/91.
1865 Bakara 2/177.
1866 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/292; Türkî, 3/91.
1867 Bakara 2/177.

[٢٥٥٢] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ «{وَحِينَ الْبَأْسِ} الْقِتَالِ.»

2552. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَحِينَ الْبَأْسِ} *'savaşın kızıştığı zamanlarda.'*[1868] Savaş demektir."

[٢٥٥٣] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، «{وَحِينَ الْبَأْسِ} عِنْدَ لِقَاءِ الْعَدُوِّ.»

2553. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{وَحِينَ الْبَأْسِ} *"savaşın kızıştığı zamanlarda."*[1869] Düşmanla karşılaşma zamanında demektir."[1870]

[٢٥٥٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، «{وَحِينَ الْبَأْسِ} الْقِتَالِ.»

2554. Bana Müsennâ, Ebû Nuaym, Ubeyd tarikiyle Dahhâk'ın şöyle dediğini nakletti: "{وَحِينَ الْبَأْسِ} *'savaşın kızıştığı zamanlarda.'*[1871] Savaş demektir."

[٢٥٥٥] حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: ثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: ثَنَا عُبَيْدُ بْنُ الطُّفَيْلِ أَبُو سِيدَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ الضَّحَّاكَ بْنَ مُزَاحِمٍ، يَقُولُ فِي قَوْلِهِ «{وَحِينَ الْبَأْسِ} قَالَ: الْقِتَالِ.»

2555. Bize Ahmed b. İshâk, Ebû Ahmed tarikiyle Ubeyd b. et-Tufeyl Ebû Sîdân'ın şöyle dediğini nakletti: "Dahhâk b. Müzâhim'in şöyle dediğini işittim: '{وَحِينَ الْبَأْسِ} *'savaşın kızıştığı zamanlarda'*[1872] Yani savaş demektir."

1868 Bakara 2/177.
1869 Bakara 2/177.
1870 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/292; Türkî, 3/92.
1871 Bakara 2/177.
1872 Bakara 2/177.

6. {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} "İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir"

Şanı yüce olan Allah'ın {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} *"İşte bunlar, doğru olanlardır. İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir."* sözünün tefsiri:

a. {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا} "İşte bunlar doğru olanlardır"

Şanı yüce Allah; {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا} *"İşte bunlar doğru olanlardır"*[1873] sözüyle şunu kastetti: "Allah'a ve âhiret gününe iman edenler ve bu âyette özellikleri anlatılan kimselerdir."

Buyuruyor ki: "Her kim bütün bunları yerine getirirse işte onlar imanlarında sadık olanlar ve yaptıklarıyla sözlerini yerine getirenlerdir. Değilse, emrettiği hususlarda Allah'a muhalefet eden, O'nunla yaptığı ahdi bozan, Allah'ın insanlara açıklamalarını emrettiği şeyleri gizleyen, peygamberlerini yalanlayan oldukları halde yüzlerini doğuya veya batıya döndürenler değildir."

b. {وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ} "İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir"

{وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ}

"İşte bunlar, Allah'a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir."[1874] sözüne gelince bunun anlamı: "Onlar Allah'ın cezalandırmasından korkarak sakınan, O'na isyan etmekten uzak duran, O'nun tehditlerinden çekinen, O'nun sınırlarını aşmayan, O'ndan korkan ve bu sebeple O'nun farzlarını yerine getiren kimselerdir." **[3/92]**

{أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا}

"İşte bunlar doğru olanlardır."[1875] âyetiyle ilgili bizim söylediğimizi Rebî' b. Enes de söylemiştir.

1873 Bakara 2/177.
1874 Bakara 2/177.
1875 Bakara 2/177.

[٢٥٥٦] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ: {أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا} قَالَ «فَتَكَلَّمُوا بِكَلَامِ الْإِيمَانِ، فَكَانَتْ حَقِيقَتُهُ الْعَمَلَ صَدَقُوا اللَّهَ" قَالَ: وَكَانَ الْحَسَنُ يَقُولُ: هَذَا كَلَامُ الْإِيمَانِ وَحَقِيقَتُهُ الْعَمَلُ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَ الْقَوْلِ عَمَلٌ فَلَا شَيْءَ.»

2556. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا} *'İşte bunlar doğru olanlardır.'*[1876] Yani onlar iman sözünü söylüyorlar. İmanın hakikati ameldir. Allah'ı tasdik ettiler."

Dedi ki: "Hasan (el-Basrî) şöyle söylerdi: 'Bu iman sözüdür. Bunun hakikati ise ameldir. Eğer iman sözüyle birlikte amel yoksa, bu söz hiçbir şey değildir (bir hükmü yoktur).'"[1877]

[BAKARA SÛRESİ 178. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra hadd-ini aşana elem dolu bir azap vardır." **(Bakara 2/178)**

1876 Bakara 2/177.

1877 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/292; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; Türkî, 3/93.

1. {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ} "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddini aşana elem dolu bir azap vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ} *"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir. Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse, aklın ve dinin gereklerine uygun yol izlemek ve güzellikle diyet ödemek gerekir. Bu, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Bundan sonra haddini aşana elem dolu bir azap vardır."* sözünün tefsiri:

a. {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} "Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı."

Şanı Yüce Allah'ın; {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} *"Öldürülenler hakkında size kısas yazıldı."*[1878] sözüyle kastı "farz kılındı" demektir.

b. Öldürülen Kimsenin Velisine, Velisi Olduğunun Katiline Kısas Yapması Farz mıdır?

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Öldürülen kimsenin velisine, velisi olduğunun katiline kısas yapması farz mıdır?"

1878 Bakara 2/178.

Ona şöyle cevap verilir: Hayır, fakat kısas yapması ona mübahtır. İsterse katili affedebilir veya ondan diyet alabilir.

c. İfadenin Anlamı

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Nasıl olur da {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ} *'Sizin üzerinize kısas yazıldı.'*[1879] der?"

Ona şöyle cevap verilir: Buradaki anlam senin düşündüğün gibi değildir. Bu ifadenin anlamı: "Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında sizin üzerinize kısas farz kılındı. Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın. Yani şayet hür bir kimse hür birini öldürürse, katilin kanı maktûlün kanına kısas konusunda denktir, öldürenden başkasının kanı değil. Katilden başkasına kısas yaparak size çizilen sınırı aşmayın. Çünkü, öldürülen kimsenin yerine onu öldüren katilden başkasını öldürmeniz size haram kılınmıştır." **[3/93]**

Kısas konusunda Allah'ın (cc) bizlere farz kıldığı şey, size anlattığım, kısası uygulama noktasında maktûlün katilinden başkasını öldürmeyi terk etmektir. Yoksa, kısas yapmanın farz kılınması, namaz ve orucun farz kılınması gibi değildir ki onu terk etmemiz mümkün olmasın. Şayet namaz ve oruç gibi farz olsaydı, bu durumda bizim onu terk etmemiz mümkün olmazdı. Allah'ın (cc); {فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ} *"Ancak öldüren kimse, kardeşi (öldürülenin vârisi, velisi) tarafından affedilirse."*[1880] sözünün de bir anlamı kalmazdı. Çünkü kısas yaptıktan sonra af söz konusu olmaz.

Şöyle denilmiştir: "Bu âyette geçen kısastan maksat, öldürülenlerin diyetlerinin bir kısmını diğerinin diyetiyle karşılamaktır."

Bunlara göre bu âyet, Resûlullah (sav) zamanında çarpışan iki grup hakkında inmiştir. Bunlar birbirlerini öldürmüşlerdi. Peygamberimize (sav) onların arasını, iki taraftan öldürülen kadınların diyetlerini karşılıklı olarak, erkeklerin diyetlerini karşılıklı olarak, kölelerin diyetlerini karşılıklı olarak düşürüp kısas yaparak, düzeltme/sulh görevi verildi. Bu görüş sahiplerine göre âyette geçen kısasın anlamı budur.

Neden Öldürülen Hür için sadece hür olanı, kadın için sadece kadın olanı kısas etmemiz istendi?

1879 Bakara 2/178.
1880 Bakara 2/178.

Şayet biri şöyle itiraz ederse: "Şanı yüce Allah şöyle buyurdu:

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى}

'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'[1881]

O halde neden öldürülen hür için sadece hür olanı, kadın için sadece kadın olanı kısas etmemiz istendi?"

Ona şöyle cevap verilir: Biz, (köleye karşı hürü, kadına karşı erkeği, şu âyetin genel ifadesine dayanarak ve Resûlullah'ın, Müslümanların kanlarının eşit olduklarını beyân etmesini göz önünde bulundurarak kısas yaparız).

Âyette buyruluyor ki:

{وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِ سُلْطَانًا}

"Kim haksız yere öldürülürse, biz onun velisine yetki vermişizdir."[1882]

Hür için köle, erkek için kadını kısas etmek emredildi ve müstefîz nakil[1883] ile Resûlullah'tan (sav) nakledildiğine göre o şöyle buyurmuştur:

«الْمُسْلِمُونَ تَتَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ» [٢٥٥٧]

"Müslümanların kanları, dokunulmazlık hususunda birbirine denktir."[1884] **[3/94]**

1881 Bakara 2/178.

1882 İsrâ 17/33.

1883 **Müstefîz hadis:**

1- Senedinin başından sonuna kadar her tabakada râvi sayısı üçten aşağı düşmemekle beraber mütevâtir hadis derecesine ulaşamayan hadis. Bazı fakihler meşhur hadise bu ismi verirler.

2- Râvi sayısı nasıl olursa olsun, Müslümanların kabul ettikleri hadis.

Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yay, 2015), s. 224-225.

1884 Taberî burada muallak olarak, isnadsız nakletti. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, (6797)

عَمْرُو بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ - وَهُوَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ العَاصِ: «المُسْلِمُونَ تَكَافَأُ دِمَاؤُهُمْ، وَيَسْعَى بِذِمَّتِهِمْ أَدْنَاهُمْ، وَهُمْ يَدٌ عَلَى مَنْ سِوَاهُمْ".

Sened ve metniyle nakletti. Ayrıca benzerini İbn Mâce, *Sünen*, (2685); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (6692, 6970, 7012) çeşitli varyantlarıyla nakletti; Şâkir, 3/358.

Eğer denilecek olursa ki: "Bu izaha göre âyet nasıl açıklanır?"

Cevaben denilir ki: Bu âyeti müfessirler çeşifli şekillerde açıklamışlardır:

1- Bazı müfessirler şöyle dediler: "Bu âyet, kendilerinden olan hür bir adamı karşı taraftan bir köle öldürdüğünde maktule karşılık olarak katil kölenin öldürülmesine köle olduğu için razı/yeterli görmeyip kölenin efendisini öldürmeyi isteyen; karşı taraftan bir kadın kendi kabilelerinden bir adamı öldürdüğünde katil olan kadının kısas yoluyla öldürülmesini yeterli görmeyip o kadının kabilesinden bir erkeği öldürmek isteyen bir topluluk hakkında nâzil olmuştur. Allah Teâlâ bu âyeti indirerek onlara şunu bildirmektedir: 'Onlara farz kılınan kısasta, maktûl erkek için sadece onu öldüren erkek öldürülür başkası değil; maktûl kadın için sadece katil kadın öldürülür başka erkek değil; maktûl köle için sadece katil köle öldürülür başka hür insanlar değil.' Onlara, kısas konusunda katilden başkasını cezalandırmalarını yasaklamıştır."

d. Nüzûl Sebebi

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٥٨] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، وَحَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَا: ثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، فِي قَوْلِهِ: {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} قَالَ «نَزَلَتْ فِي قَبِيلَتَيْنِ مِنْ قَبَائِلِ الْعَرَبِ اقْتَتَلَتَا قِتَالَ عِمِّيَّةٍ، فَقَالُوا: نَقْتُلُ بِعَبْدِنَا فُلَانٍ ابْنَ فُلَانٍ، وَبِفُلَانَةَ فُلَانٍ ابْنَ فُلَانٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى}.»

2558. Bana Muhammed b. Müsennâ, Ebu'l-Velîd; ve Müsennâ, Haccâc, Hammâd, Dâvûd b. Ebî Hind tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "{الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1885] Bu âyet, Arap kabilelerinden iki

---

Tayâlisî, *el-Müsned*, (2372); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 9/432; Ahmed, *el-Müsned*, 11/402; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 85, 86; Türkî, 3/95.

1885 Bakara 2/178.

kabilenin kör asabiyet[1886] savaşıyla savaşmaları üzerine nâzil oldu. Onlar şöyle diyorlardı:

'Bizim bir kölemize karşılık onların hür olan falan kişisini, kadınımıza karşılık falan şahsı öldürürüz.' Bunun üzerine Allah (cc); {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1887] âyetini indirdi."[1888] **[3/95]**

[٢٥٥٩] حَدَّثَنَا بِشْرٌ، قَالَ: ثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: ثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} قَالَ «كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ فِيهِمْ بَغْيٌ وَطَاعَةٌ لِلشَّيْطَانِ، فَكَانَ الْحَيُّ إِذَا كَانَ فِيهِمْ عِزَّةٌ وَمَنَعَةٌ، فَقَتَلَ عَبْدُ قَوْمٍ آخَرِينَ عَبْدًا لَهُمْ، قَالُوا: لَا نَقْتُلُ بِهِ إِلَّا حُرًّا؛ تَعَزُّزًا لِفَضْلِهِمْ عَلَى غَيْرِهِمْ فِي أَنْفُسِهِمْ، وَإِذَا قُتِلَتْ لَهُمُ امْرَأَةٌ قَتَلَتْهَا امْرَأَةُ قَوْمٍ آخَرِينَ، قَالُوا: لَا نَقْتُلُ بِهَا إِلَّا رَجُلًا. فَأَنْزَلَ اللَّهُ هَذِهِ الْآيَةَ يُخْبِرُهُمْ أَنَّ الْعَبْدَ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى، فَنَهَاهُمْ عَنِ الْبَغْيِ. ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِي سُورَةِ الْمَائِدَةِ بَعْدَ ذَلِكَ فَقَالَ: {وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ}.»

2559. Bize Bişr, Yezîd, Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1889] Câhiliyye insanlar arasında haddi aşmak ve şeytana itaat etmek söz konusu idi. Güç, kuvvet sahibi, kendisini koruyabilen bir kişinin mensup olduğu kabileden bir köleyi başka bir

---

1886 العُمِّيَّةُ suç, sapkınlık, inatçılık, taassup, kibir, fitne ve sapıklık demektir. (قَتَالٌ عُمِّيَّةٌ kör taassup, Câhiliye anlayışı uğruna yapılan savaş demek oluyor.] Hadiste şöyle gelmiştir:

مَنْ قَاتَلَ تَحْتَ رَايَةٍ عِمِّيَّةٍ يَغْضَبُ لِعَصَبِيَّةٍ، أَوْ يَنْصُرُ عَصَبِيَّةً، أَوْ يَدْعُو إِلَى عَصَبِيَّةٍ، فَقُتِلَ فَقِتْلَةٌ جَاهِلِيَّةٌ

"Her kim kör bir bayrak altında savaşır, asabiyet için öfke duyar, asabiyet için birbirine yardım eder veya asabiyete çağırırsa, bu uğurda öldürür ve ya ölürse Câhiliye düşüncesi uğruna ölmüş olur."

Ahmed b. Hanbel dedi ki: "Bu, kör asabiyet durumudur ki nasıl biteceği kestirilemez." Şâkir, 3/359.

1887 Bakara 2/178.

1888 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; Türkî, 3/95.

1889 Bakara 2/178.

kabilenin kölesi öldürecek olsa, bu güçlüler kendilerini diğerlerinden daha şerefli ve üstün gördükleri için şöyle derlerdi:

'Biz kölemizin karşılığında hür olandan başkasını öldürmeyiz.' Diğer kabileden bir kadın bunlardan bir kadını öldürdüğünde;

'Biz bu kadın karşılığında ancak erkek bir kimseyi öldürürüz.' derlerdi. Bunun üzerine Allah (cc) bu âyeti indirerek onlar, köleye karşılık kölenin ve kadına karşılık kadının kısasen öldürüleceğini bildirdi ve onlara azgınlık edip başkasını öldürmelerini yasakladı. Daha sonra Allah (cc) Mâide sûresinde şöyle buyurdu:

{وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ}

'Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tâbidir.'"[1890]

[٢٥٦٠] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} قَالَ «لَمْ يَكُنْ لِمَنْ قَبْلَنَا دِيَةٌ إِنَّمَا هُوَ الْقَتْلُ أَوِ الْعَفْوُ إِلَى أَهْلِهِ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي قَوْمٍ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ غَيْرِهِمْ، فَكَانُوا إِذَا قُتِلَ مِنَ الْحَيِّ الْكَثِيرِ عَبْدٌ، قَالُوا: لَا نَقْتُلُ بِهِ إِلَّا حُرًّا، وَإِذَا قُتِلَتْ مِنْهُمُ امْرَأَةٌ قَالُوا: لَا نَقْتُلُ بِهَا إِلَّا رَجُلًا، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى}.»

2560. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} *'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.'*[1891] Bizden önceki şeriatlerde diyet hükmü yoktu. Onlarda sadece öldürenin kısas yoluyla öldürülmesi veya maktûlün velisi tarafından affedilmesi hükmü yer alıyordu. Bu âyet, başkalarından daha kalabalık (dolayısıyla daha güçlü) olan bir topluluk/kabile hakkında nâzil oldu. Bunlar, kendilerine mensup bir köle öldürüldüğü zaman şöyle derlerdi:

1890 Mâide 5/45. Hadis için bk. Beyhakî, *Sünen*, 8/26; İbnü'l-Cevzî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 157; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/173; Türkî, 3/96.

1891 Bakara 2/178.

‘Öldürülen kölemize karşılık ancak (karşı taraftan katil köleden başka) hür bir kimsesin/efendinin öldürülmesini yeterli görürüz.’ Kendilerinden bir kadın öldürüldüğünde şöyle derlerdi:

‘Öldürülen kadınımıza karşılık ancak karşı taraftan (katil kadından başka) bir erkeğin öldürülmesini yeterli görürüz.’ Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi:

{الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى}

‘Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.’[1892] »[1893]

[٢٥٦١] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: ثَنَا الْمُعْتَمِرُ، قَالَ: سَمِعْتُ دَاوُدَ، عَنْ عَامِرٍ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} قَالَ «إِنَّمَا ذَلِكَ فِي قِتَالٍ عُمِّيَّةٍ إِذَا أُصِيبَ مِنْ هَؤُلَاءِ عَبْدٌ، وَمِنْ هَؤُلَاءِ عَبْدٌ تَكَافَأَ، وَفِي الْمَرْأَتَيْنِ كَذَلِكَ، وَفِي الْحُرَّيْنِ كَذَلِكَ، هَذَا مَعْنَاهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.»

2561. Bana Muhammed b. Abdula‘lâ, Mu‘temir, Dâvûd tarikiyle Âmir’in şöyle dediğini nakletti: “{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *‘Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.’*[1894] Bu hüküm kör kabile taassubu savaşları hakkında inmiştir. Bu taraftan bir köle diğer taraftan bir köle öldürülmüş ise bunlar birbirine denk sayıldı, her iki taraftan birer kadın ve birer hür kişi de birbirlerine denk sayıldı. Bu âyetin anlamı inşallah budur.” **[3/96]**

[٢٥٦٢] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: ثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ «دَخَلَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ: {الْحُرُّ بِالْحُرِّ} الرَّجُلُ بِالْمَرْأَةِ، وَالْمَرْأَةُ بِالرَّجُلِ ”وَقَالَ عَطَاءٌ، لَيْسَ بَيْنَهُمَا فَضْلٌ.»

1892 Bakara 2/178.
1893 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/66; Türkî, 3/96.
1894 Bakara 2/178.

2562. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "Allah Teâlâ'nın {الْحُرُّ بِالْحُرِّ} *'Hüre karşı hür'*[1895] sözünün kapsamına kadına karşılık erkeğin, erkeğe karşılık kadının kısasen öldürülmesi hükmü de girer."

Atâ dedi ki: "Aralarında fark/birinin diğerinden üstün olması yoktur."[1896]

2- Diğer müfessirler şöyle dediler: "Bu âyetin iniş sebebi, Resûlullah'ın (sav) döneminde iki grup insan, erkekli kadınlı olarak birbirleriyle savaştılar. Resûlullah (sav), her iki taraftan öldürülen kadınların diyetlerini birbirleriyle, erkeklerin diyetlerini birbirleriyle, kölelerin diyetlerini de birbirleriyle takas yapmak suretiyle barıştırmakla emrolundu. İşte;

{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى}

'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.'[1897] âyet-i kerîmesinin anlamı budur."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٦٣] حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: ثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: ثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، قَوْلَهِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} قَالَ «اقْتَتَلَ أَهْلُ مَائِينِ مِنَ الْعَرَبِ أَحَدُهُمَا مُسْلِمٌ وَالْآخَرُ مُعَاهَدٌ فِي بَعْضِ مَا يَكُونُ بَيْنَ الْعَرَبِ مِنَ الْأَمْرِ، فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ كَانُوا قَتَلُوا الْأَحْرَارَ، وَالْعَبِيدَ، وَالنِّسَاءَ عَلَى أَنْ يُؤَدِّيَ الْحُرُّ دِيَةَ الْحُرِّ، وَالْعَبْدُ دِيَةَ الْعَبْدِ، وَالْأُنْثَى دِيَةَ الْأُنْثَى، فَقَاصَّهُمْ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ.»

2563. Bize Musa, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1898] Araplar arasında farklı dine mensup

1895 Bakara 2/178.
1896 Abdürrezzâk, *Musannef*, (17973); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 9/296, 434; Türkî, 3/97.
1897 Bakara 2/178.
1898 Bakara 2/178.

iki grup savaştı. Biri Müslüman diğeri anlaşmalı (gayr-i müslim) idi. Araplar arasındaki anlaşmazlık sebeplerinden biri yüzünden savaşmışlardı. Peygamberimiz (sav) bunların arasını sulh etti. Savaşta hürler, köleler, kadınları öldürmüşlerdi. İki taraftan da öldürülen hürlerin diyetlerini karşılıklı olarak, kölelerin diyetlerini karşılıklı olarak, kadınların diyetlerini de karşılıklı olarak düşürdüler. (Sulhu bu şekilde yaptılar.)[1899] **[3/97]**

[٢٥٦٤] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، قَالَ «كَانَ بَيْنَ حَيَّيْنِ مِنَ الْأَنْصَارِ قِتَالٌ، كَانَ لِأَحَدِهِمَا عَلَى الْآخَرِ الطَّوْلُ، فَكَأَنَّهُمْ طَلَبُوا الْفَضْلَ، فَجَاءَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِيُصْلِحَ بَيْنَهُمْ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} فَجَعَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحُرَّ بِالْحُرِّ، وَالْعَبْدَ بِالْعَبْدِ، وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى.»

2564. Bana Müsennâ, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, Süfyân tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "Ensar'ın iki mahallesi arasında savaş vardı. Bu iki mahalleden biri diğerine üstünlük taslıyor kendilerinin üstün olduğunu iddia ediyordu. Peygamberimiz (sav) aralarını sulh etmek için geldi. Bunun üzerine {الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1900] âyeti indi. Buna göre Peygamberimiz (sav) (onların üstünlük iddialarına göre değil de âyetteki hükme göre çözdü ve) hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın olacak şekilde kısas/diyet hükümlerini icra etti."[1901]

[٢٥٦٦] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا سُوَيْدُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} قَالَ «نَزَلَتْ فِي قِتَالٍ عِمِّيَّةٍ" قَالَ شُعْبَةُ: كَأَنَّهُ فِي صُلْحٍ قَالَ: اصْطَلَحُوا عَلَى هَذَا.

2566. Bize Müsennâ, Süveyd b. Nasr, Abdullah b. Mübârek, Şu'be, tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "Şa'bî'nin şöyle dediğini

---

1899 Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 84; Türkî, 3/97.
1900 Bakara 2/178.
1901 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/294; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/172; Türkî, 3/98.

işittim: '{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى} *'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı.'*[1902] Bu âyet, 'kör Câhiliyye taassubu sebebiyle yapılan savaşlar' üzerine inmiştir."

Şu'be dedi ki: "Sanki savaş sonrası sulh hakkında inmiştir." Dedi ki: "Bu âyetteki hükümler üzere sulh yaptılar."[1903]

[٢٥٦٧] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: ثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} قَالَ «نَزَلَتْ فِي قِتَالٍ عِمِّيَّةٍ، قَالَ: كَانَ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.»

2567. Bize Muhammed b. Beşşâr, Muhammed b. Ca'fer, Şu'be tarikiyle Ebû Bişr'in şöyle dediğini nakletti: "Şa'bî'yi şöyle derken işittim: '{كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1904] Bu âyet Câhiliyye davası için yapılan savaş hakkında nâzil olmuştur. Bu Resûlullah (sav) zamanında yapılan bir savaştı."

3- Diğer müfessirler dediler ki: "Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın kasıtlı cinayetlerde, hürün, kölenin, kadının ve erkeğin diyetlerinin karşılaştırılıp takas edilmelerini emrettiğini ifade eder. Bu itibarla diyeti daha fazla olan kişi (mesela hür bir kişi) diyeti daha az olan bir kişiyi (mesela bir köleyi) öldürecek olur da kölenin velisi tarafından, hür olan katilin, kısas olarak öldürülmesi istenecek olursa, kölenin velisi kısası uygulatır. Bununla birlikte hür kişinin diyetinin, kölenin diyetinden fazla olan kısmını, kısas olarak öldürülen hür kişinin velisine öder." **[3/98]**

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٦٨] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: ثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ

1902 Bakara 2/178.
1903 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/293; Türkî, 3/98.
1904 Bakara 2/178.

وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} قَالَ: حُدِّثْنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: «أَيُّمَا حُرٍّ قَتَلَ عَبْدًا فَهُوَ قَوَدٌ، فَإِنْ شَاءَ مَوَالِي الْعَبْدِ أَنْ يَقْتُلُوا الْحُرَّ قَتَلُوهُ، وَقَاصُّوهُمْ بِثَمَنِ الْعَبْدِ مِنْ دِيَةِ الْحُرِّ، وَأَدُّوا إِلَى أَوْلِيَاءِ الْحُرِّ بَقِيَّةَ دِيَتِهِ. وَأَيُّ عَبْدٍ قَتَلَ حُرًّا فَهُوَ بِهِ قَوَدٌ، فَإِنْ شَاءَ أَوْلِيَاءُ الْحُرِّ قَتَلُوا الْعَبْدَ وَقَاصُّوهُمْ بِثَمَنِ الْعَبْدِ وَأَخَذُوا بَقِيَّةَ دِيَةِ الْحُرِّ، وَإِنْ شَاءُوا أَخَذُوا الدِّيَةَ كُلَّهَا وَاسْتَحْيُوا الْعَبْدَ. وَأَيُّ حُرٍّ قَتَلَ امْرَأَةً فَهُوَ بِهَا قَوَدٌ، فَإِنْ شَاءَ أَوْلِيَاءُ الْمَرْأَةِ قَتَلُوهُ وَأَدَّوْا نِصْفَ الدِّيَةِ إِلَى أَوْلِيَاءِ الْحُرِّ. وَأَيُّ امْرَأَةٍ قَتَلَتْ حُرًّا فَهِيَ بِهِ قَوَدٌ، فَإِنْ شَاءَ أَوْلِيَاءُ الْحُرِّ قَتَلُوهَا وَأَخَذُوا نِصْفَ الدِّيَةِ، وَإِنْ شَاءُوا أَخَذُوا الدِّيَةَ كُلَّهَا وَاسْتَحْيَوْهَا وَإِنْ شَاءُوا عَفَوْا.»

2568. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *'Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.'*[1905] âyeti hakkında bize Ali b. Ebî Tâlib'in (ra) şöyle dediği rivayet olarak haber verildi: O şöyle demiştir:

'Herhangi bir hür kişi, bir köleyi öldürecek olursa o kişi köle karşılığında kısasa tâbi tutulur. Kölenin velileri dilerlerse hüre kısas tatbik ettirirler ve hürün diyetinden kölenin diyetini düşerek geriye kalan farkı hürün velisine öderler. Herhangi bir köle hürü öldürecek olursa, köle hürün karşılığında kısasa tâbidir. Hürün velileri dilerlerse köleye kısas uygulatırlar ve onun diyet miktarını hürün diyetinden düştükten sonra geriye kalan farkı kölenin velilerinden alırlar. Dilerlerse köleye kısas tatbik ettirmekten vazgeçip bir hürün diyetinin tamamını alırlar. Herhangi bir hür erkek hür bir kadını öldürecek olursa o erkek, öldürdüğü kadına karşılık kısasa tâbidir. Eğer öldürülen kadının velileri dilerlerse erkeğe kısas uygulatırlar. Bu durumda hür bir kişinin diyetinin yarısını erkeğin velilerine öderler. Yine herhangi bir hür kadın hür bir erkeği öldürecek olursa o kadın o erkek karşılığında kısasa tâbidir. Eğer öldürülen hür erkeğin velileri dilerlerse kadına kısas uygulatırlar. Bu durumda erkeğin diyetinin yarısını da kadının velilerinden alırlar. Dilerlerse erkeğin diyetinin tamamını kadının

1905 Bakara 2/178.

velilerinden alır ve kadını serbest bırakırlar. Dilerlerse hiçbir şey almadan da onu affedebilirler."[1906]

[٢٥٦٩] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا هِشَامُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، قَالَ: ثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ عَلِيًّا، قَالَ «فِي رَجُلٍ قَتَلَ امْرَأَتَهُ، قَالَ «إِنْ شَاءُوا قَتَلُوهُ وَغَرِمُوا نِصْفَ الدِّيَةِ.»

2569. Bize Muhammed b. Beşşâr, Hişâm b. Abdülmelik, Hammâd b. Seleme, Katâde, Hasan tarikiyle Hz. Ali'nin (ra) şöyle dediğini nakletti: "(Kasıtlı olarak) Karısını öldüren bir adam hakkında kadının velilerine, dilerseler bu adamı öldürüp, erkeğin kadından fazla olan diyetini öderler."

[٢٥٧٠] حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: ثَنَا يَحْيَى، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ عَوْفٍ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَا «لَا يُقْتَلُ الرَّجُلُ بِالْمَرْأَةِ حَتَّى يُعْطُوا نِصْفَ الدِّيَةِ.»

2570. Bize Muhammed b. Beşşâr, Yahyâ, Saîd tarikiyle Avf ve Hasan'ın (el-Basrî) şöyle dediklerini nakletti: "Diyetinin yarısını erkeğin velisine ödenmedikçe, bir kadın karşılığında bir erkek kısas olarak öldürülemez."[1907] **[3/99]**

[٢٥٧١] حَدَّثَنَا ابْنُ حُمَيْدٍ، قَالَ: ثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ فِي رَجُلٍ قَتَلَ امْرَأَتَهُ عَمْدًا، فَأَتَوْا بِهِ عَلِيًّا، فَقَالَ «إِنْ شِئْتُمْ فَاقْتُلُوهُ، وَرُدُّوا فَضْلَ دِيَةِ الرَّجُلِ عَلَى دِيَةِ الْمَرْأَةِ.»

2571. Bize İbn Humeyd, Cerîr, Muğîre, Simâk tarikiyle Şa'bî'nin şöyle dediğini nakletti: "Karısını kasten öldüren ve Hz. Ali'ye (ra) getirilen bir adam hakkında Hz. Ali (ra) (kadının velilerine) şöyle dedi: 'Dilerseniz o adamı öldürürsünüz ve erkeğin diyetinde kadının diyetinden fazla olan kısmını, adamın velilerine ödersiniz.'"[1908]

4- Diğerleri şöyle dedi: "Bu âyet bir durumla ilgili olarak inmiştir. Önce insanlar kadının karşılığında erkeği öldürmüyorlardı. Ancak erkeğin

1906 Beyhakî, *Sünen*, 8/35, 38; Türkî, 3/99.
1907 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 9/297; Türkî, 3/99
1908 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 9/296, 297; Türkî, 3/100.

karşılığında erkeği kadının karşılığında da kadını öldürüyorlardı. Daha sonra ise Allah Teâlâ,

{وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ}

'Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can (kısas edilir)'[1909] âyetini indirerek kadınla erkeği kısasta eşit kıldı. Hepsini, birbiri yerine kısas edilir kıldı."

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٥٧٢] حَدَّثَنَا الْمُثَنَّى، قَالَ: ثَنَا أَبُو صَالِحٍ، قَالَ: ثني مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَوْلَهُ {وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} وَذَلِكَ أَنَّهُمْ كَانُوا لَا يَقْتُلُونَ الرَّجُلَ بِالْمَرْأَةِ، وَلَكِنْ يَقْتُلُونَ الرَّجُلَ بِالرَّجُلِ، وَالْمَرْأَةَ بِالْمَرْأَةِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: «{النَّفْسُ بِالنَّفْسِ} فَجَعَلَ الْأَحْرَارَ فِي الْقِصَاصِ سَوَاءً فِيمَا بَيْنَهُمْ فِي الْعَمْدِ رِجَالُهُمْ وَنِسَاؤُهُمْ فِي النَّفْسِ وَمَا دُونَ النَّفْسِ، وَجَعَلَ الْعَبِيدَ مُسْتَوِينَ فِيمَا بَيْنَهُمْ فِي الْعَمْدِ فِي النَّفْسِ وَمَا دُونَ النَّفْسِ، رِجَالُهُمْ، وَنِسَاؤُهُمْ.»

2572. Bize Müsennâ, Ebû Sâlih, Muâviye b. Sâlih, Ali b. Ebî Talha tarikiyle İbn Abbas (ra) {وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى} *"kadına karşı kadın."*[1910] âyeti hakkında şöyle dediğini nakletti: "Daha önceden insanlar kadının karşılığında erkeği öldürmüyorlardı. Ancak erkeğin karşılığında erkeği, kadının karşılığında da kadını öldürüyorlardı. Daha sonra ise Allah Teâlâ, {أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ} *'Cana can (kısas edilir)'*[1911] âyetini indirerek hür kimseleri kasten adam öldürmeden kısasta kendi aralarında denk kıldı. Hür kadınları ve erkekleri kasten öldürme ve yaralama konusunda denk oldular. Köleleri de kasten öldürme ve yaralamada birbirine denk kıldı. Erkek ve kadın köleler birbirine denk oldular."[1912]

Ebû Ca'fer et-Taberî dedi ki: Âyetin nüzûl sebebi hakkında, anlattığımız üzere ihtilaf olunca bize düşen âyeti, mazereti ortadan kaldıracak

1909 Mâide 5/45.
1910 Bakara 2/178.
1911 Bakara 2/178.
1912 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/294 (1578); Beyhakî, *Sünen*, 8/40; Nehhâs, *en-Nâsih ve'l-Mensûh*, s. 83; Türkî, 3/100.

kesinlikteki delillerin gösterdiği mânada anlamamızdır. Resûlullah'tan (sav), hür erkeğin hür kadın karşılığında kısas yapılacağına dair birbirini destekleyen ve birçok kimsenin naklettiği hadisler rivayet edilmiştir. Durum böyle olunca, -İslâm ümmetinin, hür kadına karşılık hür erkeğin kısas yapılması halinde erkeğin fazla olan diyetinin kadının velilerinden alınıp alınmayacağı hususunda ihtilaf etmiş olduklarını, Hz. Ali (ra) ve diğerlerinin görüşünü açıklarken beyân etmiştik- kadına karşı erkeğe kısas tatbik edileceği ve tatbik edildikten sonra da erkeğin arta kalan diyetinin erkeğin velilerine verileceği görüşü, tüm ehl-i İslâm'ın icmâıyla fasittir. Buradaki icmâ şu şekildedir: Bir insan belli bir bedel karşılığında, değil bedeninin tamamını, bir organını bile telef edip vücudunun diğer kısmını sağ bırakamaz. Bunu yapması haramdır. Keza, belli bir bedel karşılığında diğer bir insanın herhangi bir organını telef edemez bu da haramdır. Burada farz olan hüküm erkeğin öldürdüğü kadına karşılık {أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ} *"Cana can (kısas edilir)"*[1913] kaidesine göre kısasa tâbi tutulmasıdır. Bütün buradan anlaşılıyor ki âyet-i kerîmede zikredilen;

{الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَى بِالْأُنْثَى}

"Hüre karşılık hür, köleye karşılık köle, kadına karşılık kadın kısas yapılır."[1914] ifadesinden maksat, hüre karşılık köle, erkeğe karşılık kadın, kadına karşılık da erkek kısas yapılamaz" demek değildir. **[3/100]**

[BAKARA SÛRESİ 179. ÂYETİN TEFSİRİ]

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾

***"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz."* (Bakara 2/179)**

1. {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} "Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır."

Şanı yüce olan Allah'ın {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır."* sözünün tefsiri:

1913 Bakara 2/178.
1914 Bakara 2/178.

a. {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} "Kısasta sizin için hayat vardır"

Şanı yüce Allah; {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} *"Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır."*[1915] âyetiyle şunu kastetti: "Sizin için ey akıl sahipleri, size farz kıldığım hususlarda ve bazınız hakkında diğer bazılarınız üzerine farz kıldığım cana kıyma, yaralama ve baştaki yaralar hakkında kısas hükmü, birbirinizi öldürmeden ve yaralamadan sizi alıkoydu da bu sayede siz diri (hayatta) kaldınız. Böylece size teşrî kıldığım hükümlerde sizin için hayat olduğu ortaya çıktı."

Müfessirler bu âyetin tefsiri konusunda ihtilaf ettiler:

1- Bazıları, bizim de tercih ettiğimiz görüşü benimsediler.

Bu görüşü benimseyenlerden gelen rivayetler:

[٢٦١٧] حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} قَالَ: نَكَالٌ، تَنَاهٍ.»

2617. Bana Muhammed b. Amr, Ebû Âsım, Îsâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} '*Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.*'[1916] yani (kısas yapmak, cinayet işlemeyi) önler, (öldürme niyetinde olanların) cesaretini kırar." **[3/120]**

[٢٦١٨] حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ «{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} قَالَ: نَكَالٌ، تَنَاهٍ.»

2618. Bize Ebû Küreyb, İbn Ebî Zâide, Verkâ, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} '*Kısasta sizin için hayat vardır.*'[1917] yani (kısas yapmak, cinayet işlemeyi) önler, (öldürme niyetinde olanların) cesaretini kırar."[1918]

1915 Bakara 2/179.
1916 Bakara 2/179.
1917 Bakara 2/179.
1918 Mücâhid b. Cebr, *Tefsîr*, s. 220; Türkî, 3/121.

[٢٦١٩] حَدَّثَنِي الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ مِثْلَهُ.

2619. Bana Müsennâ, Ebû Huzeyfe, Şibl, İbn Ebî Necîh tarikiyle Mücâhid'den aynısını nakletti.

[٢٦٢٠] حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ مُعَاذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} جَعَلَ اللَّهُ هَذَا الْقِصَاصَ حَيَاةً وَنَكَالًا وَعِظَةً لِأَهْلِ السَّفَهِ وَالْجَهْلِ مِنَ النَّاسِ. وَكَمْ مِنْ رَجُلٍ قَدْ هَمَّ بِدَاهِيَةٍ لَوْلَا مَخَافَةُ الْقِصَاصِ لَوَقَعَ بِهَا، وَلَكِنَّ اللَّهَ حَجَزَ بِالْقِصَاصِ بَعْضَهُمْ عَنْ بَعْضٍ. وَمَا أَمَرَ اللَّهُ بِأَمْرٍ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ أَمْرُ صَلَاحٍ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَلَا نَهَى اللَّهُ عَنْ أَمْرٍ قَطُّ إِلَّا وَهُوَ أَمْرُ فَسَادٍ فِي الدُّنْيَا وَالدِّيْنِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالَّذِي يُصْلِحُ خَلْقَهُ.»

2620. Bize Bişr b. Muâz, Yezîd b. Zürey', Saîd tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} *'Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1919] Allah Teâlâ bu kısas hükmünde bir çeşit hayat, caydırma ve aklı kıt cahil kimseler için öğüt kılmıştır. Nice insanlar vardır, adam öldürmeye kurnazca azmeder. Kısas korkusu olmasa mutlaka o günaha düşerdi. Fakat Allah Teâlâ kısas hükmüyle insanların bazısını bazısından korumuştur. Allah Teâlâ neyi emretmişse kesinlikle o emirde insanlar için dünya ve âhiret maslahatı vardır. Hangi yasağı koymuşsa o yasaklanan şeyde din ve dünya adına bir fesad ve bozgunculuk vardır. Allah (cc) yarattıklarının maslahatını en iyi bilendir."[1920]

[٢٦٢١] حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} قَالَ «قَدْ جَعَلَ اللَّهُ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةً، إِذَا ذَكَرَهُ الظَّالِمُ الْمُتَعَدِّي كَفَّ عَنِ الْقَتْلِ.»

2621. Bize Hasan b. Yahyâ, Abdürrezzâk, Ma'mer tarikiyle Katâde'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} *'Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1921] yani Allah Teâlâ kısas hükmünde

1919 Bakara 2/179.
1920 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/173; Türkî, 3/121.
1921 Bakara 2/179.

sizin için bir çeşit hayat var etmiştir. Haddini aşan zalim bir kimse kısas hükmünü hatırlayınca öldürmekten vazgeçer."[1922]

[٢٦٢٢] حُدِّثْتُ عَنْ عَمَّارِ بْنِ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الرَّبِيعِ، قَوْلَهُ: {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} الْآيَةَ، يَقُولُ «جَعَلَ اللَّهُ هَذَا الْقِصَاصَ حَيَاةً وَعِبْرَةً لَكُمْ، كَمْ مِنْ رَجُلٍ قَدْ هَمَّ بِدَاهِيَةٍ فَمَنَعَهُ مَخَافَةَ الْقِصَاصِ أَنْ يَقَعَ بِهَا، وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ حَجَزَ عِبَادَهُ بَعْضَهُمْ عَنْ بَعْضٍ بِالْقِصَاصِ.»

2622. Ammâr b. Hasan'ın rivayeti olarak, İbn Ebî Ca'fer, babası (Ebû Ca'fer) tarikiyle Rebî'nin şöyle dediği bana haber verildi: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} *'Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1923] yani Allah Teâlâ bu kısas hükmünde sizin için bir çeşit hayat ve ibret kılmıştır. Nice insanlar vardır, adam öldürmeye kurnazca azmeder de kısas korkusu onu bu günaha düşmekten alıkoyar. Şüphesiz ki Allah Teâlâ kısas hükmüyle insanların bazısını bazısından korumuştur."[1924] **[3/121]**

[٢٦٢٣] حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَوْلَهُ «{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} قَالَ: نَكَالٌ، تَنَاهٍ» قَالَ ابْنُ جُرَيْجٍ. حَيَاةٌ: مَنَعَةٌ.

2623. Bize Kâsım, Hüseyin, Haccâc, İbn Cüreyc tarikiyle Mücâhid'in şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} *'Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1925] Yani (kısas yapmak, cinayet işlemeyi) önler, (öldürme niyetinde olanların) cesaretini kırar. İbn Cüreyc dedi ki: {حَيَاةٌ} *'hayat'*[1926] 'bir çeşit hayat' yani 'engel/direnç/mânia' demektir."

[٢٦٢٤] حَدَّثَنِي يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} قَالَ «حَيَاةٌ: بَقِيَّةٌ؛ إِذَا خَافَ هَذَا أَنْ يُقْتَلَ بِي كَفَّ عَنِّي، لَعَلَّهُ يَكُونُ عَدُوًّا لِي يُرِيدُ قَتْلِي، فَيَتَذَكَّرُ أَنْ يُقْتَلَ فِي الْقِصَاصِ، فَيَخْشَى أَنْ يُقْتَلَ بِي، فَيَكُفَّ بِالْقِصَاصِ الَّذِي خَافَ أَنْ يَقْتُلَ لَوْلَا ذَلِكَ قَتَلَ هَذَا.»

1922 Abdürrezzâk, *Tefsîr*, 1/68; Türkî, 3/121.
1923 Bakara 2/179.
1924 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/297; Türkî, 3/122.
1925 Bakara 2/179.
1926 Bakara 2/179.

2624. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} *'Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1927] yani {حَيَاةٌ} *'hayat'*[1928] '(öldürmeyip geri) bırakan' demektir.[1929] Bu kimse beni öldürürse kendisinin de kısas olarak öldürüleceğini anlayınca korkar ve benden elini çeker. Belki de o kimse benim düşmanımdı ve beni öldürmek istiyordu. Kısas yoluyla öldürüleceğini hatırladı da beni öldürmesine karşılık öldürüleceğinden korktu. Böylece o kimse korktuğu kısas olarak öldürülme hükmü ile öldürmekten geri durdu. Şayet bu hüküm olmasaydı öldürecekti."

[٢٦٢٥] حُدِّثْتُ عَنْ يَعْلَى بْنِ عُبَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، فِي قَوْلِهِ «{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} قَالَ: بَقَاءٌ.»

2625. Ya'lâ b. Ubeyd'in rivayeti olarak, İsmail tarikiyle Ebû Sâlih'in şöyle dediği bana haber verildi: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} *'Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1930] yani {حَيَاةٌ} *'hayat'*[1931] kelimesi بَقَاءٌ '(öldürmeyip geri) bırakan' demektir."[1932]

2- Diğerleri dedi ki: "Bunun anlamı, sizin için katile kısas uygulamanızda başkasının hayatta kalması vardır. Çünkü, Allah'ın (cc) hükmünde, maktûl için onu öldüren katilden başkası öldürülmez. Câhiliye döneminde Araplar (maktûl) kadın için (onu öldürmeyen) erkeği, köle için de (onu öldürmeyen) hür kimseyi öldürürlerdi."

Bu görüşü benimseyenden gelen rivayet:

[٢٦٢٦] حَدَّثَنِي مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ، عَنِ السُّدِّيِّ، «{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} يَقُولُ: بَقَاءٌ، لَا يُقْتَلُ إِلَّا الْقَاتِلُ بِجِنَايَتِهِ.»

1927 Bakara 2/179.

1928 Bakara 2/179.

1929 Bu rivayette geçen kelime بَقِيَّةٌ olup "geri bırakma/hayatta tutma" anlamına gelir. Ancak بَقِيَّةٌ "koruyan/korunmak" anlamında olma ihtimali de vardır. Zira diğer rivayetler bu anlamı desteklemektedir. Bununla birlikte her iki anlam da doğru ve geçerlidir; Şâkir, 3/383.

1930 Bakara 2/179.

1931 Bakara 2/179.

1932 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/298 (1595); Türkî, 3/122.

2626. Bana Musa, Amr b. Hammâd, Esbât tarikiyle Süddî'nin şöyle dediğini nakletti: "{وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ} *'Kısasta sizin için hayat vardır.'*[1933] yani hayatta kalma vardır. Cinayeti sebebiyle sadece katil öldürülür."[1934] **[3/122]**

b. {يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} "Ey akıl sahipleri"

{يَا أُولِي الْأَلْبَابِ} sözünün tefsirine gelince, bunun anlamı *"Ey akıl sahipleri"*[1935] demektir. {الْأَلْبَابِ} *"akıl"*[1936] kelimesi اللُّبُّ kelimesinin çoğuludur. اللُّبُّ "akıl" anlamındadır. Allah Teâlâ onlara özel olarak akıl sahipleri olarak hitap ediyor. Çünkü onlar Allah'ın (cc) emir ve yasaklarını düşünürler, âyetlerini ve aklî hüccetlerini başkası değil sadece onlar tedebbür ederler.

2. {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} "Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz"

Şanı yüce olan Allah'ın {لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *"Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz."* sözünün tefsiri:

{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *"Umulur ki (bu hükme uyarak) korunursunuz."*[1937] sözünün tefsiri; "Kısas cezasına çarptırılmaktan korunursunuz ve öldürmekten vazgeçersiniz." demektir.

[٢٦٢٧] كَمَا حَدَّثَنِي بِهِ يُونُس، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ «{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} قَالَ: لَعَلَكَ تَتَّقِي أَنْ تَقْتُلَهُ فَتَقْتُلَ بِهِ.»

2627. Bana Yunus, İbn Vehb tarikiyle İbn Zeyd'in şöyle dediğini nakletti: "{لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ} *'Umulur ki korunursunuz'*[1938] yani umulur ki sen o kimseyi öldürmekten sakınırsın da o sebeple öldürülmekten korunursun."[1939]

1933 Bakara 2/179.
1934 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr*, 1/298; Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 1/174; Türkî, 3/123.
1935 Bakara 2/179.
1936 Bakara 2/179.
1937 Bakara 2/179.
1938 Bakara 2/179.
1939 Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr* (mahtût), s. 40, Taberî'ye nispetle; Türkî, 3/123.

DİZİN

İSİMLER

A

Abd b. Humeyd 29, 37, 51, 61, 63, 77, 86, 114, 115, 118, 129, 137, 149, 151, 156, 180, 181, 198, 199, 202, 210, 219, 220, 244, 249, 380, 395, 471, 479

Abdullah b. Ahmed 28, 148

Abdullah b. Mübârek 562, 594

Abdullah b. Zübeyr 395

Abdülhamîd 237, 442, 443, 469

Abdülkâdir el-Bağdâdî 499, 521

Âcûrrî 148, 149

Âdem b. Ebî İyâs 148

Ahmed b. Hanbel 28, 69, 70, 72, 93, 95, 98, 111, 130, 147, 148, 226, 227, 238, 243, 247, 248, 277, 298, 299, 387, 389, 407, 408, 524, 564, 567, 588, 590

Ahmed Muhammed Şâkir 524, 535

Âlûsî 435

Âsım 33, 50, 51, 60, 67, 68, 74, 75, 103, 118, 140, 147, 201, 205, 207, 210, 219, 228, 239, 248, 249, 272, 280, 284, 292, 310, 316, 319, 321, 331, 333, 346, 355, 373, 379, 380, 383, 384, 385, 393, 394, 395, 401, 402, 405, 413, 454, 460, 470, 471, 491, 507, 546, 554, 555, 600

Avfî 62

Aynî 481

B

Begavî 139, 148, 175, 220, 288, 332, 334, 347, 349, 547

Beyhakî 29, 61, 95, 98, 109, 123, 124, 129, 146, 147, 148, 149, 192, 225, 227, 243, 244, 292, 297, 299, 357, 365, 369, 370, 387, 393, 412, 436, 483, 525, 531, 562, 566, 567, 591, 597, 598

Bezzâr 147, 228

Bişr b. Muâz 37, 40, 46, 54, 65, 77, 80, 86, 89, 91, 93, 149, 151, 156, 162, 188, 189, 194, 213, 214, 216, 233, 240, 250, 261, 278, 286, 293, 308, 312, 323, 335, 356, 385, 406, 415, 420, 423, 447, 453, 472, 479, 500, 505, 515, 523, 532, 538, 544, 558, 568, 582, 601

Buhârî 28, 29, 37, 38, 44, 57, 63, 64, 69, 70, 77, 79, 93, 95, 98, 111, 118, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 146, 147, 179, 220, 226, 227, 228, 243, 247, 248, 254, 264, 265, 266, 297, 299, 367, 379, 380, 387, 399, 483, 484, 504, 561, 562, 563, 564, 565, 569

C

Cahderî 171

Câhız 237, 375, 452, 457, 458, 509

D

Dârekutnî 95, 226, 227, 245, 564, 566
Dârimî 129, 277, 566
Devrî 136

E

Ebû Abdurrahman es-Sülemî 520
Ebû Ali el-Kâlî 176
Ebû Amr b. Mende 238
Ebû Amr Osman b. es-Semerkandî 277
Ebû Ca'fer 99, 103, 105, 150, 154, 156, 169, 170, 199, 202, 207, 237, 255, 275, 278, 281, 297, 298, 299, 302, 351, 353, 359, 389, 395, 399, 407, 417, 432, 434, 436, 455, 459, 462, 463, 464, 466, 469, 470, 473, 479, 485, 486, 501, 506, 513, 515, 520, 521, 525, 533, 538, 541, 545, 558, 573, 575, 583, 585, 596, 598, 602
Ebû Ca'fer b. el-Ka'ka' 520
Ebû Ca'fer el-Medenî 459, 521
Ebû Hayyân 171, 177, 284, 321, 322, 351, 400, 520, 565
Ebû Nuaym 85, 148, 411, 469, 548, 576, 583
Ebû Recâ 40, 171
Ebû Temmâm 141
Ebû Ubeyd 141, 393
Ebû Ubeyde 291, 339, 460, 514, 560, 564
Ebû Ubeyd el-Bekrî 141
Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ 514
Ebû Ya'lâ 238, 243
Ebü'ş-Şeyh 112, 115
Enbârî 321, 579
eş-Şerîf el-Murtazâ 457, 458, 499, 509, 579
Ezrakî 77, 85, 93, 109, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 121, 124, 126, 128, 130

F

Ferrâ 164, 176, 339, 344, 345, 351, 399, 448, 457, 458, 463, 481, 509, 510, 560, 579
Fesevî 148, 149

G

Gazâlî 452

H

Hâkim 27, 29, 37, 118, 126, 128, 129, 146, 147, 238, 246, 277, 297, 298, 382, 471, 483, 484, 562, 568, 574, 582
Hakîm et-Tirmizî 437
Hamza 68, 103, 192, 207, 284, 400, 460, 533, 554, 564, 565, 566, 567
Hatîb el-Bağdâdî 28, 52, 179, 470
Hennâd b. Serî 128, 129, 503
Heysemî 111, 228, 484

İ

İbn Abdilberr 151, 393
İbn Âmir 68, 103, 165, 207, 284, 444, 458, 554
İbn Asâkir 27, 32, 37, 40, 41, 46, 112
İbn Atıyye 322
İbn Beşrân 147
İbn Cündüb 177
İbn Düreyd 562
İbn Ebî Able 177, 520
İbn Ebî Âsım 147
İbn Ebî Dâvûd 119, 192, 320, 382, 389, 393, 400
İbn Ebi'd-Dünyâ 243, 411, 576
İbn Ebî Hâtim 27, 29, 31, 34, 37, 38, 40, 44, 46, 47, 50, 51, 53, 56, 57, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 73, 76, 78, 79, 80, 84, 86, 87, 88, 89, 91, 98, 102, 103, 105, 110, 111, 113, 118, 120, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 135, 140, 141, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 163, 169, 175, 178, 179, 180, 181, 182, 188, 189, 192, 194, 199, 200, 205, 211, 212, 214, 220, 225, 230, 238, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 254, 255, 257, 259, 263, 265, 266, 271, 272, 273, 277, 287, 292, 293, 294, 297, 298, 299, 301, 305, 308, 309, 310, 312, 314, 316, 317, 318, 322, 323, 325, 329,

330, 332, 341, 347, 349, 350, 355, 357, 363, 364, 369, 370, 380, 382, 387, 405, 406, 409, 411, 412, 414, 415, 420, 423, 424, 427, 429, 434, 436, 438, 447, 454, 455, 456, 464, 466, 467, 469, 470, 471, 473, 474, 479, 483, 484, 485, 490, 491, 492, 494, 498, 500, 501, 504, 506, 507, 508, 516, 524, 529, 531, 532, 534, 538, 539, 541, 545, 553, 555, 557, 559, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 569, 573, 574, 575, 576, 582, 583, 585, 594, 595, 598, 602, 603, 604
İbn Hacer 28, 44, 64, 79, 98, 110, 111, 118, 123, 125, 128, 129, 130, 146, 147, 148, 149, 179, 199, 202, 219, 226, 246, 247, 248, 254, 265, 298, 299, 378, 524, 563, 565, 567
İbn Hazm 393, 452, 562
İbn Hibbân 147, 148, 238, 246, 277, 568
İbn Hişâm 93, 175, 188, 225, 291, 405, 498
İbn Huzeyme 72, 226, 228, 298, 379, 568
İbn Hürmüz el-A'rac 177
İbn Kesîr 42, 44, 51, 53, 55, 56, 60, 62, 66, 67, 68, 82, 84, 103, 104, 105, 109, 111, 116, 120, 126, 128, 129, 133, 136, 175, 207, 245, 284, 321, 435, 438, 460, 484, 554, 562, 566
İbn Kuteybe 141
İbn Mâce 69, 70, 79, 226, 243, 391, 395, 407, 565, 588
İbn Manzûr 141, 164, 176, 373, 375, 443, 450, 451, 459, 481, 499, 514, 521, 560
İbn Mende 227, 277
İbn Mücâhid 165, 554
İbn Receb 227, 296
İbn Sa'd 79, 111, 118, 146, 148, 227, 247, 248, 406, 407, 408, 469, 484, 504, 561
İbn Sîde 443
İbn Usfûr Ali b. Mü'min 457
İbn Uyeyne 61, 118, 292
İbnü'l-Cevzî 434, 591
İbnü'l-Enbârî 321
İbnü'l-Esîr 122
İbnü'l-Mukrî' 220, 412
İbnü'l-Mübârek 253, 349
İbn Ya'mer 171
İbn Zenceveyh 564
İmrân b. Musa el-Kazzâz 296
İshâk b. Râhûye 130
İsmâilî 238

K

Kemâleddin el-Enbârî 579
Kisâî 68, 103, 207, 284, 400, 460, 554

M

Ma'mer b. Müsennâ 141
Mervezî 30, 299
Merzûkî 443
Mizzî 146, 469, 470, 484, 504, 561, 564, 565
Muhammed Esed 489
Muttakî el-Hindî 98
Müslim 29, 52, 54, 61, 62, 72, 77, 79, 93, 95, 97, 98, 102, 123, 126, 129, 130, 226, 228, 246, 247, 248, 265, 266, 299, 367, 379, 387, 391, 395, 399, 408, 409, 413, 469, 484, 526, 562, 569

N

Nâfi' 68, 76, 77, 98, 103, 125, 147, 165, 188, 207, 224, 458, 503, 504, 554
Nehhâs 244, 589, 594, 598
Nesâî 69, 70, 97, 126, 147, 179, 220, 226, 238, 243, 298, 299, 379, 387, 399

S

Saîd b. Mansûr 57, 80, 118, 243, 277, 292, 378, 383, 411, 413, 436, 469, 492, 531, 548, 562
Sîbeveyh 457, 499
Sûsî 136
Suyûtî 27, 29, 31, 37, 48, 51, 61, 63, 65, 67, 77, 82, 86, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 118, 124, 129, 137, 149, 150, 151, 154, 156, 157, 171, 175, 180, 181, 198, 200,

202, 205, 210, 211, 213, 216, 219, 220, 229, 230, 239, 241, 245, 249, 257, 261, 263, 272, 281, 286, 288, 292, 296, 297, 305, 308, 314, 316, 318, 321, 323, 324, 329, 332, 334, 335, 336, 347, 349, 355, 356, 357, 359, 378, 381, 385, 393, 405, 406, 407, 408, 412, 417, 420, 423, 434, 436, 438, 447, 454, 455, 466, 469, 471, 472, 474, 479, 492, 503, 505, 514, 517, 524, 531, 532, 539, 545, 548, 555, 556, 558, 562, 564, 571, 574, 575, 585, 590, 591, 594, 601, 604

Ş

Şâfiî 111, 227, 392
Şâkir 28, 29, 30, 31, 37, 38, 44, 45, 52, 57, 59, 63, 64, 70, 71, 72, 73, 77, 78, 79, 83, 88, 93, 95, 97, 98, 99, 109, 111, 112, 115, 117, 118, 121, 123, 125, 126, 128, 129, 130, 133, 139, 141, 142, 146, 147, 178, 179, 219, 225, 237, 246, 247, 248, 249, 255, 257, 258, 264, 266, 267, 277, 278, 296, 298, 299, 325, 338, 373, 375, 378, 391, 396, 430, 431, 435, 441, 443, 457, 460, 461, 463, 464, 465, 469, 470, 477, 478, 481, 484, 487, 489, 493, 494, 495, 500, 504, 508, 509, 510, 512, 514, 521, 523, 524, 535, 560, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 569, 570, 576, 577, 579, 580, 588, 590, 603
Şehristânî 452
Şevkânî 324

T

Taberânî 95, 98, 111, 147, 148, 149, 248, 277, 369, 411, 469, 483, 484, 562
Tahâvî 95, 98
Tayâlisî 69, 72, 148, 149, 227, 228, 277, 299, 367, 395, 416, 484, 569, 589
Tirmizî 69, 70, 98, 179, 238, 244, 277, 380, 387, 407, 437, 566

U

Ukaylî 483

Ü

Übeyy 103, 105, 246

V

Vâhidî 220, 381, 434, 436

Y

Yakub el-Hadramî 136

Z

Zebîdî 373, 375, 508
Zehebî 29, 62, 147, 179, 246, 298, 484
Zencele 444, 458, 460
Zeylaî 564
Züheyr 219, 227, 236, 237, 255, 278, 417, 442, 517, 577

ŞAİRLER

A

Abîd 461
Accâc 375
Adî b. Ra'lâ el-Ğassânî 521
Ahtal 478, 514
Ahyal et-Tâî 371
Amr b. Kamîe 522
Amr b. Lece' et-Teymî 351
A'şâ 314, 372

E

Ebû Züeyb el-Hüzelî 372
Ehvas 128
Esved b. Ya'fur 140

H

Hâdire ez-Zübyânî 522
Hâtim et-Tâî 141
Hutâit b. Ya'fur 140, 141

İ

İbn Ahmer 291
İbn Seyyide 443

K

Kays b. el-Ayzâra el-Hüzelî 291
Kümeyt b. Zeyd 373

M

Ma'n b. Evs 141
Meymûn b. Kays 372
Muhabbel es-Sa'dî 375

N

Nâbiğa el-Ca'dî 510
Nâbiğa ez-Zübyânî 510

Ş

Şemmâh b. Dırâr 409

T

Tırımmâh b. Hakîm 371

V

Varaka b. Nevfel 60
Velîd b. Ukbe 284

Z

Züheyr b. Ebî Sülmâ 236, 237, 442, 577
Zü'l-Hırak et-Tuhavî 176
Zürrumme 570

RÂVİLER

A

Abde b. Ebî Lübâbe 62
Abdullah b. Abbas 490
Abdullah b. Ahmed b. Şebbûye 28
Abdullah b. Amr 98, 110, 111, 295, 296
Abdullah b. Ebi'l-Fadl el-Medînî 246
Abdullah b. Ebî Yahyâ 116
Abdullah b. Ebî Ziyâd 295
Abdullah b. Fadl 245
Abdullah b. Kâsım 180
Abdullah b. Kesîr 202, 241, 256, 332, 337
Abdullah b. Mes'ûd 297, 400, 561, 562, 563, 566, 567, 574, 582
Abdullah b. Muhammed b. Nüfeyl 278
Abdullah b. Mübârek 562, 594
Abdullah b. Salih 65
Abdullah b. Vâris b. Saîd 296
Abdullah b. Zübeyr 395
Abdulvâris b. Abdussamed b. Abdulvâris 380
Abdulvehhab 378
Abdurrahim b. Süleyman 359
Abdurrahîm er-Râzî 97, 98
Abdurrahmân b. Abdullah 54
Abdurrahman b. Mehdî 97, 178, 483
Abdurrahman b. Muhammed el-Muhâribî 364
Abdurrahman b. Sa'd 473
Abdüla'lâ b. Hilâl es-Sülemî 148
Abdülkerim b. Ebî Umeyr 62
Abdülmelik b. Ebî Süleyman 298
Abdürrahim b. Süleyman 299
Abdürrezzâk 29, 37, 41, 55, 61, 64, 73, 74, 75, 85, 86, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 117, 118, 124, 125, 137, 139, 141, 142, 179, 198, 213, 240, 250, 251, 252, 272, 285, 293, 295, 299, 318, 332, 334, 356, 385, 388, 408, 415, 472, 491, 506, 523, 532, 544, 557, 562, 569, 575, 583, 591, 592, 593, 601, 602
Âdem b. Ebî İyâs 148
Ahmed b. Mufaddal 181, 182
Ahmed b. Ni'met el-Mısrî 563
Ahmed b. Sâbit er-Râzî 124
Ahmed b. Yunus 219
Ahmed ez-Zübeyrî 38, 52, 89, 199, 277, 297, 528, 545
Âişe 386, 387, 388, 390, 391, 397, 398
Alâ b. Abdirrahman 265
Ali b. Ebî Talha 65, 154, 180, 191, 220, 231, 232, 266, 271, 276, 290, 292, 362, 368, 381, 490, 516, 598
Ali b. Ebî Tâlib 79, 118, 127, 141, 596
Ali b. Hasan 28
Ali b. İsa 239
Ali b. Zeyd 257
A'meş 238, 243, 244
Amîra b. Ziyâd el-Kindî 297
Ammâr b. Hasan 38, 71, 273, 279, 308, 324, 464, 473, 533, 545, 573, 575, 583, 585, 596, 602
Amr b. Abbâd 553
Amr b. Ali 70, 72, 73, 75, 228
Amr b. Avn 545
Amr b. Dînâr 114, 294
Amr b. Ebî Seleme 201
Amr b. Habeşî 380
Amr b. Muhammed 574, 582
Amr b. Nebhân 37
Anbese 179
Antere 54, 115, 549, 559, 560
A'rac 177
Arzemî 298
Âsım el-Ahvel 379
Atâ b. Dînâr 349
Atâ b. Ebî Rebâh 74, 112, 115, 437
Atâ b. Sâib 296, 297
Atiyye b. Sa'd 555
Attâb b. Bişr 57

B

Berâ b. Âzib 225, 226, 227, 416
Beşşâr 30, 37, 39, 41, 51, 63, 69, 97, 110, 127, 139, 178, 180, 181, 226, 238, 244, 359, 393, 411, 470, 483, 562, 595, 597
Beyân 2, 3, 237, 375, 396, 457, 458, 509
Bişr b. Âsım 118
Bişr b. Muâz el-Akadî 278
Bişr b. Mufaddal 75

C

Câbir b. Abdillah 72, 81, 244
Câbir b. Nûh 359
Câbir el-Cu'fî 380
Ca'fer b. Avn 238, 243, 244
Ca'fer b. Muhammed 72, 79, 395
Ca'fer b. Rebî'a 202
Ca'fer b. Zübeyr 44
Cerîr b. Abdülhamîd 469
Cerîr b. Hâzim 114
Cündüb 177
Cüveybir 57, 179, 255, 417, 491, 517, 524

D

Dahhâk b. Müzâhim 179, 556, 576, 583
Dâvûd b. Âsım 280
Dâvûd b. Ebî Hind 28, 292, 589

E

Ebî Beşşâr 359
Ebî Ca'fer 30, 35, 38, 46, 47, 48, 56, 65, 67, 71, 78, 103, 105, 150, 156, 169, 189, 194, 199, 212, 214, 230, 240, 255, 273, 279, 286, 293, 308, 312, 314, 316, 323, 324, 330, 332, 335, 340, 347, 350, 354, 356, 365, 369, 406, 416, 424, 427, 428, 434, 436, 455, 464, 466, 473, 479, 485, 501, 506, 525, 533, 538, 541, 545, 558, 569, 573, 575, 583, 585, 596, 602
Ebî Necîh 33, 34, 35, 50, 51, 52, 60, 61, 67, 73, 74, 75, 76, 80, 116, 140, 181, 199, 201, 202, 205, 210, 219, 239, 240, 248, 249, 272, 292, 293, 310, 311, 312, 316, 319, 321, 331, 332, 333, 334, 346, 347, 355, 373, 382, 383, 394, 402, 405, 410, 413, 434, 454, 470, 471, 491, 505, 507, 524, 529, 531, 546, 548, 555, 556, 569, 582, 593, 600, 601
Ebî Saîd 93, 94, 95
Ebû Abdurrahman 45, 520
Ebû Ahmed ez-Zübeyrî 52, 89, 199, 277, 297, 528, 545
Ebû Âmir 51
Ebû Amr 62, 68, 79, 136, 238, 246, 277, 284, 460, 554
Ebû Âsım 33, 50, 51, 60, 67, 74, 75, 140, 201, 205, 210, 219, 228, 239, 248, 249, 272, 292, 310, 316, 319, 321, 331, 346, 355, 373, 383, 393, 394, 402, 405, 413, 454, 470, 471, 491, 507, 546, 555, 600
Ebû Bekir b. Ayyâş 86, 89, 225, 226, 396
Ebû Bekir el-Hüzelî 87, 88, 91
Ebû Bişr 457, 595
Ebû Ca'fer 99, 103, 105, 150, 154, 156, 169, 170, 199, 202, 207, 237, 255, 275, 278, 281, 297, 298, 299, 302, 351, 353, 359, 389, 395, 399, 407, 417, 432, 434, 436, 455, 459, 462, 463, 464, 466, 469, 470, 473, 479, 485, 486, 501, 506, 513, 515, 520, 521, 525, 533, 538, 541, 545, 558, 573, 575, 583, 585, 596, 598, 602
Ebû Ca'fer er-Râzî 473
Ebû Dâvûd 72, 79, 130, 179, 220, 228, 230, 277, 395, 399, 407, 568
Ebu'd-Duhâ 434, 435, 436, 439
Ebû Hâlid el-Ahmar 524
Ebû Hamza 192, 533, 564, 565, 566, 567
Ebû Hayyân 171, 177, 284, 321, 322, 351, 400, 520, 565
Ebû Hilâl 30, 41
Ebû Husayn 84, 85, 86, 89

Ebû Huzeyfe 34, 51, 61, 140, 199, 210, 219, 248, 249, 272, 293, 311, 312, 319, 321, 334, 347, 355, 373, 392, 394, 405, 413, 434, 454, 471, 491, 505, 524, 529, 546, 556, 582, 593, 601
Ebû Hüreyre 97, 98, 100, 239, 245, 247, 264, 265, 266, 407, 408, 562, 569
Ebû İsrâil 84, 85
Ebû Kılâbe 110, 111
Ebû Küreyb 31, 43, 44, 69, 74, 86, 88, 89, 91, 94, 95, 97, 98, 147, 174, 187, 199, 220, 223, 224, 225, 239, 244, 247, 265, 276, 277, 299, 359, 370, 391, 396, 404, 405, 499, 528, 547, 561, 563, 564, 565, 600
Ebu'l-Esved ed-Düelî 499
Ebu'l-Eşheb 211
Ebu'l-Hasen el-Muallim 380
Ebu'l-Velîd 589
Ebû Mâlik el-Eşca'î 244, 245
Ebû Meryem 147
Ebû Miclez 492
Ebû Muâviye 380, 531
Ebû Nu'aym 199, 562
Ebû Ravk 68
Ebû Recâ 40, 171
Ebû Saîd el-Hudrî 238
Ebû Şüreyh el-Huzâî 94
Ebû Tümeyle 230, 533, 556
Ebû Ubeyd 141, 393
Ebû Ubeyde 291, 339, 460, 514, 560, 564
Ebû Ümâme 44, 45
Ebû Yusuf 392
Ebû Za'râ 483
Ebû Züheyr 255, 417, 517
Ebû Zür'a 44, 68, 149, 207, 220, 400, 408, 444, 484
Ebü'l-Ahvas 130
Ebü'l-Âliye 67, 103, 105, 150, 156, 169, 199, 255, 257, 273, 292, 340, 353, 424, 425, 427, 428, 479
Ebü'l-Celd 30
Ebü'l-Hüzeyl 63, 64
Ebü'l-Yemân 147
Ebü's-Sâib 97
Ebü'z-Zübeyr 97
el-Bâhilî 44, 79, 310
el-Fezârî 281
el-Hımmânî 294
el-Ka'ka' 520
el-Leys 563
el-Makburî 93, 94, 95
el-Muhâribî 52, 364
el-Müsennâ 339, 530, 562
Enes b. Mâlik 69, 70, 228, 379, 380, 385, 394, 395
Esbât 42, 50, 61, 67, 78, 81, 83, 120, 122, 123, 135, 138, 149, 180, 181, 189, 200, 221, 234, 259, 262, 279, 287, 301, 309, 318, 325, 331, 336, 341, 350, 377, 382, 407, 416, 425, 439, 456, 467, 474, 482, 492, 494, 508, 516, 534, 538, 540, 546, 553, 566, 574, 582, 593, 604
Esed b. Musa 566
Eş'as 97, 98, 239
Evzâî 245
Eyyûb es-Sahtiyânî 408

F

Fadl b. Sâlih 298
Fatıma bint Kays 566
Fudayl b. Gazvân 180
Fudayl b. Iyâd 469
Fudayl b. Merzûk 200

G

Gâlib 64

H

Habbân b. Ebî Cebele 241
Haccâc el-A'ver 547
Hafs b. Gıyâs 238, 239, 530
Hafs b. Humeyd 115
Hakem b. Ebân 29
Hakkâm b. Selm 179
Hâlid b. Ar'ara 128, 129, 130
Hâlid b. Ma'dân el-Kelâî 146
Hâlid b. Tahhân 27
Hammâd b. Seleme 69, 130, 564, 597
Hammâd b. Zeyd 76
Haneş 31
Hârice b. Musab 28
Hârice b. Zeyd 405
Hâris b. Fudayl 359
Hârise b. Mudarrib 127, 128
Harrânî 57, 278
Harun b. Antere 54, 115
Harun b. İdris el-Kûfî el-Esamm 364
Hasan b. Atıyye 44

Hasan b. Yahya 41, 61, 285
Hasan el-Basrî 171, 178, 179, 211, 230, 427, 532, 548
Hâtim b. İsmail 79
Hâtim b. Verdân 408
Hennâd b. Serî 128, 129, 503
Hıbbân b. Ebî Cebele 253
Hımmânî 38, 220, 294, 530, 574
Hişâm b. Abdülmelik 597
Hişâm b. Hassân 112, 117
Hişâm b. Urve 391, 398
Humeyd b. Kays 114
Husayf 52, 57, 412, 505
Huzeyfe 34, 51, 61, 140, 199, 210, 219, 240, 248, 249, 272, 293, 311, 312, 319, 321, 334, 347, 355, 373, 392, 394, 405, 413, 434, 454, 471, 491, 505, 524, 529, 546, 556, 582, 593, 601
Hüseyin b. Ali 79, 179
Hüseyin b. Ali es-Sudâî 179
Hüseyin b. Amr b. Muhammed el-Ankazî 574, 582
Hüseyin b. Hasan 555
Hüseyin b. Vâkıd 230
Hüşeym 62, 69, 70, 295, 296, 298, 393, 545, 563
Hz. Âişe 386, 387, 388, 390, 391, 397, 398
Hz. Ali 118, 129, 130, 131, 597, 599

I

Irbâd b. Sâriye es-Sülemî 147, 148

İ

İbn Abbas 26, 27, 28, 29, 31, 36, 37, 38, 46, 53, 54, 62, 65, 68, 73, 75, 76, 90, 95, 99, 100, 105, 109, 112, 115, 120, 124, 125, 133, 154, 163, 180, 187, 191, 192, 200, 205, 220, 223, 230, 231, 232, 241, 256, 266, 271, 276, 280, 290, 292, 294, 296, 297, 299, 309, 317, 321, 336, 359, 362, 368, 380, 381, 382, 393, 396, 405, 471, 473, 474, 498, 499, 503, 504, 512, 513, 516, 524, 525, 555, 556, 598
İbn Âmir 68, 103, 165, 207, 284, 444, 458, 554
İbn Atıyye 322
İbn Beşşâr 41, 97, 180, 226, 244, 411
İbn Bükeyr 64
İbn Cüreyc 34, 52, 53, 68, 73, 74, 77, 82, 85, 90, 109, 114, 120, 121, 133, 139, 140, 141, 154, 198, 202, 232, 241, 249, 256, 259, 263, 280, 288, 294, 299, 310, 311, 317, 332, 336, 337, 393, 437, 467, 471, 474, 504, 507, 514, 524, 539, 547, 556, 570, 576, 602
İbn Dükeyn 545
İbn Ebî Adî 69, 70
İbn Ebî Ca'fer 30, 35, 38, 46, 47, 48, 56, 65, 67, 71, 78, 103, 105, 150, 156, 169, 189, 194, 199, 212, 214, 230, 240, 255, 279, 286, 293, 308, 312, 314, 316, 323, 324, 330, 332, 335, 340, 347, 350, 354, 356, 365, 369, 406, 416, 424, 427, 428, 434, 436, 455, 464, 466, 473, 479, 485, 501, 506, 525, 533, 538, 541, 545, 558, 569, 573, 575, 583, 585, 596, 602
İbn Ebî Leylâ 228
İbn Ebî Necîh 33, 34, 35, 50, 51, 52, 60, 61, 67, 73, 74, 75, 76, 80, 116, 140, 181, 199, 201, 202, 205, 210, 219, 239, 240, 248, 249, 272, 292, 293, 310, 311, 312, 316, 319, 321, 331, 332, 333, 334, 346, 347, 355, 373, 382, 383, 394, 402, 405, 410, 413, 434, 454, 470, 471, 491, 505, 507, 524, 529, 531, 546, 548, 555, 556, 569, 582, 593, 600, 601
İbn Ebi'ş-Şevârib 378, 379
İbn Ebî Zâide 379, 531, 600
İbn En'am el-Me'âfirî 241

İbn Fudayl 244
İbn Humeyd 39, 63, 69, 95, 104, 115, 116, 117, 123, 146, 174, 179, 187, 190, 223, 224, 230, 232, 265, 298, 320, 349, 384, 385, 395, 404, 405, 412, 437, 469, 492, 498, 525, 567, 597
İbn Hübeyre 31
İbn İdris 31, 32
İbn İshâk 93, 95, 104, 116, 117, 123, 146, 174, 232, 265, 277
İbn Kesîr 42, 44, 51, 53, 55, 56, 60, 62, 66, 67, 68, 82, 84, 103, 104, 105, 109, 111, 116, 120, 126, 128, 129, 133, 136, 175, 207, 245, 284, 321, 435, 438, 460, 484, 554, 562, 566
İbn Lehî'a 349
İbn Mehdî 180
İbn Mes'ûd 58, 119, 144, 336, 393, 484
İbn Mübârek 530, 570
İbn Müseyyeb 141
İbn Ömer 98, 380
İbn Sa'd 79, 111, 118, 146, 148, 227, 247, 248, 406, 407, 408, 469, 484, 504, 561
İbn Sinan el-Kazzâz 125
İbn Şihâb 386, 408
İbn Tâvus 29
İbn Teymî 179
İbn Uleyye 40, 69, 75, 297, 379, 382, 565
İbn Uyeyne 61, 118, 292
İbnü'l-Berkî 201
İbnü'l-Mübarek 241
İbnü'l-Müsennâ 228
İbn Vehb 65, 66, 82, 84, 114, 148, 151, 152, 157, 171, 194, 201, 205, 214, 241, 257, 270, 273, 275, 281, 289, 294, 305, 310, 314, 317, 320, 324, 383, 391, 398, 402, 413, 421, 455, 475, 485, 511, 526, 534, 547, 603, 604
İbn Vekî' 95
İbn Yemân 239
İbn Yesâr es-Sülemî 359
İbn Zeyd 65, 66, 67, 82, 84, 151, 152, 157, 171, 194, 201, 205, 214, 241, 257, 270, 273, 275, 281, 289, 294, 305, 310, 314, 317, 320, 324, 383, 384, 402, 421, 455, 475, 485, 511, 526, 534, 547, 603, 604
İbrahim b. E'yen 563
İbrahim b. Nâfi' 76, 77, 125
İfrîkî 254, 359
İkrime 26, 27, 28, 34, 46, 51, 89, 115, 174, 187, 223, 230, 232, 247, 248, 276, 357, 405, 412, 498, 499, 503, 533, 539, 571
İkrime b. Ammâr 247, 248
İmrân b. Musa el-Kazzâz 296
İsa b. Kays 395
İsâm b. Revvâd b. Cerrâh el-Askalânî 245
İshâk b. İbrahim b. Habîb b. eş-Şehîd 57, 470
İshâk b. Şâhîn 27
İsmail b. Ebî Hâlid 31
İsmail b. Sâlim 563
İsmail b. Uleyye 111, 410
İsrâil 44, 54, 55, 84, 85, 190, 220, 276, 297, 528
İyâs b. Seleme b. el-Ekva' 247, 248

K

Kâsım b. Fadl 178
Katâde 30, 37, 40, 41, 46, 54, 55, 65, 74, 77, 80, 86, 89, 91, 93, 112, 136, 137, 149, 151, 156, 162, 188, 189, 194, 197, 198, 213, 216, 229, 233, 240, 250, 251, 261, 272, 278, 285, 286, 293, 308, 312, 318, 323, 329, 332, 334, 335, 356, 385, 389, 406, 415, 420, 423, 425, 447, 453, 466, 472, 479, 491, 500, 505, 506, 515, 523, 532, 538, 544, 548, 557, 558, 559, 568, 569, 570, 575, 582, 583, 590, 591, 597, 601
Kays b. Râfi' el-Eşce'î 526
Kelbî 147, 564
Kesîr b. Kesîr 76, 77, 124, 125, 126
Kesîr b. Kesîr b. el-Muttalib b. Ebî Vedâ'a 124
Kesîr Ebî Sehl 178

L

Leys b. Sa'd 93, 148, 563

M

Mahmud b. Lebîd 359
Mahmud b. Meymûn Ebu'l-Hasen 396
Mâlik b. Enes 391, 398
Mâlik b. Miğvel 63
Ma'mer 29, 37, 41, 55, 61, 74, 77, 86, 109, 110, 111, 112, 113, 124, 137, 141, 198, 213, 240, 250, 251, 252, 272, 285, 293, 318, 332, 334, 339, 356, 385, 388, 389, 415, 491, 506, 523, 532, 544, 557, 569, 575, 583, 591, 601
Ma'n 141
Mesrûk 434, 436
Mes'ûdî 228
Mevlâ Zeyd b. Sâbit 499
Mihrân 469
Muâviye b. Salih 290
Muâz b. Cebel 228, 405
Muhammed b. Abdillah b. Abdilhakem 408
Muhammed b. Abdillah b. Bezî' 503
Muhammed b. Abdilmelik b. Ebi'ş-Şevârib 378
Muhammed b. Abdula'lâ 592
Muhammed b. Abdurrahman 179
Muhammed b. Alâ 87
Muhammed b. Ammâr el-Esedî 63
Muhammed b. Amr 33, 50, 60, 67, 74, 99, 140, 201, 205, 210, 219, 239, 248, 249, 272, 292, 310, 316, 319, 321, 331, 333, 346, 355, 373, 383, 394, 402, 405, 413, 454, 470, 471, 491, 507, 546, 555, 600
Muhammed b. Beşşâr 30, 39, 51, 63, 69, 110, 127, 139, 178, 181, 226, 238, 244, 393, 470, 483, 562, 595, 597
Muhammed b. Ca'fer 130, 192, 265, 357, 562, 595
Muhammed b. Ebî Muhammed 174, 187, 223, 232, 404, 498, 499
Muhammed b. el-Müsennâ 562
Muhammed b. Harb 31, 202
Muhammed b. Hüseyin 181
Muhammed b. İsmail el-Fezârî 281
Muhammed b. Müsennâ 26, 46, 127, 130, 192, 228, 378, 589
Muhammed b. Sa'd 36, 53, 62, 163, 200, 205, 241, 256, 280, 309, 317, 473, 504, 555
Muhammed b. Sevr 110
Muhammed b. Ubeyd el-Muhâribî 52
Muhammed b. Umâra el-Esedî 178
Muhâribî 52, 364
Mu'temir b. Süleyman 229
Mücahid 34
Mücâhid b. Musa 238, 243
Müemmel b. İsmail 128, 380
Mürre b. Şurâhîl 567
Mürre el-Hemedânî 336, 563, 566, 574
Müsennâ b. İbrahim 154, 230, 490
Müslim b. A'ver 54
Müslim b. Hâlid ez-Zencî 52, 61
Müşerref b. Ebân el-Hattâb 52
Müzâhim b. Züfer 565

N

Nâfi' b. Mâlik 503, 504
Nasr b. Ali el-Cahdamî 408
Nüfeylî 227, 278

O

Osman b. Gıyâs 357
Osman b. Sa'd el-Kâtib 228

Ö

Ömer b. Abdullah b. Urve 123
Ömer b. Hattâb 69, 70, 71, 78, 81, 264

R

Râşid b. Sa'd 43, 241
Rebî' b. Enes 45, 70, 71, 416, 473, 558, 559, 573, 584
Rişdîn b. Sa'd 253, 254, 255

S

Sa'd b. Muhammed 555
Sâib 32, 97, 243, 296, 297, 561
Saîd b. Cübeyr 64, 76, 86, 89, 109, 120, 124, 125, 133, 174, 187, 223, 232, 296,

297, 349, 370, 405, 439, 498, 499, 545
Saîd b. Ebî Saîd 94, 95
Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî 94, 95
Saîd b. Müseyyeb 118, 227, 229, 281
Saîd b. Süleyman 239
Saîd b. Süveyd 147, 148
Saîd b. Yahyâ el-Ümevî 299
Saîd el-Makburî 93, 94, 95
Sâlim b. Cünâde 238
Sâlim el-Eftas 528
Sehl b. Âmir 63
Sehl b. Muâz b. Enes 43
Seleme b. Fadl 498
Seleme b. Küheyl 483, 484
Selman 79
Selm b. Kuteybe 37, 39, 41
Sevr b. Yezîd 146
Sevrî 51, 64, 85, 97, 139, 140, 180, 181, 199, 219, 226, 227, 238, 244, 248, 392, 412, 434, 469, 470, 484, 503, 545
Sevvâr 98, 112
Sinân Ebû Muâviye 380
Sinan el-Kazzâz 76, 77, 125
Süddî 42, 50, 61, 67, 78, 81, 83, 120, 122, 135, 138, 149, 180, 181, 189, 200, 221, 234, 259, 262, 279, 287, 301, 305, 309, 318, 325, 331, 336, 341, 350, 377, 382, 407, 416, 425, 439, 456, 467, 468, 474, 482, 486, 492, 494, 508, 516, 534, 538, 540, 546, 553, 566, 574, 582, 593, 594, 604
Süfyân b. Uyeyne 73, 80, 548
Süfyân el-Usfurî 370
Süveyd b. Abdillah 566, 567
Süveyd b. Amr el-Kelbî 564
Süveyd b. Nasr 241, 253, 530, 570, 594

Ş

Şa'bî 39, 75, 378, 379, 390, 563, 564, 589, 594, 595, 597
Şakîk 28
Şeybânî 563
Şu'be b. el-Haccâc 563

T

Temîmî 38, 469

U

Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyâs el-Askalânî 148
Ubeyd b. et-Tufeyl Ebû Sîdân 576, 583
Ubeyd b. Süleyman 556
Ubeyd b. Umeyr el-Leysî 123
Ubeyd el-Müktib 469, 470
Ubeydullah b. Abdülmecid Ebû Ali el-Hanefî 125
Ubeydullah b. Mecîd el-Hanefî 76
Ubeydullah b. Musa 178, 179, 276, 277
Ukbe b. Müslim et-Tücîbî 526
Urve b. Zübeyr 123, 386, 391

Ü

Übey b. Ka'b 245, 247
Ümmü Hâni 32
Üsâme b. Zeyd 298, 299

V

Vehbullah b. Râşid 408
Vekî' b. Cerrâh 35
Velîd b. Müslim 62, 246, 247
Verkâ 531, 600

Y

Yahyâ b. Ebî Kesîr 245
Yahyâ b. Ebî Tâlib 57, 491
Yahyâ b. Kamta 295
Yahyâ b. Vâdıh Ebû Tümeyle 230
Yahyâ b. Yemân 470
Ya'kub b. İbrahim 563
Yakub el-Kummî 115, 437
Ya'lâ b. Atâ 295
Ya'lâ b. Ubeyd 603
Yezîd b. Harun 491
Yezîd b. Ziyâd 95
Yezîd b. Zürey' 37, 40, 46, 54, 65, 70, 75, 77, 80, 89, 149, 162, 214, 261, 278, 293, 308, 312, 323, 378, 415, 423, 532, 538, 544, 558, 568, 582, 601
Yezîd en-Nahvî 230
Yunus b. Abdila'lâ 66, 171, 273, 281, 398, 413
Yunus b. Bükeyr 94, 95, 174, 187, 223, 225, 404, 499
Yunus b. Ebî İshâk 39
Yusuf b. Hâlid es-Semtî 503

Yusuf b. Selmân 79
Yusuf b. Süleyman 79, 395

Z

Zâide 379, 531, 600
Zebbân b. Fâid 43
Zeyd b. Ebî Zerkâ 392
Zeyd b. Eslem 250, 251, 252
Zeyd b. Hubâb 247, 248, 264
Zeyd b. Sâbit 174, 187, 404, 499
Zübeyd el-Yâmî 562, 563, 567
Zübeyrî 38, 52, 89, 199, 277, 297, 528, 545
Züheyr 219, 227, 236, 237, 255, 278, 417, 442, 517, 577
Zührî 388

KAVRAMLAR

A

Akıl 432

Allah 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 482, 483, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 505, 506, 508, 509, 512, 514, 515, 517, 518, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 561, 568, 571, 572, 573, 577, 580, 581, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590,

591, 592, 593, 595, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604
Allah'ın yüzü 230, 289, 318
Arapça 190, 346
Âyet 18, 433

B

Basralı 59, 70, 72, 157, 274, 460, 481, 563
Bâtıl 546
Batın 22, 541
Beyit 176, 284, 291, 375
Beytü'l-Makdis 10, 11, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 259, 260, 261, 262, 271, 272, 273, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 285, 286, 287, 289, 290, 302, 303, 304, 311, 318, 330, 336, 337, 340, 362

C

Câhiliye 442, 489, 590, 603
Caiz 14, 333
Cebrâil 116
Cehennem 106
Cenaze 245
Cennet 215, 355, 486
Cerh 38, 44, 63, 64, 79, 98, 111, 118, 123, 125, 128, 129, 130, 146, 147, 179, 244, 246, 247, 248, 254, 255, 265, 297, 298, 299, 469, 470, 484, 504, 561, 563, 564, 576

D

Delil 449
Dil 339

E

Ehl-i Kitab 303, 329, 330, 526
Emîr 457, 509
Endâd 19, 468
Ensar 382, 386, 388, 398, 407, 594
Esbât 42, 50, 61, 67, 78, 81, 83, 120, 122, 123, 135, 138, 149, 180, 181, 189, 200, 221, 234, 259, 262, 279, 287, 301, 309, 318, 325, 331, 336, 341, 350, 377, 382, 407, 416, 425, 439, 456, 467, 474, 482, 492, 494, 508, 516, 534, 538, 540, 546, 553, 566, 574, 582, 593, 604

F

Farz 16, 23, 396, 571, 586

G

Garîb 484
Gece 18, 441, 442, 443
Gökler 94, 95
Günah 376
Gündüz 18, 443

H

Hac 36, 38, 73, 74, 112, 122, 138, 141, 142, 143, 180, 181, 384, 397, 402
Hadis 28, 102, 125, 129, 226, 228, 247, 248, 254, 298, 484, 588, 591
Hâfız 97, 179, 298
Hak 13, 313, 314, 454, 571
Hanefî 44, 76, 125
Hanîf 8, 177
Haram 5, 6, 12, 13, 14, 50, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 86, 90, 93, 118, 222, 223, 230, 234, 261, 262, 271, 272, 284, 285, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 300, 309, 311, 326, 327, 328, 329, 330, 340, 342, 531
Hasen 57, 380, 396
Helâl 20, 489
Hıristiyan 8, 10, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 183, 184, 193, 195, 196, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 300, 306, 307, 339, 403
Hidâyet 16, 175, 404
Hikmet 7, 151, 152, 153
Hutuvât 20, 490
Hür 587, 588, 598

İ

İbrahim 5, 6, 7, 8, 9, 10, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 62, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75,

76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 92, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 139, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 176, 177, 178, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 188, 191, 192, 195, 196, 203, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 224, 230, 231, 235, 236, 238, 289, 290, 296, 297, 298, 301, 306, 307, 313, 325, 331, 342, 343, 344, 374, 379, 382, 385, 393, 410, 416, 470, 476, 490, 563, 565

İhtilâs 136

İlim 388, 568

İmam 97, 444, 504, 530

İman 275

İncil 9, 152, 184, 185, 191, 212, 213, 215, 311, 312, 403, 406, 407

İnkâr 6, 20, 92, 102, 103, 428, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 511, 552

İ'râb 8, 9, 15, 171, 176, 197, 361

İsa 9, 33, 50, 60, 67, 74, 75, 140, 146, 147, 152, 184, 185, 186, 187, 191, 201, 206, 219, 237, 239, 248, 249, 272, 292, 310, 316, 321, 333, 342, 355, 383, 394, 395, 402, 413, 438, 454, 470, 471, 491, 507, 546, 553, 555

İshak 8, 9, 44, 55, 80, 166, 169, 184, 185, 206, 569

İslâm 8, 26, 27, 28, 136, 155, 156, 158, 161, 162, 163, 165, 166, 168, 182, 183, 196, 197, 212, 213, 215, 234, 306, 342, 351, 376, 378, 380, 385, 398, 406, 421, 484, 489, 497, 498, 529, 538, 599

İsmail 5, 6, 7, 8, 9, 10, 31, 32, 36, 45, 58, 76, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 99, 107, 108, 110, 111, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 138, 143, 144, 145, 146, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 184, 185, 187, 191, 192, 195, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 277, 281, 344, 380, 385, 410, 563, 603

İstismar 21, 528

İstisna 14, 17, 337, 421

İyilik 22, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 564, 566

İzafe 9, 183

K

Kâbe 5, 6, 10, 12, 14, 16, 32, 33, 35, 36, 45, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 67, 68, 72, 76, 77, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 96, 97, 100, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 138, 141, 144, 178, 179, 180, 182, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 258, 259, 260, 261, 262, 264, 266, 268, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 282, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 314, 316, 318, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 340, 362, 370, 372, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 389,

390, 393, 394, 397, 398, 399, 442
Kâfir 350, 416, 417, 424, 504, 509, 512
Kâtib 228
Keşf 147, 228
Kıble 12, 261, 272, 279, 287, 310
Kıraat 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 16, 19, 68, 104, 136, 171, 192, 207, 283, 320, 322, 397, 400, 458, 522
Kısas 23, 586, 587, 601, 603, 604
Kıyamet 22, 55, 243, 244, 249, 250, 257, 472, 537, 540, 542
Kıyamet günü 22, 55, 249, 250, 257, 537, 540, 542
Kitab 7, 22, 145, 150, 151, 152, 153, 154, 167, 303, 329, 330, 409, 526, 549, 550, 551, 552
Köle 571
Kûfe 68, 136, 400
Kur'ân 2, 3, 9, 49, 85, 86, 135, 141, 150, 151, 164, 176, 184, 185, 188, 230, 236, 242, 256, 258, 284, 291, 339, 348, 351, 397, 399, 421, 425, 434, 441, 448, 452, 457, 458, 460, 463, 486, 489, 509, 510, 514, 560, 579
Kur'ân-ı Kerîm 452
Kurban 139, 140, 375
Küfür 467
Kütüb-i Sitte 73, 98, 248, 266

M

Makam-ı İbrahim 5, 36, 58, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 126, 129
Mastar 25, 47, 66, 456, 457
Meânî 435
Mecûsî 183
Medenî 79, 98, 459, 521
Medh 578
Medine 71, 97, 98, 224, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 233, 261, 287, 290, 388, 400, 434, 458, 555, 556, 557
Mekke 34, 68, 75, 77, 85, 89, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121, 122, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 138, 298, 310, 388, 391, 392, 434, 469, 555, 557
Mekkî 97
Melek 117
Mensûh 589, 591, 594, 598
Merfû 177
Merve 16, 31, 127, 136, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 401
Mescid 6, 12, 13, 14, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 86, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 222, 223, 234, 235, 262, 271, 272, 284, 285, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 300, 311, 326, 327, 328, 329, 330, 340, 342
Mescid-i Haram 6, 12, 13, 14, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 86, 90, 93, 222, 223, 234, 262, 271, 272, 284, 285, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 297, 300, 311, 326, 327, 328, 329, 330, 340, 342
Millet 8, 177
Muallim 380
Muhalled 265
Musa 9, 26, 27, 28, 42, 50, 61, 67, 78, 81, 83, 120, 122, 135, 138, 149, 178, 179, 184, 185, 187, 189, 191, 200, 221, 227, 234, 238, 243, 259, 262, 276, 277, 279, 287, 296, 301, 305, 309, 318, 325, 331, 336, 340, 341, 342, 350, 377, 382, 407, 416, 425, 438, 439, 456, 467, 474, 482, 492, 494, 508, 516, 534, 538, 540, 546, 553, 566, 574, 582, 593, 604
Mushaf 399
Mübarek 241
Müellif 434
Mükâfat 452
Münker 483, 567
Mürted 11, 270

Müslüman 28, 143, 144, 163, 166, 172, 178, 183, 209, 259, 263, 279, 376, 383, 386, 421, 536, 594
Müsned 28, 69, 70, 72, 93, 95, 98, 130, 147, 148, 226, 227, 228, 238, 243, 248, 277, 298, 299, 367, 387, 389, 395, 407, 408, 416, 484, 524, 569, 588, 589
Müstefîz 588

N

Nahiv 178, 461
Nakil 322
Namaz 10, 11, 223, 229
Nâsih 220, 230, 334, 589, 591, 594, 598
Necid 164
Nesh 11, 260
Nûh 84, 93, 110, 112, 113, 119, 198, 250, 251, 342, 359
Nüzûl Sebebi 5, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 18, 20, 22, 24, 69, 74, 75, 174, 180, 186, 221, 223, 231, 260, 276, 287, 288, 301, 304, 335, 377, 404, 433, 498, 539, 557, 589

P

Peygamber 10, 11, 12, 14, 20, 43, 44, 72, 75, 79, 97, 99, 100, 106, 146, 147, 148, 152, 153, 186, 187, 193, 195, 213, 214, 215, 219, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 254, 256, 257, 258, 259, 261, 264, 265, 267, 268, 269, 271, 272, 274, 285, 286, 287, 288, 289, 294, 298, 299, 305, 314, 315, 320, 329, 330, 331, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 344, 347, 348, 362, 363, 367, 376, 380, 388, 393, 395, 396, 397, 398, 405, 418, 419, 421, 437, 439, 461, 464, 502, 503, 504, 505, 506, 508, 537, 573

R

Rahmet 15, 367
Râvi 44, 56, 152, 195, 225, 245, 247, 250, 257, 275, 279, 359, 388, 588
Revm 136
Rivayet 42, 69, 79, 85, 139, 149, 248, 334, 367, 565
Rükû 6, 90, 91
Rüşvet 542

S

Sâdık 79
Safa 16, 31, 127, 370, 371, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 401, 438, 439
Sağır 516
Sahâbe 69
Sahih 484
Sâlih 31, 32, 65, 98, 148, 149, 154, 180, 191, 192, 220, 231, 238, 239, 243, 244, 266, 271, 276, 290, 292, 298, 324, 336, 340, 362, 368, 381, 386, 490, 516, 525, 563, 576, 598, 603
Secde 6, 91, 167, 462
Sened 588
Sevap 204
Sıbğa 9, 196
Sika 64, 79, 98, 111, 278
Süleyman 2, 30, 79, 95, 98, 229, 239, 298, 299, 359, 395, 492, 556
Sünnet 39, 182

Ş

Şâfiî 111, 227, 392
Şâir 141, 177, 372, 375, 410, 442, 443, 461, 478, 499, 510, 514, 522, 560, 577
Şer 217
Şeyh 77, 112, 115, 121, 434, 436
Şeytan 74, 137, 138, 139, 152, 275, 390, 393, 475, 488, 490, 491, 492, 524
Şiir 160, 442, 521
Şirk 18, 431

T

Tashih 2
Tavaf 16, 45, 58, 89, 90, 122, 396
Tebliğ 243, 253
Tefsir 57, 364, 572
Tercüme 2
Tevbe 7, 17, 27, 83, 144, 248, 419, 420, 476
Tevrat 9, 152, 184, 185, 191, 212, 213, 215, 311, 312, 403, 405, 406, 407, 537, 540, 550, 591, 598
Tûr 106, 111

U

Umre 402
Uyanlar 19, 477, 478, 479

Ü

Ümmet 7, 11, 135, 236, 249, 251, 252, 254, 256, 257
Ümmet-i Muhammed 249, 251, 252, 254, 256, 257

V

Vacip 16, 245, 246, 396
Vâris 296
Vasat 11, 236, 254
Vasiyet 164

Y

Yağmur 448, 522, 579
Yahudi 8, 10, 155, 156, 168, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 182, 183, 184, 191, 193, 195, 196, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 222, 223, 231, 290, 300, 301, 303, 304, 306, 307, 311, 313, 323, 339, 340, 403, 404, 405, 406, 407, 525, 537, 552, 553, 557, 558, 559
Yakub 7, 8, 9, 10, 40, 62, 69, 111, 115, 136, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 206, 207, 208, 209, 213, 214, 215, 216, 217, 238, 296, 297, 298, 370, 379, 382, 393, 410, 437, 459, 565
Yemin 391

Z

Zalim 51, 53, 339
Zulüm 50
Zühd 562